

Werk

Titel: Den Danske Atlas eller Konge-Riget Dannemark

Jahr: 1763

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN391287532

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN391287532>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=391287532>

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN391287281

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN391287281>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=391287281>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain these Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Den Danske

Atlas

Eller

Konge-Riget

Danmark,

Med dets

Naturlige Egenheder, Elementer, Indbyggere, Bærter,
Dyr og andre Afspødnings, dets gamle Tildragelser og nærværende
Omstændigheder i alle Provinser, Stæder, Kirker,
Slotte og Herre-Gaarde.

Forestillet ved en udførlig

Lands-Beskrivelse,

saar og oplyst

med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provins,

samt jiret

med Stædernes Prospector, Grund-Ridser, og andre merkvaerdige Kaaber-Stykker.

Efter Høy-Kongelig allernaadigst Befalning

ved

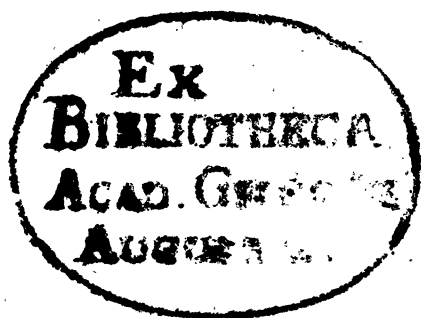
Erich Pontoppidan,

S. S. Theol. Doctor, Professor og Procancellarius ved Kiøbenhavns Universitet, samt Medlem
af det Kongelige Kiøbenhavnske og Kæyserslige Petersborgske Videnskabs-Societæt.

*Res ardua, vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem,
dubius fidem, omnibus verò naturam. PIINIUS in Præf. Hist. Nat.*

T O M U S I.

Kiøbenhavn, 1763. trykt hos Kongelig Universitets Bøatrukker N. H. Godiche,
boende i Skinder-Gaden nest ved vor Frue-Latiniske Skole.

EX
BIBLIOTHECA
ACAD. GEORG.
AUGUST.

Den Stormægtigste
Genevolds = Herre og Konge,

K o n g,

Fridrich den Femte,

A r v e = K o n g e

til Danmark og Norge, de Benders og Gothers,

H e r t u g

til Slesvig, Holsteen, Stormarn og Ditmarsken,

G r e v e

til Oldenborg og Delmenhorst. &c. &c.

Stormægtigste Monarch,
Allernaadigste Arve-Herre og Konge.

Sil at overgive, i Allerdybeste Underdanighed, Deres Kongel. Majestæt, denne Lands-Beskrivelse, haver jeg saa meget større Føye og Anledning, som Deres Kongel. Majestæts egen Allernaadigste Befalning er Arbeidets eeneste Grund og Aarsag.

Hvor vidt jeg kand have haft Lykke til at opfylde Deres Kongel. Majestæts Allernaadigste Billie, veed jeg ikke, men vel dette, at jeg haver giort mig al optænkelig Flid og Umage derfor, ønskende, i hvor det gaaer, at Billien frem for Evnen maatte tages i Allernaadigste Betragtning.

Dette haabes, i Følge af den Naade, med hvilken Deres Kongel. Majestæt, fra saa mange Aar af, haver anseet sin ringe Tiener, at jeg ikke skal tale om det Allernaadigste Behag, med hvilket alle gode Videnskabers Dyrkelse, ja alt hvad som sigter til almindelig Belfærd, fremmes og befordres, saa vidt mueligt er i en ufuldkommen Verden.

Jeg, som aldrig haver smigret for Deres Kongel. Majestæt, agter ikke heller at giøre det, ved denne Allerunderdanigste Tilskrift. De følgende Tidens Skribentere kunne, med mindre Undseelse, sige Sandhed, naar de foretage sig at skildre Deres Kongel. Majestæts Portrait, betragtet fra den meest synlige, og Verden meest vigtige Side, jeg meener, saa vidt det viiser en stor Menneskeben, fuld af de allerædelmodigste Bemøynelser, for at lykfsaliggjøre det Folk, som den Allerhøjesten haver underlagt Deres Hyrde-Stav.

Staaer det end ligesaa lidet til Deres Kongel. Majestæt, som til Salamon, at giøre alt det kraagede ret, og at opfylde alle Landets Mangler, da tør jeg dog sige det, som hvær Dannemand veed, nemlig at Kongen, ved de allerpriseligste Anstalter, Befalninger og Opmuntringer, haver stræbt at giøre sit, som Fader og søn Læge.

Neppes er nogen saa uvidende, han skionner jo paa den Redebonhed, med hvilken alle de Midler udvælges, forsøges og i værksættes, som Tiid og Omstændighed ville lade ansee for tienlige, til Rigerens indvortes Styrke og udvortes Sikkerhed, særdeles til Videnskabernes Flor, Handelens Opkomst, Flittigheds Opmuntring, Jordens Dyrfelse, Søefartens Udvidelse, Lovens Forbedring, de Fattiges Forsørgelse, de Syges Pleye, Ungdommens Opdragelse, Adelens Ære, Borgernes Formeerelse, Militiens Øvelse, kort sagt: almindelig Belfærd, saa vidt mueligt være kand. Den Allerehøieste, som ærer Jordens Konger, ved at kalde sig selv deres Konge, ville fremdeles forlene det, hvorpaa alting kommer an, nemlig sin himmelske Naade og Belsignelse, til alle priselige Tdretter og Anstalter.

Han lade Deres Kongel. Majestæt opleve den Alder, som udkræves til at heste behagelige og fuldmodne Frugter, af en saa kostbar og overflødig Sæd. Han crone Deres Kongel. Majestæt med Naade, Ære og Seyervinding over alle slags Fiender, Fristelser og Farligheder. Han lade Deres Kongel. Majestæt, som nu er Hans Stattholder paa Jorden, prydet med Hans Æres og Magtes Billede, findes ret bereed til at indgaae omsider i sin himmelske

mestke Overherres Glæde, og med alle Folkenes Velsste, at nedlegge sin jordiske Crone for Hans Fodder!

Saa ønskes og bedes dagligen af den, som indtil sine Dages Ende, med al optænkelig Troeskab og Underdanighed skal findes,

Stormægtigste Monarch,
Allernaadigste Arve-Herre og Konge,
Deres Kongelige Majestæts

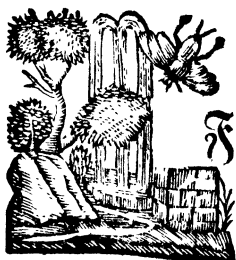
Allerunderdanigste troe Diener
og
Forbeder hos Gud.

Kjøbenhavn,
den 31 Martii 1763.

E. Pontoppidan.

Høytærede Læsere.

Fortalen til en Bog blader man gemeenligen forbi,
 og derved tabes ikke heller meget, med mindre Læ-
 seren er af det Slags, som efter egen Indsigt, vil
 fælde en vel grundet Dom over Bogens Priis, thi

i det Fald behøver man at underrettes nogenlunde forud, om Skrif-
 tets Anledning, Bemærk, Indhold, Indretning, Hjælpe-Midler, og
 andet saadant, som strax viser Læseren, hvad han der i kand vente,

samt i hvilken Orden. Allerheldst behøves saadan Forberetning, om et Skrift af det Slags, der falder noget vidtløftigt, og indeholder en Samling af adskillige Ting.

I denne Hensigt er det, at nærværende Fortale, som dog ikke skal blive alt for lang, først maa underrette Læseren om den Anledning man haver haft, til at legge Haand paa dette Slags Arbejd, nemlig kort sagt: **Borens Allernaadigste Konges Billie og Befaling.** Da jeg for tre Aars Tid, Allerunderdanigst overgav i Allerhøyst bemeldte Deres Kongelige Majestæts Hænder, det Skrift *ORIGINES HAFNIENSES*, og samme havde den Lykke, at anses med naadige Øyne, saa ønskede Monarchen tilige, dette Arbejdes Fortsættelse, eller Kiøbenhavn forestillet i sin nærværende Tilstand, ja ogsaa efter samme Maade, en udførlig Historisk og Chorographisk Beskrivelse over alle Danske Provinzer og Stæder i Almindelighed. Bisseligen et Ønske, som stemmede nøye overeens med de mange andre Prover paa en Landsfaderlig Omhu for den almindelige Bølfærd. Thi hertil udkræves blandt andet, en nøyere og noget vissere Efterretning om hver Provings naturlige saavel som Borgerlige Tilstand i de ældere og nyere Tider, om Indbyggernes Art og Egenkab, samt Vilkaar og Nærings-Midler, item om Stædernes adskillige Stiebne, særdeles Aarsagen til deres Fremvæxt eller Aftagelse, samt adskillige andre

andre gamle og nye Ting, henhørende til saadan en Lands-Beskrivelse, som ved nøyere Kundskab og Eftertanke om eet og andet, med Tiden maatte give Anledning til almindelig Gavn og Nytte.

Men just saadan Sagens Vigtighed viiste mig tillige, hvor vanskeligt det ville falde, at udføre den, til Monarchens Allernaadigste Behag og mine Med Borgeres sande Tieneste, helst i Betragtning af min Alder og øvrige faa Leve-Dage, samt mit Sindss og Legems aftagende Kræfter. Et saa betydeligt Arbejd skionnedes strax, at ville udkræve noget meere, end hvad jeg burde troe mig selv til, og hvad Hiælp eller Tilstød jeg kunde vente fra andre Patrioter, var mig endnu gandske uvist. Ikke destomindre besluttede jeg at legge Haand paa et Forsøg, særdeles siden jeg dertil ikke lidet blev opmuntret, ved Allerhøyst bemeldte Deres Kongelige Majestæts Allernaadigste Lofte, om Udgang til alle fornødne Efterretningers Kilder, saavel som andre Hiælpe-Midler, meest Raaberstikningen, som ellers ville have faldet alt for bekaastelig for mange Kiøbere, endskjønt samme ikke vel kunde savnes i en Lands-Beskrivelse. Her kunde mange Ord ikke sige nær saa meget, som eet Dye-Kast paa Landkortet, og paa en Tegning af Byer, Bygninger, Antiquiteter, Naturalier, eller deslige Ting, saa at en Beskrivelse ved blotte Ord, maatte i den Materie, blive alt for vidtløftig, og endda utydelig. Allermest udkrævedes i denne første Tome, nogle Plader, til visse Fugles og en Mængde saadanne Insecters Aftryk, som hidindtil, saa vidt man

veed, andensteds ere enten ubekiendte, eller dog ikke endnu ved Kaa-berstifning bekiendtgjorte.

En anden Hovet-Sag, til hvis Oplysning denne Fortale bestemmes, angaaer Skriftets Indhold og de Ting, som Læseren der i kand vente sig, samt den Orden, i hvilken samme fremsættes. Her haver jeg holdt for, at i en hver fuldstændig Lands Beskrivelse, var den allerførste og vigtigste Post, Landets Indbyggere, folgeligen i Henseende til Dannemark, den Danske Nations Forestillelse, og det, saa vidt mueligt, fra Roden af, eller i de Ældste, saavel som sildigere og nærværende Tiider. En Sag, som vist nok var vanskelig, men maatte dog legges til Grund, eller gaae foran, og altsaa udgiøre den første Bog. Thi naar man siden, ved et Lands eller en Stads Beskrivelse, rører visse Forandringer og Historiske Omstændigheder, kand saadant skee med saa Ord, naar Folkets og særdeles Kongernes Historie, i et Summarisk, dog tilstreffeligt Udtog, er lagt til Grund, saa at siden ikke skeer Ophold ved idelige Igentagelser

Næst Landets Indbyggere, møder Landet selv, eller Nationens Hiem og Opholds-Sted, forstaae saa vidt det betragtes i Almindelighed og efter sine naturlige Egenskaber. De vilkaarlige Ting og Borgerlige Indretninger, som henhøre til eet eller andet Land og Sted i Særdeleshed, følge siden hver i sin Orden. Men hvad heele Dannemark, paa Naturens Begne, haver tilfældes, eller

eller og, hvor i visse Provinser, paa nogen Maade, afvige fra de andre, det er den anden Bogs Hoved-Indhold. Følgelig gøres her et Forsøg paa Landets Natur-Historie. Altsaa en Sag, af ikke liden Vanskelighed, efterdi Jisen her allerførst maatte brydes. Den nyelig omtalte Antiquitæt var mig mørk nok, at opklare, dog fandtes paa den Bøys, en god Deel Forgængere, af hvis Godspøer det rimeligste og meest troeværdige kunde udsøges. Men i at forestille det, som characteriserer Elementerne hos os, samt i at giøre nogenlunde Rede for Indholden af det tredobbelte Natur-Rige, fandt jeg gandske faa særskilte, og slet ingen samlede eller sammenhængende, end sige fuldstændige Efterretninger. Hvad under da, at jeg ikke heller tør udgive dette lidet som her fremlegges om den Sag, for at være noget fuldstændigt. Nej, mange betydelige Ting kunne legges hertil, andre kunne rettes og forbedres, af dem som i een eller anden Deel af den vidtløftige Natur-Lære, have haft Lejlighed, at giøre flere Forsøg, og ved egne eller andres Jagttagelser, at opdage flere hidhenhørende Merkværdigheder. Indtil dette skeer, haaber jeg, at de Forstandigste af mine Landsmænd nøyes med nærværende første Forsøg, som venteligen vil give Anledning til det fuldkommere, i følgende Tider. Mit Hæab herom understøttes fornemmeligen ved den større Gliid og Alvorlighed, med hvilken Natur-Læren, ligesaa vel hos os, som hos andre Nationer, nu omstunder unegteligen befordres blandt den Studerende

Ungdom, ligesom mange andre, særdeles vittige Land-Mænd, i Bore Tider, synes at efterspore, ved egen Erfaring, de Naturlige Marsagers Orden, Sammenhæng og Virkning.

Næst efter disse tvende Bøger, om Dannemarks Jndbyggere og dets øvrige naturlige Jndhold, som udgiere nærværende Første Bind af den Danske Atlas, skal uophødeligen følge, saa fremt HErren giver Liv og Kraft, den Chorographiske Beskrivelse selv, og det saa udførligen, som den af mig kand bringes til Beye, ved Hielp af alle muelige Efterretninger. Et hvert Stift, i Stiftet hvert Amt, i Amtet hvert Herret, i Herredet hvert Kirke-Sogn og i Sognet hver Bye, Torp, Geneste-Gaard og særdeles hver Herre-Gaard, skal findes opregnet, og hvor noget mærkværdigt forekommer, korteligen beskrevet. Siælands-Stift er allerede før-digt, og kunde have fundet Sted i denne første Tome, dersom man ikke med Flid ville have undgaaet at giere den alt for stor og bekaastelig paa eengang.

Behager det hernæst Læseren at vide, af hvilke Kilder jeg haver øset den Efterretning, som gives om saa mange og adskillige Ting, vort Fæderne-Land angaaende, da findes jeg ogsaa gandske villig til at giøre Rede derfor, ja jeg finder det fornødent, til den Ende; at jeg siden overalt kand være desto kortere, i at beraabe mig paa eet eller andet Hielp-Middel.

I de ældre Tiders Historie, haves egentligen ikkuns tvende Original Skribentere, nemlig SAXO GRAMMATICUS og ARILD HVITFELD, hvis Arbejde siden af en PONTANO, MEURSIO, HOLBERG, HÖYER, PARTHENAY og MALLET er prøvet, poleret og fortsat indtil de nyere Tider. Saa haver og een og anden særdeles Part af Historien faaet sin merkkelige Forbedring, ved en Mængde af andre Skribentere, blant hvilke en THORMODUS TORFÆUS og JOHANNES GRAMMIUS unegteligen fortiene største Tak, af mig og en hver, ikke alleene hvad Kongernes og Folkets, men ogsaa hvad adskillige Stæders og andre Ting's Historie angaaer. Den Geistlige eller Kirkelige Historie fra Hedenstabet af, indtil vore Tider, følgerigen mange Kirkers, Klosters, Skolers og andre Stiftellers Historie, haver jeg længe siden bemøyet mig for at ophjse, og der i tilfældige viis, berørt endeel af alle Provingers og Stæders Alderdomme. (*)

Men naar her ikke spørges om den Danske Historie i Almindelighed, saa meget som i Særdeleshed, om en Chorographie eller Topographie, en Beskrivelse over Landene og Stæderne, da ere mine Forgængere paa den Bøyn, vel mangen og heel adskillige, skiont

(*) Af *Annal. Eccles. Dan.* haver det femte og sidste Bind, som strekker sig til Aaret 1736, allerede længe siden været færdigt til Trykken, men maa hvile i Mscr. indtil Herren haver hjemkaldet mig fra sin stridende Kirke, da een eller anden upartiiff Sandheds Ven vel tørde saa i Sinde at udgive det.

skient ikkuns faa saadanne, som kunde giøre nogen synderlig Tieneste, naar en hver betragtes for sig selv, men tages de i Samfund og lignes med hverandre, da kommer dog, ved deres Flid, noget saadart frem, som jeg her ikke kunde have savnet, uden mærkelig Hinder i Sandhedens Opdagelse. De hidhørende Skrifter vil jeg faa korteligen opregne, nemlig:

ADAMI BREMENSIS *Libellus de Situ Daniæ & Reliquarum, quæ trans Daniam sunt Regionum.* Udskillige gange og i adskillig Format oplagt, tillige med samme gamle Auctors Kirke-Historie, til hvilken den føyes, som et lidet Tilhæng af faa Blade. Der i berøres med en Summarisk Efterretning, noget lidet om alle tre nordiske Kongeriger, saavidt samme den gang, nemlig i det tolvte Seculo, endnu stode under den Bremse Erke-Biskops Jurisdiction i Kirkelige Ting. Adamus som var en Canik i Bremen, havde af Nysgierighed, gjort en Reise herind, til Kong SVEND ESTRIDSENS Hof, og af denne Herre, som ikke var uden Studering, faaet een og anden mundtlig, dog saare ufuldkommen Beretning, om Landenes og Indbyggernes Egenstaber.

SAXONIS GRAMMATICI *Commentariolus de Regnorum Aquilonarium situ & Natura*, som findes blandt Respublicas Elzevirianas, fra pag. 42 til 52 er, noget nær, af samme Beskaffenhed, som det forrige, da dog denne Auctor var i Stand til, at beskrive sit Fæderne-Lands Tilstand i sin Tid, hvis han havde haft det fulde Forsæt.

JONÆ COLDINGENSIS, Pastoris gamstedensis *Coronarium, sive brevis Daniae descriptio: edit. Sleswigæ Anno 1584 Francof. 1594.* 8. her findes lidet meere end i de forrige, tillige med endeel Urigtigheder, om hvilke een af mine Correspondenter advarey med følgende Ord: Cave Coldingensi credas: Tot. certe in eo non sunt Periodi ac menda. En Dom, hvilken jeg dog finder noget haard. For Resten skrev denne Mand ikke ilde, efter sine Tiders Lys og Smag, var ogsaa noget alt for nidkiær Patriot, og ligesaa umild mod Naboerne, som de paa den Tiid, mod os, hvor for det Kongelig Svenske Hof paaastod hans Tilrettefættelse, som ikke blev afflaget.

HENRICI RANZOVI, *Cimbriae ejusdemque partium, Urbium, Insularum &c. Descriptio nova, Anno MDXCVII.* Et Mscr. som længe hande lagt utrykt, men Anno 1739 til Trykken blev befordret, af den Høyfortiente Herr Ernst JOACHIM de WESTPHALEN og findes i hans *Monumentis ineditis Tom I.* pag. 1. 163. Det angaaer egentlig ikkunns Dannemarks halve Deel, nemlig Nørre- og Sønder-Jylland, tilligemed Holsteen, men bør dog her ikke forbigaaes, da der i havees mange gode Efterretninger om Landet og dets Indbyggere, skiont altsammen i kort Begreb, hvad særdeles Stæder angaaer, hvorimod Adlens Historie og adskillige andre Antiquiteter, derved merkelligen oplyses.

JOHANNIS JSAACII PONTANI *Chorographia Daniae, Tractusque ejus universi borealis descriptio.* Samme er et Tilhæng af hans *Historia*

Rerum Danicarum, trykt in Folio til **Harderwif** 1631. og berører Landets Beskrivelse, for Historiens Skyld, men ifkuns saa løselig, paa de fleeste Stæder. **Helsingør**, saasom denne Auteurs Fødebye, og nogle saa flere Stæder, om hvilke noget merkværdigt var ham bekiendt, forestilles udførlig nok, efter den Tiids Tilstand. Det øvrige anføres kuns ved en kort Opregneelse, eller og gaaes gandske forbi, ligesom det ikke var hans egentlige Hovet-Sag, eller Historien selv, ved hvilken han haver fortient den Roes, som ham tillegges af **JOH. SVANINGIO**, med det Ære-Vers:

Pontanus Danos, Trojanos scripsit Homerus

Magnus hic est Græcis, Major at ille Gothis.

MARTINI ZEILERI Beschreibung derer Reiche Dänemark und Norwegen: Ulm Anno 1648 og 1658 In Octavo. Oversat paa Latin 1655 In 12mo saa og paa Hollandsk, **Amsterdam** 1652, i samme Format. Denne Autor grunder sig meeeest paa Pontani Arbejd, og gaaer ikke meget videre end han, thi som en Fremmet kunde han ikke heller vide ret meget meere, paa den Tiid. Hans Methode er at opregne Stæderne, ikke efter deres naturlige Lægd og Provintzernes følge, men efter Navnenes Alphabetiske Orden, saa at deraf ikke kand have noget Sammenhængende Begreb.

JENS LAURITZEN WOLFFS *Encomion Regni Daniæ*
 eller **Dannemarks Riges Lof.** **Kiøbenhavn 1654.**
 In Quarto. Efter Bogens Opkrift, søger denne Autor alle vegne det
 som kand være til nogen Slags Noes og Væreminde for een eller an-
 den Kiøbstad, saa og deres merkværdigste Tildragelser. Her og der
 findes og af ham nogle ellers ubekjendte Ting antegnede.

ARNDT BERNDSSENS **Danmarks og Norges frugtbare**
Herlighed. **Kiøbenhavn 1656.** in 4to, Ligesom den forrige Au-
 tor alleene opholder sig ved Kiøbstæderne, saa sigter denne fornemme-
 ligen til Landvæsenet og Jordegodsset i hver Provintz, særdeles i den
 forste Bogs forste Part, hvilken indeholder dog meget saadant,
 som ligner en Chorographisk Beskrivelse. Siden er dette temmelig
 vidtløftige, og i sin Art priselige Arbejds hovet Dnyemerk, at under-
 viise Lehns-Mændenes, samt Adelsens Fogeder og Forvaltere, om Jor-
 degodssets Administration, Bondens Skat og Landgilde, samt den
 Spise-Tart, som da holdtes paa Herregaardene.

Næst disse ved Trykken publicerte Lands Beskrivelser, bør ikke
 forbigaaes det paa Universitætets Bibliothek forvarte og vel copierte
 Mscr., i hvilket en af Fæderne Landets Historie vel fortient
 Mand, nemlig Doct. PETRUS JOHANNIS RESENIUS, haver søgt at raa-
 de Boed paa den Mangel af en Dansk Lands-Beskrivelse, under Navn
 af *Atlas Danicus*. Denne Titel overtalede mig Anno 1725 til at

giøre en lang og befoftelig Kiøbenhavn's Rejse, skiont forgiæves, thi ved min Ankomst, var Mscr. udlaaent til Geheimraad VINCENTZ LERCHE, som lod det udskrive, og jeg fik det ikke at see, førend nogle Aar efter, at det Skrift allerede var trykt, for hvis Skyld jeg onskede at kiende vel bemeldte Herr RESENII Arbeide. Men da jeg endelig fik det under Dyne, fandtes saare lidet merkværdigt, undtagen det samme som jeg allerede havde sanket af Saxone, Hvitfeldt, Pontano og de tilforn opregnte forte Lands-Beskrivelser, saa og anført det, i den Bog, for hvis Skyld jeg længdes efter at kiende Resenii Mscr. Saa meget haver det forud, at Historia Personalis, særdeles Lehns-Mændenes Navne, flittig ere sammensøgte, og tiene særdeles til Oplysning i Adel-Standens Slegt-Register. Nogle Kiøbstæders gamle Privilegia, Gave-Breve, og Ordens-Regler for Klosterne, findes ogsaa deri, item her og der nogle ældgamle Opskrifter, men for Resten, saa got som slet intet tienende til Oplysning om en Provinkes eller Byes egentlige Beskaffenhed.

Imidlertid var det Skrift allerede trykt, som nogle Aar blev holdt tilbage, i Haab om. at see det foreget og forbedret ved Resenii Arbeide: Skriftets Navn er *Theatrum Danicæ*, oder *Schau-Bühne des alten und jetzigen Dännemarks* &c. Bremen Anno 1730. 4to. Jeg skrev det paa Tydsk, fordi jeg den gang boede blandt dem, der meest brugde dette Sprog, dernæst fordi Nymer-

fet var, ikke saa meget at underrette Landets Egne, som Fremmede, om Dannemark, da mig syntes, man havde alt for liden og urigtig Kundskab derom, endogsaa i det næstliggende Endskland, hvor Dannemark, paa den Tiid, syntes ligesaa fremmet som Rusland, og det i følge af saadanne Begreb, som maatte reise sig af nye, saavel som gamle Geographiske Bøger. Dette fortrod mig, ved Tilskyndelse af en saadan Patriotisk Nidkærhed, som en yngre Alder havde maaskee alt for stor Deel i, helst da jeg den gang savnede de tilstrækkelige Historiske Hjelpe-Midler, som siden, ved mange Aars Boelighed i Kiøbenhavn, have været at udhente af rigere Kilder. Kort sagt, endskiont bemeldte Schau-Bühne des alten und jetzigen Dannemarks var næsten alleene en Samling af alle hidhenhørende trykte Bøger, ikke uden adskillige Fejl og Mangels-Poster, og dertil vanziret ved nogle meget flette Kaaberstykker, saa blev den dog Udenlands vel optaget og anseet for det jeg ønskede, nemlig, den første Anledning, som Fremmede fandt til at gjøre sig noget fuldstændigere og rigtigere Begreb om Dannemark. Dette kiendes og i de almindelige Geographier, Lexicis og deslige Bøger, som siden den Tiid, nemlig Anno 1730, ere trykte, hvilke i de Artikler som forekomme om Danske Provinkter og Støder, kiendelig nok have fulgt bemelte Skrifts Benviisning. (*)

Da

(*) Blandt de Ting, som den gang opmuntrede mig til bemeldte Arbeids Udgivelse, var særdeles et Brev fra Mag. Christen Tychonius Lassen,

Da det nu skeede, som tilforn blev erindret, at Hans Kon-
gelige Majestæt, Anno 1760, tilkiendegav mig sit allernaadigste Behag, i det publicerte Skrift, Origines Hafnienses, og end
meere

Da værende Stifts-Propst i Viborg, hvilken ikke mindre end jeg, beklagede den alt for store Mangel paa Efterretning om Dannemarks Chorographie, hvor ved ikke allene vi selv (særdeles Lemmerne af visse Regerings-Collegier og mange andre Embeds-Mænd, holdtes i Uvidenhed, om en Deel af det der billigen burde og kunde være dem bekiendt, for at undgaae betydelige Feiltagelser) men ogsaa Fremmede, bleve forledte til at giøre sig mange meget urigtige Begreb om vort Land, og det paa en Tiid, da Landenes Beskrivelse i Almindelighed, var hos andre Nationer, en særdeles yndet og elsket Videnskab. Af bemeldte Brev vil jeg herom anføre følgende Ord: Jamque in sinu nobis gavisi sumus, Te operi, tot antea viris in gloriam seculi & Arctus natis tentato, sed fatorum injuria hæctenus nobis invisio, manus admoviste labori isti gloriosissimo pares futuras. Scilicet dum hoc ævo antiquitatibus suis eruendis, linguæ poliendæ, glebæ patriæ delineandæ, strenue invigilent GALLI, BRITANNI, ITALI, GERMANI, & hac certe parte, laudes coeterorum, vel æqvantes, vel supergressi vicini SVECI, immo cum patriæ suæ, frigidæ & Sterili, ante centum hos annos, operam hanc navaverit immortalis ille ARNGRIMUS, nos DANI, nescio qvo malo Sydere, patriæ dulcissimæ, milleque calamorum laboribus dignissimæ, defumus, res ejus sacras, profanas, antiqvas, modernas, silentio premimus, nec Resenii, Bartholini aliorumque immensos labores, vel in Epitomen redigimus, vel publico sistimus, immo eos splendido quidem carceri (det Kiøbenhavnste Universitæts Bibliothek) sed carceri tamen, mancipamus. Conquerimur de contemptu exterorum, quin potius de ea nos, patriamque nostram vindicamus. Accusamus Majores nostros negligentia, quin caveamus, ne eandem de nobis contilenam canant posterii. &c.

meere i samme Arbeids Fortsættelse, samt en Lands Beskrivelse over alle Danske Provinzer, saa udfrævede min allerunderdanigste Pligt, efter liden Eone, at fuldbyrde en saa naadig og for Videnskabernes, samt almindelig Belfarvs Udbredelse, omhyggelig Konges Billie. I Begyndelsen meente jeg, dette Arbeid kunde meget lettes, ved at legge bemelte Theatrum Daniæ til Grund, og allene her eller der, giøre nogle Tillæg og Forbedringer paa de meest manglende Steder. Men disse sidste bleve omsider saa mange, og de nyere Efterretninger, Forbedringer og Tillæg fandtes ligeledes saa vigtige, at det gandske Arbeid maatte omstøbes og knap een eller anden Periodus kunde blive, som den var. Følgelig foretog jeg mig at udarbejde vort Lands Beskrivelse, efter en gandske anden Plan, henrettet til et Høiere Ønemerk, nemlig ikke alleene de Historiske, men ogsaa de Physiske og Oeconomiske Efterretninger, thi at et saadant Historisk Skrift bliver tillige Pragmatisk, eller beqvemt til nogen virkelig Brug og Nytte, er uden Tvivl dets bedste Priis, mod hvilken de Antiqvariske eller andre, alleene til Curiositetens Fornøjelse hensigtende Efterretninger, ikke veie op, endskjønt de ogsaa i visse Ting, kunne tiene til noget Gavn, saavelsom til Sinds Forlystelse.

For at opnaae dette dobbelte Ønemerk, haver jeg gjort mig al den Flid og Umag, som min Alder og øvrige Omstændigheder, ville tillade. Mine Hjelpe-Midler have været, deels forrige
 Tidens

Eiders Udtog af mange Cancellie-Protocoller og Archiv-Documen-
ter, deels Landmaalings-Contorets Registranter, deels en vidtlof-
tig Brev-Verling, hvilken til den Ende, i alle Provinzer, maatte
føges med adskillige saadanne Mænd, som største Deels, vare mig
af Person ubekjendte, men dog ved Nygte saa vidt bekiendte, at jeg
af deres grundige Indsigt og troværdige Beretning, om det Amt
eller den Bye, de boer udi, kunde opklare og bestemme mit Be-
greb, angaaende det naturlige, saavelsom vilkaerlige der i Egnen. (*)

Des foruden haver jeg haft nogen hidhenhørende Efterret-
ning af de Kongelige Amts-Mænds Besvarelser, som No. 1743
bleve indhentedede ved Requisition af et Kongeligt Allernaadigst
Rescript, hvor i Demnem tilsendtes en god Deel Spørsmaal, Hen-
sigtende til samme Dyemerk, nemlig hvert Amts naturlige, saa-
velfsom borgerlige Tilstand og Beskaffenhed.

Disse Besvarelser ere ikke indkomne fra alle Provinzer, hvil-
ket høyligen beklages. Ikke heller ere de som virkelig have, lige
grundige, udførlige og alt saa tientlige til Dyemerket. Men saa-
danne Egenskaber have nogle af dem i Sandhed, hvilket Læserne
og jeg selv med megen Tak haver at erkjende, saavel i Henseende
til

(*) Hvilke disse corresponderende Patrioter have været, og hvad deres Nede-
bonhed haver udrettet, til desto bedre Indsigt i visse Provinzers, Perso-
ners eller andre Ting's Beskaffenhed, det skal paa sine Steder, efter fore-
faldende Anledning, med skyldig Tak erindres.

til velbemeldte Kongelige Amtmænds, som andre private Correspondenters Omhu og Redebonhed. (*) Een Ting bør endnu erindres, i Henseende til Herre-Gaardenes Opregnelse og korte Beskrivelse, samt deres forrige og nærværende Beboere eller Egermænd, nemlig at særdeles denne sidste Post, allermeeft er bleven oplyst ved min fiære Svogers Hr. Justice-Raad H. DE HOFMANDS Samlede Fundaer, et priseligt og i adskillige Hensigter saare nyttigt Arbejd, som indeholder langt meere, end hvad Tittlen synes at love.

D

Hernæst

(*) Saa vidt som disse Efterretninger fandtes hos Velbr. Hr. Justice-Raad og General Kirke-Inspecteur ERICH JOH. JESSEN, nemlig nogle Aanter i Siælland og Fyen angaaende, haver jeg udbedet og bekommet dem af hannem til laans, ønskende at af det Slags havde været en fuldstændigere Samling. Efter at dette var skrevet, er mig fra den Kongel. Casferer, Velbr. Hr. Justice-Raad LINDE gunstigst tilsendt en god Deel hidhenhørende skriftlige Beretninger, som foresandtes efter afgangne Hr. General-Major DE THURAH, og af Hans Velbr. vare indhentede, allermeeft fra Bisfopperne i hvert Stift, ligesom ved dem, fra deres underhavende Presteskab. Der i findes vel det allermeeft af den Bestaffenhed, at det gaaer uden for min Cirkel, eller dette Skrifts egentlige Grendser. Dog findes deri ogsaa her og der, nogle hidhenhørende, heel efterrettelige og gode Anmerkninger, særdeles visse Kirker og Herregaarde angaaende. Følgeligen erkiendes ogsaa dette med offentlig Taksigelse, baade mod Samleren, som bestemmede det til sin Danske Vitruvii Fortsettelse, og mod velbemeldte Hr. Justice-Raad LINDE, som ubedet og af en ædelmodig patriotisk Drift, meddeelede mig det, som han holdt for, ved min Haand at funde reddes fra Undergang og Forglemmelse.

Hernæst maa jeg ogsaa give nogen Efterretning om de adskillige Land-Kort og andre Kaaberstykker, som indeholdes i denne Danske Atlas. Hvad de første angaaer, da veed en hver, at vi hidindtil ikke have haft andet end nogle faa Generale og alt for urigtige Landkort over Dannemarks Rige, over de Danske Eylande og over Jylland, særdeles udgivne af Mercator, Vischer, Jansson, Bleau, Schenk, Sanfon, de Wit, Valk, Homann og flere, samt hver gang med liden Forbedring copierte efter hinanden. (*) Noget nær af samme Slags er ogsaa det Kort, som findes i mit No. 1730 til Bremen udgivne *Theatro Danie*. Een Deel af de forrige Feyl bleve vel rettede, men de tilbageblivende vare dog alt for mange, saa var og Kaaberstikkerens Arbeid geraadet saa ufækkert og ilde, at jeg gierne ønskede, det ikke nogen Tiid havde blevet publiceret af den Bremiske Forlegger. Sælgelig bliver det alt for vist, at Vi indtil denne Tiid, ikke have saadanne Danske Land-Kort, som bør settes i Ligning mod det, de fleeste andre Lande kunne fremvise. Denne unegtelige Mangel have Udlændere ikke heller forglemt at bebreide os, ja endogsaa at henregne den

(*) Udi Doct. E. D. HAUBERS *Abriß und Versuch einer umständlichen Historie der Land-Charten und der Geographie*, anføres P. II. Sect. II. p. 99. endnu nogle flere Auctores og Editioner af Landkort over Danmark. Saa haver og Hr. Justits-Raad E. J. JESSEN, i sin nyelig udgivne *Norges Beskrivelse* Cap. I. p. 18. Seqv. noye eftersporet saadanne Land-Kort, som forestille alle tre Nordiske Kongeriger i Samsund.

den til et Beviis paa Nationens Efterladenhed, som ville lade det komme an paa, hvad Hollænderne kunde berette os derom. (*) Imidlertid er det længe siden, at man her til Lands haver været betænkt paa noget deslige, skiont uden ønskelig Følge og Fremgang. Om de allerførste Forsøg paa Danske Land-Kort, Hayes ifftun liden Efterretning, dog vil jeg derom anføre, hvad jeg haver fundet. Da Søefarten florerede i Bisbøye paa Gulland, som den gang var Dannemark tilhørende, siges disse Skippere og Kiøbmænd at have giort sig nogle Søe-Kort, over vore Lande, følgerigen ogsaa aflagt Landstrefningerne, uden at bekymre sig om det øvrige. See P. Bertii Tabul. contract. L. I. Tab. Gothland. edit. Amsteld. 1600. Dernæst skal en Monk ved Navn Sorte Claus, have giort en Afridsning over heele Dannemark, efter J. J. PONTANI Beretning, som dog ikke melder enten Tiden, eller dette Arbeids Gylldighed (**). Efter Kirkens Reformation var det først,

(*) Saaledes dommer den ellers temmelig uparthiiske og billige Monfr. VERNON, i sin *Voyage en Dannemarc pag. 212*. Les Danois font trop par esfeux pour les faire, & se contentent de ce que les Hollandois leur en dilent.

(**) CLAUDIUS NIGER dedit delineationem totius Daniæ. PONTAN. *Hist. Dan. pag. 785*. Da de Tydske gemeenligen tage Nicolaus og Claus for eet Navn, kunde man maaskee formode, at bemeldte Claudius var den samme Nicolaus Donis, en Monk, som skal have giort de første Land-Kort over disse Nordiske Lande, hvilke findes i Ptolomæi Geographiske Bøgers æld-

først, at de hidhørende Mathematiske Videnskaber, tillige med den Saliggjørende Kundskab, begyndte at udbrede sig her til Lands, og at føres i bedre Brug. Fra den Tid af, var man ogsaa betænkt paa, at forfærdige Landkort over Dømmemark og dets adskillige Provinzer. Dog, efterdi Raabestikning endnu var rar, kom intet for Lyset, men det blev, ligesom længe derefter, henlagt i Kongernes eller andre Herrers Hiemme. Den Lærde Ridder TYCHO BRAHE, som i saa mange andre Maader, gjorde den Lærde Verden stor Tjeneste og sit Fæderne-Land Gode, var vel een af de første, der med Alvorlighed tænkte paa at opsege, samle og publicere de Danske Landkort, som han vidste her og der at findes, særdeles i det Kongelige Archiv. Her om vidner blandt andet

føl-

ste Edition af No. 1482, og have saare liden Overeenstemmelse med Naturen. Om denne Autors Navn, skriver vor lærde Doct. E. D. HAUBER, i sin *Abriß einer Historie der Land-Charten*, pag. 17. Saaledes: Dieser *Nicolaus* wird von andern *Hahn*, von andern *Donis*, von andern *Germanus* genennet, und hålt diese *Nahmen* vor eines, der vortrefflich gelehrte Hr. FABRICIUS, *Biblioth. Græcæ* L. IV. C. XIV. p. 413. Setter jeg det muelige Fald, at Pontani ovenbemeldte *Claudius* som her til Lands bar Tilnavn af den Sorte, kand være samme Land-Kort-Mager, som andensteds kaldes *Donis* og *Hahn*, da torde disse sidste Navn, maaskee ved en Skriveseit eller utydelig Abreviation, betegne *Danus* eller *Dahn*, i steden for *Donis* eller *Hahn*, thi udenlands fik *Petrus de Dacia* og flere Lærde paa den Tid, Tilnavnet af deres Fæderne-Land, skiont de hiemme kaldtes anderledes, dog dette er ifkuns en uvis Gidsning.

følgende Brev fra Kong FRIDERICO II. til Doct. Jacob Mad-
sen: saaledes lydende.

Vor Gunst tilførn. Vider, at Vi naadigst have bevilget os Elskelig Enge Brahe, vor Mand oc Ziener at maa bekomme, saa mange *Chartas Cosmographicas*, eller Mapper, som kand findes i Bort Liberie, der paa Bort Slot Kiøbenhavn, oc er om Bort Rige Danne-
mark eller Norge, eller nogen andre vore Lande, til videre Efterretning udi nogen sin Forehavende, hvor om han os berettet haver. Thi bede Vi Eder oc ville, at I alle samme *Chartas* og Mapper, som der findes, oc vore Riger oc Lande indeholde, hannem tilstiller, oc derpaa tager hans Beviis. Dermed skeer Vor Vilge
rc. Andvordskouff den II September Aar 1585.

Her af sluttes, at endogsaa længe for den Tid, er giort Samling af Landkort over de Danske Provinser, og at, da disse komme i den berømmelige T. BRAHE Hænder, men han, des værre, kort efter, maatte undviige sit Fæderne-Land, saa ere formo-
dentlig Landkortene ligesomt han, komne i Landflygtighed, og omsider i uskionsomme Folkes Hænder. Det kunde her hos spørges, hvad denne store Mands egentlige Forehavende var her med, og om han den Tid, haver arbeidet paa noget saadant Historisk

og tillige Geographisk Skrift, som Færderne-Landet, siden hans Bortgang, haver savnet? Denne Sandhed kan atter opdages og stadfæstes ved et andet Konge-Brev, af samme Aar og faae Dage derefter dateret. For den Lærde Histories Skyld, er dette Brev ogsaa værd her at finde Sted. Brevet er til Gert Ranzow, Lehnsmænd paa Cronborg.

Vor Gunst tilførn. Viid at os Elskelig Tyge Brahe til Kundstrup vor Mand oc Diener, underdagnigt haver ladet give os tilkiende, hvorledes han haver udi Sinde, at ville lade noget synderligt udgaa, om fremfarne oc afgangne Konninger udi Dannemark, efter den Maneer, Ordning, Contrafey oc Skif, som paa det Tapeherie, vi have ladet giøre paa Bort Salder paa Bort Slot Kronborg og forordnet, underdagnigt derfor begierendes, at Vi naadigst Ville undehannem at maatte bekomme fremfarne Konningers Contrafey, efter som de der findes ascontrafeyet, hvilket Vi hannem naadigst ikke ville benegte, bedendes dig derfor oc ville, at naar han dig derom besøgendes vorder, du da befaler vor Contrafeyer, eftersom de paa bemeldte Tapeherie ere forordnede, oc forefindes, desligeste bestiller at affrives de Danske oc Tydske Niim, som derom

om giort er, og fornævnte Vor Contrafeyer tilstiller, at fornævnte Tyge Brahe desbedre sig derefter kunde have at rette. Dermed skeer ic. Actum Andvordskouff den 28 Septemb. Aar 1585.

Begge disse Breve vise da tydelig nok, at Tyge Brahe den gang haver haft et betydeligt Arbejd under Hænder, angaaende deels Kongernes, deels Landenes Historiske Forestillelse, ikke alleene med Ord, men ogsaa med trykte Landkort, Portraiter og deslige Billeder. Et Arbejd, hvis Tab høyligen maa beklages, efterdi den Mand, som havde lagt Haand derpaa, var een iblant tusende. Nu, den Historiske Deel deraf, blev fort efter udført af en anden stor Mand, nemlig Rigens Cankler ARRILD HVIDFELD, hvis høye Embede gav ham dertil bedst Leilighed. Men Arbejdets Geographiske Deel og de forbemeldte Landkort, som her egentligen hensigtes til, have Vi høyligen savnet;

Mange Aar efter den Tiid, nemlig No. 1639 gav Høysalig Kong CHRISTIANUS IV. tilkiende, at han ikke mindre end Hans Hr. Fader, ønskede at see en Dansk Lands-Beskrivelse, oplyst ved Landkort over alle Provinzer, findende deres Mangel værd at afhjelpe, endskiont det ikke synes at den gode Herre haver opnaaet sit Ønske. Men at Hans Kongelige Majestæt gjorde sit dertil, derom findes et troværdigt Bidnesbyrd i Hans Historie, beskreven af

af Conferens-Raad NIELS SLANGE, som Tom. II. p. 981 giver følgende Efterretning, No. 1639. "Doct. Johan Laurenberg "Professor i Mathematiken paa Soer-Academie, een "af de Lærdeste Mænd, som her i Landet have levet, "fik Befaling af Hans Majestæt, at reise Dannemarks "Lande og Provinzer igiennem, og et Landkort over "hvært af dennem at forfatte". Om dette priselige Forsæt, som toges 9 Aar for Kongens Død, nogen Tiid blev satt i Værk, eller om det, ligesom meget andet, forblev inter pia desideria, skal jeg ikke sige. I det mindste findes nu ikke nogen Efterretning, angaaende saadanne Landkort som Laurenberg skulle have giort. Jeg formoder, at hans Omreise i Rigets Provinzer, særdeles i Skaane og i Jylland, faa Aar derefter, kand være hindret, ved de Svenskes uførmødelige Overfald og mange deraf flydende Uleyligheder.

Udi Høyloflig Kong FRIDERICI III. Tiid, blev her atter lagt Haand paa ligesaadant Arbejd, og den gang kom det ogsaa noget videre, skjønt ikke til den Fuldkommenhed, at det kunde legges Publico for Dnye, undtagen saa vidt Fyrstendømmet Slesvig angaaer. Det nyperlige Arbejd som de tvende brave Mænd CASPAR DANKWERT og JOH. MEYER udgave midt i forrige Seculo, under Navn af Schleswig Holsteinische Landes-Beschreibung, var en Begyndelse, som efter Kongelig Befaling, skulle have

have været videre fortsat, og efter samme Indretnings-Maaade, fuldført over alle øvrige Danske Provinser, thi JOH. MEYER saasom Landmaaler og Kortenes Forfatter, drog Nørre Jylland, Fyen, Sjælland, Laaland og de mindre Eylande igiennem, for at optage ved Geometrisk Tegning, endog saa hvert Amt eller Lehn, ja paa nogle Stæder hvert Herret, og at lade dem, ligesom de Slesvigske og Holsteenske, ved Raaberpladers Aftryk publicere. Aarsagen hvorfor det sidste ikke virkelig paa fulgte, kand jeg vel ikke sige med nogen Visshed, men saa vidt jeg formoder, standsede Verket ved de Svenskes Indfald No. 1658, da det Fyrstelig Gottorpiske Huus tog Parthie med Fienden, mod det Kongelige, og ved den endelig paa fulgte Freds-Slutning, søgte at giøre sig løs fra al Forpligtelse mod Dannemark. Meyer og Dankwert, saasom Fyrstelige Undersaattere, arbeidede da ikke meere som tilforn, for felleds Regning, og alle de Landkort, som den første havde optaget i Dannemark, maa af ham, eller hans Arvinger, være indleverte i det Fyrstelig Gottorpiske Bibliothek. Der laae de indtil No. 1713 da Deres Kongelige Majestæt, Kong FRIDERICUS IV. lod dem overbringe til sit Bibliothek her i Kiøbenhavn, hvor de endnu forvares, og med Kongelig Allernaadigste Tilladelse, have været mig laante i halfandet Aars Tid, til Brug i denne Danske Atlas, saa vidt man fandt dem brugelige eller værd at følge, i Mangel af nyere og bedre Kort. (*) Efter

(*) Tallet af disse Meyerske Special Landkort over de Danske Provinser, er om jeg ret mindes 52 Stykker, men for den største Deel ilde conditionerte,

Efter disse sidste haver jeg søgt og randsaget paa alle de Steder, hvor noget deslige kunde være at formode, og da de fleeste Forbedringer ere foretagne ved deres Beviisning, saa bør jeg her give nogen Beretning derom.

Den allerstørste Hielp til rigtigere og bedre Landkorts Forfærdigelse, haver man haft af 7 Stykker saadanne Landkort, som Hønsal. Kong FRIDERICUS IV. omtrent Ao. 1720 lod optage ved Willars, i Anledning af de da anlagte nye Rytter-Districter i Sjælland, Fyen og Jylland. Disse forvares paa det Kongelige Rentekammer, og fattes, saa vidt jeg skionner, alleene dette, at Lægdernes Grader ikke ere tegnede ved Siden. De ere i hver Kant af eet par Alnes Storhed, følgerigen meget udførlige, derhos vel tegnede og ved nye Eftermaalning, samt Ligning mod alle øvrige, befundne de aller accurateste, hvorfor man og allermeest haver lidet paa dem, saa vidt de strekkede sig, nemlig over Kiøbenhavn, Cronborgs, Fridrichsborgs, Antvortskovs, Bordingborgs, Tryggeveldes, Dalum Klosters, Rugaards, Kol-

deels sønderrefne og maculerte. Des foruden er det ifkuns de allerførste Brouillous eller Udkast, tegnede rudi linea, og hvad Stedernes Navne angaaer, meget urigtige, formedest den tydske Autors Skrive-Maade, hvilken man haver stræbt at rette og forbedre; Lægden selv, Grendserne og proportio relativa distantiae localis, er ved Monfr. FESTER, som en accurat Geometra, meget rettet og forbedret særdeles paa de Steder, hvor man haver haft nyere Oplysning.

Roldinghuus, Skanderborgs og Dronningborgs Amter.

Hernæst haver man haft for Dyne tvende Generale Landkort over heele Danmark, det Kongelige Archiv tilhørende, Længden af det ene er hen ved 3 Alne, og af det andet 2 Alne. De ligne hinanden meget, men ingen af dem fortjener at følges, skjønt de synes temmelig nye og det første siges at være optaget efter Hans Excellence Geh. Raad VINCENTZ LERKES Foranstaltning. Tegningen og Coloriten er meget skion, og da man først fik dette Kort at see, kunde ikke andet formodes, end at det væsenlige havde svaret hertil. Men skulle nogen i følgende Tider, faae i Sinde at rette sig derefter, da advares om mange og meget vigtige Ufviigelser, som ved nyere Provelse ville finde sig, særdeles i Jyllands Egne.

Over Siælland i Særdeleshed haver man haft, foruden de forbemeldte fra Rente-Kamret over Rytter-Districterne, nogle Generale Kort i maadelig Format, saasom eet forfærdiget af den Kongelige Land-Maaler Monfr. Grue, et andet af en ubekiendt Haand, som synes accuratest i Henseende til Søehysterne, ligesom de næst liggende Hafgrundes Dybheder, over alt ere betegnede med Tall, hvoraf man slutter at det er en Søe-Mands Arbeid. Det tredie og bedste Siælandske Kort er hans Høværv. Hr. Biskop LUDWIG HARBOE tilhørende, og af hannem paa de aarlige Visitations-Reiser befundet rigtigt, frem for de fleeste andre.

Noget nær, dog ikke slet saa paalideligt, er et stort Kort, Hr. Professor EGEDE tilhørende, og af ham selv forfærdiget. Samme forestiller heele Daniam Insularem, eller Siælands, Fyens og Laalands Stifter, og haver, i Henseende til de tvende sidste, giort best Tieneste, tillige med et andet stort Kort over Fyen alleene, forfærdiget af en Anonymo, saa og et Fyenskt Kort, under HUSMANDS Navn, meddeelt af Hr. Justice-Raad LANGEBECK, vel brugeligt ved Sammenligning med forbemeldte af Professor EGEDES Haand, item med de tilforn ommeldte smaa Speciale Kort af Meyers Haand, hvilke, hvad Laaland, Falster og Langeland angaaer, have været temmelig brugbare.

Over Samsøe haver P. J. RESENIUS (*) og over denne De, saavel som Bornholm Hr. General Major de THURA, givet os endogsaa trykte Special Kort. Det sidstes Rigtighed tages saa meget mindre i Tvivl, da det er giort af den meget accurate Hr. Professor KOFOD, hvis tidlige Dødsfald er at beklage, i Henseende til den gode Begyndelse som han, paa Kongelig Befalning, havde giort med nogle Siælandske Districters Opmaalning.

Bed

(*) Fleere Land-Kort end dette ene over Samsøe, haver Hr. RESENIUS ikke ladet forfærdige, hvilket erindres til Efterretning for dem, som staae i den Tanke, tagende der til Anledning af de mange Raaber-Plader som han lod stikke, med Danske Kiøbstæders Grund-Ridsninger og af hvilke ikkun havees gandske saa Aftryk.

Ved Kortene over det faste Land, haver man først, hvad Hertugdømmet Slesvig eller Sønder Jylland angaaer, med temmelig Sikkerhed kundet følge MEJERS trykte Kort, saaledes som de findes i DANCWERTS Landes-Beschreibung, og der ikke foretaget nogen synderlig Forandring, uden allene paa Vester-Kanten, hvor Vand-Floderne og de siden paafulgte nye Rogers Indtagelse, ved nye Diger og Dæmninger, have gjort nogen Omkiftelse, særdeles i Sønder- og Husum-Amter. Derved haver man rettet sig efter et Kort, som hans Excellence Herr Geheime-Raad WILHELM VON HOLSTEIN har haft den Naade at meddeele, ligesom og et andet Kort, hans Excellence Geheime-Raad DEMERCIERE tilhørende, over den af ham foretagne kostbare Inddigning, lige ud for Landskabet Bredsted. (*)

Udi Nørre Jyllands Øster-Side, haver man, særdeles hvad Koldinghuus- Skanderborg- og Dronningborg-Amter angaaer, fornemmelig fulgt Rente-Kamrets Kort over Nyttre-Districterne, hvor om tilforn er meldet. Dernæst et af Herr Justice-Raad ANCHERSEN meddeelt stort Situations-Kort, over Limfiordens gandske Strekning tværs igiennem Landet, samt de paa begge Sider i Nalborg- og Viborg-Stifter paagrendende

(*) Naar det nye Speciale Landkort over Fyrstendømmet Schlesvig kommer for lyske, ville disse Forandringer være kiendelige.

sende Egne. Et Arbejd, som Anno 1742 er foretaget, i Anledning af de næstboende Proprietariers Stridigheder om Fiskeriet i Limfjorden. Autor er den Kongelige Conducteur SKOUSTRUP, og Arbejdet eet af de paalideligste, skiont ikke uden al Feil. Over Kalløe-Amt (*) og Bendshyssel, haver man fundet meere end sædvanlig Hielp af de Meyerske Speciale Kort, som her have behovet mindst Rettelse. Over Bild-Mosen og dens paagrensende Steder i Halsborg Huus-Amt, haver Kammer-Raad SCHELDERS Kort, optaget Anno 1752 og naadigst meddeelt af deres Excellence Herr Geheime-Raad og Ober-Hof-Marschal Grev MOLTKE, givet nogen nøyere Kundskab, ligesom det lidet Kort over Stiernholms Amt, der findes i Herr Justice-Raad de HOFMANDS Sundazer, haver der hiulpet til rette.

Paa Nørre Jyllands Vester-Kant, saavel som midt i Landet, haver man, i nogle Districter seet sig nødsaget at legge meer bemeldte gamle Meyerske Special-Kort over hvert Herret, til Grund, men dernæst søgt nærmere Raad i andre tegnede Land-Kort, saasom
et

(*) P. S. Endnu nogen nøyere Belysning i Kalløe-Amt, er siden indsendt af Belærværdige og Høylærde Mag. ERICH GIÖRUP BEGRUP, Sognes Præst til Vistoft, som haver haft den Godhed, at meddeele et af ham selv rettet og forbedret Special Land-Kort over bemeldte Amt, saa og dertil føyet en udførlig og meget efterrettelig Beskrivelse over hvert Sted.

et over Thy Land, taget efter Herr Oberst-Lieutenant MOLLE-
RUPS Foranstaltning, og uden Tvivl af hans egen Søn, saasom en
Liebhaver af Land-Maalning. Et dito over de tvende Aanter
Lundenes og Bouling, forfærdiget ved Birke-Foget CHRISTEN
PEDERSEN HAAE, Anno 1745 og meddeelt af Herr Justice-Raad
LANGEBECK. Et dito over Middelsom Herret og flere Di-
stricter i Viborg Stift, hvilket frem for alle andre, faldt vanskeligt
at bringe i nogen Oplysning og ordentlig Sammenhæng, men efter
Anmodning, blev udført af Monsr. LAURIDS HASSE i Viborg. Et
dito over Randbøl-Hede og der saavel som andensteds anlagte
Colonier, af Caffereren Monsr. SÖREN THESTRUP. (*)

Alle disse gamle og nye tegnede, meere og mindre efterrettlige
Land-Kort, tilsammen hen ved 100 Stykker, ere saa nøye som muel-
ligt, med hverandre blevne confererte og efter deres væsentlige Indhold,
i hver Provins, sammendragne, samt efter en fast Scala eller Maale-
Stof, proportionerte saaledes, som de i denne Danske Atlas efter
haanden forekomme, baade i Generale og Speciale Stykker.

Den

(*) Noget tidligere, dog betimelig nok, er mig af Velbaarne Herr Cap-
taine T. R. TEILMAND, Herre til Endrupholm meddeelt, foruden
mange andre nyperlige Efterretninger, et ganske udførligt og ikke min-
dre jirligt Special Land-Kort over Skads-Herret, i Riber-Huus Amt,
af ham selv trigonometricke optaget, saavidt man sfinner, med den Accu-
rateffe, at man ønskede, alle øvrige Provinsers Forestillelse maatte
svare dertil.

Den Geometra, som herpaa haver anvendt et par Mars utrettelige Flid, og uden tvivl gjort sig sit Fæderne-Land forbundet, er MONS^r. DIDRICH FESTER. Paa hans rare Genie i Mathematiske og Mechaniske Videnskaber, ere tilforn flere Prover aslagte (*) og at han haver viist en ugemeen Stadighed, Eftertænkksomhed og Accurateffe i det vanskelige Arbeid, at uddrage det rigtigste og sammenføye det væsentligste af saa mange ulige Kort, over enhver Provins, derom fand jeg, som dagligen haver haft hans Arbeids Fremgang i mit eget Huus, under Dyne, aflegge et sandfærdigt Vidnesbyrd. Smidlertiid vil hverken han eller jeg, udgive disse nye Land-Korts Accurateffe for at være saa stor (da den grunder sig paa andres adskillige Opmaalninger) som, hvis Opmaalningen af ham selv var foretaget, og Operationens Maade anvist, til Kienderes fulde Forsikring (**). Noget saadant maatte Efterkommerne snarere formode, af de høystpriselige Anstalter, som, paa Kongelig Allernaadigst Befaling, og

ikke

(*) See Danmarks og Norges *Oeconom. Magazin* Tom. IV. p. 365. V. 87. 107. VII. 246.

(**) Uforbederlige og gandske fuldkomne Land-Kort hos os eller andre, ere knap noaen Tiid at vente, thi Tingene og Stederne ere en Omkiftelse underkaste, fra Secula til Secula, ja ofte i langt kortere Tiid. Nu nedlægges en Bondebye og bliver, desværre, en Hovet-Gaard. Nu omkiftes Gaardenes Navne efter adskillige Evers Behag. Nu groer en fersk Søe til og bliver en Mose, nu tager Naen et andet Løb. Nu tager Havet et Stykke Land bort. Nu indtages, andensteds, et Stykke Haf-Grund ved Inddigning &c.

ikke uden anseelig Omkostning, forleden Aar ere begyndte, med Kort-Væsenets ordentlige Indretning, ved visse til Landmaalning udsendte Studios, under Opsigt og Styrelse af vores berømmelige Hr. Professor HEE. Det Arbejd maa endeligen naae en langt høyere Grad i Fuldkommenhed, og da de adskillige Grunde tillige angives ved Tegningen, enten som Ager, Eng, Skoug, Hedemark ic. saa kand af disse gandske Specielle Kort over hvert Amt, ventes endogsaa en meget stor Deconomisk Brug og Nytte.

Men hvad den Historiske Efterretning angaar, da meener jeg, at nærværende Arbejds Accurateffe og Nøyagtighed nogenledes skal svare til Ønemerket. I det mindste have vi her til Lands hidindtil ikke haft noget trykt Land-Kort, som kunde ligne disse, enten i Rigtighed eller Udførlighed, særdeles hvad de Specielle Land-Kort angaaer, som føyes til de følgende Tomer, da denne første Tome, efter sin almindelige Indhold, viser allene et General eller almindeligt Kort, afdeelt i Stifter og Amter, hvorimod de følgende Tomers Speciale Kort over hvert Stift, ere afdeelte i Herreder.

Wille nogen spørge om samme Arbejds Rigtighed, i henseende til Graderne paa Himlen, da tilstaaes gierne, at elevatio poli ikke er tagen paa adskillige Steder i hver Provintz, men i Mangel af Lejlighed dertil, meener man, det kand, efter nærværende Ønemerk, være

være Forsikring nok, at Kiøbenhavn's Meridian er lagt til Grund, og at fra denne Punkt, er skeet den allernøyagtigste og rigtigste Udmaalning til begge Sider. Naar saa dette kommer dertil, at hver Provinz's Lægde og Landstrekning, efter Compasset er undersøgt af de allertroeværdigste blandt bemeldte mange Land-Kort, saa følger ogsaa, at hvert Stykke er henlagt under sin rette Grad og Minute, saa fremt terminus a quo, er rigtig fundet paa Kiøbenhavn's Observatorio, hvor om ikke kand have's nogen Tvivl.

Angaaende den Orthographiske Rigtighed, som savnes i de fleste Landkort, hos os og andre, i Henseende til visse Byers og Steders Navne, da haver man ogsaa baaret al muelig Omso'rg for at komme den langt nærmere end tilforn, skiont det dog vel kand være venteligt, at een eller anden som nøye er bekiendt paa Stedet, vil have dets Navn skrevet anderledes. Udtalen er adskillig, og efter den have de første Tegnerne rettet sig. Nogle af disse have været udlændiske og altsaa skrevet mange Navne efter deres Sprogs Maade. For at rette de fleste, om ikke alle disse Feil, haver ovenbemeldte Monfr. DIDRICH FESTER stedse haft hos sig, en lærd og veløvet Candidatum ved Navn JACOB PAULLIN CLAUSSEN, nu meget vel fortient Medarbejder i Ordet for Foborg Meenighed, som baade i Skrive-Rigtigheden og andre tvivlagtige Ting, haver været hans Raadfører, naar jeg ikke selv kunde være tilstæde. Ret-

te Snoren haver været, i Henseende til Herregaardenes Navne, Hr. Justice-Raad H. de HOFMANN'S Fundatzer, i Henseende til Kirke-Byerne, den geistlige Calender, men hvad mangfoldige mindre Landsbyer, Torper og eenlige Steder angaaer, saa vidt samme kunde rummes paa de Speciale Kort, da haver man meest rettet sig efter Land-Maalnings Contorets Protocoller, af hvilke, for saadan og flere Aarsagers Skyld, ere giorte paalidelige Extracter. Alt dette meldes her, for at vise saa meget, man haver ikke gaaet skjødesløs eller letsindig til Verks i et Arbeid af den Betydning, endskjønt man derfor ikke vil paastaae, at have kundet undgaae det som følger alle menneskelige Gierninger, nemlig een eller anden Ufuldkommenhed.

Om de øvrige adskillige Raaberstykker og deres Tegningers Udkomst, bør i samme Henseende, ogsaa gives Læseren følgende Efterretning. Nyttens deraf, er allerede i det foregaaende berørt, i Anledning af den Kongel. Naade, som haver lettet Raaberstikkernes Arbeide. Uden denne Naade ville hvert Stykke have blevet langt dyrere. Derimod betales nu ikkuns Pladernes Aftryk, Papiret og de første Tegninger at copiere. Dette sidste haver været vanskeligt at tilveiebringe, i Henseende til visse Stæders Prospector, for hvilke at tage, baade en Mesters Arbeyd og Bogn-Løye til Stedet, maatte gotgiøres, naar deraf ikke allerede havde nogen trykt eller

malet Forestillelse. Grundridsningerne af de allerfleeste Kiøbstæder, er man lettest kommen til, ved at lade copiere og i mindre Format sammendrage. Den rare Samling af Husmanske Grundridsninger, som her RESENIUS haver ladet stikke. Disse Plader bleve i den Kiøbenhavniske Ildbrand, saa got som gandske giort ubrugelige, og da deres Aftryk ere meget faa og rare, saa meener man, at have oprettet det Tab, ved disse mindre Copier, hvis Rigtighed kommer an paa hine Originaler, uden saa vidt een eller anden Bye nu kand være meere eller mindre bebygget end mod Slutningen af forrige Aar-hundrede, og saa vidt man vidste, deri at være skeet nogen kiendelig Forandring, haver man foretaget en Rettelse, efter deres Raad og Anvisning, som til det Sted havde nogen nyere Kundskab. Udi Fyrstendømmet Slesvig, haver man meest rettet sig efter de smaa Ichnographiske Tegninger af Kiøbstæderne, i Hr. MEYERS og DANKWERTS Lands-Beskrivelse.

De Raaberstykker, som findes i denne nærværende Tome, angaae først Antiquiteten, og saa vidt ere de udsøgte af WORMII, WESTPHALS, ARNKIELS eller andres Skrifter, deels ogsaa tegnede efter visse angivne Originaler. Dernæst ere nogle af nærværende Raaberstykker, henhørende til denne første Tomes anden Bog, bestemte til at illustrere Landets Natur-Historie. Disse grunde sig deels paa Originalerne af nogle Stykker i visse Cabinetter, deels paa

paa Hr. Byskriver ANDR. BIRKS og Hr. SÖREN ABILDGAARDS først optagne Tegninger. (*)

Saaledes haver jeg da korteligen underrettet Læseren om dette Arbeids-Anledning, Indhold og Hjelpe-Midler. Hvad Indretningen, Skrive-Maaden og andre tilfældige Ting angaaer, da fortænkes ventelig ingen Skribent der i, at han følger sin egen Smag og Maade (**). Jeg har meent, det var ordentligst at lade Nationens og Landets naturlige Besskaffenhed gaae foran i denne første Tome. De øvrige som formodentlig blive trende, skulle aarligen følge efter, saa fremt H. Erren vil og jeg lever i den dertil fornødne Helbredsstand, da mit Forsæt skal være, at oplyse Omstændighederne i hver Pro-

(*) Udi følgende Deele af denne Danske Atlas, vil saa vel de Speciale Land-korts, som andre Kaaberstykkers Tal, blive langt større, formedelst de da forekommende Slotters, Kiøbstæders og andre Tings Forestillelse.

(**) Til Indretningens Maade henregnes, blandt andet, at jeg i dette og nogle flere Skrifter, haver fundet beqvemest, at sette visse Ting saasom Anmerkninger, nederst paa Siden, nemlig saadanne, som ikke føyeligen fandt Sted i Høvet-Materien selv, endskiont de havde Hensigt til dens Oplysning eller Stadfæstelse. Undertiden er det ogsaa skeet, fordi den Tanke er mig alt for sildig indfalden, eller den Efterretning alt for sildig bleven bekiendt, saa at Texten ikke kunde tage derimod, uden at forrykes af sin ordentlige Sammenhæng med det øvrige. Men hvad Latinske eller andre fremmede Skribenteres Bidnesbyrd angaaer, da haver jeg med Glid sat dem gemeentligen for sig selv, til den Ende, at usluderte Læsere desto lettere kunde gaae dem forbi og ikke opholdes derved.

vink saa udførligen, som de forefundne Efterretninger ville give Anledning til, og vel mueligt, at ikke mange andre Lande skulle fremvise noget efterretligere af det Slags. Særdeles ville jeg have dette Haab, dersom flere kyndige Patrioter, i en og anden Provink, ville efterfølge nogle gode Mænds Exempel, i at tilsende mig om deres Bye, Amt eller Egn, alt hvad dem syntes der var værd at legge noget Mærke til, hvilke Breve jeg, med Post-Pengenes Betalning, taknemmeligen modtager, og lover at anvende til almindelig Efterretning, Nytte og Fornøjelse, saa fremt det behager Gud at forlene der til Liv og Helbred: Hvis ikke da skal det findes blandt mine Haandskrifter og formodentlig af een eller anden Efterlevende fries fra Undergang, ved de følgende Binds Tryk, altsaa Umagen ikke være spildt, ligesom jeg ønsker, at dette første Bind ikke maae agtes at være forgieves udgivet, men i een eller anden Hensigt, drage nogen sand Nytte og Forbedring efter sig, saa vidt som denne kand befordres, deels ved nøyere Kundskab om visse Provinkers og Stæders naturlige eller borgerlige Tilstand, Leilighed, Beqvemhed, Forhindringer, Hiælpe-Midler, Sædvaner, Brug, Misbrug eller andet deslige: Deels ogsaa ved at bringe andre redelig sindede Læsere paa Spoer og Anledning til Eftertanke, om saadant Gavn, som jeg hverken haver vidst eller kundet vide og tænke paa, men dog, per associationem idearum, kand falde mangen anden bedre kyndig i Tanke, og ved Tanken, saasom Ords og

Gjær.

Giæringers første Sød, blive en Begyndelse til nogen Gavn i smaa eller store Ting, endog saa længe efter min Tiid.

I hvor det gaar, da haver dette været mit Ønske, ja een af mine Hoved-Hensigter, ved at paatage mig nærværende Arbejd. I min Tiid, som nu snart gaaer til Ende, haver jeg, efter Davids Exempel, søgt at tiene Gud og mit Folk. Kirken og Fæderne-Landets Belfærd haver stedsse lagt mig paa Hjerte, frem for min egen private Sag. Denne sidste haver jeg i Stilhed befalet Gud, og Hans Forsyn haver udrettet den, endog saa mig uafvidende, saa fuldkommeligen efter mit Ønske, at dersom Skiebnen havde staaet i min egen Haand, var den ikke bleven slet saa god. I en nogenledes sund Alderdom, haver Guds Godhed tilvendt mig den slags Røe og Hvile, som lader mig arbeide efter egen Lyst og Drift, med fuldkommen Frihed, ventende alleene paa den Sabbath-Hvile, som er til overs for Guds Folk at gaae ind i, naar vi omsider trettes, endog saa ved Hvilen selv, saa vidt den er jordisk.

Til Slutning ønskes, at det her beskrevne Danmark, som frem for de fleste øvrige europæiske Lande, i langt Tid har været fiendeligen Cronet med Fred og alle dens Frugter, fremdeles maa blive et Land fyldt med Herrens Kundskab, med Christelige og Borgerlige Dyder, med Indbyggernes Skionsomhed paa deres Lykke under et Faderligt Regimente, og med Stræbsomhed efter deres egen timelige saavel som evige Belfærds Befordring. Skrevet i Kiøbenhavn, den 31 Martii Anno 1763.

Indhold af de tvende Bøger, som forekommer i den første Tome.

Den Første Bog.

Angaaende Dannemarks Indbyggere i de ældste, mellemste
og nyeste Tider,

- Capitel I. Forestillende det Danske Navns Ælde og Oprindelse. Pag. 1.
- II. Om Dannemarks Indbyggere for Christi Fødsel, og de Cimbrers
Krigs- Tog til Italien. 10
- III. Om Dannemarks Indbyggere efter Christi Tider, samt de Ang-
lers, Gothers, Benders og Nordmanners Udvandring af
Dannemark. 32
- IV. Om de gamle Danskes Bort, Skabning, Klædning, Bygning,
Baaben, Borger- Bønde- og Adelsstand, Krigs- Væsen, Tap-
perhed og Lyst til en voldsom Død. 50
- V. Om de gamle Danskes Religion, Kongelige Regiment og Lands-
Love. 73
- VI. Om de gamle Danskes Giftermaal, Børns Opdragelse, Sprog,
Skrive- Maade, Leve- Maade, Liigbegængelse, Urnet og andre
smaa Ting, som findes i deres Grav- høye. 94
- VII. Om de Danskes Overgang fra det barbariske Hedenskab, til Chri-
stendommen og deres Sæders deraf følgende Omstiftelse. 113
- VIII. Om den Danske Nations naturlige og moralske Bessaffenhed, nu
saavel som i de ældre Tider. 126

Jndhold.

- IX. Om Folke-Mængdens og Nærings-Midlernes Forhold, i de ældre og nyere Tider. 154
- X. Om den Danske Nations nærværende Lyksalighed og sande Friheds-Stand, under et Faderligt Regimente 174
- XI. Kort Udtog af alle Danske Kongers Historie, i de ældre Tider, eller fra Kong SKIOLD, indtil den Oldenborgske Stamme. 199
- XII. Danske Konger af den Oldenborgske Stamme, fra Kong CHRISTIAN I. til Kong CHRISTIAN V. Død. 244
- XIII. Kong FRIDERICH IV. Histories vigtigste Jndhold. 311

Den anden Bog.

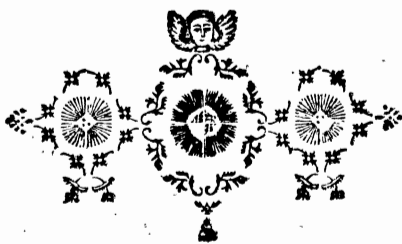
Om Dannemarks Luft, Jordart, Mineralier, Vand, Vexter, Frugter, Dyr, Sugle, Siste, Insecter, og hvad som henhører til dets Natur-Historie.

- Capitel. I. Om Dannemarks Grændse, Lægde, Luft, Lys, Varme, Kulde, Sundhed og Sygdomme, saa vidt samme kunne tilskrives enten Luften eller Leve-Maaden. Pag. 361
- II. Om Dannemarks Grund i Ager, Eng, Torve-Moser og Skove. 387
- III. Om adskillige Steenarter i den Danske Grund, saa og visse Petrefacta eller forsteente Ting. 423
- IV. Om nogle særdeles Jord-Leer- og Farve-Arter, samt Alun, Vitriol, Salt, Svovel, og deslige Mineralier, saa vidt noget deraf hos os hidindtil er opdaget. 452

V. Om

Indhold.

- V. Om adskillige Metaller, ædle og uædle, til hvilke man haver fundet nogle ufuldkomne Spoer i disse Lande. 477
- VI. Om Havet eller det salte Vand, som i Øster- og Vester-Søen, omgiver de Danske Provincher, saa og om adskillige Danske Søe-Havne, Fjorde og Biige. 492
- VII. Om Dannemarks ferske Vand i Kilder, Brønde, Bække, Aaer og Floder. 513
- VIII. Om alle slags Korn-Sæd, Urter, Planter, Træer, Tørne, og detslige Bærter, i Dannemark 537
- IX. Om fireføddede Dyr i Dannemark, baade tamme og vilde. 593
- X. Om Land og Vand-Fuglene i Dannemark. 614
- XI. Om Dannemarks Fisserier og de adskillige Fiske-Arter, som forefalde i ferske og salte Vand. 632
- XII. Om allehaande krybende og slagrende Dyr, Ogler, Slanger, Orme, Snegle og Muslinger, samt Insecter. 657

Efterretning for Bogbinderne, om de Steder i Bogen, hvor Raaber: Stykkerne skulle tilføyes, nemlig:

Næst efter	pag. 28	settes	Tab. I.		
	pag. 30	--	--	II.	
	pag. 54	--	--	III.	
	pag. 58	--	--	IV.	
	pag. 74	--	--	V.	
	pag. 78	--	--	VI.	
	pag. 80	--	--	VII.	
	pag. 82	--	--	VIII.	
	pag. 96	--	--	IX.	
	pag. 108	--	--	X.	
	pag. 110	--	--	XI.	
	pag. 112	--	--	XII.	
	pag. 118	--	--	XIII.	
	pag. 392	--	--	XIV.	
	pag. 432	--	--	XV.	
	pag. 434	--	--	XVI.	
	pag. 440	--	--	XVII.	
	pag. 448	--	--	XVIII.	
	Samme steds	--	--	XIX.	
	pag. 450	--	--	XX.	
	Samme steds	--	--	XXI. XXII. XXIII. XXIV.	
	pag. 616	--	--	XXV. og XXVI.	
	pag. 644	--	--	XXVII. og XXVIII.	
	pag. 664	--	--	XXIX. og XXX.	

Den

Danske Atlas.

TOM. I.

Den Første Bog.

Første Capitel.

Forestillende det Danske Navns Uds
og Oprindelse.

Om Oprindelsen til Danmarks og det Danske Folkes
Navn, (*) ere af adskillige Skribentere, fremsførte mange
meget ulige Meeninger. (**) ANT. BONFINUS og flere
ville ikke allene have Navnet Dania omskiftet til Dacia, men ogsaa

Ulige Meeninger.

A 2

udlede

(*) Fislænderne kalde det Danmørk. I Olafs Saga *Danmerkr* og i det gamle
Mscript Rimbegla, *Dana veldi*. Paa Kong GORMS navnfundige Gravsteen
Jelling, staaer med Rune Bogstaver, Tanmaurk og andensteds Tanmarku.

(**) De allerurimeligste gaar man her forbi, saasom naar JONAS GOLDINGENSIS udleder
Danium à dando, quasi prolificam & liberalem plurimorum bonorum datricem.

udlede Nationens Herkomst fra Dacis Hyrcanicis: Saa var og fordem inter sædvanligere, end at Kongerne i deres Forordninger, deres Breves Underskrifter, Titler og Indseigler, selv kaldede sig Reges *Dacie* eller *Dacorum*, da dog Dannemark er næsten lige saa langt fra Dacia, som fra Tracia eller Tyrkiet (*). Ikke saa urimelig, dog ikke heller grundig nok, synes den store LEIBNITZII Meening, *Dissertat. de origine Francor.* in Miscell. Berolin P. I. p. 14. hvor han holder for, at Eiderfloden, som fordem kaldtes Dine eller Döhne, haver givet ikke allene den Stad Tønningen, som ligger derved, men ogsaa gandske Dannemark sit Navn. Denne Meening prøves men forkastes retteligen af den lærde Hr. E. J. DE WESTPHAL in *Monum. Ineditis. Præfat.* Tom. I. p. 4. som viiser, at Chorographus RAWENNAS, som LEIBNITZ grunder sig paa, kalder Cap. 13. det Band, hos hvilket de Danske boede, ikke Dina men Lina: saa tvivler han og paa, at den Flod, som laae ved Dannemarks Grendse, var nok til at give den Danske Nation sit Navn: verisimile haud est, quod Dani, amplissimi populi ab extremitate Regni & fluvio limitaneo, nomen & appellationem sibi vindicarint, vel imponi sibi fategerint.

Den

(*) Af saadan vildfarende Anledning have nogle holdt Kayser Aurelianus for en Dansk Mand fra Ribe, fordi han var født in Dacia Ripensi; Ein Dännemäcker aus Ripen, siger SCHULTZ i hans Keen-Chronic, ligesom J. G. MAYNFISCH i *vit. Imp. Rom.* p. 48. Item et Mscript. citeret af PERINGSRIÖLD in *Not. ad vit. Theod. Reg. Gothor.* p. 509. In dem Jare MCCCXXVI na Godes Bort Aurelianus warde Keyser, und he was nicht edell gehobren, und he was eines Büren Sone und war gehobren in Dennemark, in de Stadt Ripen.

Den almindeligste Meening er, at Kongeriget haver sit Navn af ^{Almindelig Meening.} Kong DAN. Saa siger SAXO GRAMMATICUS, I B. p. 1. „Dan og „Angul Zumbles Sønner, af hvilke de Danske have deres Oprindelse, have ikke allene stiftet, men ogsaa først regieret over „den Danske Nation, skjønt den Aquitaniske Historie-Skriver „Dudo foregiver, at de Danske have deres Oprindelse og Navn „af Danaï, d. e. de Grædste.“ Men uanset, at man ikke gandske vil forkaste denne SAXONIS Meening; saa findes dog endnu en anden, i mine Tanker, grundigere. Er Dannemark Kong *Dans* Mark, hans Land, Grund og Grendse? da spørges atter: Om ikke denne og flere Danske Kongers ligehyldende Navn haver en ældre Oprindelse, kommen igien af Landets Navn, som beviisligen er langt ældre end nogen Kong Dan, være sig den, som SAXO paa bemældte Sted, gjør til den første danske Regent, skjønt samme af Fislænderne holdes for sabelagtig, eller og hvad rimeligere er, Kong Dan med Tilnavn Mykilati, den stolte eller stormodige, som var OLAF I. Søn, og regierede hen ved 200 Aar efter Christi Fødsel.

At Landets Navn er ældre end som nogen troeværdig Efterretning om Kongeriget eller Regenternes Navne, det synes meges rimeligt af PTOLOMÆI, PLINII, MELÆ og flere gamle Skribenters Ord, med hvilke de have ytret deres liden og utydelige Kundskab om vore nordiske Lande. CLAUDIUS PTOLOMÆUS taler *Libr. Geographiæ* II. cap. 12. om Naboerne af den Cimbriske Halvøe, og kalder dem deels Dauciones, deels Chedenos, hvilket J. J. PONTANUS rimeligen anseer, som en Forsykkelse af Dannemark og det danske Navn. ^{Det danske Navns Ælde.} Existimo eos esse Prolo-

mæi *cbedinos*, jam antè, sed minus similiter emendatè nominatos, & ex illis originem ac nomen Danicorum, sive Danorum propagatum, ut facile etiam hinc pateat, Daniæ Danorumqve vocabulum haud quaquam hodie aut heri, sed antiquissimis seculis, usitatum & ad posteros esse delatum. Hidhenhøre maaskee ogsaa PLINII Ord, H. Nat. Libr. IV. cap. 16, hvor Scandia, *Dumna*, Bergos og Nerigon settes hos hverandre: item det Navn Codanonia og Sinus codanus, om hvilke saavel som flere deslige gamle Navne, siden bliver at anføre adskillige Grædske og Romerske Skribenters Ord, i Anledning af Landets Beskrivelse. Denne Gang beraaber man sig allene paa POMPONII MELÆ Vidnesbyrd Libr. III. cap. 3., hvor han beskriver Øster-Søen og Beltets smale Indløb imellem mange Insuler, kaldende den Sinum codanum, der som de Cimbrer og Teutoner boe. Her meener forbemældte PONTANUS, intet er vissere, end at ved Sinum codanum betegnes Danmark's Bunde, skjønt MELA, efter de Romers Udtale, i Steden for Danum, setter Cdanum eller Codanum, ligesom Natus og Gnatus hos dem bruges i Fleng, og ligesom det danske Navn Cnut er gjort til Canut. Saaledes meener han ogsaa, at de Danskes gamle Colonie Danzig er kaldt Danum, Gdanum, Gedanum. Samme Tanke haver J. G. ECCARD de *origine Germanorum* P. I. p. 47. over de Navne Gutæ & Dauciones, sigende; "Dauciones forklarer jeg ved Danciones, eller de som boe omkring ved den danske Viig, og vare ved Søefart navnkundige, før end Staden Danzig eller Dansk Viig blev bygget."

Cluverii
og Vosfii
Menning.

Vil man endnu gaae videre tilbage, for at udspore Oprindelsen til det Ord Dani, Codani og Codanonia, som Siceland, den største Insul

Ansul i Sinu codano, tilleges af POMPONIO MELA og andre: da drister jeg mig ikke til, enten at stadfæste eller modsige nogle af de største udenlandske Antiquariorum, særdeles CLUVERII og VOSII Forklaringer over Navnet og de gamle Danstes Afgud Othin, hvilken andre kaldte Wodan, Guodan, Godan, af hvis Dyrkelse vore Forfædre skulle have glorieret og gjort sig saa meget til, at de kaldte sig selv Guodans, Vodans, det er Guds eget Folk, eller Godanong Codanong, Guds Yngel og Afkom. En Forsængelighed, som de havde tilfældes med deres Naboer og nogle af deres egne Landsmænd, de Teutoner, eller Tydske, hvilke udlæde deres Navne og Herkomst fra den Guld Theut, Thuis, Tis, Dis, Dit, kaldende sig af ham Theutong eller Thuitonger. Smidertid vil jeg anføre bemældte Antiquariorum egne Ord, og overlade Sagen til andres Skisnsomhed.

Saa siger P. CLUVERIUS *in German. Antiqu.* Lib. I. p. 86.

„Tilforn har jeg viist med mange Argumenter og Skribenternes Bidnesbyrd, at den sande Guds allerældste Navn var Theut, af hvilket ved adskillige Forandringer ere komne de Ord Θεός, Deus, Δις, Ζεύς, Ζης, Ζην, Ζών, Δεός, Δης, Δην, Δαν, og atter deraf Wodan og Godan, hvoraf Guds Navn i vort Fædrene-Sprog nu er God. Af dette den evige Guds Navn Theut, kaldtes det Folk, som boede næst ved Eimbrenne, The Theuton. - - - I det øvrige er samme Folk, af saadant den evige Guds, ved adskillige Dialecter forandrede Navn, kaldet The Godanon, paa Latin Godani, hvoraf ogsaa min Føde-Bye, som ligger ved Sinum codanum, af Polakkerne kaldes Gdancko, **Danzig**: Item Codani, hvoraf Sinus Codanus

,,selv

„selv hos MELA og PLINIUS, saa og den største Insul hos MELA, Co-
 „danonia (Siælland) er kaldet af Indbyggerne, hvis Navn var The
 „Godanon og hos Prolomæum settes i den største af de Scandinaviske Æer
 „Δακείωνες, hvilke jeg er vis paa at være κωδώνωνες, Codanones. Ende-
 „lig er samme de Theutoners Folk ogsaa kaldet The Danon, ligesom
 „den allerhøjest Guds Navn Θεός, Δάν, hos Latinerne Dani,
 „hvilket Navn af alle omsider blev i Brug, og indtil denne Dag kal-
 „des de hos Tydskerne die Dänen, men hos dem selv de Danske, og
 „hver for sig Danmand, det er en Dansk Mand. Heraf sees da
 „dette Folks sande og meget høje Alderdom, (summa verâque antiqui-
 „tas) da de allene, blandt alle Indbyggere i det vidtløftige Germanien,
 „have kaldet sig Theutoner, og hver for sig en Theut, efter Navnet
 „af GUD selv, alle Tings Skaber, til hvilken de henførte dem selv og
 „deres Oprindelse: og at dette var alle germaniske Folkes Brug, vid-
 „ner TACITUS om dem, ligesom CÆSAR om de Gallier. *Comment. VI.*
 Saavide PHILIPP. CLUVERIUS, hvis Mening om de Danstes saavel
 som deres Naboers, Theutonernes, ældgamle Navns Uledelse fra
 Wodan og Theut, ligeledes antages af G. VOSSIO *de origine & progres-*
su Idololatriæ Lib. I. cap. 37. hvor hans Ord ere disse: „Wodan eller
 „Woden er det samme som Gvoden Gvode, for hvilket vi nu sige
 „Gode eller God; thi W omskiftes til Gu og G, ligesom vi nu skrive
 „Wilhelm, Guilhelm og Gilhelm. For Werre skrive Fransøerne
 „Guerre og Italienerne Guerra &c. Ligeledes hine Wodan, Guodan,
 „Godan, hvoraf, ved de sidste Bogstavers Forkortelse, kom God, men
 „ved de førstes Forkortelse, Dan, deraf kaldes de Danske; ligesom af
 „Theut,

„Theut, de Tydske. Men af det gandske Ord kommer Godan eller „Codan og Sinus codanus, item Gedanum eller Dantzig &c.,“ Saa vidt VOSSIUS. Men lad være, at disse og deslige Sigtninger, grundede paa Lyden af visse Bogstaver, ikke ere nok til den Slags grundige Beviis, som nu omstunder kræves i Historiske Materier, saa tiene de dog til nogen Grad af Bestyrkelse paa den Sandhed, at vort Lands Navn er ældre end de adskillige særdeles Navne, under hvilke dets uvandrende Beboere, efter deres adskillige Folke-Færd, kort for og efter Christi Tider, ere bleve bekjendte, hvilket siden skal viises.

Hvad som endnu paa dette Sted saa kortelig maa erindres, angaaer den sidste Stavelse i Dannemarks Navn, nemlig Mark. Dette ville nogle Tydske Publicister, særdeles CONRINGIUS *de Finibus Imperii* cap. II. udlæde fra et foregivet Markgrevskab, som Kaysar HENRICUS AUCEPS, skulle have anlagt ved Slesvig paa Grændserne af Danemark, hvilket sidste han havde anset for een af sit Riges Provinser. Men denne Oprindelse falder bort tillige med sin Grund, det indbildte Markgrevsdom, hvilket Hr. Justitz-Raad SCHEIDIUS *in Actis Societ. Scient. Hafn.* Tom. I. p. 87. noksom har nedbrudt i upartiske Dommeres Tanker, ligesom ogsaa vor store Historicus Etats-Raad Jo. GRAMM i sine Anmærkninger til MEURSI *Danske Historie*, p. 139. edit. Florent. noksom viiser, at vort Land kaldtes Danemark, længe for Kaysar HENRICI AUCUPIS Tid, nemlig i Kong CANUTI MAGNI Breve, saavel som hos ældre Skribentere af Engells Nation: (*) Udi Zislandske Skrif-

Navnets
sidste Sta-
velse mis-
tydet.

(*) Non tantum illud de Slesvico capto, de colonia exstructa, de Marchione Slesvicensi, ab Henrico Aucupe imposto, pro inani habemus commentum.

ter kaldes Dannemark ogsaa Danavelde, ligesom Sverrig Sviavelde. At den ærlige JONAS COLDINGENSIS udleder Ordet Mark af Maris *ἁρχία*, Havets Beherskelse, fortæner knapt at mældes (*).

Det Andet Capitel.

Om Dannemarks Indbyggere for Christi Fødsel, og de Cimbrers og Teutoners Krigs-Tog til Italien.

Være sig hvilken af de foranførte Meeninger, om det danske Navns Oprindelse, man vil give Bisald, da bliver det dog altid beviist liget nok, at disse Nordiske saa vel som flere Europæiske Lande, ikke meget længe efter Syndflodens Tid, ere blevne beboede af de fra Gomers, Japhets Søn, nedstigende Stam-Fædre, som nævnes i Mose Bog cap. X, v. 3. "Gomers Sønner vare: Ascenas, Riphat og Thogarma. v. 4. Javans Sønner Elisa, Tharsis, Rithim og Doda:

Cimbrer holdes for at være Gomers Afkom.

de quo nemo mortalium ante Adamum Bremensem & Episcopum ejus Datum, ne somniavit quidem, nedum aliquid in litteris retulit.

- (*) Nonnullis subtilior notatio vocis *Marchia* arridet, qui *Marchia* à Mari & *Archia* conflatum putant, quasi *Maris Archia*, quæ ethymologia idem sonans ac *maris Principatum*, cum re non pugnat. Magnum enim maris Imperium penes Neptunum Danicum semper à constituto hoc regno fuit, quod res gestæ ostendunt.

„Dodanim. v 5 Af disse bleve Hedningernes Ver adskilte i deres Lande, hver Ve efter sit Tungemaal, efter deres Slægter „i deres Folk „ Om Gomers Afkom haver beholdt sin Stamfaders Navn og forplantet det just til de Cimbrer, hvilke holdes for Gomeraner, det er et Spørsmaal, som jeg ikke kand udgiøre: dog synes ikke heller gandske overflødigt, her at anføre de lærde Forfatteres Ord, af den i Engelland udfomne Almindelige Verdens Historie Tom. I. cap. II. §. 380. saaledes lydende: „Gomer, Zaphets ældste „Søn, var efter JOSEPHI Beretning, *Antiq. Lib. I. cap. 7.* Gomeriternes Fader, hvilke hos Grækerne kaldtes Galatianer, det er de Gallier i det lille Asien, som beboede en Deel af Phrygien. Af denne „Meening er BOCHARD PHALEG *Lib. III. cap. 10.* Derksom dette er rigtigt, saa have de nogen Grund, som udløde de Cimmerier eller Cimbrer fra Gomer; thi de Cimmerier synes under adskillige Navne, at være et Folk med Gallier eller Celter. Merkværdigt er det ogsaa, at „Balliserne, som nedstamme fra de Gallier, endnu paa denne Dag „kalde sig Kumero eller Cymro og Cumeri. I hvor om alting er, saa „maa de Chaldæiske Oversættere fare vild, naar de forflytte Gomer til „Africa; Thi af EZECHIELS cap. 48. v. 6. er det klart, at hans Land „laae Norden for Judæa; og at det laae i Westen eller Nordvest for „Madia, Medenland, kan ogsaa sluttes deraf, at Propheten lader „Thogarima Huus, som var een af Gomers Sønner, handle med „Tyros eller Syrien, hvilket ikke vel gif an, i Fald de boede paa hiin „Side af Media., Saa vidt bemældte Autores.

Fremdeles er det vanskeligt at afgiøre det Spørsmaal: Ved hvilke Ve og Vandringer, det første Folke-Færd fra Østerlandene er

Kan det
første Be-
boelse, hvor
tidlig.

indkommet i Norden, samt hvor tidlig dette haver tildraget sig; thi med NICOLAO PETRÆO og andre ligesindede, paa Grund af et ældgammelt Gullandsk, maaskee et utopisk Monument, at ville sige: det var skeet just Anno Mundi 1850, eller ved Patriarchens Abrahams Tid, er en Sætning, som nu omstunder af Forstandige udlees. Slet saa tidlig er det vel ikke skeet, som Efferne af hiin Hypothesi indbilde sig; thi hvad skulle have overtalt Noëh Børn og Afkom til at søge hen i de nordiske, saasom mindre frugtbare Lande, den Grund Østerlandene endnu ikke vare blevne deres tilvopende Mængde alt for trange? Dette skeede dog omsider, og da have de efter Haanden, maaskee ved Anledning af Krigs-Tog, udbredet sig for at finde bedre Rum i ubeboede Lande. Af det lidet, som PYTHEAS MASSILIENSIS hos PLINIUM Libr. IV. cap. 27 beretter, om de Phrygiers tidlig anstillede Skibs-Fart til Britannien og andre endda længer bortliggende Lande, særdeles til den De Balthia eller Basilea, slutter Hr. Etah-Raad SUHM, i sin Tractat om de Danstes og Norskes Ridsmandskab, in *Actis Societat. Scientiar. Hafn-Tom. VIII. P. 28 seqv.* gandske vel, at Danmark, i det mindste over 400 Aar før Christi Tid, haver havt nogen Handel og Søefart, selgeligen endda længe tilforn haver været beboet; hvor længe, kand ikke fastsættes. Saa meget bliver altid vist, at, dersom Hr. RUBBECK og andre hans Tilhængere gjøre for meget af Alderdommen, og give Norden alt for tidlig Beboere: da gjør den berømmelige Hr. O. DALIN fiendelig alt for lidet deraf, naar han i sin Svenske Histories Begyndelse meener, at hans Fædreland ikkuns kort før Christi Tider, kand have været i Stand til at tage mod Indbyggere, efterdi det idelig aftagende Vand endnu den Gang, skiuledede alle Dale og platte Landfaber, følger

Vides en
med nogen
Vished.

følgeligen vort jevne **Dannemark**, langt længere end det **Viergefulde Sverrig**. En **Sætning**, som ikke kand bestaae med det, de allertrøsdigste **Grædke** og **Romerke** **Skriventere** berette os, om **Cimbriens** allerældste **Beboere** og den **Verdens Alder**, i hvilken de foretoge deres **Udvandring** til **Italien**, efter at de temmelig længe tilforn maa have boet her, førend de kunde vove og formeere sig til nogle hundrede **Tusinde**, som snart skal følge.

Den **Ben**, vore **Forsædte** have betrædet, førende de komne af **Asia**, ind i **Dannemark**, synes rimeligst at have været **Scytien** eller **Tartariet** og **Moskov**. At de derfra skulle være komne først til **Sverrig** og omsider til **Dannemark**, meener **Hr. RUBECK** og de som følge hans **Sætninger**, særdeles **Hr. D. MAJOR** i et eget **Skrift** under det **Ravn**: **Bevistertes Cimbrien**. For de fleeste andres synes det langt rimeligere, at hine vandrende **Gomeraner** have fulgt **Strandbreden**, og altsaa fra **Lithauen** og **Preussen** af, (*) taget deres **Veygiennem** **Pommern** og **Meklenborg**, da **Cimbrien** eller **Sønder- og Nørre-Jylland**, lod dennem, som endnu ikke havde noget **Land-Kort** at rette sig efter, omsider see, de kunde ikke gaae længere frem paa den **Kant**, end til **Enden** af den **cimbriske Halv-De**, som paa trende **Sider**, var omgrendset med **Havet**. Den **Sag** de **migracione gentium**, hvor om **WOLFGANGUS LAZIUS** og **Andre** have skrevet heele **Bøger**, er ikke min **Hoved-Sag**, og den **Roes**, som adskillige **Nationer** fordum søgte deri, at den

eene

Bed hvilken Ben de første Beboere ere komne af Asia her ind.

(*) **Samigetten**, **Semigallen** og **Samland**, hvor de **Cimbrer** tilforn havde opholdt sig, skal ogsaa have **Ravn** af dem, som siden kaldtes **Cimbrer**. En **løs Signing**, grundet allene paa **Lyden** af nogle **omskiftelige Bogstaver**.

eene ville være ældre, eller have sit Fæderneland tidligere beboet, end den anden, synes i vore Dage at være kommen af Moden, ligesom den i sig selv er gandske forfængelig.

Hvad en troeværdig Historisk Beretning udkræver paa dette Sted, er allene Stadfæstelsen af den Sandhed, at Danmark haver været beboet, og dets Indbyggere, de Cimbrer og Tvitunger eller Teutonier bekiendte blandt andre europæiske Folk, nogle hundrede Aar, førend den berøgtede Ochin, med sin nye Vandreskare, kom her ind og plantede en Colonie hos de ældste Indbyggere, hvortil gaves Lejlighed, ved de Cimbrers Udoandring, efter at en stor Vandflod havde oversvømmet, og mærkeligen formindsket deres Land, som synes for den Tid, nemlig et par hundrede Aar for Christi Fødsel, at have været baade meget større og meere sammenhængende med Eylandene.

Intet nordisk Folk var Romerne saa tidlig bekjendt som de Cimbrer.

Om disse allerældste Indbyggere, om deres Krigs-Tog til Italien, og deres Lands-Skiebne, som gav Anledning hertil, have vi kunns liden Efterretning, og den samme endda tilfældigviis, af de Romerske Skribentere. Blandt alle de Nationer, som boede Norden for Alperne, vare vore Forfædre vist nok de Allerførste, som understode sig at trænge ind i Italien, for at paaføre hiine Verdens Herrer en Krig, og det saa eftertryffeligen, at Romerne selv bekiendte, det havde været ude med dem, dersom ikke paa den Tid, havde fundet sig en MARIUS, det er en saadan viis og tapper Anfører, som, efter at Cimbrerne trende Gange havde afflaget deres udsendte Armeer, endelig fik Overhaand, og ved Vercelli nedslagde paa en Gang 140000, gjorde 60000 Fangne,

Fangne, dræbte deres Qvinder og Børn, (*) samt jeg de overblevne tilbage. MARIUS forhvervede sig altsaa en Ere-Støtte og den Roes, om JUVENALIS Sat. VIII. v. 249 seqv. tillegger ham, og derhos befri-
ver de paa Ball-Pladsen overblevne Cimbrers døde Kroppe, saasom meget store, ja det beste Bytte for Ravnene:

Hic tamen & *Cimbros* & summa pericula rerum

Excipit, & solus trepidantem protegit urbem.

Atqve ideo postquam ad *Cimbros* stragémqve volabant,

Qvi nunquam attingerant majora cadavera corvi,

Nobilis ornatur lauro collega.---

Denne mærkelige Tildragelse berettes os af LIVIO, WELLEJO, PLUTARCO, APPIANO, EUTROPIO og FLORO. Dens korte Samling fand læses i CH. CELLARII *dissert. de Cimbris & Teutonis*. Deras vil jeg kunns forteligen anføre noget lidet, henhørende til mit Nyemærk, saasom af §. IV. "Der vare, siger han, flere Folke-Færd, som paa
,,engang havde forbundet sig til at søge Italien; men blandt dem vare
,,Cimbrer:

(*) Egentligen dræbte disse sig selv i deres Bognborg. De ville ikke falde i Romernes Hænder, Iholdende dem for tvøelse, da de den Gang af dem bleve overfaldte, tvertimod den giorte Stilstand. En Omstændighed, som Hr. v. WESTPHAL meget vel observerer i sine *Monum. ineditis*, Tom. III. *Præfat.* p. 103. Hos verð ne quidem fidem datam servasse, facile patet ex induciarum testimonio, seu ex capitulatione, qvam paulo ante prælium, in Aquis Sextiis rogaverant obtinuerantqvæ Romani à Cimbris Victoribus, qvi pacem ingenua fide obsignaverant, dato in symbolum Religionis & sæderis *Tau-ro*, per qvem jurabant, æneo idoli typo, qvem deinde post novam pugnam, tanquam primitias victoriæ in domum *Catuli* delatam fuisse, testantur Plutarchus & Plinius.

Kundskab
om det
Land, de
Cimbrier
komme fra.

„Cimbrenne det fornemmeste Folk, princeps & præcipua gens erat
„Cimbrorum) hvorfor ogsaa Krigen blev kaldet den Cimbriske. Hvem
„Cimbrenne vare og hvorfra de komme, vidste Romerne paa den Tid
„ikke. At det var et germanisk eller celtisk Folk, det fik de først at vide
„i Feld-Slagene, og mærkede det paa deres Dragt, saavel som paa de-
„res lange Kroppe. Deres Fødeland vidstes ikke heller, uden saa vidt
„man af nogle Tegn sluttede, de boede allerlængst borte i Sydskland
„og paa Siderne af Havet ic. §. VI. Efter Krigen fik de Romere, at
„vide, de Cimbrers Fæderneland var en stor Zalv-Øe, som fra
„Elben af, udstrakte sig langt hen i Nord. STRABO kalder dem
„*χερσόνησον οἰκάντες*, Zalv-Øens Beboere, hvilken af PTOLOMÆO
„Lib. II. cap. XI. kaldes *κιμβριχὴ χερσόνησος*, og TACITTS *de germ.*
„cap. XXVII. siger: Cimbrenne boede i en Bugt af Havet. §. VII.
„Cimbrenes Staldbrødre paa dette Tog vare de Teutoner, og kaldes
„saaledes af CICERONE, CÆSARE og FLORO &c.,

Spørger man nu om Marsagen, som bevægede vore Cimbrier og
Tuitunger (om hvilke sidste, saasom ogsaa oprindelige af Danmark
og Cimbrernes Naboe, siden skal handles) til at forlade deres Fæder-
neland, for at søge Boelig i et andet langt fraliggende; da figer STRA-
BO Lib. VII. Det var en stor Oversvømmelse af Havet, som drev dem
af Sted. (*) Dette synes den gode CELLARIO og flere nyere ikke troeligt,
efterdi de, saasom ukyndige om Havets Magt, deels confundere den dag-
lige Ebbe og Flod med hiine store Oversvømmelser, deels ikke viide,
hvilke Fodspoer man endnu finder paa den Cimbriske Søe-Kyste, af
en

Marsagen
til de Cim-
brers Ud-
vandring.

(*) Μεγάλη πλημμύριδι ἐξελθεῖν ἐκ τῶν τόπων.

en Landstrækning, som forudm har gaaet langt ud i Vester og Nord, men nu bestaaer i det saa kaldte Jydske Rev og andre store Sand-Banker, at jeg ikke skal tale om de sildigere Eiders Forsaring og de overblevne Levinger af det gamle Friisland, langs med de søndre Jydske Kyster, over hvis beboelige Tilstand og mange Kirke-Sogner, Hr. MEYER haver givet os et temmelig udførligt og troeværdigt Land-Kort i C. DANKWERTHS Schlesw. Holst. Landes Beschreibung Pag. II. cap. 5.

CELLARIUS og Andre holde for, det var allene de Cimbrers Begierlighed, opdagt ved Nyttet om Italiens frugtbare Herlighed, som drog dem af Sted, først til Nederlandene, hvor de fandt Modstand, og ikke all deres Regning: siden til Frankerig, hvor de foreenede sig med andre celtiske Folk; men omsider til Schweiz og Italien, hvor deres Paastand var, man skulle indrømme dem en Provinz at nedlade sig udi. Min Meening er, de Cimbrer tænkte af Begyndelsen ikke saa langt hen, som Skiebnen siden fordre dem, følgerigen stod deres Attraa den Gang ikke just efter det frugtbare Italien. Nøden drev dem ud, nemlig den bemeldte Bands-Nød eller Havets Oversvømmelse. Dette beviiser baade Hr. Etahs Raad GRAM i sin Fortale til MÖLLERI *Cimbria litterata* p. 33. (*) saa og udførligere Hr. Justits-Raad ANCHERSEN i sin lærde Tractat: *Vallis Herthæ Deæ & orig. Dan.* p. 231. seqv.

Enkelt men
Nød beve-
gede dem
dertil.

(*) De inundationibus utiqve res certa est, ac præter veterum Austorum testimonia, tot aliis recentiorum seculorum tristibus documentis firmata, rectè id animadvertente PONTANO nostro, ita ut STRABO in clitarcho & aliis hoc nomine tanquam ineptis refutandis, ipse multò ineptiorem se præberit.

seqv. (*). At ikke Lyft og Leckerhed men Nød og Bands-Baade overtaledede dem til dette Tog, som indtil den Tid, var det allerførste og navn- kundigste i Europa, saadant sluttres blandt andet deraf, at de toge Qvinder, Børn, Qvæg og all deres Boehave med sig, siden Havets Oversvømmelse lod de Fleeste af dem ikke haabe, nogen Tiid at komme tilbage. Dog skeede dette sidste efter STRABONIS og TACITI Vidnesbyrd, som berette, at Cimbrerne i deres Tid, beboede det samme Land, skönt den Gang et mindre Land: *parva nunc civitas sed gloria ingens, veterisqve famæ late vestigia manent.*

Bist

(*) Diluvium, ut patria emigrarent, eos compulisse, argumento est, præter auctoritatem Veterum h. P. cap. III. §. 8. p. 50, & necessitatem ibid. §. 17. p. 56. locorum, ut hodie sunt, tantæ multitudini omnino dissimilium, angustiis scrupulum ipsi TACITO injicientibus: Ingenium syrticum & Brevium, circa chersonesum, porrectiora quæquam versum in maria, primis seculis, littora fuisse commonstrantium. Magnæ inundationis olim factæ, terræque ingentis fluctibus, hausta, maximum documentum hoc habeo; quod in Brevibus majoribus, nobis det store Jydske Riff, à Buberga ad Hanklint, latè ultra XX. milliarium germanicorum longitudinem, in mare germanicum procurentibus, inde in arctum, semitæ instar, *de Kimmen* nautis, supra Scotiam, ad scopulum usque infamen *Rokoll*, coeuntibus, radices arborum lapideæ, vel, ut dicimus, petræfactæ, ancorariis & reti- bus, hodièquæ fundo extrahantur, testes soli merfi certissimæ. - - Quo- modo, sicut scribit STRABO Lib. VII. p. 449. *καὶ γὰρ νῦν ἔχουσι τῆν χῶραν, ἣν εἶχον πρότερον.* 3: *hodieque antiquas incolant sedes*, ni major antea fuisset, tot hominum myriades caperet, aut iis sufficeret anti- qua patria chersonesus, quam dicit eos inhabitare.

Vist nok maa den cimbriske Halv:Øe, for Oversvømmelsen have været en halv Gang, om ikke dobbelt større, end nu omstunder: men om den haver haft Sammenhæng med de i Beltet liggende Øer, er et andet Spørgsmaal, som jeg ikke drifter mig til at afgjøre, i det mindste ikke med samme Forsikring, som Doct. DAN. MAJOR i hans *Bevølkertes Cimbrien*, hvor han Cap. LXVII. p. 110. seqv. driver denne Sag med stor Alvorlighed, og siger til sidst: "In Erwägung, dessen allen, hoffe, es werde kein Zweifel mehr übrig seyn, daß eben, dergleichen Kraft, uhralte Meer:Engen zu erweitern. . . . Von der Natur auch dem Belt oder der Ost:See beyzulegen, und also, wie bereits angedeutet, die cimbrische Meer:Enge zwischen Jütland und Norwegen, zu den Zeiten zwischen der Sünd:Fluth und Christi Geburt, viel schmaler als nun, der Inseln um Schonen nicht so viel als jetzt; sintemal daß veste Land von mehr erwehntem Schonen und Jütland, viel breiter als nun in die See gesetzt, keine oder nur schmale Ueberfahrten an der Ost:Seite Cimbriens, zwischen Zaderleben und Affens; zwischen Kolding, Fridrichs:Odde und Sühnen; wie im gleichen, an der Ost:Seite Seelandes, keine oder auch nur kurze Fahrt, von Amack nach Malmö, von Copenhagen nach Landscron, oder durch irgend einen Sund, von Zelsingøer nach Zelsingburg, sondern fast nur ein einiger, und zwar nicht eben gar breiter Strohm zwischen Sühnen und Seeland gewesen ic." At den Insel Rygen tilforn var Landsfast med Pommern, stadfæstet Hr. ALB. GEORG SCHWARTZ i sin *Indledning til Tydsklands Geographie* S. VII. p. 25, tilskrivende saadan Forandring den samme cimbriske Vandflod, om hvilken vi knap havde nogen Esterretning, hvis ikke

havets
Oversvøm-
melse for-
mindskede
deres Land.

dens Virkning havde været, at drive de gamle Indbyggere ad, om ikke af alle, saa dog af de nedrigste og platteste Lands-Egne, som siden den Tiid, ere blevne Havet til Rov og Bytte.

Naar den
Cimberiske
Bandslod
haver til-
draget sig.

Denne mærkelige Eildragelses egentlige Tiid er os ikke videre be-
kiendt, end saa vidt vi slutte efter Rimelighed, at den ikke kand være
meget ældre end halvandet hundrede Aar for Christi Fødsel, og det
paa den Grund, at de Cimbrers første Seyervinding over Romerne
ad Noreiam tildrog sig 113 Aar for de Christnes Tiids-Regning, da
diffe Kænsende formodentlig vel havde tilbragt 30 eller 40 Aar under-
vejs; og imidlertid med deres gandske Boehave, opholdt sig snart her
snart der, skiont deres Bedrifter i den Tiid ikke ere optegnede; men at
mange Aar derved ere forløbne, sluttet blandt andet af QUINTILIANI
Ord, som i sin Declamat. III. siger: gens majorem terrarum partem vi-
ctoriis pervagata, tantum in Mario sterit. Imidlertid tager CLUVERIUS
uden Tvivl feyl, naar han henfører denne cimbriske Udvandring til 380
Aar for Christi Fødsel, eller fra Verdens Skabelse 3227, grundende
sig paa nogle tvetydige Ord hos ARISTOTELEM, som levede 340 Aar
for Christi Tiid, og allerede taler om nogle celtiske Folk, som toge til
deres Vaaben mod Havets Bølger. Endnu ældre gjøres denne Sag
af alle de saavel gamle som nye Skribentere, hvilke uden anden Grund,
end nogen Liighed i Navnet, confundere de Cimbrer med de Cimmerier,
som boede ved Bosphorum cimmerium og den Egn, som nu kaldes det
lille Tartarie. Om disse have nogen Sammenhæng med vore nordiske
Cimbrer, som skal have været deres Colonie, tør jeg ikke sige, ikke
heller bestemme deres Udgangs egentlige Aar, om hvis Uvissh:ed kand
eftersees meere hos SPENERUM in *Notitia Germaniæ* Lib. V. cap. 1. §. 3.

Bores

Vores lærde Doct. ANCHERSEN, i sin *Vallis Herthæ Deæ*, finder rimeligst, at ansette dertil 150 Aar for Christi Fødsel, eller fra Verdens Skabelse, Aar 3836, og fra Roms Opbyggelse An. 603. Efter den Regning, skulde de 37 Aar tilforn være uddrevne ved den store Vand-Flod, og imidlertid have svævet omkring i flere Lande paa denne Side af Alperne, dog hvert Foraar have nærmet sig dertil, ved korte Rejser. Herpaa kand hentydes PLUTARCHI Ord in *Mario* p. 411. "Da disse ,,vare udgangne af deres Sædrene-Land, have de ikke ved et bes ,,standigt Anfald, gjort Fremgang, men aarligen om Foraaret ,,ført deres Vaaben omkring, og giennemvandret de europæiske ,,Lande.," At de rejste allene om Vaaren og laae stille den øvrige Tid, kunde synes underligt, dersom man ikke betænkte, at deres Vandres-Skare havde ikke allene Qvinder og Børn, men ogsaa deres meget Dvæg med sig, hvoraf de levede, ligesom Tartarerne nu omstunder, da Agerdyrkningen ikke var dem synderlig bekiendt, hvilket TACITUS ogsaa siger om de Tydske paa den Tid. *Autumni nomen & bona ignorantur. Germ. cap. 26 v. 4.*

Embrerne
gave sig
god Tid paa
deres Rejse
til Italien.

Dog det sigter ikke til mit nærværende Nyemærk, at udføre den Sag om de Embrers Vandring, uden saa vidt denne, ved sin Anledning, nemlig Vand-Floden, giver noget Lys i Landets og de ældste Indbyggers Tilstand paa den Tid. Efterat de 3 Gange havde triumpheret over Romerne, men den fjerde Gang in campis Pharfalicis, nu Vercelli, vare blevne slagte, tillige med deres Konge Boyoric, saa at 200000 bleve deels dræbte, deels fangne, samt af Qvinder og Børn formodentlig endnu et større Antal tagen af Dage: da var det hen Tid

Sejrvind-
ing over
Romerne
og omfide
Medlag af
dem.

for de overblevne, at tage Flugten igiennem Alperne og Tydskland, hvor nogle af dem have efterladt sig deres Navn i adskillige Amter, som endnu endes paa Cimmern, saasom: Herren-Cimmern, Rottens-Cimmern, Ancia-Cimmeren, ic. De øvrige søgte hjem igien til Dannemarf. Disse sandt Landet vel formindsket i sine Grændser ved den ovenbemældte Vandflod, som drev dem og deres Fædre ud, dog fandtes det ikke øde og ubeboet, særdeles i de høyre Landstrækninger, som mod Marf-Landene eller de flatte og nedrige Stæder, vare de allerfleste. Saadan de Cimbrers Hjemreise og Nationens vedvarende Boelig i samme Land, beviiser CELLARIUS i den ovenansførte *dissert. de Cimbris & Teutonis* §. XXIX, sigende, at, efter det cimbriske Nederlag, og efter at det Kærselige Regiment var oprettet i Rom, bleve Cimbrerne ved at beboe deres Land, Norden for Elven, og at vedligeholde deres gamle Navn. STRABO stadfæster dette *Lib. VII. pag. 202.* "Cimbrerne siger han, beboede indtil denne Dag det Land, som de forðum havde inde, og nyeligen have de sendt Augusto, til Foræring en Kiedel, som hos dem holdtes meget hellig, bedende om hans Venfkap, og om Forladelse for den tilforn paaførte Uret; da man havde tilstaaet dem denne deres Begiering, reyste de hjem igien." TACITUS, som levede i Kærsf Trajani Tid, taler om denne Nations vedvarende Boelig i sit gamle Fæderneland, skiont dens Magt var mindre: "Den samme Bugt, i Tydskland besidde endnu de Cimbrer, som boe næst ved Savet. Nu omstunder er det et lidet Folk, men dets Væ er stor, og af dets gamle Rygte, sees endnu vidt og bredt

,,Sod"

De overblevne søge hjem igien til deres Fødeland.

„Sodspoer.,“ (*) Ja CLAUDIUS PTOLOMEUS, som levede endnu sildigere, nemlig under Kæiser MARCO ANTONIO, beskriver de Cimbrers adskillige Softe-Færd, saasom da boende i samme Land, endnu nøyere med saadanne Ord, som siden i deres Sammenhæng skulle ansøres. At deres Navn omsider gif af Brug, og fielden hørtes, det forvolte de i Tydskland og Norden opkomne nye Navne af Gother eller Tyder, Allemaner og Sachser, skiont Cimbrerne vare de allerførste, som satte Tydsklands Indbyggere i nogen Ære og Anseelse. (**) I de sildigere Tider er deres Navn vel brugt undertiden, dog meest af Poeterne, saasom naar BAPT. MANTUANUS synger:

Navnet
gaaer af
Brug.

- - - - Nec vos, gens ultima *Cimbri*
Segnities damnat; latum vos fama per orbem
Prædicat altanimos, vos explorare latinam
Rem memorangt aufos, belloqve laceffere Roman.

Om

(*) Eundem Germaniæ finum proximi oceano Cimbri tenent. Parva nunc civitas, sed gloria ingens, veterisque famæ latè vestigia inmanent. TACITUS in *German.* cap. XXXVI. Disse TACITI Ord: de parva Cimbrorum civitate tager Jo. GRAMM for en Beskrivelse ikke paa den gandske Cimbriske Halv-Ø, men allene paa Landets yderste Spispe, nemlig Vendsyssel, den lærde Mand's Fødeland, hvor de gamle Cimbrers Levninger fornemmeligen skulle være bleve tilovers. I hans Fortale til Jo. MOLLERI *Cimbr. litterata* hedder det p. 34. Neque in hoc nobis deest Ptolomæus, qvippeqvi Cimbro in veteri sua peninsula etiam nunc collocat, etiamsi non per totam, sicut olim, dispersos, sed extremam & maximè borealem partem occupantes, Qvam partem Vendiliæ nunc provinciam, vernaculè Vendsyssel appellatam &c.

(**) Ex vulgari usu videtur sublatum esse, non autem ex memoria annalium; qva perpetuo viget, quod primi fuerunt, qvi *germanicis gentibus ad famam & gloriam aditum aperirent.* CELLARIUS §. XXIX.

Om dette de Cimbrers Tog synger een af vore beste Poeter saaledes.

Hvad hiine gamle Cimbrers Mod
 Og uforsagte Kiæmpe-Blod
 For Helte-Værk lod Verden skue,
 Og hvor det tappre Norden kom
 Det aldrig overvundne Rom
 Ved Po og Tyber til at grue.
 I Tidens Marmor og Metal
 Med Gylde-Stiil er end at finde,
 Og Himlens blotte Rnal og Fald
 Skal quæle saadant Ere-Minde.
 Knap havde Storm og Ocean
 Giort Mine til at gaae i Land,
 Og Cimbrien at oversvømme;
 For Folket løber Mand af Huus,
 For Havets frekke Suus og Duus.
 I andre Lande sig at giemme.
 De overskylle Tydskland snart
 Og Alpers Toppe overstige,
 Ja Rom, som griber til Standart,
 Rom maa for disse Helte vige.
 De fordre Land, Rom staaer det af,
 Silanus sin Commando-Stav
 Saavel som Carbo maatte bøye.
 En Manlius maa staae forsagt,
 Og Capio med al sin Magt

Ved Rhonen fik en banket Troye.

Selv Capitolet staaer paa Fald;

Thi her er større Nød for Døre,

End da det med en Hanibal,

Jugurth 'og Phyrrihus fik at gjøre.

O! Danmark din gamle Priis

Den blomstrer alt paa Valme-Blis, ic.

See Profess. C. F. WADSKIERS Poetiske Skue-Plads p. 131.

Foruden disse egentligen saa kaldte Cimbrer eller Jyllands gamle Indbyggere, drog den Gang ogsaa et andet Folke-Færd af Danmark, dog allermest af Landets østlige Deele, og det i samme Tende og af samme Anledning, nemlig den oft omtalte store Vandflod, som havde foruroeliget disse De-Boere, ikke mindre end det egentlige Cimbberlands Indbyggere: ja, efter manges Meening, havde Vandet da først giennemskaaet paa adskillige Stæder, de landsfaste Egne, og ved de Strømme, som nu kaldes det store og lille Belt, gjort Insuler deraf. Disse Cimbrernes Naboer og Staldbrodre kaldtes Thuitunger, Theutones, Thuitones eller Thuitoni, hvis Levninger siden gave Anledning til den heele Tydske Nations Navn. Om dette Folke-Færd handler Hr. CELLARIUS i sin ofte ansførte *dissertation, de Cimbris & Teutonnis*, ikke mindre udførligen end om de Cimbrer, og tilstaaer, at deres Oprindelse og egentlige Sæde bør søges i Danmark. Da nu denne i Alderdommen vel forfarne Autor er ingen Dansk, og altsaa ingen Mistanke for patriotisk Partiskhed underkast, vil jeg af hans Ord, paa bemældte Sted, give her det korteste Udtog, saa vidt mit Ojemærk, nemlig Dannemarks ældste Indbyggere, udfræver:

Cimbrernes Stalbrodre og Naboer vare de Teutoner.

¶§. VII. p. 439 seqv. siger CELLARIUS: Hvem Teutoni vare, maa
 her undersøges. PTOLOMÆUS setter dem i Tydskland for ved Svever:
 Teutonernes første Boepæl var paa de danske Øer.
 ,,ne paa den østre Side ved den Flod chalusus, som nu kaldes Traven,
 ,,og falder ud i den codaniske Havbugt. POMPONIVS MELA synes at
 ,,sprede dem videre ud paa Øerne i Havet, eller i den codaniske Biig:
 ,,Lib. III. c. 3. siger han: Oven for Elben er den store Codanus &c.
 ,,Dette er utydeligt, efterdi Cimbrerne vare paa Halvøen, som tilforn
 ,,er beviist. Hvor findes da Theutoni, uden paa de store og smaa
 ,,Insuler, om hvilke han handler nøye nok. Dog den som tvivler be-
 ,,styrkes af ham selv, cap. VI sigende: I den Hav-Bugt, som kaldes
 ,,Codanus ere sex Insuler, blandt hvilke *Scandinavia* er den største
 ,,og frugtbareste, hvilken Teutonerne endnu beboe. Saaledes
 ,,læste VOSSIUS og GRONOVIVS MELÆ Ord. Andre læse, i Steden for
 ,,Scandinavia *Codanonia*, ligesom og saa CLUVERIVS, Lib. III. *Germ. Antiq.*
 ,,cap. 40. forklarer det om Dannemarks største Insul *Siceland*. ---
 ,,Men i hvordan det haver sig med dette Navn, (thi Afskrifterne ere
 ,,ulige) saa bliver det dog deraf vist nok, at Teutonerne have beboet
 ,,Øerne i den codaniske Hav-Bugt fra Jylland til Skaane, hvilke vi
 ,,nu kalde Danske Øer, maaffee ogsaa en Deel af det faste Land mod
 ,,Tydskland ved Traven og dens Udlob. Deraf kommer det, at de hos
 ,,bemaeldte Skribentere saa jevnliges settes tilsammen med Cimbrerne,
 ,,saasom deres Naboer. Den Gang betegnede de Teutoners Navn
 ,,ikke alle Tydske, men allene nogle af de nordligste; thi Germanien ud-
 ,,strækkede sig da hen over den codaniske Hav-Bugt, og længere bort
 ,,til de Lande paa hiin Side af Havet. Saa vidt CELLARIUS. Det
 samme stadfæster vor store Jo. GRAMM i sin lærde Fortale til Jo. MÖL-

LERI *Cimbria Litterata* p. 34. saaledes: "De Teutoners egentlige Boes-
 ,,lig var paa de codaniske, eller, som de siden kaldtes, de Danske
 ,,Øer; blandt hvilke den største og frugtbareste, som hos MELA hedder
 ,,Codanonia, holdes for Siælland, af CLUVERIO og CELLARIO, hvilke ere
 ,,de eeneste, som have havt Dyne til at indsee denne Sag; thi i det
 ,,Sted at læse, med J. VOSSIO, Scandinavia, strider ikke allene mod alle
 ,,gamle Editioner, men ogsaa mod en Mængde af gamle og gode Haand-
 ,,skrifter. CLUVERIUS og CELLARIUS stemme altsaa retteligen overeens i
 ,,den Sag, at de Teutoners allerførste Oprindelse maa uden all
 ,,Modsigelse søges paa vore Øer, og at de, efter deres Udgang
 ,,fra os, have givet gandske Tydskland Navn."

Nu disse Teutoner eller Tvitunger, saasom Cimbrernes Naboer,
 gjorde dem Selskab paa denne Udvandring, enten tillige eller og
 strax efter, dog altid i tvende adskilte Hobe, ligesom deres Senervindinger
 tydeligen adskilles. De aabnede sig allevegne Beyen ved deres feyer-
 rige Vaaben, undtagen allene i Nederlandene, hvor de maatte vige
 for hine tappre Belgæ. (*) Efter at de havde spillet Mester i Frankrig og
 ofte triumpheret over de udsendte Romerske Legioner, sluttede de med de
 tappre Ambroner og andre Schweigere et Forbund mod Romerne,
 og anfaldt dem paa adskillige Eder og Stæder, og ligesom Cimbrerne bleve
 de i tvende haarde Trefninger ved Rhone-Floden, (egentligen Aix, ad

De trium-
 phere ofte,
 men maa
 omfi der
 bukke for
 Romerne.

Aqvas

(*) Dette sees af JUL. CÆSARIS *Ord de bello gallico Lib. II. cap. 2.* Belgas solos esse, qui Patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint.

Aqvas Sextias) saaledes ydmyngede, at 200000 tillige med deres Konge Teutobocho, laae paa Ball-Pladsen, og 90000 toges til fange. (*)

Uf disse sidste meener PONTANUS *Hist. Dan. Lib. I. p. 10.* at en god Deel ere blevne boefatte i Italien og Frankerig, men at andre undfledede og droge igiennem Tydskland til Danmark igien. Det samme siger DOCT. MAJOR i sit bevoelkertes Cimbrien cap. VII. §. 24. saa og SPENERUS in *Not. German Lib. V. cap. I. §. 4.* og cap. II. §. 1. hvor han siger, at de Teutoner, som beboede Codanonien, komme hjem igien og beholdt deres gamle Navn: item §. III. at nogle overblevne, som ikke fandt Rum paa Derne, bleve boende paa Tydsklands Søe-Kyster, forstaae i Holsten eller Mecklenborg. Dog synes dette Foregivende ikke grundet; thi DOCT. ANCHERSEN anfører i sin Hertha Dea P. I. cap. 8. §. 48. OROSII Vidnesbyrd, som Lib. V. cap. XVI siger, de som undkomme af Slaget, vare knap tre Tusinde. (**)

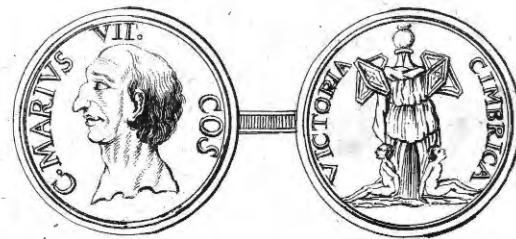
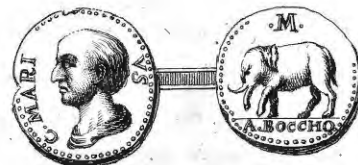
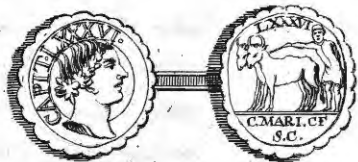
Uf disse ere formødentlig

Faae af dem komme tilbage.

(*) Duobus deinde præliis, circa Aqvas Sextias eos hostes delevit, in quibus caesa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Livius Libr. LXVIII.

(**) Ducenta millia armatorum in eo bello interfecta sunt, octoginta (Livius setter nonaginta) millia capta, vix tria millia aufugisse referuntur. -- Mulieres graviorem pene excitavere pugnam, quæ plaustris in modum castrorum circumstructis, ipsæ autem desuper propugnantes, diu repulere Romanos. Sed cum ab his novo cædis genere terrentur; (abscisis enim cum crine verticibus, inhonesto satis vulnere turpes relinqvebantur) ferunt, quod in hostes sumserant, in se suosque verterunt. Namque aliæ concursu mutuo jugulatæ, aliæ, adprehensis invicem faucibus, strangulatæ, aliæ funibus per eqvorum crura confertis, ipsisque continuo eqvis exstimulatis, protractæ atque exanimatæ sunt.

EFFIGIES et NUMI
Nomine et triumphis C. MARII *insignati.*

dentlig ikke ret mange komne tilbage, for at beboe enten danske eller tydske Lande, med mindre man ville sige, at et større Tal, som ikke var tilstæde ved Slaget, i Tide have frelst sig ved Flugten, da de saae sig alt for svage til at gjøre Modstand, og altsaa ere vandrede hjem igien. Endsskiønt de Skue-Penge samt andre prægtige Trophæer og Ære-Støtter, som den Rømerske Feldt-Herre Marius, ved denne Lejlighed forhvervede sig, egentligen ikke henhøre til vort Lands-Beskrivelse: saa vidne de dog om vore Forsædres Bedrifter, og i den Henseende synes det ikke af Veyen, at anføre noget om samme. Pengenes Aftegninger findes i adskillige antiqvariske Skrifter, særdeles hos den af vort Lands-Historie høyligen fortiente Hr. E. J. v. WESTPHAL, som selv har eyet een af dem, in *Monum Ineditis* Tom. III. p. 412, og Ære-Støtterne samme Steds i Fortalen p. 108, tagne af BERNH. DE MONTFAUCON *Antiquites expliquées* Tom. IV. P. I. p. 149, og af JOSEPHI DE LA PISE *Tableau de l'Histoire des Princes & Principauté d'Orange*, tillige med en Underføgelse om de ogsaa tilhøre Mario, eller, efter nogles Meening, Trajano. De Ord, som findes hos Aftegningen, skjønt ikke paa Originalen selv, ere følgende: Arcus triumphalis Aurasiacus, in Memoriam victoriae, quam ab Ambronibus, Teutonibus & Cimbris reportarunt Cajus Marius, C. R. & Catulus Lutatius Proc. A. M. 3850. u. c. 650. Ante C. N. 112. è Joseph. de la Pise *Histoir d'orange* fol. 23.

Af alt det foregaaende slutes nu, at saavel den cimbriske Halvøe som de codanonske Insuler, paa den Tid deels ved Band-Floden, mærkeligen maa være formindskede, deels de beste og stridbareste Indbyggerses Tal, ved saa mange hundre Tusinde Menniskers Nederlag, maa være svækket. De saa, som vendte tilbage i egen Person eller i

Rømerske
Penge og
Ære-Støt-
ter bevindne
diffe Folkes
Tapperhed.

deres Børn og Afkom, have vel bragt nogen meere end sædvanlig Kundskab og Videnskab hiem med sig, særdeles i de Øvelser, som hørde til Krigen, maaskee ogsaa noget i Henseende til Agerdyrkningen og andre Livets Hjelpe-Midler. Men ret meget haver det ikke været, som de profiterede ved deres udenlands Rejse; thi da den berngtede Othin midt i næstfølgende Seculo, som man meener, eller 60 Aar for Christi Tider, med sin af Aser eller Asiatiske Folk bestaaende talrige Bandre-Skare, drog ind i Sachsen, Danmark, Sverrig og Norge, hvor han omfiden blev dyrket med guddommelig Ære, saa synes det ikke, at han fandt enten mange eller meget tappre, end sige polerte Folk for sig, og havde derfor got ved at bemestre sig Alting, med en Fremgang saa lykkelig og forunderlig, at den i andre Landes-Historie knap finder lige eller mage, hvorom Edda Islandica med flere saa kaldte Sager, item SNORRO STURLESENS Norske-Chronike, THOM. BARTHOLINI, THORM. TORFÆI, PERINGSCHIOLDS og flere nyere Autorum Skrifter, give Efterretning. Det korteste Begreb, som kand gives om disse Aser, er, at de vare et høymodigt Folk, kommende fra de meere polerte Østerlande, og havende i Othin eller Wodan en Anfører, som vidste at betiene sig, med stor Fordeel, af den Eenfoldighed, Armod og andre slette Omstændigheder i hvilke de foresandt Nordens ældste Indbyggere. Over disse satte Othin sine Søner til Konger, gav dem Love og Religion, som ham lyfste, indforde en anden Klædedragt, andre Baaben, og, som man meener, de Runiske Bogstaver, af hvilke nogle ligne de Grædske og Latinske, og efter OLAI WORMII Meening i sin Litteratura Runica, ere ældre i Norden, end nogen Skrive-Konst hos vore Naboer i Tydskland. Hvo som enten af Egenfindighed eller anden Aarsag ikke ville bekvemme sig til

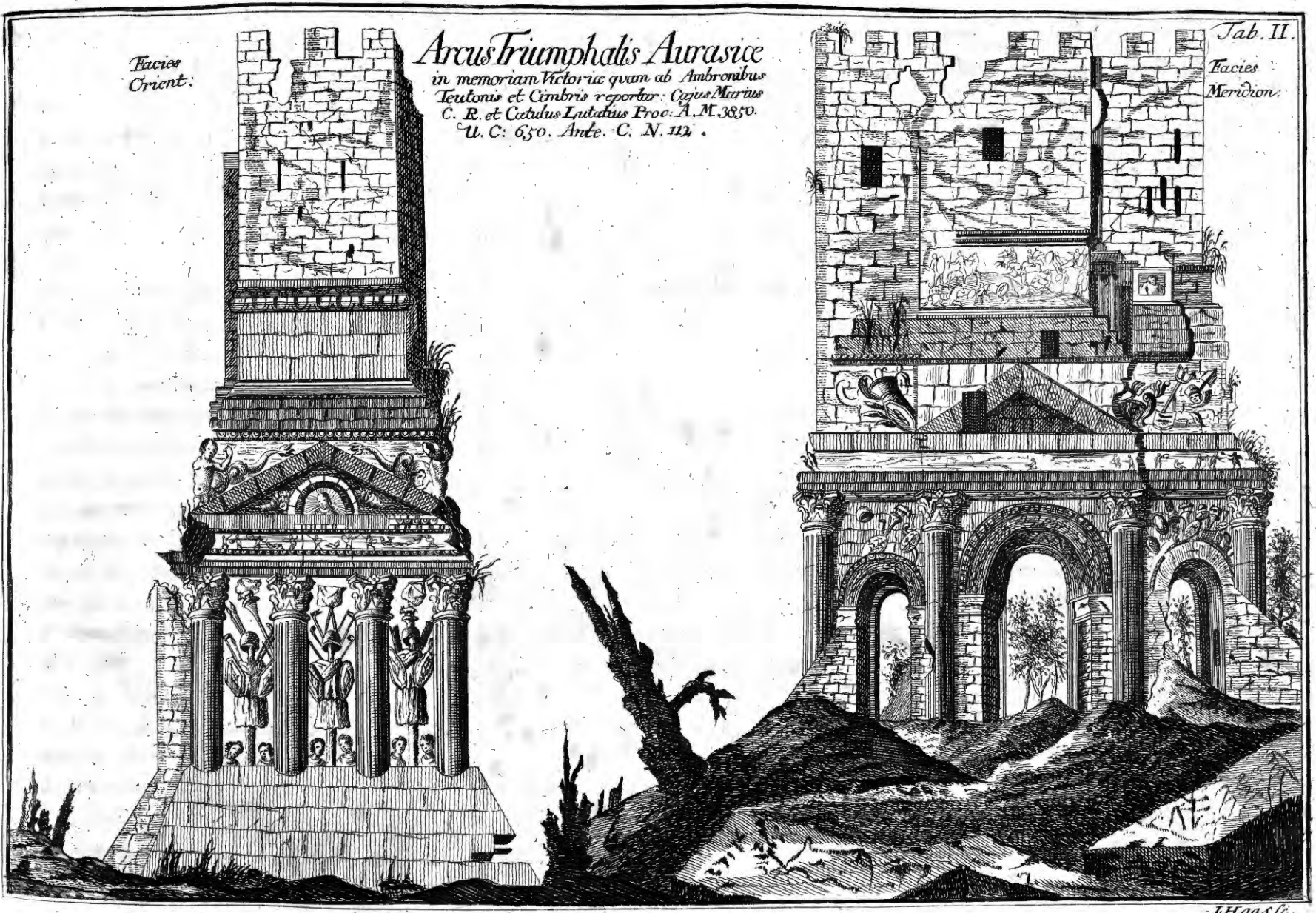
Det Folk som nyelig indtog fremmede Lande kunde fortælle, ikke forsvare sit eget.

*Facies
Orient.*

*Arcus Triumphalis Aurasice
in memoriam Victoriae quam ab Ambrosibus
Teutonis et Cimbris reportar: Cyprius Marius
C. R. et Catulus Lutatius Prae. A. M. 3850.
U. C. 630. Ante. C. N. 112.*

Tab. II.

*Facies
Meridion.*

J. Haas sc.

til at antage den nye østerlandſke anſeeligere Leve-Maade, men holdt ved den gamle Klæde-Dragt og ſimple Sæder, maatte enten flye hen til øde Stæder, eller og tracteres med yderlig Foragt af de stolte Aſers, hvil-
ke adſkilte dem ved det Navn Keltringer, ſom endnu bruges til at be-
regne de allerlumpneſte og lidertligſte Menniſker (*).!

Det

(*) At Oprindelen til det Skieldſ-Ord Keltring ſkulle være en Levning af det gamle celtiſke Navn, ſom var tilføjelſe for Europæ allerfleſte Indbyggere i de ældſte Tider, er vor ſtore Antiquarii OTT. SPERLINGII Meening, i et Brev, ſom læſes in NOV. LITTERARIIS *Maris Baltici Menſe Jun. An. 1699*, hvoraf jeg vil anføre nogle Ord: *Aſiatici, Aſer ſeptentrionalibus dicti, poſtquam ſeptentrionem in undarunt, ſive ante Pompejum Magnum, ſive fugientes eum in Aſia graſſantem, nomina quoque veterum, qua venerunt, multis modis mutarunt & obruerunt, quod exitium ad Celtas etiam ſe porrexit in omni ſeptentrione, ita ut celticum nomen non niſi in ſola Gallia omnium diutiſſime perſiſterit, poſtquam cæteris retro regionibus, non amplius audiebatur, ſed propter Aſarum potentiam deſierat. Aſæ quippe in ſeptentrionem venientes miſeram hanc vitam cenſebant, quam *Celta*, priores incolæ, ducebant veteris ſimplicitatis memores, unde non mirum, in ſeptentrione celticum nomen penitus deletum eſſe, cum nemo celtis amplius ſimilis eſſe vellet, ſed omnes, ut *Aſæ*, magnificentius vitam inſtituere cuperent. Hinc in *Ländnama Saga*, Libro de origine Islandorum Scripto P. III. cap. IO. *Varo i their ſua vel Buner, ad menn hugdu ad Aſer vero i þar Kommen.* i. e. Tam bene veſtiti erant, ut exiſtimarent homines *Aſas* illuc adveniſſe. Hinc *Aſas* quoque vix homines ſed Deos potius credebant eſſe, atque Othinum ſuum *Helgi Aſ*, ſanctum Deum & magnum *Aſam* vocarunt. - - Talem igitur factum cum ſe facerent *Aſæ* & *Aſiatici*, in his regionibus, *Celta*, ut mendicabula quædam hominum haberi coeperunt, & ab *Aſis* *Kieltringer* ideo dicti fuerunt, quod vocabulum apud Danos adhuc*

Det Tredie Capitel.

Om Dannemarks Indbyggere efter Christi Tider, samt de Anglers, Gothers, Benders og Normanners Udvandring af Danmark.

De Afers eller Asiatiske Folks Ankomst og Udbredelse, ikke allene i de trende Nordiske Riger, men ogsaa i det næstliggende Saksensland, (som tillige med os maatte vige for de ubødne Giester, og indrømme dem Alting) synes da at have sat en gandske nye Periodum i Forsædrenes Leve-Maade, og tillige i vort Lands-Historie, som alt meere opklares i de følgende Seculis, skönt den endda længe beholder alt for mange Urigtigheder og fabuleuse, eller dds mørke Stæder, efterdi de Grædske og Romerske Skribentere i lang Tid ikke røre noget om os: men andre Europæer havde endnu, ligesaa lidet som vi, nogen indfødt Skribent. Dog vare vi blandt dem, som tillig, nemlig noget over tusinde Aar derefter, i SAXONE GRAMMATICO fik en Historie-Skriver, hvilken under Kong WALDEMAR den Førstes Regiering, afgangle Helte-Sange og anden mundtlig, men liden skriftlig Efterretning, sankede det Danske Folkes Bedrifter og Skiebne, i en saa poleret latinisk Skrivemaade, at han passerede næsten for en Phoenix i sin Tid. Hvad

Saxonis

Mangel
paa Historiske
Efterretninger.

huc in usu, sic enim mendicos & vilissimos quosque hominum vocare pergunt. Terminatio sane vocis in *ing* significat talem, qui à Celtis prodiit, ut *Inging*, qui ab Ingo descendit, *Skioldinger*, qui à Skioldo, *Lodbroeking*, qui à Regnero Lodbroeck &c.

Saxonis Historie selv angaaer, da fattes den, paa een Side, al Efterretning om Tiids-Regningen, som skulle give det beste Lys, til Sandheds Stadfæstelse, paa den anden Side, ere i det mindste de otte første Bøger, en Blanding af sande Historier og haandgribelige Fabler, som smage af deres Kilde, nemlig de saa kaldte Skialdrers, det er, gamle Poeters Digt, med hvilken de da, ligesom siden, have prydet deres Sange og andre Vers.

For at komme igien til det almindelige Syn paa Landets og Folkets Beskaffenhed i den Tid efter Christi Fødsel: da fik, som sagt er, heele Norden og særdeles Dannemark en mærkelig Forandring, siden Othin og de med ham indkomne Asiatiske Tid. Om denne berøgtede Othin, Odin eller Wodan, som saa ofte nævnes i det gamle Nordens Historie, kand man af SNORRO STURLESENS og flere Tislænders Beretning, gjøre sig følgende Forestillelse. Han var een af de største Avanturiers, som Verden nogen Tid har haft, tapper, myndig, vittig, noget fanatisk og altsaa, ligesom Mahomet, beqvem til at stifte en nye Religion og en nye Staat, siden han, som en Mester, af den overtroende Almues Indbildning, vidste at hendraage hver Mand's Hjerte, til hvilken Side han ville. Da Michridates Konge i Pontus, hen ved 60 Aar for Christi Fødsel, maatte flye for de seferrige Romerske Baahen, under Pompejo Magno, og begive sig længere ind i Scytien mod Norden, toge andre med ham allierede Vrindser samme Ven. Blandt disse var Othin een. Hans rette Navn var SIGGE FRIDULF'S Søn, men han kaldte sig omsider Othin, efter Navnet af en Scyriske Afgud, i hvis Tjeneste han havde været ligesom ypperste Præst, og her i Norden, hvor han tog sin Tilflugt, gav han sig ud for Othin selv. Det Sted,

Othin og Asiatiske Folk ankomme i Norden.

Hvem Othin var og hvor fra.

ham og hans Vandre-Skare, de Aser eller Asiater, kom fra, kaldtes As-gard, imellem det caspiske Hav og Pontus Euxinus. Den lærde BAYER in Actis Acad. Petropol. T. IX. p. 387. meener med temmelig Grund, at den endnu navnkundige Stad og Fæstning As-hof var hans Føde-Bye, som i Norden kaldtes Asgaard. Igennem Rusland og Preussen drog han ind i Sarsen, hvilket Land han deelede imellem sine

Hyffelig Fremgang. Sønner Buldeg, Segdeg og Sigge, fra hvilke man udleder de største Fyrstelige Huuse i Tydskland. Derfra drog han ind i Holsten og Jylland, som ved det cimbriske Tog til Italien, var bleven blottet for Indbyggere; dernæst til Tjhn, som behagede ham saavel, at han der opholdt sig nogen Tid, og byggede Hoved-Staden Odense. I Sæland satte han sin Søn SKIOLD til Konge, ja efter den Tislandske hypothesin, til den allerførste Konge, af hvilken de følgende kaldtes SKIOLDunger. I Sverrig var tilforn en Konge ved Navn Gylfe, men denne vigede godvillig, af en religieus Hønhagelse for Orhin, som der gjorde sin Søn Inge til Konge, og boede i Staden Sigtuna, men fik omsider en meget prægtig Tempel og guddommelig Dyrkelse i Upsala: Endelig gjorde han sig ogsaa Mester af Kongeriget Norge, hvor hans Søn Samunge blev Regenter. Med sin Hustrue Frigga havde han, efter nogle Chroniker, 28, efter andre 31 eller 32 Sønner. I sin høye Alderdom

Hans Død og Begravelse. ville han ikke døe Straa-Død. Han sammenkaldte sine Benner og sagde dem, det var Tid, at han nu ved Døden gif hiem til de andre Guder i As-gard, for at holde enevig Fryde-Fest, samt der at tage til sig alle de tappre Helte, som døede med Sverdet i Haanden. Derpaa drog han sin Dolk, og gav sig selv 9 Sting i Form af en Cirkel. Hans døede Legeme blev i Sigtuna, med stor Pomp og Herlighed brændt,

brændt, efter den Begravelses-Maade, som han fra Østerlandene her havde indført. (*)

Her begyndte den saa kaldte Bruna-Old eller den Eid, i hvilken man forbrændte døde Mennekers Legemer, og lagde dem i Urner eller Afke-Potter udi Grav-Høene, som næsten allevegne findes paa vore Marker, omfattede med store Steene. Naar nederst i Høien eller under Afke-Potterne, findes et dybere Stratum, og deri Been-Rader af usforbrændte Menneker, da er det Tegn til, at disse ere begravede for Bruna-Old, eller Øthins Eid, og følgerigen ere henimod 2000 Aar gamle, hvorom jeg et andet Sted haver søgt at give nogen nærmere Oplysning. (**) Tillige med den Døde, begrov man hans Baaben, Prydelse eller noget andet af hans Huus-Geraad, og saa vidt dette,

Brænd-
Alderen be-
gynder.

som

(*) Det er kun en Formodning, men dog en klygtig og derhos ikke urimelig Formodning, som fremsættes af Hr. O. DALIN og siden af Profess. MALLET i hans *Introduction à l' Histoire de Dannemarck* pag 41 seqv. nemlig, at Grunden til Øthins heele Udsærd og til de Hoved-Principia, som han indpræntede i sin Tilhængere, var egentlig en brændende Begjærighed efter at hevne sig paa de Romere, som havde gjort ham Landflygtig, og at en langsom Folge deraf, var de Nordiske Folkes adskillige Krigs-Tog, foretagne mod det Romerske Rige, hvilket og omsider fik sit Bane-Saar af dem, som Øthin havde inspireret sine blødtørstige Tanker. Ce levain qu'il avoit laissé dans les esprits des nations du Nord, fermenta long temps en secret, mais le signal étant donné, elles fondirent en suite toutes d'un commun accord, sur ce malheureux Empire, & apres plusieurs secousses reiterées, elles vengerent en fin, en le renversant, l'affront fait plusieurs siècles auparavant, a leur fondateur.

(**) See Acta Societat. Reg. Hafn. Tom. I. p. 307.

som tillige blev kastet paa Baalet, kunde taale Ilden, da finde vi det endnu næsten usfortæret i deslige Høye, hvilke maa ansees for et Slags Archiv, der allervisselt lader os slutte noget om Forsædrenes Leve-Maade, særdeles om deres Vaaben, som de meest omgikkes med. De Sværd, Spyd, Sporer, Piile, Bidsler og deslige, som findes enten af Jern eller Metal, ere af den sidste Alder eller Bruna-Old; men Koller, Strids-Hamre, Kiler og Knive af Ieben Flinte-Steen ere af den ældre Saug-Old; thi af Steen gjorde man den Gang alle Slags Vaaben; efterdi Metallernes Behandling og Anvendelse endda ikke var bekiendt i Norden, saaledes som siden efter Cimbrernes Hjemkomst fra Italien og Afernes snart paafulgte Ankomst. En større Kundskab om Tingenes Anvendelse til adskilligt Brug, førde vel en større Misbrug med sig, men gav dog ogsaa Anledning til Fremgang i det gavnlige. Imidlertid gif Kundskaben ikke endnu saa vidt, at man ved Landets tilbørlige Dyrlæse og andre Fordeele af Naturen og Kunsten, kunde her til Lands forskaffe sig alle de Ting, særdeles fremmede Landes Producter, som Smagen allerede var falden paa, ved Fremmedes Besøg, saavelsom Fædrenes Fortællelse efter deres Hjemkomst, fra de ældre Tidens Krigs-Tog.

Opvandringer og Krigs-Tog.

Al denne naturlige og flere tilfældige Anledninger skeede det, at man Tid efter anden tænkte paa nye Udvandringer, særdeles i det femte Hundrede Aar efter Christi Fødsel. Landene havde sanket en Mængde Indbyggere. De Cimbrers og Teutoners Tab var længe siden glemt, men det efterladte prægtige Rygte om deres Manddoms Gierninger og det store Bytte, de fik af Begyndelsen, opvakte hos Efterkommerne en nye Lyst til at friste Lykken, som man siger. Tyderne gjorde

giorde Aar 449 Sælsfab med deres Naboer, de Angler og Sachser, for at drage til Britannien, efter at de dertil bleve indbudne af Kong Wortigerno eller Witigerno, som behøvede deres Hielp mod de Pictier og Skotter, efter at Romerne ikke længere vare i Stand til at forsvare og hanthæve sig denne Provins af deres Rige; thi de havde faaet nok at giøre med andre barbariske Ffolk, som efter Haanden indtrængte sig i Italien. De Danske, som droge til Britannien vare egentligen Jyder, tillige med deres Naboer Sachserne, forstaae Holsteener under de tvende Anførere Heingst og Horst, hvilke deriverede deres Afkomst fra Othin selv. PATRICIUS CONSUL ETHELWERDUS siger i sin Chronike, skreven Aar 950 saaledes Lib. I. "Det gamle Engelland. (Anglia vetus) ligger midt imellem Sachserne og Jyderne, inter Saxones & Giotas, og kaldes paa Sachsisch Schleswig, men paa Dansk Saite-Bye. Derfor hedder Britannien nu Engelland, siden det haver antaget sine Overtinderes Navn. Deres forbemældte Anførere komme først derfra, nemlig Heingst og Horst, Wyrthelhi Sønner. Deres Fader var Wicta; deres Olde-Fader Withar, men dennes Fader igien var Wothen, en Konge over de Barbarers Mangfoldighed. (*)" CAMBDENUS synes i sin *Britann.* p. 68. at gratulere sig selv, saasom

Til Britan-
nien drage
Jyder, sær-
deles Angel-
boer saa og
Sachser fra
Holsteen.

Heingst og
Horst.

den

(*) Naar denne Wothen skal være Olde-Faders-Fader til Heingst, da viiser Eids-Regningen at han ikke, som nogle meene, kan være den Asiatiske Othin, eller Wodan, med mindre man vil giøre hans Afkomst i Norden, langt sildigere end den settes af T. TORFÆO. Det retteste er vel, at flere navnkundige Mænd og store Helte have optaget samme Navn, ligesom hos de Græker vare flere end en Jupiter eller Hercules.

den der havde opdaget Anglernes Fødeland, provinciolum in Regno Daniæ: men farer vild, naar han meener, at Angeln imellem Schleswig og Flensborg, siden den Tid ligger øde. Efter at de Danske saaledes engang havde faaet Smag paa Engeland, besøgte de det siden flittelig i følgende 5 Seculis, og øvede der vel mange Helte-Gierninger, men ogsaa megen Bold, Haarhed og Undertrykkelse, deels af Overmod, deels for at hevne sig paa Engellænderne, for den Grumhed disse udviiste mod deres efterladte Landsmænd, naar Lykken gav Lejlighed dertil. De paalagde ogsaa Landet en aarlig Skat, under Navn af Danegeld, hvis Hensigt var først at kobe sig Fred til af de Danske, siden at lønne dem, som Hjelpe-Tropper, og at underholde de 45 danske bemandede Skibe, til Forsvar mod andre Fienders Anfald, hvor om jeg et andet Sted, haver givet udførligere Beretning. (*) Særdeles skeede dette sidste, efter at Kong Svend med Tilnavn Tiugsteg, i det ellefte Seculi Begyndelse, gandske havde bemestret sig den Engelske Throne, hvilken hans Søn Canutus den store, og Sønne-Søn Harde-Canut beholdt, men siden blev tabt, og dette fremmede Uag gandske afkastet, samt derfor en egen aarlig Fryds- eller Taksigelses-Fest, under Navn af Hockeday stiftet, som man ikke, førend i de sildigere Tider, haver efterladt at holde ved lige. Af saadanne de Danskes mange Tog paa Engeland i fem hundrede Aar, reyser sig den store Bladning af Danske Ord i det Engelske Sprog, saa og adskillige Artikler i deres Love, kaldte Danelage, tagne af de Danskes Bedtægter, andre Fod-

spoer

(*) I en egen Afhandling om Danegeld, indført in Actis Reg. Soc. Hafn. Tom. VIII. p. 85.

spoer at forbiegaae. Hvad jeg paa dette Sted endnu vit-erindre er, at blandt alle Danske havde Jyderne af Arilds-Tiid vundet, frem for Resten, en særdeles Borger-Net i Engelland; thi saa hedder det i den af LOMBARDO udgivne Kong EVARDI Confessoris Lov. Naar Jyderne komme, da maa de antages og forsvares, saasom vore eed-
sorne Brødre og Rigets Borgere 2c. (*)

De Gotther, som ogsaa komme fra disse nordiske Lande, bleve særdeles i det femte Seculo, saa mægtige, at de oprettede et eget Gothisk Kongerige i Italen; hvor deres fornemteste Anførere ALARIC og DIDERIC bleve meget navnkundige, ja de indtog og forstyrrede end ogsaa Staden Rom, hvis Ruiner indtil denne Dag, give Vidnesbyrd om den Gothiske Grumhed. Denne lagde det gamle Roms Rigdom, Kunst og Herlighed i Aske: hindrede Videnskabernes Fremgang, og indførte i Bygninger og andre Ting, en slettere Smag, som siden af dem fik det Gothiske Navn. De brugtes altsaa af Guds underlige men viiste Forsyn, saasom et Riis over den tiilig vanslægtende Christenhed, og deres Bedrifter vare ikke saadanne, at vi kunde rose os af slige Landsmænd, uden allene i Henseende til deres Tapperhed. Paa dette Sted er min Hensigt at oplyse Landets Alderdom og forrige Indbyggere, overladende deres Bedrifters Roes- eller Lastværdighed til den borgerlige

Gotther udvandre til Italien.

(*) *Juti* similiter cum veniunt, suscipi debent & protegi, sicut conjurati fratres, sicut propinqui & proprii cives hujus Regni. Exierunt enim quondam de nobili sanguine Anglorum, scilicet de Engra civitate, & Angli de sanguine eorum, & semper efficiuntur populus unus & una gens. Hoc constituit optimus INA, Rex Anglorum, qui electus fuit in Regem per Anglum &c.

gerlige Histories Forfattere. Disse Gother deelede siden i Ost- og Vest-Gotther, hvilke sidste sættede Sæde i Spanien, hvor deres Efterkommere have regieret fra Aar 419 til 711. De Ost-Gotther nedlodde sig, som sagt er, i Italien, hvor deres Regiment varede indtil Aar 553.

De vare
danske saa-
vel som
Svenske.

Alt, i det øvrige, Goternes Fæderne-Land var ikke allene Sverrig, men ogsaa Dannemark, fornemmelig Jylland, Guehiland, hvilket her adskiltes i Sønder- og Nørre-Jylland, ligesom hos de Svenske i Øster- og Vester-Jylland, det bevidner Fortalen til det gamle Vers, kaldet Grotta Saugn saaledes: "Othins Søn kaldtes Skiold, „af hvilken Skioldunger komme: Han havde sit Sæde og Regimente „der, som det nu kaldes Dannemark, men da var kaldet Gotland. (*) „Det samme siges i Rimbegla med Tillæg, at Dannemarks Indbyggere kaldtes Gotther. Ordene ere: "En af Othins Søner kaldtes „Skiold, hvilken indtog det Land, som nu kaldes Danmark. Da „bleve de Lande, som beboedes af Asiatiske Mænd, kaldet Gothland „og Folket Gotther. „(**) Ja at begge Rigerne Dannemark og Sverrig havde lige Deel i det Gothiske Navn, ligesom begges Konger endnu bruge

(*) Skioldr het Sonr Odins er Skioldungar eru frakomnir. Han havdi arsetu oc ved Laundum, thar sem nu er kallat Danmaurk, en tha var kallat Gotland.

(**) Ein af sonum Othins er nefndur Skioldr, sa er Land tok fer, that er nu heitir *Danmörk*. En tha vorithesfi land er Asiamen byggdu, kallat Godland en folkit Godiod. Ved det sidste Ord mærkes, at THORM. TORFÆUS in *Ser. Reg. Danor.* p. 266., forklarer Navnet Godiod ved divina progenies, en guddommelig Afkom.

bruge det i deres Titler, staaer tydeligen i *Edda Island*: Den Gang (forstaae da Othin havde indtaget Norden) kaldtes alt det faste Land, han eyede, Reidgotland og alle Derne Zygotland, hvilket nu kaldes Dannemarks og Sverrigs Riger. (*)

De navnkundig Vender eller Vandaler meenes kort efter, eller og i næste Seculo, at være dragne ud af deres Fæderne-Land Vendsyssel, under tvende Anførere EBBE og AGE, (*) som toge deres Ben igiennem Skaane og Bornholm til Tydskland, hvor de i det Lyneborgske, deels skulle have nedlagt de der boende Langobarder, deels have gjort Selskab med dem paa et Krigs-Tog til Italien, og der stiftet det navnkundige Longobardiske Rige. Saaledes beretter ikke allene SAXO GRAMMATICUS Lib, VIII. og næsten alle vore andre Historici, men og saa den Longobardiske Skribent PAULUS WARNEFRIDUS selv: *de Longob. Lib. I. cap. 2.* hvor han siger: de komme fra Scandinavia under Ibor og Ayon, som ikkal være Ebbe og Age, hvilke PROSPER AQUITANUS kalder Ibon og Ayon: POMPONIUS LÆTUS siger det var en tydsk Nation, som kom ud af den cimbriske Zaløse, for at søge Boestæd. Men derved vil jeg ikke længer opholde mig; efterdi saavel de Venders som Longobarders rette Fæderne-Land og Oprindelse kand tages i Tvil, og eri det mindste megen Critique underkastet, siden THORM.

TOR-

(*) J than tima var kallat allt megin land that er han Odinn'atti Reidgotland, en eyar allar Eygotland, that er nu kallat *Danaveldi* oc *Sviaveldi*.

(**) De siges at have været tvende Brødre og Søner af en navnkundig Frue, ved Navn Gambacuk eller Gambrivia, boende paa Asdal i Vendsyssel, som i Hungers Tid tilskyndte dem at foretage dette Tog, efter Forsædrenes Exempel.

TORFÆUS *in serie Regum Daniæ*; tracterer Kong Snio, i hvis Tid, nemlig Aar 577. dette skulle være skeet, saasom fabuleus, saavidt han regnes af nogle, blandt de egentlige Konger, skiont han vel kan have været en Basal eller Skatte-Konge, ligesom mange flere i Jylland. At i de mørke Tider er skeet en særdeles mærkværdig Udvandring af Vendsyssel, og den gamle R kæmpe-Viise, som begynder:

Ebbe og Aage de Zellede fro 2c.

ikke er uden all Historisk Grund, tilstaaes gierne: men hvad Sammenhæng den haver enten med det Bandaliske eller Longobardiske Rige, kand jeg ikke stadfæste. (*)

Med meere Vished vides de Dancks Udtog i det niende og tiende Seculo til Rhin-Strømmen, Nederlandene og særdeles til Frankerig, hvor de først under adskillige Anførere, indtog mange Lande og Stæder samt øvede megen Bold og Overlast; men omsider under den navnkundige *Gange Rolf*, gjorde sig Mestre af den Provins Neustria, og

(*) Vist er det, at disse ikke have været de første eller egentlige Longobarder, thi længe tilforn taler Protomæus, Tacitus og Strabo om Folk af det Navn i Italien. See *allgemeine Welt-Historie* Tom. XVII. §. 361. p. 540. Den sidste Sværm haver formodentlig laant Navn af hine rette Langobarder, da de naaede til Italien. Deres første og egentligste Navn var Vender og Vandaler, være sig af deres ustadige Vandring, eller af Vendsyssel som i de ældste Tider kaldtes Vendel-Skage. At Venderne som først landede i Meklenborg og Pommern, men siden udgav en stor Sværm til Italien, Spanien og Africa, vare eet Folk med Gotherne af Norden, det stadfæster PROCOPIUS *de Bello Vandalico*. Lib. 1. cap. 2. udtrykkelig og han kunde vist vide det, efterdi han selv kiendte deres Konge Gelomir og de andre Vandaler, som under Kæmper JUSTINIANO, bleve førte fangne til Constantinopel.

og kaldte den efter deres Navn Normandie, ligesom de under Navn af Normannis, fordi de komte af Norden, længe tilførn havde den slette Ære, at være blevene indførte i de Franskes Litanie, forstaae blandt de onde Ting, som man maatte afbede hos GUD: da det heed: A Furore Normannorum libera nos, Domine! Det er sandt, de fortiente intet bedre Stød, naar man hos de Franske Annalister læser, særdeles Regners, Hastings, Biörns, Sigfreds og Rollofs barbariske Grumhed, øvet i Bourdeaux, Tour, Rouen, Paris og mange andre franske Stæder, som af dennem bleve indtagne, plyndrede og deels opbrændte, hvilket sidste vederfaredes Hoved-Staden selv, saa at Kong Carolus Calvus maatte forlade den og omsider kiøbe sig Fred til med 14000 Pund, endskiont andre Provinger derved ikke bleve befriede fra Overlast, særdeles Aar 882, da en Dansk Konge, ved Navn Gorrik, tvang Kong Carolum Crassum til at kiøbe sig atter en Stilstand, efter at Paris halv andet Aar havde været belejret og ofte bestormet. Omsider kom den navnkundige Rollo eller Gange Rolf (*) paa Skue-Pladsen: om ham vil jeg her give et Udtog af Monfr. VOLTAIRE Beskrivelse i hans Almindelige Historie. Tom. I. cap. XVI. p. m. 241. "Rollo, heder det, var „blandt disse Barbarer den eeneste, som søgte at sette sig fast paa noget „Stød, og, derover fortiente ikke at kaldes en Barbar. Efter at han „havde indtaget Rouen, lod han Staden ikke forstyrre, men dens „Muure og Taarne oprette, saa at han der fik en Baaben-Plads, hvor „af

Saa og de
Norman-
ner til Ne-
derland og
Frankrig.

(*) Saaledes kaldtes han, fordi han var saa stor og før af Krop, at ingen Hest kunde bære ham, men han idelig gik til Fødd.

Rollofs
Kæb.

„af han kunde befrige snart Engelland, snart Frankerig. Hans An-
 „fald vare velhaarde, men derhos forsigtige. Kong Carolus simplex
 „tilbod baade et stykke Land og isin Daatter. Han tog derimod, men
 „neyedes ikke med den Proving Normandie, førend man lagde Bretag-
 „ne dertil, dog dette sidste som et Lehn af den franske Crone. Rette
 „Erobrere ere de, som vide at hanthæve retfærdige Love. Rollo var,
 „efter sine Sejervindinger, den eeneste Lovgiver i Christenheden paa
 „den Tiid, og det er bekiendt, med hvilken Ubøyelighed han lod Ret-
 „ten forvalte. Blandt hans Danske, som hidindtil havde levet af Kov,
 „vidste han at affkaffe Tysverie. End ogsaa længe efter hans Død,
 „torde man ikkuns nævne hans Navn; saa vidste Rettens Berientere
 „strax at komme de underryste til Hielp. Deraf haver det bekiendte
 „Naab Haro i Normandien sin Oprindelse. Det Danske og Frankiske
 „Blod har efterhaanden foreenet sig i en Blanding, og endelig her til
 „Lands frembragt de Helte, som vi ville finde at have erobret Engelland,
 „Neapel og Sicilien.,, Saavidt Hr. VOLTAIRE. (*)

At

(*) Dudo de S. Quintin synger i sin *Apostropha* om Rallone blandt andet saa-
 ledes.

Dacia forte tuos, quæ Gallis mittis, Alumnos
 Indiga promissi &c. - - -
 Francia deque tuis genitis foecunda Beatis,
 Spermate nobilium concretis Christicolarum
Dacigenis cum *Francigenis*, tam pacificatis,
 Gignet producens, expurget, proferet ingens,
 Reges, Pontificesque, Duces, Comites, Procerèsque,
 Sub quibus Orbis ovans, pollebit, Principe Christo.

At disse Normanni, som saa kaldtes, fordi de komme fra Nor-
 den, vare egentlig og for den største Deel, ikke Normænd og Svenz-
 ke men danske, fand ikke tages i Tvivl; eftersom de franske Annalister,
 særdeles DUDO AQVITANICUS og Wilhelmus Gemeticensis ideligen kalde
 dem dacos, danos, denos, dacigenas: (*) men derfor er det ikke udgiort,
 om Anføreren for det sidste Tog, nemlig den store Gange-Rolf selv for
 sin Person, var Dansk eller Norsk. Det første paastaer PONTANUS
Hist. Dan. Lib. IV. p. 116 seqv. foregivende, at saavel hans Fader
 Ragnvold, som han, vare fra Dannemark fordrevne af Kong Lo-
 den Knud, og havde for Sikkerheds Skyld, begivet sig af Landet med
 en Deel ungt Mandskab, den Stund Faderen havde nedladt sig i
 Norge, og deraf Kong Harald var giort til Nøre-Jarl, eller
 Greve i Sundmøer og Nordmøer, efter STURLESENS Norske Chronik
 p. 377. hvis Oversætter PETR. UNDALINUS setter dette hertil: "Fremme-
 ,,de Skribentere, som DUDO DE S. QVINTIN og WILH. GEMETICENSIS sige,
 ,,at Gange-Rolf haver været en Dansk, og hans Fader en fornemme
 ,,Herre i Danmark, ligesom han holdt altid de Danske for sine Lands-
 ,,mænd,, Derimod siger THORM. TORFEUS *in Hist. Norv.* Tom. II.
 Lib. I. cap. XXVI. pag. 44. at Rollo var en Nordmand, beraabende
 sig

Normann i
 egentlig
 Danske.

(*) Hidhøhere og EGINHARDI *Ord de vita & gestis CAROLI M.* cap. XIV. Ul-
 timum contra Nordmannos, qui Dani vocantur, primò piratam exercen-
 tes, deinde majori classe, littora Gallix atque Germanix vastantes, bellum
 susceptum est, quorum Rex *Godefridus* adeò spe vanainflatus erat, ut to-
 tius Germanix sibi promitteret potestatem. Frisiam quoque atque Saxoni-
 am haud aliter atque suas provincias æstimabat.

Dog Kollo
Rolf af
Fødsel.

sig paa adskillige Historiske Documenter, og endelig hedder det: "End-
,,skiont de Herrer, som havde gjort de forrige Tog paa Frankerig, (sær-
,,deles Hasting, Sigfred, Regner) vare Danske eller fra Danmark,
,,hvilket ikke nægtes, saa følger ikke strax, at Rolf var derfra. ---
,,Aarsagen hvorfor de gave sig ud for Danske, var det Danske Folks
,,store Berømmelse paa den Tid, formedelst Halfdans Ivar, Widfa-
,,mes, Harald Hilderands; Sigurd Rings og Regner Lodbrochs Hufom-
,,melse: hvorimod Norge, som var deelt blandt mange smaa Nefse-
,,Konger, ikke udenlands var bekiendt eller berømt, førend i Kong
,,Harald Haarfagers Tid. Derfor brugte Rolf ikke det da ubekiendte
,,Norske, men det Danske Navns Skræk, til at tvinge de Franke.

Danske
Sprogs
Anseelse
paa den Tid

,,Det. Danske Sprog stod og den Gang i saadan Anseelse, at alle
,,Nordiske Folkes Sprog kaldtes med et almindeligt Navn det Dan-
,,ske. // (*)

Der var endnu mange flere Ting at anføre om de gamle Danskes
haftige Infald i adskillige Tydske og Nederlandske Provinjer udi det
ottende

(*) Mærkeligt er det, at *Wilhelmus' Rollonis* Søn, Hertug i Normandie, da han skulle døe, drog Omsorg for at lade sin Søn Richardum oplære i det danske Sprog, og til den Ende, at opsødes ikke i Hoved-Staden Rouen, men i den Stad Bayeux, hvor det danske Sprog best florerede. Saa siget DUDO de S. Quint. Lib. III. p. 112. in Collect. Quercet. Quoniam quidem Rotomagensis civitas Romana potius quam dacisca utitur eloquentia, & Bajocacensis fruitur frequentius dacisca lingua, quam Romana: volo igitur, ut ad Bajocacensia deferatur quantocius moenia, & ibi volo, ut sit, Botho! (Botho, Bernard ogj Amslec vare tre Danske Mænd og Hertugens fortrøeligste Ministre) sub tua custodia & enutriatur & educetur cum magna diligentia, fervens loqvacitate dacisca, tamqve discens tenaci memoria, ut queat fermocinari olim profusius contra Dacigenas,

ottende og niende Seculo, da Friebytterie var dennem og flere barbariske Folk et berømmeligt Handværk, som øvedes ikke allene af Almuen paa egen Haand, men ogsaa under Anførelse af adskillige Indiske Prinszer, særdeles da Kong Harald Hilde-Tand, Kong Gorm og andre efter Haanden undervang Nesse-Kongerne og stræbte at sanke Rigets Provinger under een Crone, ligesom Harald Haarfager, efter de Danskes Exempel, gjorde i Norge. Fra sidstbemældte Land, fore de fleeste misfornoyede Prætendenter til Jøland og Færøerne, som ved samme Anledning bleve bebygte. Fra Danmark droge bemældte Nesse-Konger og deres Søner ud at øve Eaperie, deels paa Gloderne i Tydskland og Friisland, deels paa de Engelske og Franske, ja end og de Spanske og Italienske Søe-Ryster. Men det anførte fand være nok paa dette Sted, (*) hvor Nyemærket er allene en kort Beretning om Landets gamle Indbyggere i de hedenske Tider, da vor Historie er mørk, og var endnu mørkere, foruden det lidet Lys, som laanes af fremmede Krøniker. Saa meget sees her af i Almindelighed, at JORNANDES og Andre, ikke uden Grund, have kaldet de Nordiske Riger vaginam gentium, og forundret sig over deres Folke-Mængde. Denne havde dog ikke været nok hertil, og ikke heller haft saadan Virkning, i Fald de gamle Danske havde haft meere Smag paa og Kundskab om Agerdyrkingens Fordeele. Men de, saavelsom, efter TACITI Beretning, deres Naboer i Tydskland, dyrkede Jorden saare lidet, levede meest af Jagt og Fædrift, flyttede altsaa ofte deres Boepæl, og havde allevegne lige meget hjemme. Imidlertid brugte GUD dem, som et hart

Adskillige
andre
Krigs Tog.

Hedninge-
tugte de sik-
ke Christ-
ne.
og

(*) In gestis & vestigiis Danorum extra Daniam fand herom læses noget udførligere.

og stridbart Folk til en Svøbe, for andre Nationer, hvilke noget tillige havde antaget Christendommens Bekiendelse, men med deres Levnet ikke ærede den meget bedre end hine Hedninger, som skulle tiene dem til Tugtemestere.

Imidlertid tør jeg ikke sige at JOH. LYSCANDER in *sermon. de Antiquit. Danicis* og nogle andre med ham, træffe Sandheden, naar de i den Betragtning meene, Glds Aand haver spaaet om disse Tildragelser, særdeles hos Propheten Ezechiel cap. XXXVIII. v. 6. coll. v. 10 seqv. hvor Gomer og al hans Hær, Togarmæ Huus, som er ved Siderne mod Norden, siges at ville drage op i Landene og søge Bytte ic. Det følgende i samme Capitel, svarer ikke noksom hertil, og viiser snarere hen til noget endnu forestaaende, og Rivken nærmere vedkommende. Endnu urimeligere ere Jødernes Forklaringer over Herrens Ord ved Propheten Jeremiam cap. I. v. 13. 14. om den sydende Potte vendt fra Norden, til Tegn at fra den nordest Side skulle all Ulykke komme over Landets Indbyggere. De Jødiske Udleggere forstaae det saaledes, at de trende Sider paa Berden ere af Gld tillufte, saa at intet ont fand komme derfra: men den fjerde Side, nemlig mod Norden, hvor Dievlene boe, er bleven staaende aaben, saa at alt ont kommer der igiennem ind i Berden. Denne Abning skulle Skaberens med Tliid have ladet staae saaledes, paa det at om nogen kom og gav sig ud for Gld, da skulle han bevise det dermed, han tilluffede den nordest Side, ligesom de øvrige. (*) Men dersom denne Jødiske Fabel sigter

til

(*) DOCT. ANT. FRIDR. BYSCHING legger i sin liden *Tractat, Vindicia Septentrionis* dette til: Ne hoc absque Scripturæ adsensu affirmare vide antur, elegant

til at besmykke hiin Meening om Kirkens Tryk og Trængsel ved de nordiske Folkes Indfald i det Romerske Riges Provincker: da synes det med meere Sandhed at kunde siges, Guds Forsyn brugte samme Nationer til et andet ædlere Øyemærk, nemlig at svække og omsider affkaste den Overvold, med hvilken Romerne havde gjort sig til Mestre over den beste Deel af Verden, og berøvet andre Nationer deres Frihed, særdeles siden det Romerske Regiment var blevet saa got som gandske militærisk, og derved saa vel som ved de fleeste Keyseres Udyder, et utaalstigt Nag, der fortiente at affastes. Saa meener den dybsindige Forfatter af L' Esprit des Loix, og Monsr. MALLET giver i sin Fortale til *Introduction a l' Histoire de Dannemark* denne hans Meening Bisfald (*).

De løse
tilligt det
Romerske
Nag.

Det

legant verba *Jobi* cap. 26. v. 7. *Extendens septentrionem super nihilo*, vide *Jalkut SIMEONIS* P. II. 12. 263. fol. 60. Eandem sententiam Cabbalistæ Judæorum, prima Scripturæ Sacræ litera \beth indicari statuunt, quæ tribus lateribus clausa, uno vero aperta est; Dicunt enim idolis, eam non esse potentiam, ut litteram hanc claudere, atque ex ea \beth clausum, quod in vaticinio de Messia *Jes.* cap. IX. v. 6. edito, continetur, formare possint; Messiam verò hanc plagam septentrionalem clausurum. conf. *Sepher Megalle Amukuth.* cap. 166.

(*) La grande prerogative de la Scandinavie & qui doit mettre les nations, qui l' habitent, au dessus de tous les peuples du monde, c' est qu' elles out été la ressource de la liberte de l'Europe, c' est à dire de presqve toute celle qui est parmi les hommes. Le Goth JORNANDES a ap-

Det Fierde Capitel.

Om de gamle Danskes Bæxt, Skabning, Klædning, Waaben, Bygninger, Borger-Bonde- og Adel-Stand, Krigs-Bæsen, Tapperhed og Lyst til en voldsom Død.

Af det som allerede er anført om de gamle Danskes Bedrifter, sluttet nogenledes deres Naturel og Leve-Maade, samt andre Ting dem angaaende. Dog alligevel agter jeg det endnu fornødent at mælde lidet meere herom, førend deres Lands egentlige Beskrivelse foretages.

Legemlig
Bæxt.

At den legemlige Bæxt forðum skulle have været større og stærkere til Jevnshold, end nu omstunder, meene mange; og jeg giver Magt, at en overdaadigere Leve-Maade hos os, saavel som hos de fleeste andre Europæer, kan have giort noget til Bæxtens Formindskelse, særdeles i den Stand, hvor Opdragelsen er meere kælne og Smagen meere kræsen, samt Arbejdsomhed mindre sædvanlig, end som blandt Almuens store Hob. Hvad denne angaar, da tænker jeg, dens Bæxt haver ikke været meget større hos de gamle Cimbrer og Gothe, udi hvilkes mange

døde

pellé le Nord de l'Europe, la fabrique du genne humain; Je l'appelleray plus tot la fabrique des instrumens, qui brisent les fers forgés au midi. C'est la que se forment, ces nations vaillantes, qui sortent de leur pays, pour destruire les Tyrans & les esclaves, & apprendre aux hommes, que la nature les ayant fait egaux, la raison n'a pu les rendre dependans, que pour leur bonheur.

døde Kroppe paa Bal-Pladsen, de Italienske Navne fandt saa overflø-
dige Maaltider, efter den poetiske Beskrivelse, som ved anden Lejlighed
tilforn er anført af JUVENAL. Sat VIII. v. 249.

Atque ideo postquam ad *Cimbros* stragémqve volabant

Qui nunquam attigerant *majora cadavera* corvi.

Vel taler SAXO GRAMM. ofte om Kiæmper, og opregner i Kong Rings
Historie Lib. VIII. en heel Hob af dem, men deres Legems Bæxt be-
stæmmes ikke, hvorfor det Navn uden Tvivl betegner ikkuns tappre
Krigs-Helte. En Hønde som overgik tre Alne, haver da, saavelsom
nu, været meget rar og usædvanlig. Af disse Been-Stykker, som ud-
gives for menniskelige, vil man vel slutte det, som er tværtimod: og jeg
har seet en formeent Kiæmpe-Tand opgravet i Jylland, hvilken var saa
stor som nogen Oxes Kind-Tand: men hvo caverer for, at den ikke var
det? Af Grav-Høylene har jeg seet nogle Hovet-Skaller, og andre
urviolelige Menniske Beene opgrave, og ikke fundet deres Storelse
usædvanlig, skjønt Hovet-Skallene noget tykkere. Imidlertid negtes
ikke, at jo her og andensteds, fandt have været saadanne Mennesker, som
de man egentligen kalder Kiæmper J. J. PONTANUS holder det rimeligt
Hist. Dan. Lib. I. p. 14. og siger at den som ville negte det, maatte
negte den Hellige Skrift, ja Naturen selv, men hvad man ikke finder
beviisligt, er dette, at den cimbriske Folke-Slag, frem for andre, skulle
have været af en Kiæmpe-Art og efter nogles Meening draget de-
res Navn *Timber*, eller *Kimber* af *Kamp-Kiæmpe*, efter det
Hebræiske *Gibbor* eller *Cibbor*, som tillegges *Nimrod*, og af de 70 For-

tolkere overſettes ved R kæmpe eller en vældig Helt. See CHEVREANA P. 337. (*)

Farve.

At deres Lyſe-Haar, ſom adſkilte alle nordiſke Folk fra de ſydligere, eſter Monfr. Buffons og Gleeres Anmærkning, ſaa og deres ſmukke Anfigter og Skabning i Almindelighed, haver paa nogen Maade recom menderet dem, end ogſaa paa deres Krigs-Tog i fremmede Lande, hvor de ellers, ſom ubudne og voldsomme Gæſter, gjorde ſig ubehagelige, deraf findes nogle Spoer hos udenlandſke Skribentere; thi ſaa ſiger ERMOLDUS NIGELLUS *carm. Eleg. Lib. IV. hos LUDOV. ANT. MURATO RIUM in Rer. Italicar. Scriptorib.* Tom. II. P. II.

Hi populi porro veteri cognomine *Deni*

Antè vocabantur & vocitantur adhuc.

Nort quoque *Francisco* dicuntur nomine *Manni*,

Veloces, agiles, armigerique nimis.

Ipſe quidem populus late pernotus habetur,

Lintre dapes qværit, incolitatqve mare.

Pulcher adest facie, vultuqve ſtatuqve decorus,

Unde genus Francis adjore fama refert.

Victus amore Dei, generisqve miſertus aviti

Temptat & hos Cæſar ludificare Deo.

Rlæde
Dragt.

De ældſte Danſkes Rlæde-Dragt fand man nogensledes foreſtille ſig af Tegningerne paa de tvende Tønderſke Guld-Horn, ſom viiſe for uden

(*) At PLUTARCHUS *in Mario* kalder Cimbrenne Latrones, Røvere, ligesom STRABO Lib. IV. & VII. *πλάνητες και ἄληστρικοὺς*, er et uforſkyldt Wan rygte, mod hvilket de forſvares af Phil. Cluverio *in german Antiqv.* lib. III. c. 22.

uden de mange nøgne Kroppe, en Mand med nedheggende Hætte eller lang Hue paa Hovedet, og en Kiortel, ſom naaer ham næſten til Fødderne. Om de Danſkes Skind-Kapper eller Kiortler ſiger SPELMANNUS in *Gloſſar. Archaeol.* p. 270. At Angelboerne bragte den Mode med ſig herfra til Engelland. SAXO GRAMMATICUS melder og Libr. III. om Prinds Amlet, at da han ville ſkænke for ſine Giæſter, maatte han opkilte ſine Side-Klæder. Diſſe Overkiortler, ſom giordes gemeenlig af Skind (thi vævet Tøy brugtes af Begyndelſen ikke) kaldtes Gunner og vare ingen nye Modes Forandring underkaſte. Dog maatte de omſider affkaſtes, og det af den fornuſtige Grund, at de Danſke, ſaaſom boende paa Eylandene, og ſvævende hart ad meere paa Søen end paa Jorden, hindredes ved de lange Klæder, naar de, ſom Matroſer, ſkulle flyve og klavre. Derfor blev deres Dragt, Buxer og Trøye, men til Hæders, en liden kort Kappe derover, og at Kong Canutus Lavardus, da han tog mod Kong Niels, ikke havde ſin Kappe paa, det noterer SAXO ſom noget ſærdeles, tilſkrivende ſaadant den tydiſke Mode, ſom han havde antaget ARNOLD. ABBAS LUBECENSIS ſiger Lib. III. c. 5. At alle Danſke ligeledes efter Haanden forlode deres Søemandſ Klæder. Dani uſum Teutonicorum imitantes, qvem ex longa cohabitatione eorum didicerunt & viſſitura & armatura ſe coeteris nationibus coaptant, & cum olim formam nautarum in veſtitu habuiſſent, propter navium conſvetudinem, qvia maritima inhabitant, nunc non ſolùm ſcarlatico vario griseo, ſed etiam purpura & byſſo induuntur. Merkelig er det at OTTO SPERLING i ſin *comment. de Veſtitu Vet. Danor.* p. 208. ſiger Kong CHRIST. V. i ſin Regierings-Begyndelſe, optog den gamle Danſke Klæde-Dragt, nemlig Trøye og Buxer, hvilke han ſelv brugte. Suo exemplo præ-

cuntem vidimus & aulicos NB. aliquamdiu morem gerentes. Udi H. RANZOWII *descript. Cimbriae* hos Hr. v. WESTPHAL, Tom. I. forestilles vel hosføyede Billeder under Navne af Cimbrer og Jyder eller Jyl-lands ældre og yngre Indbyggere: Men saadant grunder sig formo- dentlig allene paa den gode Ranzowii Gikning; thi originale Billeder fra den Alder have ingensteds, uden paa de tvende ved Tøndern opgra- vede og paa det Kongelige Kunst-Kammer forvarte Guld-Horn, som siden forekomme ved anden Anledning, og synes blant andet at give til- fiende, Krigs-Folkene have den Gang bedeffet deres Underliv med no- get saadant, som man i de sildigere Tider, kaldte en Panzer-Skiorte.

Baaben.

De gamle Danſkes Baaben, som findes endnu i vore Cabinetter, vare af Begyndelsen intet andet end skærpede Flinte-Stene, af Skif- felse, deels som Knive eller Dolke, deels som Koller med et Hul igiennem og satte paa Stager, hvormed de huggede, staf og bankede hinandens Hoved i Stykker. Derhos havde de Viile og Raste-Spyd, skærpede ikke med Jern, som dem fattedes i Begyndelsen, men med store Fiskes Tænder eller andre siebne Stykker Been. Siden indfordes Jernets og andre Me- tallers Brug, i Sværd, Spyd og Dolk, eller som den her kaldtes, Dog- gert, dog ikke saa meget af Jern, som af Metal, og hvorledes man har baaret sig ad med at hærde og slibe det til saadant Brug, veed jeg ikke, men kand viise Tingen selv. Ligesom vore Matroser endnu bruge Morgen-Stierner eller Stænger med Rølle og Pigge paa, saa var det fordem de Danſkes egentlige Baaben, og dernest deres liden Haand-Oxe, som fordtes hængende ved Belte-Stødet. (*) I det Kunst-
Kammer

(*) Ved Oxernes Brug vare de særdeles i Frankerig formidable som sluttes af GUII. PICTAVIENSIS Ovd, citante TH. BARTHOL. de *in Antiquit. Danicis*, p.

Cimber

Tab. III.

Juta

Kammer paa Tover ved London, har jeg ſeet nogle Stykker Bevæhr, ſom udgives for at have været de danſke tilhørende i Kong Canuti Magni Tid: diſſe beſtode i ſaadanne Ører ſamt Morgen-Stierner af Jern, ikke med Pige men med ſmaa Knuder. Paa Eimbrernes Tog til Italien have de haft Jern-Pantere, ſom tilforn blev meldet om, derhos et hvidt Skjold, Raſte-Spyd, et ſtort Slag-Sværd, en Hjelme af ſaadanne Skabning ſom Romerne ikke kiendte eller brugte. Deres Qvinde vare ikke heller uberuſtede, men værgede ſig med Lanke i deres Vognborg beſtaaende af Karrer (*)

Bygningerne vare i de ældſte Tider og længe derefter, ikkuns ſaare ringe, nemlig en Sammenſtættelse af Greene; behængt med Dyrenes Skind, eller tildekkede med Gronſværd, ſaaledes ſom Hyrderne ved Bange-Leddet, endnu ſlaae deres Boe-Væl for nogle Maaneders Tid; og det rimede ſig beſt med deres Næring af Fædrift, ſom forpligtede dem

H u s-
Bygning.

582. Naar han taler om den Freds-Fordrag ſom Rollo ſtaffede ſig. *Exoraverant id foedus Franci, non valentes amplius reſiſtere gallico enſe, Danicæ ſecuri. Samme Ører Brug lærde Franſmanden dem af, og kaldte dem danſke Ører, Haches Danoifes. Saa ſiger: RICHERIUS MONACHUS in *chron. Senoniens* Lib. V. c. 15, Argentinenſes ſibi aſcias fecerant fabricari, quas Franci *Haches Danoifes* appellant quibus exercitum Episcopi ita detruncaverunt, ut nec ſcutum, nec galea neqve lorica, nec demum alia armatura durare poſſet.*

(*) Saa hedder det i *FRENSEMI* ſupplementis in *LIVII Lib. LXVIII. cap. 62 - - 65. lorica ferrea, ſcutum album, eminus miſſili telo, ubi ad manum ventum eſſet, magna graviqve machæra, rem gerebant. Galeæ formis inuſitatis &c. Mulieres plauſtris carriſqve ſuis, irrumpentem militem lanceis arcebant.*

dem til idelig Omflygtning. Loe og Lade behøvede ikke megen Bygning; da Jorden lidet blev dyrket, deres Heste og Koer komme ikke under Tag, men stiftes i de tykke Skove eller nogle Huuler under Bakkerne. Da man ved Afernes Ankomst, begyndte at leve noget bedre, efter østerlandsk Maade, fandtes dog ingen muuret Bygning. Sommer kostede allene Arbejd, og derfor bygdes Beggene her, ligesom endnu i Norge, af heele Stammer eller Træ-Stofke, lagte paa langs over hverandre. At endogsaa de Kongelige Paladser saaledes vare opførte, sees af Hrolf Kracks Saga, og deraf kom det, at den Hevngierrige ofte fandt Lejlighed til at brænde sin Fiende tillige med hans Huus om Natte-Tid, hvorom ofte mældes i Historien.

Disse Boeliger bygtes lang Tid ikke tet tilsammen, saasom Gader eller Byer, men eenligen hver for sig; ligesom endnu skeer i biergagtige Lande, hvor ikke mange kunde nære sig paa en Plet, eller i Eyderstad og andre Mark-Lande, hvor Grunden udkræver mange giennemløbende Vand-Graver. Hos de Tydske var det i lang Tid lige saaledes. (*) Af Byer eller Stæder vidste de ikke at sige, førend de Rømerske Seyer-vindere her og der, anlagde deres colonias ved Rhin-Strommen og andensteds, hvoraf Cöln endnu kaldes: WITEKINDI og SIGEBERT: GEMBLACENS. *Annales* fortælle, at Kæyser Henrich Auceps, som mod de barbariske Folkes Indfald, ville have faste Stæder, udtog af 9 Bønder, een,

(*) Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est, ne pati quidem inter se junctas fedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus ut nemus placuit: vicos non in nostrum morem, connexis & coherentibus ædificiis locant, suam quisque domum spatio circumdat. *TACITUS de Germ. cap. XVI.*

een, ſom fik Befalning at flytte tilſammen i Stæderne, og der ſanke Landmandens Korn, ſamt berede ſig paa at tage mod en Fiende. Af de Byer og Borgere. Tydſke lærde vi Danſke dette og andet meere, dog bygtes her i Begyndelſen ikke faſte Stæder af noget ſtort Begreb, men allene nogle faſte Slotte, og ſaa kaldte Høvdings-Borge, af hvilket Slags den i Antiquitæten ſaa berømte Kongelige Reſidentſ Lethra ſynes at have været, og de, ſom af SVENONIS AGGONIS Ord, gjøre ſig høyere Tanker om en ſtor Stad, tage formodentlig fejl. Jelling i Niber-Stift, Viborg og Ågersborg ved Liimfioden, ere med de ældſte ſaadanne Høvdings-Borge, ſom jeg haver kundet ſpore. De Bønder eller Land-Boere, ſom det, efter Bedtægt, tilfaldt at flytte til Borgen, og der ligge i Garniſon, eller, ſom det ſiden kaldtes i Borgerleye, og i Slots-Lov, kaldtes af deres Boſig paa Borgen, Borgere, (*) og da det ikke varede længe, førend Folkets Forſamling inden Muurene trykkede dem, ſaa bygtes hos Borgen eller Fæſtingen, en Bye, hvor Soldaterne omſkiftedes til Borgere, og dreve dem Næring, ſom nu kaldes Borgerlig. En Riobſtæd kaldtes da Riobing i Almindelighed, mange Bønder paa Als og Langeland ſige endnu: Jeg vil ud til Riobing, det er, næſtliggende Riobſtæd.

Fremde:

(*) De ſom gierne ville udlæde vore gamle Ord af det Grædſke Sprog, hente det Ord Borg, ſom baade hos os og i Tydſkland, er Endelſen af mange Stæders Navne, fra det Ord *πύργος* et Taarn eller en Fæſting. Jeg meener Borg kaldtes efter Henſigten ſaaledes, fordi man der berge de eller bevarede det ſom ellers ſtod i Fare. I ſamme Bemærkelse ſiges ogſaa en Forlover, at borge eller gaae i Borgen for den Skyldige.

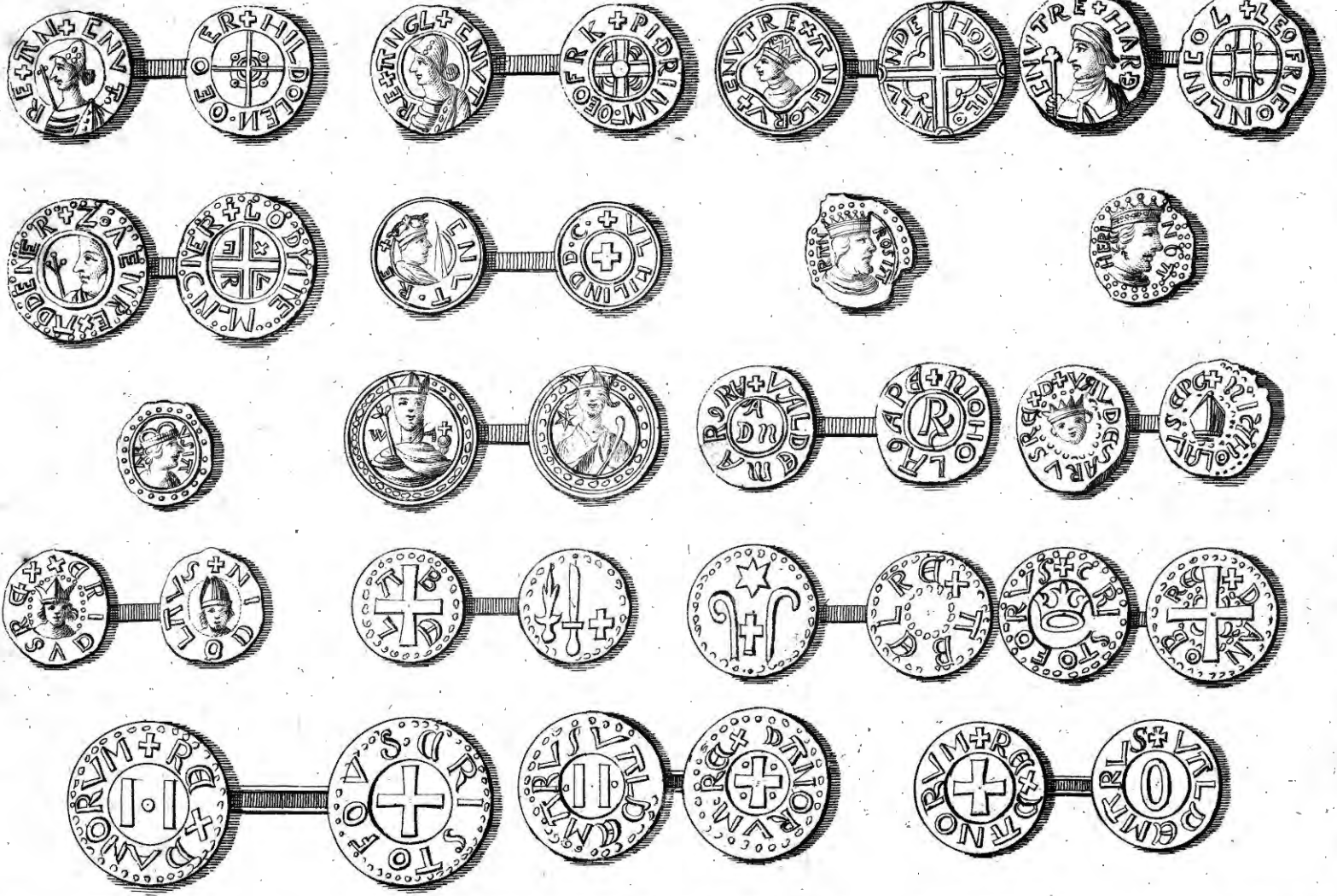
Næring.

Fremdeles fik mange ſaadanne Kiøbſtæder deres Tilvæxt og Forøgelfe i Folke-Mængde, ſaavelſom i Bygning og Næring, da den Chriſtelige Religion her blev indført, ſamt tillige ſtiftet en Deel Kirker, Kloſtre, Canonicater og Biſpedømme. Dette ſankede Almuen med Næringen til Kiøb-Stæderne, hvor de Geiſtlige fortærede Frugten af deres Land-Gods, ſom var deres bedſte Indkomſt. Hertil kom ogſaa Seyladſ og Kiøbmands-Handel med fremmede Lande, item Fribytterie, ſom fordum kaldtes Viking og Caperne Vikinger, fordi de i Hærviig, nu Kallundborg, Schlesvig, Lemviig og andenſteds, laae paa Luur i Viige og Havbugter, med deres ſmaa Skibe, og øvede mod Fremmede, ligesom Fremmede mod dem, et Haandværk, ſom den Tid ſyntes ikke allene tilladeligt, men ogſaa priſeligt, ja gav Anledning til nogle adelige Familiers førſte Opkomſt. Om de Danſkes ældgamle Søefart, anvendt paa Kiøbmandſkab, ſaavel ſom paa Caperie og andet Krigs-Tog, ſiger: J. G. ECCARD *de origine German* P. I. pag. 65. *Danciones jam à Ptolomæo ad viſtulam memorati, qvòd nomen Dansvicones dubio procul, ſecundum noſtrum pronunciandi modum, efferendum, indicat incolæ finis Danorum.* Unde certum, *Danos*, jam à longo ante Ptolomæum tempore, eò loci navigiis ſuis appuliſſe, ſive mercaturæ ſive prædandi gratia. Qvanqvam ibi ſuccinum qvæſiviffi atqve exteris nationibus vendiſſe, non illubenter crediderim. Nec labente demum imperio, littoribus Galliæ & Britanniæ infefi eſſe coeperunt, ubi littus ſaxonicum ab iis cognominabatur: Sed diu ante, cum adhuc rudiores eſſent, & ſimplicitate armorum inſignes, confines oceano terras incuſſionibus improvifis jam turbarunt. Om diſſe Landes Kiøbmandſkab i de ældre Tider, gives, eſter Muelighed, nogen Oplyſning af Hr.

Etats-

Numi Dan. Antiquissimi

Tab. IV.

Etats-Raad SUHM i *Actis Societ. Reg. Hafn.* Tom. VIII. Omferningen skeede allene med Bahre mod Bahre, eller ogsaa mod udenlandske Penge i Sølvs og Guld, særdeles mod Engelske Penge, og fra Engelland komne ogsaa de første Mynt-Mestere til Dannemark, noget efter Aar 1000, da begge Lande havde fælleds Regentere, særdeles i Kong Knud den Stores og Haarde-Knuds Tiid, af hvis Sølv-Penge, ikke større end gode 2 Skillinger, findes adskillige i Liebhaberes Samlinger, og ældre ere de mig ikke forekomme. Dernæst sees i samme Storhed, og efter samme Maade, nogle Stykker af Kong Svend Estridsen, Hell. Kong Knud, Svend Grate, Waldemar den første og hans Afkom. Nogle saadanne ere gandske tynde og bøye sig efter Stemplet, hvorfor de kaldes Bracteater eller Bliif-Penge, nogle ere tykkere og deels af Raaber. Sielden viise disse noget kiendeligt Navn og aldrig Aarstal, men gemeenslig kuns et Bogstav, en Krone, et Kors, en Stierne eller noget deslige, saa at de lade os giette, af hvilken Konge eller Biskop de ere slagene. Omfider have og adskillige Riob-Stæder, saasom Riobenhavn, Malmø, Roskild, Næstved, Odense, Ribe, Aarhus, Randers, Viborg, Aalborg, Hjørring 2c. haft og brugt deres egen Mynte-Rettighed, indtil Kong CHRISTIANI III. Tiid, da Kronen allene tilegnede sig den Ret.

Penge.

Lands-Byerne vare langt ældre end Riob-Stæderne, ligesom deres Næring den allernaturligste og usfyldigste. De fik deres almindeligste Navne af Trup, Drup eller Torp, ligesom i Tydskland af Dorf, og dette udleder J. G. ECCARD *de origine Germanor.* Lib. II. p. 89. fra det Ord Trop eller en samlet Hob af

Land & Byer.

Bonde-
Stand.

Menniffer (*) ſom tilforr: boede hid og did, men ſiden ſankedes nærmere til felleds Hielp og Naboeſkab. Byer kaldtes af Bygning, ligesom **Bøll** af Boelig, **Rød** og **Rødning** eller **Skovens Omſkiſtelse** til **Ugerland**, **Lund** og **Lev** eller **Løv** af **Lov=Skoven**, ogſaa fremdeles. **Bonde** var af **Begyndelsen** det almindelige Navn, ſom tillagdes enhver Landmand eller Eyer af **Jorde=Gods**, om han end aldrig var ſaa ſtor og mægtig, ja den ypperſte i **Kongens Raad**, ſaaſremt han ikke ſtod i **Krigs=Tieneſte**, da kaldtes han **Bonde**, i de gamle Love, thi den allerfornehmſte undſaae ſig i de ældre Tider, ikke ved at dyrke Jorden og tage ſin Haand i ſamme Arbejd ſom de ringere, efter **ADAMI BREMENSIS Ord** om **Nordiske Folk** paa den Tid, i hans *Hiſt. Eccl.* cap. 139. De ſtorſte Mænd, ſiger han vare Hyrder og levede efter **Patriarchernes Maade**, af deres Hænders **Gierninger**: Om ſaadan **Bonde=Stand** og **Bonde=Navn**, fand læſes meere *Actis Societ. Reg. Hafn.* Tom. II. p. 266. ſeqv. hvor **JOH. GRAMMIUS** underſøger **Oprindelsen** til det Ord **Herre=mand** og viiſer at **Adel og Bonde** er ikke uden ved **Tidens Længde**, bleven adſkilt. Det ſammensatte Ord **Adelbonde** nævnes vel i **Loven** men ikkun ſaa Gange, hvor det dog ey tilkiendegiver noget ſtorre eller meere end det bare Navn **Bonde**; paa mange andre **Stæder**. **Adel=Bonde** og ey **Bryde=** eller **Landboe**, ſtaar i **Lovens 3 Bog.** 51 **Cap.** **Adel=Kone**, ſaa

(*) Locum verò, ubi plures colonorum domus ab uno domino conjunctæ eſſent, dorp & dorf, aut antiquius thorp, throp, threp & trop nominantur, hoc eſt, congregationem ſcil. ædium. Trop vulgo adhuc viventium gregem dicimus. Terminatio locorum in dorf etiam in Gallia Normannia offenditur, eò vel à Normannis, vel ut **HUETIUS** putat, à veteribus Saxonibus allata,

faa ofte det endog forekommer, er intet andet end en Dammemand's Egte-Hustruc. Siden siger velbemeldte Autor, p. 281. At jo meere Herremændenes Myndighed, Bælde og Rigdom tiltog; siden de begyndte at giøre en Stand for sig selv, jo meere tog Adel-Bønders eller Selv-Eyeres Anseelse og Velstand af, da de stedse maatte bære den tunge Byrde, ligesom de andre fik meere Friheder, og udbredede deres Eyendomme. Selv-Eyernes eller de Fordegne Bønders Tal er i de sildigere Tider, mærkeligen svækket og formindsket i Jylland, hvor det tilforn var størst, særdeles skeede dette under Kong CHRISTOPH. III. Regering, med Paaskud at de maatte straffes for den Opstand som de da gjorde mod Adlen og Geistligheden. Til den Siællandske Bondes saa kaldte Bornede-Bæsen vides ingen sand Oprindelse, følgerigen ikke heller dets Udsid. Chr. Osterfen Weile viiser i sin Glossario Jurid. Dan. p. 603. at det er ældre end WALDEMAR I. Tid, og altsaa ikke efter nogles foregivende, fandt tilskrives hans Søn Kong WALDEM. II.

At Adels-Standen fornemmelig her til Lands er opkommen siden Kong Waldemari I. Tid, haver sin Rigtighed, dog fandtes allerede nogle Secula tilforn, en Deel mægtige Familier i alle Provinger. Dette sees blandt andet af SAXONIS GRAMMAT. Ord Lib. X. om Kong SVEND Adels-
Stand.
TIUGSKÆG: "Da han, hedder det, anden Gang igien havde den Skiebne at blive fangen af de Juliner, gav Adelen deres Born til Gidsel for ham, og lovede at give samme Summa, som første Gang, for hans Befrielse, hvorved han slap løs: men der han ikke af sit eget Skat-Kammer, kunde betale de udlovede Penge, folgte han deels offentlig, deels under Haanden, Skove og Lunde til alle dem, der havde givet deres Born, som vare dem kærere end deres eget Liv, til Giffel

„for ham. Og da han havde ſaaet den Summa, ſom det bortſolgte
 „kunde beløbe ſig til, betalte han ſamme ſtrap til dem, ſom havde haft
 „ham i Fængſel; thi Skaaningerne og Siællands-Fahrerne ſkiøde Pen-
 „gene tilſammen, og af denne almindelige Caſſe, kiøbte Skove tilfelleds:
 „men i Jylland fandtes ikkunz nogle Familier, ſom vare hinanden paa-
 „rørende, og toge Deel i dette Kiøb., Af diſſe Ord ſees forſt ſaa me-
 get, at Skovene og andre Grunde, ſom i de ældre Tider havde været
 Gribſ-Gods, allerede i det tiende Seculo, ſtode i god Priis og under
 viſſe Eyendom: dernæſt, at Adelen allerede i Hedenskabets Tid var
 formuende, og benyttede ſig af Hoffets Omſtændigheder, til at forøge
 ſin Magt og Rigdom, hvilken ſiden ſteeg langt høiere. Jeg vil herom
 anføre *A. Hvitfelds Ord*, i Kong CANUTI VI. Lovnet, lydende ſaaledes:
 „Vor Adel her i Dannemark, er ſiden den første WALDEMARS Tid,
 „faſt opſtegen. Vi finde ikke i gandske Lov-Bogen talet om Herre-
 mænd, (*) (det er de, ſom gave dennem til Hove, ſtedſe at tiene i Le-
 „ding fra Jordegen Stavn) førend i den tredie Bog, hvor dennem
 „tillades at maa kiøbe Styres-Havne, (**) fordi de vove og jætte de-
 „res Liv for Kongen og Riger. - - - Siden ere Styres-Havne
 „for-

(*) Deres Navn var eller ſnart Hærmænd, ſnart Hirdmænd, det er Hofftiener, blandt
 hvilke regnedes fornemmelig Krigsmænd eller Officerer, ſom ſees af den gamle
 Hof-Nettes Lov, kaldet Hirdskraa. Hird var Hoffet eller det Sted, hvor Kon-
 gen, hvis Reſidentz længe var uviſ, holdt Dug og Diſk. Der ſøgte de dag-
 lig Kongens Bord, og ſpiiſte nogle Hundrede tillige, ſaa at Hoff-Staten var
 ſtor og den Deconomie underlig nok.

(**) Landet var inddeelt i lutter Styres-Havne, det var et Diſtrict af ſaa mange
 Bønder, ſom hørte til at udrede et Krigs-Skib paa 12 Aarer.

„forvendt under Adelen, og gjorde frie de dennem beſadde, hvilke vare
 „i forðum Dage kun Forlehninger, ſom gif paa Mandſ=Perſoner,
 „og ikke til Qvind=Golk, eller Uægte, men nu ere de bleve til Arv, og
 „de dennem beſidde til Herremænd. Endeel jordegne Bønder ere
 „friegiorte af Kongerne og frieladte fra Stød, Jnne og Leding, ſom
 „Aldſkabs=Breve udi de Dage lyde, at Kongen tog den og den til ſin Mand
 „og Tiener, og gjorde hannem frie fra Stød, Jnne og Leding. Reci-
 „pinus eum in hominem noſtrum, dimittendo eum & liberos ipſius, qvi-
 „tum & liberum ab omni expeditione, qvod *Stud & Inna* dicitur.„ Saa
 vidt HvITFELD. Bemældte Styres=Zavne og Tilſyn med eet eller Herre=
Gaardes
Frihed.
 tillige flere Havne=Lags=Bønder, ſamt Myndighed over dem i Krigs=
 Tid, var da Oprindelsen til de Kongelige Forlehninger, og omſider til
 de danſke Herregaardes Frihed, paa viſſe Tønder Hart=Korn; thi
 det var en ſaadan Officerers Løn, og at han kaldtes Kongens Frie=
 mand var ifkuns at forſtaaе om: Skatte Frihed, ikke heller vare an=
 dre Bønder ufrie for deres Perſoner, men allene ſaa vidt de maatte be=
 tale Skat: (*) Dog blev den Tale=Maade miſtydet omſider af nogle U=
 forſtandige ſaaledes, at Almuens Golk ſkulle ſom ufri, være de andres
 Sclaver eller Livegne. Dette var meget langt fra Sandhed; thi af
 Arilds=Tid haver den danſke Nation elſket ſin perſonlige Frihed eller Fri=
 tagelſe fra ulovlig Evang og Overlaſt. Dette ſtafæſter SAXO GRAM=
 MAT. Lib. XI. i Anledning af Kong CANUTI S. Befaling om at vinde
 Prinds

(*) Naar der i de gamle danſke Love tales om Trælle da forſtaes derved allene
 ſaadanæ, ſom enten ved Mærgiarning havde tabt deres Frihed, eller og de
 mancipia, ſom vare fangne i Krigen, og derfor kunde ſælges, eſterdi den før=
 ſte Eyermand havde ſtiænket dem deres Liv.

Prinds Oluf, hvilket Soldaterne vegrede ſig ved at giøre; „thi ſiger
 „ Saxo vor Danſke Nation har altid været undſelig ved, og
 „holdt det for den ſørſte Skam, at kaſtes i Baand og Sængſel
 „Ja de agtede ſaadan Straf værre end den haardeſte Død, mee-
 „nende, at en god og dydig Perſon blev værre medhandlet, naar
 „han blev ſtraffet paa en haanlig Maade, end om han blev ſtilt
 „ved Livet.“

Danſkes
 Lyſt til Fri-
 hed og de-
 res haarde
 Natur.

Denne de Danſkes Prins ſat paa Frihed og Afſkye for alt det ſom
 ſmagede af haanlig Ewang, kiendes ogſaa deri, at de af tvende onde
 Ting, hellere udvalte Døden end at ſlaaes og tracteres med Foragt. Om
 dette ſaavel ſom andet, angaaende deres Gemysks-Art, ſærdeles deres ubevæ-
 gelig ſtive og ſtolte Sindelag, ſaa vidt ſamme i de førſte Tider, gjorde
 dem den Chriſtelige Religion modbydelig, fordi den kræver Anger, Ud-
 mygſe og Poenitens) fortæner ADAMI BREMENSIS Bidnesbyrd ſaa me-
 get desmeere at antages, ſom han ſelv, for diſſe og andre Eſterretnin-
 gers Skyld, var renſt herind, og af Kong SVEND ESTHRIDSSENS egen
 Mund blev underrettet om adſkillige Mærkværdigheder. Han taler dai
 ſin Bog, *de ſitu Daniæ & Relinquareum, quæ trans Daniam ſunt,*
Regionum: p. m. 57. ſaaledes: Mulieres, ſi conſupratæ fuerint, ſtatim
 venduntur: viri autem, ſi vel Regiæ Majeſtatis rei vel in aliquo fuerint ſcele-
 re deprehenſi, decollari malunt, quam verberari. Alia non eſt ibi ſpecies
 pænæ, præter ſecurem & ſervitutem, & cum quis damnatus fuerit, læ-
 tum eſſe gloria eſt; nam lacrymas & planctum, cæteraquæ conpunctionis
 genera, quæ nos ſalubria cenſemus, ita abominatur Dani, ut nec pro
 peccatis ſuis, nec pro charis defunctis ulli flere liceat (*)

(*) Er det ſandt hvad SAXO GRAMMATIC: i Kong Harald Blaatands Levnet Lib.

X. fortæller om tvende danſke Soldater, ved Navn Sivald og Carlsnæfn, da
 gif

De gamle Danskes Helte-Mood og Mandhaftighed i Krigs-Tider, sluttes noksom af deres tilforn beskrevne Udvandringer til Tydskland, Italien, Frankerig og Engelland, hvor deres Udfærd i andre Hensigter vel ikke kand roses, skiont Tidernes hart ad almindelige Barbarie ogsaa i nogen Grad kand tiene dem, som Hedninger til Undskydning: Men hvad deres Stridbarhed, for sig selv betragtet, er angaaende; da synes den efter fremmede saa vel som vore egne ældste Skribenters Beretning, at have overtraffet alt det, man finder optegnet om andre ogsaa stridbare Nationer, hvorom siden paa et andet Sted skal anføres nogle Vidnesbyrd.

Stridbarhed.

Saadan Stridbarhed og martialske Humeur var en Virkning af deres Opdragelse, deres Love og deres Religion. Af Ungdom op, bleve deres Legemer hærdede ved at jage efter vilde Dyr, som Skovene vare fulde af, selgeligen at skyde med Piile og Raste-Spyd, at fiske og fare ud paa Frie-Bytterie, at svømme, at brydes eller kæmpe med hverandre, ja alle deres Dvenser gif ud paa at vænne dem til at tage mod det Onde og Umagelige, foruden mindste Klynken eller Klagemaal, som nypelig

gif deres Haardhed langt længere, end man kunde kræve eller vente af noget levende Dyr; thi end ogsaa naar man slog og stotte dem i Ansigtet, blinkede de ikke med Øynene, hvilket den Norske Seeyrvinder Hogen havde hørt sige om dem, men ikke troede, førend det ved Prøve besandtes saaledes. Allerunderligst er det som læses i Joms Vicinge-Saga, om Boe hin Digre, at da Thorstein Midlang, som ved hans og flere Joms Borgers Henrettelse, agerede Mestermænd, hug første Gang feil og tog kunns Hagen bort, gjorde Boe en Skiemt deraf, sigende; Ugierne skulle de danske Møer nu kysse mig, om jeg kom nogen Tid hiem igien.

nyelig er viist, at have været dem en Afſkye og Foragt. Til Sindets Hærdelſe vare Lovene her, ligesom i Sparta, henrettede. Af alle Dyr der var ingen i ſaa ſtor Anſeelse, ſom Tapperhed, og ingen Laſt ſaa foragtelig ſom Feyhed. Joms Vifkinga-Saga eller Joms Borgeres Hiſtorie viiſer, hvorledes de midt i Døden dreve Skæmt med den, (*) og de Stykker, ſom Saxo aſører af Kong Frodes Krigs-Love, lære tydelig nok, at Summa Summarum af de Tidens Morale var Stridbarhed og Helte-Mood, understøttet ved det Haab, ſom Othins Religions-Grunde gave dem om et bedre Liv i Valhalla, hvorhen var ingen anden Bey end ved en voldsom Død, lad være den kunde ikke findes anderledes end ved Selv-Mord. Den braveste Soldat var dem tillige den største Helgen i Othins Rige. Juſt derpaa grundede ſig deres Eræters Afgjørelſe ved Evkamp. Den kaldte de Guds Dom, og meente, at

(*) Diſſe Joms Borgere om hvis Haardhed nyeligen blev mældet, vare en Danſk Colonie, hvilken Kong Harald Blaatind havde plantet i Pommern, hvor nu er den liden Bye Wollin, men ſordum det ſtore og rige Røver-Ræſt Julin. Derover ſatte Kongen en ſtridbar Herre-Mand af Fyen, navnlig Palnetocke, Olde-Faders Olde-Fader til Biſkop Abſalon. Han gav ſine Joms Børgere blandt andre Love denne, at det Ord Frygt, end ogſaa i allerførſt Fare, aldrig maatte nævnes blandt dem, og at ingen maatte vige for den største Overmagt, men indtil Døden ſtride ſok Seyer, lad være at denne ikke kunde ventes. Kong Regner Lodbrog, ſom midt i ſine Felbt-Slag pleyede at ſiunge og opmuntre til at døe med leende Mund, ſang omſider, ſom en fangen Mand, i Orme-Taarnet og under Slangernes Tænder; den bekiendte Wiſe, ſom ſpaaede Engellænderne den paafulgte Hevn af hans mange Sønner, men vidnede tillige om hans Friemodighed og Treſt af Haabet om Valhalla. Sid Sandhed maatte virke ſaa meget hos alle Chriſtne, ſom Othins og Mahomets Fabler hos hine arme Hedninger.

at hvo som havde Retten paa sin Side, ham gav Othin usejlsbartig Mood og Styrke, samt deri et Beviis paa sit retfærdige Medhold. I den Betragtning er det allerurimeligste, at nogle af disse Helte, saasom Hatter og Biarko bravede Guderne selv, ja den første indbildte sig at have kæmpet mod Thor og Othin, med en Sang af følgende Indhold: „Hvor er den bevæbnede Helt, som kaldes Othin, den Eenoyede, som „er Friggas hendes Mand, och kunde jeg dog see ham: forgiæves skiuler „han sig med sit glændsende Skield, forgiæves rider han paa en stor „Hest: uden Saar skulle han ikke slippe udaf sin Boelig Lethra. Det „er tilladt, at angribe en Krigs-Gud, at slaæes med ham. Saxo Lib. I.,, Denne danske Ridder af Don Qvixots Orden synes enten at have drevet Spot med sin Fæderne Overtroe, eller at have overtreffet alle Spaniske Riddere med sin mageløse Fanfaronnade.

I Anledning af saadan de danskes Udraab for mageløst Helte-Mood, skeede det, at ligesom Haven og en Deel andre store Herrer have hellere Schweizere end andre til deres Liv-Garde; saa holdte og de Græske Kæmper i Constantinopel, en god Deel Danske Soldater i Sold for Sikkerheds Skyld, og betroede sig hellere disse Fremmede end Indsødte. Denne danske Liv-Garde kaldtes af os selv Væringar, maaskee for deres Værgagtighed eller Færdighed til at bruge Vaaben og Bæge, eller og for deres tunge Rustnings Skyld, i hvilket Fald det Danske Navn var kun en Fordreyelse af det Navn, med hvilket Grækerne selv kaldte dem i deres Sprog, nemlig Βάργαγγοι, de tunge eller vigtige og vel berustedede Karle. (*) Mærkeligt er det ogsaa, at, da Kong

Danske
Væringar
vare de
Græske
Kæmperes
Liv-Garde.

(*) At en Blanding af Danske og Engelske tillige udgjorde denne Liv-Garde, be-
retter blandt andet PAULUS VENETUS de bello constantinopolit. Lib. II. pag. 87

Rong ERICH EYEGOD, paa ſin Pilegrims Rejſe til den hellige Grav, drog igiennem Conſtantinopel, og af Kæſer Alexio blev miſtænkt, ſaaſom den der ſnart kunde ved ſine Landsmænd, den Danſke Garde, ſtiſte et Oprør og Forræderie, hvorover man af Begyndelſen ikke torde indlade ham med ſit Rejſe-Sælſkab i Conſtantinopel, ſaa toge Grækerne omſider deſto bedre imod ham, efter at de, ved en Folf havde ladet ſig udlegge den Danſke Formanings-Tale, ſom Kongen holdt til ſine i fremmet Sold ſtaaende Lands-Børn, lydende efter SAXONIS Ord Lib. XII. ſaaledes: „De Danſke, ſom tiente de Græſke Kæſere havde ved „Troekab og Tapperhed bragt deres Xre paa den høyſte Spidſe, ſaa „at de, ſom dog vare Udlændinge, i viſſe Maader regerede over „Landets Egne, og vare lykkeligere i fremmede Lande, end de kunde „være i deres egne. Kæſeren betroede dem ſin egen høye Perſon, ved „at bruge dem til ſin Liv-Garde. Dette Fortrin ſkulle de ikke tilſkrive „ſig ſelv eller deres egen Fortieneste, men takke andre Danſke derfor, „ſom tilſorn havde været der i Tieneste: De maatte vogte ſig for Druk-
Fenſkab

ſaaledes: Legati, aditu ad Imperatorem per Præconem petito, inter Macherophoras (quod ſatellitum, griffonium vulgo græcis nominatum, ex Danis & Anglis, antiquo Græcorum Cæſarum more conſcriptum, in ſtationibus erat) ab urbis porta pedibus ad vicinum Blacherinum palatium deducuntur. Om denne danſke Liv-Garde i Grækenland, ſiger TH. BARTHELIN, *de cauſis contemptæ mortis*, p. 90. Hi Væringiar ſeu Veringæ dicti, unde Barangum Nomen græci formabant, primarium in conſtantinopolitana Militia, gradum tenebant, quem tanta 'fortitudine decorabant, ut Eſbernus Snare vere dixerit: *Si græcium conſulis, noſtrorum audacia ſe deſenſari clamabit*, memorante Anonymo, *de profectione Danorum, in terram ſanctam. cap. V.*

„Fenſkab og Eiderlighed, levende ſaaledes, at de kunde være beqvemme
 „til deres Tieneste, og ikke give Kæſeren nogen Anſag til Frygt og
 „Bekymring. Sik de uden for Udrueligheds-Grændſer, da ville de
 „bliv: uduelige til deres Tieneste, men færdige til Riv og Klammerie.
 „Endelig formanede Kongen dem ogſaa til at vedligeholde deres Tap-
 „perheds Roes i Krigs-Tid. Kom de tilbage i deres Fæderne-Land,
 „da ville han ſtionne derpaa, men ellers lønne deres Slægt og Ven-
 „ner, hvis nogen af dem ſatte Livet til i den Tieneste. „

Hvorledes de gamle Danſke Generaler have rangeret og indrettet
 ſaa vel deres Land-Tropper til et Feldt-Slag, ſom deres Flode til en Krigs-
Duelle.
 Søe-Bataille, fandt atter læſes hos SAXO GRAMMAT Lib. VII. udi
 HARALD HILDETANDS Levnet, hvilken ſtore Konge brugte den Liſt til
 at forhverve ſig ſine Soldaters Højagtelse, at han gjorde dem viis, den
 Uſgud Othin havde i m:nniſkelig Skikkelse aabenbaret ſig for ham, og
 underviist ham om den Sags egentlige Fordeele. Deraf eller rettere af
 Soldaternes Tillid paa deres Anfører, beriente han ſig ſaa vel, at han
 ydmng:de adſkillige Neſſe-Konger i Jylland, og ſamlede Rigets Pro-
 vinker, ſom længe havde været adſkilte. Til Opmuntring i et Feldt-
 Slag, ſamt til at dempe de Raabendes Lyd, brugte man i Steden for
 Trommer, at banke hver paa ſit Skjold, item at blæſe i Horn, ſom
 kaldtes en Lud, ſaa læſes og i WALDEMARI I. Levnet, at man i Bata-
 illen for Viborg, havde Sangere, ſom ſkulle forud ſiunge Viiser, for-
 modentlig om Forfædrenes ſtore Bedrifter, og derved opmuntre til deres
 Efterfølgelse.

Efter Landenes Vægde, førtes de ſteſte Krige til Søes, dog ikkuns
 med ſmaa Koer-Skibe, ſom Gallier. Der af ſkjød man Deels med

Piile, deels fæſtede med Haand:Steen, og ſøgte omſider at en:re hver: andre med Haand:Gevæhr, ſærdeles med de ſtore Slag: Sverd, ſom endnu findes i Ruſt:Kammerne, meget lange og brede paa Klingen, men paa Fæftet ſaa ſtore, at de kunde gribes med begge Hænder. Naar et Skib var nær ved at overmandes, faldt Folket i den ene Side, ſaa at den anden gav ſig op i Beyret, og tiente til Bedækkelse. Om Harald Gille ſiger SAXO Lib. XIV. han var den første Konge, ſom begyndte at føre Rytterie med ſig til Søes, nemlig 4 Mand og Heste paa hvert Skib. Ellers var et Skibs ſædvanlige Bemanding 12 Mand, forſyn: te hver med 3 Tylter Piile, og anførte af en ſaa kaldet Styres:Mand eller Høding af deres Havne:Lag, ſom kaldtes en Styres:Zavn. Om ofte bemældte Kong HARALD HILDETAND beretter SAXO Lib. VII. noget, ſom ſynes at overgaae Troværdighed, men beviifer dog den Tids: Dvæſe i Krigs:Exercitier. Ordene ere diſſe: "Efter at Kong Harald ,,havde undervunget ſig de omliggende Lande, levede han halvtredſinds: ,,tve Aar i største Fred og Roelighed. Men paa det Krigs:Folket, i ,,ſaadanne fredelige Tider, ikke ſkulle henfalde til Ladhed, lod han holde ,,Fegt:Meſtere, ſom beſtandig ſkulle øve dem i Fegte:Kunſten. Nogle ,,af dem bleve ogſaa ſaa udlærte, at de accurat kunde hugge Dynebry: ,,nene allene af deres Contrapart: Men derſom nogen ved ſaadant Hug ,,trækkede Hovedet tilbage, eller blinkede derved med Dynene, blev han ,,ſtrax bortjaget og mistede ſin Befoldning. Her veed jeg ikke hvorledes ,,nogen ville være Lære:Klud; thi i det allermindſte maa dette Haandværk ,,have koſtet nogle Næſer, for at bringe een Meſter tilſeje.," (*)

Af

(*) *Adverſæ frontis ſupercilium, inſallibili ictu ferire ſolebant. Quo, ſi quis recepto, verſibilitate palpebræ timidius conniveret, mox aula ejeetus ſtipendiis defungebatur.*

Af dette og andet meere ſees, at de Gamles Friemodighed gif Tragten langt over de ordentlige Grændſer, og løb ofte ud paa daarlig ^{efter en} voldsom Forvoovenhed, ſaa den Ambition, ſom de ſøgte at indtrykke i det unge ^{Død.} Mandkion, var en ſlags ſtoift Stivhed, Ufølelighed og Ringeagtſe af de allerſterſte Farer, ſølgelig af Døden ſelv, ſærdeles en voldsom Død for Fiendens Haand, hvor i de ſatte ikke allene den højeſte Vreſ-
 Spiſe, men ogſaa deres tilkommende Saligheds-Haab, meenende, at Valhalla eller Heltenes Himmel, og Othins egen Boelig ikke ſtod naaben for nogen ſom døede Straa-Død, og derover maatte nøjes med en ringere Skiebne blant Qvinder og Børn i Niſſelheim. Vilde man med Othins Helte i Valhalla, have Fleſk og stærk Drik, ſkiænket ved Valkyriur eller de dertil beſtemte dønlige Tomfruer, (hvilke Op-
 muntringer Othin ligesaa lidet ſom Mahomed udelukte fra det tilkom-
 mende Livs-Belønninger) da maatte man endelig døe en voldsom Død, ja ſelv ſøge den, og om den ikke kunde findes i Krigen, da maatte man ved at styrte ſig ned af en Klippe eller paa nogen anden Maade, ſee til at viiſe de Eſterlevende, man døede uden Døds-Frygt, ja med Længſel eſ-
 ter den, og begiærede end ogſaa ved en Vens Haand at befordres dertil, naar ikke andet kunde være.

Af denne Grund var det, at den navnkundige Helt Stærk-
 Odder, i høy Alderdom, med et Stykke Guld loffede ſin Ven Zat-
 ter til at gjøre ſig en Bødelſ-Tjeneste, ſigende: Skulle jeg, ſom har
 ſat alle andre i Oprør, døe uden Saar?

Aſt ego, qvi totum concuſſi cladibus orbem,
 Leni morte fruatur, placidoqve ſub aſtra levandus
 Funere, vi morbi defungar vulneris expertus?

Om den ſtore Kong HARALD HILDETAND ſkriver SAXO Lib. VII. Han begyndte i ſin høye Alder en blodig Krig med Kong RING i Sverrig, fordi han hellere vilde døe i Striden, ſom en Helt, end hjemme paa ſin Sygeſeng. Om de gamle Cimbrer ſiger VALERIUS MAXIM. Lib. II, cap. 6. *Philosophia alacris & fortis Cimbrorum & Celtiberorum, qui in acie exultabant, tanquam glorioſe & feliciter vita exceſſuri: Lamentabantur in morbo, quaſi turpiter & miſerabiliter perituri.*

Det Femte Capitel.

Om de gamle Danſkes Religion, Kongelige Regiment og Lands = Love.

Forfædrenes Afguderie, Oftringer og adskillig Slags Overtroe kand udførligen læses i Hr. TROGILI. ARNKIELS *Cimbrische Zeiden-Religion*, ſaa og flere hidhenhørende *Observationer* i Hr. KEISLERS, MALLETTS, ECCARDS, DALINS, SCHÜTZES og CLEFFELS *Skrifter*, grundede fornemmeligen paa *Edda Island. Snorro Sturlesen*, *Saxo Grammatic.* Hvad jeg her ſaa korteligen vil anføre, er dette, at i den Upsalſke Tempel ſtod, efter ADAMI BREMENSIS Beretning, (*) Thor, ſom den ældſte og mægtigſte Afguds-Billede midt imellem Othin og Freja. Thor, af hvil- Afguderie. ken *Torsdag* og *Toremaagnet* endnu kaldes, blev ogſaa dyrket under en *Tyrs Billede*, hvorom BIRCHERODIUS har ſkrevet en egen *Tractat*, ſom in *Msript.* forvares paa *Universitærets Bibliothek.* (**) Om *Wodan* eller *Othin*, ſom *Onsdag* bærer Navnet af, er meldet i foregaaende, at han har været en viis og mægtig Anfører for et Folk, ſom ſildigere kom ind i Norden, og efter ſin Død blev tillagt *Guddommelig Vre-*
Hans

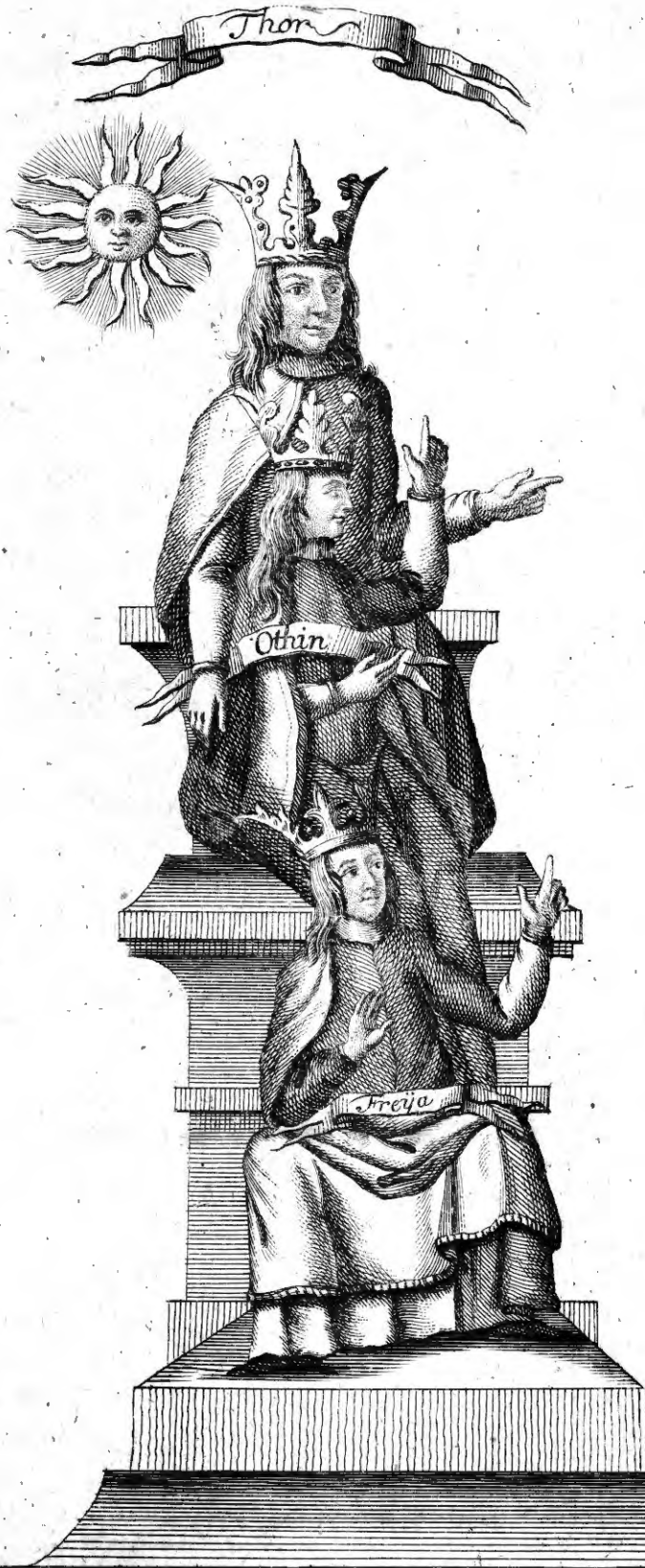
(*) *Statuas trium Deorum veneratur populus, ita ut potentissimus eorum Thor in medio solum habeat triclinium. Hinc & inde locum possident Wodan & Fricco. Hist. Eccl. p. 152.*

(**) *Hos Sachserne kaldtes han Thor, Tur og Stier, item Thunner og Donner, da man malede ham ligesom Jupiter, med en Torden-Straaale. ECCARD orig. German. p. 400 seqv.*

Hans Huſtræ Frea, Frigga, Fricca, Freya, ſom gav Sredagen Naavn, blev holdt for Freds og Kierligheds Gudinde, ligesom det Ord Frue item frie og Frierie meenes at have ſin Oprindelse deraf. At den Samling af Stierner, ſom ſiden er kaldet Mariae Rok forðum efter hende, hedde Frigerock, beretter Hr. ECCARD *in origin. Germ.* p. 399. ſigende at Mareſchallus har fundet dette i et gammelt Mſcript. (*)

Diſſe nordiſke Hovet-Afguder maatte ved Naavn affiges, naar nogen, i de første Chriſtendoms-Tider, blev døbt i de Lande, hvor dette Afguderie havde haft Sted, nemlig hos Sachſerne, ſaavelſom i Danmark, Sverrig og Norge. Ferdinandus à Fürſtenberg haver fundet i et Mſcript. til Rom, følgende Affigelses-Formular, ſom vidner herom. Ec forſacho allun diabolos wercum und wordum, Thunaer ende Vuodan end Saxu Ore, ende allen them unholdum, the hira genotas ſint &c. Jeg forſager alle Dievelens Gjerninger og Ord, Tuner og Wordan, og de Sachſers Orhin og alle onde Aander, ſom ere deelagtige med dem. Den gamle Afguds-Tempel til Upſal i Sverrig, hvor diſſe trende Afguders Billeder, indtil Chriſtendommens Tid, bleve dyrkede, ſkal have været meget prægtig og koſtbar, med Guld ſtaferet. Hr. T. ARNKIEL giver os i ſin Cimbriske Zeiden-Religion cap. X. §. I. en dobbelt Aftegning, den eene, ſom foreſtiller Thor, midt imellem Orhin, paa den høyre og Frigga paa den venſtre Haand; den anden ſom

(*) Foruden diſſe dyrkede man og her til Lands Mitothin, Boe, Balder, Froe Diſa, Herta og flere indbildte divinitæter, ſom knap fortiente at nævnes. Colunt & deos ex hominibus factos, quos pro ingentibus factis, immortalitate donant, ſicut in vita S. Anſcharii legitur, Regem Henricum (Ericum) feciſſe ADAM BREMENS cap. 233.

som setter dem over hverandre, i en perpendicular Linie. Hvilket rettest er, kan jeg ikke sige: Men hvad jeg meest tvivler paa, er at vore vel oplyste Venner de Svenske, nu omstunder lystes ved, eller biesfalde dette, at SCHEFFERUS *de Antiqu. verisqve Regni Sveciæ insignibus* cap. XII. udleder de trende Croner i de Svenske Vaaben, fra bemeldte trende cronede Afguds-Billeder. citante TROG. ARNKIEL I. c. pag. 369. i Anmærkningerne.

Kand man lide paa DITHMARI MERSBURGENSIS Ord, i *chron. lib. Affæhligt Menniske Offer.*
 I. p. 12. om en Sag, som vore egne Skribentere ellers ikke anføre, da haver ingen Afguds-Fest og Offer-Tjeneste været høitideligere, men tillige ingen affæhligere, end den som blev holdet ved Lejre i Siælland, hvor man hvert niende Aar i Januario, slagtede som Thors Offer, ni og halvfemtesindstive Menniske, og tillige det samme Tal af Heste, Hunde og Janer, hvilket DUDO ST. QUINTIN ogsaa siger om Normannerne i Frankrig. Da dette skeede i Januario, paa hvilken Tid aarligen indfaldt den hedenske Zule-Fest, om hvis Oprindelse kand læses Hr. WADSKIÆRS og fleeres Mæninger den Poetiske Skueplads p. 112, saa haver hin Ofring paa samme Tid hvert niende Aar, maaskee været ligesom et Slags Jubilæum frem for andre aarlige Zule-Fester. Om den ellers lidet bekiendte Gudinde Hertha hendes Dyrelse sammesteds i en Dal, som deraf skal beholde sit Navn, handler Hr. DOCT. ANCHERSEN i det ved anden Anledning ofte citerte Skrift de Hertha Dea, grundende sig fornemmeligen paa CORNELII TACITI Ord: *germ. cap. 40.* som giver ham Anledning til en lærd og vidtløftig Digression.

Sielens Udødelighed troede vore Forsfædre gandske vist, efter mange Vidnesbyrd; Den Fjotlandske Edda siger P. I. Fab. 3. "Gud skab-

Begreb om ^{te} Mennesket, og gav ham en Siæl, som stedsse skulle leve og aldrig
 Himlen ^{og} „undergaae, endskjont Legemet forraadner og forbrændes til Støv og
 Helvede. „Aſke.„ Om Himlen hedder det sammesteds Fab. 15. „Mod Sonden
 „er en herlig Stad, klarere end Solen, kaldet Gimle, den bliver
 „bestaaende, naar Himmel og Jord forgaae: der skulle de Fromme
 „og Retfærdige boe evindeligen. Fab. 49. Det er best at blive i Gimle,
 „og der at faae allehaande god Drif, i den Sahl kaldet Brimer, som
 „ligger paa Otholm. Der er ogsaa en gylden Sahl, som ligger paa
 „Bellystens Bierge, kaldet Snidri, opbyggt af purt Guld &c. Om
 „Helvede hedder det Fab. 49. I Nastrand er en stor men ond Boelig:
 „dens Dør vender mod Norden og er ſtiult med Slanger, hvilke have
 „deres Hoveder inden for, og udspye lutter Forgift, saa at der flyde
 „Strømme af Forgift, hvilke Meenedere og Mordere maa vade igien-
 „nem.„ Loke var i de Gamles Lærdom, Glds Fiende eller Dieve-
 len, som kom alt Ont af Sted. Hans Born var en Ulv, en Slange
 og Døden kaldet Hela. Loke blev af Thor indsluttet i en Hule, hvor
 han forarsagede Jord-Skiælv, naar han af Urrighed ikke kunde styre
 sig. Det er mærkeligt, at vore Forfædre statuerede, efter Døden en
 usuldkommen Salighed i Walhalla, hvor man endnu holdt Feldt-Slag,
 blev dræbt, ja hugget i Stykker, dog samme Dag fik til Live igjen,
 sad til Bords med Othin, aad Fleſk og drak stærkt Dll: saa og et usuld-
 kommen Helvede i Niffelheim, hvor Lidelsen bestod meest i Mangel af
 det Gode, ligesom Altning der saae bedrøvelig og ilde ud; thi den der
 herskende Gudinde Hela, af hvilken Helvede, Hefot, Helhest bærer
 Navn, havde et Pallads som var Angest, et Bord, som var Hunger,
 Opvartere, som kaldes Længsel og Langsomhed, en Seng Umagelighed, &c.

Men

Men efter denne Verdens Ende, naar Kæmperne forgiæves havde beſtormet Himlen, og Guderne havde hævnnet ſig paa alle deres Fiender, ſaa ventede man Regnarocke eller Gudernes Tuſmørke, den yderſte Dom over alle Menneſkers gode eller onde Gierninger, og derpaa en uforanderlig Tilſtand, for de Onde i et andet Helvede, kaldet Naſtrond, og for de Gode i en bedre Himmel, kaldet Gimle.

Veyen til Helteneſ forſte Himmel eller Walhalla, kaldtes Bifrott og derved forſtodes Regnbuen, ſom man anſaae for en Broe, der gjorde Sammenhæng imellem Himmel og Jord (*) men denne Broe kunde ikke betrædes af nogen anden end dem, ſom døede en voldsom Død. Vrelle, gemeene Siæle ja ogſaa alle Qvindes-Perſoner fandt ikke Sted i Walhalla, uden ſaa vidt der vare nogle ſnukke Jomfruer, under Navn af Walkyriur, hvis Forretning var at ſkænke for Heltene Øll, Mød og Gede-Mælk, ſaaſom deres Drikke, da Biin var allene Othin eller andre Guder forbeholden. Vilde en Huſtrøe med ſin Mand til Helteneſ Himmel, da maatte hun ſtrax følge ham ved en voldsom Død, efter,

JOH.

(*) Noget nær ſamme Begreb have Mahomedanerne om en Broe fra Jorden til Himmelen, denne, ſige de, er udſtrakt over Helvedes Ild, og paa den kunne de Uretfærdige ikke komme til Ende, thi de ſom af dem ere forurettede, møde dem, og giøre Indſigſe. M. CHARDIN ſom beretter dette i ſin *Voyage en Perſe* T. VII. p. 5. ſiger at denne Overtroe overtaler mangen Voldsmand til at ſøge Forſoning og at giøre Erſtattelse hos dem han haver fornærmet, hvilket er kommet Autor ſelv til Fordeel, da man har gjort ham en Compliment ſom havde Henſigt til at lade den Skyldige ſlippe over Broen kaldet i Perſien Poul Serrho. Gid den Sandhed, ſom ſkiules under ſaadanne Fabler, maatte virke noget deſlige hos dem, ſom roſe ſig af bedre Oplyſning.

JOH. GEORG KEISLERS Anmerkning i hans *Antiquit. Septentr. Selectis* pag. 147 og 372. Om Frelles ailer andre flette Folkets Udsluffelse af Othins Himmel, taler den Helt Biarko hos SAXON GRAMM. Lib. II. saaledes:

Non humile obscurumqve genus, non funera plebis
Pluto rapit vilesqve animas, sed fata potentum
Implicat, & claris complet Phlegetonra figuris.

En saa martialsk Religion maatte vel opfylde Hierterne med den allerdaarligste Ambition, og særdeles med en mageløs Frefhed i at traadse Døden. Dette har LUCANUS uden Tvivl ved Nyttet om Nordiske Folkets Udfærd, forestillet Lib. I. saaledes:

- - - certe populi qvos de spicit Arctos,
Felices errore suo, qvos ille timorum
Maximus haud urget Lethi metus, inde ruendi
In ferrum mens prona viris animæqve capaces
Mortis, & ignavum est reditura parcere vitæ.

Ungaaende denne Religions-Ovelse eller den synlige Guds-Tjeneste, da Hayes ikke Efterretning om meget andet, end at man anstillede disse Afguds-Offringer, om hvilke tilforn er meldet, og at man holt saadanne Gilder eller Drikke-Laug, i hvilke saavel Gudernes som Heltenes Skaaler bleve drukne.

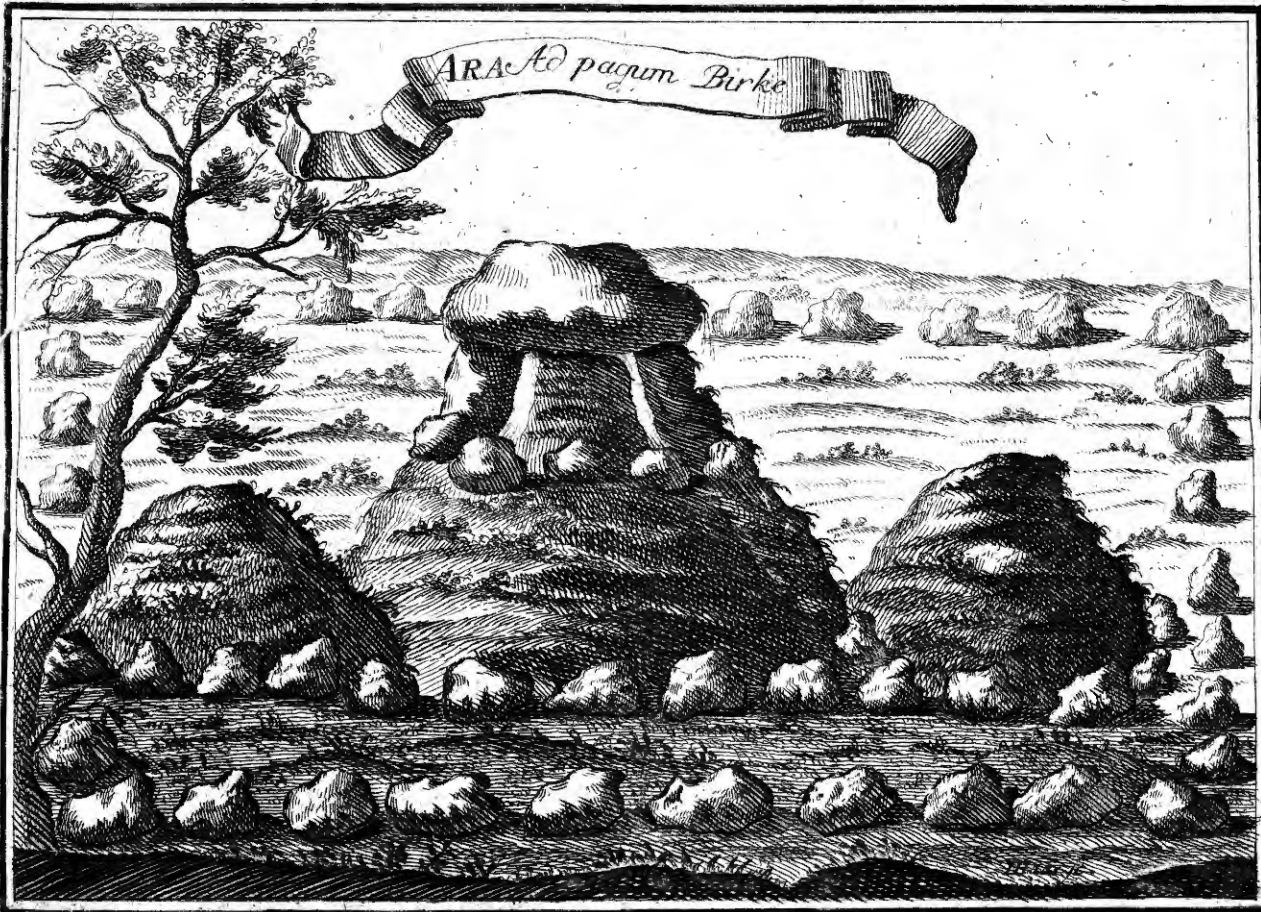
Exempler
eller Forsamlings-
Stæder.

Kirken eller Forsamlings-Stedet var en Lund, en liden Skoug, og der i et Altare, af hugne Steene, nemlig en stor og fladagrig, hvilende gemeenligen paa 3 noget mindre, ligesom vi endnu finde næsten paa alle store Markke, det man i andre Lande anseer for store Rariteter, nemlig mange Hedenste Altare, eller Offer-Zøye, saavel som Grav-Zøye, omgivne

TUMULUS in via Roskildens

ARA Ad pacem Birke

omgionne med en eller flere Rader af lige ſaadanne Rampe-Stene, ſom have gjort Tieneste for Stole at ſidde paa. Nogle ſaa Steder, ſærdels ved Birke her i Siælland, findes dobbelte Steen-Rader, ſaa og trende Offer-Høne hos hverandre, hvilke WORMIUS i ſine *Monum. Dan.* pag. 8. foreſtiller og meener, at man der haver offret til alle $\frac{1}{3}$ Hoved-Guder i Samfund. Grav-Høene, om hvilke ſiden ſkal meldeſe, ere ikke let at ſtulle fra Offer-Høene, undtagen derved, at diſſe ſidſte have under nede, en Hule, ſom Blodet meenes at have lobet i, ſaavidt det ikke enten blev druffet eller ſtænket paa Almuen. Saa ſetter og J. G. Keiſler Alternes Riende-Tegn i den øverſte Steens fladere og jevnere Side, hvilket jeg lader ſtaae derhen, ligesom ogſaa dette, at man her til Lands ſkulle have haft nogle tillukte Tæmpler, eller Afguds-Huſe. Denne er O. WORMII Meening, in *Monum. Dan.* Cap. 3. p. 4. hvor han beraaber ſig paa Othins navnkundige og koſtbare Tempel til Upsal i Sverrig, ſaa og paa nogle flere i Norge, ja endog paa Island, ſluttende deraf, at ſamme ligeledes maae have været her, ſkiont deres Hukommelse ved Chriſtendommen, er undergaaet. Men af Lunde eller Løv-Saler, have været mange og blandt dem allertængſt bekiendt Thorsløv i Alsborg-Stift, ſom længe blev reſpecteret, men dog endelig omhugget af Bønderne, i det ſtore Oprør under Kong CHRISTOPHER af Bayern An. 1441. da ellers den mindſte Green af en ſaadan Offer-Lund, blev holte for en Helligdom.

Førend jeg forlader denne Materie, om de gamle danſkes Religion og Guds-Dyrkeſe, ſynes det ikke være af Beyen, at erindre noget li-
 det, om de tvende Eldgamle, og i gandske Norden maaskee mageløſe
 Levinger, ſom i det mindſte efter min Meening, have nogen Henſigt
 til.

De tvende
 Cimberſke
 G u l d s
 Horn.

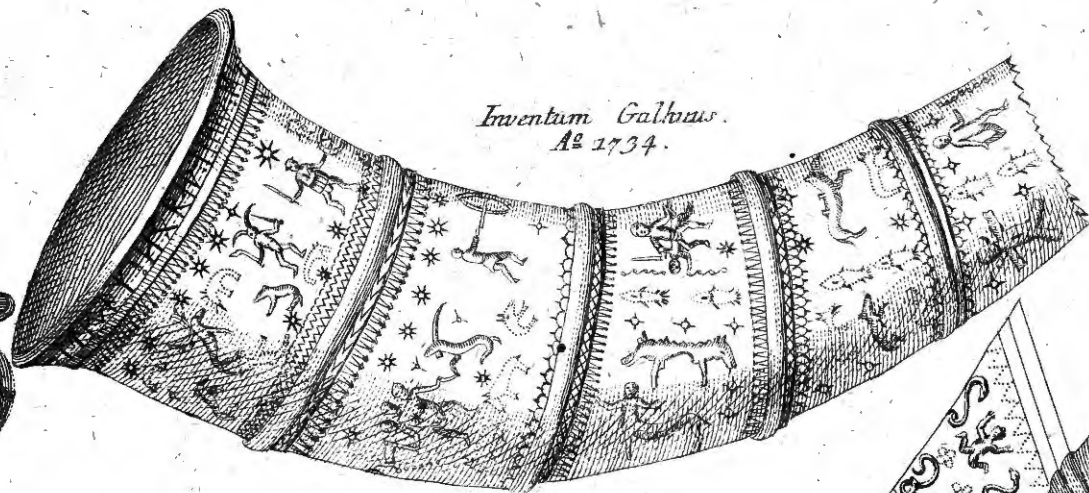
til den hedenfke Religion, at jeg ey skal tale om adskillige andre Ting, Alderdommen angaaende, som nogenledes kunde sluttet der af. Her ved meener jeg de tvende kostbare og vist nok Tidgamle Guldhorn, begge fundne ved den Landsbys Galhuus, under Skaffenborg Grevskab, imellem Ribe og Tønder, begge bestaaende af det fineste Guld, begge beprydede med en Mængde Billeder, og begge nu forvarte paa det Kongelige Kunst-Kammer her i Kiøbenhavn, hvis antiquariske Classe haver intet rarere at fremvise. I den henseende vil jeg her forestille dem med Ord og Afteigninger, særdeles det sidst fundne Guldhorn, som endnu ikke er blevet ret sønderlig bekiendt. Det første Guldhorn blev Anno 1639 fundet ved bemeldte Landsbys Galhuus; af en Bondes Pige, navnlig Karen Svends Daatter, som stødte sin Fod paa Hornets oprakte spidse Ende, hvilken hun ansaae for en Træe-Noed, rev den op og fandt der i en vigtig Skat. Længden er fem Quarter, Tykkelsen, i den store Ende, næsten en halv Alen og Guldet saa fiint, at da Kong CHRISTIAN V. lod giøre en Knap-Skrue paa den Spidse Ende, fandtes intet Guld saa fiint, som fuldkommelig holt Prove dermed.

Det andet Horn er fundet i vore Tider, nemlig 1734 af en Huusmand navnlig Erik Larsen i Galhuus, som gravede Leer, omtrent 25 Trin fra det Sted, hvor det forrige Horn var fundet, 95 Alar tilforne; han var ligesaa lykkelig, som hiin Pige, i at opdage med Spaden et Guldhorn, noget nær af samme Egenfkap, som det forrige, efter Vægt 7 Pund purt Guld. Han leverede det til sin Jord-Drot Hr. Greve SCHACK, og denne igien til Hans Kongelige Mayestæt, Høysalig Kong CHRISTIAN VI. hvilken det, saasom Dannesfæ, tilkom efter Loven, og

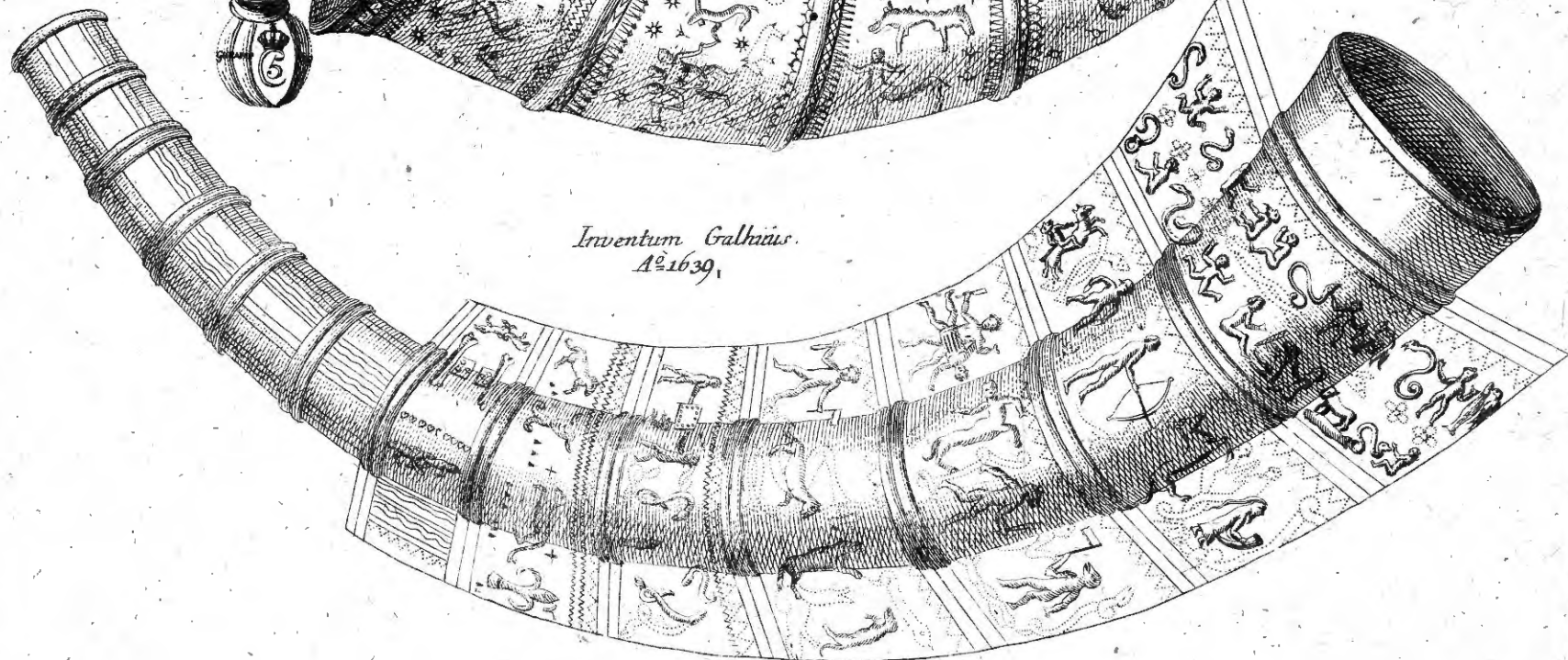
Bon-

Cornu Aureum - utrumque.

Inventum Gallicis.
A^o 1734.

Inventum Gallicis.
A^o 1639.

Bonden fik derfor en anſelig Penge-Sum. Forſkiellen paa diſſe tvende Horn er denne, at det ſidſte viſer en ſlags Opſkrift, ſkiont hidindtil ulæſelig, og haver 6 Ringe eller runde Afdeelninger, opſpildte med Figurer imellem en hver, hvorimod det forſte Horn haver ingen Bogſtaver, men ſyv Afdeelinger, og der imellem deels ſamme Slags, deels andre Figurer eller Billeder, foreſtillende Menniſker med Fliſhbuer og andre Vaaben, item Dyr, Slinger, Stierner og adſkillige ſmaa Prydelſer: For at giette ſig til Betydningen af diſſe Ting, ſaa vidt de ſees paa det forſte fundne Guldhorn, have adſkillige Lærde Mænd i fortige Seculo, brudt deres Hoveder, og derom ſkrevet ſærdeles Afhandlinger, nemlig P. EGARDUS, E. RANDULF P. WINSTRUP F. LICETUS, O. WORMIUS T. ARNKIEL, J. SORTERUP, C. DIPPEN. Den ſidſte, ſaaſom en forment Guldmager, udleder Hornets Herkomſt fra Egypten, og udgiwer Figurerne for ſaadanne Hieroglyphiſke Tegn, ſom ſkulle indeholde den Alchymiſtiſke Proceſ i at giøre Guld; Andre anſaae Hornet for en Slags Almanak eller Primſtav, paa hvilken findes nogle ikke ulige Billeder. Men de fleefte anſee det for et Helligdoms-Horn, brugt ved den hedendiſke Offer-Tieneste, hvor Gudernes Minde blev druffet, ſamt Offer-Dvægets eller Menniſkenes Blod udofft af Horn, ſaaſom de da, og længe efter, ſædvanlige Drikke-Kar. Det ſom blant andet giør denne ſidſte Meening, om Hornets religiøſe Brug antageligſt, efter mine ellers uſorgribelige Tanker, er dette, at paa begge Horn ſees Figuren af en Qvindes-Person, ſom holder en Kniv i Haanden, og haver et andet nøgent Menniſkes Legeme liggende for ſig, med opſkaaren Bug, for at tage Indvoldene ud, og derefter at indrette

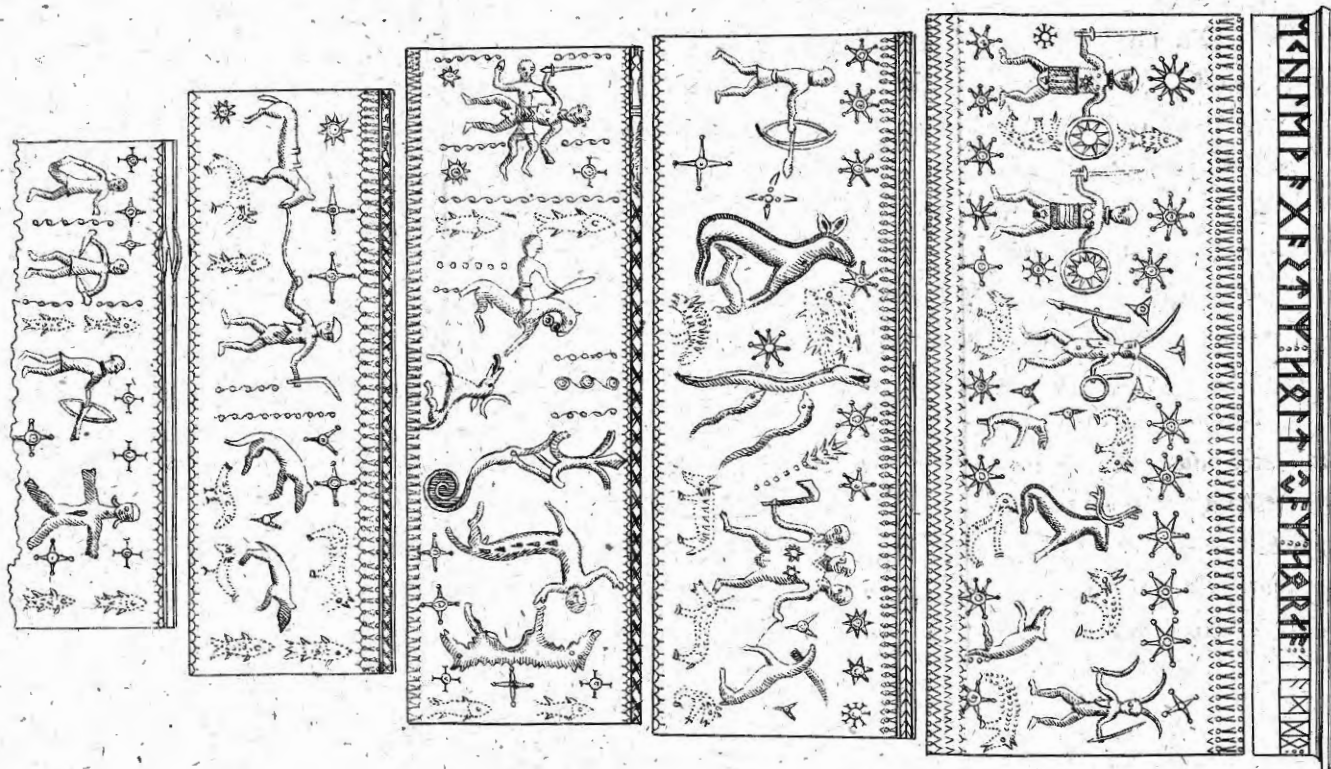
Figurerne
Betydning.

fine Spaadomme (*) ſølgelig beſtyrkes ogſaa ved diſſe rare Horn, det ſom tilſorn blev anfort, om et høyt affhyeligt Menniſke-Offer. Dette er formodentlig holdet, ikke allene ved Leire i Siælland, men ogſaa ved Galhuus i Jylland, og ellers andenſteds, men aller høytideligt i Kongers og Hovdingers Overværelſe der, hvor ſaadanne koſtbare Guldhorn ere fundne, efter at Vandfloden, ſom ſidſt bemeldt Sted ofte haver været uderkaſtet, fand have overſvømmet de til Helligdommen henhørende Redſkaber: Hvad jeg endnu ønskede at kunde føye her til, var en Oplyſning om Indholden af den forre Paaskrift, ſom det ſidſt fundne Horn haver forud, i ſin øverſte Rand. Længe nok, men gandske forgieves, haver jeg tænkt herpaa, og afſkrevet Charactererne, for at udfinde deres Lige, i de adſkillige alfaberiſke Tabeller, ſom vor ſtorſte Antiquarius Doct. O. WORM foreſtiller i ſin *Danica Litteratura Antiquiſſima* fra pag. 49. til 61. der finder jeg nu vel nogle Rune Bogſtaver, ſaasom J. I. M. R. ſvarende til de Bogſtaver paa Hornet, men midt imellem diſſe, ſees andre gandske fremmede fra vore nordiſke Runer, være ſig, at diſſe ere blandede med de Britanniſke eller Spaniſke Runer, ſom ligne vore Gothiſke, formedeſt de ſtive og kantede Stræger, men ere dog for den ſtorſte Deel, gandske adſkillige fra dem. Da jeg erindrede mig at Juſtiti-Raad J. R. PAULI

1735

(*) Juſt ſaaledes ſom STRABO Lib. VII. beſkriver de cimbriske Preſtinder: Eorum uxoribus in militandi ſocietate conjunctis, conſequentes nonnullæ divinationis peritæ ſacerdotes adhærebant, quibus canus capillus erat, alba veſtis lintea Aliæ diſſecto ventre, ex intellinis victoriam, interpretabantur.

*Cornu Aureum Anni 1734.
in plano representatum.*

1735 eller næste Aar efter at det sidste Guldhorn var fundet, udgav dets Aftryk Skaarer i Træe, tilligemed nogen Beskrivelse, søgte jeg hos ham den Indsigt mig fattedes, Opkriften angaaende. Jeg fandt ikke det mindste derom, men vel noget om Billederne, saa vidt ham synes at samme kunde have Hensigt til visse Fabler i Edda Islandica, Religionen angaaende, hvilket saavidt kunde bestyrke forbemeldte Meening, om begge Horns Brug ved den Afgudiske Offer-Tjeneste. Den bedste Nyttede, som velbemeldte Hr. PAULLI haver giort med sit Skrift, er denne, at han i Træe-Snit forestiller alle Ringe eller Afdeelminger paa Hornets Sider in plano, eller saaledes at hver Figur tydeligen og tillige kand sees uden Formindfælse mod den smale Ende, og disse Aftegninger meddeeles i hosfojede Raaber-Strykke, til nøyere Eftergrandstning af dem som fiade meere Tid, Lyst og Venlighed hertil. Endnu maa erindres en Ting, angaaende det sidst fundne Horn, nemlig at samme er ikke saa fuldkommelig vel conserveret som det første, men den spidse Ende tabt og fiendeligen afbrudt, hvilket Tegningen ogsaa viiser, ved de uejvne Kanter i bemelte Ende.

Angaaende de gamle Danskes Stats-Forsatning, da er det klart at de af Aarilds-Tid have levet under et Kongeligt Regiment. PETRÆI og LYSCANDRI Opregnelse af mange saa kaldte Dommere, som under dette Navn, skulle have regieret længe for Kongeriget's Stiftelse, eller det Kongelige Navns Opkomst, er ligesaa lidet tilforladelig, som Resten af hiin Gullandske Hypothesis. De Romerske Skribentere tillige Cimbrerne og Teutonerne Konger, nemlig Bojoric, Beleus, og Theutobodus, nogle Navn som de uden Tvivl temmelig have fordrejet efter deres latinske Udtale. Om dette de vandrende Cimbrers Regiment siger SPE-

Ørigbed.

NERUS *in Not. Germ.* Lib. V. cap. II. §. 4, at man af Plutarco maa ſlutte, det haver været en uſtadig Regiments-Forfarming. Saa ſynes og den Kongelig Myndighed ſnarere at have beſtaaet i Raadforſel og Anforſel (ſærdeles paa Krigs-Tog, ſom er Oprindellen til det Ord *Sertug*) end i en egentlig Enevolds-Magt og Myndighed. (*)

M a n g e
N e ſ ſ e - K o n -
g e r t i l l i g e .

Naar de Cimbrer og andre Danſke betragtes ikke paa Krigs-Tog, men ſaaſom blivende i Landet: da have de af Begyndellen ikke havt een, men mange Konger tillige, hvis Magt omſider blev foreenet under eet eenefte Kongeligt Scepter, men tilforn beſtod kunſ i een eller anden Provins, der dog kaldtes et Kongerige, og i Norge endnu erindres ved viſſe Fogderiers Navne, ſaaſom Komerige, Ringerige. Saavel der ſom her i Dannemark, kaldtes diſſe ſmaa Herrer med det Navn *Sylkes-Konger*, ſom regierede over et *Sylke*, et *Folke-Siag* i et viſt District, eller og *Neſſe-Konger*, fordi de gierne adſkilte ſig ved Landſtrækningen fra *Neſ* til *Neſ*, eller fra et *Forbjerg*, en *Odde* og *Udkant* til den anden (**). I *Jylland* ſkal ſærdeles have været mange ſaadanne ſmaa

Kon-

(*) *Auctoritate ſvadendi magis quàm jubendi valebant. Tacitus cap. XI.*

(**) Een af de allerſidſte ſaadanne *Neſſe-Konger* her i Dannemark, nemlig *Sec. IX.* haver uden Tvivl været Kongen paa *Bornholm*. Af ham vide vore egne *Historie-Skrivere* ikke at ſige, og han var bleven os gandske ubekjendt, derſom ikke den af *A. BUSSÆO An 1733* udgivne *Periplus Othere & Wulffani* (hvilke tvende Mænd Kong *Ælfred* i *Engelland* af *curioſité* havde udfendt for at ſtaffe ham *Eſterretning* om *Nord- og Oſter-Søen*) meldede herom p. 18. med følgende *Angelſachſiſke Ord*. *Weonadland* him væs on *Storbord*, and on *Bæcbord* him væs *Langaland* and *Laland*, and *Falſter*, and *Sconeg*, and thas land eall hyrath to *Denemearcan*. And thonne *Burgendaland* væs us on *bæcbord*, and tha habbat him ſylf *Cyning*.

Konger eller Fyrſter, hvis Navne, ſom forekomme hos fremmede Skribentere, ſamt i Rieampe-Biserne og gammel Sandsagn, om viſſe ældgamle Slottes Beboeſe, give Anledning til adſkillig Hiſtoriſk Eviol, indtil den ſtore Kong GORMS Tid, hvilken, ſaaſom Rex catholicus under tvang ſig alle de mindre Konger. Paa hans Exempel beraabte ſig den høyhierdede Norſke Jomfrue Gyda; thi da Kong Harald Haarfager begierede hende til Ægte, havde hun intet andet paa denne Frier at dadle, end dette, at hans Rige var ſaa lidet og indſkrænket. Hun undrede ſtorligen, at ingen af de Norſke Konger indtog og underlagde ſig all Norge, ſaaledes ſom Kong GORM den gamle havde gjort i Dannemark, og Kong ERICH i Sverrig. Naar HARALD gjorde det ſamme, da ville hun blive hans Huſtræ. See SNORRO STURLESENS Norſke Chronik pag. 41. Diſſe de ældſte Eiders mange Neſſe-Konger er det vel, ſom have givet Anledning til nogle ſaadanne Danſke Kongers Navne, ſom forekomme deels i udenlandſke Skribenters Chroniker, deels i vore egne, ſaavidt de henhøre til forbemældte Gullandſke hypotheſis. og efterdi denne nu omſtunder haver tabt ſin Credit, ſærdeles ſiden THORMODUS TORFÆUS, af adſkillige Zislandſke Manuſcripter, udgav ſin *Seriem Regum ac Dynaſtarum Daniæ*, da følges helſt den ſaa kaldte Zislandſke hypotheſis, og efter den, ſom dog ogſaa haver nogle, ſkiont mindre Banſſeligheder, findes i SAXONIS GRAMMATICI nyere danſke Overſættelſe, trykt Aar 1752. p. 22. en Genealogiſk Tabel over de Danſke Konger fra Othin, indtil Kong CHRISTOPHORUM III.

Naar hertil ſoyes de tolv Konger af den høyſtyrſelige Oldenborgſke Stamme, ſaa ſees, at Dannemark, fra den Tid af, da man med nogen Viſhed veed, at det haver været et Kongerige, nemlig omtrent

ved Chriſti Gudsføls Tid, under Kong SKIOLD, Othins Søn, haver haft 68 regerende Konger, alle iffuns af toende Stammzer, ſom er maaffee et i andre Lande imageløſt Exempel paa Guds Forſyn.

Kongernes
Arve-Net
ældgamel.

Ogſaa dette tiener, blandt andet, til kraftigſte Beviis paa den Sandhed, at, efter den ældſte Rigs-Lov, var Dannemark intet Valmenet Arve-Rige: Saa ſiger og Knytling Saga cap. 26. Der var en gammel Lov for, at den ældſte Konge-Søn ſkulle være Konge. Denne Lov paafſtode Rigers ypperſte Mænd, da der ſkulle vælges een af Kong Svend Eſtridſons Sønner, og Almue ſaldt paa ST. KNUD, ſom de og ſiden fik, men maatte forſt tage mod hans ældre Broder HARALD, hvilken holdtes for eenfoldig og mindre beqvem til Regimentet. SVENO AGGONIS, vor allerældſte Hiſtorie-Skriver, ſtafæſter ogſaa p. 8. 9. og 12. ſaadan de gamle Danſke Kongers Arve-Rettighed, naar han anfører Kong Uffe eller Olaf, ſaasom den der paafſtod ſig at være den enefte ſande Arving til Dannemarks Rige, ikke at tale om det Beviis, der fandt tages af Qvinde-Liniens tilſtaaede Rettighed, da Kong SVEND ESTHRIDSEN ingen anden Udgang havde til Thronen, end at han var født af en Danſk Prindſeſſe. Saadan var ogſaa den ſtore Dronning Margaretha hendes Arve-Net: at jeg ikke ſkal beraabe mig paa flere Exempler af de ældre Tider. (*)

Brodre regiere undertiden tillige.

Som noget ſærdeles anmærkes i vore Danſke Kongers Hiſtorie dette, at undertiden tvende Konge-Sønner have regieret tillige, men deele

(*) Imidlertid maatte een af Kongens Børn udvælges og offentlig hyldeſ paa et viſt Sted, i hver af de 3 Hovet-Provinzer, ſom bleve regierede efter deres ſærdeles Love, nemlig i Jylland ſceede det paa Dannerlyng ved Viborg, i Sjælland paa Kongſtoen ved Leire og i Skaane paa Logebarhøy ved Lund.

let Regimentet ſaaledes imellem ſig, at den eene har været Konge til Lands, den anden til Vands: See SAXON. GRAM. Lib. II. om Kong ROE og HELGE; item Lib. VII. om Kong FROTHO og HARALD I. I Mynt-Samlingerne findes nogle ſmaa Bracteater med tvende Kongers Anfigter paa een Side, vendte mod hverandre.

At Dannemark forðum ſkulle have været et Lehn af det Romerſke Rige, er en Digt af viſſe Tydſke Publiciſter, ſærdeles af den lærde Conringio, dog efter forſte Anſeelse, ikke uden nogen Grund, ſærdeles i det ſom adſkillige ældre Skribentere berette om Dannemarks formeente Indtagelſe af Kæſer HENRICH med Tilnavn Sugle-Sænger, ſaſomt naar LUITPRANDUS Lib. III. cap. 5. f. 172 hos REUBERUM, ſiger om ham: Primus etiam hic Danos ſubjugavit, ſibiſque ſervire coëgit, ac per hoc nomen ſuum multis nationibus celebre fecit. Saa og i det følgende cap. 13. fol. 180. Henrici apud Italos nomen tunc maxime clarebat, quod Danos, nulli antea ſubjectos, ſolus ipſe debellaret ac tributarios faceret. Dette og meget andet af ſamme Slags behøver her ingen Igiendrivelse, efterdi en Mand, ſom frem for mig, kand kaldes Judex competens; nemlig vor ſtore Publiciſt, C. L. SCHEIDIUS meget grundig og udførligen haver hiemviiſt bemældte Tydſke Staats-Mænd, formedelſt tvende Afhandlinger om den Materie, ſom kunde læſes i *Act. Societ. Reg. Hafn. Tom. I. & II.* under den Dyſſrift C. L. S. Beviis, at Danmark ikke nogensinde haver været et Lehn af det Tydſke Rige. Ved denne Leſlighed opdager han ogſaa af adſkillige Nederlandſke Skribentere, den mærkværdige Antiquitet, at i Holland, imellem Amſterdam og Utrecht, er et Diſtrict, ſom kaldtes Dannemark, uden Tvivl af en Danſk Vandre-Skare, ſom der havde nedladt ſig, og at HENRICI Aucupis

Senr over Dannemark, allerrimeligst kunde forstaaes om de Danste, som boede blandt Friserne, hvilket alt hiemstilles til Andres Omdomme-
 Kongernes
 Hof-Stat
 og Residens De gamle Danste Kongers Hoff-Holdning var, efter de Eiders Maade, ikke meget pragtig eller kostbar: det som gjorde den anseeligst var en Deel af Krigs-Folket, som Kongen stedsse havde hos sig, og lod spise i sit eget Huus. Kong SVEND GRATHE forestilles af SAXONE Lib. XIV. saasom den der havde kastet Foragt paa sine Forsædres simple Leve-Maade, i Mad, Klæder, Opvartning og andet, hvorfor han indforde meere Pragt, Stats og Bellyst. I de allerældste Eider boede Kongerne sædvanligen i Leye og siden i Roeskild; Dog ikke alle saa bestandig, at de bandt deres Residens til noget vist Sted. Snart boede nogle i Sønder- eller Nørre-Jylland, paa Suddatorp, Szarvalds Riær, Tirsbek, Arnsborg, eller Skanderborg: snart nogle paa Eplandene, i Nyeborg, Corsøer, Kallundborg, Wordingborg, Sæborg eller andensteds, hvorom findes videre Efterretning i Prof. CHRIST. FRID. WADSKIÆRS Poetiske Skue-Plads.

Hvert Aar gjorde Kongerne en Omreysse i alle Provinser, for at holde det saa kaldte Konge-Ting eller Danne-Soff, da Rettergangs-Sager, i deres Nærværelse, bleve forhorte og paadømte, og ellers andet til Rigets Fornødenhed ordineret. Den Forsamling holdtes ligesom Herrrets-Tingene, under aaben Himmel, paa Marken, ved Lund, Ringsted, Odensee, Viborg og Urne-Sovet, og at det derved ofte ikke gik af uden farlig Oprør og Uorden af de omkring staaende, som sædvanligen støttede sig paa Knappen af deres dragne Sværd, altsaa efter Ord-Sproget, satte Ketten i Spyd-Stagen, det sees Kiendelig nok i Kong ERICH EMUNDS og Kong NIELSES Historie.

De Love, efter hvilke Landet blev dømt, beroede i de ældste Tider ^{Landets} allene paa naturlig Billighed, og derhos paa brugelig Skik og Sædvane. Den Asiatiske Orbin, som først skal have indført Skrift og Bogstavers Brug, forandrede meget i Landets gamle Sædvane, og hans Søn SKIOLD, som efter den Jislandste Hypothesis, var første Konge i Danmark, hvis Afkom blev kaldet Skioldunger, siges af Saxone, at have affkaffet de skadelige Love, og givet bedre i deres Sted. Kong FRODE III, som var een af de allermægtigste og viiseste Regentere i sin Tid (*) gav adskillige Love, som SAXO anfører Lib. V. F. E. De Soldater, som gik foran i Spidsen, skulle tage dobbelt Deel i Byttet, dog saa, at alt Guldet tilkom Anførerne, Solvet den meenige Mand, Baaben og Bærge var Ræmpernes, men de erobrede Skibe fik Almu- en. Laas og Luffelse torde ingen sette for sit Gods: blev noget ham staaen fra, da skulle han faae det dobbelt igien af Kongens Skat- Kammere. Den som sparede en Thy, skulle ansees i Thyens Sted. Den Krigs-Mand, som først tog Flugten, skulle have sin Ære for- brudt. En Jomfrue maatte have fuld Friehed at gifte sig, uden mind- ste Evang af sine Forældre, med mindre det var en Frie med Ufrie, da hun og tabte sin Friehed. En Mands-Person skulle ægte den han kræn- kede. Den som krænkede anden Mands Hustrue, skulle ved hendes Mand, berøves sin Manddom. Dersom en gemeen Soldat i Krigen slog sig frem, saa han kom blandt Fortropperne, skulle han af frie Bon- de blive Adelsmand, men af Adelsmand Ridder, end var han Træl,

da

(*) Hans Riges Grændse var mod Osten Rusland, mod Vesten Rhin-Strømmen.

da blev han frie. Ald opkommen Trætte ſkulle afgjøres ved Tvekamp; thidet var ſømmeligere at ſtride med Haanden end med Munden. Derſom nogen i Tvekamp traade tilbage, uden for den aftegnede Kreds, var han overvunden og tabte ſin Sag. Den gemeene Mand, ſom anfaldt en R kæmpe, maatte bruge fuld Ruſtning, men R kæmpen kun en Stang af en Alens Længde. Naar nogen Fremmed slog en Danſk Mand, ſkulle tvende Fremmede undgiælde derfor med Livet. En indfødt Soldat ſkulle om Vinteren, have tre Mark Sølv, en hvervet to, men den ſom havde udient een. En god Krigsmand maatte angribe een, værge ſig mod to, vige lidet tilbage for tre, men uden Skamme flye for fire.

Den ſtore Seyervinder Kong REGNER LODBROG berettes ogſaa i SAXON. GRAMMAT. Lib. IX, at have givet Love, ſærdeles denne, at hver Mand ſkulle overlade til Krigs-Tjeneste, den af ſine Sønner, ſom han holdt for den ringeſte: men kort derefter, da han forefatte ſig ſit Krigs-Tog til Helleſpoten, befaledes tvertimod, at den dueligſte Søn og troeſte Tiener, ſom nogen Mand havde, ſkulle beſtemmes til Krigs-Tjeneste. Sammeſteds hedder det ogſaa, at han haver indført de tolv eedſvorne Mænds Dom, ſom endnu bruges i Engelland, og kommer nogenledes overeens med det Sande-Mænds Tog, ſom endnu i viſſe Tilfælde, haver Sted hos os. Kong Harald Blaatand ſkal have være en ypperlig Lovgiver, ſaavel for de Sachſer ſom Danſke, efter ADAMI BREMENSIS og HELMOLDI Vidneſbyrd, paa hvilke CONRINGIUS *in origine Juris Germ.* beraaber ſig med Tilſtaaelfe, det er klart, at omliggende tydſke Folk have ſaaet adſkillige Love af den mægtige Danſke Kong HARALD, ſom regierede i Ræyſer OTTHONIS Secundi Tid. Om HARALDS Søn
Kong

Rong SVEND TIUGSKÆG, ſom ſelv i lang Tid var exlex og ſin Faders Bane-Mand, vides ogſaa, at han har givet nogle Love, blandt andre denne, ſom endnu bruges, nemlig at en Datter, ſom før ikke gif i Arv med ſine Broder, omſider fik halv Arv mod dem. En Benaadning, ſom reyſte ſig deraf, at Qvinde-Kionnet frivilligen gav ſine Guld-Smykker til at udgiøre den Penge-Sum, for hvilken Kongen ſkulle ranconeres af ſit Juliniſke Fængſel. Efter at SVEND paa nye havde antaget den Chriſtelige Troes Bekiendſe, affkaffede han Evkamp, og anordnede i dens Sted, Jernbyrd til Uſkyldigheds Beviis. Anledningen her til meene nogle at være givet af Popo, ſom til ſin Lærdoms Beſtyrelſe, ſkulle have baaret en gloende Handſke.

Rong CANUTUS MAGNUS udgav ſærdeles ſin Gaards-Ret, hvis Dnemærk var at holde god Skik og Orden blandt Krigs-Folket, da Seloraadighed gav dagligen Anledning til Riv og Trette, ſærdeles til Rang-Striid ved Kongens Bord, hvor den, ſom ikke ville nøyes med ſit rette Sted, blev i ſaa Fald, tre Gange ſat nedrigere, men ſierde Gang ſtødte fra Krigsmandenes Bord, ſaa han ſad for ſig ſelv, og ingen drak af Kruus eller Beggere med ham. Blev nogen funden død ſkyldig, da ſattes han i en Baad, og maatte berge Livet om han kunde, men kom han til Lands igien, ſlog man ham ihjel. Den Anklagede, ſom ikke kunde overbevies, maatte tage ſex af ſine Kammerater med ſig, og ved Eed bevidne ſin Uſkyldighed. Udførligere kand herom læſes i SAXONIS tiende Bog.

Rong SVEND ESTHRIDSSENS mange Sonner og Thronfølgere, ſaa ſom de der regierede i Chriſtendommens forſte Tider her til Lands, fandt hver for ſig, meget at forandre og forbedre i de Danſke Love. Den æld-

Lovens
Forbedring

ste af dem, navnlig HARALD HEIN, holdtes ikke for meget viis, men brugte gode Raadgivere og indrettede Justitien saaledes, at ÆLNOTUS *in vita Canuti S.* meget berømmer ham derfor og siger: De Danske elskede hans Love og begierede, at samme maatte vedligeholdes af de følgende Konger. Hans Broder Kong CANUTUS S. indførte Tienden, og gjorde der i en Lov, som kostede hans Liv, men indtil denne Dag er den Geistlige Stands beste Støtte. Om Kong ERICH EYEGOD siger HVITFELD, at han gav Gaards-Retten og Recessen, som findes i den skrevne Skaanske Lov. Saa vidner og ALBERTUS KRANTZIUS, at Kong ERICH EMUND formyede Fæderne-Landets Love og rettede de gamle Bild-fareller. Det synes og, at denne Herre er bleven en Martyr for Justitiens, ligesom Canutus S. for Kirkens Skyld, da han præsiderede paa Urne Herrets Ting, og ville forhjælpe en Bonde til sin Ret, men derved blev med et Spyd giennemstøffet af en Herremand ved Navn Sorte Plog.

Særdeles
siden Wal-
demari I.
Tid.

Udi WALDEMARI I. eller den Store hans Tid, bleve Lovene mærkelige forbedrede og samlede, deels af de gamle Indenlandske, deels af den Sachsiske Ret, kaldet Sachsen-Spiegel. Efter HVITFELDS Ord, udgav han Aar 1162 den Skaanske Kirke-Ret, og 1163 den Skaanske Lands-Lov, ligesom 1171 de Siellandske Love, saavel den Kirkelige som den Borgerlige. Hans Søn WALDEMARUS II. kaldet victoriosus, den Seyerrige, overgik efter Hr. Baron HOLBERGS Meening, alle sine Forfædre i at give nyttige Love og Forordninger, særdeles den saa kaldet Jydsk Lov, givet i Bordingborg Aar 1240, da tillige de adskillige ældre Love, saa vidt de tjente Kunst til Almuens Forsirrelse, bleve brændte, men
de

de Skaanſke og Siællandſke Love ſtafſteſtede for hine Provinzer, ligesom den Tydſke indført i gandske Jylland, hvis Søndre-Deel eller det Schlesvigſke Forſtendom, endnu dømmes derefter. De følgende Konger have ogsaa, hver for ſig, gjort deres til Lovenes Forbedring, ſærdels Kong ERICH GLIPPING, ERICH MENVED, CHRISTOPHER af Bayern, ved deres Kirke- og Bye-Love, men derved opholder man ſig ikke paa dette Sted, da Nyemærket er allene et almindeligt Sigte paa Folkets gamle Adfærd, hvoraf beſt Kand ſluttes adſkillige Ting, angaaende Landets nærværende Tilſtand udi Ligning med de ældre Tider.

Det Siette Capitel.

Om de gamle Danske Giftermaal, Børns-
Opdragelse, Sprog, Skrive-Maade, Leve-
Maade, Liig-Begiængelse, Urner og andre
smaa Ting som findes i Grav-Hoyene.

Næst Lovene, er vel ogsaa tienslig til nøyere Kundskab om Danne-
marks gamle Indbyggere, en kort Esterretning, angaaende de-
res sædvanlige Skikke, Ceremonier og Leve-Maade.

Frierie og
Egteskab.

De gamles Giftermaal var sædvanligen med en Hustru, efter
Naturens Orden, dog ikke utilladeligt, at tage tvende eller flere tillige,
som sees i Amleths Historie hos SAXO Lib. IV. og flere Exempler. Paa
de gamle Danske Frieres Galanterie, naar de beylede til en Brud, an-
fører Hr. MALLET artige Exempler, som den Lysthavende hos ham fand
eftersee i hans Introduct. à l'Histoire de Dannem. p. 201. Til at bevare
adelige Jomfruer for Overlast, var et Slags Clostre, kaldte Skem-
mur, og de som holte Vagt, Skemmu-Meyar. See Stephanii Not.
ad Saxon. Gr. pag. 109. En Frier forfortes ikke ved Haab om Rigdom;
thi i Steden for at faae af Brudens Forældre, nogen Udstyr eller Med-
gift, maatte han kiobe sin Brud af Forældrene, efter Kong FRODES
Lov. (*) Bruden pleyede at see paa Frierenes Rygte om Tapperhed. Den
Helt,

(*) Communiter uxores certo pretio emebantur, connubia enim venalia erant.
SAXO Lib. VII. Det samme bestyrker A. KRANTZIUS in *Wandalia* Lib. I.

Helt, som havde gjort fleest Medlag paa sine Eigemænd, særdeles i Evetamp, vandt derved Fortrinnet i en Printesses eller anden ædel Gomsrues Rikærlighed, hvorpaa SAXO anfører mange Exempler (*).

Bed Bryllups-Festen skeede Offringer til den formeente Gudinde Freja, som skulle stifte Fred og Kierlighed. STEPH. *in Not. ad Saxon.* p. 43. og TH. BARTHOLIN *Antiqu. Dan. Lib. II. cap. 5.* Hr. ARNKIEL meener i sin *Cimbr. Zeiden-Religion* p. 29. Det var brugeligt, at Brud og Brudgom sove den første Nat med et draget Sværd, liggende mellem dem: Men det anførte Exempel af Kong GORMS Bryllup med Thyre Dannebod, beviiser snarere, det var noget selsomt og usædvanligt. Deres Bryllupper varede da, saavel som i de sildigere Tider mange Dage tillige, og bestode i overflodig Weden og Drifften, som SAXO Lib. V. tilstaaer, at have været Nationens gamle Lyst, i hvilken de have certeret med hverandre. Som Brude-Gave foræredes næst andre Ting, særdeles Drikke-Horn beslagne med Sølvs eller Guld.

De nyefødte Børn pleyede Forældrene at dyppe i Vand, eller overoste dem derned, og tillige at give dem det Navn de skulle bære, Hedenst
Barnes
Daab.
hvorpaa

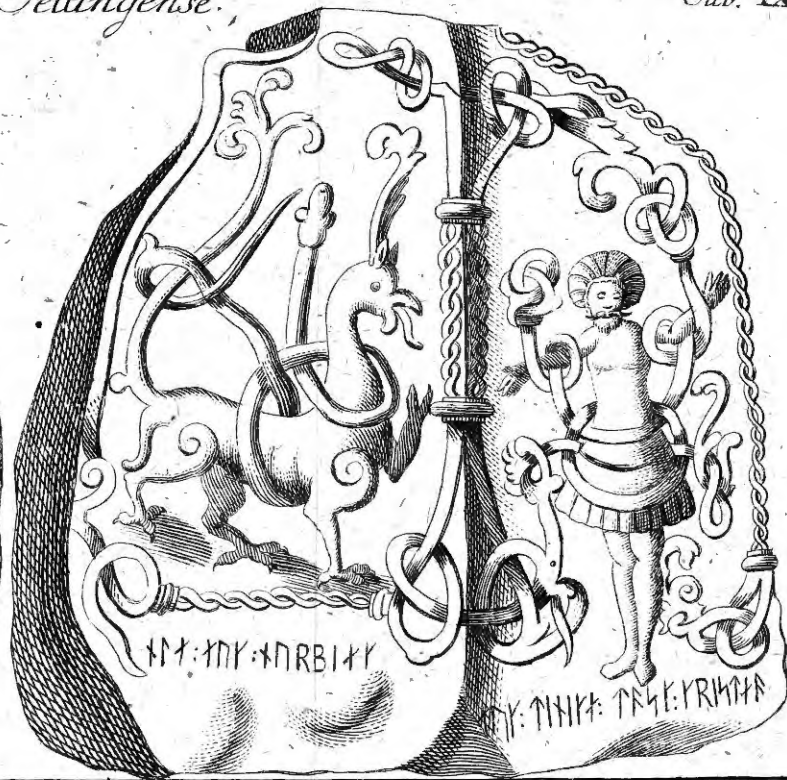
cap. 13. og føyer dertil, at den Skik endnu i hans Tid brugtes blandt Ditmarscherne. Deraf bar Trolovelse eller Fæstens-Alt det Navn **Brudkop drikar.**

(*) Nulliqvondam illustrium fæminarum connubiis idonei censebantur, nisi qui ingens famæ pretium sibi gestarum insigniter rerum, fulgore struxissent. . . . Sola gloriæ ubertas coeterarum rerum opulentiam exhibebat. Puellæ verò non tam procantium formas, quàm edita speciose facinoramirabantur. Den Griet, som fik en Kurv, udfædte Brudens Fader til Kamp. Si natam negas, admitte pugnam, siger Westmar. SAXO Lib. V.

hvorpaa Historien har adskillige Exempler i Kong Gorms, Ole Tryggenes og Haagen Adelsteens Levnet, og deraf haver man villet slutte, den Christelige Troe var bleven prædiket her i de allerførste Seculis, skiont siden igien udryddet, saa nær som nogle faae Ceremonier. Jeg haver og været af samme Meening, da jeg skrev *Annal. Eccles. Dan. Tom. I. cap. I.* Men siden er jeg bleven vaer, at saavel Korsets Tegn paa Rune-Steenene, hvilket er Thors Sammer-Tegn, som denne Hedenſke Daab, i det mindste ikke beviiser, hvad man meente, efterdi de Rune Capitler, som føyes til den Jislandſke Bog Havamaal, give tilkiende, man overoste en nyfødt Dreng med Band, for at giøre ham haard i Krigen mod Sværd og Pile, hvilket Hr. ARNKIEL i sin Cimbrisch Zeiden-Religion kalder en Rune-Daab.

Ungdommens Opdragelse.

Ungdommen anførde man til Øvelse i saadanne Ting, som Forældrene selv omgikkedes med, hvilke vare faa og eenfoldige, nemlig Sæddrift, Jagt og Fiskerie, samt efter Haanden lidet Jordbrug. Hoved-Sagen var at kæmpe og fegte med hverandre, samt roe og seyle. Nogle faae lagde sig efter at læse og skrive Runer, og blandt dem et mindre Tal, efter Poesie eller Skialdre-Konsten, men de, som bragte det høyt i Wiisdom, vare de der lærde at agte paa Tegn og giøre Udtydning af Offerets Indvolde, af Fugle-Sang og andre Daarligheder, særdeles deres foregionne Hexe-Konster, som gierne gif ud paa at giøre sig haard, dove Fiendens Sværd, dæmpe Ildbrand med Ord, opvække Vind og Beyr, forskaffe sig Qvinders Kiærlighed &c. Alt dette kaldtes at rune, fordi det skeede ved visse Runiske Bogstaver og magiske Characterer, skaarne paa Træ, formodentlig efter den saa kaldte talis-

In primo latere

*IR+MR: YN+NYK: B+P: Y+NRNY
 YNB+P+NY+Y+T: YNRQ: Y+P+NRHY
 +NY: +Y+T: P+NRNI: Q+NRNR: Y+Y+Y
 *IR+MR: Y+Y+YK: N+T: T+Y+NY

*Haraldr Konuigr bad Kaurua
 Kubl daugi eft Gurm fadur sin
 Aug eft Thiurui midur sinasa
 Haraldr Kefor van Tanmaurk .
 Haraldus Rex iussit hunc tumulum extrui in me-
 moriam Gormonis Patris sui et Thyrae Matris suae .
 Haraldus Imperator recuperavit Daniam .*

In secundo latere

+T: +NY: +NRBI+Y
 Alla aug Nurviag .

In tertio latere

+NY: T+NY+T+Y+YRHY+T+T
 Aug tini folk Kristno
 Totam et Norvegiam .
 Eteorum incolas ad fidem
 Christianam convertit .

talismanniske Konst. See STEPHAN. *Not. ad Saxon. Lib. I. p. 45.* og D. WORM *de Litteratura Runica.*

Denne vor store Antiquarius, saavel som blandt de Svenske, O. Rune
Skrift.
VERELIUS in *Runographia*, haver fornemmelig af de paa Markerne endnu overblevne Grav-Steene og andre rare Monumenter, oplyst de Gamles Skrive-Maade, og jeg holder det ikke overflødigt her at anføre, saasom en Prøve af Runiske Bogstaver og deres Lyd, den Grav-Skrift hvilken Kong HARALD BLAATAND, mod Enden af det tiende Seculo, lod sette over sine Forældre ved Jelling, ikke langt fra Veile i Nibe:Stift. Læsningen saavelsom Oversættelsen er O. WORMII, in *Monument. dan. p. 333.* Den første viser, skönt, uden Alphabetisk Orden, hvert Bogstaves Gylldighed, men den sidste lyder i det nu brugelige Lands-Sprog saaledes: Harald Konge lod denne Grav gjøre over Gorm sin Sader og Thyre sin Moder. Harald Kæyser vandt Dannemark og all Norge og gjorde disse Folk til Christne. Om den ellers usædvanlige Titel Kæyser, som her tillegges Kong Harald, anføres L. c. p. 336. en uvis, dog nogenledes antagelig Meening, hvilken ikke henhører til dette Sted.

Enten Othin de Aiers Anfører og Afgud, efter almindelig Meening, haver først gjort Rune Bogstaver bekendte blandt de Danske og Svenske, eller og at de endnu tidligere ere hidkomne, da en overbleven Levning af de Cimbrers Krigshær, skulle fra Italien have ført dem her ind, det understaaer jeg mig ikke at udgiøre. J. G. ECCARD, en Mand af stor Indsigt i Alderdommen, er af denne Meening, naar han *de origin. Germ. p. 399.* siger blandt andet: De Runis antiquissimis earumque figuris supra actum est prolixius, ubi litteras per Cimbro à Romanis

Hvor gammel den er her til Lands.

ad nos translatas, & à Scribis primæ ætatis rudioribus, mire deformatas fuiſſe, oſtendimus. Viſt nok er Skrift og Bogſtaver ældre i Norden end i Tydſkland, ſkiønt dette, ſaaſom nærmere ved Rom, tilligere fik en Deel andre Konſter, hvorom jeg i den Tractat om Verdens Nyehed, noget videre haver yrrer mine uſorgribelige Tanker (*). Her vil jeg ikkunſe legge dette til, at VENANTIUS FORTUNATUS, en Poet, ſom levede i Begyndelſen af det ſiette Seculo, taler allerede om Runiſke Bogſtaver i et af ſine Epigrammatibus til *Flavium* Lib. VII. *Epigr.* 18 ſaaledes:

Barbara fraxineis pingatur Runa tabellis

Quodque papyrus agit, virgula plana valet.

At Rune-Bogſtavernes Kundſkab, ſom ikke var almindelig, anſaaes med Tiden ſom et Slags Heperie udi de Enfoldiges Dyne, det kom nok deraf, at man ikke begreb, hvorledes Traværende, ved dette Middell, kunde meddeele hverandre deres Tanker, eller ſpørge og ſvare hinanden. Naar man brugte diſſe Bogſtaver til at ſkrive Breve med, bleve de ſkaarne paa Træ-Stokke, ſom ſees af Amleths Hiſtorie SAXON. Lib. III. Ja endogsaa langt ſildigere og i Chriſtendommens Tider, ſkrev man Breve paa Træ, ſom SAXO figer i Kong WALDEMARI I. Hiſtorie Lib. XIV. "Thormer ſøgte adſkillige Udflugter, men tilſidſt af Frygt for
 ,,Vine-Bænken, aabenbarede han, hvad hemmeligt ham var betroet,
 ,,og fremviſte ſaadant et Stykke ſammenfoldet Træ, ſom gode Benner
 ,,i Danſ

(*) GILBERT GENEBRANDUS figer in *ſpec. Univ. Hiſt.* ad An. 428. at de Tydſke ikke førend An. Chr. 800. under Kong Carl den Store. fik Bogſtavernes Brug tillige med den Chriſtne Religion, beraabende fig paa CORN. TACITI Ord, ſkiønt ſamme tale om en langt ældre Tids Tilſtand. *Litterarum ſecreta viri & fœminæ pariter in illis ignorant.*

„i Dannemark pleyede at bruge for Breve, hvilket han og havde i Ste-
den for et Brev fra Knud og Carl., En heel Bog bestaaende af 6
Træe-Blade med udskaarne Rune-Bogstaver og mange andre Billeder
haver jeg selv. Det er en Callender eller Priim-Stav af rareste Slags,
og net skaaren. Ellers var snart den faste Klippe, snart de maadelige
men løse Steene paa Grav-Høyene, den Materie, som vore Forsædte
brugede til at skrive paa, og af slige Inscriptioner, som fordom fandtes
i større Mængde, haver SAXO haft god Hielp til sine Historiske Sam-
linger, hvilket han selv beretter, saavel i sin Fortale, som siden i den
syvende Bog. Kong HARALD HYLDETAND (hedder det) lod alle hans
Faders berømmelige Bedrifter meget konstelig udhugge i en
Klippe. Saa og om REGNER LODBROG: Han lod sine Bedrifter
udhugge i en Steen oven paa Klipperne.

Mærkeligt er det ogsaa, at den navnkundige Kæmpe eller Strids-
mand Sterk Odder tillige var en Skribent, ja vel een af de første, om
hvilke vi have nogen Efterretning, at han har elsket Landets Historie, og
søgt at holde den vedlige. Ost anførte SAXO GRAMMAT., som skrev hen
ved Aar 1200 beretter os dette, i Begyndelsen af sin ottende Bog, med
følgende Ord: „Den Historie om Krigen imellem Kong HARALD HYL-
DETAND af Dannemark og Kong King af Sverrig, haver Sterk Od-
der, som var een af de fornemteste i Krigen, først beskrevet paa Dansk,
hvilket Skrift længe siden er omkommet, saa man i det Fald ikke haver
andet, end hvad man kan erindre sig deraf.,,

Sterk Od-
der en æld-
g a m m e l
Skribent.

Ja endogsaa i Riim, eller dog bunden Stiil, øvede man sig me-
get at udføre sin Meening kort og kraftig. Hver Konge havde ved sit
Hof, een eller flere saa kaldte Skialdrer eller Poeter, som digtede

Skialdre,
Kunst eller
Poefie.

Viifer om mærkelige Tildragelfer, og siden ſang dem ved Maaltidet, ſaavelſom i Marken og under Feldt-Slag. Undertiden ſatte de tapperſte Krigs-Mænd ſelv en Deel af deres Ære i ſaadanne Ting, ſom vi nu henregne til de ſkionne Videnskaber og den høiere Smag. I Begyndelſen af SAXONIS ottende Bog, opregnes Kong Harald Hylder. Rikæmper, ſaaſom Svend og Sambor, Rathi Fynboe, Roe Langkriæg, Skalk Skonning, Alf Aggiſſön, Olvir Hærdebreed, Gnefin Gamle og en Deel flere. "Diſſe, hedder det, kom til Skibs til Leyre og vare alle velſkikke, de til Krig, høye og vittige, ligesaa vel øvede i Skarpsindighed, ſom anſeelige af Legeme. De vare meget færdige til at ſkyde baade med Buer og Blider, og at ſlaaes allene med Fienden, ja beſadde endog en ſtor Hurtighed NB. i at giøre Danſke Vers.,, Hvor ſtor Høngtelleſe man havde for de Tidens Skialdrer eller Poeter, ſluttes deraf, at Kong HARALD HAARFAGER, i Giæſtebudſ-Sahlen gav dem det øverſte Sæde paa den Bænk, ſom tilkom hans Hoff-Berientere. Imidlertid kan man ikke udgive diſſe Poeters Tanker for at have været meget dybsindige, ſkiont de undertiden fandt en herlig Belønning, ſærdeles da den Skialdrer Hiarne, ved en ſaare middelmaadig Grav-Skrift over den ſtore Kong FRODE, forhøvede ſig den Ære, at opſtige efter ham paa den Kongelig Throne.

Det æld-
gamle
Sprog
Afamaal.

Det Sprog, i hvilket ſaadanne Skialdrer fremsatte deres Tanker, kaldtes Hova-Maal eller Hoff-Maalet, til Forſkiel paa en ældre og ſlettere Dialect, ſom Almuen brugte, men gif meer og meer af Mode, efter at Ochin havde ført det rigere og zürligere Aſa-Maal eller Aſiatiſke Sprog herind fra Oſterlandene, og gjort det antageligere ved Hoffet, ſom gierne søger noget af en nyere og høiere Smag. Hr. PEDER SYV ſiger

ſiger i ſine Betænkninger om det cimbrifke Sprog, at ſamme, for Dithins og hans Medfølgeres Ankomſt, havde meere Overeensſtemmelſe med det Hebraiſke, hvilket jeg lader ſtaa ved ſit Værd. Viſſere er dette, at det nye Aſa-Maal indførde i Norden, ſaavel ſom i Neder-Sachſen, en Mængde af Grækſke Ord, ſtiont maaskee ikke ſlet ſaa mange, ſom dem, Hr. JOH. NYESTAD foreſtiller i et Mſcript kaldet Athenæ Cimbrica, hvilket vidner om Forfatterens Ingenio ſamt hans Lyſt til at finde nogen Lighed, hvor ikke enhver anden kand biſalde ham.

At alle tre Nordiſke Rigers Sprog forðum kaldtes, med et almindeligt Navn, det Danſke Sprog, haver OTTHO SPERLING ſtræbt at beviſe i et særdeles Skrift, nemlig *Comment. de Danicæ lingvæ & nominis antiqua gloria & Prærogativa inter Septentrionales*. Han anfører adſkillige Exempler paa, at den Talemaade Paa dansk, a danſka Tungu, bruges i gamle Skrifter til at betegne ſaavel det Sveniſke og Norſke, ſom det egentlige Danſke Sprog, og det var endelig ikke ſtort at undre paa, eſterdi alle tre Rigers Indbyggere hverken den Gang eller endnu, adſkilte ſig anderledes end ved en Dialect, ſom dog i Grunden var det ſamme Tungemaal. (*) Noget meere ſælsomt er det, at den Engellænder BREVEWOOD in *scrutinio Religionum* p. 212. foreſtiller alle tre Nordiſke Rigers Indbyggere og deres Sprog, under det Danſke Navn, med den Forſkiel fra det egentlige Danmark, at Sverttig af ham kaldes Sønder:

Brugeligt i mange Lan-
de.

(*) MART. ZEYIERUS anfører in *Centur. S. Epif. 8. Roderici Toletani Vidnesbyrd*, ſom 500 Aar tilførn havde ſagt: Teutonia, Dania, Svecia, Norvegia, Flandria & Anglia, unam habuerunt lingvam, idiomatibus tantum distinctam.

Sønder-Dannemark, og Norge Norder-Dannemark. (*) Det rette gamle Nordiske Sprog er nu omstunder, ved Handel og Omgang med Fremmede, saaledes blandet og ombyttet, at det hverken forstaaes af os eller vore Naboer, men allene af Fislænderne, som derfor have Biblen og Lov-Bogen i deres eget Sprog, og vel udvise nogen Slags Midkierhed i at holde over dets Keenhed, men maa dog tilstaae, at samme tabes efter Haanden meere og meere, skjønt de nu omstunder ikke have Handel eller Omgang med nogen anden Nation, end den Danske allene.

Farvelig
Leve-Maa-
de.

De gamle Danskes daglige Deconomie, jeg meener deres Leve-Maa-
de. Maade i Mad og Drikke, Klæder, Boeskab og andet deslige, sees nok som at have, af Begyndelsen og i mange følgende Tider, været indrettet efter Eenfoldighed, Farveligheds og Sparommeligheds-Regler. Af fremmede Ting og udenlandske Moder, vidste man intet, men holdt fast ved sin Fæderne Skik. Dog maatte denne omsider ogsaa vige, for Overdaadighed og en prægtigere Leve-Maa-
de. de, og det noget tiligere end man skulle forestille sig, nemlig et par hundrede Aar for Christendoms-
mens

(*) Of the Danish Languages ere three differences. 1) of the Border or marcher, wich is called Denmarck. 2) Of the South Danes, wich is Sweden, 3) oft the nort Danes Wich is Norway. Hvem som begierer meere Anledning til Indsigt i den Materie, om vort Nordens ældgamle Sprog og dets Oprindelse, samt Overeensstemmelse med andre, kan henvises til OL. WORMII *litterat. Dan.* PEDER SYVS *Betænkning om det cimbriske Sprog.* JVARHIRTZHOLM: *de Pracellent. Regni Dan. PET. VINSOLOVII Spicileg. Artf.* JOALANI *Disp. de gentium quarundam ortu &c.* ARNGIMI JONÆ *crymogea. O. WERELII Runographia.*

mens Indførelse, da Hoffets Pragt og Bellyst allerede begyndte at give Signal for Landet, og drage det efter sig. Denne Sandhed forestiller SAXO GRAMMAT. i sin siette Bog, naar han beskriver Kong INGILDS Levnet, og bruger blandt mange flere Ord, særdeles disse: „Sterk Odder ansaae med største Foragt den overflodige mange Slags „Spise. Han betiente sig af roget og gammelt Mad, hvilket baade „smagede ham vel, og uden stor Bekostning stillede hans Hunger. --- „Ser Resten kunde han ikke lide, at der bleve baade stegte og kaagte „Retter befestede til et Maaltid. Suppe og anden saadan Spise, som „Kokken ved adskillige Kryderier havde sat Lugt og Smag paa, holdt „han for at være noget vanskabt. Men Kong INGILD var tvertimod, og „forkastede sine Forfædres Exempler, indførte en nye Leve-Maa-de, og „tiltog sig større Frihed, end hans Fædernelands Skik tillod ham; thi „efter at han havde overgivet sig til de Tydskes Maneer og Leve-Maa- „de, saa skammede han sig ikke ved, at lade Feyhed og Løsagtighed be- „herste sig. Denne Kilde haver givet mange Anledninger og „Tilskyndelser af sig, til Overdaadighed i vores Fæderneland; „thi af den have de mange galante Retter, de prægtige Kjøkke- „ner, skidne Kofke og adskillige andre lumpne Ting, deres Op- „rindelse. Dette er og Ursagen til den fremmede Klæde-Dragt, som „gaaer i Svang, tvertimod det, som vores Fæderneland haver brugt „tilforn. Saaledes have de Danske, som før vare af Naturen „ædruelige, af deres Naboer lært Overdaadighed., Saavidt SAXONIS Ord, som ere skrevne for meere end halv siette hundrede Aar si- den, og forestille den Overdaadighed, som endda længe tilforn var ind-

Maatidlig
vige for
Overdaad-
Lande-
dighed.

Landes Syge synes nye, da flinger det kunſ ſaaledes i deres Dren, ſom ikke noye nok have agtet paa Tilſtanden i de ældre Tider. Det menneſkelige Hjertes Belluſt, Forſængelighed og Daarlighed var ſordum ikke mindre end nu omſtunder: men Maaden og Midlerne, ved hvilke den har yttret ſig, omſkiftes fra Tid til Tid, og ved en nye Façon gjør det gamle ukiendeligt, ſamt ſetter os i Forundring, og opvækker, om ikke os en uforſkyldt Bebrejdelse, ſaa dog de gamle en uforſkyldt Roes og Priis for Farvelighed, hvilken viſt nok hos dem havde været ligesaa liden ſom hos os, hvis de havde haft ſamme Anledning og Lejlighed. Om Forſængeligheds Fremgang i Kong SVEND GRATHES Tid, ſom levede tillige med SAXONE, er tilſorn nældet ved anden Anledning, og hvor denne Skribent ſlipper, nemlig i Kong CANUTI VI. Levnet, der forſømmet vor ſtore HVITFELD ikke at anføre efter Haanden Vidneſbyrd nok paa det, ſom her tales om.

Gilder eller Drifke-
Laug.

I de gamle Danſkes Gilder og Drifke-Lag, var det ſædvanligt, allerforſt at drifke Thors, Othins og flere Afguders Beggere, og da de derved ſang lyltige Viiser, ſaa forglemte man ikke Brage Bøzgere; thi Brage var Poeternes Guld. Ved Chriſtendommens Indførelſe fandt Miſionarii en Umuelighed i at afſkaffe diſſe Skikke anderledes, end at de omſkiftede Afgudernes til Chriſti og hans Helgens Skaal, i de halv geiſtliche Gilde-Brodres Laugs-Huſe, ſom efter Haanden bleve ſtiftede. See J. DOLMERS Anmærkninger til Zirdſtraa. cap. 49. og J. G. KEISLERS *Antiquit. Septentrion.* p. 356. der læſes det jeg undſeer mig ved at igientage, for Banhellighedens Skyld. At Monkene ved den Lejlighed, have øvet deres ſaa kaldte *pias fraudes*, viiſer ODDO MONACHUS *in vita S. Olai* cap. 24. p. 102. hvor det hedder, at da S. Olaf

Olaf kom fra Øſter-Søen; til den De Moſtur, aabenbaredes for ham om Natten S. Martinus Episc. ſigende: det er her til Lands Sædvane, at man i Gilderne drikker Thors, Othins og andre Aſers Skaal. Dette vil jeg at du ſkulde forandre, og at herefter ſkal drikkes til min Thukommelse, men den gamle Skik afſkaffes.

Endnu noget maa erindres om vere Forfædres Sædvane ved Arve-Du. Døds-Fald og Liig-Begængelser. Den Afdødes Venner beviſte hans Egem af Vere, ved en hæderlig Jorde-Færd, være ſig at det blev lagt lige i Jorden, eller ført opbrændt, ſom ſtrax ſkal nældeſ: men ingen lunde maatte de ſørge, græde eller klage endogsaa over deres nærmeste Venner; Thi den Regel om et uforſagt ja ubevegeligt Sind og Hierte-lag, var dem fra Ungdom af ſaa stærk indprentet, at i det mindſte udvortes, ſlet ingen Sorrig maatte kiendes, være ſig over deres egen eller andres Død. (*)

For at ſkiſte Arve-Gods holdtes et høytideligt og ſtort Gilde, kaldet Arve-Du. Uden det havde Arvingen ikke ſin fulde Ret, endogsaa til den Kongelig Throne. Der drak man Minni eller den Dødes Minde: Arvingen ſatte ſig i Forſamlingen paa en Skammel, ſaa hver Mand ſaae, han udtømmede ſit Horn eller ſaa kaldet Brage-Beggere, ſaa og tillige gjorde Loſte om at udrette noget Berømmeligt, hans For- Liigbegængelse. fædre

(*) Naar nogen er fordømt til Døden, da ſetter han ſin Vere i at være lyſtig; thi Graad og Klagemaal og andre Bevegeligheds Tegn, ſom vi holde for gavnlige, dem have de Danſke ſaadan Afſkye for, at ingen maa græde enten over ſine Synder eller ſine afdøde Venner. ADAM. BREMENS. *de ſitu Danie* p. m. 133.

fædre til Ære, ſiden ſtagede han paa ſin Stoel eller Høy-Sæde. O. WORM. *monum. Dan. Lib. I. cap. 6.* & STEPHAN. *Not. ad Saxon. Lib. I. p. 61.* SNORRO STURL. O. TRYG. SAGA cap. 38. Siden Orhin og de Aſer komme ind i Norden, blev det en vedvarende Skik, at opbrænde den døde Bøns Legeme med Jld paa aaben Mark, og ſaa opſanke Aſten tillige med de overblevne Stykker Jern eller Metal, ſom fandtes ufor-tærte, ſamt ſette det tillige med Aſke-Potten, i den Høy, hvor hans Arde-Begravelſe var. Om den Ceremonie, ſom derved brugtes, haver Hr. TROG. ARNKIEL ſkrevet en egen Bog kaldet Cimbrische Leichen-Begråbniß. Af SAXONE Lib. VIII. vil jeg til en Prøve, anføre ſaa kortelig, Beſkrivellen af Kong HARALD HYLDETANDS prægtige Liig-færd: "Endelig hedder det, da Kong HARALDS Døde Legem og hans
 „Kylle blev funden blandt de Dræbte, haver Kong RING agtet det bil-
 „ligt, at holde hans Liig-Begængelſe. Han lod ſin egen Hest spænde
 „for Liig-Boggen: Derpaa ønskede han, at HARALD, frem for alle
 „dem, ſom i Slaget vare omkomne med ham, maatte komme til de
 „Dødes Sted i den anden Verden, og der beſtille et roligt Herberge
 „for ſine Medſtridere &c. Han lod tillave et Baal og beſalede de Dan-
 „ſke Herrer, at antænde deres Konges forgyldte Skib, ſaa Jlden kun-
 „de brænde deſto meere. (*) Da Jlden fortæredede det derpaa lagte døde
 „Legeme, gif Kongen omkring at formane de Danſke Herrer ja alle
 „tilſammen, at faſte paa Baalet deres gyldne Vaaben, og det koſtba-
 „reſte de havde, for at ære en ſaa ſtor og høy fortient Konge. Aſten af
 „det

(*) Jo høyere Luen gif op i Luften, jo større Ære og Salighed tilfrev man den Afdøde.

„det brændte Legeme lod han legge i et Skriin, og befoel, at ſamme
 „ſaaledes ſkulle føres til Leyre, og der tillige med Hest og Vaaben be-
 „graves, ſaaſom Skif og Maade var paa den Tid med Kongelige
 „Liig.“

Næſten paa alle vore Marke, findes Grav-Høye ja undertiden 3,
 4. eller fleere paa en Byemark. De ere deels runde, deels ſirkantede
 og 40 til 60 Alne lange, ſamt halv ſaa brede, hvis yderſte Kant er be-
 ſat med maadelige Steene. De kaldes med et almindeligt Navn Dyſſer
 eller Steen-Dyſſer, dog have nogle et Tilnavn, ſaaſom E hors-Dyſſe,
 Boe-Dyſſe, Erol-Dyſſe paa Gunſe-Magle-Mark, Norden for Roes-
 kilid, hvor 7 deſlige findes ſamlede. I de 3 Nordiſke Riger ſamt i
 Neder-Sachſen og Weſtphalen, eller ſaa vidt Othins Skikke ere kom-
 ne, ſees diſſe Grav-Stæder at være almindelige. Paa hiin Side Elben
 ere de noget rare, men længer bort, veed man ikke deraf at ſige uden ved
 Rygte; thi Othins Religion ſtrækkede ſig ikkuns til de trende nordiſke
 Kongeriger og til Neder-Sachſen ſamt de Folk, ſom ſiden kunde være
 udvrenſte derfra til Engeland.

Imidlertid ere ey heller alle runde Høye at anſee for Begravelſer, thi
 at mange ſaadanne have været Altene eller Offer-Stæder, er tilforn er-
 indret. Nogle andre Høye omkringsatte med ſtore Steene, holdes for
 at have været Ting- eller Rettergangs-Stæder. De ligne paa nogen
 Maade det i Engelland navnkundige Stoneheng, hvorom man har ſkre-
 vet heele Bøger, ſærdeles Dr. CHARLETON, ſom holder det for at have
 været de Danſkes Arbejd, efter deres Lands Maade. Nogle af vore
 Grav-Høye findes ved Nabningen, at være næſten hule eller at have en
 Hvalving af ſtore og flade Rampe-Steene, hvori findes 2, 3 eller fleere

Grav-
 Høye.

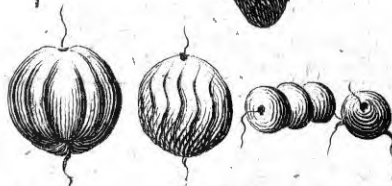
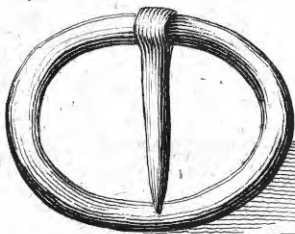
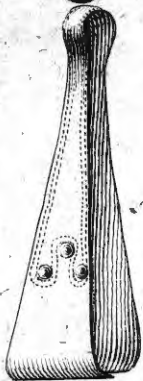
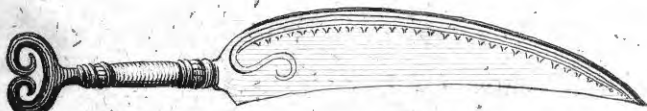
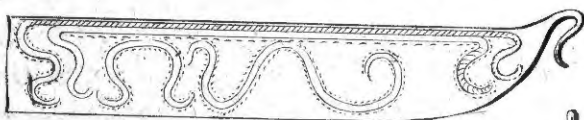
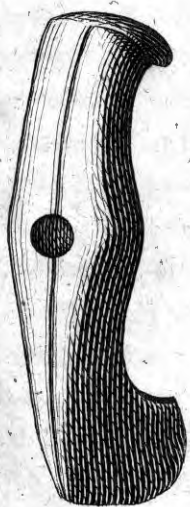
jevnsides liggende Been-Rade, saasom i den Høy kaldet Jette-Stuen ved Jægers-Pris, om hvis Velde saavel som hvad deri er fundet, min uforgribelige Meening, samt meere hidhenhørende, staaer at læse i *Actis Societ. Reg. Hafn. T. I. p. 307.* Hvor mange runde Høye findes nær tilfammen, paa en jevn Mark, der meenes at være holdet et Feldt-Slag, og nogle Tusende døde Kroppe paa eengang at være jordesde. CAMDENUS i sin *Britannia*, særdeles in *Vilshire* pag. 185 siger: han har læst, det var Skik blandt de Nordiske Folk, at en hver Soldat maatte fylde sin Hielm med Jord, og kaste den paa de ihjelslagnes Lege-mer. Orbin indførte fra *Asia* den Maade at brænde de Dødes Lege-mer og nedsætte en Urne eller Aske-Potte i Høyene. Dette gav Anledning til en nye Tids-Regning, som kaldtes *Bruna-Old* eller *Brændes Alderen*, hvilken fulgte paa *Zaug-Old*, eller *Høyenes Alder*. Begge Deele bleve affkaffede ved *Christendommens* Indførelse, eller i det tiende Seculo. Dog synes nogle af de første *Christne* endnu at have udvaldt deres *Grav-Sted* i Høyene, fordi deres Fædre laae der. Herom vidner blant andet den *Grav-Skrift* over *Thor Thott* som *O. Wormius* in *Monum. Dan. Lib. III. pag. 152* anfører saaledes:

Dalbye Mølle og Kielby Dang
 Bage Ørn og Kinsøe Sang
 Giver jeg Bostie Kloster ny,
 Selv ligger jeg i denne Høy.

Det som findes i disse ældgamle Begravelser, er først Urner eller Aske-Potter og hvad for dem heele, for at giemme dem i Cabinetterne. De ere deels temmelig store, dog den største jeg har seet, ikke større end at 3 Rander Band kunde

EX MUSEO FABRICIANO
Antiquit. Dan.

Tab. X.

EX MUSEO SCHAUGHTIANO

funde fælde den. Deels ere de ikkuns halv, ja nogle ikke en tredie Deel faa store, og tildekkede enten med et Laag, eller med en flad Steen, understøttet ved andre Steene paa Siderne. Af Figur ere de bugede eller bredere midt paa, end oven og nedden. Paa nogle er denne Bug gandske skarp eller kantet, men paa de fleste jevn og rundagtig. De som have en Hank ved Siden, ere faa, og endnu færre de, som paa Hanken eller Laaget, vise en liden ophøyet Figur, som en Lillie eller deslige. Nogle have om Randen en Circel, med smaa Kors-Stræger og Prikker; andre dog ikkuns faa, ere dermed overalt besatte. Materien er gemeenlig bruun eller sortagtig Leer. Een haver jeg af Asbest, og en anden gandske liden af Jern: Endogsaa af Guld, bleve nogle i dette Seculi Begyndelse, fundne paa Averno og forsendte til det Kongelige Kunst-Kammer. Af Glas haver jeg haft den Ære at offerere Høysalig Kong CHRISTIANO VI. en saadan Urne, som desværre gik i Stykker, da den kiortes fra Hirschholm til Niobenhavn: men om den var opgravet her til Lands, eller efter min Formodning, udi Italien, vides ikke, da den kom fra en død Mand's Haand uden Efterretning. Det som bevares i disse Urner, er Asken af det forbrændte Legeme, blandet med nogle Stykker Beene, som Jlden ikke gandske har kundet knuse. Den egentlige Aske udgjør i hver Urne, ikke over 2 til 3 Haandfulde. (*)

Derz

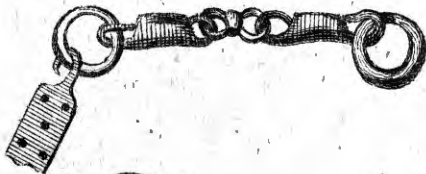
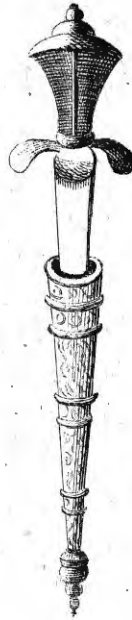
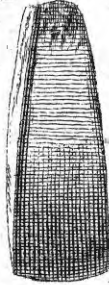
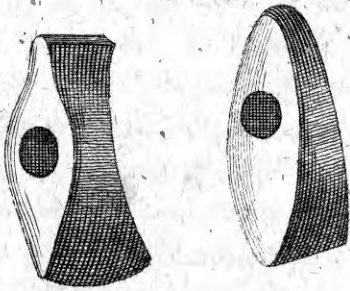
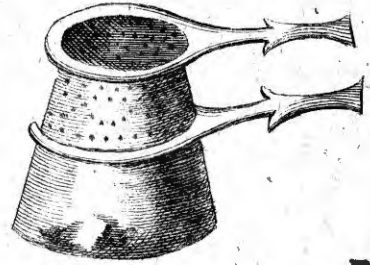
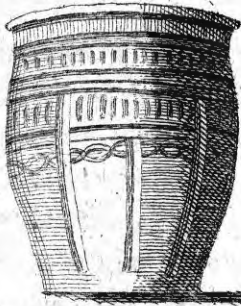
(*) Blandt dem af vore Landsmænd, som med Flid have randsaget efter disse Aske-Potter, er særdeles Hr. CHRISTIAN DETHLEF RHODIUS, Sogne-Præst til Barmsted, hvis Brev-Verling med Hr. Jacob a Møllen og Ott. Sperling, fandt eftersees in *Novis Litterar. Mar. Baltici* ad Ann. 1699. 1700, og 1702. Saavel som i de derom siden paa Tydsk udgivne Samlinger.

Dernæſt optages af de Hedeniſke Grav-Stæder, ſom jeg tilforn har kaldet et Slags Archiv, henhørende til den Nordiſke Hiſtories Oplyſning, adſkillige andre ſmaa Ting, gemeentlig af Steen eller uædle Metaller, og altsaa af ingen Værdie, uden ſaa vidt de falde i en eſtertænksom Kienders og Liebhabers Haand, da man af nogle Stykker, deels fand giøre rimelig Sikning, om een eller anden Deel af Forfædrenes Levemaade og Hielpemidler, deels slutte af Arbejdet, hvor vidt de Gamle have bragt det i Kunſt og Videndiſkab. At de begrove den Dødes Baaben, Prydeſe eller andet ham tilhørende, tillige med ham ſelv, ſkeede i den Meening, at han behøvede ſaadant i den anden Verden, og der ville forefinde det, om ikke in extenſo, ſaa dog i ſamme Væſens uddragne Dvint-Eſſens; thi Sielens Udødelighed og et andet Liv var dem en utviviſelig Sandhed.

Til diſſe med den Døde eller hans Afke begravede Ting, ſom ved Landsſagning endnu findes i Grav-Høiene paa alle vore Danſke og Norſke Marke, hvor de ikke allerede ere optagne, henhøre forſt adſkillig Baaben og Ruſtning, ſaaſom Spyd, Sværd, Dolke, Pile, Kølter og Strids-Hamre: deels af Jern og Raaber, hvilket ſidſte de maa have vidſt at hærde; (thi jeg har deraf de Stykker, ſom temmelig vel fand ſikres med) deels af haard Steen, fornemmelig af Flint, glat ſleben og ſkærpet ſaaledes, at man kunde bruge dem til at hugge og ſikere med. Juſt diſſe Steene er det, ſom i Cabinetternes Beſkriveliſe, med et almindeligt Navn, kaldes Lapidés ceraunei og af nogle, ſkiont uden mindſte Grund, anſees for Torden-Steeene. De Stykker, ſom henhøre til denne ſidſte Claſſe, ſluttet at være af de allerældſte, eller fra den Tid, da Metallerneſ Smeltning og Brug endnu ikke var Nordens

Ex Museo Pontoppid:
Antiquit: Dan:

Tab. XI.

IHaas. sc.

Indbyggere saavel bekiendt, som efter Othins og Afiaternes Komme. Paa de Baaben af Jern- og Raaber er Haandfæstet gandske tabt ved Forraadnelse, naar det har været af Træ. Men nogle Dolke findes med fuld Handgreb, af en hvidagtig Materie, være sigen hvid Krid-Steen eller Leer overdraget med grøn Vernis. Af et Spyd, fundet paa Heede-Marken i en Høy, som kaldes Siösta-Kongens Houg, sees at man formodentlig i en tidligere Alder, dog under Hedenskabet, har vidst at indsmelte noget lidet Sölv i Jernet til en Zirat, da det forestiller nogle Streger og Prikker, saasom Blomster-Berk. Samme Konges Spore og et Stykke af hans Bidsel findes derhos, men uden Anseelse. Saa har man og, paa adskillige Stæder baade i Norge og Danmark, særdeles paa Bornholm, fundet de smaa simulacra aurea, eller tynde Guld-Billeder i menniskelig Skikkelse, om hvilke JAC. a MELLE, CHRIST. DEMOCRITUS eller DIPPEN og flere have aabnet deres adskillige Tanker. Noget saadanne haver jeg ogsaa, men de ere fundne i Norge.

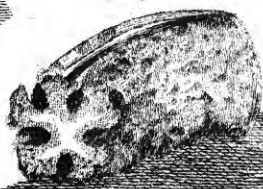
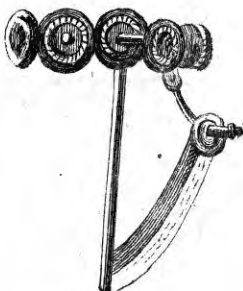
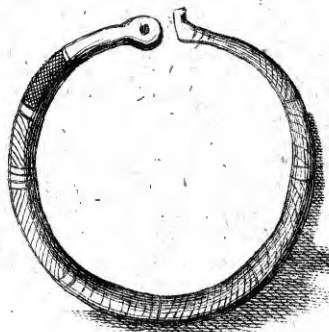
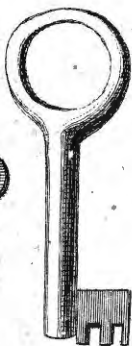
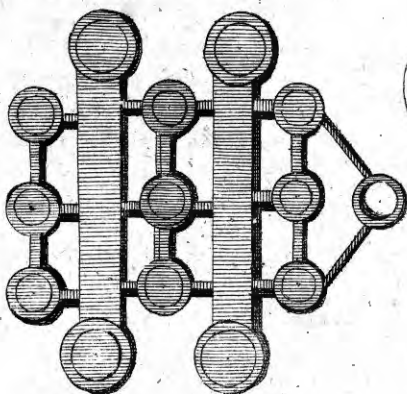
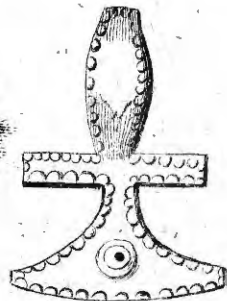
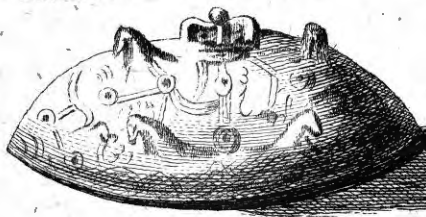
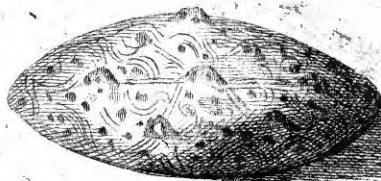
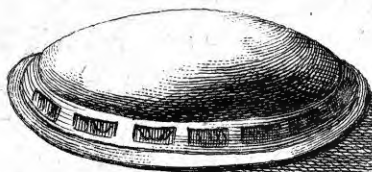
Videre opgraves i Høyene adskillige smaa Redskaber, saasom Knive, Saxe, Syle, Preen, Lamper, Nøgler og undertiden noget saadant, som Knap lader os giette, hvortil det haver været brugt. Jeg har blandt andet saadant, et dobbelt Dorslag af fineste Raaber eller Metal, fundet ved Ravnstrup her i Landet, begge Deele passe fuldkomelig vel i hverandre, men det inderste med Huller, og det yderste ikke: saa jeg snart skulle tænke, det havde været et adspersorium, brugt af de Hedenske Præster til at sanke Offer-Blodet i, og dermed bestænke Følket, naar det inderste, som haver Huller, adskiltes fra det yderste, som var tet. Ved slige Offeringer er formodentlig ogsaa brugt den rare Kniv, som bærer Thors Navn med Runiske Bogstaver, og efter den lærde Mag-

Mag. H. M. SCHACHTII Beretning, in Novis litterariis maris Balthici An. 1700. Mens Nov. p. 338. er fundet i Sjen. Af den saa kaldte Tauro Cimbrico, om hvilken BR. BIRCHERODIUS har skrevet en særdeles Tractat, findes underriden, dog saare sielden, nogle hos os. Jeg meener et lidet Stykke Raaber, gjort i Lignelse af en Oxe med krumme Horn, et Billede, som vore Forfædre gave Romerne til en Slags hellig Forsikring om Troe og Love, hvorom tilforn er meldet cap. II.

Fremdeles opgraves af Høene, og findes ofte i Aske=Potterne selv blandt Asken, nogle saadanne smaa Stykker, som have henført til Klæde=Dragten og Legemets Prydelse, saasom Armbaad, Finger=Ringe, Riortel=Hester Spænder, Knapper og deslige. Om flere hidhenhørende Ting kunde WORMII, RHODII, ARNKIELS, SPERLINGS og andre Nordiske Antiquvariorum Skrifter eftersees. Imidlertid foreslilles, i hosføyede Aftegninger, nogle Ting til Prøve, samtligen aftegnede efter de Original=Stykker, som findes deels i min egen liden Samling, deels i den som tilhører vores berømmelige Doct. JO. CHRIST. FABRICIUS, til hvilken sidste jeg, for den særdeles Næthed, haver føyet alene en fremmet Copie, nemlig forbemeldte Offer=Knis med Thors Navn, ex Museo Schachtiano (*).

Det

(*) Den Rhuniske Haaskrift læser Schachtius saaledes: FVR THORUR BLOTAD, det er, for Thors Offering.

Det Syvende Capitel.

Om de Danskes Overgang fra det barbariske Hedenkab til Christendommen, og deres Sæders deraf følgende Omskiftelse.

Af alt det, som hidindtil er anført om de gamle Danskes Krigs-Tog, Religion, Regiment, Leve-Maade, Ceremonier og andet deslige, sluttes da nogenledes, hvad man haver at svare paa det Spørgsmaal: Om de bør anses for en barbarisk Nation, eller ikke? Ligner man dem mod andre tidligere polerte Nationer, saasom Romere og Græker, hvilke dog ogsaa af Begyndelsen vare grove, ja barbariske nok, da kand det ikke negtes. Men i Ligning mod deres Naboer, indtil Christendommens og adskillige Borgerlige Konsternes Udbredelse, fortjene de ikke det Navn, frem for andre; undtagen saa vidt, at de i nogle Seculis, vare særdeles berøgtede for Søe-Roverie. (*) Saasom blinde Hedninger fandtes de vist nok meget haardhjertede, og deres Religion, efter Othins Grundsetninger, opmuntrede baade dem og andre nordiske Folk, hertil, da den forestillede Valhalla eller Othins Paradiis, saasom tilluft for alle dem der ikke døde en voldsom Død, hvilken tillige med Ære og et riigt Bytte, var alt det, de tragtede efter. Af den Anledning øvede de vist nok megen Vold og Tyrannie, hvor de spillede

De heden-
ske Liders
Barbarie
er unegte-
lig.

(*) Det franske Ord Flibustier er uden Tvivl intet andet end en Forvendelse af det danske Ord Stribytter.

spillede Meſter, og LUITFRANDUS beſkriver dem ſom et uregerligt Folk, der foer frem med Mord og Brand, ſamt allehaande Boldſomheder (*). Ikke anderledes foreſtilles deres Udfærd af Engelliſke Skribentere, færdeles af HENR. HUNTINGDUNENSE, ſom ſiger: de ſkaanede end ikke diende Børn, men kaſtede dem i Bæyret, for at lade dem nedfalde paa deres oprakte Spyd. (**). En Udfærd, ſom unægteligen vidner om mee- re end almindelig Hiertens Haarhed, paa hvilken ogſaa tilførn er anført adſkillige Exempler.

Helſt hos
de Danſke
ſom drage
ud paa Gri-
bytterie.

Imidlertid maa dette ogſaa mærkes, at de, ſom ſaaledes droge ud, færdeles i det ottende og niende Seculo, vare for den ſtorſte Deel, intet andet end Nationens Aſtkum og Udſtnd, en Samling af desperate Lediggængere, ſom toge Tieneste under Kong Regner Lodbrogs Sønner og andre Søe-Konger, for at finde andenſteds, enten Død eller Brød. SNORRO STURLESENS Chronike ſiger, at paa den Tid vare i Dannemark og Norge mange Søe-Konger, ſom havde meget Folk og dog intet Land, forſtaaer Kongernes yngre Sonner, ſom hjemme ikke

Funde

(*) Est gens indomita ſub Septentrionem degens, cujus ſævitiã multarum ſape gentium nobilitas luxit. Hi aliquando claſſibus, per Rheni fluminis alveum conſcendentes, ferro & igne cuncta miſere laniant, ipſas inſuper nobiliſſimas civitates, Agrippinam, quæ nunc Colonia vocatur apud Treveros, non longè à Rheno poſitas, vi ceperunt, cunctis ablatis, &c. LEUTFRAND. Lib. III. cap. 13.

(**) *Daci borealibus plagis appulſi, jam domos veſtras combuſſerunt, jam res veſtras aſportarunt, jam pueros ſuſum jaſtatos lancearum acumine ſuſceperunt.* HUNTINGDUNENS. IN PROLOG. Lib. V. *Daci victores quosqvos invenerunt in eodem loco, neci dederunt, pueroſqve jaſtantes ſuper acumine lancearum recipiebant.* Idem Lib. VI,

Kunde arve, droge ud med alle de overgionne Folk, som ville følge dem, og levede noget nær paa vilde Folkes Maade, saa de ideligen holdte Søen, (*) og naar det lykkedes dem at komme til Lands, holdte ynkelig Huus. DUDO AQUITANICUS og fleere Franske Skribentere mælde ofte herom og sige, at disse Danske Avanturiers, som deres Fæderneland udspyede, havde intet Haab uden i deres Baaben, og ingen Rigdom, uden i deres Skibe, vare altsaa farlige Folk. OSBERNUS kalder dem ikke urettelig det slemmeste Slags Røvere, fordi deres Fattigdom gjorde dem dumdriftige, deres ustadige Leve-Maade uspoertlige, og deres Desperation uovervindelige (**).

Derimod, naar vi betragte det samme Folke-Slag, under en anden Syns-Punct, nemlig, hiemme i deres eget Land, og i Ligning mod andre endnu hedenske Folk paa samme Tid: da fandtes Nationen selv i sin sædvanlige Adfærd og Leve-Maade, ligesaa sindig, billig og ordentlig, som Hedenskabet og den Verdens Alder førde det med sig, hvilket noksom sluttes af det, jeg tilforn haver anført til Prøve paa deres Love og Leve-Maade. Følgelig tilføyes vore Forsædre nogen Uret af den gode MEYBOMIO, naar han forestiller disse uchristelige Danske tillige saasom Umennsker, eller uden borgerlige Sæder, lige ved vilde Dyr og allene

Andre vare paa den Tid ikke bedre.

(*) Den var en ret Sø-Konge, som aldrig sov i Røgsue eller under Tag, og aldrig drak ved Skorsteenen.

(**) Pesimum genus Prædonum, propterea quod illos ogestas audaces, error investigabiles, & desperatio faceret invincibiles. OSBERNUS in *vita Elphegi*.

allene betænkte paa, at overfalde Naboe-Folkene med Mord og Ran (*). Saavel hos Meibomii egne Landsmænd, de Tydſke, ſom hos os i He- denſkabets Tid, var Røverie et ærligt, ja et prifeligt Haandværk, naa- det ikkuns øvedes mod Fremmede, efter TACITI og CÆSARIS Beret- ning. (**) Ja at de ſiden ſaa ſlebne Græker, af Begyndelſen røvede og plyndrede deres Naboe-Folk, baade til Lands og Vands, ſiger den lærde Monfr. PELLOUTIER, i ſin *Hiſtoire des Celtes* T. I. cap. I. be- raabende ſig paa THUCID. Ord, Lib. I c. 5. hvor det hedder: „Nogle „overfaldt de Byer, ſom ikke vare omgionne med Muure; Andre, ſom „boede langs ved Kyſterne, nemlig de Carier og Cretenſer udruſtede „Skibe for at ſtumme Havet.“

Naar alſaa andre Nationers Udfærd i de ældre Tider, lignes mod de Danſkes, da meener jeg, at det Banrygte om Barbarie, grundet paa deres voldsomme Overfald og Indtrængelſe i mange Euro- pæiſke Lande, kand ikke lægges dem til Laſt, meere end Andre. At de ſaavelſom deres Naboe, Venderne ved Øſter-Soen, fortsatte deres Fribytterie, længere end andre Europæer, det kom deraf, at de ſildig- gere bleve oplyſte og omvendte ved Fredens Evangelium. Sid dette hos dem og andre, altid maatte have ſin Virkning, til at afværge de Krigs- Tog, ſom vel paſſere for mindre barbariſke, ſaa vidt de føres med nogen meere Orden og Disciplin, men dog for den ſtorſte Deel, ere i Grun- den

Særdeles
de vendiſke
Soe-Stæ-
der.

(*) Erant à Religione Christiana alieni, sine humano civilique cultu, feris non adſimiles, hoc tantum agentes, ut vicinos rapinis & cædibus moleſtarent. *Hiſtor. Bardevici* fol. 59.

(**) Latrocinia nullam habent infamiam quæ extra fines cujusque civitatis fiunt.

den ligesaa ſtridige mod Naturens, at jeg ikke ſkal tale om Chriſtendoms Ret. Sandt nok er det, at de Danſke, end ogſaa i Chriſtendommens Begyndelſe, da Friebytterie eller Vikings-Tog, ſtrengeligen var forbudet, mod andre Nationer, bleve ved i et par Seculis, at øve det mod de Vendiſke Søe-Stæder, ſom endnu vare hedenske: men det ſkede ſom Nødværge og reſſalier, da Jomsborgerne fra Julin og andre deres Ege, ideligen røvede og plyndrede de Danſke. Diſſe havde tilførn været hines Lære-Meſtere deri, og bleve omſider ſtraffede ved en Virkning af deres Forfædres Synder, ſaa at man ogſaa deri fandt Jodspoer af den Guddommelige Giengieldelſes-Ret (*) Omſider gjorde Kong WALDEMAR I. ved ſin tappre General-Erke-Biſp Abſolon, Ende paa all den Uorden, da han, efter Havelig Commiſſion, undertvang de hedenske Vender, og blant dem indførte den Chriſtelige Religion, eller i det mindſte dens offentlige Bekiendelſe.

Hvilke ſit
Lærere fr a
Danne-
mark.

Diſſe Venders Omvendere og Prædikantere vare da af danſk Nation, hvilken ſelv, et par hundrede Aar tilførn, havde affagt Øthins og andre Afguders Dyrkeſe. Men de Danſkes Omvendere vare adſkillige gode Mænd af Franzoſk, Engeliſk og Friſiſk, deels ogſaa af deres egen

(*) *Et tempore (i det ellevte Seculo) piraticæ uſus noſtris creber, Slavis per-ratus exſtitit, qui ob hoc latius ad eos NB. manare coepit, quod Julini oppidi pirata patria ſtudiis aduerſum patriam uſi, eò maximè Danis, quod ab ipſorum ingeniis traxerant, nocuerunt. SAXO Lib. X. Her maæ igien erindres, at de Juliner, ſom af os kaldtes Jomsborgere, vare en danſk Colonie, boeſat i Pommern, og omſider en P'dſe for deres egne Landsmænd: Per quod quis peccat, per idem punitur & idem.*

Eigesom
dette fik
dem anden
heds fra.

egen Nation; nemlig de som i deres Ungdom dertil bleve udsøgte og henvorte til det Kloster Turholt i Flandern, hvor S. Ansharius, som egentlig holdes for vor Nordens Apostel, drog Omsoy for deres Oplyselse og Anførelse til Christi Kundskab, paa det de, som kyndige i Sprogget, kunde siden være desto beqvemmere Missionariü blandt deres Lands-Mænd.

Bed denne vigtige Sag nemlig Nationens Underviisning og Omvendelse til Christendom, opholder jeg mig ikke paa dette Sted, efterdi det allermeste, som jeg af Alderdommen har kundet udspore derom, allerede er anført i vor Danske Kirke-Historie, eller Annal. Ecc. Dan. Tom. I. cap. I. II. Men hvad jeg vil erindre, saasom væsentlig i en Efterretning om de gamle Danstes Sæder, er dette, at siden de mange Bannfeligheder vare overvundne, som i lang Tid og under mange Konge-Skifter, forhindrer den nye plantede Danske Kirkes fuldkomne Røelighed og Sadfæstelse (*). da fik Status publicus her til Lands en meget fiendelig Forandring, end ogsaa i Henseende til den borgerlige Umgængelse. Vel var det ikke gandske reen og usorfalsket Christendom, som Ansharius, Rimbertus, Popo og flere Apostoliske Lærere, i det niende og tiende Seculo, prædikede for de Danste. Pavedømmets Surdey havde

(*) Dette Land ikke siges at være sleet, førend mod Enden af det tiende Seculo, under Kong HARALD BLAATAND, beveget, som det synes, til at antage Daab og Christendom, meere ved indvortes Evang, end ved indvortes Overbeviisning, helst da Poponis Mirakel med den gloende Jern-Handske, ikke negtes at være noget Tvivlsmaal underkastet, skjønt maastee ikke slet saa meget, som endel nyere Skribentere forestille sig. Hvad min usorgribelige Meening er, har jeg sagt udførligere paa ovenbemeldte Sted.

S. Ansharius.

Tab. XIII.

*PROT-
APOSTOLI*

DANORUM.

Popo

J. Haas. sc.

havde længe for den Tid, blandet ſig i den offentlige Lærdom, og fiendeligen ſværket Sandheds Kraft, ved menniſkelige Paafund. Men midt i alt dette, viiſte ſig Evangelium dog at være en Guds Kraft til Saelliggjørelſe, og alſaa førſt til Helliggjørelſe, i vore Forfædres Hjerter.

Evangelii
Kraft til
Sæbernes
Forbedring

De Danſke, ſom kort tilforn havde beſøgt, ja haardeligen hjemſøgt Engelland og Frankrig, med allehaande Boldsomheder, indſandt ſig nu ſammesteds, særdeles paa det Parifiſke Univerſitet, igandſke anden Hensigt, nemlig, for at ſtudere den Hellige Skrift, og adſkillige andre Videnskaber. Nogle af dem indlagde ſig baade Lærdoms og Gudeligheds Roes, ſaa at deres Folke-Færd uden Lands opvakte Forundring, da den ſyntes at have omſkiſtet Ulvenes Grumhed til Lammenes Sagtmodighed: og de, hvis Fædre havde forøget Myrernes Tal, komme nu for at tilbede ſammes døde Beene eller andre Levinger, efter den Romerſke Kirkes Maade. (*)

Og Sinds-
Omſkiſtelse

Imidlertid tør man ikke undre paa, at Evangelii Prædiken en ſtrax hos den ſtore Hob, affkaffede al Hedensf Grovhed og adſkillige Laſter, over hvilke Pave GREGORIUS VII. i et Brev til Kong Knud den Hellige, fører Klagemaal, blandt andet derover, at, naar de Danſke bleve

(*) Saa ſiger en gammel Codex Mſcript. tilhørende S. Audoeni Kloſter i Rouen og citeret af ARTHURO DU MONSTIER, i hans *Neustria Pia*, p. II. Aderant ibi & Dani, jam ex lupis facti agni, nec ut olim, prædæ cruentis victibus inhiantes, ſed unâ cum aliis, prætioſas ſancti reliquias venerantes, juxta Prophetiam: *Leo & bos ſmul comedent paleas*. Nec enim ulterius belluina rabie, humanum ſitiunt cruorem, nec more gentilium &c.

bleve hiemfögte med Ufrugtbarhed eller nogen anden Plage, da pleyede de at give Skylden, enten paa de Geiftlige eller paa deres Huſtruer, ſaa at de derover holdte haardeligen og ilde Huus med dem. At ogſaa de Danſke den Gang beſkyldtes for Vellyſt, ſærdeles for Drikkældighed, ſees af adskillige Spoer i Historien, ſaasom naar det hedder *in Actis Sancto* M. May d. 26. Tom. VI. p. 424. Trende lærde Brødre fra Canterbury omſkiftede deres geiftlige Klædning til verdſlig, og drog til de Danſkes vellyſtige Land: *In Danorum terram voluptuoſam tranſierunt.* Hvad under, da den Himmel, ſom Forfædrene havde ſaaet Veſte paa af den Bedragere Othin, lignede Mahomets Paradiis. Baade Drik og Samqvem med de ſmukke Valkyrier, ſkulle være Helteneſ Deel efter Døden: ſøgeligen maatte en Prædiken mod Riøds-Lyſt være dem meget fremmet og modbydelig.

Til at affkaffe efter Haanden noget af de hedenſke Tiders Barbarie, ſaasom den daglige Drukkenſkab, og deraf flydende Slagsmaal, ſamt anden Uorden, ja ſærdeles for at betage Almuen det krafteſte Væſen, ſom deres krigeriſke Humeur indgav dem, ſaa ofte de kom tilſammen i Drikke-Lag; (hviſke gemeenligen ikke gif af uden blodige Pander) da fandt Dyrigheden raadeligt, i de første Chriſtendoms Tider, at rette ſig nogenlunde efter de Danſkes Smag paa lyſtige Samqvem, dog tillige derved, at forbedre deres Sæder og Vaaner. Til den Ende ſtiftede man i alle folkerige Byer, deels ogſaa i Lands-Byerne, de ſaa

God Henſigt ved Gildes-Lagſ Stiftelſe.

kaldte *convivia* eller ordentlige og ugentlige Gilder, ſaasom St. Knuds, St. Olufs, St. Bentes eller andre Gilde-Lag. I de dertil beſtemte Gildes-Huuse, af hviſke ſiden ere komne Haandværks-Folkeneſ Lagſ-Huuse, maatte Sælſkabs-Brødrene vel drikke og ſnakke, men ſaaledes at

at de, under en vis ſaſtſat Straf, vare forbundne formedeſt deres særdeles Lov, kaldet **Gilde-Skråa**, til Anſtandigheds, Fredeligheds og Ædrueligheds Pligter (*).

Herved haabede Dyrigheden at dæmpe, eller dog efter Haanden at formindſke, den fra Hedenskabet overbleven National-**Æ**;i til **Syldes**rie, ſaavelſom det ſtive, stolte og haarde **Sindelag**. At Dymærket allevegne blev opnaaet, fand man ikke juſt ſlutte af ſaadanne Tildragelſer i **Gilderne**, ſom viiſte Uorden nok, ja i viſſe Henſeender noget værre end det gamle **Unde**, nemlig **Gilde-Brødrenes** indbyrdes **Forpligtelſe**

(*) At de Danſke ſkulle have været de Engleſkes Anforere og Lære-Meſtere i at drikke, foregives af WILHELMO MALMESBURIENSE, *de geſtis Regum Anglor.* Lib II. cap 8 ſaaledes: Unde fama eſt, ut, fama ejus per ora omnium volitante, alienigenæ, *Saxons Flandrita*, ipſi etiam *Dani*, huc frequenter annavigarent, *Eadgaro* familiares effecti, quorum adventus magnum provincialibus detrimentum peperit, quod à *Saxonibus* animorum inconditam ferocitatem, à *Flandritis* corporum enervem mollitiem, à *Danis* potationem diſcerent. Det er: Af **Sachſerne lærde Engleſmanden Stivſindighed**, af **Flandrerne Blodagtighed**, og af de **Danſke Drukkenſkab**. Siden beretter ſamme Autor, at **Erke-Biſkop Dunſtan** lod ſette **Solv** eller **Guld-Stifter** i **Drikke-Karrene**, paa det ingen ſkulle nødes til at drikke for dybt. Dog tilſkriver **BROMTON** dette ſidſte, ikke **Erke-Biſpen**, men **Kongen ſelv**: *Eadgarus* tamen *Dacorum* petitioni nimis inconſulte favebat, nam vix tuit in *Anglia viculus*, in qua *Dacia* cum *Anglis* non habitarent. Demum hoc bono animo toleratum, ſummæ calamitati peperit eventum. Nam *Daci à natura potatores fortisſimi* hoc unum prædicabile perpetuum reliquerunt *Anglis*, ut jam *Anglorum* probitas toti præjudicet mundo, in calicibus epotandis. Quam ob rem Rex clavos in ciphis fecit infigi, ut per emenſos ciphorum terminos, biberent ad menſuram.

pligtelse til at hegne hverandres Død, paa en saa kaldet Non-Gilda, hvilket var de Schlesvigiske Borgeres Paaskud, da de sloge Kong Niels ihjel.

Ikke desto mindre, naar man seer af fra saadanne særdeles og tilfældige Hændelser, da synes det dog, at bemeldte Gilder og flere i god Hensigt anvendte menneskelige Midler, have udrettet noget til de forrige alt for grove og stive Sæders Forbedring. Den gamle Grumhed og Grovhed i udbortes Omgængelse blev saa fremmet fra Nationens Humour og Væsen, at den knap syntes at være sig selv liig.

Fra Tid til Tid, bleve de nordiske Folkes Sind og Sæder gandske anderledes, end de i Hedenskabert havde været, og man finder fra det ellefte Seculo af, i denne saavel som andre Henseender, en gandske nye Periodum. (*) Christendommens spotske Siender maa sige hvad de ville, saa bliver det dog en øyensynlig Sandhed, at dens Virkning i Henseende til det borgerlige Levnet, haver gjort et uendeligt Gavn, hvilket bedst kand kiendes, naar man betænker de Sæder, som Folk i Almindelighed, særdeles de nordiske Nationer, forstum vare bekiendte af, og
nu

(*) Om de Danstes Sind og Sæder paa nærværende Tid, siger Baron L. HOLBERG i Danmarks Stats-Beskrivelse c. I. p. 17. saaledes "Den Danske Nation er søyelig og god at komme til rette med, og besynderlig lydlig mod Overmagt; thi der er fast intet Land, hvor Oprør haver mindre Sted, end i Danmark, en heller, hvor Syverie, Rov og Mord gaer mindre i Svang, og hvor Veyfarende kunde reyse med større Sikkerhed, hvilket er at tilskrive, saavel Regieringen, som Indbyggernes gode Naturel," MOLESWORTH tilstaaer det samme om de Danstes spagfærdige og sagtmødige Væsen, men regner dem det snarere til Last end til Dyd; og den Roes, som kand søges i contrario, overlades gierne ham og hans Lige.

nu ikke kunde tilſkrives dem, frem for andre. Vil man ſige, at allene Tidens Længde haver indført meere Mildhed og Menneſkelighed, da ta- ges mærkelig fejl. Det ſom er tværtimod, ſees ikke allene paa de vilde Amerikaner, hvis vedvarende Grumhed og umenneſkelige Haarhed maatte ſynes en Digt, derſom ikke alle Rejſe-Befrirelſer eenſtemmig ſtafſtædede, at Lovers og Tigrers Grumhed ikke veyer op mod deres, men ogſaa kiendes det paa de Øſterlandſke Nationer, være ſig enten Muhamedaner eller Afguds-Dyrkere. Diſſe ere ikke, ſaafom mange ind- bilde ſig, lutter barbariſke og halv eller heel vilde Folk. Ney, Kiøbmand- ſkab, Krig og anden Omgang haver længe ſiden giort dem ſlebne, ſniilde og ſindige nof i mange andre Henſeender: men da de ikke kiende Chri- ſtum og Guds Naade i ham, ſaa er deres ubrudte Hiertes Haarhed hos heele Nationer, endnu den ſelvsamme, ſom for 2000 Aar ſiden, hvilket Hiſtorien nofſom bevidner. Derimod, hvor Evangelium er kom- met hen, og haver fundet beſtändig Jndgang hos noget Folkefærd, der finder man, at, om end ikke Chriſti Sind, ſaa dog Menneſke- ligheden, hos de fleſte er langt kiendeligere. Et Fortrin ſom ikke fand nægtes Europæerne, i Ligning mod de øvrige. Blandt alle øſterlandſke, vare Iſraels Konger bekiendte for særdeles Barm- hiertige Konger, fordi de frem for andre, havde Guds Ord, og det var ſtorſte Utafknemmelighed atnegte ſammes Ords, ja endnu et klarere Evangelii Ords Virkning, til Sinds Omſtiſtelse hos vore Forfædre og andre Europæer. Chriſti Morale: Salige ere de reene af Hjer- tet, de Sagtmodige, de Fredfærdige, de Miſkundelige, var meget ſtridig mod de Maximer, ſom Othin indtrykte i vore Forfædres

Evangelii
kiendelige
Gavn i
Verden.

Sind: og hvad under, at det varede længe, førend de ſidſte ville vige for de første (*).

Videnſka-
berne & Op-
kunſt gjør
de ogſaa
noget til
Forbe-
dring.

Næſt Guds Ord, gjorde det vel ogſaa noget, ſkiont ikke ſaa meget til Sædernes Forbedring, at Sindet blev dyrket og ſlebet ved ad- ſkillige Videnſkaber, eſter den gamle Regel:

- - - didiciffe fideliter artes

Emollit mores, nec finit eſſe feros.

Vel var ſtatus rei litterariæ, i hine mørke Tider, meget ſlet beſtilt, end- ogſaa i de tiiligere oplyſte og polerte Lande. Den Skolaſtiſke Miſſ- maſſ af Theologie og Philoſophie, ſamt den canoniske Ret og noget halv

(*) Denne Sandhed fortienner ſaa meget meere Ertertanke i vore Tider, da nogle formeente Philoſophi ſøge at i indføre et nyt Sedenſkab eller Evangelii For- agt, og dette er egentlig det Hedenskab, ſom kand kaldes fordømmeligt. En Mand, hvis Religion ellers tages i Tvivl, vidner om Evangelii herlige Wirk- ninger, blant alle chriſtelige Secter, med ſaadanne Ord, ſom her fortienne at ſinde Sted. Nos gouvermens modernes doivent incontestablement au chriſtianisme leur plus ſolide autorite, & leurs revolutions moins fre- quentes; il les a rendu eux memes moins ſanguinaires. Cela ſe prouve par le fait, en les comparant aux gouvernemens anciens. La religion mieux connue ecartant le fanatisme, a donné plus de douceur aux meurs chretiennes. Ce changement n'eſt point l'ouvrage des lettres; car partout, ou elles ont brillé, l'humanité n'en a pas été plus respectée. Les cruau- tés des Atheniens, des Egyptiens, des Empereurs de Rome, des chinois, en font foi. Que d'oeuvres de miſericorde ſont l'ouvrage de l'evangile? Que de reſtitutions, de reparations, la confeſſion ne fait elle point faire chez les catholiques? chez nous, combien les approches des temps de communion n'operent elles point de reconciliations & d'aumones, J. J. ROUSSEAU, *Emile ou de l'Education* Tom. II. p. 95.

halv fordervet Latin, var det ſom Lærde Folk paa den Tid lagde ſig efter, men ſaadant ſom det var, fandt det ſine Liebhabere blant de nyeligen fra Hedenskabet omvendte Danſke, hvis Sind fik derved i det mindſte nogen meere Diverſion fra forrige Tidens Brutalitet. Kaniſker, unge Adelsmænd og hvo ſom tragtede efter noget vigtigt Embede i Kirken og Staten, lagde ſig efter de ſaa kaldte boglige Konſter, og da det varede endnu længe, at man her til Lands ikke havde noget Uni-verſitet eller Høſkole, ſaa gik de Tidens ſtuderende Ungdom ſedvanligen til Cöln eller Paris, hvor de ey ſielden lagde Ære ind, og af HELMOLDO roſes for deres ſkarpſindige Argumenter, ſaa vel ſom flyden-
de og veltalende Tunger (*). De ſom havde ſtuderet til Paris, hold-
tes noget fornemmere end alle andre, og kaldtes til Diſtinction, Paris Clercur. Een af dem, navnlig PETRUS de Dacia bragte det ſaa vidt, at han end ogſaa blev Rector Uni-verſitatis Pariſienſis. See lidet meere in *Annal. Eccl. Dan.* Tom. I. p. 522. it. *GRAMMII Orat. de Statu Rej. Liter. in Dania.* Dän. Biblioth. Tom. VII.

Danſke ſtu-
dere Uden-
lands.

(*) *DANI scientia liberali non parum profecerunt, quia nobiliores terræ filios ſuos, non ſolum ad clerum promovendos, verum etiam ſecretioribus rebus inſtituendos, Pariſios mittunt, ubi litteratura ſimul & idioma terræ ipſius imbuti, non ſolum in artibus, ſed etiam in Theologia multum invaluerunt, ſiquidem propter naturalem lingvæ volubilitatem, non ſolum in argumentis dialecticis ſubtiles inveniuntur, ſed etiam in negotiis eccleſiaſticis tractandis, boni decretiſtæ, ſeu legiſtæ comprobantur.*
HELMOLD, *Chron. Slavor* Lib. II, Cap. 5.

Det Sttende Capitel.

Om den Danske Nations naturlige og moralske Beskaffenhed, nu saavel som i de ældre Tider.

Om vor Nations naturlige og moralske Character paa nærværende Tid (efter at samme, ligesom fordem den Engelske, ved mange Tilfælde haver modtaget en fiendelig Blanding af adskillige fremmede Nationer) er det for enhver vanskeligt at sælde nogen vis Dom, dog meest for mig, som af en patriotisk Tilbøyelighed, alt for meget maatte oversee dens Fejl. Herr Baron HOLBERG, som en Normand, der længe havde levet i Dannemark, og maaskee lidt meere upartiisk kunde domme derom, berører denne Punct i sin Danske Stats-Beskrivelse Cap. I. og siger særdeles p. 18. Den Middelmædighed, som Monfr. MOLESWORTH legger Nationen til Last, nemlig, at de Danske ere ikke taabelige, ikke heller høytloge, havde en anden upartiisk Skribent maaskee udtolket som en Dyd og Middelsvey ic. "Den

Nationens
moralske og
naturlige
Character i
Almindelighed.

„ponser, siger HOLBERG, lidt meere paa en Ting, end en Franzos, „men lidt mindre end en Engellænder; Den er ikke saa sparsommelig, „som en Hollænder, men lidt meere paaholden end en Normand: Den „er ikke saa ordriig, som en Tydsk, ey heller saa lidt talende som en „Spanier. Ikke saa skiemtsom, som en Gasconier, ey heller saa ær- „bar som en Potugiis. Ikke saa letsindig som en Pariser, ey heller „saa tungsindig, som en Italiæner,,. Saavidt Herr HOLBERG. Her-
til

til vil jeg føye det, som Herr Justice-Raad ROTHE siger i sine ypperlige Tanker om Kierlighed til Fædernelandet p. 293. „Der er „noget usorgængeligt i Folkenes Gemyts-Art; thi der er noget, der „grunder sig paa naturlige uforanderlige Aarsager; men det, der grun- „der sig paa tilfældige Omstændigheder, paa Opdragelsen, paa Om- „gang med Fremmede, paa Rigtigdommens Formeereelse, paa Regierin- „gens Form eller andre slige Ting, det er Afveerling underkast, og det „gør Folkene tit ukiendelige for den, der ikkun seer paa det udvortes, „paa særskilte Handlinger, eller paa enkelte Deele uden for deres Sam- „menhæng med det gandske. De Tydske og Franske kiendes endnu paa „det, Tacitus og Cæsar har sagt om dem. Grækenlands nu væ- „rende Beboere have den samme Følelighed, den samme Siinhed i For- „standen, der skillede deres Fædre fra de andre Jordens Folk. De ere „altiid glade, de danske og syngte endog under Trældommens tungeste „Byrde, og hver paa deres Kyfter handlende veed at tale om den Fær- „dighed, de have i at skuffe. Saaledes bliver Tingen den samme, men „viiser sig anderledes, efter de tilfældige Omstændigheders Løb. Jeg „taler om Hoved-Trækkene i Maleriet; jeg taler om Handlinges Maa- „dens væsentlige Grunde; de ere ikkun faa, men have Indflydelse i alt.

„Det er en vidtløftig Sag at bestemme Folkenes Gemyts-Art. „Jeg haster mod mit Bærkes Ende, og fand derfor alleene sige tvende „Ord om os og andre Nordens Folk. Mig synes, vi have faaet Stry- „ken i vores Lod, som andre have faaet Siinheden. Vi kunne imod- „tage de store, stærke og vedvarende Følelser, men derfor bevæges vi „mindre hastigen; vi kunne, med en utrættet Møye, trænge dybt ind „i Tingen, men derfor blive vi ikke de lette og fine Skionheder vaer;

„vi

„vi have meere sund Sands end Vid, vi oversee meget, fordi vi ere
 „taalmødige, men vi kræve Tiid for at betragte Tingene. Fornøvel-
 „sen er mindre levende hos os, derfor gjør Vellysten søagere Indryk
 „paa vore Sieler, derfor forderves vi ey saa hastig, derfor blive vi ikke
 „saa let Sandfærnes Trælle; men og derfor ere vi mindre stikkede til
 „Kunster, der eene fødes ved Naturens Undigheders Følelse. Vi
 „styres meere af Fornuften end af Indbildnings Kraften. Vi kunne
 „blive saare agtbare, men kunne ikke saa let gjøre os elskede.,,

Om Nationens Exterieur, Skabning og Farve, demmer den
 store Physicus J. S. HALLER i sin *Natur-Geschichte der Thiere und*
 Skabning. Menschen p. 140. saaledes: „Die Dänen sind große starke Leute,
 lebhafter und rother Gesichtsfarbe. Sie erreichen ein ziemli-
 ches Alter. Ihre Weiber sind weiß, von guter Bildung, sehr
 fruchtbar und wirthlich.,, At Fruentimmeret særdeles distingeres ved
 den lysere Farve, glemmes ikke i den Tractat: *Venus Physique* P. II.
 Cap. I. anført i det Hamborgske Magazin Tom I. p. 48. med føl-
 gende Ord: Man findet keinen ganz weissen, als wenn man weit
 in den gemässigten Erdstrich hinein kommt. Am Ende dieses
 Erdstrichs, findet man die weissesten Volker. Die Dänische
 Blonde verblendet durch ihre weisse Farbe, den erstaunten rei-
 senden. Er kan es kaum glauben, daß sie, die er izt siehet,
 und die Africanerin, die er gesehen hat, beydes Frauenzim-
 mer sind.

og Tempe-
 rament.

Nogle ældre udenlandske Skribentere give tilkiende, at Nordens
 Indbyggere i Almindelighed blive anseete for særdeles blodrige, søre og
 fyldige af Legeme, ligesom af Sind og Mod, mandhaftige, frem for
 andre.

andre. (*) Vel mueligt, at Forskiellen og Fortrinet kand have været fiendeligere i den Verdens Alder, da Levemaaden var eenfoldigere og Overdaadighed i Mad og Drikke mindre bekiendt. Imidlertid siger VITRUVIUS Lib. VI. p. 104. seqv. "I Norden opfodes Folk med „meget store Legemer, (immanibus corporibus) lys Farve og meget „Blod, fordi de ere vædskesfulde og dannede under en kølende Luft. De „res Blodrigthed gjør dem i Krigen usforsagte. „ „ „ De som fødes i en kølig Luft, ere særdigst til at slaaes, og usorsærdede til at „gøre et heftig Anfald, men ved Seendrægtighed brydes og tæmmes „de„. Dersom de sidste tvetydige Ord: Magnis viribus ruunt sine timore, sed tarditate anime refringuntur, forståes om en phlegmatisk Seendrægtighed, som i Begyndelsen tempererer deres naturlige Varme, hvis fulde Kraft yrer sig maaskee langsommere, men varer længere hos dem end hos de sydligere Folk, da giver jeg Vitruvii Mening Bisald, særdeles i Hentydelse paa vor Danske, meere end paa den Norske og Svenske Nation. Jeg meener, at den Danske haver, i Hentydelse til sit Temperament, meest Overeensstemmelse med den Hollandske, da de begge leve under en temmelig vaad og tung eller trykkende Luft-Kreds, ikke nær saa tør, som i de fleeste andre Lande. I Danmark, ligesom i Nederlandene, forvolder Havets Naboeskab, at Luften fyldes med mange fugtig^e Uddampninger og influerer over Indbyggernes Legems- og Sinds-Bestaffenhed saaledes, at dem gemeenligen ikke fattes en god Deel af kølende Vædsfer i Blodet. Dette

Phleg-

Meere
phlegmatisk
end hos en
deel andre.

(*) Gothi conscientia virium freti, robore corporis validi, manu prompti.
ISIDORI Chron. p. 730.

Phlegma gjør os ikke slet saa muntre og fyrrige, som enten Franzoserne eller de Høytidske, men tillige giver den os mere Stadighed og Bestandighed i vore Tanker og Gierninger. Vi komme noget sildigere af Sted, men desto sindigere og eftertryffelligere, og naar vi først ere satte vel i Bevægelse, samt undertiden have givet nogle Lære-Penge, eller paa anden Maade ere blevne stimulerede og opmuntrede, da udfor vi vore Ting med meere Orden og Bestandighed end en Deel andre (*).

Dog
hos
rigt.

der
blod-

Imidlertid er bemeldte phlegmatiske Temperament foreenet med en stærk Blanding af det sangviniske eller blodrige, og det i Anledning af Landets Frugtbarhed paa Korn og Dvæg, som giver Almuens Folk her, frem for i de fleeste andre Lande, god Forraad paa Mad og Drikke af det nærfomme Slags. Risdædere ere de Danske; ligesom de Engelske, frem for Høytidske eller Franzoser, i saadan Grad, at naar disse behjælp sig med Koer, Kødder, Augurker, Salade eller andre Havs-Bærter, og ikkuns paa Høytids Dage, saaer lidet Risd eller Flest at smage, da ædes dette af den Danske Bonde, nogle Dage om Ugen, som sædvanlig Suel. Jeg vil ey sige, at det er sundere eller giver desto lettere Blod. (thi jeg ønskede mine Landsmænd her i noget meere af den tydske og franske Smag) men vel er det vist, at meere
Risd-

(*) BARON DE LAHONTAN som var vel forreist og bekiendt blant adskillige Folkeslag, aflegger, om den Danske Nations gode Egenstaber, følgende Vidnesbyrd i sin *Voyage en Dannemarc.* p. 187. edit. Amst. 1728 Les Danois sont bienfaits, civils, honnetes, braves & entreprennans, & leurs façons de faire ont quelque chose d'aimable, en ce qu'ils s'ont tout à fait affables & complaisans. Je les crois gens de reflexion & de bons sens, éloignes de cette affectation & de cette vanite insupportable;

Rod-mad giver Blodet en stærkere og hidsigere Næring til at holde af nærsom Jernvegt mod den forberemdre Phlegma, alt efter Forsynets viise og Gode. gode Indretning, som vi Mennesker ikke altid indsee. Saa er og derfor den Danske Bondes eller anden Arbejders legemlige Kraft, længere i Stand til at udholde et strængt Arbejde, om han ellers haver saa god Lyst som Ene dertil. Baade jeg selv og andre mine Naboer have, ved adskillig Anledning, merket dette, at, naar vi have haft Tydske eller andre fremmede Arbejdere i een slags Gierning med vore Danske, da have disse ikke strax grebet sig saa stærk an, eller været saa fyrrige i Begyndelsen, men frem for hine, have de holdt ud i Længden; og vist en fuldkommnere Legems Styrke; uden Tvivl fordi stamina corporis hos dem vare af et vigtigere Indhold. Af denne naturlige Grund er det vel ogsaa, at vore Danske Krigs-Folk, saa vel i Marken som paa Floden, langt bedre og bestandigere holde ud, end de fleeste andre, saa fremt de ellers vel anføres og vel plejes, med tilstrækkelig Underholdning. Den ville de have, ellers gjøre de ikke got: men saae de den, da understøttes Hjertet af Mægen, og synker ikke saa snart. En Sandhed, som jeg haver hørt stadfæste af gamle Officerer, hvis Meening var, at saa længe vore Danske Krigsmænd havde fuldt op af deres Lands sædvanlige Føde og Drikke, da torde man sikkert føre dem i Jid og Vand, lidende paa deres Mod og Mandom, saasom paa en Muur.

Paa de gamle Danskes Tapperhed ja alt for store Lyst til Krigs-Tog i fremmede Lande, er i denne Bogs Begyndelse anført Exempler nok, som stadfæste den Engelske Konges Alfredi Bektendelse hos DUDON DE S. QUINTIN *de Actis Norm.* Lib. II. p. 73. Nulla tellus effert viros magis quam Dania præcipuos armisque strenue edoctos. Det er: Intet

Hvilken
Danske ikke
ville savne.

Tapper-
heds uge-
meene Roes
i de ældre.

Land giver fortreffligere og stridbareere Solk af sig end Danne-
mark. Item *Annal. Fuldens. in collect. Quercetan.* p. 18. ad ann.
891. Erat ibi gens fortissima Danorum, quæ nunquam antea in aliqua
munitione, aut capta aut superata auditur. 3: Der (i Nederland) var det
allertapperste danske Solk, om hvilket man aldrig tilforn haver
hørt, at det i nogen Fesning er taget til Sange eller overvundet.
Saa og LUITPRAND *Chron. Lib. II. apud MURATOR. in Script. Ital.*
Tom. II. p. 451. Cujus (Henrici D. Saxon.) ex hoc apud Italos nomen
maxime tunc clarebat, quod Danos, nulli ante subiectos, solus ipse de-
bellaret ac tributarios faceret 3: Lands (den Sachsiske Hertug Henrici I.
siden Romersk Konges) Navn blev hos Italicenerne den Gang al-
termest berømmeligt deraf, at han allene overvandt sog under-
tvang sig de Danske, hvilke tilforn af ingen vare undertvungne.
Og endelig ALB. CRANTZ. *in Wandal.* cap. XL. Erat ea natio Danorum
aliquando universis terrori: Britanniam occupavit, Gallias expilavit,
Germaniæ littora est populata, Frisiis imperabat, Saxones aliquando ad
juga coegit 3: Denne de Danstes Nation haver forðum været en
Skæk for alle. Den haver indtaget Engelland, udplyndret
Frankerig og Tydskland, hersket over Sviserne og lagt Sachsen
under Nag. Item: *Hist. Goth. Lib. IV.* Hac illa est Danicæ & Nor-
mannicæ gentis gloria, quam indagamus, quod in longinqva Regione di-
tionem quæsierit, primum in Longobardia per annos ducentos, deinde
in Normannia, ubi ducatus honore non contenta, non quievit, donec
Angliam sibi adjiceret. 3: Denne er det Danske og Normanniske Sol-
kes Ære, som vi opsøge, da den haver forskaffet sig Herredom
i langt fraliggende Lande, anlagt Sørstendømme, grundfæstet
Kon-

Kongeriger, og efterladt sig dem først 200 Aar i Lombardiet, siden i Normandiet, hvor det ikke nøyedes med et Sørstendoms Være, og ikke hvilede, førend det forskaffede sig dertil Engelsk Land.

Af nyere Tiders Skribentere vil jeg endnu legge noget hertil, saasom af den Engellske Envoyé VERNONS Keyse. Beskrivelse i Danne- mark. Rotterdam 1707, der hedder det p. 547 seqv. "Jeg anseer de „Danske saasom Levninger af en berømmelig Nation, hvilken fordum „haver gjort stor Opsigt i Verden, udbredet sine Colonier allevegne, „og paa adskillige Tider underkastet sig ved sine Vaaben, Europa største Deel. De Cimbrer og Teutoner, som havde hiemme i Danne- „mark, og som komme Resten af Verden til at stielve, vil jeg lade ligge „begravne i Alderdommen. Dette maa man bekiende, at nu omstun- „der er i Europa ingen Nation, som haver været saa meget frygtet, og „haver gjort flere Erobringender end den Danske (*). De Danske overfaldt „fordum Frankerig, trængde dybt ind deri, og ødelagde i lang Tid „dette store Rige, indtil de franske Konger saae sig nødte til, at indrem- „me dem een af deres rigeste Provinser. Engelland, Irland og Skot- „land have været iblant deres Erobringender. Det første af disse Riger „have de besiddet længe nok, og givet det adskillige Konger. Den store „Kong Knuds Ihukommelse holdes der endnu i Høvnagtelse, og hands „Blod flyder endnu i vore Kongers Aarer. Sachsen, Pølsland, Polen, „Rusland have været de Danske Vaaben underkaste. Sverrig og

(*) Il faut demeurer d'accord, qv'il n'y a point aujourd'hui de nation en Europe, qui ait été si redoutable que la danoise, & qui ait fait tant de conquestes.

„Norge have de indtaget, og man kand sige, at de Danske have været de berømmeligste og de stridbareste Europæiske Nationers Overvindere. Under samme Syns Punct ansees de gamle Danstes Bedrifter af de tvende store Historie-Skribere JOANNE MEURSIO i den Danske Histories dedicat. til CHRISTEN FRIIS. (*) og JOANN. JSAAC. PONTANO. in Chorograph. Dan. p. 776. (**)

Krigens
Lykke om-
stændelig.

I de sildigere Tider og hjemme hos dem selv, til eget Forsvar, have de Danske Vaaben ikke været saa lykkelige. Derom vidner særdeles de tvende prisværdige, men i Krigen vanheldige Kongers CHRISTIANI IV. og FRIDERICI III. Historie, alt for fiendelig, men tillige bevidner den dette, at Forskiellens rette Grund og Aarsag ikke kunde søges i Nationens mindre Stridbarhed eller mindre Trofskab mod Fædernelandet og dets Regentere, men næst den Allerhøjestes Styrelse, egentligen i de snevre Grændser, som den Gang indskrænkede Kongernes Magt og Myndighed, hvis Mangel lod Landet staae saa got som gandske værgeløst, lige indtil Fienden var paa Grændserne, og uden synderlig

(*) *Ecce autem hoc verum in Danis vestris, quorum virtus bellica longe maxima & ingenii excolendi studium plane incredibile semper fuit. - - Sub Erico IV. militavere, Imperatori Byzantino. Frisiam subjugarunt sub Gotrico. Carolo Magno formidandi exstitere. Expugnarunt Sveciam sub Reigero & Norvegiam, Angliam, Scotiam, Orcades & Hiberniam, Vandalianam sub Helgone, Rorico, Frothone I & II. Jarmerico & Waldemaro I. Erico decimo Saxoniam sub Wermundo. Germaniam totam & Belgium Italiamque varie perterruerunt.*

(**) *Danis oriens occidentisque fascies submisit. Hibernia octies, Anglia decies perdomita &c. Slavorum gens 24 ies, Svecia 22 ies, Scotia, Saxonia paruit; ut taceam, in Gallias translatum imperium, hodieque Italiam Hispaniamque gloriari Gothorum profapia.*

ligl Modstand spillede Mester i et Land, hvor man ikke havde efterlevet den gamle Regel: Tempore pacis de bello cogitasse, neminem poenituit.

Krigens saavel som andre Tings Lykke er ustadig, og dens Ære, som for menneskelige Dyne er een af de alleransæeligste, (i Glds Dyne formodentlig ikke) vandrer Tid efter Tid, fra en Nation til den anden: Lykkeligst er det Folk, som finder mindst Trang eller Anledning til at indlegge sig den Slags Ære, der kjobes alt for dyre, ved Borgernes Blod. I vore Tider have vi seet de nyeligen allerfeyerrigeste Folkefærd overvundne een gang efter den anden, skönt Folket haver været det samme, men Omstændighederne forandrede, og den Allerhøyestes Hensigt anderledes: Han som lader baade hvært Menneske og heele Nationer spille den Rulle, som svarer til hans Dyemærk i Verdens Huusholdning, saa at hvær Nation hverken er eller gior og gielder meere i det store Spil, end han vil ogsaa længe ham got synes.

Siden det navnkundige Falkenbergste Feldt-Slag, An. 1565 i Friderici II. Tid, da 4000 Danske ved at slaae i aaben Mark 25000 Svenske af hvilke de 5000 laae døde paa Bal-Pladsen, (*) og efter den Kalmarste Feide under CHRIST. IV. have de Svenske unegteligen havt Seyeren paa deres Side i de allerfleeste Feldt-Slage; men derimod til Soes, ligesaa sædvanligen maattet vige for de Danske, og ladet dem beholde Seyer.

Saa

(*) Om denne mageløse Seyer, vidner en Medaille i Museo Regio Tab. XIX. med følgende Paaskrift: An. 65. Am Abondt S Urful, Slug K. Friderich der 2, mit 4000 Man auf Aftor Hæide; K. Erich den 14. war 25000 Man starck, und bliben 5000 Sweden auf die Walfstadt.

Danske
Hjælpe-
Tropper
udenlands.

Saa have og de danske Hjælpe-Tropper til Lands, i Slutningen af forrige Seculo og Begyndelsen af dette, indlagt megen Ære i Irland, Ungarn, Italien, Nederland og Tydskland, særdeles i den decisive Bataille ved Zochsted, hvor de Danske Tropper reve de Franske den Sejer af Haanden, som syntes allerede at være paa deres Side. (*)

Endnu større Tak og Ære forhvervede sig de danske Tropper An. 1706 i det Slag ved Ramalies, hvor de, efter en stærk Marsch, anfaldt de franske Huus-Tropper, slog og adspredte dem, samt bragte en fuldkommen Sejer til veje, hvilket den Engelske Dronning ANNA taknemmeligst erkjendte med sin Skrivelse til Kong FRIDERIC. IV, af hvilken nogle Ord fortiene at anføres, nemlig disse: „Endskiont Eders
„Majestæt allerede er underrettet om, med hvilket Tab de foreente
„Spanske og Franske, den ottende i denne Maanet, ere blevne slagne
„ved Ramalies, og hvilken stor Ære de Danske Regimenter i det Slag
„have indlagt sig, saa have vi dog anseet det for vor Pligt, at lade
„Eders Majestæt vide, hvor stor Taknemmelighed disse uovervin-
„delige Tropper have fortient af os og vore Allierte; Thi det er billigt,
„at de, som med en stor Tapperhed have segtet under vore Fahner, og
„saa

(*) Paa denne store Sejervinding, meest ved Danske Vaaben, blev slagen en Medaille med disse Ord: Maxima, sed multo Danorum sanguine parata. Reden under: Sociis Danorum armis. Paa Reversen: Augustissimo Septentrionis Monarchæ, Friderico Quarto, Patriæ Patri, Rerum Restauratori, missis in auxilium confœderatorum Imper. Angl. & Batav. XX. millibus Militum.

„saa af os bekomme den fortiente Roes og Priis. Bisseligen kunde vi
 „ikke noksom forundre os over, at disse Soldater, end ogsaa efter at
 „de ved en lang Marsch vare udmattede, med saadan Iver indtrængte
 „sig i Siendens Slagts-Orden. Siendens Bestuelse gav dem nye Kræf-
 „ter, og saasnart de fik dem at see, dereve de dem paa Flugt. Endelig
 „have Franzoserne befundet, at de ikke kunde komme op mod de strid-
 „bare Engellænder og Danske, og at det er dem sikrere at ligge skjulte i
 „deres Fæstninger, end at stride i aaben Mark. --- Os er intet an-
 „det tilovers, end at recommandere Eders Majestæt disse tappre Trop-
 „per, som have udrettet saa store Ting, ikke tvivlendes, at Eders
 „Majestæt, efter sin sædvanlige Godhed, og for at opmuntre andre
 „til Tapperhed, haver Naade for saadanne Folk, hvilke have tilvæne-
 „bragt sig selv og den Danske Nation ikke mindre Ære, end gands-
 „ke Europa Nytte.,,

I sædvanlige Omstændigheder og hvad som tilhører det borgerli-
 ge Liv, kand ingen nægte Nationens Fredfærdighed, Høflighed og Hospit-
 talitet, allermindst dens Godhiertighed mod Trængende, hvilken nok-
 som bevidnes ved daglige Almisser og saa mange rige Stiftelser for
 alle Slags fattige, at i de protestantiske Lande, af lige Størrelse, knap
 findes flere eller rigeligere doterte Hospitaller, offentlige Frie-Skoler,
 Børne-Huuse, Enke-Huuse, Jomfrue-Klostere eller andre Anstalt-
 ter til Nødsiddendes Hielp og Bistand. Hvad man derhos beklager, er
 dette, at ligesom alt got, tilfældigviis, kand være nogen Misbrug un-
 derkastet, saa opmuntres mange Fattige til Orkesløshed eller mindre
 Stræbsomhed og Sparommelighed, ved den Tillid, som settes paa
 Almisse, Pensioner og Hospitaller. Sagde jeg, at Nationens største

De Dan-
 kes Milde-
 hed og Mi-
 skundhed
 mod Træng-
 ende.

Misbrugt. Drel lignede sine Naboer, paa høyre eller venstre Side, i Nøysomhed med lidet, Nærksomhed og utrettet Vindstibeligbed i alle Slags Arbeyd, da gif det vist nok uden for Sandheds Grændser. Magelige er vi for den største Deel, maaffee i Anledning af Lusten og det tilforn omtalte Temperament, dog ere vi ikke desto mindre betænkte paa at leve vel, ja noget bedre end Omstændighederne kunde tillade, efter en god Huusholdnings Regler. Det findes ogsaa fiendelig nok, at de Fabriqueurs eller andre Haandværks-Folk, som paa nogle Aars Tiid, i temmelig Antal ere indkomne, og have boesat sig iblant os, ikke vedligeholde deres eget Lands Leve-Maade, saa at vi af dem kunde tage Exempel paa Farvelighed og Slittighed, men snarere at de gaae over til os, og antage den Danske Smag i en kostbarere og mageligere Leve-Maade, hvilket endelig maa have sin Indflydelse paa Vahrenes høyere Priis hos os, end i deres Fæderneland.

Til Orkes-
løshed.

Blandt Bonde-Standen er vel nogen meere Farvelighed end i Riøbstæderne, særdeles i Hoved-Staden, dog ikke nær saa megen, som i de fleeste andre Lande, og skiont jeg ikke underskriver alle Hr. Nic. Hier. GUNDLINGS Ord i hans Discours über den izigen Zustand der Europ. Staaten P. II. cap. VIII. p. 186, maa dog tilstaaes det meeste af hvad han der siger, nemlig: „Der Däne lebet delieieux, und „darin hat MOLESWORTH recht, (*) wann er saget: Der Däne esse und „trinke gut, er liege so gerne im Bette, und daß er in keinem Lande so „gute Betten gesehen, als in Pommern, Mecklenborg und Dännemark; „ den

(*) Udi adskillige andre Ting tager GUNDLING Nationens Partie mod MOLESWORTHS aabenbare Bagtalelse.

„den sie haben da trefliche Gänse und Federn. In Dännemark ist kein
„Bauer, der sich nicht umb den andern Tag weiß anziehet, und alle
„Tage seine 3 Gerichte hat, isset alle Tage Fleisch, aber meist ge-
„böckeltes ic.“

Hvo veed, om ikke den tydske og fransøffe Almue gierne var den
Danstes Esterfølgere i alt dette, saafremt den dertil fandt Raad og Lys-
lighed, hvilket blandt andet sluttes af det, som nyeligen blev anført efter
Sandhed, om Fremmede som i de sildigere Tider indfunde sig hos os,
og strax bequemme sig til vores Leve-Maade, om ikke i andet, saa dog
i Magelighed, Mad og Drikke. Alt ogsaa dette haver været Nationens
Sædvane af Arids-Tid, saadant mærkes af dens Thukommelse, efter-
ladt i Engelland, hvor man ellers nu omstunder driver Overdaadig-
hed saa høyt, som i noget Land, og hvor Bonden selv lever saavel, som
den tydske Herremand. (*) Da de Danske i det 10ende og 11te Seculo,
spillede Mestere i Engelland, misbrugte de vist nok deres Lykke, en alle-
ne til Boldsomhed over Landets egne, men ogsaa til Sylderie, Graad-
serie og Lediggang, tilleggende sig selv det Ære-Navn af Lord Dane
eller Zerre Danske, som siden blev til et Øge-Navn, og en kort Befri-
velse paa saadanne Folk, som ville leve paa Herre-viis og derhos intet
bestille. For Alderdommens Skyld og til Beviis paa Tidernes merke-
lige Forandring i Engelland, vil jeg herom anføre, af Engelske Kroni-
ker, et par Vidnesbyrd, hvis korte Indhold er, at de Danske, som
fandtes i alle Huse, levede paa Engelsmandens Omkostning, ligesom

Bands

Lord
Dane.

(*) Naar man i Engelland vil beskrive et fedt og lastet Menneske af god Anseelse,
siger man; He looks lyk a fermar. Han seer ud som en Bonde.

Vandbierne blandt de andre Bier, dreve deres Bert ud at arbeyde, men diverterede sig selv hjemme med Mandens Kone og Døttre. (*)

Arbeyd-
somhed
 Fremgang
 og Forbe-
dring i vore
Tider uneg-
telig.

Hvad ellers angaaer den Danske Nations Industrie, Stræbsomhed og Gliid i at foretage sig noget til sit særdeles, saavel som det almindelige Bedste, da kand man, paa Grund af en unægtelig Erfaring, ogsaa sige dette, at, skiont man deri ikke endnu haver naaet nogen høy Grad, saa staaer man ikke heller nær saa langt tilbage, som i forrige Tider, og hvad os endnu fattes, er, skiont ikke lidet, dog ikke heller slet saa meget, som visse velsindede Patrioter, med idelig og alt for stor Klynken, og Klagen, give tilkiende: En Gemnyts-Syge, som finder Smag i at betage sig selv og andre, Fornøyselsen af allerede opnaaede Fordeele, allene fordi disse endnu ere mangelfulde og usulfomne, skiont vist nok drevne saavidt, som Forsædrene aldrig havde forestillet sig. Til Beviis herpaa, henvises ikkuns til det lidet, som om denne Materie er anført, i EUTROPII PHILADELPHI Oeconomistæ Ba-

lance,

(*) Saa hedder det i PET. HEYLINGS *Cosmograph.* Lib. I. p. 271. First each English house maintained one *Dane*, how Living idely, like the drone among the Bees, had the Benefit of all their Labour and was by them called *Lord Dane*. And even now when we see an idle fellow, we call him a *Lord Dane*. Saa og udi FABIAN'S *Chronic.* Vol. I. P. VI. cap. 198. The *Danes* by strenght caused husbond men to eare and sow the lande, and do all other wile labour, that belonged to husbonderie, and the *Dane* helde wife at his pleasure, with daughter and servant. And when the Husbond man came home, he scould scantle hawe of his owne or servants had, so that the *Dane* had all the commandement and eate and dranke his fyller af the Worst. And ower that the common people where sa of theym oppressed, that for feare and dreade, they called them in ewery house as they had vule af, *Lord Dane*.

Iance, cap. XIV. p. 311-316, hvor Industriens og 'de dertil henhørende Borgerlige Ting's Fremgang korteligen er forestillet. Fra dette indværende Seculi Begyndelse, er vist nok gjort en fiendelig Fremgang i Landets Dyrkelse med meere Vindskibelighed, Vid og Gliid, da mange tusinde Tønder Algerland ere tagne under Ploven, efter at de stedse, eller dog fra utænkkelige Tider, have lagt udyrkede og til ingen eller saare liden Nytte. Dernæst ere mangfoldige Manufacturer og Fabriquer anlagte og fortsatte, skient ikke uden store Vanskeligheder, og endelig er Handelen og Søefarten udvidet, skient ikke til lige stor Fordeel for alle særdeles Stæder og Personer, hvilket ved enhver Forandring er umueligt, saa dog vist nok til det almindelige Bedste. Herved have vore store Konger, saasom rette Landsfædre, forhvervet sig en udødelig Roes, og paalagt Undersaatterne den allerstørste Forpligtelse, da alle de Ting, som ikke stoed: i private Folkes Forimue at foretage sig, ere først forsøgte, og siden satte i Verk, ved Udlæg af den Cassé, som ikke allevegne staaer aabent i saa got Brug. Allermest kunde man med Sandhed sige i den Henseende, til vores nu regerende Allernaadigste Kong FRIDERICH den 5mte, hans udødelige Væreminde, der som det behøvedes, og Tingen ikke taledes for sig selv. Saa vidt var hverken Hovedernes Vittighed eller Hændernes Hurtighed nogen Tiid tilforn drevet i Dannemark.

Lad være at den luxuriante og overdaadige Leve-Maade, som vi nyligen have seet at være en gammel National-Syge, blander sig i alt dette, og tager nye Anledning deraf til Daarlighed: Den ville dog ikke have bleven ude, om vi end idelig havde blevet ved at kiøbe Altting fra Fremmede. Saa vidt have vi dog bragt det, ved Manufactur og

Soefart, at en Deel Fremmede, som nyeligen folgte til os, nu kiøbe af os adskillige kostbare Vahre: folgeligen er Nationens opmuntrede og merkelige forbedrede Industrie en Sandhed, som ey kand modsiges.

Dog allene
blandt Al-
muen.

Ikke destomindre findes fornødent, med samme Upartisthed at tilstaae en anden Sandhed, som ikke aldeles harmonerer hermed, og ikke kand tiene til Nationens Nøes, nemlig dette, at den gammeldags Hunslighed og Arbejdsomhed, (om Farvelighed vil jeg ikke tale) som forud fandtes hos Folk af adelig saavel som Borgerlig Stand, nu omstunder meget svækkes i Hoved-Staden Kiøbenhavn, og maaskee paa flere Stæder, hos dem som rette sig derefter. At spinde, vinde, væve *xc.* var vist nok i fornemme Huuse meere brugeligt, end nu omstunder, da deslige Arbejd med Foragt er henviist alleene til dem af Almuen, som drives ved en overhengende Trang, men saa got som skammelig, og derfor affkaffer, blandt næsten alle velhavende, særdeles i Stæderne, hvorimod man ickens pønser paa en Afvevling i Divertissements, Visiter, contra Visiter, Spille-Partier, Baller, Skue-Spil eller deslige.

J saa vidt haver den gammeldags Industrie vist nok været større, og derimod veed jeg ingen anden Trost, end at det gaaer i den Henseende, andre Nationer ikke bedre end os. Denne Verdens Alder drives af saadan en Forsængeligheds og Vetsindigheds Aand, (maaskee til et Remedium mod sin Tungsindighed, som ogsaa meere klages over) at næsten alle de, som komme i Strømmen, fare bort med Strømmen, foruden vidre Estertanke.

Angaaende Bonde Almuens Industrie og Arbejdsomhed, særdeles Daglonneres paa Landet, have nogle Patrioter, men allerbest den unævnte Forsfatter af det tredie Stykke i Danmarks og Norges

Deco-

Oeconomiske Magazins V. Tome, med god Grund observeret, at denne Slittighed, ligesom Ebbe og Flod tager af eller til, alt efter som Jøde- Bahrene findes eet Aar dyrere, et andet Aar lettere, folgelig synes den at rette sig efter Capitels Risbet. Viſt nok er det, efter en So: faving, som jeg ikke kand tage i Tvivl, at Landmanden, som i dyre Aar, finder Daglonnere nok, der tilbyder sig selv, maa i lette Aar, leede efter dem, og formedelst deres Mangel, knap kand faae sin Gierning frem. Af bemeldte heel grundige Tractat p. 72 seqv. vil jeg her uddrage noget, denne vigtige Sag angaaende: "Nogle af de dorne og „efterladne, siger han, skamme sig dog ved at tigge i lette Aaringer, „giøre derfor noget men faare lidet, og finde let Joden i et Land, som „haver Overflodighed der af, og hvor Folk i Almindelighed ere godgie- „rende. Disse ere i gode Tider lade og kostbare, med hvad de skulle be- „stille, men i dyre Tider ere de hurtige, billige og villige. Deras sees „Aarsagen, hvorfor Aars-Løn, Uge-Løn og Dag-Løn, ja al Slags „Arbeyds Løn, uden for de sluttede Laug, er høyere, naar Levnets- „Midler ere lette, men lavere naar Levnets-Midler ere dyre: „Nemlig fordi flere Hænder undrage sig Arbejdet i de gode, „og flere tage fat der paa i de dyre Aar. Saaledes faae man, „F. E. i Aaret 1758, da en Skieppe Rug kostede 3 Mark 4 Skilling, „Folk løbe ligesom om Kap, med Lerredet, Badmel, sribet og andet „hiemgiort Tøy, men ikke i Aar 1760, da Ruggen koster kuns 14 Skil- „ling Skieppen, og endda var Tøyet bedre og Risbet ligesaa, i det „første Aar. Ligeledes staaer det fast og feiler aldrig hos Træskoe-Ma- „gerne, hvis Haandverk er vidtloftig her i Riget, at, naar Rugen har „været let, saa har Træskoene været dyre, & via versa. Andensteds

Dg efter
Fornøden-
hed.

„for

„forholder det sig ligeledes: J. E. Udi bemeldte Aar 1758, da Kornet var dyre i Mecklenborg, kunde man derfra have et Pund spundet „Udgarn, netto for det samme, som man her giver til Spindelommen, „men nu da Korn-Prisen er falden, saa er Prisen paa Garnet opstegen.„ Efter en udsørligere Demonstration af den Skade, som Leve-Midternes alt for lette Pris tilføje Flittighed i et Land, der selv avler sin Føde, drager bemeldte Autor p. 77. den Slutning deraf, at det er Hollændernes høyere Priser paa Føde-Vahre, som gjøre deres Almue flittig, nedsetter Prisen paa deres Arbejds-Løn, og gjør, at de kunde sælge lettere end andre: men contrarium hos os, drager en anden Virkning efter sig, da de ringere Priser unddrage mange saadanne Hænder fra Arbejdet som ellers grebe fat derpaa. I hvor om Alting er, hjemstilles denne vigtige Sag til vore Statsmænds videre Eftertanke, og anføres her, fordi den synes at fortjene Overveelse, og fordi man stræber at gjøre denne Lands-Beskrivelse, i alle sine Deele saa pragmatisk, som muligt være kand, ventende, at mange Ting, saavel den almindelige som særdeles Bescærd angaaende, ville i Fremtiden alt meere og meere indsees og saa vidt muligt, anvendes til Fæderne-Landets Beste, hvilket næst den Allerhøyestes Betsignelse, hviler paa Indbyggernes nærsomme Flid og Vindskibelighed.

Denne sidste formodes ogsaa at staae i nogen Grad af kiendelig Tilvæxt og Fremgang derved, at man meere end tilforn, haver været betænkt paa Ungdommens Ansørelse til nyttigt Arbejde, item Betleries og Lediggangs Afkæffelse. Det sidste var vandffeliger hos os end andensteds, efterdi Levnets-Midlerne særdeles paa Landet og i smaa Stæder, gemeenligen ere got Kiøb, ligesom de fleeste Indbyggeres

Barm:

Barmhiertighed mod Fattige meget stor, og det foruden videre Hensigt, end allene til den nærværende Nød. Jeg troer ogsaa at det Offer, som saaledes haver været giort i Eenfoldighed, ikke savner sin Lon. Smidlertid er det vist, at Barmhiertighed saavel som alt andet got, kand have en ond Virkning, naar Anvendelsen er urigtig, og geraader saavel enkelte Personer til Bestyrkelse i deres Afveje, som andre ligesindede til Opmuntring at efterfølge dem, og derved, lige saavel som de, at komme igiennem Verden.

Ved disse Anledninger haver Ørkesløshed, grundet paa Forsikring om Almiisse, og vrangeligen understyttet ved en Mistrydelse af Barmhiertighed, saaledes indrodet sig her til Lands, at jeg troer, intet Land trænge høyligere til de Anstalter, som fra dette Seculi Begyndelse af, ere giorte, om ellers allevegne vedligeholdte, til hiin skændige Tings Afskaffelse, deels ved at udsøge i hver Meenighed de sande Almiisse-Lemmer, hvis Underholdning paaligger os lige saa vist, som Dyrighedens eller Præstefabets Underholdning: deels ogsaa ved at gribe og i adskillige Tugt-Huuse, til Arbejde hensette saadanne modvillige Betlere, eller Publici Bedragere, ja Fiender og Fordærvere, som indtil Alderdommen, ikke ville slippe Bettel-Staven af deres friske og sunde Hænder, efter at den engang var bleven varm deri.

Af deslige Tugt- og Arbejds-Huuse ere adskillige anlagte her og der i Provinjerne, og deri indrettede Spinderier, Bæverier eller anden Slags nyttigt Arbejde, og den frievillige Gave, som til slige Stæders Underholdning anvendes, torde være den Allerhøieste vel saa behagelig, som den der ved Testament, eller paa anden Maade, gives til et Hospital eller Syge-Huus; Thi udi Tugt-Huuse, naar de ellers findes

viiselig og Christelig indrettede, cureres Menniskens Sind fra megen Ondskab, ja Landet renses og Nationen cureres i disse Syg-Stuer, fra saadanne anstikkende Sygdomme, som enten ville dræbe Statens Lege-me, eller dog giøre det matt og afmægtigt, hvilket andre Folk, særdeles de viise og vindskibelige Hollændere, længe siden have indseet, og rettet sig efter.

Næst disse Arbeyds-Zuse til Evang for modtvillige Tiggere, er ogsaa i vore Tider paa adskillige Stæder, giort Anstalt til at skaffe frivillige Arbejdere en Fordeel, saa og en fornøden Underviisning, særdeles i Spinderie, saasom Grunden til Bæverie og adskillige Fabriquer. Særdeles ere i og omkring ved Kiøbenhavn, saavel som andensteds, i de sidste Aaringer, anlagte nogle Sneese Spinde-Stuer, fornemmelig til den Ende, at Ungdommen af begge Kiøn, betimeligen maatte værenes til at holde Hænderne i Arbejde: og hvo som hjælper til disse Anstalters Understyttelse, gjør vist nok meget til almindelig Belfærds Befordring.

Opfostrings-Huse.

End videre have vi, i de sidste tredive Aars Tid, i adskillige Provinzer, seet en god Deel vel forsynte Opfostrings- eller Waysenhuse, hvor man antager sig fattige forladte Børn, til Christelig Opdragelse og Underviisning, ikke allene i deres Saligheds Sag, men ogsaa i saadant Haand-Arbejde, som kand sette dem i Stand til at æde med Tiden deres eget Brød, uden at være Staten til Byrde.

Skoler for den studerende Ungdom.

Med offentlige og af Publico underholdte Skoler, for den til Studeringer bestemte Ungdom, haver Dannemark været rigeligen, ja endogsaa til Overflødighed forsynet, fra Reformationens Tid af, da meget Kloster- og Kanike-Gods dertil blev henlagt, af den for Guds

Riges

Niges Sag meget omhyggelige Høysal. Kong CHRISTIANO III. Dog haver Virkningen af dette Gode ikke heller altid været efter Ønemærket; thi ved Haab om Underholdning i Ungdommen, og uden anden Hensigt, mindre nogen Provelse af Børnenes Bequemhed til Studeringer, have alt for mange fattige Folk sat deres Børn i latine Skoler, og der ladet dem gaae allene de pane lucrando, indtil det var for sildig, at sette dem til andre Professioner. Saaledes ere mange Børn undragne Publico paa den Side, hvor de kunde have blevet nyttige Borgere, men paa den anden Side, indtrængte i Kirken eller deslige Embeder, som kunde have været bedre forsynet med Folk af en bedre Opdragelse og Formue til at fortsætte de i Skolen begyndte Studeringer. Det hører derfor ogsaa til Landets saavel som Kirkens Forbedring, at baade vores nu regerende Allernaadigste Konge, og hans Majestæts Høysalige Sr. Sæder, ved igientagne Skole-Forordninger, haver gjort den Anstalt at i de mindste Riobstæder mange smaa Skolers Indkomster ere henlagte til de større Skolers Forbedring, samt et forsigtigere Val og en nyere Provelse af ingeniis anbefalet, følgelig de duelige Disciplers mindre Tal, forsynet med tilstrækkeligere Stipendiis, af hvilke nogle kunde følge dem fra Skolerne til Universitætet, og der tiene til Studeringers Fortsettelse; ligesom ogsaa Stipendia Academica, som allerede vare meget anseelige, kunde bedre forslaae og med meere Visshed anvendes paa et mindre Tal af gandske trængende Studentere.

Meget forbedrede.

Med andre Skoler for den almindelige Ungdom, er Landet ogsaa i vore Tider, frem for tilforn, blevet vel forsynet, og det paa Lands-Byerne, ikke mindre end i Riobstæderne. Høyslovlige og salige Kong FRIDERIC IV. anvendte nogle Tønder Guld paa 240 grundmurede og

En mængde Landsbye Skoler anlagte.

med Skolholderes Løn forforgede Skolers Oprettelse, paa sit Forde-
Guds i adskillige Provinser. Derved opmuntredes andre Eyere af
Landgods til at giøre det samme, og hvo som ikke frivilligen giørde det,
bleve i Høylovlig Kong CHRISTIANI VI. Tid, ved en almindelig For-
ordning, anholdte til offentlige Skolers Indrettelse, saa at nu omstun-
der neppe er nogen Lands-Egn, i hvilken Almuens Børn jo tilstrække-
ligen kunde undervises, saa vel i deres Christendom, som i at skrive og
regne, hvilket sidste fordim var noget rart paa Landsbyerne, men nu
omstunder mangesteds, særdeles i Jylland og Fyen, er ikke rarere blant
Bønder, end det, i forrige Seculo, var blant Borgere.

Nordiske
Folkes In-
genia.

I Anledning af det foregaaende, maatte her ogsaa meldes noget
om de Danske Ingeniis eller Nationens Dueltighed, samt Lyst og Drift
til Sindets Øvelse, i de boglige saavel som mechaniske Konster. Nu
er det bekiendt, at Italiæner, Fransøser og andre tiiligere polerte
Europæer, hidindtil have holdt, end ogsaa deres Naboer Tyskerne,
langt meere de Danske, Svenske og Norske, for naturlig taabelige og
med saare liden Tænke-Kraft begavede Mennesker, maaskee i Anledning
deraf; at deres naturlige Vittighed ikke haver yttret sig i saa mange
sindrige Skrifter eller andre Prover paa Konst og Klygtighed, som
hos dem, hvilket er Sandhed, dog intet Beviis paa Nordiske Folkes
tilfrosne Forstand, eller mindre naturlig Skarpsindighed, det er, min-
dre Bequemhed til Videnskabernes Dyrelse og Øvelse (*). Denne
sidste

(*) I den nordiske Tilskuers lærerige Ugeblade, findes No. 209 eller den 17 Jan.
1763. et par Anmerkninger hidhenhørende, saasom, pag. 34. "Vi ere fødte
„til at leve i en kold Luft, og til at have stærk Arbejd; til at være Tøgere,
Bønder

sidste er unægteligen kommet sildigere til Europæ nordlige Lande, end til dem, hvis Forfædre stode i nærmere Forening med Græker og Romere: Men see! den sildigere Sæd kand ogsaa give moedne Frugter, efter sin Art, naar ikke Naturen selv, ikke heller Mangel paa Vædse og Barme, setter sig derimod. I Hentydelse paa de nordiske Folkes Forstand, kand det sidste ikke siges. Saa tiilig, og saa vidt som den har fundet Lejlighed til Dyrkelse og Fremvejt, viser den sig, ligesaa vel hos dem

Sildigere
dyrkede.

„Bønder, Jiskere, Soldater og Søefolk; I det mindste er det meget rimeligt, at Naturen havde dette før i Sinde med os, end at gjøre os til Danskestere, Comoediantere, Mode-Narre, Sprade-Basser, Metaphysikker, Haarklovere og Riimmagere ic.” Efter at den sinderige Forfatter hernæst haver bestraffet de Forældres Fejl, som ved at opdrage deres Børn paa en alt for tielen Maade, synes at have forglemt deres naturlige Bestemmelse, faar han pag. 38. saaledes fort: „Ingen som kiender de nordiske Folk, enten af de gamle Tidens Historie, eller af egen Erfarenhed, kand troe, at de mangle enten naturlig Skionsomhed eller Følelse, for at fatte baade det grundige og det skionne; men det er og tiilige vist, at intet Folk er mindre skabt til at gjøre meget saf smaae Ting, og til at beskæftige sig med Bagateller, enten det er i Videnskaberne, eller i Sæderne. Naturen dannede os meere til at virke, end til at gruble, meere til at føle Skionheden af et ædelt Foretagende, end af en gammel Phrase. Religionen, Lovene og Heltenes Roes, var det, som beskæftigede vore første Philosopher og Sangere. Hvilket Folk har i Heden skabt selv, tænkt værdigere om Guld og Siælen, end Nordens første Indbyggere? Hvem har skrevet skarpsindigere i at opdage Grundene til de menneskelige Forbindelser, end vore Lovgivere? Hvor er der et Folk, som kand rose sig af en finere Følelse af Æren, og hos hvilket en værdig og fortient Roes virkede meere, end paa disse Helte, som i Krigen havde Historie-Skrivere og Digtere ved deres Side, og som i Freden, fornøiede sig med at læse og besynge deres Forfædres Bedrifter?,”

Dog ikke aduelige. dem som hos andre, beqvem til Omgang med høyere Ting, og naar den anføres med lige Stiid, giver den andre Nationer intet efter.

Om vore Forsædres Lyst til Poesie og sindrige Tanker, saasom Hoved-Sagen der i, er tilforn meldet noget lidet, ved Anledning af vore saa kaldte Skialdrer og deres Digt, ved hvilken vore Landes Historie i de ældste Tider, fornemmelig er reddet fra Undergang, efter SAXONIS Tilstaaelse. Den Skialdre-Geist var vel ikke overalt, men dog undertiden, heel flygtig, og om deres mythologie eller hedenske Theologie og Philosophie, befattet i adskillige lærerige Fabler, demmes af THOM. BURNETO in *Archæologia* meget fordeelagtig, naar han opløster den frem for det meeste af samme Slags hos Andre. (*) At den danske Nations naturlige Tilbøyelse gaaer ud paa noget deslige, forsikrer THOM. BARTHOLINUS, sigende: Digte-Kunsten og Mathematisk er det, som den Danske Genie meest gaaer ud paa. (**) I de sidste trende Seculis eller siden Kirkens Reformation, haver gjort Lust for alle Slags Videnskaber, kand Danmark fremvise et stort Tal af lærde Mænd, om hvilke NIC. SIBBERN *Biblioth. Historica*, ALB. THURA *Idea Histor. litterar. Danor.* JO. MÖLLERI *Cimbria litterata* og mine *Annales Eccles.*

Lærde Folk
i Danne-
mark.

(*) Prodiit in lucem nuperis annis Mythologia quædam Septentrionalis *Ed-darum* nomine, quæ præter inanes fabulas non paucas, quædam continere videtur, multo altioris originis & antiquæ Theologiæ magis affinia, quam ulla, quæ superfluit apud Græcos aut Latinos, de Scytharum vel Septentrionalium litteratura.

(**) Pro ingeniis Danorum, panegyricum non scribo, tacere tamen non possum, quanquam ad summa enitantur quocunqve se conferunt, plerumqve ad Mathesin & Poesin, naturali quædam propensione ferri, in quibus ita eminent, ut nulli cedant. *De Medicina Danor. domestica.* p. 37.

Ecclef. Danic. kunde eftersees. Her vil man ikkuns til en Prove nævne nogle faa, nemlig, saadanne, som heele Europa længe siden haver kiendt og prisfet, saasom T. Brahe, N. Hemming, C. Longomontanus, C. Brochmann, O. Worm, J. Pontanus, N. Stenonius, Th. Bartholin, O. Borch, O. Römer, B. Winslöw, J. Gramm, L. Holberg og Fleere. Slet saa stort er ikke Skribenternes Tal her til Lands, som i en Deel andre Lande efter Proportion, og om Bagateller eller ubetydelige Ting, skrives her ikke saa meget hos os, som andensteds, særdeles i Tydskland: men derfor have vi ikke heller slet saa mange daarlige og deels forargelige Skrifter, hvilke nu omstunder, ligesom en Syndflod, oversvømme de Lande, hvor man henregner til Nationens borgerlige Frihed, den grendselose Frihed for Bogtrykker-Pressen: Et Middel til Sandheds og Wiisdoms, men ogsaa ved Misbrug, et Middel til mange Bildfarellers og megen Daarligheds Befordring. Denne sidste gaær saa vidt, at man undertiden maa lade brænde en Bollinbrocks eller andre Frigeisters Skrifter, da det uden Tvivl havde været bedre, at forekomme deres Publication, end ved Forbud at skaffe dem dobbelt Afstræk, formedelst den opvakte dobbelte Begierlighed. For Resten hindrer vor Censur end ikke en daarlig Bogs Tryk, al den Stund Daarligheden ikke er oprorisk eller forargelig. Vi finde derfor nu omstunder, alle Slags Videnskaber afhandeled i Landets Sprog, enten af Originaler eller Oversættelser. Derved er bemeldte Sprog, særdeles i dette Seculo, saa beriget og tillige saa renset, rettet og slebet, at endskiont endnu meget staaer tilbage paa samme Vey, kunde vi dog siges at have et vel dyrket og regelmæssigt Sprog. I dette saavelsom i det latinske (hvilket maaskee længere her end andensteds

Skribenters tilbørlige Frihed.

steds torde holdes vedlige (*),) have vi, som før er meldet, den Forraad paa indenlandske Skrifter, som man for hundrede Aar siden, ingenlunde ville have forestillet sig, og der som Cimbrien forðum havde dem, som gjorde, da haver det nu, efter Burchardi May Ord, (**)
dem, som skrive udødelige Ting. Hertil hjælper ikke lidet, det opmuntrende Signal, som gives fra vor dyrebare Kong FRIDERICHS, Throne, end ogsaa til Fremmede, men meest til hans egne Lands-Born: ligesom Hans Majestæts Høyløvlige Forsædre, og under dem adskillige Værdoms Ekkere, længe siden have gjort de Stiftelser, ved hvilke vore Skoler og Academier beholde end ogsaa et Fortrin, frem for de allerfleeste i andre Lande. (***)

Fæg

(*) At det Latinske Sprog, her frem for andensteds, er dyrket og haver vedlige, holdt sin gamle Majestæt, Reenhed og Ziirlighed, tilstaaes af adskillige Fremmede, saasom BURCH MAJO in *Programm. edit. Kilonii* 1712. STRUVIO in *Introduct. ad Notit. Rei litterar.* p 215 og RAUPACHIO in *Orat. de utilitat. Peregrinat. in Dan.* p. 21 hvor han siger: Quod attinet de lingua latina, Danos inter culta, multum loqui, cum jam dudum propria ipsorum sit gloria, omnes istius lingvæ elegantias sibi velut proprias vindicare. Saa siger og Jo. MÖLLERUS in *Introduct. ad. Hist. litterar. cherson. Cimbr.* Quando dictionis ac styli elegantia, qva SAXO olim GRAMMATICUS in media enituit barbarie, ita Danis plerisque eruditis, raro inter gentes Europas exemplo, hodie est familiaris ac propria, ut Romæ, non in septentrione extremo natos credas, ipsosque Regni hujus Theologos, Ictos, Medicos, Philosophos legens, in novos te *Arnobios, Lallantios, Pomponios, Cornelios Celso, Senecas & Plinius* incidisse arbitreris.

(**) Olim Cimbrina dedit, qvi facerent, nunc qvi scriberent immortalia.

(***) Calent in locis Danorum frigidissimis Musæ, qvæ alibi frigent. RELANDUS MARESIUS *Epist. Lib. II. p. 317.*

Jeg vil ikke udbrede mine Tanker til nogen vidtloftig Betragtning, men ligesom overalt, ikkuns kortelig berøre Nationens Fremgang under samme allermildeste Konges Scepter, i andre Frie-Konster og sinukke Videnskaber, særdeles ved Hielp af det paa Charlottenborg stiftede og med mange offentlige Lærere forsynte Skildre-Bildhugger- og Bygnings Academie. Dets aarligen uddeelte Præmia, i Guld- og Sølv-Medailler, have opmuntret mange hundrede unge Mennsker af adskillig Profession, til bemeldte fordeelagtige Videnskabers Dyrkelse. (*) Deri have ogsaa nogle gjort saadan særdeles Fremgang, som paa deres udenlandske Rejser, understøttede ved Kongelige Stipendiis, have sat dem i Anseelse hos fremmede Artister, og ved Hiemkomsten beviist, at den Kongelige Mildhed var vel anvendt, naar man ellers vil anvende noget paa Ting af den Natur, saa vel som paa mange andre Ting af høiere Fornødenhed, hvilke alle have fundet Monarchens milde Sind saa tilbøieligt og stormodigt, at den tilkommende saavel som nærværende Slægt med lige Forundring og Taknemmelighed maa skionne derpaa.

Andre Frie-
Konsters og
Videnskabers
Frem-
gang.

Det

(*) Dog have vi ogsaa tilforn haft nogle saadanne navnkundige Skildrere og Bildhuggere af dansk Nation, saasom en Lorch, Andersen, Berg, Krock, Müller, Stanlei &c. hvis Arbejd, saa vel paa de Kongelige Slotte, som i adskillige inden- og udenlandske Cabinetter, af alle Kiendere admireres.

Det Niende Capitel.

Om Folke-Mængdens og Nærings-Midlernes Forhold, i de ældre og nyere Tider.

Spørgs-
maal om
Landets
Folkrigbed

Næst Nationens Egenskaber, behøves her ogsaa at mælde noget om dens større eller mindre Talriighed, og om dens nærværende Friheds-Stand under et faderligt Regimente. I denne Bogs andet og tredie Cap. er viist, hvor mange og store Udvandringer fordem ere skeete af de trende nordiske Riger, fornemmelig af Jylland og næstliggende Der. Spørges der: om disse Lande endnu ere i Stand til at give saadan en Folke-Sværme af sig? og altsaa at fortiene det gamle Navn, *vagina gentium*? da synes dette strax at modsiges af Forsarenhed, som viiser, at vi gemeenligen ikke vel kunde undvære fremmede Soldater, saafremt vor Agerdyrkning, Søefart, Fiskerie og Haandværker skulle blive i tilbørlig Drift. Den Satyriske Autor af det Skrift: *Icon animorum*, haver længe siden bragt dette Spørgsmaal paa Bane, spørgende: hvorfor den Rilde nu omstunder var ligesom udtørret, af hvilken fordem flød en Strøm, der oversvømmede Engelland, Frankerig, Italien, Spanien og Eghien, forstaae de Africanske Kyster, med saa mange Tusinde Cimbrier, Teutoner, Gother, Wender og Normanner? Spørgsmaalet besvarer Jo. II. PONTANUS *Hist. Dan.* p. 779. alt for kortelig, med at beraabe sig paa andre ældgamle berømte Nationers lige Skiebne, spørgende: Hvor er nu den Mængde af navnkundige gamle Assyrier, Egypter, Græker og Romere?

Jeg

Jeg meener, man maa først spørge: Om hiine Udvandringer, som ere gjorde i adskillige Tider, beviise, at Landet haver beholdt Folk nok tilbage, og altsaa været folkerigere end nu omstunder? Da Cimbrerne gif ud, have vi seet, at det var en Vandflod, som drev dem af de nedrige Egne, fornemmelig af Marss-Landene paa Jyllands Vester-Kant, hvis største Deel endnu ligger under Vand, og bestaaer af saadanne Sandbanker, som nu kaldes det Jydskt Ref, Doggers Banke ic. De høiere Lands-Egne beholdt vel nogle Indbyggere tilbage, efter TACITI Vidnesbynd, som tilforn er anført (*), men at de vare ikkuns faae, og mærkeligen svækkede ved de fleeste Indbyggers Udvandring, sluttes først deraf, at de frygtede for en Tugtelse af Kæiser AUGUSTO, og sendte ham til Forering en Raaber-Gryde, som de holdt for en Helligdom, samt bade om Fred og Forskaanelse, hvilket Ønemærk ogsaa blev opnaaet. Dernæst sees det samme, nemlig Landets Blottelse for Folk, af den liden Uimag, det fort efter kostede hiin Asiatiske Othin eller Vodan, som da kom ind med sin nye gotiske Colonie, kaldte Cimbrien Reidgotland, og satte sin Søn Skiold til Konge derover, men nedlod sig selv paa Syens Land ved Othinsey, og udsprede sine Afers Colonier over gandske Norden. At ham skulle være skeet ringeste Modstand, finde vi ikke noget Tegn til. De saa Cimbrer og Teutoner, eller med et almindeligt Navn, celtiske Folk, som da beboede disse Lande, vare saaledes svækkede, at de strax lode sig beherske af Aferne, antog deres Religion, Sæder og Klæde-Dragt, ind-

Om for-
dum synes
at have væ-
ret større.

til

(*) Eundem Germaniæ finum Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens, veterisque famæ late visticia manent, &c.

til deres forðum saa berømmelige Navn og Nations Egenkab, gandske blev opløst af Landets nye Herrer, som udbrede sig paa det faste Land og paa Derne.

Imidlertid varede dette ikke længe, førend denne nye sammenblandede Folke-Særd formerede sig og opfyldte Landet. Othins Religion, som tilforn kortelig er beskrevet, gik ud paa en frie og frek Leve-Maade, saavel som paa Bold og Overmagt at øve efter al given Leylighed, baade til Lands og Vands. Giftermaal holdtes vel ordenlig, men uden store Banskiligheder; thi Leve-Maaden var let og St. idernes Forskiel saa got som ingen.

Fagt og Færd gav Næring nok, og efter Haanden lagde man sig meere og meere paa Jordens Dyrfelse. Ja at denne sidste omsider blev større end den siden fandtes i de første Christendoms Tider, følgerigen meere forfømmet og efterladt, da Landet anden Gang blev ud-

Hvilket og
saa var
Saxonis
Grammat.
Meening.

tømmet, formedelst de vendiske og gothiske Udvandringer, saadant foregives af SAXONE GRAMMATICO, som grunder sin Meening derpaa, at Landet i hans Tid var atter bevoget med Skov paa de Stæder, hvor der i de ældre Tider, havde været Ager-Land, og allevegne vises Fodspor deraf, i de tykkeste Skove, følgerigen ogsaa Fodspor af flere Agerdyrkere i forrige Tider. (*) Da nu SAXO som levede i det tolvte Seculo,

gaar

(*) Interea Danorum tellus, renascente cultorum opera, fulcorumque vestigiis situ obductis, sylvestrem induit vultum, & quasi nativi cespitis amoenitate deposita, informi succrescentium nemorum densitate perhorruit. Quæ enim olim feracia frugum jugera fuerant, eadem nunc arborea stipite conlecta visuntur: atque ubi olim cultores terrarum, altius versantes, vastas dissipavere glebas, illic nunc crassum nemus servantia adhuc veteris cul-

turæ

gaaer mange hundrede Aar tilbage, for at viise en fuldkommere Agerdyrkning og større Folke-Mængde under Kong SNI0, (som han regner blant de danske Konger, men maaskee ikke haver været andet, end en Fyrste i Nørre-Jylland) under hvilken skal være indfaldet en stor Hungers-Nød, som drev mange Tusinde Mennsker paa Døren: saa sluttes, at Landet derved saa vel som ved flere Udvandringer, om hvilke man ikke haver saa noye Beretning i indenlandske Skrib. ntere, Tid efter anden at være meget depeupleret eller blottet for Indbyggere, hvilke efter Biernes Maade, af og til have givet en Sværm af sig, naar Mængden udkrævede det, men derved ogsaa seet sig mærkeligen formindskede, samt udenlands gjort alt for stor Op, yn, og givet større Ansæelse langt borte, end nær ved efter Reglen:

Minuit præsentia famam.

Ager man i Særdeleshed paa de Angelboers, Viders og Jyders Expedition i Samfund med deres Naboer de Holstenske Sachser, da havde dette Tog, som foretoges i det femte Seculo, vel store Følger, dog skeede det af Begyndelsen ifkuns med saa Skibe og lidet Mandskab, som bestyrkedes ved de gamle Britters indbyrdes Ueenighed, og hentede efter Haanden flere Landsmænd over til sig. Ligeledes gif det et par hundrede Aar derefter, da de adskillige Jydske Fyrster ogsaa kaldte

Men ikke alt for vel grundet.

Sæes

turæ vestigium rura, complectitur. --- Unde ex eo, quod tunc exercendorum liberius arborum gratia, agrestium labor egerat, prioris ævi populus postero numerores extitisse perpenditur, qui brevibus agellis contentus, agrestem operam citra veteris cultura vestigia cohibet. Saxo Lib. VIII. p. 160.

Søe-Konger, særdeles Kong Regner-Lodbrogs mange Søner, søer mede omkring i Neder-Landene, Engelland og Frankrig. Deres mange smaa Skibe vare besatte med adskillige Bob-Halse, meest Malconterer eller saadanne, som agtede sig bedre Lykke værd, end den de kunde gjøre i deres Fæderne-Land; og endskiont de for den største Deel, bestode af Danske, saa drog dog med dem mange Normænd og Svenske, hvorfor de, saasom kommende af Norden, med et almindeligt Navn bleve udenlands kaldte Normanni. Deres idelige Seyervindinger berøede sielden paa et proportionerlig stort Antal, men gemeentligen paa de forefundne slette Anstalter til Modstand, saavel som paa den Desperation, der understøttede deres Tappehed. Af de franske Skribenters Ord, sluttes at deres Udvandringer ere skeete i Følge af Fæderne-Landets Love, ikke just allene for Mængdens eller det store Falskheld, men fordi den krigerisk sindede og i Orkesløshed opdragne Ungdom, ellers ikke kunde holdes tilbage fra indenlandsk Uro og Døds.

At

(*) Saa siger Dudo de S. QUINTIN, *Hist. Norman in collect. Quercetana*. Concretis humana connubii stuprique copula, plurimis Dacigenarum pubium turmis, illique bellorum incendia inter se & in patres & avunculos frequenter suggerentibus, omnes Dacigenæ majores natu & potestate ad Regem convenientes dixerunt; Respublica hostili invasione sæpe opprimitur, filiorumque & nepotum nostrorum contritione concutitur. Constitutum namque nostræ antiquitatis ritum abdicavimus, ideo dacicæ gentis populus quam plurima mala perpeffus annullatur. Confule, ergo, Rex! Regno, ritu veterimo. Pestifera neqvissimorum hostium lue expurgetur Dacia, ut residuo vivere & requiescere possimus, pace perpetua. Det samme stabs

sættes

At den saa kaldte Polygamie eller Mændenes Frihed til at tage flere Hustruer paa een Gang, skulle have været gængs blant vore heds-
 denfke Forfædre, findes vel i nogle saa Exemplarer hos indenlandfke
 Skribentere, men noget meere til Bestyrkelse hos de franskke, som for-
 tælle de Danfkes Bedrifter og udlede dem derfra, at Polygamien
 havde opfyldt Landet med en Overflodighed af Indbyggere, hvilke just
 derfor skulle have været nødte til, Tiid efter anden, at uddrive Mæng-
 den af deres unge Mandfkab. Jeg maa sige: den Sag er endnu
 problematisk og ikke noksom udgiort, om bemeldte Polygamie, hvor
 den tillades, beriiger Landene med Indbyggere; eller om den ikke maa-
 fke gemeentligen kunde have en gandfke stridig Virkning, hvilket sidste
 den grundige Herr PATRIC. DELANY saavel som Monfr. Premontval paa
 staaer, og med god Foye beraaber sig paa Erfaringen i de Tyrkiske
 Lande, hvilke snarere kunde siges, at ligge saa got som øde, end at være
 folkrige. Ikke destomindre vil jeg anføre her om de Ord, som findes
 hos den ofte citerede WILHELM. GEMETIC. *Hist. Normann. in Collect.*
Quercetain. p. 214. seqv. "Daci kaldes af deres egne Danai eller Dani,
 „Normænd, fordi de komme fra Norden. I hvor om Alting er, saa
 „veed man, at de Danfke havde deres Oprindelse af Gotheerne, hvis
 „Eilvest var saa stor, at da Derne vare opfyldte med Folk, saa bleve
 „mange

Foregiben
Polygamie.

Beviser ikke
meget.

fæster WILHELM GEMETICENSIS *ibid.* Lib. II. om Aarsagen til hine Uv-
 dringer, som tillige vare Uddrivelsler af den uroelge og øvrøfke Ungdom:
 Postea emensis plurimorum annorum interstitiis, Francia ab his tumultuum
 fragoribus paulisper sopita, iterum Danamarcha flammivomos exterminii
 jure, titiones spargens, plurimos tyrones à se juvenili flore, prisorum
 patrum lege à genitali solo eliminandos decernit, &c.

„mange ved en Lov, som Kongen havde gjort, tvungne til at flytte fra
 „deres egne Boliger: Dette Folk mangfoldig gjordes, fordi de vare
 „hengivne til alt for stor Vellost, og toge sig mange Zustruer. Thi
 „naar en Fader havde sine Sønner fuldvoyne, da uddrev han dem alle
 „fra sig, undtagen een, hvilken han efterlod den Ret at arve sig., (*)

Derfor denne Sætning gives Biesald, skjønt jeg ingentunde
 siger god for dens Rigtighed: da sees her af noget til Gienfvar paa det
 ofte frembragte Spørmaal: Hvorfor Norden i gamle Dage var
 saa opfyldt med Indbyggere, at deres Naboer maatte lide Bold
 og Overlast ved de mange og store Udvandringer? Saa meget er vist,
 at disse sidste toge Ende tillige med Hedenskabet, eller i det ellefte Seculo.
 Siden bleve de Danske hjemrae, saa vel fordi Religionen forbød dem
 det, de tilforn havde gjort sig en Ære og Pligt af, som ogsaa fordi det
 Borgerlige Levnet blev ordentligere, men tillige Folke-Mængden mindre.
 Her til haver uden Tvivl dette ogsaa gjort noget, at Giftermaal blev
 Geistligheden forbuden, ikke strax, men Anno 1120, efter det gamle
 chronodisticon:

*M. C. bisque decem Danorum Clerus abegit
 Uxores dulces, non sine clade gravi.*

Egteskabs
 Indskræn-
 kelse i Pa-
 vedommets
 Tid.

Nogle tusinde Personer af begge Kion, indlukte i Klosters, eller dog
 ved Kirke-Tjenester forbundne til eenly Stand, maatte endelig med Ti-
 den lade Landet savne en Deel ellers ventelige Indbyggere: og endskjønt
 dette kunde tages i Tvivl af dem, der ikke have stor Credit for de Ro-
 manz

(*) Qvæ gens idcirco sic multiplicatur, quoniam nimio dedita luxui mulieri-
 bus jungebatur multis. Nam pater adultos filios cunctos à se pellebat,
 præter unum, quem hæredem sui juris relinqvebat.

man-catholiske Geistliges suldkomne Afhold, hvilket her til Lands kaldtes Keenlivenhed, saa bliver dog denne Indvending meere skiemtsom end alvorlig. I den Betragtning maa man undre over, at Marquis de MIRABEAU, saasom Autor til det fortreffelige Skrift *L'Ami de l'homme ou de la population* tør paatage sig at nægte Folke-Mængdens Svækkelse i nogen Grad paa de Stæder, hvor Egteskab under Religionens Paaskud, forbydes saa mange Kloster-Folk og andre Geistlige. Han meener nej, og nægter de protestantiske Landes borgerlige Fordeel ved Reformationen, saa vidt denne haver affæffet Egteskabs Forbud. Ja for at bestyrke sin Meening, tager han just Danmark til et Exempel, som siden Reformationen ikke skal være blevet folkrigere end i Pavedommets Tiid. Ordene ere: „Disse forðum saa berømmelige Danste, „som have kommet heele Europa til at skielve, ere døde, men si- „den de for 200 Aar siden, have jaget Monkene fra sig; da var „det Tiid, at see denne gamle Plante-Skole paaahye giort folkrig udenlands.“ (*)

Gienbaret er let at finde, nemlig, skiont de Danste ikke nu, saasom for 800 Aar siden, fare omkring med Floder og Armeer, uden nogen gyldig Marsag, saa beviser dette dog ikke, at Folke-Mængden ved Reformationens Tiid var ligesaa stor som den nu er; Thi dette var det egentligen, som skulle beviises efter Dyemærket. At jo den Blanding af

(*) Ces celebres *Danois* d' autrefois, qui ont fait trembler toute l'Europe, sont morts. Mais depuis deux cens ans qu'ils ont chassé les moines, il serait temps de voir cette antique peniere se repeupler dehors. *Ami de l'homme* T. I. p. 44.

af Pavedom, som tillige med Christendommen, her til Lands blev indført, hindrede Borne-Fødsel, er en Sandhed, som maa falde, enhver i Dynene, og at Kirke-Reformationen, i denne saavel som mange andre Hensigter, tiener Staten til gode, det beviser den gamle Regel, som siger: Naar en Kongs Marsag bortfalder, da bortfalde tillige dens Virkninger. Om end Heltenes Plante-Skole endnu var ligesaa talrig hos os som i gamle Dage, hvilket jeg lader staae ved sit værd, da fik de dog ikke Forlov at øve deres Forsædres gamle Haandverk udenlands, ligesaa uordentligen som den gang, og i ordentlig Krigs-Tog, saasom Hjelpe-Tropper, have de endnu i Mands-Minde, gjort mange Helte-Gierninger i Irland, Brabant, Tydskland og andensteds, hvilket i foregaaende Capitel er beviist. Betragtes de ikke som Soldater, men som Søe-Folk, og allene efter Folke-Mængden, da er det vist, at aarlig en nogle Tusinde gaae ud i Hollandsk og Engellsk Tjeneste, foruden nogle Tusinde, som bruges paa Nationens Kopsfardie-Skibe, og som i de barbariske Lænder ikke nær saa meget anvendes til det Brug. Af disse mange Kopsfardie-Fahrere, hos os selv og andre, komme nogle hjem og leve i Alderdommen vel af deres Ungdoms Fortjeneste: men at mange Tusinde af dem sette Livet til, uden for Fæderne-Landet, er alt for vist; Thi det gaaer i saa vidt med Søe-Folk, som med Hof-Folk, tre eller fire tiene for den Lykke, som een skal gjøre. Da ogsaa disse ordentlige Søe-Reysere skee aarlig og idelig, saa er det endnu uvist, om den gandske Summa, som i eet Seculo gaaer ud af Dannemark, er mindre eller større, end Summen af dem, som i lige lang Tid, fore til Frankerig eller Engelland, under Navn af Danske, Normanner, Aftmanner og deslige. Hvo veed ogsaa at sige til viffe, om Dannemark den

Endnu
sker aarlig
gen store
Udvandrin-
ger af Dan-
nemark.

Gang kunde have havt Folk til overs, eller og trængt til Fremmede Hvervinger, ligesom alle andre Nationer nu omstunder gjøre, i Fald perpetuus miles, eller faste Armeer af 50000 eller flere, da saasom nu, havde været brugelige: end meere, dersom Luxus og alle de Haandwerker, hvilke deraf dependere, havde den Gang holdt alle de Hænder i Arbejde, hvilke i Mangel deraf, toge fat paa Raarden, og naar de ikke maatte dræbe deres Landsmænd, droge ud for at overfalde andre Nationer. (*)

I Berragtning af det, som hidindtil er anført om Danmark's Forraad paa Indbyggere, tilstaaer jeg gierne den Tvivl, som maa skee ikke mange med mig have tilfælles, nemlig, om man med fuldkommen Grund kand sige: Danmark haver fordem havt langt flere Indbyggere, end som i vore Tider. Skulle man ikke ogsaa her kunde sige:

Omnia post obitum fingit majora vetustas.

I hvor om Alting er, da tør jeg med temmelig Bished sige ney der til, naar de gamle Tiders Maal tages ikkuns fra midt i Pavedommens Tid, eller

I de sidste 400 Aar haver Indbyggernes

(*) Saavidt vil jeg ikke negte Hr. v. JUSTI mit Bisfald, naar han siger, i sine saakaldte nye Sandheder, T. II. p. 516. Vielleicht ist die Auswanderung der nordischen Völker in den alten Zeiten, eines der stärksten Zeugnisse ihrer Faulheit. Wenn sie zu arbeiten und ihre Länder zu cultiviren Lust gehabt hätten, so würden sie überflüssigen Platz vor sich gehabt haben, ohne daß sie auszuwandern nöthig gehabt hätten. Der Norden konte isø zehnmal (dette er alt for meget) mehr Einwohner haben, als er wirklich hat, und wahrscheinlich ist er in den Zeiten der Wanderung der Völker, nicht viel stärker bevölkert gewesen als isø.

Sal ikke væ-
ret større
end som nu.

eller Kong Waldemar Atterdags Regiering, under hvilken indfaldt den sorte Død, eller en pestilentialff Sygdom, saa stor og tillige saa almindelig, at ikke alleene i de tre nordiffe Kongeriger, men ogsaa over gandffe Europa, meere end halv Parten af Menniskene blev lagt i Graven, og det paa tre Aars Tiid, nemlig fra Aar 1348 til 1350 inclusive. I den Tiid meenes adskillige Egne og temmelig store Districter i Jylland, hvor under Lyngen endnu kiendes Ager-Rene og andre menniskelige Goedspoer, at være blevne plat øde og henliggende uden Dyrkelse, indtil vores nu regerende Allermildeste Lands-Sader, i de fire sidst afvigte Aar, paa egen Bekostning, haver angrebet den allerslorværdigste Gierning, at lade dem paa nye tage under Dyrkelse, og først dertil modtaget fleere end tusinde Fremmede Colonister fra Pals og andre Egne i Tydskland, saa og dernæst forfærget en god Deel af Landets egne Indbyggere, som dertil fandt Lust og Velsighed, med de Hielp-Midler, ved hvilke de, ligesom hine Fremmede, kunde der opslaae deres Boe-Pæl. Et Arbejd, som i fire hundrede Aar formodentlig ikke var bleven forsømt og efterladt, dersom Landet siden bemeldte sorte Død, havde havt større Overflodighed, endnu omstunder, paa Agerdyrkere, saasom Nationens egentlige Stamme.

Eftertænke vi de Tidens Historie, da gives ikke heller Lejlighed til hiin Formodning. Kong Waldemars heele Regering var en folkelos Tiid. Baade da og længe derefter, leed Landet megen Odeleggelse.

I det fordervelige syv Aars interregno, som høybemeldte konge gjorde Ende paa, var Landet plaget af Fremmede Panthavere, som vel rommede en Deel deraf, efter at den jydffe Herremand Niels Ebbesen havde nedlagt den fullede Greve Gerbard i Randers: men
 hvor

hvor længe varede det ikke endda, førend alle Provincker bleve frie for Føedragt og Oprør, under hvilke ikke kunde være megen Trivsel eller Tilvæxt af Indbyggere. Den prisværdige Dronning Margrete gjorde vel en stor Gierning ved at indtage Sverrig, og bringe den Calmarfke Forening imellem de tre Nordiske Riger til Beye: Men at denne store Gierning ogsaa for Dannemark var en stor Velgierning, i Henseende til dets Sammenbindelse med Sverrig, kand man ikke sige. Vist nok var dens Virkning ikke at spare det Danske Blod, i hendes Efterkommeres Tid. Kong Erich af Pommern og Kong Christopher af Bayren sandt indvortes Oprør og udvortes Fiendlighed, som tillod dem ikke at spare Menniskene: og da Kong Christian den første fra Oldenburg blev indkaldet til at bestige den Danske Throne, sandt saa vel han, som hans Søn, Kong Johannes, og Sønne-Søn Kong Christian den Anden, ikke megen Veylighed til at freede og skaarne Landets Indbyggere. Mange Gange forvoldt de Svenskes Uffald og een Gang de Ditmarckers Uroelighed, megen Blod-Spilde. Endnu større Skade tog Daanemarks Belsærd og fornemmelig Folke-Mængden, ved de tvende Borgerlige Krige, som fulgte efter Christian den Andens Undvigelse og Seiderich den Førstes Dod. Den Feyde som Grev Christopher af Oldenburg tillige med den fangne Konges Tilhængere, i nogle Aar paaforde Landet, ødelagde baade Kiststeder og Bønde-Byer.

Derpaa fulgte Kirkens Reformation, som endelig skilte Nationen kuns ved ørkesløse Kloster-Folk, saa vidt en Deel af dem udvandrede, og da begyndte først Landet at lettes nogenledes ved Fred og god Anstalter, men tilige voxte Adelen's Magt og Myndighed over de ringere Stænder, som næsten allene maatte bære alle offentlige Byrder, og

Komme i større Tryk end tilforn, ved de Haandfæstninger, som hvært Konge-Skifte udkrævede til Magtens Forøgelse hos dem, som allerede havde meere deraf, end de vel vidste at bruge, til almindelig Velstand: Saa blev og Folkets Formeerelse, i denne Periodo, meget hindret ved de da ofte indfaldende pestilenzialiske Sygdomme, som hvær Gang kostede Hoved-Staden nogle tusinde Mennesker. Kong FRIDERICH den Anden førde en seyrig men langvarig og bekostelig Krig mod Sverrig, ligesom hans Søn, Kong Christian den Tjerde tvende Krige med Sverrig og een med Keyseren, ingen af dem til Rigets Fordeel, men til meget Blods Udgydelse. Ikke bedre gik det til i Kong FRIDERICI III. Tid, da først Svensken, siden Keyserlige, Polske og Brandenburgske Soldater, saa got som gjorde reent Bord og ødelagde hver Mands Belsfærd, baade i Stæderne og paa Landet, saa at Danmark i nogle Seculis ikke havde været meere svækket enten paa Indbyggere eller Levnets og Nærings-Midler.

Forøgelse i det sidst afvige Aarhundrede.

Imidlertid vidste den Allmægtige, som fremkaldte Lyset af Mørket, ogsaa at bruge denne yderlige Elendighed, saasom nærmeste Anledning til en paafølgende Lyksalighed og almindelig Belsfærd, ved en længe ønsket Omkiftelse i Regjerings-Formen. Man fik Ænevolds-Konger, og i dem, rette omhyggelige Lands-Sædre. Fra den Tid af kand det siges, at Danmarks almindelige Belsfærd, følgerigen ogsaa Folke-Mængden, haver staaet i Tilvæxt. En Gang nemlig 1711 haver Pesten bortrevet nogle tusinde Mennesker, dog allene i Kiøbenhavn og Selsingsøer; thi videre lod Guds Godhed den Plage ikke strække sig: Tvende Gange haver ogsaa Krigen i denne Periodo, hiemsøgt Danmark, dog saa at den er ført paa fremmed Grund, og Fienden neppe har berørt vore egne Grendser.

fer. Derimod haver den Hværving af Fremmede Soldater, gjort meget til at fkaane Landets Egne. Den milde Regering og Religions Toleration haver draget adskillige fremmede Colonister af tydsk og fransk Nation til at nedsette sig iblant os. Ved en forbedret Agerdyrkning og mange Slags Fabriquer, saavelsom ved Søe-Fahrtens og Handelens videre Udstrækning i andre Verdens Deele, ere Nærings-Midlerne forøgede saaledes, at dersom ikke den tillige vorende Overdaadighed og kostbarere Leve-Maade i alle Stænder, der hos gjorde Beyen trangere, og fortærede Frugten af hine Fordeele, da maatte Folke-Mængdens Tilvæxt, som ikke kand nægtes, vist nok være meget større og fiendeligere nu omstunder, end i mange foregaaende Tider. Landets Frugtbarhed og naturlige Formue til at nære en Mængde af Indbyggere, sluttet noksom af de mange Levnets-Midler, som aarligen udfibes til Fremmede. Saa er og Nationens Disposition til Frugtbarhed og Formeereelse stor nok. Dette tilstaaes af Monfr. MOLESWORTH i hans *Account of Denmark* cap. VIII. p. 62 med de Ord: Danmark synes tilbøylig til at have særdeles mange Indbyggere, (have a tendency to be extremeliy populous.) Den Grund, som han siden beraaber sig paa, nemlig de store Udoandringar i gamle Dage, haver jeg tilforn viist at være mindre vigtig end den gemeenligen synes. Imidlertid tilstaaes altiid dette, at en større Folke-Mængde var ikke allene ønskelig, men ogsaa muelig i de fleeste Provinger, nemlig der, hvor ikke endnu alle Nærings-Midler, særdeles i Agerdyrkning og Fiskerie, ere noye nok opsøgte og anvendte, saa og i de Riobstæder, som have en ørkesløs Almue, skiont ved Situationen, Landets Produkter og andre Omstændigheder, gives Anledning til meere Manufactur og Søefart. Naar dette settes forud,

Dog ikke
saa stor som
man maatte
ønske.

forud, da giver jeg vores velfortiente Herr OTTO LÜTKEN Bisald i den af ham een og anden Gang forsvarte Erindring, at de som idelig drive paa Folke-Mængdens Formeereelse, maa ikke tage Maalet af Holland, som hidindtil haver næret sig paa alle andre Landes Omkostning, men man maa nøyes med Indbyggernes Tal, nogenledes proportioneret efter Nærings-Midlerne: anseet at det meget frugtbare China selv, er overbebyrdet af en Folke-Mængde, som nøder Dyrigheden til at see igiennem Fingre med Børne-Mord, begaaet af fattige Forældre paa deres egne Børn, særdeles naar dyr Tiid indfalder ved Misvert, da det eene Menneske meget gaaer det andet i Beyen, saa de snart maatte udrydde hverandre. See DU HALDE *descript. de la Chine Tom. II. p. 185.*

Særdeles
til Ager-
dyrknin-
gens Be-
fordring.

Ager-Dyrkningens Fremgang bliver altid den grundigste og bestandigste Anledning til et Folkes ordentlige Formeereelse. Denne er det og egentlig, som haver gjort Siæland, Sjen, Laaland og de mindre Der saa folkrige, som de nu ere. Der i ligge store og mindre Riis-stæder, Landsbyer, Torper og Herregaarde saa tet paa hverandre, at man, efter Anseelse, skulle meene, disse Eylande var folkrige nok, efter deres Storhed. Imidlertid er det dog vist, at den Tilladelse, som nogle Proprietarier have erhholdet, skiont tværtimod Loven, at afbryde heele Landsbyer, og legge deres Jorder under Hoved-Gaarden, er bleven Folkets Formeereelse hinderlig. Ligeledes er ogsaa vist, at her og der findes, end ogsaa i det kostbare Siæland, nogle saa kaldte Overdrev, som flere Landsbyer have tilfælles, hvilke just for Fældstfabet's Skyld, ikke kunde anvendes til saa fuldkommen Brug og Nytte, som hvis de vare adskilte og skiftede imellem Byerne.

Af flige Overdrev eller halv ubrugelige Marker, sees dog et større
 Tal paa det faste Land, nemlig i Nørre- og Sønder-Jylland ellers Sles-
 vig, ja end ogsaa i Holfsteen selv. Derfom disse Provincker skulle siges
 ligesaa vel peuplerede, som Derne, da udkrævedes nogle Tusinde Nye-
 Boere, som særdeles i Hede-Egnene, midt paa den tørre Land-Ryg, ^{Paa disse}
 der skiller det frugtbare Øster- og Vester-Land fra hverandre, fandt Rum ^{Hedemar-}
 nok til Bygning, Plantning og Agerdyrkning, naar de, ved utrettet ^{ker og}
 Slid, ville overvinde de første Aars Banskkeligheder, og ikke alt for tiilig ^{Overdrev.}
 affkræftes ved den længe udyrkede Agers Utaknemmelighed indtil den
 med Tiden kom i bedre Stand. Denne Sags Muelighed haver man
 ogsaa allerede begyndt at forsikre sig om, ved de saa vel i det Slesvigske,
 som fornemmelig i Nørre-Jylland, paa nogle Aars Tid, anlagte Colo-
 nier, om hvilke tilforn er meldet, ligesom i Efterfølgende ved anden
 Lejlighed, der om skal gives nogen udførligere Beretning. Her mældes
 ikkun, at Tallet paa Colonisternes Børn, som ere tillagte i Landet,
 beløber sig allerede til nogle Hundrede, og ville snart udgiøre ligesaa
 mange Tusinde. (*)

Ved de adskillige Manufacturer og Fabriquer, som paa en
 Snees Aar ere anlagte, deels i Provinjerne, deels i og omkring Hoved-
 Staden Kiøbenhavn, leve nu mange Tusinde Mennesker, som settes i
 Stand til at udbrede og formeere sig i samme Proportion, som deres
 Slid og Stræbsomhed gjør Bahrene meere eller mindre affættelige, hvor-
 til de udenlandske Krigs-Tider ikke lidet contribuere; dog allermest de
 mange

(*) De samtlige Colonisters Tal paa Alheden og Randbøl-Heden er i dette Aar
 1763 over elleve hundrede.

Ligeledes til
Fabriqvers
og Manu-
facturers
Drift.

mang: Opmuntringer og Understøttelser, som af Kongelig Mildhed med-
deeles alle dem, der viise sig villige til at arbejnde efter den foresatte Plan.
Paa et tilstrækkeligt Tal af Spindere, haver man allerlængst haft Man-
gel, og denne Hielpes nu derved, at Almuen's Born, i de offentlige
Skoler, ogsaa anføres til saadant Haand-Arbejd. Saa fremt man
kand haabe, at de hidindtil giorte og ideligen fortsatte Anstalter til Fa-
brik-Bæsnets Fremgang, med Tiden opnaaer det ypperlige Dyemærk,
som Dyrigheden derved sigter til, da er intet vissere, end at mange tu-
sinde Familier, fleere end tilforn, finde Leve-Brod i Arbejnds-Vonnen af
de mange Slags Bahre, som tilforn kiobtes af Fremmede. De con-
trabande Ting, som ved Utroffab og Underseeb endnu indkomme, ere
uden Tvivl alt for mange; og deraf sluttet, hvor mange fleere Hænder
endnu kunde settes i Arbejd, samt hvor stort de samtlige Manufacturi-
sters Tal med Tiden kunde blive, i Fald vore indenlandske Bahres Priis
naaede Jevn-Begten med de Fremmede; thi mange Tønder Guld for-
sloge dog ikke til at kiøbe de adskillige Fabrik-Bahre, som her allerede
forarbejndes aarligen, og som man for en Snees Aar siden, aldeles hen-
tede hos Fremmede.

Hærværen-
de Folke-
mængde
uvis.

At bestemme Tallet af et Lands Indbyggere, end ogsaa ifkuns
saa løselig, eller efter Rimelighed, er vist nok meget vanskeligt: Dog
haver man paa et andet Sted, hvor Dyemærket meere udkrævede det,
sat et Forsøg derpaa, (*) saa og nærmere anvist de Grunde, efter
hvilke kand formodes, at ligesom Hans Kongelige Majestæts samt-
ige Undersaatter i Europa, synes at beløbe sig til halvtredie Million
eller

(*) I EUTROPHI PHILADELPHI Oeconomiske Balance.

eller 3500000; saa udgior Tallet af det egentlige Dannemarks Indbyggere ikke den halve Deel deraf men omtrent elleve hundrede Tusinde: og da paa forbemeldte Sted er viist, af Listerne over de aarligen Fødte og Døde, at de forstes Tal gemeentligen i nogle Tusinde overstiger de sidstes; saa kand man i fredelige Tider, og under den Allerhøyestes Bessignelse formode, at dette Overskud vil forsøges i samme Proportion, som Nærings-Midlerne vore ved Arbejdsomhed hos Almuen, og Sparvelighed hos dem som paa Almuens Omkostning, føre et mageligere Levnet. Til det sidste sees her paa Stædet endnu ikke noget Tegn, men vel det som er rovertimod. Snarere tiltager en grændseløs Overdaadighed, som ofte nok bebrydes os, men hidindtil uden Forbedrings-Frugter.

Imidlertid have adskillige retsindede Patrioter, særdeles Forfatteren af visse sinea Skrifter i Dannemarks og Norges Oeconomiske Magazin, med god Føye gjort den Anmærkning, at ligesom bemældte Overdaadighed, her og andensteds, hindrer Folkets Formeerselse, ved at hindre det vigtigste Arbejd, naar den hendirer mange Hænder derfra til det mindre vigtige, S. E. fra at pløye eller fiske, til at pudre Peruquer eller bære en Porte-Chaise, saa føre og de nyere Tiders almindelige Indretninger meget saadant med sig, som meere og meere hindrer den Hoved-Sag, man ønskede at befordre, nemlig Almuens Tilvæxt og Forsøgelse blandt Bønder og Haandværks-Folk: thi Middel-Stand og Adel-Stand tør man ikke ved at forsøge; efter disse tærende Classer forsøge sig selv paa de nærende Classers Omkostning, da Haabet om en herligere og mageligere Leve-Maade, dagligen loffer

Dog stor
nok i de
tvende tæ-
rende
Stænder.

Bondens Sønner til at adspirere efter Borger-Stand, og Borger-nes Sønner til Middel-Stand, ligesom Lemmerne af denne til Adel-Stand.

Ikke i den
nære
Almnes
Stand.

Sperger man, hvad det er som fiendeligst hindrer de ringere Classers Tilvæert, da falder strax i Øynene, hos os saa vel som i heele Europa, de store Armeer, som nu omstunder bestandig kræve det udvaldte og bedste unge Mandskab, i gevorbnne saavel som nationale Regimenter, hvor Ægteskab i mange Aar er den største Deel af dem forbudt, folgelig Formeerelsen afsværges. (*) Selv samme skadelige Virkning reyses sig for en god Deel deraf, at en gammel Gaard-Mands Enke paa Landet, og lige saadan en Haandværks-Mands Enke i Kiøb-Stæderne, naar hun er langt over sine Børne-Aar, ikke ved nyt Ægteskab fratræder Gaarden eller Haandværket, for at overlade samme, mod en aarlig Afgift, til sine Børn eller andre unge Folk; ikke heller, naar hun jo vil gistes, tager en anden gammel Mands-Person, men en ung Karl, som ægter hende uden Kiærlighed og allene for Gaard-Fæstets eller Haandværks-Laugets Skyld, lever siden gemeenslig misfrønsøyet i et absolut ufrugtbar Ægteskab, undrages fra en yngre Brud, fristes maaffee til syndige Afveje, men i hvor det gaaer, berover Fæderne-Landet sin Affødning. Hvorledes disse og andre deslige Forhindringer

En Hovet-
Aar, og her-
til.

(*) Paa nogen Maade-land man sige, at disse Tidens Soldater ere samme Vilkaar undergivne, som Closter-Folkene i Pavedommet: Disse maa for deres Liv-Tiid, men Soldaterne for deres bedste og beqvemmeste Tid, indgaae triplex votum, sc. celibatus, paupertatis & obedientia. *Sat. Sap.*

ger viiselig, og uden Frygt for en Lægedom, værre end Sygdommen selv kunde afsørges, hiemstiller man til andre Bedkommendes Om-dømtme, men berører Sagen ikkuns saa kortelig, for at giøre denne Lands-Beskrivelse, efter Muelighed, Oeconomisk, og i Fremtiden til nogen meere Nytte, end den blotte Historiske Efterretning. Mange Ting af den Natur, ville i følgende Tider, naar vi kaldes de Gamle, finde meere Attention end paa nærværende Tiid; da den blotte Nyhed spilder deres Credit, efterdi enhver saa kaldet Projectmager, være sig hvordan han vil, gemeenlig af Begyndelsen ansees, i det Borgerlige Selskab, med samme Øyne, som en Novator, det er en Rætter i Kirken.

Det Tiende Capitel.

Om den Danske Nations nærværende Lykkelig-
hed, og sande Friheds-Stand, under et
faderligt Regimente.

At Dannemarks Indbyggere, i Almindelighed betragtede, paa nær-
værende Tid bør agtes for et Folk, som frem for mange andre,
nyde end ogsaa noget Fortrin i offentlig Lykkelighed, det var de Danske
selv saa meget større Utafnemmelighed at negte, saasom den Sandhed tyde-
ligen skinner adskillige Udenlandske i Døynene. (*) To og fyrreretve Aars Lands-
Fred, som ellers ikke findes i vore ældre Aar-Bøger; og denne Fred anvendt
af Faderlig sindede Ronger, paa mangfoldige saadanne Anstalter, Indret-
ninger og Foretagende, som først og sidst hensigte til Undersaatternes aande-
lige saavelsom legemlige Velgaaende: denne Fred med sine frugtbare Følger,
siger jeg, setter os Danske vist nok i største Taknemmeligheds og Lydig-
heds Gield hos Gud og hans jordiske Statholder, vores allermildste
Konge.

(*) O Land! nach dessen gesegneten Höhen, ich aus den Tiefen unsers Jammer-
Thals manche patriotische Thräne, manch brüderlichen Blick nach Euch, glück-
seliche Menschen! geschickt. Der Name König FRIDERICHS des Menschen-
Freundes, wird in den Geschichten der Welt, eine unzerstörliche Salz-Säule,
ein Denkmahl bis ans Ende der Tage seyn, daß zur Zeit des allgemeinen Ver-
derbens auf dem Erdboden, die Dänische Staaten durch daß dankbare Gebet
eines erkennlichen Volks umb seinen Vater, vor dem Schwerdt des Würg-
Engels bewahrt geblieben. See MOSERS *Beherrzigungen*. Frankf. 1761.
p. 134.

Konge. Dersom een og anden privat Mand endda er ulykkelig, enten ved egen Forseelse, eller uden den, ved tilfældige Aarsager og Skieb-
nens Omstiftelse, da er det intet nyt og gjør hin anførte Sandhed in-
gen Afbræk. Men dersom Nationen i Almindelighed skulle befindes, ikke
at have anvendt alle Ulykkeligheds Anledninger, Opmuntringer og Hjælpe-
Midler, saa trolig og omhyggelig, som mueligt havde været, og der-
for ikke endnu at have gjort al ventelig Fremgang paa sin borgerlige
Velstands-Vey, da er det vist, at den ikke kand give Skylden paa det
Guddommelige Forsyn, og ligesaa lidet paa Regeringens omhyggelige
Bemoyelse for almindelig Velsærd at fordre og fremme, med redelige
Hensigter til enhver Stand, hver Provins og hver privat Person i
alle Kongens Lande.

I de nærmeste Tider efter en arvelig Renevolds eller Souveraine-
rets Indførsel i disse Lande, syntes vi Danske at beklages af nogle saa-
danne, som vi nu maaskee misundes af. Hundrede Aars uegtelige
Erfaring maa endelig være nok, til at overbevise andre saa vel som os
selv, om den Sandhed, at skiont alle muelige Regiments Indretning-
er, ligesaa vel som alle andre menneskelige Ting, endeligen, maa have
deres Ufuldkommenheder, hvilke over alt adskilles ikkuns ved meere eller
mindre: saa kunde dog, for vort Land og Folk, ikke findes nogen Forma-
Regiminis, af mindre Vanskelighed og meere Beqvæmhed til at fremme
vort borgerlige Selskabs Fred og Velgaaende, end som just den, Him-
len haver bestaaet os, og vi saa vel skionne paa, at vi uden at dispu-
tere andres Smag paa noget andet, visseligen befinde os allerbest ved
vort eget, at den Strund dets Følger blive de samme, som hidindtil, og
for

Enevolds
Regiment i
Danne-
mark.

for contrarii Muelighed, lade vi den sørge, hvis Forsorg og Beskiærmelse hine andre, ligesaa lidet som vi, kunde undvære.

Omstændighederne af den store Stats-Revolution, som gif for sig her i Kiøbenhavn, Aar 1660, tør jeg ikke ved at igientage paa dette Sted, efter at adskillige saa vel inden- som udenlandske Skribentere, særdeles Baron LUDV. HOLBERG i Kong FRIDERICI III. Levnets, haver anført det Bæsentlige deraf. (*) Hvad man her vil erindre er allene dette, at de Danske Konger (frem for andre, maaskee med samme Magt og Myndighed, men med mindre Omhed og faderlig Mildhed de facto regerende Herrer:) kunde ansees for at have deres Suldmagt givne af Himlen selv, siden de til Rigs-Dagen, i bemeldte Aar, affendte Lemmer, som forestillede alle Lands-Stænderne, eenstemmig have givet Afkald paa de gamle Haandfæstninger, og efter lang Forsaring, som den beste Lære-Mester, fundet raadeligst, at betroe deres Fred og Belskærd til eet eeneste upartiisk Hoved.

Er Grand
til dets
Borgerlige
Belskærd.

Siden den Tiid er Regimentet ført saaledes, at jeg, uden Skin af Hyklerie, tør sige: Ingen forstandig og redelig Dannemand paa denne Dag, mistykker den for hundrede Aar tagne Resolution, men takker oprigtig hine gode Forsædre i deres Grav, som ved Regimentets Omstiftelse, omstiftede tillige Dannemarks farlige Omstændigheder og saadanne

(*) Af den Kongelige Archivario Hr. Justiz-Raad LANGEBECK fand den indførte *Souverainetets-Historie*, alleromstændeligst og bedst documenteret samt med prægtig Raaber-Stykke ziret, ventes, i det vigtige Arbejd, som han derom, paa Høy-Kongel. Allernaadigst Befalning, haver under Hænder, og formodentlig ikke er langt fra den Fuldkommenhed, som Publicationen udkræver.

Danne flette Vilkaar, som tilforn fandtes end ogsaa under de høystpræisfelige Kongers, særdeles Kong CHRISTIAN IV. Regering, hvis mange Vanheld allene havde deres Udspring af Mangel paa den Magt, som Gud havde hans glørværdige Afkom forbeholden, og som siden den Tid i hundrede samfulde Aar, haver holdt Prøve. Hvad en MOLESWORTH eller andre republicaner sindede, kort efter Forandringen, have spaaet om Landets ventelige Ruin og Nationens Undertrykkelse, er ved Erfarenhed selv saa fuldkommeligen igiendrevet og til intet giort, at man, med fuld Tillid paa en god Sag, tør udeske enhver, som nu omstunder ville synge den samme Visé.

Just da jeg skriver dette, udgives i Hannover en liden sindrig og *Og sande* i mange Henseender fortreffelig Tractat, under Navn: *Der Sonder: Frihed.* ling; der i findes en kort og god Sammentigning imellem adskillige andre Nationers Indbildning om større borgerlig Frihed, og de Danfkes sande Sortrin i Lyksalighed, saasom Frihedens Frugt og beste Beviis. Ordene ere p. 41. seqv. disse: "Worinne kömmt der Däne „und der Pole überein, und worinne sind sie unterschieden? Ein jeder „legte sich aufs Rathen. Der lange Rock konnte es nicht seyn, der „Bären-Tanz auch nicht, der Knebel-Bart noch viel weniger. Sie „bekannten alle ihre Unwissenheit, und baten um Unterricht, welcher „folgender Gestalt lautete: Wenn die Freyheit in den lehen Zügen lieget, „so sind sie Trost-Prediger bey ihrem Sterbe-Bette; darinne kommen „beide überein; hingegen sind sie in der Art des Trostes unterschieden; „Denn der Pole tröstet sich bei seinem Elende mit dem Genuß der Frei- „heit, und der Däne, der sie nicht hat, tröstet sich mit seinem blü- „henden Wohlstande. Dieser Einfall konnte nicht glücklicher seyn, da „der

„der Eigenthümer des Land-Hauses, wo wir uns befanden, ein gebohr-
 „ner Däne war. Man erinnerte sich dabey, daß seit der für Dänne-
 „mark so merkwürdigen, als gesegneten Veränderung, nun eben hun-
 „dert Jahr verflossen, da die Stände ihre zu Unrecht, Zwist uns Fre-
 „vel gemißbrauchte Gewalt, zu den Füßen eines Königes niedergeleget,
 „in dessen Herzen die Leidenschaften, wie Tropfen eines brausenden Gei-
 „stes im stillen Wasser, sich verloren. Guld und Menschen-Liebe sind,
 „seit der Zeit, zugleich mit dem Throne erblich gewesen, und der jetzi-
 „ge Beherrscher desselben drückt das Siegel darauf. Wenn der spröde
 „Engelländer nach seiner Laune lebet, und gegen die, so am Ruder
 „sitzen, Stachel-Schriften austreuet; Wen der so kecke, als durch
 „harte Erfahrung schüchterne Schwede den Scepter unter der Zucht
 „hält; Wen der erkaufte Pole den Säbel schwingt, und Reichs-Täge
 „zerreißt; Wen der nährige Holländer dem sinkende Staate erkargte
 „Schätze zollet; Wen der altteutsche Schweizer über das Familien-
 „Regiment klaget, und sein Blut an Fremde verkauft; Wenn der
 „strenge Genueser sich mit der rebellischen Corsen plaget, und der
 „pünctliche Venetianer, bey einer unbeneideten Mittelmäßigkeit, der
 „vorigen Grösse vergißt; so erfreuet der Däne sich seiner Könige, die ihn
 „glücklich machen. Wo findet man leicht ein mächtiges Königreich,
 „das sich rühmen kan, vierzig Jahre lang eines ungestörten Friedens
 „genossen zu haben? Dänemark ist unter allen Reichen das unffreieste,
 „und hat dennoch die größten Vorzüge der Freiheit; Denn der Un-
 „terthan darf sich vor nichts fürchten, als vor den Gesetzen.„

Endskiont nu dette lidet kunde være nok sagt om saa stor en Sag,
 der taler for sig selv hos Forstandige og billig Dømmende: saa agtes
 det

det dog ikke heller overflødigt, i et Skrift af den Natur, at anføre nogle
meere bestemte og udførlige Argumenter. Disse haver jeg, af et pa- ^{Erindret}
triotisk Hjertes Drift, allerede forleden Aar publiceret, i Anledning af ^{ved en Ju-}
den da, til Souverainetets Erindring, holdte Jubel-Fest, under søl- ^{belfest.}
gende Opfskrift: Patriotiske Betragtninger over Danske og Norske
Mænds Borgerlige Frihed, under et arveligt og faderligt Gene-
volds-Regimente, fremlagt paa Jubel-Festen Anno 1760.

Fallitur egregio quisquis sub Principe credit
Servitium. Nunquam libertas gratior exstat,
Quam sub Rege pio.

Men efterdi de da udgivne Exemplarier ikke maatte være komne mange
Patrioter for Dyne, agtes det tienligt at slutte denne Materie, om Na-
tionen i Almindelighed, med samme saa Blades Tjientagelse:

EMANUEL.

I Anledning af dette Aars Jubel-Fest og den store Forandring i
vort Fæderne-Lands Regimente, som der ved ihukommens, ønsker jeg at
kunde fremsætte med nogen Tydelighed, de Tanker som ofte ere mig ind-
faldne over det Ord Frihed, forstaae den Borgerlige Frihed, som sæt-
tes Hvertimod Borgerlig Tvang og Trældom. Denne Sag synes
mig at være megen Mistydelse underkastet, og derfor ofte at tilegnes
saadanne Personer, som mindst have Deel deri.

Hjint gamle Ordsprog: Verden regeres ved Indbildning,
stadfæstes i denne og flere Henseender, ved daglig Forfaring. Frihed
er ædel, ønskelig ja umistelig hos dem, som skulle siges at leve i Lyksa-
lighed. Tabes Frihed, da tabe tillige alle andre Ting deres beste
Smag, end ogsaa hos de umælende Dyr, hvor meget meere hos den

Uarundet
Indbild-
ning.

Skabning, som Gud haver indrømmet Herredomme over Dyrene. Men hvad er den borgerlige Friheds rette Grendser, som her egentlig hensigtes til, og monne disse Grendser nu være snevrere for Dännemarks og Norges Indbyggere, end som for hundrede Aar siden, eller monne de være snevrere for os, end som for visse andre europæiske Nationer, der indbilde sig at have meget forud, i denne Henseende?

Jeg siger: de indbilde sig det. Læger man Indbildningen bort, som nueligen sagdes at regere Verden, da skulle vi befinde, at det, som de beholde tilbage, er slet intet meere, ja i visse Ting, ikke engang saa meget, som hvad vi Danske og Norske, uden daarlige Selvs-
Bedragelse, kunne glæde os ved, og takke Gud for. Hvad meere er, jeg paatager mig, med Sandheds Grund at bevise, vor Nation nyder i nogle Hoved-Poster, en saadan Frihed, som ikke allene ligner, men end ogsaa overgaaer visse andre frie Nationers Frihed og Forskri-
fting. Denne min Paastand torde maaskee af Begyndelsen synes utroelig, dog allene i deres Dyne, som ikke grundig kiende og indsee Sammenhængen i vort Lands Regering. Om denne mærkelige Feil-
tagelse vil jeg stræbe at overbevise dem, ved saadanne unægtelige Prover, som de ellers ikke forstille sig, og som just derfor trænge til at legges for Dagen, helst i et Seculo saa opløst, som det vi leve i.

Hvad Fri-
hed er.

Den naturlige og absolute Friheds Stand, som hvært Menneske synes lige berettiget til, ved lige naturlige Sinds og Legems Kræfter, er tabt, saa snart vi komme i Verden, trængende høilig og lang Tid til Hielp af det borgerlige Selskab, som vi fødes i, og som der ved vinder en Ret til at paalegge os visse Forpligtelser. Naar dette settes forud, da spørges ickens om Brugen af Selskabets Magt og Myndighed.

Skal

Skal denne være udflydlig og retskaffen, da maa den være fornuftig og kjerlig, det er, hensigtende først til det gandske Sælskabs, og dernæst til hvært enkelt Medlems sande Belsærd, eller paa den eene Side, til en Frelse og Fritagelse fra det Onde, som ellers ville møde os i Verden, men paa den anden Side, til Deelagtighed i saadanne gode Ting, som vi trænge til, og ellers ikke kunne nyde, være sig paa Sindets eller Vegetets Begne.

Hvor dette skeer, der fand ingen Klage over Friheds Mangel, og hvor det skeer allerfuldkommenligst, der findes ogsaa den allerfuldkommenste Frihed. Men eftersom i denne Verden, end ogsaa naar samme kaldes den bedste Verden, slet ingen Ting er gandske og aldeles fuldkommen, (hvilken Ufuldkommenhed i Deelene, udkræves just til Fuldkommenhed i det gandske) see saa reyses sig deraf den Sandhed, at den allerfuldkommenste Regerings-Form maa have nogen Ufuldkommenhed i sig. Sælgeligen spørges her ikke om det gandske fuldkomne, men om det mindre ufuldkomne, det er, om saadanne Friheds-Grenser, ved hvilke Sælskabets Lemmer fritages fra det meeste Onde og forhielpes til det meeste Gode.

Staaer dette fast, da bygges atter derpaa den Sandhed, at Lemmerne af dette Sælskab nyde den største Frihed, hvor man finder de viiseste og billigste Love, og hvor disse Love virkelig beholde deres Gyl- Hvad en despotisk Regering er. dighed, saa at ingen dømmes eller beegnes anderledes end efter Lovens Indhold. Her i er det, at en saa kaldet despotisk Regering adskilles fra den ordentlige Enevolds-Magt. Under den første er ingen Frihed, efterdi der er ingen Forsikring, være sig at Lovene ere onde, eller

og at de ikke gielde. En Barbarisk Regering i Østerlandene eller andensteds, setter i tusinde Tilfælde al Lov og Ret til Side, farer frem efter Egensindighed, egen Fordeel, eller Havn og en hastig Breddes Grumhed. Man skikker kun et Sendebud til at hente den Mand's Hoved, eller hans Hustru, eller hans Penge. Saa vidt er der ingen paalidelig Lov, altsaa ikke heller nogen Friheds, Freds eller Frelses Forsikring (*). Derimod, hvor Lovene beholde deres Gylldighed, uden Persons Anseelse, og hvor de samme tillige ere viiselig indrettede efter Landets Bestaendighed, altsaa hensigtende baade til det almindelige og private Gavn, der findes sand Frihed, fordi der er en sand Forsikring om at beholde sit eget ubeskaaret. Skeeer dette ikke altid saa fuldkommelig, at jo en Under- eller Over-Dommer tager feyl i Lovenes Hentydelse paa visse særdeles Tilfælde, og derved friekender den Skyldige, men fordømmer den Retfærdige, da skyder dette, saasom noget tilfældigt og usædvanligt, ikke af Regeringen selv, men af Menneskenes Ufuldkommenheder, mod hvilken ingen absolute Forsikring kand have i noget Selskab, være sig end ogsaa det mindst ufuldkomne.

Naar alt dette settes forud, saasom uimodsigelig sandt og vist, da grundes atter derpaa den store Sandhed, som egentlig sigtes til ved denne Afhandling, nemlig: At den Danske og Norske Nations borgerlige Frihed er vel saa stor, saa god og saa sand en Frihed, som den noget andet Folk i Europa kand, paa nærværende Tid, rose sig af. Beviiset kommer an

(*) Dans le gouvernement despotique, un seul sans loi & sans regle, entraine tout par sa volonté & ses caprices. MONTESQUIEU *Esprit des loix*. Liv. II. Chap. I.

an paa den rigtige Tilegnelse, som kand giores af de anførte almindelige Grundsetninger.

Spørger man: Hvad er det egentlig for en Frihed, som Børgerne i hvært Sælskab ere befoyede til at begiere, at vente og kræve? da svares strax: Det kand ikke være en Fritagelse fra at bære de fornødne Byrder, som deres egen og det gandske Samkvæms Fred og Nytte udkræver; thi at vegre sig derved, var at bestride sin egen Bølfærd. Hollænderen vil jo være meget frie, men hvo betaler flere Skatter og Vaaleg end han, og monne en Indbygger i Hamborg sfaanes saa meget, som hans Naboe i Altona. Ikke heller er det en Frihed, til at giøre og lade ustraffet, alt hvad man lystet; thi paa den Frihed har man givet Afkald, ved at underkaste sig sit Sælfskabs Love, hvis Dyemærk just er at sette Maal og Grændse for det utilladelige, og de Nationer, som tale og skrive allermeest om deres Fortrin i Borgerlig Frihed, sette den ikke heller deri, ellers havde Engellænderne ikke nyeligen ladet een af deres fornemmeste Lords, for sit begangne Mord, henge i en Gallie, hvilken Gierning visseligen geraader Dommer-Embedet til store Ære. (*)

See Loves
nes Evang
maa ingen
undersaat
være frie.

Setter jeg da, at i den allerfrieeste Republik, ligesaa vel som under den aller Souveraineste Konge, kand ingen Borger fritages fra borgerlig Skat og Tynge, ikke heller fritages fra personlig Straf, naaar han begaaer det strafværdige; da kommer alting an paa Skatternes proportionerlige Ligning, og Justizens upartiske Døvelse. Dersom disse tvende Ting uddeeles her til Lands, med ligesaa stor Billighed som andensteds, da følger af sig selv, at Dannemarks og Norges Indbyggere

(*) Ideo legum servi sumus, ut liberi esse possimus. Cicero.

gere ere ligesaa fri, eller ligesaa langt fra Trældom og Undertrykkelse, som nogen anden Nation. Ja, skulle det befindes, at vort Liv og Guds havde end ogsaa nogen meere Sikkerhed her, end i en Deel republi- canske Regeringer, da fulgte dette, at vor Frihed var større end deres. For at indsee Sagen desto nøyere, maa vi træde den nærmere, og be- tragte enhver Ting i Stykkevis.

Som Mennesket bestaaer af Legem og Siel, saa er det for enhver af disse Hoved-Deele, han begierer al muelig Frihed. Paa Sielens Begne vil han skaanes for det uroelige, det sørgelige og fortrædelige. Paa Legemets Begne vil han fritages fra det Boldsomme og Smertes- lige. Befries han fra disse onde Ting ved Dyrighedens Anstalter, da siges han at nyde al den borgerlig Frihed, som han kand kræve eller vente af Sælskabets Hielp.

J Henseende til vort Legem, vort Liv og Livs Underholdning, eller, som man kalder det kortere, vort Liv og Guds, veed jeg ikke, hvor- ledes noget Folk kand være friere end vi, saa længe vi nyde Lov og Ret, men at den skulle negtes nogen, være sig hvo han vil, eller at han skulle dommes og straffes anderledes, end efter en almindelig Lands Lov, der- paa vides ikke et eeneste Exempel. Af det, som en MOLESWORTH eller andre, ved ham bedragne, have skrevet om den Danske Nations usrie Tilstand, maatte den Uvidende giætte sig til det, som er tværtimod Sand- hed. Men jeg tør dristig beraabe mig paa alle dem, som vide vort Lands Historie, hvilke med mig kunne bevidne dette, at man, end min- dre efter, end som for Souverainiteten, kand fremvise et eeneste Exempel paa nogen saandan Exsecution, som er skeet allene pro arbitro, eller for- uden Lov og Dom. Vel ere vore Konger over Loven, men hidindtil

Lov og Ret
negtes her
til Lands
ingen.

haver

haver Gud været med dem og hans Frygt over deres Hjerter, saaledes at hver uskyldig Mands Ære, Liv og Gods er bleven usforkrænket af dem og deres Myndighed, lad være at her, ligesom i al Verden, af og til fandt være fældet en usforsvarlig Dom.

End meere, just fordi vore Konger ere over Loven, have de selv desto meere bundet sig til Loven, ja in civilibus selv underkæstet sig den, og ved Højeste Rets Domme, tiere end eengang, tabt saadanne Sager, som angik deres Gods, deres Fordring eller noget deslige. Hvor langt det var fra den store Kong FRIDERICH IV. Sind, at lade Magten gaae for Retten, sees blant andet deraf, at, da en vel bekiendt Enke i Odense, een og anden Gang, men forgieves, var anmodet om at selge, saa dyre som hun ville, et lidet Stykke Skov, hvilket indskrænkede Synet fra Slots-Haugen, og Majestæten blev ved en vis Person, af samme Kion som Enken, tilskyndet at tage og betale rigeligen; saa svarede Kongen: Dette være langt fra. Han gjorde en Skiemt deraf, sigende: Saaledes gaaer det, naar man har med Damerne at gjøre: Var det en Mand, da ville jeg vel have kommet til Rette med ham.

Et mærk.
værdigt
Exempel.

Saa er det da Lovene, som under Kongerne regiere Landet, og af Kongerne hanthæves uden Persons Anseelse. Men maaffee disse samme Love ere alt for haarde og umilde? Intet mindre. Det er i Grunden vort Lands ældgamle Love, lidet forandrede og meget forbedrede, efter de sildigere Tidens Trang og Tilstand: Fremmede rose dem, ja end og en fiendsk MOLESWORTH fandt ikke negte dem et særdeles Fortin, og Baron de LOHONTAN siger: De ere saa retsindige, som hvis de vare dicterte af Apostelen St. Povel selv.

Vore Love
 ere reifær-
 dige men
 derhos me-
 get milde.

Her betragtes vore Love allene saavidt som de beskytte hver Mand's Fred og Frihed paa Liv og Guds. Nu spørger jeg, om den Danstkes Frihed er mindre eller maaffee større i visse Henseender, naar han, som jeg har viist, kand være vis paa at dømmes efter Loven. Een af de store Ting, som en Romersk Borger kunde rose sig af og trøste sig ved, var Skaansel for Hudstrygelse, men ikke for Pine-Bænken. Danstke og Norske Mænd ere, i Henseende til de fleeste Forbrydelser, fritagne for begge Døle. Vor Bonde-Allmue er vel ikke frie for at dømmes paa nogle Maaneder, til Fæstnings-Arbejd: Men i lige saadanne Tilfælde, maa Bonden i Naboernes Land, lave sig paa at miste sin Hud ved Gade-Løb. Baade Bonde og Borger, ja Herremanden selv, er i de allerfleeste Europæiske Lande, ikke forsikret om, at han jo kand komme paa Pine-Bænk n, og i visse Lande er man meget færdig med det som kaldes donner la question. Hos os kand det, efter Lovens Bydende, ikke vederfares nogen Bonde eller Bonger, undtagen han bliver ved at nægte det, som ham allerede er overbeviiist ved tilstrækkelige Vidner, eller ogsaa at han besyldes for Forræderie mod Kongen og hans høye Huus, ellers siger jeg, kand ingen Danst eller Norsk Mand piinligen angribes.

I Engelland, hvor Indbildning om Frihed drives paa det allerhøyeste, er ingen saa sikker som hos os, for at settes uformodentlig i Fængsel; thi dette vederfares ofte den, som sidder i sin Stue eller gaaer paa Gaden, og veed ikke deraf, førend Rittens Betienter viiser ham allene en Seddel til Signal, at han er angiven af en, som stiller Borgen for Arrestens Lovlighed, da den anden maa følge med, uden videre Indvending. Hvorledes man samme Steds aarligen griber om sig med

med Magt og Bold, naar der skal presses Matroser til Floden, er noksom bekendt. Ingen Søevant Mand er da sikker i sit Huus. Hans Hustru og Børn skrige ynkeligen, men man slæber ham af Sted: den almindelige Sikkerhed gjør denne Frie Mand's Huus usikkert, ja jeg kiender en Landsmand, som i sine Studenter-Dage, da han foer paa et Skib fra London til Hamborg, var nær ved at presses som Matros, da den tydske Skipper advarede ham om, ikke at tale Engelsk.

Al voldsomme Soldaters Hvervinger vide vi ikke at sige, skiont vel af tvungen Udskrivning til at rekrutere Land-Militien. Denne sidste er nu omstunder indført næsten i alle Europæiske Lande, ja gandske nyeligen endogsaa i Engelland, følgelig have den fornødne Evang tilfæld's med de allerfrieeste Nationer, og Udskrivningen er ikke heller nu omstunder, saasom af Begyndelsen, en stor Evang for alle Bønder-Karle, men for nogle, særdeles rige Mænd's Sønner, som helst ville købe sig frie under Haanden, hvilket ogsaa lykkes de fleste af dem.

Hvad man snarere kunde henregne til Bøndernes Ufrihed, særdeles paa Proprietariernes Gods, er dette, at deres Høverie-Arbend, ikke saasom deres Skat og Landgilde, endnu er taxeret og fastsat, i Proportion af Hart-Kornet, men hjemstillet til Høsbøndens Behag. Er denne en viis, og derhos en velholden Mand, da skaaner han vel sine Bønder, saa vidt mueligt, hvis ikke da tilstaaer jeg, deres Bilskaar ere ikke meget bedre, end de saa kaldte Liv-Egnes i Holsteen og en Deel andre Lande, saa vidt Mand-Kiønnet angaaer. Imidlertid er kiender vor Lands Lov slet ingen Liv-Egenskab, siden høyløslig Kong FRIDERICH IV. affaffede samme her i Siælland, som for dum laae under det Nag. En Fæste-Bonde er intet andet end en Forpagter paa Livs-

Bondestand
den hvor
vidt mindre
fri end de
øvrige.

Tid, og fand redde sig med Lov og Ret, mod en voldsom Husbondes Undertrykkelse, hvilket ogsaa undertiden skeer. Langt bedre Vilkaar have vore Fordegne Bønder eller Selv-Eyere, saa og de Kongelige Amts- eller Rytter-Districts-Bønder, item de mange saa kaldte beneficierte Bønder, hvilke 3 Classer udgjøre maaskee en tredie Deel af vor Bønde-Stand: og hvad den Norske Bonde angaaer, særdeles Odels-Bonden, da vides ikke noget Land, hvor han fand leve friere, saa længe han, ved god Huusholdning, forsvarer sin Odels-Ret. Men for at komme igien til den Deel af vore Danske Bønder, som leve under Adelige eller andre Proprietarier, da dependerer deres Frihed af deres Formue til at svare Husbonden lige og Ret. Den som staaer i Gield-Bogen, være sig Borger eller Bonde, er altid underkastet sin Creditors Discretion, ikke for sin Stands, men for sin Sattigdoms Skyld. Jeg kiender en Fynsk Herremand, som pleyede at sige: Hans allerbeste Bønder vare de, som efter Talemaaden, gave ham en god Dag. Dette Slags er ikke de fleeste, dog sandelig flere end man forestiller sig. Nogle Proprietarier havde Bønder, af hvilke de i en Hast kunde faae et Tusinde Daler eller meere til laans. I hvor om Alting er, fand Bonden her, ligesaa lidet som andensteds, tilfoyes nogen mærkelig Uret eller Undertrykkelse, efter Lovens Medfør. Ney, det maaskee allene *via facti*, og altsaa underkastes sin tilberlige Straf, hvorpaa ogsaa undertiden havest kiendelige og eclattante Exempler, ved Høyeste-Rettes Domme over saadanne Husbonders ubillige Medfart (*) Loven veed, som sagt er, saa lidet af Bondens, som af nogen anden Mands Ufrihed at sige.

Wille

(*) I Engelland ere ingen andre Bønder end Forpagtere paa visse Aar. Vore Bønder ere efter Loven, ikke heller andet end Forpagtere paa Livs-Tiid Fæst-
Breves

Bille nogen hernæst meene: vor Frihed var dog mindre end deres, som selv have Deel i den Magt, der giver Lovene, eller affaffer og forandrer dem; da svares: at Lemmerne i den allermest demokratiske Regiering kunde, naar Alting gaaer ordentlig og vel til, ikke have anden Deel i en Lovgivende Magt, end denne, at de kunde votere, og sige deres Meening, som siden udgiøres ved de fleeste Stemmer; thi at en Polak formedelst sit veto, kand standse Land-Dagens ja Rigs-Dagens Forretning, og saaledes skille sit Land ved en god Lov, det sigter mere til at undertrykke, end at hielpe den almindelige Frihed. Hvad nu en ordentlig votering angaaer, da maa man mærke, at ved vore Loves Forandring, den Sag ikke heller forsømmes, men de samme, som ellers kunde møde paa en Rigs-Dag eller i et Parlament, virkelig sporges til Raads. Saavel under Høylovlig Kong CHRISTIAN V., da Loven blev fornyet og forbedret, som nyeligen under vores nu regerende Allernaadigste Konge, da man er betænkt paa noget deslige, er der indhentet Vota, Betænkninger og Forslag fra alle saavel geistlige, som civile Embeds-Mænd, i en hver Provinz, som anordnet en Kongelig Commission af saadanne Lov-kyndige Mænd, som med nøye Prøvelse, kunde giennemgaa de indsendte Betænkninger, og af dennem udvælge det aller-tienligste og bedste. Da dette fordum skeede ved en Rigs-Dags-Forsamling, var Virkningen ikke nær saa ønskelig, ikke heller Guldbyrdesen saa vis og tilstrækkelig, men snarere var den bedste Forandring de allerfleeste Vanskeligheder og Indvendinger underkastet.

Lovens
 Foran-
 dring ved
 hvem.

U a 3

Spør:

Brevet er en Contract, som forpligter Hørbonden ikke mindre end Bonden. Om denne ikke altid vil eller kand forsvare sin Ret, da spækker det ikke Lovens Billighed, eller Bønde-Standens Frihed i og for sig selv betragtet.

Skatters
Paa lag
hvorledes.

Spørges der i Særdeleshed om saadanne Love eller Forordninger, ved hvilke Folket paalegges nogen usædvanlig Skat eller Tyngde, da kand intet ønskes billigere og bedre end dette, at den Summa, som udkræves af en Stad eller Provinz, lignes og jevnes af den samme Stands Læmmer eller af den øverste Tilsyns-Mand. Bliver her endnu nogen Ufuldkommenhed tilovers, eller ere ikke alle altid lige vel tilfreds, da havees dette tilfældes med den gandske Verden, hvor ikke Gud selv, end sige Dyrigheden, kand giøre hver Mand Alting til Maade. Dog tør jeg dristig sige, at i denne Deel, findes her til Lands langt mindre Rnur eller Klagemaal, end som i noget andet Land, helst i de, hvor Herr Omnis haver meere at sige. Paa den anden Side, kand man og foruden allermindste Flatterie eller Dyens Tieneste sige det, som hver Mand veed, nemlig, at vore Konger, just fordi de have Nøglen til hver Mand's Pung, ikke behandle Undersaatternes Gods saasom noget fremmet, men saa ømmeligen, som deres eget, ja at de undertiden holde længere tilbage med Skatters Paaleg, end som deres Undersaatter selv formode. I det øvrige haver hver Borger her til Lands, saa meget som nogensteds i Verden, en frie og uforhindret Dispensation over sit Gods og dets Anvendelse efter sin Lust. Frie nok, om ikke alt for frie og nær ved Frelshed er vore Borgeres Leve-Maade, særdeles her i Kiøbenhavn. Politien setter dem ikke, saasom i den fri Republik Venedig og en Deel andre Stæder, saadanne snevre Grendser, at de kunde klage over nogen fornuftig Friheds Mangel. Fremmede, som komme her, have med Forundring tilstaaet mig, at de tilforn forestillede sig gandske andet, end den fri Leve-Maade og Omgængelse, hvilken ingensteds kand være friere, undtagen at man der under ville forstaae en Frihed til at laste Gud og Dyrigheden. (*) Er

(*) Vil nogen see denne Sag udførligere afhandlet, da henvises han til vores berømte

Er nu den Danske og Norske Mand's Ære, Liv og Gods i lige saa stor, om ikke i større Sikkerhed, under et Regiment, som, frem for noget andet, paa nærværende Tid, kand kaldes faderligt, og alt saa meest lignende Patriarchernes eller andre Huus-Fædres Herredom i Verdens ældste Eider? Er dette saa, siger jeg, da spoges atter: Hvor i er vor Frihed mindre end andres, og monne den ikke være saa meget større, som enhver, være sig hvo han vil, kand finde Bey til Thronen, og i Nødsfald vente Hantøveelse, end ogsaa mod de mægtigste Overmænd, formedelst en Ret, som dommer i Kongens Navn, og æres undertiden med Hans Majestæts personlig Nærværelse. Her forestiller jeg mig, at den, som seer alle andre Indvendinger forebygte, vil tage sin Tilflugt til vor Mangel paa en Forsikring, at saadan Ulykkelighed altid ligesom hidindtil, skal have Sted hos os. I har Ret, vil man svare mig, der som I tillige havde Forsikring om, altid at regieres af saadanne Konger, som kunde kaldes i Sandhed Folkets Fædre og Hyrder. Men hvo forviffer eder om denne vigtige Punct, og monne ikke den blotte Muelighed af det, som er tvertimod, bør sette eder i Frygt? Hertil soarer jeg for det første saaledes: De som ikke kunde noyes med den nærværende Ulykkelighed og takke Guds Forsyn, samt udbede sig den fremdeles, men ville bekymre Sindet ved Bidsninger om alle muelige Tilfælde, i fald dette og det skeede her efter, disse got Folk, siger jeg, ville aldrig fattes Anledning til ufornoden Frygt og Ængstelse, i det mindste ligesaa meget andensteds, som her; thi de, som nu kildre sig

Indvending.

med

rømmelige Hr. Justitice-Raad og Professor P. KOFOD ANCHERS grundige Afhandling de indole juris Privati, p10 Habitu imperii Danico. Norvegici, særdeles s. 54--60.

Befvaret.

med en større Friheds Indbildning, under en anden Regerings Form, ere heller aldrig forsikrede om, at deres offentlige Ting kunde jo kuldkaftes og omstøbes engang i de følgende Tider. Mit andet Svar er dette, at, naar den Allerhøieste skulle finde for got at ydmyge en Nation, formedelst et umildt, uretfærdigt og tyrannisk Regimente, see da var der vel ikke mindre, ney snarere langt meere at frygte for enhver privat Mand, der saae sig omgiben med en democratiske Almue, eller med et aristocratiske Senat, end som naar han levede under een tyrannisk Enevolds Herve. Livius lærer os i sin I B. 17. Cap. at efter Omkastelsen i det Romerske Kongeriges Regimente, var Borgernes Slaverie langt haardere, under et hundrede Herrer, end som tilforn under een eeneste. Jeg holder mig helst til de ældre Tiders Exempler, naar de findes beqvemme. Lader os da gjøre en Ligning imellem de Atheniensers frie Republik og det Macedoniske Enevolds Rige. Det sidste skal viise os saare faa Exempler paa Tyrannie, udi Ligning mod dem vi finde i den atheniensiske Historie: thi denne frie Republik var hart ad steds sat i Allarm ved stridige Partier, samt saaret og fort i farlige Omstændigheder, formedelst sine beste Borgeres Forsølgelse og Undertrykkelse, hvilken ofte var aller utaaleligst over dem, som mindst havde fortient det; thi naar deres Misundere havde sat Almuen i Opror, kunde intet frelse den, som nyligen havde frelset sit Fæderne-Land. Af disse var ingen saa sikker paa Ver, Liv og Gods, i den atheniensiske frie Republik, som han vist nok kunde have været, under de Macedoniske Enevolds-Herrer.

Det bliver da en stor Sandhed, at, naar en Regerings Hoveds Hensigter og Hoveds-Fordeele findes meest og bestandigst foreenede, da
haver

haver ogsaa dens særdeles Lemmer største Forsikring om deres private Belfærd, Fred og Hantværelse mod Vold og Overlast. Just her paa hviler alle Danske og Norske Mænds sande Frihed. De kunne alle forsikre sig om en frie og aabne Udgang til saadan en Konges Throne, som til lige er en Fader, upartiisk mod de Børn, der røre ham alle lige nær paa. Enhver Land blive hørt og vente saa megen Understøttelse af Scepteret, som hans Sags Betskaffenhed udkræver, var det end mod den allermægtigste Voldsmand. I det mindste kunde han her, frem for andensteds, giøre sig det vel grundede Haab. Vor Rettergangs Maade, skiont endnu vidrøstlig nok, er dog visselig langt kortere og mindre vanskelig, end i de fleste europæiske Lande. Og naar det kommer til den Ret, som her paa Jorden kaldes den Høieste, da torde den ogsaa vel fortjene Navn af den retfærdigste og meest paalidelige. Med Ufeylbarligheds Prædikat ville vi saa lidet smigre for dette venerable Dommer-Sælskab, som for noget enkelt Menneske, være sig Paven selv, enten i eller uden for et Concilio, følgerigen er det ikke umueligt, at Begstkaalen, een eller anden Gang, Land synke til den urette Side. Men hvad jeg, som Gud skee Lof! aldrig er dømt af den eller nogen anden Ret, dristig tør sige til Rettens Roes og Dømmemænds Trost, er dette, at her saa meget som nogensteds i den ufuldkomne Verden, Land ventes og findes Justitia med aabne Dyne ved Sagernes Undersøgelse, men med tilbundne Dyne ved Dømmens Fældelse. Hvad vil det allerfrieeste Folk ønske sig meere, til Forsikring om Ære, Liv og Guds?

Ved denne Anledning vil jeg fortælle en Anekdote, dog afde aller- nyeste og gandske paalidelige, saa fremt jeg Land troe en troeværdig

HøiesteRet
en meget
priselig
Ret.

Mands Bidnesbyrd, hvilken selv var tilstæde, og altsaa beraaber sig paa sine egne Dren. I Vinteren af Maeret 1758 opholdt sig her en udenlandsk Reysfende af god Anseelse. Han sad i et Sælskab, hvor man talede meget om den Krig, som havde begyndt at ødelegge adskillige europæiske Lande. Da nu nogle gjorde det sædvanlige Onske, at Gud ville bevare os fra samme Elendighed, sagde den Fremmede: Ney, denne Gang have I ingen Fare. De andre meente, Faren kunde være stor nok, dersom Gud ikke skaanede os af en særdeles Naade, hvilken vi ikke rosende os at kunde fortjene meere end andre, men maatte sige: Vi have syndet med vore Forfædre, vore Naboer og Gienboer. Her paa forklarede den Fremmede Grunden til sin Formodning saaledes: Enderdeles Synder hiemsøger Gud med særdeles Nøvselser, ogsaa vidt kunde I Danske være i samme Tilstæde som andre. Men de Synder, som kunde tilskrives Publice, og en Mangel af Øvrighedens Pligt; saa vidt den er Øvrighed, pleyer Gud at straffe med saadan offentlig og almindelig Hevn, som trykker store og smaa meere kiendeligen. Jeg har nu giennemreyst mange Lande, og erkundet mig om deres Tilstand. Denne var i andre Ting adskillig, men i een Ting fandtes liden eller ingen Forskiel, særdeles i Tydskland, nemlig de Stores Overmod og Driftighed i at undertrykke de smaa, hvilke knap høres, men sielden hjælpes og reddes fra Undertrykkelse, Udsuelse og Overvold af de Store. Derimod har jeg her hørt med Fornøvelse, at eders Højeste-Ret omsider skaffer enhver Ret, uden Personens Anseelse. Dette, saasom noget vart, paa nærværende Tiid, have I Danske forud. Der som eders Store havde frie Haand til at trykke de Smaa, da maatte den Højestes Haand igien øre Hevn paa de Store, hvilket siden ville strække sig til alle. Saadan sin Meening forsvarede denne Fremmede med endeel Argu-

menter,

Endegsaa
 efter Frem-
 medes
 Dom.

menter, og mig er siden indfaldet, at han kunde have beraabt sig paa Prophetens Esaiæ Ord, cap. LIX v- 14. 18. Saa og paa Psalm. LXXXII. 1. 2. 5. 8.

Hidindtil har jeg forestillet vor Nations sande Frihed i Henseende til Legemet og de legemlige Ting, eller hvad vi kalde Liv og Guds. Komme vi til den Hovets-Deel af vort Væsen, som kaldes Sielen og Sindet, da kend jeg her være kortere, efterdi Sielen selv er egentlig slet ingen underkastet, end som den der kaldes en Dommer over Tankerne, følgerig er den her saa frie som andensteds. Men hvad det angaaer, at man med Ord og Gierning, yttre sine Tanker, da glæde vi os ved denne Friheds foresatte Grændser, og at det ikke staaer enhver Daare frit for, at aabne sit Hjertes onde Fylde med saadan Frelthed, at hans Naboer tage Skade og Forargelse deraf. Bogtrykker-Pressens Frihed er fornøden i alle de Lande, hvor man onsker Konsternes og Videnskabers Fremgang, samt et noyere Sigte paa Nationens sande Belsærd. I alt dette nyde vi Danske og saa al fornøden Frihed. End meere, vores Dyrebare Kong FRIDERICH V. som i alt andet er idelig betænkt paa sin Nations Hielp og Forbedring, gjør ogsaa sit til at opmuntre Skribentere, og til at lette Bogtrykker-Pressen. Man seer i vore Tider saadan en Mængde af alle Slags Skrifter, at end ogsaa den, der ikke forstaaer noget fremmet Sprog, kand ved Hielp af sit eget, sanke sig en temmelig Forraad af Videnskaber. En Ting, som man i dette Seculi Begyndelse knap kunde have forestillet sig. Sandt nok, at blant nogle nyttige og gode Bøger, indsnige sig ogsaa nogle, som ikke fortjene det Navn. Men for at ikke sette alt for snevre Grændser, maa alt det passere, som ikke er aabenbar ont og stridigt mod den Augsborgske Confession, mod Lan-

Frihed for
Sindet.

dets Lov, og mod gode Sæder. Dersom disse Grendser synes endnu noget snævre i deres Dyne, som ville see Frelsheds Lov befordret under Friheds Navn, og paa det denne sidste skulle ikke hindres: da synes mig det var at befordre Ondskab, paa det at noget got maatte komme deraf. Dersom Bogtrykker-Pressens meget store Frihed i Engelland og Hol-land, har havt nogle gode Virkninger; da tænker jeg dog det er beviis- ligt, at dens onde Virkninger ogsaa have været anseelige, hvilket tilstaaes af Dyrigheden selv, naar den ikke fielden nodes til at lade visse Bøger brænde ved Bodelens Haand. Vi tilstæde Bogtrykkerne ingen grend- seløs Frihed, men derfor nodes vi ikke heller til, saasom i Engelland, at sette dem i Pillorie eller Gabe-Stokken. Vore Svenske Naboer neyes, saavel som vi, med en limiteret Frihed i den Materie, og jeg troer, de gjøre der i meget viisefigen.

Særdeles
hvad Reli-
gionen an-
gaaer.

Seer vi til Religions-Sager, da kand ingen, som viger af fra Lan- dets almindelige Bekjendelse, klage over nogen Samvittigheds Evang, saa længe som han ikke forstyrrer sine Medborgere. En Separatist eller anden dissenterende nyder her fuldkommen Borgerlig Fred og Frihed. En Reformert, Catholik eller Jøde kand udvælge een af de adskillige Danske Byer, hvor hans Religions Øvelse tillades. Den Frihed, som de første nyligen have faaet i Sverrig, have de længe siden havt her i Dannemark. I det frie Engelland, er Døren til alle, end ogsaa de mindste offentlige Betieninger tillukt for alle non-Conformister, og allene aaben eller frie for Lemmerne af den saa kaldte Høye-Kirke. Her udelukkes ingen, for sin Religions Skyld, fra nogen Værdigheds eller Myndigheds Grad, uden saa vidt den, der ikke er Lutherst, ikke kand kalde Lutherste Præster, hvilket Fornodenheden tilsiges. For Resten findes

findes her ikke engang Skin af nogen Samvittigheds-Evang eller Forsølgelse; en Sag, som man midt i det fri Holland, ikke altid kand rose sig af; thi ellers havde Barneveld ikke mistet sit Hoved.

Betragte vi Sindets Frihed, i Henseende til andre naturlige og borgerlige Ting, da veed jeg ikke, hvad man i en democratiske, eller anden saa kaldet friere Regering har forud, med mindre det skulle være Fornøielsen af den indbildte Herlighed, at kunde, naar et nyt Parlament, en Land-Dag eller Riigsdag skal holdes, give sin Stemme til visse Mænds Deputation, og derhos kildre sig med den indbildte Herlighed, at have nogen Indflydelse i de offentlige Anstalter og Forretninger. Men monne ogsaa den Frihed tilfører en privat Mand saadan Frihed, som kand fritage hans Sind fra Uroelighed, Fortræd eller Bekymring, meere end som hvis han ikke havde den mindste Deel deri. Naar er en Borger i de frie Riigs Stæder, eller i de Hollandske Provinger, meere beknyttet af Tvivl, og naar reyses sig meere Uroelighed og Evdragt iblant Naboer og Venner, end som ved den Lejlighed, at en Deputeret, en Borgemæster eller anden Magistrats Person skal vælges? Jeg er Vidne til, at det her gaaer efter Ordsproget: Den som haver Val, haver ogsaa Qual. Her kommer Benskab, Slægtskab, Penges Tilbud, hemmelige Trusler og tusinde Underfundigheder med saa mange deslige Fristelser, at et reedeligt Gemyt ofte ønskede sig fritagen og skaanet for denne paatagne Pligt, hvor i det finder en Byrde og ikke en Lettelse for Sindet. Falder Ballet ikke efter alles Driske, som nok er rart, da reyses sig nye Fortrydelse hos nogle, maaskee hos de fleste, som spaae sig intet got. Er Palamentet, Riigsdagen eller Deputeretes Forsamling allerede begyndt, og altsaa de hjemme blivende skilte ved den Fri-

Skaausel
Førdeelaag-
tighed i
Borgerlig
Evdragt.

hed, som hine toge med sig alleene: see da horer Gemytternes Sorg og Bekymring ikke op, men voxer maaffee hver Post-Dag ved de ulige Tidender, som komme fra Hoved-Staden.

Den politiske Randstøber og alle smaa Statsmænd af hans Selskab, sankes ofte for at tage gandske andre Ting vare, end deres Haandverk eller huuslige Næring, som dog kunde give dem nok at tænke paa. Dyensynlige Vidner have sagt mig, at i en vis Hoved-Stad, sees, ved saadan Forsamlings Tid, Skrædere og Skoemagere gaaende paa Gaden gandske pensive eller tankefulde, og at den, som taler med dem om andet, finder snart, at deres Hiertes Hylde flyder ud, nemlig en kummerfuld Sindes Befnyttelse over Ufaldet af de og de giorte Forslag, eller over Haab og Frygt, at det og det Partie maa styrkes og trænge igiennem, men det andet Partie svækkes og drives tilbage.

Udi disse Herligheder have vi Danske og Norske Mænd ingen Deel, men ikke heller i disse Befnyttelser og overflødige Bekymringer. Deus nobis hæc otia fecit. Vi misunde da den Frihed ingen af dem, som der i finde meere Smag end vi. Den Gang vore Forældre havde Deel der i, da gif Landets offentlige Ting ikke destobedre, men som Historien, særdeles de tvende ypperlige Kongers CHRISTIAN IV. og FRIDERICI III. Historie vidner, langt ulykkeligere og værre, end som efter Aar 1660, et Aar, som vel fortienet at signaliseres ved en Jubel-Fest, saa længe Verden staaer.

Det Ellevte Capitel.

Kort Udtog af alle Danske Kongers Historie, i de ældre Tider, eller fra Kong Skiold, indtil den Oldenborgske Stamme

Endskjønt denne Lands-Beskrivelse egentligen ikke udkræver, ikke heller Skriftets Grendser vilde taale, at man indlod sig i en udførlig Historie om de mange Konger, som med Bished vides at have regeret over disse Lande: saa synes det dog nogenlunde fornødent, at sammendræge i et kort Udtog, de danske Kongers Navne, Leve-Tid, Skiebne og fornemteste Bedrifter, alt til den Ende, at naar siden, i den egentlige Lands-Beskrivelse selv, ideligen forekommer noget om disse Regenters Foretagende, i visse Provinzer og Stæder, man da, til Eftersyn, kand have ved Haanden saa meget af deres Historie, som udkræves til bemeldte Dymærke.

Hvad nu de allerældste Kongers Opregnelsse angaaer, da følges der i helst den bekiendte Jislandiske Hypothesis; thi skient dens Hovet-Auctor THORMODUS TORFÆUS endnu esterlader sig her og der nogen Tvivl, særdeles i Henseende til visse Kongers alt for lange Leve-Tid, ikke heller giver sig ud for, at have fuldkomneligen opklaret alle mørke Stæder, saa synes han dog, i sin *Serie Dynastarum & Regum Danie*, at være kommen Sandheden langt nærmere, end nogen af hans Forgængere paa samme Ben, folgeligen ikke uden Grund, at have udeluft af de danske Kongers Register, mange saadanne, som den almindelige, og
end

end meere den fabelagtige Gullandske Hypothesis, havde blandet deri, tagende til Hielp nogle, særdeles jydskke Skatte-Kongers, eller Basal-lers Navne. Saadan Blanding syntes fornøden, til at opfylde en langt længere Tids-Løb, naar man ville gaae over tusende Aar for Christi Fødsel tilbage, og give Danmark Konger, som skulde have regeret til-lige med de første Konger i Israél. Langt sildigere begyndes hermed, af de Zislandske Aar-Bogers Forfattere, nemlig: Kort for Christi Fød-sels-Tid (*). Efter denne Setning, bliver altsaa Danmark's første Konge.

SKIOLD.

En af den i Norden meget navnkundige Othins eller Vodans mange Søner, som hen ved 60 Aar for Christi Fødsel, af sin Fader, blev sat til Konge over Reidgotland. (**) SAXO GRAM. som, setter Dan, Humle

(*) Edda meene nogle, at den Zislandske Hypothesis begynder et par hundrede Aar for tidlig, og at den burde sette Othins Ankomst i Enden af det andet Seculo. Deres Grunde gives her ikke Rum til at undersøge: Saa meget fal-der strax i Øynene, at om saa var, da kunde Othin ikke være den af Pom-pejo M. fra Østerlandene fordrevne, men en anden sildigere indfommen, med samme Navn, nemlig den Othin som skal have være Olde-Faders-Fader til Heingst og Horst, hvorom tilforn er meldet c. III. p. 37.

(**) Saa siger Edda Islandica efter TORFÆI Oversættelse in Ser. R. Lib. III. Cap. III. p. 246. Odinus suscepto (ex Saxoniam) itinere, in aliam migravit Regi-onem quam Reidgotlandiam (hodie Furiam) vocarunt, atque ibi, quicquid placuit, sibi vindicavit. Huic terræ præfecit Filium suum *Skioldum*, qui *Fridleifum* genuit, inde Skioldungorum familia ortum ducit. Hi sunt Daniæ Reges. Vor ældste Historie, Skriver SVENO AGGONIS setter ogsaa Skiold som den første Danske Konge, sigende strax; Skiold Danis primum didici præfuisse.

Humble og Loter foran, tilskriver Skiold stor Legems Styrke og Edelmødighed. Hans Dronning ved Navn GEFION, om hvilken meget fabuleres, var fra Sverrig. Efter sin Død, blev han tilbedet, som en Guld, thi blandt de Afguds-Villede, som S. OLAF i Norge lod opbrænde, ved Christendommens Indførelse, var ogsaa hans; efter TORFÆL Vidnesbyrd.

FRIDLEF I.

Med Tilnavn den snare, regerede efter sin Fader, af hvilken han med sin gandske Slægt, blev kaldet Skiold-Anger. Om disse var en gammel Nislandsk Historie Skioldunge-Saga, som længe siden paa et lidet Stykke nær, er tabt, saa at man om de første Konger, veed saare lidet mærkværdigt og tillige troeværdigt eller noksom stadfæstet. A. HVITFELD vil ikke, og jeg endnu mindre, sige god for: at Kong FRIDLEF, skulle have staaet i Forbund med JULIO CÆSARE, da denne befriede Engelland. ACHILLES GASSARUS henseer hans Regiment til 37 Aar for Christi Tid. Hans Son var

FRODE I. Den Fredgode.

Om trent ved Christi Fødsels Tid, haver uden Modsigelse, været en meget priisværdig og stor Konge, saa høyligen elsket af sine Underfaatter, at de ikke kunde affee endogsaa hans døde Legeme, men lode det i 3 Aar, føre omkring, som et Liggendesæe, til hver Mandes Trøst, da det omsider blev jordet i Frode-Høy ved Bærebroe, det er paa samme Sted, hvor han skulle være ihjelsluttet af en Koe, eller efter Fablens rette Meeaning, af en Avinds-Mand, som førde saadant Navn eller Skioldmerke. Uden Tvivl haver han opnaaet sig nogle Fiender ved at give adskillige gode Love, som tilførn ere anførte, og særdeles strængeligen for-

bødet allehaande Bold og Tyverie. Derved bragte han det saavidt, at paa alfare Beye ophængedes Guld-Ringe til et Forsøg, om nogen torde bortstjæle dem. Saaledes fortiente han sit Tilnavn den Fredgode, endskjønt han ellers førde Krig nok i Sverrig, Tydskland og England. Men hvad SAXO skriver om hans Krigs-Tog mod Kongen af Ungarn, forraader sig selv, som en Digt, da det skal have været en Krig til Søes, med mindre Navnet er forfalsket. (*)

FRIDLEF II.

Skal have ført Krig i Norge og Rusland, samt opholdt sig der, da hans Fader Frode døde, og ved sin Hiemkomst, fundet Thronen besadt med en Poet, ved Navn Hiarne, hvis største Fortieneste var, at han havde gjort den bedste Gravskrift over sin Formand, blev altsaa af den hiemkommende Fridlef, saasom rette Arving, slagen i Evedkamp. De Fjotlandske Aarbøger vide intet af Hiarne, og derfor regnes han her ikke blandt Kongerne. Sec. I.

H A V A R.

Med Tilnavn Zandræmmi, den haandsfaste eller stærke. Af han vide vore øvrige Historie-Skrivere ikke at sige, men TORFÆUS bekræfter, at han var den forriges Søn og Estermand, samt Fader til næst følgende.

F R O D E II.

Kaldtes den Gævmilde. Efter Anseelse tilhører hannem meget af det, som SAXO fortæller om Frode den første, særdeles hans Krigs-Tog til adskillige Lande. Levede mod Enden af det første og maaskee i Begyndelsen af det andet Seculo.

V E R-

(*) Hunni hos Saxo maa være nogen Rusisk Nation, thi heele Sammenhængen viiser, at denne Krig er ført i Øster-Sæen mod Russerne ic.

VERMUND.

Kaldtes den Viise, og henhører til det andet Aarhundrede. Han skal have ført Krig mod de Sachser og Svenske, samt paa begge Sider indlagt Ære og fortient sit Tilnavn. Han blev ældgammel og omsider blind. Meenes at have boet i Telling ved Beyle, ligesom nogle af hans Formænd.

OLAF I. ellers ogsaa UFFO.

Kaldtes hin Spage, det er stille, og af nogle Goddrenge. Sec. II. I hans Ungdom holdtes han for meget eensoldig og ubequem til Regjeringen, men viiste sig siden anderledes, indlagde og i Evfamp stor Ære, ved at fælde tvende Modstandere paa eengang. Hans Son var

DAN.

Kaldet Mykilati Sec. III., efter SAXONIS Meening, den anden af dette For-Navn, og lastes af ham, for sin Odselhed og slette Huus-holdning, grunder paa Stolthed, men TORFÆUS veed ikke af flere end een Dan, og om denne siger han, at de Zislandske Aarbøger berette ikke noget lastværdigt. Tilnavnet Mykilati kunde vel oversettes ved stolt eller hoffærdig, men ogsaa ved stormodig eller høysindet. Hertil svarer dette, at han lod Landet bære Navn af sig, og foretog deri mange nye Indretninger og Anstalter, som ikke behagede alle; thi hvilken Reformator haver fundet beholde hvær Mands Yndest. Fleere Tings Brug og altsaa Kjøbmandskab, gjorde Fremgang paa den Tiid. Hans Dronning kaldes GRYTE eller Grete. Han ville, efter sin Dod, ikke brændes, som Othin havde befalet, men begravnes tillige med sine Baaben og sin Hest i en Høy ved Leyre, hvilket mange flere gjorde efter hans Exempel,

dog varede den saa kaldte Bruna:Old, ætas combustionis, endnu længe, baade i Dannemark, i Sverrig og Norge. Hans Søn var

FRODE III.

Med Tilnavn den stille. Enhører til det tredie Seculum, men er ikke bekiendt af noget særdeles. Hans Sønner vare

HALFDAN I. og tillige FRIDLEF III.

Halfdan, som hos SAXO er Dan III. tvang de frasaldne Sachser, forstaae Zolstener, drev den svenske Konge Aun i Landfngtighed, og regerede der i 20 Aar. Men her noget længere Sec. III & IV.

OLAF II. og tillige FRODE IV.

Begge Fridlefs Sønner, henføres til det fjerde Aarhundrede.

INGILD, HALFDAN II. og FRODE V.

Trende Brødre, Frodes Sønner, regerede deels tillige, deels efter hinanden, i det fjerde og femte Aarhundrede. *Ingild* lastes saasom alt for blød og qvindagtig, hvortil han lod sig forføre af sin Gemahl *Syrrite* fra Sachsen. Halfdan blev ihjelslagen af sin Broder Frode, dog forblev Regimentet ved hans tvende Sønner, navnlig

ROAR eller HROAR og tillige HELGE.

Som begge regerede i det femte Aarhundrede, da den første byggede Roskild og bekrigede Engelland, men den sidste fortsatte Slægten ved Blodskam med sin egen Daatter *Yrsa*, skiont uvidende, thi da han kom i Kundskab derom, undsaae han sig ved at besidde Thronen, gif i en Ørk og omsider til Sverrig, hvor han blev tagen af Dage.

ROLF.

ROLF eller HROLF KRAKE.

Helges Søn af Yrsa, som baade var hans Moder og Syster, regerede med megen Berømmelse i det femte og siette Seculo. Han var liden af Person, men stor af Forstand og Retsindighed, dog dræbt ved Forræderie af sin Svoger Hiortvar udi Leyre. Hans Roes for Wiisdom og Retsfærdighed var saa stor, at Hellige Kong OLAF i Norge ønskede sig, at kunde opnaae hans Liighed.

Efter Rolfs Død, fulgte et langvarigt Interregnum, da mange Fyrster eller Høfdinger deelede Magten og Provinzterne imellem sig, saaledes at OSTMER og HAGEN herskede i Skaane, HUNDING og HIEDAR i Sieland, HANE i Fyen, HATTER i Sønder-Jylland, nu Slesvig, og Rörick i Nørre-Jylland. (*) Endelig kom

IVAR VIDFADME.

Som, mod Enden af det siette Seculo, bestigede sin Fæderne-
Throne, og var en af dette Lands allerværdigste Regentere. Han brugte, ligesom WALDEMAR III, baade List og Magt, til at fordrive de frem-

(*) At adskillige Konger, som SAXO henfører til denne Tid, bør udlukkes af de egentlige Kongers Historie, beviser T. TORFÆUS in *Serie dynastiar. & Regum Lib. III. Cap. 7 & 8*. Det samme stadfæstes i *Yngling Saga* saaledes efter PE-
BINGSKIOLDS Oversættelse i *Heims-Kringla* Cap. 34. p. 40. Adii filius *Ostannus* de hinc Svionix imperavit, cujus sane temporibus, *Rolfus Krake* Ledræ interfectus est. Sub idquoque tempus, *multi Danie Norvegiæque Reges* Svioniam deprædabantur, nec non plurimi Reges maritimi validis suffulti copiis, ac nullo licet peculiari regnorum dominio gaudentes: Proinde is merito Rex maritimus appellabatur, qui sub fuliginoso tigno, somnum nunquam copiebat, nec ante focum ex cornu potare Solitus erat.

fremmede Herrer, og at samle Rigets adskilte Provinzer. Siden drog han vidt om Land, og fik deraf det Tilnavn Vidfadme. Northumberland, Sachsen, Sverrig, Liefland og en Deel af Rusland lagde han ved Sværdet under sit Scepter, men tog en bedrovet Ende, da han meenes at have druknet sig selv, af en uroelig Samvittigheds Tilskyndelse.

HARALD HYLDETAND.

Den forriges Søster-Søn. En magtig Seyer-Herre og stor Konge, hvis Regering var saa berømmelig, at nogle holder for, den danske Talemaade Arilds Tid, deraf skulle have sin Oprindelse. Dog er det knapt troeligt, at han skulle have regeret i det gandske tyvende Seculo, og opnaaet en Alder af 150 Aar. Omfider blev han feed af at leve længere, og ville dog ikke døe Straac-Død, men paa en saa kaldet Xre-Seng, til hvilken Ende han begyndte en Krig med sin Søster-Søn SIGUR RING i Sverrig, og i det store Feldt-Slag ved Brovalle, naaede sit Ønske.

SIGUR RING.

Lod sin ihelssagne Morbroders Liig, begrave ved Leyre med usædvanlig stor Pragt, og undervang Northumberland, hvor han satte en ved Navn Olaf til Statholder. Ringssted i Sieland skal han have bygget og kaldet efter sit Navn, maaskee Ringkiøbing i Jylland ligesaa, skiont det sidste er ikkuns en Gikning af Navnet.

REGNER LODBROG.

Den forriges Søn, i det ottende Seculo, fik Tilnavn af sine lodne Buxer. Han var en overmaade tapper men uroelig Herre, som
under

underlagde sig ikke allene alle tre nordiske Riger, men ogsaa Sachsen, Venden og alle ved Øster-Søen liggende Lande. I Engeland ville det ikke lykkes ham, hvor han, som en Fange, af Kong ELLE blev fastet for Slanger, og af dem levende opædt, da han imidlertid sang en Visé med Spaadom, at det snart skulde heynes ved hans mange Sønner, som og skeede, særdeles ved Sivard og Biörn, thi disse drog som Søe-Konger, egentlig Søe-Røvere, nesten gandske Europa igiennem, og øvede allevegne megen Vold og Tyrannie, særdeles mod de Christne, som her til Lands begyndte at indfinde sig, skjønt deres Tal endnu var faare lidet.

SIGUR SNOGÖYE.

En af Regners Sonner, Sec. IX. Deelte Landene med sin Broder Biörn Jernside, hvilken fik Sverrig, men denne Danmark, dog saa, at Jylland deeldes blant adskillige Fyrstelige Vasaller.

HORDA KNUD.

En Son af den forrige, Sec. IX. fik Tilnavn af den Provins Saard-Syssel hvor han var født, hvilket erindres til Forskiel imellem ham og Kong Knud den stores Son, Saarde-Knud, som døde i Engeland.

GORM GAMLE.

I det niende og tiende Aarhundrede. Hans Tilnavn gamle skal betegne en Alder af 115 Aar. Hvad hans Fader og Formand ikke kunde udrette, det lykkedes ham, nemlig, at undertvinge sig de mange Jydse Fyrster, som kaldtes Skatte-Konger, og med deres Navne confunderede de egentlige Kongers Historie. Siden gif han over Elben, gjorde de Sachser og Vender Skatkyldige, samt viiste sig at være en stor Fiende
af

af den christelige Religion, men sandt Modstand af Kæiser HENRICO den Suglesfænger, mod hvilken den lange Vold Danneverk blev bygt paa Sønder-Jyllands og Tydsklands Grendse. I hans Tid, toge de ideligen udvandrede Normanner Overhaand i Franckerig, og fik under deres Anfører ROLLO, den Provins Neustria, som kaldtes efter deres Navn Normandie. Gorms Hustrue TYRA kaldtes af sin Mildhed og moderlige Omhu, Danne-Vod, og ligger tillige med ham, begravet i Høene ved Jelling. I hans Tid blev Evangelii Prædiken her til Lands alt meere og meere bekiendt, efter at den i Maynß døbte HARALD KLAK, en jydsk Fyrste eller Skat-Konge, havde bragt nogle Lærere med sig. Men deres Lærdom stod Kong Gorm ikke an, endskiønt hans Gemahl Thyra meenes at have elsket dem og troet deres Ord.

HARALD BLAATAND.

Gorms Søn, Sec. X. bemægtigede sig Norge og drog til Franckerig, for at hielpe sine Landsmænd de Normanner, da han af Begyndelsen var ligesaa hedenst findet, som de, ville ikke heller afstaae sin Fæderne Rettighed til de Nordalbingiske Sachser og Bunder. Derover kom han i Krig med Kæiser OTTO den store, og siden med hans Søn OTTO II., mod hvilke han een og anden gang vandt Seyer, men dog omsider blev overmandet og overtalt til at lade sig døbe, med sin Søn Svend-Otto. Denne faldt siden fra og rebellerede mod sin Fæder, som af Sonnens Tilhænger Palnetokke, blev ihjelskudt og begravet i den af ham selv opbygte Roskildske Dom-Kirke. I hans Alderdom holdtes han for en from og christelig findet Herre, ja Monkene udraabte ham for en Helgen og Martyr. Den mægtige Handels-Stad *Julin* i Pommern, lod han opbygge og besætte med en dansk Colonie, kaldet

Kaldet Jomsborgere, hvilke snart bleve til Søe-Rovere og forde Avind-
 skiold mod Niget. Om deres ugemene Mod og Bedrifter, fortælles
 meget i Jomsvinge-Saga: I de af PHILAETHO nyeligen udgivne
 Tronhiemske Samlinger T. I. pag. 21. afmales denne Konge med
 meget mørke Farver, maaskee alt for mørke, endogsaa i deres Dyne,
 som ikke med Monkene, ville have Harald canoniceret, men ikke hel-
 ler holde ham for en affkyelig Misdæder, Tyran, Rovdyr og
 Machiavallist, lig den første Christne Keyser *Constantinus*. (*)

SVEND

(*) Det værste, som sammesteds bebreydes Kong HARALD BLAATAND er, at hans
 Broder-Søn Prinz GULDHARALD, efter at han i Liimfjorden havde tabt et Søe-
 Slag, blev hængt, men af hvem skeede dette? Saa vidt jeg seer, ikke af Kon-
 gen eller efter hans Befalning, men af den Norske Sagen Jaet. Denne straf-
 fede Kongen ikke derfor, men lod den Misgierning alt for lettelig udfones; og
 dette er alt hvad man i den Sag, kand legge Kongen til Last. Grunden til
 denne korte Apologie for Kong *Harald*, tager jeg af et Document, som den el-
 lers upartiske og velfortiente Hr. PHILAETHUS, uden Tvivl lader gielde, nem-
 lig Kong *Olaf Tryggesons Saga* Cap. 14. hvor det efter PERINGSKIOLDS
 Oversættelse i *Hejmskringla*, pag. 207. hedder saaledes: Qvem (*Haraldum*)
 deinceps patibulo affigi jusit Haqvinus. Dein Regem Daniæadiens Haqvi-
 nus, eum *non difficulter placavit*, super occisum a se Gulharaldum, con-
 sangvineum ejus. Keyser CONSTANTINI Apologie behøves ikke her, da den
 andensteds findes udførlig nok, men hvad jeg korteligen vil erindre om Kong
 HARALD BLAATANDS moralske Character er dette, at man med ingen fuld Wis-
 hed, kand bestemme det, som gandske hykkelsk og tyrannisk, efterdi Historien
 haver levet os alt for faae Facta af det Slags, som dertil udtrævedes. Imid-
 lertid er Guld allene Dommer; og Kirken i Danmark skylder denne første
 Christen Konge megen stor Ære og Tak.

SVEND TIUGSKÆG.

Silnavnet forklare nogle om et tygget Skæg, admorfa Barba, andre om et tveget, det er dobbelt eller klyftet Skæg. Det Navn Svend-Otto gaves ham i Daaben af Kænsler OTTO, som stod Fadder, men hans Daab og Christendom kiendtes i lang Tid ikke, da andre Christne af ham bleve forfulgte. I de vendiske Krigstog, blev han nogle gange fangen og for Penge ransoneret. Omfider drog han til Engelland, for at hevne sine Landsmænds Undertrykkelse, hvilket ikke gik af, uden stor Grumhed og Tyrannie, skiont han den gang paa nye bekiendte sig til Christendom. Hans Daaben vare lykkelige, og Landet maatte antage ham for Konge. Kort efter nemlig 1014. gik han alt Riøds gang.

KNUD II. den Store.

Saa kaldet af sin store Magt og Lykke, da ikke allene Danmark, Norge og en Deel af Sverrig, men ogsaa omsider gandske Engelland, efter ETHELREDI og EDMUNDI Død, erkjendte ham for sin Herre. Her hjemme, som i sit Fæderne-Land, holt han bestandig Fred, og befordrede den inplantede Christne Kirkes Udbredelse, sendte Bisper og andre Lærere fra Engelland, og lod, ligesom hans Fader, slaae de første Penge, som her vare gangbare. Han rosedes, særdeles i sine sidste Dage, af stor Retfærdighed og Gudsfrugt. Omfider gjorde han en Andagts-Reyse til Rom, og blev 1036. begravet til Winthon i Engelland. (*)

HAARDE

(*) Naar WILHELMUS MALMESBURIENSIS *de gestis Reg. Anglor.* fortæller de gode Stiftelser, ved hvilke han stræbte at oprette de forrige Voldsomheder, som af ham og hans Forsædte vare øvede i Engelland, da slutter han med disse Ord: Ita omnia quæ ipse & antecessores sui deliquerant, corrigere satagens, prioris injustitiæ nævum apud Deum NB. fortassis, apud homines certe, absterlit.

HAARDE KNUD III.

Var, efter Navnet haard, stræng og stif, ja ligesaa daarlig og ond, som Faderen viis og god, hvorfor han, og tillige med ham, de danstes Herredomme i Engelland, snart fik Ende, da han, som meget var hengiven til Drukkenskab, blev rørt af et Slag og døde 1042. I ham undergik ogsaa de Skioldungers ældgamle Konge-Slægt paa Sværd siden, skjønt den paa Moderne Side, eller ved hans Fasters Afkom, blev forplantet i hans Estermand.

SVEND II. ESTRIDSÖN.

Silnavnet saavel som sin Afgang til den danske Throne, tog han af sin Moder, Kong Knuds den stores Syster Estrit, giftet med en Jarl eller Greve af Svensk Herkomst, ved Navn Ulf Sprageleg. Han var en vittig og tapper Herre (*), men meget hengiven til Løssagtighed, saa og af Begyndelsen ulykkelig mod sin Rival Kong MAGNUS af Norge, S. OLAF Matyris Søn, hvilken af nogle ogsaa regnes blandt vore Danske Konger, skjønt dennes Dod snart gjorde Ende paa deres Trette. Da SVEND blev befæstet paa Thronen, ville han tage Engelland tilbage, men det slog ham feil. Han stiftede nogle Bispedomme og efterlod sig et got Navn, samt 13 Sønner hvilke med deres Afkom ødelag-

(*) ÆLNOTUS beskriver ham *in vita S. Canuti* saaledes: Sapiens corde, & fortis robore, gentem suam, tam divinitatis auxilio, quam robore & prudentia, protexit, og ADAMUS BREMENSIS, som efter hans Mund, haver optegnet en Deel af vor Danske Historie, siger HIST. ECCL. LIB. IV. Cap. 16. Quia liberalium non expers erat Studiorum & divinarum non inscius lectionum, religionis cultum provehere non neglexit.

odelagde sig selv og opfyldte Landet med Borgerlige Uroeligheder. Han døde Anno 1074. og ligger begravet i Roskild Dom-Kirke.

HARALD III. HEIN.

Kong Svends ældste Søn, var from og stille, hvorfor Stænderne ville have udvælt hans yngre Broder Knud. Imidlertid stræbte han at forbedre de hedenske Love, men fandt ikke megen Tiid der til, og døde 1078. Nogle tillegge ham 3 Aars længere Liv. Ligger Begraven i en Kirke, som af ham var opbyggt i Dalbye i Skaane.

KNUD IV. den Hellige.

Kong Svends anden Søn, fik Tilnavn af Hellig og Martyr, saavel for sin særdeles Guds frygt, som fordi han strængeligen holdt over Lovenes Fuldbyrkelse, og endelig ville have Særøveriet, samt anden Ondskab straffet, uden Persons Anseelse, men allermest fordi han, som ville tvinge Bønderne til at give Tiende, af dem blev jaget fra Jylland til Odense, og der dræbt for Alteret i S. Albani Kirke, Anno 1087, siden af Paven canoniceret 1100. Om ham haver en engelsk Monk ved Navn ÆLNOTUS, skrevet en egen Bog, dediceret til Kong NICOLAUM, og deri settes hans personlige Character saaledes: „Han havde en gien-
 „nemtrængende Forstand, god Anseelse, levende Dyne, et tappert Hjer-
 „te, og derhos Betsalighed. Mod Enker og andre elendige beviste
 „han sig meget Barmhiertig. Nogle Monke ærede han, som sine Her-
 „rer, andre, som sine Brødre. Kirkerne berigede han kongeligen, be-
 „søgte dem flittig og tog til Hierte hvad han der hørde. Den Besag-
 „tighed, som mange andre Konger ere hengivne til, vogtede han sig for.
 „Regimentet antog han sig med Flid, forbedrede Lovene, skærpede
 „dem

„dem mod Misbødere, og ville ingentunde tilstæde nogen Persons Unseelse ic.,, Dette stadfæster ogsaa SAXO GRAM. og siger, at han, fornemlig ved det sidste, opvakte sig mange fornemme Herrers Had. Meere om denne Konge kand læses i *Anna!. Eccl. Dan.* Tom. I. pag. 121. og om hans Marter=Død pag. 221. (*)

OLAF III. Hunger.

Eitnavnet grunder sig paa den, under ham indfaldende, langvarige Misvæxt og dyre Tid, hvilken tilskreves Guds Hævn og Forbandelse, saavel over de oprørske Undersaatter, som særdeles over Kong Olaf, hvilken var Kong Knuds Broder og mistænktes for at have opbidset Almue til det Konge=Mord, for at bestige Thronen. Eilforn var Sønder-Jylland allerførst under Navn af et Svrstendomme, hantnem blevet indrømmet, og derved lagt Grund til Dannemarks store Skade og Fordervelse. Han døde Anno 1095.

ERIK I. EYEGOD.

Den fjerde af Kong Svend Estridsens Sonner, fortiente sit Eitnavn, og var elsket af Undersaatterne, da han baade pleyede Retten, og tillige med megen Mildhed og Venlighed beegnedede hver Mand. Han var, som Kong Saul, sit Hovet høiere end alt Folket, og af ugemeen Legems Styrke. I *Knitling-Saga.* Cap. 73. kaldes han derhos lærd, viis, veltalende og kyndig i flere Tungemaal. De
vendi

(*) Af Hr. Baron LUDV. HOLBERG afmales Kong Knud ikke efter Fortieneste, ja gøres næsten latterlig. Langt bedre og efter Sandhed saavel som Kiærlighed, forestilles hans Person af Hr. PHILALETTO, i de *Tronhiemske Samlingers* første Bind. pag. 103 seqv.

vendiske Søe-Rovere straffede han eftertryffeligen, og foretog omsider en Andagts-Rejse til den hellige Grav, i Selskab med sin Dronning **BODILD**, men kom, efter at han undervejs havde besøgt den græske Kæyser **ALEXIUM** i Constantinopel, ikke længere end til Cypern, hvor han Anno 1105 faldt i en dødelig Sygdom og blev begravet.

NIELS.

Den femte af Kong Svends Søner, var gammel da han kom paa Thronen, og besad den dog langt længere end nogen af sine Brødre, men med liden Glæde, helst siden han søyede sin vanartige Søn Prinds Magnus, som forræderkviis, havde dræbt sin Fætter Canutum Lavardum og fundet Guds Hevn i Slaget ved Godvig, hvor han af en anden Fætter, Erik Zarefod, blev slagen. Omsider maatte den gamle Kong Niels selv undgielde bemeldte Mord Anno 1135, da nogle Slesvigiske Borgere, saasom Hertug Knuds Lags-Brødre, efter deres Gildetæraa, agtede sig pligtige til at slaae ham ihjel.

ERIK II. EMUND.

Silnavnet skal, efter nogles Meening, betegne Stortalenhed eller Pralerie. Som Prinds kaldtes han ogsaa af sin Hurtighed og raske Fodder: Erik Zarefod. Han var en Søn af forbemeldte Kong Erik Zeygod, tapper og lykkelig i Krigen med de Norske og Vendiske, men efter Anseelse, grum og umild, da han i Jelling lod ombringe ikke alene sin egen Broder Harald, men ogsaa hans Søner. Dog ville han, i andre Omstændigheder, ikke tillade nogens Undertrykkelse, thi Anno 1139. antog han sig paa Urnehovedts Ring, en Bondes Sag saa eftertryffeligen, mod en Herremand ved Navn Sorte Plog, at denne, som efter de Tidens Sedvane, mødte med sit Spyd, brugte det til

til at giennemstinge Kongen, saa han doede paa Stedet og blev begravet i Ribe Dom-Kirke, dog saaledes, at hans Grav er ifkuns halv i Kirken og skiules med den anden halvdeel i Muren, hvilket meenes at betegne Geistlighedens Uvished, om han doede i Band eller ikke, thi denne Stand trykkede han noget og blev af den forklaget i Rom, hvor fra endnu ingen Sentens var kommen tilbage.

ERIK III. LAM.

Saa kaldet af sin Spagfærdighed og stille Udfærd, var en Synster-Søn af den forrige, eller Kong Erik Tyegods Daatter-Søn. I Krigen mod de Brender, og mod sin Fætter Olaf, Harald Ræisies Søn, viiste han sig tapper nok, men uforsigtig. Hos Undersaatterne, ja hos sin egen Dronning, fandt han liden Troeskab, hvilket krænkede ham saa, at han blev keet af Krone og Scepter, gif Anno 1147. i det berømte St. Knuds Kloster i Odense, og doede kort efter som en Benedictiner Monk.

KNUD V. og tillige SVEND III. grate (*)

Den første, som var en Søn af Prinds Magnus og Sonnes Søn af Kong Niels, regerede nogen Tid over Nørre-Jylland, ligesom Prinds Waldemar Knuds Søn, over Sønder-Jylland, hvorimod Svend, som var en Søn af Erik Emund, fandt Medhold i Skaane, Sicland og de andre Eilande, thi enhver tog som han var stærkest til, saa at en borgerlig Krig fyldte Landet med Blodskyd paa begge Sider,

og

(*) Han lod sig ogsaa kalde Peder og satte dette Navn paa en liden Sølv-Mynt som findes i Cabinetterne. Helst brugde han saadant Navn i Tydskland, da han drog derhen, for at søge Kæysrens Hielp mod Kong Knud, men hvad den Politic ville sige, at han gav sig et andet Navn, forstaaes ikke.

og gav tillige de vendiske See-Røvere god Leilighed til at plyndre Kysterne. Dette sidste tvang bemeldte Rivaler til at forliges og love hverandre Sikkerhed, hver i sine Provinser. Dog Svend gjorde det ikkuns paa Skromt og havde langt andet i Sinde. Anno 1157. indbød han sine tvende Fettere og Rivaler til et stort Giæstebud i Roskild, der lod han Knud dræbe, og Waldemar var det samme tiltænkt, men han undskydede til Jylland. Da nu Svend satte efter ham, kom det paa Grate-Zede, som han bærer Navn af, til en blodig Trefning, i hvilken en Bonde afhug Svends Hovet med en Øre. Hans onde Gemyt aabenbaredes i adskillige flette Gierninger, som her ikke finde Sted. Derhos var han meget stolt, forfængelig, overdaadig og en Elsker af nye Paafund i en vellystig Levemaade. Vilde hans egen Pung en taale det, da persede han Undersaatterne, indtil Blodet, foragede de gamles Raad, lod sig fielden see paa Tinget, og for at ikke bryde sit Hovet med stridige Partiers Klagemaal, vilde han have de affskaffede Dvekampe paa nye indførte. Hans drab paa Grathede tildrog sig samme Nar som Knuds Mord i Roskild, nemlig 1157.

WALDEMAR. I.

En Søn af den sønderjydske Hertug og Obotritiske Kong Knud Lavard, som af Prinds Magnus blev myrdet ved Harrested, følgerigen en Sonne-Søn af Kong Erik Eyegod og Arving af dennes Krone, saavelsom af hans Dyder. Efter at han, som nyeligen er anført, lykkeligen slap med Livet fra Kong Svends forræderiske Giæstebud i Roskild, og kort efter havde nedlagt denne sin Fiende i et Feldslag, som tillige med mange flere vidnede om en ugemeen Tapperhed, antog han sig sit

En af Dan-
nemarks al-
terstørste
Konger.

sit Fæderne Riges Fred og Velstand, med ald den Glid og Omhue, som de Tidens ulykkelige Omstændigheder udkrævede, og efterlod Landet i langt bedre Omstændigheder, end han havde fundet det (*). De vendiske Lande ved Østersøen, særdeles Pommern og Rygen, hvis hedenske Indbyggere ideligen befæidede Dannemark, bragte han, ved mange Krigstog, under sit Herredomme og til den christelige Religions Befiendelse. Der i tog han fornemmelig Hjælp af de tvende Brødre Absalon Gvide og Esbern Snare, af hvilke den første var hans fortroeligste Ven, Premier-Minister og General. Den mægtige Stad Julin saasom Søes Hovernes Hoved-Sæde, forstyrrede han, men bygde Danzig eller Danstviig, og lagde Land-Rygen, under det Roskildske Bispedom (**). Indenlands befæstede han sine Grendser ved Danneverks Fornælse og adskillige Slotte, samt god Disciplin og den Siælandske og Skaanske Lov. Sine gode Love gav han det bedste Eftertryk ved eget Exempel, thi dette var saa fuldt af Biisdom, Dyd og Gudsfrugt, at han, endogsaa blant mange gode Regentere, beholder noget Fortrin, hvorom jeg *in Annal. Eccles.* pag. 272 - - 277. haver handlet lidet udførligere. Iffens een Ting vil jeg her anføre til hans Roes, nemlig at SAXO GRAM. som fiendte ham af Person, siger: da han besøgte Kæyser FRIDER. BARBAROSSA paa en Rigs-Dag til Meh, og spurde, hvor han skulle finde Foder til nogle hundrede Heste som vare i hans Følgefab, men fik til Giensoar: man maatte, ligesom andre, fouragere eller tage

for

(*) Viginti octo prælia in ethnicis terris gesfit, gloriam Dei promovere semper avidus. *Knitling-Saga, cap. 28.*

(**) Derfra er det ikke adskilt forend i den Kiøbenhavnske Fred Aa. 1660.

Allevegne
æret og el-
sket.

for sig selv i de omkringliggende Lands-Byer, blev Waldemar fortrydelig og sagde: "Han var en Konge som kunde betale, og ikke en Røver, selvseligen,, ville han ikke giøre i et fremmet Land, det som han straffede i sit eget.,, De tydske Fyrster som herde dette, sagde: O! hvad maa det være et lyk-saligt Land, som haver saadan en Regent. Hans Roes for Ret-sindighed blev saa stor, at, naar han paa denne Rejse, drog igiennem en Lands-Bye, bragte Bønderne deres Born frem, og bade ham røre dem, til en Velsignelse. Hvad under da, at de Danske selv satte Priis paa deres Lyksalighed under saadan en Konge, og vare utroftelige over hans Død. Denne opfyldte det gandske Land med Graad og Skrig, da Kong Waldemar An. 1182. doede paa det, af ham opbygte Bor-dingborgske Slot, og derfra blev baaret til sin Grav i Ringsted. Man-ge Mille fra indfandt sig Bønderne og trængde hverandre for at røre hans Liig-Kiste, heldst at bringe deres Skuldre under Liig-Baaren. Erke-Bisp Absolon, hvis Siæl hængde ved Kongens, var nær ved at doe i Ringsted Kirke, hvor han skulle træste andre, men flød hen i Taare, saa at Messen og Talen blev omstiftet til Skrig og Hulen. Endnu det-te vil jeg erindre, at hans Lyst til Guds Ord, saa og til Fæderne-Lan-dets Historie og gode Videnskaber, meget roses af SAXONE. Det for-ste lod han, endogsaa paa sine Krigs-Tog, dagligen læse for sig, og for Historiens Skyld, havde han en Islænder navnlig Arild i sit Hof, da Denne vidste meget at fortælle og siunge om forgangne Ting. Sand:lig Historien, saasom alle Tidens Forfaring, kand være alle Menniskers Læremester, heldst store Herrers, for hvilke den synes at være af aller-største Fornødenhed.

KNUD VI.

Waldemars ældste Son, og hans Efterfølger i Dyd og Wiisdom (*) fandt i Begyndelsen nogen Modstand af Skaaningerne, men dæmpede den snart, ved Biskop Absalons Hielp, hvilken han, ligesom Faderen, elskede og betienede sig af i de vendiske Krige. Disse begyndte nu paa nye ved den Leylighed, at Kæyseren anmodede Kong Knud, han skulde ligesom hans Fader, tage de vendiske Lande til Lehn af Riget. Kongen vægrede sig og Kæyseren ophidsede Hertug Bugislaum imod ham, saa han, ved den Understyttelse, angreb Rygen med 500 smaa Skibe, men blev af de Danske estertryffeligen afflagen, de pommerste Ryster ilde medhandlede og Dannemarf Skat skyldige. Det samme skeede med Estland, hvilket, efter pavelig givne Fuldmagt og de Eiders Begreb, mod Enden af det tolvte Seculo, blev indtaget af de Danske, som der bygde Kirker og satte Lærere, længe førend Sværd-Brodrene, under samme Paaskud, indtrængde sig der. Følgelig var Kong Knud een af dette Lands lykkeligste og priisværdigste Regentere, men bragte sit Levnet ikke høyere end til 40 Aar, da han An. 1202. doede barnløs, og efterlod Riget til sin yngre Broder, ved Navn

Lykkelig
men kort
Regimente.

WALDEMAR II. SEYER.

Den store Waldemars yngste Son, fik Tilnavn af sine Baabens lykkelige Fremgang og mange Seyervindinger i Holsteen, Ven-
den,

(*) SVENO AGGONIS, som tllige med Saxone levede og skrev i hans Tid, siger i sin Histories X Cap. Erat CANUTUS vir religiosus, castus, procerus, formosus, miles eximius, a patria virtute non degenerans.

Danne-
brogs Or-
den.

Ustadig
Lykke.

Farlige
Følger af
en Ruus.

den, Preussen, Curland, Lief- og Estland, hvor han just opholdt sig, da Kronen tilfaldt ham, og siden ved adskillige Tog, saavel udvidede sit Herredoms, som den Christne Kirkes Grendser. Han skal og i Liefland have stiftet den berømmelige Ridder-Orden af Dannebrog, ved den Lejlighed, at Soldaterne troede, deres Banner med et rødt Kors, var nedfalden fra Himlen, til Forsikring om visseste Sejervinding, mod Hedningenes store Mængde. I sit eget Land var han en god Lovgiver og den Jydske Lov, som endnu gielder i Sonder-Jylland, bærer gemeentligen Navn af ham. I en langvarig Regering af 40 Aar, prøvede han Lykkens Ustadighed og tabte i Alderdommen, en Deel af den tilforn indlagde Ære. Thi da Grev Henrich af Schwerin var dragen til den Hellige Grav, og ved sin Hiemkomst holt Kongen fortænkt, saasom den der havde krænk-
ket hans Gemahl, besøgte han Kongen i Tysen, anstillede sig gandske
venlig, og gjorde Selskab paa en Jagt, hvilken endtes med et got Maal-
tiid og Ruus. Denne Følge havde Greven seet forud, og derefter tag-
get sine Mesurer saaledes, at, da Jagten var paa Lyøe, ey langt fra
Faaborg, og Kongen der med sine Folk, sov tryggeligen i et Bonde-Huus,
komme Grevens Skibs-Folk, som laae under Landet, bandt den sø-
vende Konge, og førde ham til Sverin, hvor han paa Danneberg
maatte udholde to Aars Fængsel, indtil han løfede sig med 45000 lø-
dige Mark Sølvs, og lovede aldrig at hegne den tilføiede Haanhed.
Dette Løfte fortrød ham allermeest, han begierede og fandt snart Afsløs-
ning, i det pavelige Canzellie, og ville overfalde Greven. Denne søgte
Hielp hos sine Naboer de tydske og vendiske Fyrster, som alle vare ja-
loux paa Kong Waldemars Magt, og foreenede sig til dens Svæk-
kelse,

felse, hvilken paafulgte i det ulykkelige Feldslag ved Bornehovet, hvor Skjoldene sagdes at være toede i Blod (*) og de danske saa fuldkomneligen, som fienden eller aldrig tilforn, bleve slagne af Marken. Af hans Baneheld profiterede Lybek, som vendte sig til det tydske Rige, og blev en frie Riigs-Stad, samt nedbrod det danske Slot inden sine Mure. Hamborg overlod han til sin Statholder i Holsteen, Grev Albert af Orlemunde, og denne som foregives, folgte Staden sin Frihed for en ringe Summa. At dette ikke betager de Holsteenske Herres deres Ret til Staden, viser HUITFELD p. 195. Endelig dode Kong Waldemar mæt af Dage, Anno 1242. efter at han havde opnaaet 71 Aars Alder. (**)

ERIK IV. PLOGPENNING.

Den forriges ældste og værdigste Son, i sin Ungdom letfindig, men siden meget tapper, gudsfrygtig, dydig og overmaade anseelig af

E e 3

Væxt

(*) J. PETRI DE LUDEVIG *Reliquiis Msc. T. IX.* siger Autor til cod. No. VIII. p. 166. Magnis proditionibus intermediis, Alemanni victoriam habuerunt. Tanta fuit strages ibi facta hominum & animalium, quod miles sedens erectus in dextrario, clypeum natantem in sanguine hominum & animalium lavare potuerit. Sammeffeds siger *Diarium visbyense* p. 177. at Kong WALDEM. i det Slag mistede eet af sine Dyne, og af den Danske Adels mange bleve fangne.

(**) MATH. PARIENSIS, som levede paa samme Tid, tillegger ham i sin *Chronike* p. 373. hundrede Aars Alder, og derhos det Forsæt, at han ville have anfaldet Engelland, ligesom hans Forsædre, men blev hindret ved ST. EDVARDI Forbøn. WALDEMARUS Rex daciae, ætate centenarius, cum quadraginta annos regnasset, obiit, qui ausu temerario comminatus erat, Angliæ fines invadere, sed ut efficaces sentiret B EDVARDI preces, quos pro Anglia fuderat contra Danos & - - - WALDEMARUS autem Rex, omnibus diebus vitæ suæ, infideles persequebatur in *Scythia, Frisia, Russia.*

Bert og Skabning. (*) Hvorfore nogle af de tydske Stænder, Anno 1245, ville have haft ham til deres Kaiser, og Pave INNOCENT. IV. som i sin Ungdom havde studeret med ham i Paris, ville selv have sat den kaysertlige Krone paa hans Hovet, i fald han havde indfundet sig paa Concilio Lugdanensi, efter PONTANI Ord H. D. L. 7. pag. 328. Imidlertid havde han liden Lykke. Landet var svækket ved hans tre yngre Brødres Appanage i de bedste Provincker, hvilke man ikke engang ville tage til Lehn, og da han, som blev indviklet i Krig, paalagde den Plog-Skat. første Skat, som rettede sig efter Plovens Matrifel, foljeligen syntes billig, saa fik han deraf det Tilsaon Plog-Penning samt manges Uvillie, hvilket er saadanne Herrers visseste Lon for velgiort, naar de ikke kunne være hvar Mand til Naade. For at giøre et Tog til Estland, hvor han forsvarede Kirken, overlod Paven ham ogsaa en Deel af Tien-derne. Dette, saavel som hans Brødres Misundelse, opvakte ham nogle Fiender og iblandt dem særdeles een, ved Naon Lauge Gudmundsen. Denne geraadede han uhykkeligvis i Hænderne, da han Anno 1250 besøgte sin Broder og nyeligen forsonte Fiende, Hertug Abel i Slesvig. Ved at leege Bret-Spil tilsammen, komme Brødrene i Trette og paa Tale om forrige Fiendtligheder. Abel tænkte, det var nu Tid at hevne sig, dog ville han ikke selv være Bøddel, men overantvordede ham til bemeldte hans Fiende L. Gudmundsen, som paa det Spørmaal, hvad han skulle giøre med Kongen? fik til Gien svar: alt hvad ham selv lystede. Hvad dette var, saae man, da han satte den

(*) I den af A. MAGNÆO udgivne *Chron. Sialandia* hedder det p. 72. ERICUS homo pulcherrimus & mitissimus miles, fuit omnibus supra modum amabilis & multa strenue fecit.

den bundne Konge paa en Baad, roede ned ad Elie-Strommen, og ved Møe-Sund, afbug hans Hovet, samt kastede baade det og Kroppen i Vandet. (*) Men skiont man med Jern-Lænker og Boyer, havde betyngt disse Levninger, saa de ikke skulde flyde op og komme for Dagen, skeede dog Dette, og gjorde meget til et paafulgt Helligdoms Rygte. Legemet blev forst nedsat i Slesvig Dom-Kirke, hvor en Arm og Fod samt Jernlænkerne endnu vises, men det øvrige ligger i Ringsted-Kirke, hos flere af samme Familie. Om denne Konges Canonisation, som ikke er mig saa gandske vis, item om de efter foregivende, paafulgte Mirakler og Guds Havn, see lidet meere i *Annal. E. D. T. I. p. 667.*

Broder-
Mord.

ABEL.

Waldemari II. anden Søn var, efter sit Navns Bemærkelse, et forfængeligt Gemyt, som ved bemeldte Broder-Mord, lignede mere Cain end Abel. For at faae den Krone, som han havde undraget sin Broders

(*) Den af STEPHANIO udgivne *l'revis genealogia Reg. Dan.* skreven, som det synes, ved samme Tid, beskriver p. 211. de Poenitentes Teg, som Kong Erik lod kiende for den Præst, man paa hans Begiering, hentede, da han vilde skrifte, og gjøre det man paa den Tid, kaldte **Roed** for sine Synder. Haaret, siger Autor, som pleyede at være prydet med kongelig Smykke, affleed han med egne Hænder, det deylige Ansigt sønderrev han med sine Negler (*ungvibus crudeliter fulcare*) det Bryst, hvori saa tappert et Hierte boede, stødte han, og alle de Lemmer, med hvilke han erindrede sig at have syndet, belagde han, efter Tidens Levlighed, med sømmelig Straf, (*poenis condignis*) paa kaldende derhos den naadige GUD om Barmhertighed, endskiont han kiendte sig der til uværdig. Præsten gav han sin Kongelig Kiortel med gyldne Hester og raa-
de ham saa sagte, at skynde sig langt bort, hvilket denne og ikke forsonnede.

Broders Hovet, lod han, efter den Tids Sædvane, ved 24 Adelsmænd, sværge en falsk Eed, at han ikke var skyldig i Kong Eriks Død, steg saa paa Thronen, men besad den ikke længe; thi efter 2 Aars Forløb, ville han med Magt ydmyge nogle oprøriske Friser, blandt hvilke en Møller, andre sigte en Hiulmand, ved Navn Zenner, mødte ham med sin Dre, og afhug hans Hovet. Dette tillige med Kroppen, blev først begravet An. 1253. i Slesvig Dom-Kirke, men da Kanikerne klagede at Abel, som en Sienganger, forstyrrede dem i deres Vigilier, og Natte-Sange, blev det nedgravet i Pøler-Skoug, som nu er indsluttet i Dyre-Haugen, og der befæstet med en Væl, skiont Almuen endda indbildte sig, han blev ved at spøge. Hans Afkom stundede efter Regimentet, men blev, for Faderens Skyld, afvæist og fik dog, foruden det Slesvigiske Hertugdøm, Svenborg i Fyen og Skielsker i Sjælland, som Arve-Gods, hvoraf ogsaa siden revste sig megen Uroelighed.

Guddom-
melig Pevn.

CHRISTOPHER I.

Waldemari II. tredie Son, tilforn Hertug i Laaland, holdes for en god, men ingen lykkelig Regent. I den tilforn anførte gamle *Genealogia Regum Dan.* roses han som tapper, medlidende og frem for sine Brødre kyndig, castitate a fratribus plurimum discrepans. Samme Steds forestilles han ogsaa som Gudfrygtig og Religionens Dyrker. Dette viser at hiin Autor, som levede paa samme Tid, ikke haver været af Erke-Biskop Jacob Erlandsens Tilhængere, thi disse udraabte ham for en Rætter, og anklagede ham i Rom, ja satte ham endogsaa i Kirkens Bann, efter den Beslutning som Geistligheden havde gjort i det Kirke-Møde til Veyle 1256. ved hvilket Nar jeg in *Anna-*
libus

libus Eccl. Dan. T. I. p. 681. haver anført meere hid henhørende. Bist nok var Kongen nodt til at ydmyge det stolte Clericie, særdeles dets Formand bemeldte Erke-Bisfop, som han lod sette i Fængsel, men derved opvakte sig fleere Fiender, og omsider sin Undergang, da han Anno 1259. døde i Ribe, meget uformodentlig, og umiddelbar efter at han der, af den Aarhusiske Bisfop Arnfast, havde annammet det hellige Sacrament, saa at man holt for, han blev henrettet ved en forgiftet Oblat. En Ondskab som man maatte holde for utroelig, hvis ikke nogle fleere Exempler viiste Mueligheden.

En hart ad
maagels
Ugudeligt
hed.

ERIK V. GLIPPING.

Saa kaldet, fordi hans Ved undertiden glippede, eller slog fejl. Han var en Søn af den forrige, og lige saa uhykkelig. Kom i sin Alders tiende Aar, paa Thronen, og blev snart indviklet i en skadelig Krig med Hertug Erik af Slesvig, Abels Søn, som ved Marsk Peder Sindsens Forræderie, vandt det Slag paa Lohede, tog den unge Konge fangen og satte ham i 3 Aar paa Norborg Slot. Dette saae hans Faders Fiender, de Geistlige gierne, ligesom de fortsatte deres Proces ved det Romerske Hof, og loffede Hertug Jarmer af Land-Nygen, med en Armee over til Siceland, hvor Risbenhavn blev indtagen og mange tusende Bønder ved Næsted ihjesslagne. Siden førde han, mod Kong Magnus Ladelaas i Sverrig, en Krig, som ikke saanedes Geyer og Ære, men var dog frugtlos og derhos en Anledning til Kongens uhykkelige Død, samt mange paafølgende Uroeligheder. Den Grund Rigets Feldmarskalk STYGGE var fraværende med Armeen i Sverrig, blev hans Hustrue Frue Ingeborg af Kongen

Frænket (*). Denne Beskæmmelse opvakte, saavel i hendes, som i Marskens vidtløstige Familie, saadant Had og Hevngierrighed, at de saamlig, paa Landstinget, opsigde Kongen Huldskab og Troeskab, passede ham op, naar han reed paa Jagt, som var denne Herres Hoved-Lyst, og overfaldt ham, Anno 1286 om Natte-Tide, i Sinderup ved Viborg, hvor han ynkeligen af dem blev dræbt med 56 Saar, næsten alle i Hovedet, hvilket i min Ungdom, da det, ved en Forandring i Viborg Dom-Kirkens Chor, blev opgravet, saaes fuldt af firekantede Huller, gjorde ved Strids-Hamre. Eftersom han i sin Dods-Stund, ikke fik Sacramentet, lagde man hos ham i Kisten, en liden Solv-Eske med en Hostia og den Paaskefrist:

Panis adest veræ donans sponsalia vitæ.

ERIK VI. MENDEVED.

Silnavnet meenes at grunde sig paa hans sædvanlige Bekræftelse, som Mænd, eller paa Troe og Love, hvilket hos ham var af Betydning, og svarede til det oprigtige og retfærdige Væsen, som altid fandtes hos denne Herre, ja gjorde ham til een af Dannemarks priseligste

(*) At den berømte Rigens Marsk Stig eller Stygge, som siden opvakte saa meget Jammer og Uroelighed, var en drabelig Helt og velfortient Mand, som i Sverrig havde udrettet store Ting, det stadfæster særdeles Chronicon NICOL. JOHANNIS Archiep. lundens. in Reliqv. Mscript. omnis ævi. Edit. P. DE LUBOVIG. T. IX. p. 168. med følgende Ord. AN. CIƆCCLXXV. Bellum fuit in orebro in Svecia, inter Svecos & Danos, & fugati sunt Sveci a Danis, die Beator. Viti & Modesti. Eodem anno stigothus Marscalcus Daniæ, qui prius bellum vicerat, captivavit Waldemarum Regem Sveciæ, cum uxore sua Margareta, & deposuit eum de fede, & potenter instituit Magnum fratrem Ladelaas, loco sui, in Regem.

ligste Konger. Han var ikkuns 12 Aar gammel, da det ynkelige Mord skeede paa hans Fader, hvis Hevn strax blev besluttet, og efter Haanden fuldført paa nogle af Morderne, men Hovet-Manden Marsk Styrge, med sit fredløse Eilhæng, drog til Norge, fandt der Beskyttelse og saa megen Hielp, at han, som ellers boede paa sit faste Søe-Slot Zielm, ikke langt fra Samsøe, aldrig faldt i Kongens Hænder, men idelig førde Abind-Skiold mod Niget, plyndrede og afbrændte adskillige danske Byer og gjorde den unge Konges Regimente meget usikker. Da Kong Erik ikke mindre end hans Fader og Farfader, havde nogle af Bisperne mistænkt for Utrøefab, trykkede han maaskee ogsaa nogle Ukyldige, og lod særdeles Erke-Bisshop Jens Grand sette i et hart og langvarigt Fængsel paa Sæborg Slot, hvilket gjorde, at han ogsaa, efter forbemeldte vedelske Constitution, samt det gandske Rige med ham, forfaldt i Kirkens Interdict eller Bann, indtil han, ved en alt for underdanig Skrivelse, ydmygede sig for Paven, og fik Afløsning. Hans Svoger Hertug Erik i Laaland, og hans Broder Hertug Christopher, conspirerede hemmelig, dog forgiæves mod ham, og den Jydskke Adel viiste sig saa uroelig, at han til sin Sikkerhed, lod bygge adskillige faste Slotter der i Landet. Uden Lands fik han ogsaa noget at gjøre, til sit Herredoms Befæstelse i Wenden, særdeles paa Rygen og i Meklenborg, hvor han ved Rostock lod bygge Slottet Danskborg. Sin Svoger, den ulykkelige Kong Byrge i Sverrig, maatte han hjælpe efter Evne, og da han af sit Land blev fordreven, givte ham, med sin Dronning Margrete, Livs-Brod paa Solbeck's Slot. Da denne Konges fire Formænd paa Rad, vare ilde tagne af dage, folgeligen deres bedste Forehavende afbrudte, men mange Misbrug, Uordner og

Abindskiold
mod Sæder-
ne Landet.

En hyppelig Regent.

Urigtigheder havde indfneget sig i alle Stænder, saa maatte han blive en Reformatør, og altsaa giennemgaae mange Fortredeligheder. Dette lyffedes ham, ved Hiælp af hans Gudsfrygtighed, Biisdom og Lyst til Retfærdigheds Hantvævelse. (*) Han var derfor meget betænkt paa Lovenes Forbedring, og man maa høyligen beklage, at den Samling han lod giøre af Rigets adskillige Constitutioner, er allene tilovers i sin Titel: *Congesta Menvedi*. (**) Da Fæderne-Landet endnu ikke havde noget Univerfiter, gav han Stipendia til de Danske, som for at studere, reyste til Paris. Stor Skade var det, at saa god en Konge maatte døe uden Livs-Arving; thi af 14 Børn, var, kort for hans Afgang, ifkuns een Son i Live. Denne tog hans Moder Dronning Ingeborg, faae Uger efter Fødselen, paa en aaben Bogn med sig til Abramstrop, nu Jægerspriis, og lod ham under Vens, ved en Hændelse, falde af sit Skiod, saa han døede, hvilket gif hende saa nær, at hun gav sig i St. Agnete Closter i Roskild, og døede kort efter, tillige med sin Hverre An. 1319. De ligge begge bag Alteret i Ringsted Kirke.

Ulyffelig Hændelse.

CHRISTOPHER II.

Den forrige's Broder og Statholder i Estland, men ham saa utroe og af saa flette Egenfaber, at Kong Erik, paa sin Døds-Beng, adva-

(*) *Æqui egregius cultor, qvapropter etiam pium appellarunt*, siger J. J. PONTANUS p. 374. og V. BERINGIUS p. 434. *Consensu melioris ævi, Pii assecutus est nomen, qvæ in privato homine laudabilis est appellatio, in Principe prope divina.*

(**) Det Est- og Liffandske Jus feudale, som efter, PONTANI Vidnesbyrd p. 415. endnu bruges der i Landet, og var givet af Kong WALDEMAR II. blev af ham forøget og forbedret.

advarede Stænderne, det ville fortryde dem, om de toge ham til Konge. Dog skeede dette, da han ved sin Haandfæstning, som ingen dansk Konge tilforn havde udstedet, lovede alt hvad man foreskrev ham, men holt det ikke, og af denne saavel som flere Aarsager, blev en ulykkelig og foragtet Herre, der tvende gange maatte undvige og igien antages af Stændernes Raade. Med Greve Geert af Holsteen og den slesvigiske Hertug Waldemar, som var nær ved at giøre sig selv til Konge, laae han idelig i Strid, og slap cengang efter den anden, med Tab. Knud Pears, som han havde opløstet til fyrstelig Værdighed og flere af Adelen, vare ved Penge-Laan, blevne hans Herrer. Derover beskaffede han de ringere Stænder og Geistligheden destomeere, holt ikke Ord, havde ikke Myndighed til at hanthæve Retten (*) lod Biskop Tycho af Børgelund fængsle, forfaldt i Pavenes Bann, og førde samme med sig over Underskratterne. Summa, han holdt saa ilde Huus, at baade Vre og Velsærd gif i Løbet, thi til at fore sin Kongelig Huusholdning, havde han, af alle Rigets Lehn, intet meere forbeholden, end Nyeborg og Skanderborg-Amter, resten var forpantet til bemeldte Herrer og til hans Halbroder Grev Johan af Bagrien, hvis Tienere holt saa ilde Huus i Skaane, at den Provins overgav sig til Kong Magnus Smeck i Sverrig, som affløbte Greven med den Capital, han havde laant derpaa. Omfider var han i sit

En daarlig
forarmet og
foragtet
Konge.

(*) Nullam Justitiam fecit, sed magis tyrannidem exercuit. Veritatem in verbis non habuit, nimirum lubricus fuit, communitatem graviter tallavit. Saa siger en gammel Codex udgiven af Causler Dr. LUDVIG in *Reliquiis Mistor. omnis avi Tom. IX, No. IV. p. 100.*

sit eget Land saa lidet agtet, at han for Esterstræbelse, maatte skiule sig i Peder Svitsfelds Huus i Sackisbing, hvor tvende laalandiske Juncere grebe ham, for at overleveres sin Halvbroder Greve Johann, da han fort derpaa, tog sin Død af Skamsuldhed og Græmmelse, Anno 1333, og blev begravet i Sver Closter.

WALDEMAR III. Atterdag.

Det Konge-
løse Land
længe ulyk-
keligt.

Paa Kong CRISTOPHERS Død fulgte et saa kaldet Interregnum eller Kongeløst Regimente i syv Aar, skiont man fandt sig, det var Kongeløst længe førend han døde. Da der nu var ingen Konge, saa fandtes desto flere som gjorde sig selv til Konger og vovede hvad de ville. I det adsplittede Riges Provinkter regerede Panthaverne, særdeles de Holstenke Grever, efter eget Behag, og da de ikke kunde haabe, at det ville vare ret længe, saa forsømmede de desto mindre deres Tid, og udsuede Indbyggerne indtil Blodet, hvor over særdeles den jydsk Herremand Niels Ebbesen af Nørre Riis, blev saa opbragt, at han tilsit Fæderne-Lands Frelse, vovede en Gierning som i andre Omstændigheder, vist nok var lastværdig, men her blev regnet ad officia boni civis. Nemlig Anno 1340 gav han sig, med lidet Mandskab, om Natte-Tid ind i Randers, og dræbte ret lumsk Greve Gerhard af Holsteen, gemeenligen kaldet den Kuldede Greve (*) endskiont denne havde 4000 Mand liggende i Byen hos sig, saa at Ebbesen maa have vidst god Besked,

Patriotisk
Midkiærl-
hed.

(*) Tilforn havde Ebbesen været i Grevens Tjeneste, men taget sin Afseked og dernæst, efter den Tiids Brug, tilsagt ham Feide, eller advaret at han ville staae ham efter Livet. Han døde siden i en Beleyring for Skanderborg, og blev ikke steilet af Grevens Tilhængere, som den Holsteenske Chronik uretteligen foregiver.

Besked, eller og havt nogle med vidende Benner paa Stedet; thi han holt sig vel mod de faa, som i en Hast grebe til Bærge, og kunde ikke forfølge ham længere end til Randers Broe, hvilket han kastede af, og slap lykkelig derfra: Virkningen var, at flere af hans Landsmænd fik Mod og dreve de fremmede Gæster af Landet. I Sieland og andre Provinger foresaldt mange Skiermyster imellem Adelen og de Holsteenke Soldater, som snart gave, og snart fik blodige Pander, stak Landsbyer og Herregaarde i Brand, og toge for sig, alt efter som de vare stærke til. Her syntes det let at fiske i rorte Bænde. Hertug Waldemar af Slesvig, Eriks Son og Abels Sonne-Sons-Son, søgte at stige paa den danske Throne, regnes ogsaa af nogle, skiont urigtig, blandt vore Konger. Men det gif ham ikke an, efter at Niels Ebbesen havde gjort i Randers som sagt er, og Holsteenerne maatte flye af Jylland, var den slesvigiske Waldemars Haab ude. Ligesaa lidet ville det Trin lykkes for Prins Otto, Kong Christophers ældste Son, som først havde forsøgt det, og af Grev Geert blev slagen ved Viborg samt tagen til fange.

Selvgjort
Konge.

Om Dannemarks yderlige Elendighed, har en Monk paa den Tid, gjort en saa kaldet Planctum eller ynkelige Klage-Vise, som læses vitløstlig hos A. HUITFELD. Der tiltales Fædernelandet, med følgende Ord, blandt mange flere af samme Slags:

Flos Regnorum exstitisti,

Coronata gloria,

Aliorum invasisti

Fines, cum victoria &c. &c.

Jam recessit, quæ præcesfit
Tota illa gloria,
Et accessit, quæ succesfit
Multiplex miseria &c. &c.
Sterneris sperneris
Quateris pateris
Plurima dispendia &c.

Omsider kaldte Rigets betrængte Stænder den yngste af Kong Christophers Søner Prinds Waldemar, hiem fra Kaiser LUDOVICI BAVARI Hoff, hvor han opholdt sig som en Gæst, ved sin Søster Margreta, hvilken var giftet med Kaiserens Son. Alle retskafne Patrioter omsavnede ham med Glæde, og han viiste sig snart at være den, som Guds Forsyn havde udseet til deres Frelse af et fremmet og utaaleligt Nlag. Titnavnet Atterdag, tog man af hans Statistiske Mundheld: **I** Morgen er det atter Dag, forstaae, han ville temporisere, betænke sig, og vise at den som vinder Tid, vinder meget. Faderens Skade havde gjort ham klog, og man fandt ham i Nødsfald behiertet, men ellers fuld af Snildhed, ja undertiden heel treedsk og snedig, i at indløse og sanke Rigets adspredte Provinkter, være sig ved List eller Magt. Her over maatte han høre ilde hos nogle, men blev af andre roset og admireret som en Mæster i Regerings-Konsten. (*) Naar en Panthaver ikke med
billige

Kong Waldemars
Snildhed.

(*) Hic Waldemarus exstitit magnificus Regni Danorum liberator & recuperator de tyrannide Allemannorum. Nam virili animo, contra omnem spem debellando omnes Allemannos, Hollatos, Svecos & quoscunqve alios extraneos, de omnibus castris, arcibus & munitionibus, a mari baltico,

billige Vilkaar, og Penges Tilbud, kunde overtales til at vige, drev han ham ud, og ligesom Grev Johan af Bagrien ikke havde Magt, at selge til Kong Magnus Smeck de Skaanske Provinzer, hvilke han selv ikke havde som Eyendom, saa var Waldemar ikke heller scrupul us i at tage dem tilbage ved Intriguer. Med de da mægtige Hanzse-Stæder, som bode ham Spidsen, havde han meget at giøre og tilføiede dem, ligesom de ham, stor Skade ved Caperic og Plyndring, saavel som ved aabenbar Feide. Hans Tid, nemlig fra 1348 til 50, indfaldt den sorte Død, en Pest som dræbte, over heele Europa meere end den halve Deel af Menneskene. Ikke desto mindre efterlod han sig Riget i temmelig Velstand. Est- og Liefland som laae ham alt for langt fra Haanden, og kaastede meget at forsvare, folgte han til Ridderne af Sværd-Ordenen, for 18000 Mark Sols, og brugte de Penge, som til mange flere Reiser, saa og særdeles til en Andagts-Reise, da han besøgte den hellige Grav, og der lod sig slaae til Ridder. Dette syntes

Eviolagti-
geReligiou.

Sritæns

tico, usque ad terminos Sveciæ, ejecit & NB. primo exhibuit habentibus castra pecuniam, ut illa dimitterent & ad propria redicent. Sed cum nollent justis conditionibus quiescere, violenta & armata manu ea accepit ac deinceps expulit. *Codex Anon. in Tom. IX. Reliqu. Mss. omni ævi.* p. 107. Videre beskrives samme Steds den Strængthed, med hvilken Kong Waldemar drev hver Mand af Sted i sit Arbejd, saa at baade Soldaten, Borgeren og Bonden knap fik Tid til at æde og sove. Denne muntre Herre fandt, at meget i lang Tid var blevet forsømt, og altsaa meget at oprette, om det skulle gaae vel til. Det bedste var at han, i saadan Stræbsomhed, foregik andre med sit Exempel.

Sritænter. Dog vil JOH. GRAMMIUS, som in *Act. Societ. Reg. Hafn.* haver givet mange rare Anecdoter til hans Historie, ikke holde det meget laconiske Brev, ved hvilket han skulle have sendt Paven sin Religion tilbage, for at være andet end en Opdigtelse, hvilket staaer derhen. Endelig døde han af Podagra, Anno 1375. paa sit Slot Gurre i Kronborg Amt, hvor han siges at have ønsket sig en evig Boelig, frem for i Himlen. Hans Liig blev begravet i Soer. See meere om ham *Annal. E. D. T. II. p. 39. seqv.*

MARGRETA og tillige OLAF III.

Kong Waldemars eeneste Søn Christopher, Hertug af Laaland, døde for Faderen, selgelig var Margreta næste Arfving. Hende giftede han meget ung (*) med Kong HAGEN i Norge (**) med hvilken hun levede i fiorten Aar, og havde en Søn ved Navn OLAF, som de danske Stænder 1375, hylkede til Konge, under Moderens Formynderskab. Han døde ung, nemlig i sit syttende Aar, og saa vel de Norske som Danske, havde seet saa store Prover paa Dronning Margretes Duelighed til Regimentet, at de bade Hende, som Sønnens eeneste Arfving, fremdeles beholde det Scepter, hvilket hun allerede havde

Moderen
arfter sin
Søns Ero-
nr.

(*) Efter HVIITFELDS Regning, skulle hun være giftet An. 1363, altsaa elleve Aar gammel den Gang, hvilket synes her til Lands unaturligt. Snarere biesaldes T. TORFÆI Regning, som *Hist. Norw. T. IV. p. 495.* siger, hun holt Bryllup 3 Aar sildigere nemlig 1366.

(**) Hannem var ellers en anden Brud bestemt, nemlig den Holsteenske Greves HENRICI FERREI Daatter, som allerede var under Vægs, men af den snedige Kong Waldemar blev opholdt i Danmark, med lutter Høflighed, indtil han underhaanden fik den Sag omgiort, og sin Daatter Margreta opsendt til Norge i Steden for den anden, som af Sorg udvalte Kloster Levet.

havde viist sig faare beqvem og værdig til at føre. Margreta som Anno 1386. blev Enke, var vel voksen, veltalende, yndig af Ansigt, mandig af Mod og Hierte, samt derhos saa beleven og omgængelig, at hun i en ringere Stand, havde fundet mange Beilere. Hendes Fader Kong Waldemar, af hvilken hun syntes at have arvet allene de gode Egenfkaber, nemlig Forstand, Frimodighed og utvettelig Flid, beklagede ofte, at hun ikke var af andet Kion, da hun dog i sit eget, fandt Leilighed til at indlegge langt meere Ære, end maafee ellers havde været mueligt, thi baade uden og indenlands, saae man paa hende, saasom paa en Karitet blandt de Kronede Hoveder. (*) Hendes Sind, Smag og Hue stod ikke til Tidsfordriv, Gøglerie og Lapperier, men til den almindelige Velfærds store Hoved-Sag, nemlig Nationens Opkomst, Forsvar og Forbedring i Brugen af dens Nærings-Midler. Selv viiste hun sig saa god Huusholderske, at hun i kort Tid, uden andres Fornærmelse, sankede stor Riigdom og Forraad. I Landet reiste hun flittig omkring, for at tale om noget deslige med Undersaatterne, men allermeest for at høre deres Klagemaal og at see til med Embeds-Mændene, ja at see dem med egne Dyne noget nøyere paa Fingjerne, end de havde ventet. Ved saadan Omgang skeede det, at endskiont hendes Farsfaders Kong Christophers slette Huusholdning, som tilforn er viist, havde

Hun var
den vel
værd.

(*) Af CRANZIO kaldes hun: Mulier virago & plus quam mulier animo & consilio, af CYPRÆO: vere nobilis & pretiosa Margarita, quæ virtutum decore, rerumque præclare gestarum gloria, totum hunc arcetoum orbem insigniter decoravit ac illustravit, og af TORFÆO. Fæmina gravis, industria prudens & quæ facile, quod ætati filii deerat, tot insignibus animi dotibus supplevit.

havde fornybet Dannemark i yderste Elendighed, og den sorte Død samt Krig med Hanse-Stæderne, havde i hendes Faders Tid, lagt mange Bøffærds Forhindringer i Vejen, befandt sig Dannemark dog mod Enden af det fiortende Seculo, i saadan florerende Tilstand, at da hun Anno 1388. af den Svenske Konge ALBERTO haanligen blev udesket til en Krig (*) endogsaa paa en vis bestemt Tid og Sted, nemlig Salslene-Mark i Vester Gotland, saa lod hun sig ikke længe trodsø. Kong Albret rustede sig paa det bedste, og da han ikke havde Tillid nok til sine egne, som og elskede ham ikkun lidet, saa bestyrkede han sin Hær med tydske Hjelpe-Tropper, blandt hvilke vare Hertug Bugislas af Stargard, Grev Otto af Rupin, og Grev Gerhard af Holsteen. Margrethe modte med sine Danske og Norske, hvis Anfører var Iver Lycke. Der fandt Overmod sin Overmand. De Danske triumpherede saa fuldkommeligen, at hverken Kong Albert selv, hans Son Erik, eller nogen af de tydske Hjelpere, kunde undflye, da han som en fangen Mand, kom for hendes Døne, spurde hun, om hans Errende var, maastke at staae Sadder til det Barn, hun skulle have avlet med Abbeden paa Soer, og efterdi han havde gjort Løfte om at ikke sette sin Kongelig Hue paa, førend han havde overvundet Margrethe, saa lod hun hans Hovet

Giendriver
Kong Al-
brets For-
haanelse.

(*) Marsfagerne vare deels Striid om Grendserne, deels at Kong Albert førde 3 Kroner i sit Vaaben, og gav sig ud for Konge over de tre Nordiske Riger, deels ogsaa hans haanlige Tale om hendes Person, som kaldtes Kong Brogeløs i. e. Burerløs, item Margrethe Monke-Deye, hvilket Øge-Ravn sigtede til Abbeden paa Soer, hendes Skrifte-Fader, som ikke undgik den Mistanke, man ofte, og ikke altid usforlydt, kaster paa ugifte Personer af geistlig Stand, naar det andet Kiøn fatter stor Fortroelighed til dem.

Hovet bedekke med en Badmels Hue, syv Alen lang. (*) Siden forvarede hun denne store Væst paa Lindholm, og strax efter paa Kalunborg Slot, hvor det høye Taarn Solen, som kaldtes den høieste Hest i Dannemark, blev hans Herberg i syv samfulde Aar, efter hvilke hun lod sig overtale af adskillige Fyrster og Hanse-Stædernes Sendebud, samt under deres Caution, at slippe ham løs med Løfte, aldrig meere at stunde efter Sverrigs Trone. Derpaa lod hun sin, som Søn og Arving antagne Fætter Prinz Erik af Pomern, hylde i Sverrig og fuldførde sit Forsæt om at stifte en stedsevarende Forening imellem de trende Nordiske Riger, af hvilke et hvært skulle have Kongen boende hos sig, tre Maaneder om Aaret, og ellers i alle Ting nydelige god Ret og Skiel, samt regeres efter sine egne Love og ved Embeds-Mænd, tagne af dets egen Nation. Dette skeede i Calmar Anno 1397 og kaldes den Calmariske Union. Men saa viselig og vel som det syntes, og efter blot Speculation i Forvejen, maatte synes enhver fredelig sindet Menneske-Ben, saa haver dog de følgende Tidens bestandige Forfaring viist større Skade end Gavn deraf, ja hvad Samdrægtighed angaaer, saasom Hovet-Sagen, da har man seet en Virkning gandske stridig mod den gode Margretes redelige Hensigt, forstaae saa vidt Dannemarks Forening med Sverrig angaaer, hvor discordia Semina rerum ikke have taalt det. Derimod er Foreningen imellem

Calmariske
Union.

Danne-

(*) PETRUS MINORITA som har villet continuere *Saxonem*, gjør den 15 Alen lang, og endda et vedhengende Sløb af 19 Alen. MARGRETA ALBERTO captivo fecit fieri caputium de Burello, qvindicim ulnarum, cum Liripipio novendecim ulnarum.

Star For-
seelse.

Dannemark og Norge, hvilken og var ældre end den Calmarske Union, befundet baade muelig og gavnlig, tilfelles Bestyrkelse og broderlig Hielp i allehaande Tilfaelde. Een Hovedfeil begik den kloge Margrete, hvilken de Statskyndige ikke holde hende til gode, nemlig denne, at da de Slesvigiske Fyrsters Stamme, Anno 1386 i Hertug Henrich var uddoet, og dette vigtige Lehn Kronen hiemsfaldet, forlehede hun det atter til de Holsteenske Grever, og lagde Grund til den store Krig, som hendes Eftermand Kong Erik af Pomern siden maatte drages med, ligesom samme Strids-Æble, i følgende Tider, haver givet Anledning til mange Ulykker for Dannemark. Endelig gif denne store Dronning alt Kiøds Ben, Anno 1412 og det inden Skibs-Board, paa Reisen fra Slensborg til Kiøbenhavn. Hendes Liig ligger i Roskilde Dom-Kirkes Chor.

ERIK VII.

Med Tilnavn af Pomern, hvor hans Fader var Hertug Uratisslaus VII. giftet med den Mecklenborgske Princesse Maria, en Daatter af den Danske Princesse Ingeborg, Waldemar III. Daatters Daatter. Denne sin Søster Daatters Son, som egentlig hedde Henrich, men de Danske til Behag, kaldte sig Erik, antog Margreta Anno 1396. for sin Arving og Medregente, efter at hendes egen Son Kong Olaf var doet barnløs, saa at Erik i sexten næstfølgende Aar deede den Kongelige Myndighed med hende, men ogsaa undertiden misbrugte den, mod hendes Villie, ja til hendes Fortred. Dog lempede hun i sin øvrige Leve-Tid, alting saaledes, at hans Feil enten kunde sfiules eller forbedres. Imidlertid maa ikke heller negtes, at han jo af Begyndelsen tegnede til at blive en god Regent, og lod sig særdeles Dannemarks Belsærd gaae til Hierte, samt stræbte ligesom Waldemar og

og Margrete, at affkaffe mange Misbrug og Forsømmelser i den almindelige Belfærd, men mødte, ligesom alle Reformatorer, tusende Banskkeligheder, Modsigelser og Modstand. De Svenske kededes snart ved ham, fordi han meest boede i Dannemark, og heldst befordrede fremmede i deres Land. Adskillige gange gjorde de, efter adskillig Forsoning, paa nye Opstand imod ham, og troede ikke de sidste Løfter, da de forrige saa ilde opfyldtes. Der i Landet forsaae han sig allermest med at gjøre sig en vittig og tapper Mand, ved Navn Engelbret til Fiende. Dennes maaskee ikke ugrundede Klagemaal over Udsuelse ved fremmede Plage-Fogeder, blev afviist med de Ord: gaa din Vey. Den kække Engelbret svarede: jeg vil gaae, men ogsaa komme igien en anden gang. Manden holt Ord, styrkede den allerede oprørte Almue, fordrev de Danske Embeds-Mænd og tvang Rigsraadene til at opsigte Kong Erik den tilsagte Troeskab.

En liden Fiende en at foragte.

I Dannemark var han, af samme Aarsag, ikke heller meget elsket, særdeles efter Margretes Død, da han i 26 Aar besad Thronen allene, og ikke altid brugede den Forstand, som han ellers af Naturen var begavet med, men ofte lod den vige for Viin, Qvinder og heftig Vrede, endogsaa mod sin Dronning PHILIPPA af Engelland, en viis og dydig Dame, som i hans Fraværelse, eengang forsvarede Kiøbenhavn, mod Hanske-Stædernes Flode. Med de Holsteenske Herrer, laae han baade først og sidst i blodige Krige, om det Slesvigiske Lehn, som Kaysler Sigismund tilkiendte ham, men Hanske-Stæderne hialp hans Fiender at beholde, endogsaa naar han, saasom Anno 1417 efter HVITFELDS troværdige Beretning, forde hundrede tusinde Mand i Mar-

Stor Krigsmagt uden Seer

Folk,

Folk, fattedes ham Anstalter til deres Underholdning, saa de forløbe og Ræften blev slagen. Naar han fik Overhaand, foer han grummelig af Sted, saasom paa Semern, hvor man knap skaanedes Barnet i Buggen. Dette og andet meere ville han, efter den Tids Overtroe, udsone ved en Andagts-Reise til den hellige Grav, hvor han under veyss, stod i Fare for at falde i Sarasenernes-Hænder. Af Yndest for sine Lands-Mænd, skilte han Dannemark ved Land-Rygen, hvilket opvekkede noget Rnur, og ikke mindre, at den Mønt, han lod slaae, fordervede Riobmandskabet. Gierne ville han fare til Soes, endskiont det vaade Element ofte forde ham i Fare og Skade. Omfider da han ikke kunde faae Stænderne til at udvælge som Estermand, hans Farbroders Søn, Hertug Bugislaus af Pomern, var ogsaa bleven gammel og tret af mange Forrædeligheder, ja ligesaa fied af sine fleeste Undersaatter, som de af ham, fattede han en Resolution, som dog siden fortrød ham, og han gierne ville have kaldet tilbage, nemlig Anno 1437, uden Afssæed, dog ikke uden at tage alle foresundne Elenodier og Kostbarheder med sig, forlod han Thronen og udvalte, som en privat Mand, sin Voelig paa Gulland, hvilket han allene ville have forbeholdet, og man lod det skee, for at skilles hoslig ved ham. Derfra lod han, ligesom andre saa kaldte Vitalianer paa den Tid, drive Fribytterie i Østersøen. Hermed saae man ogsaa nogen Tid igiennem Fingre, under Paaflud, at det var hans Næring og skeede meest paa Hansse-Stædernes Omkostning. Men da det dog i Længden ikke kunde taales, og han merkede Uraad, var Rygenvalde i Pomern hans sidste Tilflugt, hvor han doede 76 Aar gammel Anno 1459.

Hastig Resolution snart fortrydt.

CHRISTOPHER III.

Et Forfælt kaldet af Bayern, hvor hans Fader Pfalts Greve Johannes var giftet med Prinsesse Catharina, Kong Eriks Syster, eller en Daatter: Daatters: Datter af Kong Waldemar III. Ham, saasom en Prinz af det ældgamle Konge-Blod, indhentede de Danske, efter Kong Eriks Undvigelse, An. 1438. De Norske og Svenske samtykkede i samme Val og lode ham høytideligen Krone, hvær hos sig, nemlig i Opsloe, Upsal og Ribe, paa hvilket sidste Sted, en Forsamling af fyrstelige og adelige Herrer gjorde saa kostbare Solenniteter, som neppe tilforn vare seete her til Lands. Af Person var Kong Christopher ikkun liden, men af Forstand og Hiertelag vel stikket til sin Bærdighed, og gjorde i sin korte Levetid, hvad han kunde, til Lovenes Forbedring og Handlens Opkomst. Han gav den Danske Virke-Ret, saa og de fleeste Riobstæder de Privilegia, som sigtede til deres Opkomst; og i den Agt at dæmpe Sansse: Stædernes Overmod, som tilegnede sig næsten et Monopolium i Norden, gjorde han de Anstalter, som hans Døds-Fald ikke lod komme til nogen Virkning, heldst da han i Landet selv, fik at gjøre med de Jydske Bønder, som An. 1441. begyndte et Oprør mod Adelen og førde 25000 Mand i Marken mod den Kongelige General Esker Brok, hvilken maatte bukke for dem, skiont de, efter den første Seyer, tabte det andet Slag og bleve dæmpede. I Sverrig syntes det ikke, at denne Konge vandt Underfaatternes Hiertes, thi strax ved Kongens Bryllup, knurrede deres Sende-Bud, da dem syntes, man gjorde for lidet af dem, og for meget

Lovenes
Forbedring

Oprørske
Bønder.

Riget Ar-
vingløst.

af den indførte Bayerſke Adel (*). Det forrige Klagemaal, at Embederne befattes med fremmede, fik ingen Ende, og at man ſaae igiennem Fingre med Kong Eriks Capelier paa Gulland, gjorde Riob-mændene misfornoyede. Nogle Svenske vandt Kongen, ved at vinde Gouverneuren Carl Knudſen, til hvilken han overlod Finland paa Livs-Tid. Dog, da han ikke kunde giøre Mirakler til at afværge Misvæxt og dyr Tid, ſaa den Svenske Bonde maatte æde Barke-Brod, fik han hos dem det Dge-Navn af en Barke-Konge. Kong Chriſtopher fandt alſaa i kort Tid, at Kronen var af en tung Metal, og at tre ſaadanne vare tungere end een. Dog døde han ikke af Sor-rig, men af en Peſtilenzialſſ Sygdom i Helsingborg, An. 1448 uden at efterlade ſig nogen Livs-Arving af ſin Gewahl Dronning DOROTHEA, den Brandenborgſke Chur-Hyrſtes Johannis Alchymiſtæ Daatter, ſom ſiden ægtede hans Eftermand Kong CHRISTIAN I.

Imidlertid var Skioldungernes ældgamle Konge-Stamme ikke endnu ſlet uddeet; thi Zedevig, Grev Gerhard af Holſteen hans Daatter, var giftet med Grev Didrich den lykkelige, eller ſom andre kaldte ham, den stærke af Oldenborg, og havde med ham Kong Chriſtian den første, ſaaſom det nu høſtprifelige Oldenborgſke Hufes Stam-fader, hvis Navn ligefom hans Sød, blive i Beſignelſe, indtil Berdens allerſidſte Dage. Denne ſtore Konges Moder, bemeldte Zede-vig, var af Skioldungernes Blod, da hun i lige Linie nedſtammede fra
Kong

(*) De med Kong Chriſtopher af Bayern i Dannemark indkomne og ſiden der mægtig udbredte adelige Familier, vare de Bilder (ikke Biller ſom ere ældgamle danſke) Lindenover, Paßberger, Poiſecker, Strammer, Walken-dorfer og Welfeder.

Kong Erik Glipping, hvis Daatter-Daatter, Sophia af Berle, havde til ægte Greve Gerhard den Store af Holsteen, og altsaa var en Mor-Faders Farmoder til høystbemeldte Kong Christian den første (*). Dog begyndes her en nye Periodus i Dannemarks Historie, ved Kong Christian den første, ligesom midt i det ellefte Seculo, begyndtes en saadan Periodus, ved Kong Svend Estridsen. Denne var ogsaa fremmet paa Faderne Side, men paa Moderne, en Daatter-Søn af Kong Svend Tiugstæg, sølgelig af Skioldungernes Byrd og Blod. Om vore høystpriselige Konger af den Oldenborgske Slegt, kand siges det samme: Paa Fæderne Side nedstamme de fra den store Wittekind, de Sachsers Konge; men paa Moderne, som sagt er, ved den Oldenborgske Grev Widrichs Gemahl Zedevig, og dennes Oldemoders Oldemoder Sophia, fra Kong Erik Glipping, men i hans Person fra Kong Svend Estridsen, og i denne fra Dannemarks allerførste Konge, Skiold som var Dthins Son.

Skioldungernes Stamme haver Samfund med den Oldenborgske.

Naar dette settes forud, da er Følgen denne, at blandt alle nu værende Europæiske Konge-Slægter, findes ingen, som med nogen Kundskab om sin Herkomst, end mindre om en bestandig Sædsel paa Thronen, kand opstige saa høyt i Alderdommen, nemlig indtil det nittende hundrede Aar.

Ingen saa gammel i Europa.

Det

(*) Dette Slægtskabs-Baand imellem Skioldungerne og den Oldenborgske Stamme, oplyses meget udførligen og vel, af vores lærde Hr. Etats-Raad CARSTENS i en egen grundig Afhandling, som kand læses i *Actis Societ. Reg. Hafn. T. VIII. p. 329. sqq.*

Det Solvte Capitel.

Danske Konger af den Oldenborgske Stamme fra Kong CHRISTIAN I. til Kong CHRISTIAN V. Død.

Efter at jeg i foregaaende haver givet et kort og sammendraget Udtog af vort Lands gamle Historie, særdeles af vore Danske Kongers personlige Character og deres vigtigste Bedrifter, saavidt derom have nogen paalidelig Efterretning, vil jeg paa samme Maade, opregne Landets Regentere i den sidste Hoved-Periodo.

CHRISTIANUS I.

Født An. 1425, Greve til Oldenburg, af ovenbemeldte Forældre, og paa sin Morbroders, den Holsteenske Greve Adolphs Forslag, An. 1448, af de Danske Stænder udvalgt til den arsvingsløse Danske Krone, ligesom An. 1450 af de Norske og An. 1457 af de Svenske, hvilke først havde udvalgt Carl Knudsen, men ved indbyrdes Ueenighed, endelig saae sig nødte til at forlade hans Partie, og efterleve den Calmariske Union, den de dog siden paa nye frasaldd, da dem syntes, at Kongen havde størst Yndest for de Danske, og forlod sig meest paa deres Trofskab. Mogle af deres Geistlige ville han ydmyge. Det gav Carl Knudsen Anledning til at bemægtige sig den frasagte Throne paa nye, og det Forsøg Kongen gjorde An. 1471. med sin Flode for Stockholm, saldd ilde ud, da og Kongen selv blev blefferet i Munden. Af Person var Kong Christian meget anseelig, af Gemyt mild og venlig,

Ryt.Konge-
Val.

venlig, derhos en mandig og viis Herre, samt en Elsker af gode Videnskaber, hvorfor han An. 1478, stiftede det Kiøbenhavnste Universitet. An. 1459. arvede han, efter sin Morbroder Grev Adolph, baade Slesvig og Holsteen, hvilket sidste i hans Tid blev giort til et Fyrstendomme. Ditmarskerne havde hidindtil, enten villet være deres egne Herrer, eller og staae under Erke-Bispen af Bremen. Nu bragte Kong Christian det derhen, at deres frugtbare Land, saasom en Deel af det samtlige Holsteenske Lehn, ved Kæyserlig Myndighed, blev Kongen tilkiendt. Men de Uroeligheder som deels de Svenske, deels hans Broder Grev Gerhard opvakte, tillode ey endnu at bruge Magt mod dem. Staden Hamborg hylkede ham, dog uden Eeds Aflegelse, Anno 1461. Ligesom tre af hans Formænd havde giort Andagts-Reiser til den hellige Grav, ville han og der i ligne dem, men kom Anno 1474. med sit Folgeskab af 150 Heste, ikke længere end til Rom, hvor Pave SIXTUS IV. frietog ham for sit Løfte, logerede ham 21 Dage i det vaticanske Palads, og forærede ham nogle Helligdomme, ligesom han gjorde Paven en Foræring af Zermelin og Stokfisk.

Holsteen
kom til
Danne-
mark.

Andagts-
Reise.

(*) Efter 33 Aars priselige Regering, døde Kong Christian Anno

H h 3

1481.

(*) I Rom skal han, ligesom flere, ikke være bleven opbygget og bestyrket men have fundet Anstød, ved at see saa stor Vanhellighed i det Romerske Hof, da han selv synes at have været af en alvorlig Gudsfrøgt. I Cansler DE LUDVIGS *Reliqu. Mss. omnis ævi T. IX. p. 46.* siger en gammel Codex om ham: Fortitudine, armis & victoria potens, maxima gloria ac magnificentia dives, fide vero & religione pius. Saa og J. CYPREÆUS i *Annal. Episc. Slesv. p. 376.* Insignem se esse christianum, & nomine & re ipsa, clarissime demonstravit. Ecclesiarum multa benefecit, vitamque vero christiano dignam, ac tanta Majestate decoram, in his terris transegit.

1481. paa Kiøbenhavns Slot, 55 Aar gammel, og blev begravet i det af ham selv opbygte Hellige Tre Kongers-Capell ved Kjøfilds Domkirke, hvor en sort Marmor Pilere, som bærer Hvalvingen, viser Maal af hans Legems Højde, hvilken haver været meere end sedvanlig. Bemeldte Capelle var beskiftet til et Samlings-Sted for det halvoeistlige BroderSkab, som denne Konge der oprettede Anno 1474, og hvor paa han tog Pave SIXTI IV. Confirmation, som staaer at læse *Annal. Eccl. Dan. T. II. p. 663.* da enhver af Selskabets Lemmer paalegges en ugentlig Faste ic. dette ansees af nogle for Begyndelsen til den berømmelige Ridder-Orden af Elephanten, skjønt andre holde den for ældre og stiftet af Kong CANUTO VI. ja søge dens første Oprindelse i den saa kaldte hellige Krig. Af Kong FRIDERICH II. og CHRISTIAN IV. samt deres Esterkommere, er denne Orden bragt i større Anseelse, saa og Ordenstegnet forandret, hvorom meere fandt læses i *BIRKERODII Breviar. Egvest.* Med sin Formands Kong Christophers efterladte Enke-Dronning DORETHEA af Brandenburg, havde Kong CHRISTIAN I. foruden Prinds Olaf og Knud, som døde i deres Barndom, tvende efterlevende Sønner, navnlig Prinds Johannes som strax fulgte ham paa Thronen, og Prinds Friderich som først blev Hertug i Slesvig og Holsteen, siden ogsaa Konge i Danmark, efter sin Broders-Søn Kong Christian II. Undvigelse. Hans eeneste Daatter Margreta blev giftet med Kong JACOB II. i Skotland, hvilken til Pant for hendes Medgift, fik indtil videre, de orcadiske Øer, fordum Norge, nu Skotland tilhørende, skjønt man siden nogle gange haver tilbødet sig at indfri det Pant.

Ridder-
Orden af
Elephanten

EgteSkab
og Afkom.

JOHAN-

JOHANNES.

Saa kaldet efter sin Morsfader, den Brandenburgske Churfyrste JOHANNES ALCHYMISTA, var født Anno 1454, og blev i sin Ungdom hylset af alle tre nordiske Rigers Stænder, siden giftet 1478 med Dronning CHRISTINA, den Sachsiske Churfyrstes ERNESTI Daatter. Ved sin Faders Død, tiltraade han Dannemarks og Norges Regimente, men den Svenske Krone blev ham, af Gouverneuren Steno Sture, gjort stridig, indtil Anno 1497. Da han med Magt udførde den der til havende Rettighed, efter den Calmarste Forening. Ved Rodebroe kom det til et decisivt Feldtslag som var eet af de største den Danske Armee nogen Tid haver vundet. Ikke mindre end 30000 Svenske, for nemmelig Dale Karlene, som deres bedste Soldater, bleve nedlagte. Siden blev Gouverneuren Steno Sture slagen for Stockholm, Slottet indtaget og Kong Johannes sat paa Thronen. Dernæst var man betænkt paa at udføre sin Ret med samme Magt, mod de gienstridige Ditmarsker. Men det slog feil. Kongens Broder Herrug FRIDERICH, med hvilken han havde deele de Slesvigiske og Holsteenske Lande, tog deel i Krigen, og begge droge Anno 1500 med en vældig, men overmodig og alt forsikker Krigshær, ind i Ditmarsken. Der leed de et Nedslag paa 4000 Mand, blandt hvilke vare 600 af Adel, som foragtede hine Bønder. Disse forlode sig paa deres Lands bløde Grund, giennemfaaren med mange Vandgrave, hvor det tunge Rytterie blev siddende og ikke kunde væрге sig. Da tabtes den for en Helligdom anseete Jane Dannebroge, af hvilken Kong WALDEMARS II. havde betient sig i den Lieflandske Krig og som siden gemeentligen fulgte den Danske Hær.

Stor Sejer over de frafaldne Svenske.

Nedlag i Ditmarsken.

3 Ans

I Anledning af denne ulykkelige Tildragelse, bleve de jevnlig misfornoyede Svenske Stænder til Sindss, at unddrage sig Kong JOHANNIS Regimente. De beleirede Stokholms Slot og toge hans Dronning CHRISTINA der til fange: Saa foreenede de sig og med Lybecerne, og skaffede de Danske meget at giøre, indtil disse under den tapre Tyge Krabbes Anførelse, faldt ind i Søerrig og afløge den mod dem udsendte General Niige Johansen, hvor efter de fore frem i Landet med megen Haardhed, indtil de Svenske omsider Anno 1512 i den Malmøske Fred, lovede enten at tage Kongens Søn til deres Konge, eller og at betale en aarlig Skat. Dog denne Tvang hialp lidet til at vedligeholde den Calmariske Forening. Den satte Gemytterne meget meere i Forbitrelse, og da Kongens Død indfaldt i næstfølgende Aar 1513. saa holdte sig de Svenske til deres Landsmand Steno Sture. Hanske Stæderne under deres Hovet, Lybeck, forsemmede ikke at fiske i de rørte Bunde, og at understøtte det Svenske Affald fra den Calmariske Forening, som lovede deres Handel ingen Fordeel, hvis den nogen Tiid havde faaet Bestandighed, da disse foreente Rigers Magt syntes ikke at taale nogen Modstand. I denne Kiøbmands Krig gif det, paa begge Sider, ikke af, uden Bold og Uret. Oster-Søen vrimsede af Capere, som opbragt Kiøbmands-Skibe, og Hanske-Stæderne hevnedes sig med Mord og Brand paa de Danske Kyster, hvor de kunde kaste i Land. Dette gav Kongen Anledning til at forege den Danske Sø-Magt, og at lade bygge saa store Orlogs-Skibe, som før ikke fandtes i vore Farvande. Af Person var Kong JOHANNES som hans Herr Fader, en fyldig, stor og stærk Herre, en Hader af Overdaadighed, og daarlige Moeder i Klædedragt, Mad og Drikke, samt troefast og Ord holdig, hvilket

Krig med
Hanse-
Stæderne.

Kongens
Caracter.

hvilket endog saa hans Fiender maatte tilstaae. Hans Gemyt var godhiertigt og intet mindre end haardt, tyrannisk og voldsom, dog noget alt forfærdigt til at fatte Mistanke, som sluttes af den ham ellers ulige Udferd, mod en riig Ridder navnlig Paul Laxmand, hvilken blev myrdet paa Højbroe i Kiøbenhavn og hans Død uhævnet, samt hans Gods confisceret, da man, uden Bedviis, ansaae ham for at have fort utiladelig Brev-Bepling med Kongens Fiender. Dette blev siden meget fortrødt, og i de melancholske Timer, som undertiden fiendelig betyngede denne Herres Sind, hørde man ofte Laxmands Navn med klagende Stemme; Thi sædvanligen var Gudsfrygt og en god Samvittigheds Medhold, hans Hovet-Regel. Til det samme formanede han sin Son og Estermand, antog sig troligen sit vigtige Embede, og døde i dens Forretning, da han drog omkring Landet, for at pleye Retten og sees paa Ting-Stæderne, men var bleven vaad og forkolnet i Skierne-Helsot. Aae, hvilket forvoldte hans Helsot An. 1513 i Aalborg, hvorfra Liget blev bragt til Odense, og nedsat i Graabrødre Kloster-Kirke, for hvilken Monke-Orden han havde haft særdeles Yndest.

CHRISTIANUS II.

En Son af næstforegaaende, men vanslægtende fra hans Dyd og derover en uheldig Regent, da han i en hvær anden Stand, synes at kunde have været bedre. Paa Nyeborg Slot blev han født An. 1481. og opfødte hos en Canik i Kiøbenhavn, da hans Hr. Fader fulgte Krigen i Sverrig, og ved sin Hiemkost, fandt Prindsen lide opdragelse. Slet Opdragelse.

I i
dre,

Godt Bif-
termaal.

dre, (*) Hans legemlige Constitution var meget stærk og god, hvorfor han ogsaa bragte sit forrigfulde Levnet indtil 78 Aars Alder. Derhos var han meget hidfig og heftig, ligesom hans Galde-Blære omsider fandtes fuld af smaa røde Steene. Af Melancholie, saasom en Arve-Syge, saae man ham ofte plaget. Da han havde naaet en mandig Alder, sendtes han af sin Herr Fader, saasom Statholder til Norge, hvor han, særdeles i Krigen mod de Svenske, beviiste stor Tapperhed og indtog nogle af deres Grendse-Stæder: Siden forelskede han sig paa Bergens Torv, i en Hollandsk Pige, ved Navn Dyveke, som solgte sin Moders Sigbrits Bakkelse. Dem førte han begge med sig til Danmark, sig selv til siden fromme. Efter sin Hr. Faders Død, steg han 1513 paa Danmarks og Norges Throne. To Aar derefter, fik han til Egte ISABELLA eller ELIZABETH Kong PHILIPPI af Castilien hans Datter og Kønser CAROLI V. Søster, (**) et Svogerskab, som vel forvæ-
gede

(*) *I et Mss. Anonymi findes herom disse Ord: Initio, Conrado Præceptori morem gesit, sed postea nec patrem, nec Præceptorem reveritus, noctu in plateis urbis indigna perpetravit. Quod cum pater rescivisset, accersitum ad se filium, primum gravi oratione reprehensum, deinde bene pulsatum, cum emendationem, promississet, dimisit. Sed cum Christiernus in malo proposito perseveraret, gravissime Patrem offendit, ita ut filium diris diceret.*

(**) Denne meget dydige Dronning savnede aldrig de Danstes store Høvnagelse og Kiærlighed, endogsaa da hun fulgte sin ulykkelige Herre i Landsflygtighed, og man gjorde sig Umag for at overtale hende, med de Kongelige Børn at blive tilbage, hvilket var langt fra hendes Tanke. Den tronhiemske Erke-Biskop Ulrich Walkendorph førde, saasom Kongelige Ambassadeur, Prinsessen fra Bryssel

gede hans Anseelse, men dog ikke formaaede de Svenske Stænder til at antage ham for deres Konge, endskiont de, ikke mindre end de Danske og Norske, havde i hans Ungdom hyllet ham, som Arving til deres Trone. Sin Fortornelse herover skjulede han nogenledes af Begyndelsen, og krævede allene, at det Gods, som var hans Moder forskrevet til et saa kaldet Liv-Gedinge, men stedse holdtes tilbage, skulle udleveres. Dette afslug Gouverneuren Steno Sture. Derover blev han af Paven sat i Bann. Erke-Bisp Gustav Trolle, tog Kongens Parthie, men

Bryffel til Dannemark, ved en besværlig Sø-Reyse, og saasnart han var kommen til Helsingør, skrev han Kongen det merkelige Brev til, som udførligen kan læses i det Danske Magazin Tom. II. p. 27 seqv. Hvad man her vil anføre, til en liden Prøve paa de Tidens og Sæders Adskillighed, er ifflum dette, at da der fra Kiøbenhavn skulle gøres Anstalt til Pruzessens Indhentelse fra Helsingør, saa formanede Kongen af den gode Walkendorph, meget trochiartig til at mage det saa, Bruden og hendes burgundiske Medfølgere kunde see Tegn til Kiærlighed og Vrees-Beviisning. Hertil udkrævedes blandt andet, at Kongen nu strax maatte lade sit Skæg afrage, saa kunde han glæde sine Venner, men stoppe Munden paa sine Uvenner ic. Man maatte vide at Hendes Naade havde selv med sig en Vogn efter sit Lands Brug, item en Kosbaare og 6 eller 8 Jomfrue-Sadle, dertil skulle skaffes Heste og bespærrede Vogne, med 2 og med 4 Heste, og en Løber eller 2 ved hver Vogn, item alle de gode Vogne som fandtes i Kiøbenh. Borger- og Bogmands-Vogne, vel fandtede med Hiale, Agestole og Hynder : : : selv maatte Hans Naade møde Hendes Naade ved Roebæks-Mølle (ey langt fra gammel Bartov) med største Stats og Hæderlighed, thi hun var det vel værd, ædel, viis, dydig og deyslig, dog syntes ham, hendes Klædedragt var ikke efter hans Smag. Han forsikrede hun bar stor Kiærlighed til Hans Naade og havde derfor udstaaet mange Ansegninger af nogle ved det Burgundiske Hof ic.

Eyer over
de Svenske.

men kom til Fort. Kongen understyttede hans, ligesom han Kongens Sag, men Hielp-Tropperne bleve afslagne, den Danske Flode udrettede intet for Stokholm og Erke-Bispen maatte 1517 forløbe Landet. Derover fornede Pave LEO X. sin Bann mod de Svenske, som baade havde forgrebet sig mod Enke-Dronningen, og bemeldte Prælat, og Kong CHRISTIAN blev af den hellige Fader, sat til at efsevere hiin Dom.

Stokholm-
ske Blod-
bad.

Den Leylighed syntes onskelig. Kongen sendte An. 1520 om Vinteren, sin General den tapre Otto Krumpen, ind i Sverrig med en vældig Hær. Sten Sture modte ikke mindre, men blev, i Slaget ved Bogesund, dræbt. Hans Hær satte sig siden ved Upsal, men blev atter angreben og 10000 deraf nedlagt paa Stedet. Landet var da indtaget; Stokholms Slot holdtes nogen Tid tilbage af Sten Stures Enke. Hun saae ingen Hielp, og overgav sig paa Kongens Lofte, om at glemme alt det forgangne. Dette Lofte holdtes ikke. Kongen lod sin Kronings-Fest celebrere i tre Dage, men paa tredie Dag, som var den 7de Novembris, fremkom Erke-Bisp Trolle med haarde Anklagesser, og bad om den Pavelige Doms Fuldbyrdelse. For et Syns Skyld, blev holdet Rettergang, men det som længe siden var besluttet, nemlig Døds-Straf over 94 fornemme Personer, af Adelig og Geistlig Stand, blev offentlig paa Stokholms Torv, ved Skarpretteren fuldført og de Døds-Regener, efter at de havde ligget 3 Dage under aaben Himmel, brændte, tillige med Steno Stures opgravede Legeme. Paaskudet var, næst Pavens Bann, den Beskyldning, at man paa Slottet havde hennemligen henlagt nogle Tønder Krudt, til at sprænge Kongen og hans Selskab i Luften dermed. Ved Hiemreisen til Dannemark, ovedes ikke mindre Bold og Mord, paa værgeløse Monke, ja paa umyndige Born.

Dette

Dette Blodbad kunde ikke behage Gud eller got Folk. Saa snart Kongen var af Landet, grebe de mishandlede Svenske Stænder til Bærg, den onde Raadgiver Didrich Slagheck, Erke-Biskop i Lund, var sat til Statholder, men maatte snart pakke sig. GUSTAV ERICHSEN en Svensk af Adels, som havde practiceret sig af sit Fængsel i Danne-mærk, kom hjem, oprørde Almue, og da man foragtede denne Fiende, fik han Tid til at møde de Danske paa Solaved, hvor de 1521 bleve slagne, men GUSTAVUS gjort til Gouverneur og 1523 hyldet som Konge, saa og siden hans Huus, kaldet Vasa, givet Arve-Ret til Sverrigs Erone.

De Danske slagne.

I Dannemark havde man ingen saa sonderlig Aarsag til at besværre sig over Kong CHRISTIAN. Den største Boldsomhed var Torbern Ores Henrettelse, efter en Dom, som nogle Bønder bleve tvungne til at affige. Mod Borger og Bønde beviste han all Raade, og for Handelsens Opkomst bar han megen Omhue, saavelsom for alt det der kunde synes Nationens Fordeel. Men siden den Stokholmske Tragødie, var dog de flestes Hjerte fuld af Frygt foruden Kiærlighed. Sin Fortrydelse over hiin Strænghed, gav han noksom tilkiende, ved Straf over bemeldte Raadgiver Didrich Slagheck, som levende blev brændt. Men Fortroligheden var borte. De Geistlige mærkede Kongens Raadsfindighed mod den Romerske Kirke, og Eilbønelighed mod Lutheri Disciple, som just i samme Dage, begyndte at bringe fra Wittenberg, den Evangeliske Sandheds første Lys i disse Lande. Mod Biskop Carl i Hammer og Jens Beldenak i Odensee, havde han viist nogen Haardhed og Resten af den Stand ventede intet bedre. Den Jydsk Adels som med den Slesvigsk og Holsteensk var beslægtet, ønskede sig Kongens Farbroder Hertug Fridrich til Konge, og gik, førend nogen anden ventede

De Danske Undersaatters Fortrolighed var tabt.

tede det, saa vidt, at man fra Adelen's Forsamling i Viborg, sendte ham 1523 et ordentlig Opfigelses Brev, hvilket mødte Kongen i Veile. Han lovede sig ey videre, men vendte om til Fyen og Sieland, troede sig heller ikke der i Sikkerhed, og gik den 20de April fra Kiøbenhavn til Soes med en Flode af 18 Skibe, hvilke vare beladte med alle de Kostbarheder, som der forefandtes, endogsaa en god Deel af Rigets Archiv. Sin Gemahl, Born og bedste Tienere tog han med sig, og den berygtede Sigbrit, Dyrckes Moder, blev ikke tilbage. Efter en haard Seilads og nogle Skibes Tab, naaede han sit Maal, som var Nederlandene, gik til Amtwerpen og fandt der sin Svoger Kæyser CARL V. vel findet mod sig, samt villig til PengeLaan og anden Hielp, dog uden nogen Birkning. I Dannemark havde Stænderne strax hyldet hans Farbroder FRIDERICUM; som beleirede Kiøbenhavn, og ved Hunger tvang den til at overgive sig den 7 Jan. 1524. Tillige mødte han ved Elben, med en stor Krigsmagt, for at afværge det Indfald som CRISTIANUS ville gjøre i Holsteen, med en Armee, hvilken han ved Kæyserens Hielp, i en hast havde samlet, men ligesaa hastig adspredte sig selv, da Underholdningen fattedes. Følgeligen maatte den flygtige Konge nøyes med at leve af sin Svogers Pension i Mecheln, hvor hans meget dydige og gudelige Dronning Elisabeth, ved døden blev ham berøvet. Efter nogle Aars Forløb, ville han atter friste Lykken, og drog 1531 i October til Norge, med en bemandet Flode af 25 Skibe. De 10 sorgik, med 15 Landede han endelig ved Obsloe og fandt de fleste Normænd saa vel findede, at de ginge ham til haande, undtagen Besætningen paa Agers Zuus og nogle flere Slotte, hvis Beleiring opsattes indtil Foraaret, da de fik

Kongen for-
lod Landet
i utide.

Forsøgte at
komme
igien.

Unde

Undsættning, opsendt under Commando af Knud Gyldenstjerne Biskop i Odense. Denne betog CHRISTIANO alt Haab om at udrette noget i Norge, men sluttede med ham den Accord, at han, under sikker Leide, skulle drage med Floden til Dannemark og venligen Handle med sin Færbroder om de Vilkaar, som begge kunde nøyes med. Komme de ikke overeens, da skulle det staae ham frit for, at tage hvad Bey han ville. Dette Tilbud blev antaget, men Leiden ikke holdet. Kong FRIDERICH sagde, hans General havde ingen saadan Fuldmagt. Kong CHRISTIAN var og blev en fangen Mand, hensat, først paa Sønderborg Slot, under Opshyn af 400 Nyttere. Hans Fængsel har jeg for 40 Aar, da Slottet ikke var ombyggt, seet i et rundt Taarn, med en Camin, omkring hvilken fandtes ligesom en Fodstie, slidt i de røde Steen Fliser, ved Kongens daglige Spadsere-Gang. Ja i Vindves-Karmene af nykt Cege-Træe, saaes udskaaeren en Side-Teigning af Kiøbenhavn's Slot, uden tvivl af hans egen Haand efter Imagination og forrige Tidens Hufommelse. Efter 16 Aars Forlob, blev han herfra fert til Kallundborg-Slot, og der holdet langt mildere og bedre af sin Færtter, Kong CHRISTIANO III. som ved Overfarten taledede venligen med ham i Affens, samt siden besøgte ham engang, nemlig 1558 paa Kallundborg, og tog med ham en meget venlig Affkeed, ved hvilken Taarene skulle have staaet dem begge i Dynene, ligesom de og begge lødde i næstfølgende Aar, dog CHRISTIANUS II. sidst, nemlig den 24 Jan. efter at han havde faaet Tidende om sin Færtters Dod, paa Nye-Aars Dag: og sagt: Zan ønskede ey længe at overleve ham. Noget vart var det, at denne danske Konge havde selv kiendt og oplevet fem Danske Konger, nemlig sin Fader, sig selv, og sine trende Successores, FRIDERICUM I.

Blev fangen hensat paa Sønderborg Slot.

Ført til Kallundb. Slot.

Døde i høy Alder.

CHRISTIANUM III. og FRIDERICUM II. De sidste 10 Aar vare knap at ansee som et Fængsel, da ham holdtes et Forsteligt Tafel og al Opvartning, med Frihed at forlyste sig paa Jagten, saa var ham og tillagt al Indkomsten af Kallundborg og Sæbyegaards Amter, tillige med Samsø. I Graabrødre-Closter udi Odensee blev han begravet hos sin Hr. Fader. Om hans Levnet og særdeles hans Religions Principis, som lange syntes noget tvivlagtige, haver jeg udførligere sagt min Mee-ning paa et andet Sted, saa og hvad der med god Grund forteligen kand siges til noget Forsvar, mod de mange alt for haarde Beskyldninger (*).

FRIDERICUS I.

En Søn af Kong CHRISTIAN den første, og altsaa sin For-
mands Farbroder, var født Anno 1471 følgelig 16 Aar yngre end
hans Broder, Kong JOHANNES. Denne sidste havde gierne seet ham
Opdragelse og Beslem-
melse. forsynet med et Bispedom, for at ikke deele de arvelige Lande, efter den
Tiids Sædvane. I saadan Hensigt købte han ham et Prælatur i
det fyrstelige Stift til Cöln, og sendte ham 1483 did hen at studere,
men deri fandt Prinsken ikke megen Smag. Han kom, efter et par
Aars

(*) See *Annal. Eccl. Dan.* T. II. fra pag. 369 til 1380. Naar Mfr. VOLTAIRE i sin *Hist. de Charles XII.* kalder Kong CHRISTIAN, un monstre composé de vices, sans aucunes vertues, da er det alt for haart. Hans Omhue for Rigets Opkomst og den liden Samling af hans Love, som RESENIUS har ladet trykke, synes at give nogen bedre Formodning. Dersom han ikke havde haft en eeneste god Egenskab, da tænker jeg, at han i sin Elendigheds-Tiid, ikke heller havde beholdt en eeneste Ven. Men hvor mange vise og dydige Mænd elskede ham saa, at de gif i Landflygtighed med ham, og døede deri. See *Acta Societ. Reg. Hafn.* T. IV. p. 275.

Nars Forlob, sin Broder uafvidende, tilbage og fik i det Arfve-Ekifte, som holdtes 1490, halvparten af Fyrstendommene Slesvig og Holsteen, optog ogsaa den Titul af Arfving til Norge, fordi dette Kongerige, ikke, som Dannemark, den Gang, var et Val-Rige, men arfveligt. (*) Som Hertug giftede han sig tvende Gange, nemlig først med den Churbrandenborgske Prinsesse ANNA, og da hun Anno 1514. døde, efter 12 Nars Egtefæb, anden gang med SOPHIA, en Daatter af den Pomerfke Hertug BOGISLAO. Hans Adfærd var forsigtig, fredelig og sparsommelig, hvorfor Undersaatterne i hans Arfvelande elskede ham meget og befandt sig saa vel, at den næstboende jydsk Adel, just derved opmuntredes til at ønske sig saadan en Regent paa den Danske Throne, og derfor Anno 1523, affendte Landsdommeren Mogens Munck først at overbringe Kong CHRISTIANO II. deres Opsygelses Brev, som før er meldet, og dernæst at tilbyde Hertug FRIDERICH Dannemarks Erone. Tilbudet blev antaget i Husum, hvorfra han strax reiste til Adelens Forsamling, som holdtes i Viborg. Der forbedrede han bemeldte Stands forrige Privilegia, og da Kong CHRISTIANUS II. som allerede er viist, alt fortidlig tog Flugten med sin Flode til Nederland, saa gif Kong FRIDERICUS I. med en Hær af Jyder og Holstener, igiennem Syen og Sieland, hvor Kallundborg, ved Commandantens

Egteskab
Kierlighed
hos de
Danfke.
Foye

(*) I alle følgende Hertuger af Slesvig deres Titul, bruges endnu de Ord Arfving til Norge, men at den Paastand er ugrundet, og altsaa Titlen ubetydelig, saadant viser Hr. Justice-Raad SCHEID i en egen Afhandling, som fand læses i *Actis Societ. Reg. Hafn.* T. II. p. 355 seqv.

Føjelighed (*) men Kiøbenhavn og Malmø ved Beleiring og Mangel paa den tilfagde Undsætning, maatte 1524 gaae ham til Haande. Der paa lod han sig sammesteds Erone den 7de Aug. i bemeldte Aar og førde, i de ni øvrige Levnets Aar, et fredeligt Regimente, undtagen den liden Bevægelse, som hans Rival CHRISTIANUS II. Anno 1531. gjorde i Norge og der blev tagen til fange. Saa blev og Almuen i Skaane ved Søsren Norbye, Kong CHRISTIANI Søe-Commandeur, oprørt og nogle Fiendligheder foretagne, men snart igien dæmpede. Sin Fordring paa Sverrig, efter den Calmarske Forening, lod Kong FRIEDERICH fare og holt got Beskab med sin Naboe GUSTAV ERICHSEN. Den evangeliske Religion, som han omsider selv offentlig bekjendte, havde han gierne strax indført, men fandt endnu ikke raadeligt at gaae videre dermed, end som til et Simultaneum, eller en felles Frihed for begge Partier, og dette skulle vare, indtil et almindeligt Concilium havde afgjort alle omtvistede Puncter. Imidlertid stod det ogsaa de geistlige Personer frit for, at gifte sig om de vilde, men Biskopperne bleve tilholdte at tage Kongelig Confirmation paa deres Udvælgelse, og ikke længere at hente deres saa kaldte Pallium fra Rom. Ligesom denne Konge, for sin Udvælgelse, længst havde levet i Slesvig og Holsteen, saa residerede han gemeenligen paa Gottorf eller Kiel, og kom allene aarlig engang til Kiøbenhavn, eller andensteds, hvor Herredagene holdtes. Efter ti Aars Regering, døde han paa Skærtorsdag 1533. i Slesvig, hvor hans Liig i Dom-Kirken blev begravet.

Den Calmarske Union sat til Side.

Simultaneum i Kirken.

CHRI-

(*) Han heed Claus Erichsen og kaldtes siden Claus Slippe-Slot.

CHRISTIANUS III.

Sin Herr Faders og Formands ældste Søn, født 1504. den 12 Aug. en meget priselig og særdeles gudsfrygtig Herre, kom dog ikke uden stor Strid og Modstand; paa sin Fæderne-Throne. Aarsagen var kiendeligen denne, at han allerede i sin Ungdom, havde viist sig som en Hader af det papistiske Mørke, og gjort det meeste til at aabne sin Fæders Døne i Religions-Sager, efter at han selv paa en Rejse i Tydskland, var kommen til den evangeliske Sandheds grundige Erkiendelse, og opmuntrede sin Fader til dens Udbredelse, ja drev selv derpaa, da han i nogle Aar var Statholder i Fyrstendommene. Af denne Aarsag ventede de Catholiske Biskoper allermindst at finde i ham det, som de meest søgte, nemlig en Stytte for deres Kirke-Væsen, som allerede stod paa Fald. Derimod ønskede de sig hans yngre Broder JOHANNEM, en Prins af elleve Aar. Den Ære ville CHRISTIANUS ikke heller misunde ham, og satte det til Rigers-Stænder, som strax efter FRIDERICI Død, 1533 vare forsamlede paa en Rigs-Dag i Kiøbenhavn. Her trængte de Biskoperne og nogle Papistisk sindede Rigs-Raad vel igiennem med adskillige andre Ting, til den evangeliske Religions-Svækkelse, men at Kong FRIDERICI ældste Søn skulle vige for den yngre, ville ikke lyffes. Rigers Hofmester Mogens Gise og mange flere med ham, gjorde, at Konge-Ballet blev opfat indtil bedre Lejlighed. Denne fandtes i næste Aar 1534, da de Tydske Stænder forsamlede sig ved Rye i Aarhus Stift, og den 4de Julii udvalte CHRISTIANUM, samt tillige med de Tyske Stænder, hylde ham kort efter ved Horsens. Dette Bal stod Lybekerne, saasom Hanske-Stædernes Formænd, ikke an. De ville udelukke Zollænderne af Øster-Søen, og haabede, ved at sette den

God Gud-
sig i Kir-
kens Trang
til en Re-
formation.

Sindrer i
nogen Tid,
hans Udval-
gelse.

Fremmede
ville hjælpe
den fangne
Konge paa
Thronen
igien.

fangne Konge CHRISTIANUM II. paa Thronen, maatte han frem for nogen anden, blive dem og deres Handel bevaagen, saa vidste de og, han havde endnu sine hemmelige Tilhængere i Landet, særdeles blandt Bønder og Borgere, men hvad de Geistlige angik, skiont de ikke elskede den fangne Konge, saa var han dem dog langt taaleligere, end den udvalte Kong CHRISTIANUS III. hvilken vist nok ville trænge paa en grundig Kirke-Reformation. Hertil kom fornemmelig Kæyser CAROLI V. og hans Søsters MARIE, den Nederlandske Gouvernante, deres Medhold og Opmuntring til Grev CHRISTOPHER af Oldenborg, hvilken de lovede at understytte med god Bistand, i Fald han paatog sig at befrie den fangne Konge, som sin Fætter og deres Svoger. Greven, som en snild og mandig Herre, gjorde da eet med Lybekkerne. Disse gave ham en deel Skibe og 4000 Mand, med hvilke han landede ved Skovshovet, og strax fandt saa mange af Kong CHRISTIANI II. Tilhængere, at han tvang de øvrige, paa Ringsted's Lands-Ting, til at hylde sig, i sidst bemeldte Konges Navn. Herpaa indtog han Stege, Køge, Kallundborg og flere Stæder, samt fik ved Løfte om nye Privilegier og Antagelse i Hanse-Stædernes Tal, baade Malmø og Kiøbenhavn til at overgive sig. Ligesaa god Fremgang havde dette Partie i Fyen, hvor Bønder og Borgere faldt Greven bie, og samlede sig paa Sager-Stoung-Bierge, men bleve der, af den indske Adel, under Johann Ranzovs Anførelse, slagne og tvungene til den udvalgte Konges Antagelse. Allene Svendborg satte sig derimod, og da Greven, kort efter landede med sine Følk ved Kiærteminde, samt overrumpledte Nyeborg og tog den Kongelige Besætning fangen, blevede Grævelige atter Mæstre af Fyen. Udi Nørre-Jylland tegnede det sig ogsaa

Kiøbenh.
indrages af
Grev Christi-
anoffer.

Borgerlig
Krig og Op-
rør i Fyen.

ilde,

ilde, da een af den fangne Konges Soe-Officerer, kaldet Skipper Clement tog Alborg ind, og oprørde de vendsyffelske Bønder mod Adelen. Denne samlede sit Ryttarie og den udvalte Konge sendte nogle Jylland. flere til Hiælp, men Skipper Clement overfaldt og slog dem med sine Bønder, ved Alborg. Hvorpaa Viborg og en Deel af Niberstift og saa faldt ham bie. Dog det varede ikke længe, forend Kong CHRISTIANUS III. kom selv for Alborg, indtog den med stormende Haand, og nedlagde 2000 af de Oprørske, samt fangede Skipper Clement, som siden i Viborg blev henrettet med en bløe Erone paa Hovedet, fordi han havde ladet sig hylde i den fangne Konges Navn (*). De J Skaane. Skaanske Stænder vare vel ikke Grevelig sindede, dog maatte de, paa nogen Tid, dreye sig efter Bunden. Men da den udvalte Konge, sidst i Maret, havde sendt dem nogle Hiælpe-Tropper, hyldede de ham, og sloge ved Selvingborg, Lybekkerne af Marken, samt toge deres commanderende Borgemester Marcus Meyer med flere Fornemme, til Fange. J Normændene ogsaa Ueenige. Norge var man Nordenfields, for den fangne Konge, da Oluf Engelbretson Erke-Bisp i Tronhiem, ideligen viiste sig nidkær for ham, men Sondenfields fandtes de fleeste for den udvalte Konges Parthie, og hyldede ham. Hertug ALBERT af Mecklenborg, hvis Gemahl var CHRISTIANI II. Søster-Daatter, forsøgte at komme Grev Christopher til Hiælp, men med liden Magt, som udrettede lidet eller intet, thi da det den 11 Juni 1535 kom til en decisiv Bataille paa Oxenbiærg ved Affens i Thyen,

(*) Nogle skrive at dette skeede i Kolding, men det var i Viborg, hvor Domkirken bevarede denne Bløe-Erone til en Afsmindelse, og der smeltede den i Ildebranden 1726.

Endelig triumpherer
K. Chr. III.
Partie.

Derved befordres Kirkes Refor-
mation.

i Fyen, saa triumpherede den Kongelige Armee, og nedlagde mange tyske Tropper, samt fangede 1600 af dem. Kort efter slog Peder Skram, en særdeles tapper Helt, som kaldtes Doves-Zals for Danmark, den Lybekke Flode under Bornholm, og holdt Kiøbenhavn indsluttet til Lands, ligesom den til Lands blev bloqveret af en Kongelig Armee, og efter langvarig Hungerens-Nød, næste Aar maatte overgive sig. Dette gjorde en Ende paa den borgerlige Krig, som havde hen ved tre Aar, draget megen Odeleggelse efter sig i alle Provinzer. Den fromme og fredssommelige Konge var strax betænkt paa sine Undersaatters Belfærd, og da de papistiske Bispers Magt satte sig allermeest herimod, saa holdtes 1536 en Rigs-Dag, paa hvilken Stænderne samtykte i bemeldte Prælaters, tillige med den pavelige Myndigheds og Menniske-Lærdoms-Udfkæffelse. Dette blev uopfættelig sat i Værk paa een Dag, uden Vanskelighed, da ingen af Bisperne vidste, hvad den anden vederfores, men de alle bleve Kongens Fanger, indtil de underkastede sig hans Billie, og da bleve, paa Livs Tid, forlehnte med visse Indkomster til fornøden Underholdning. Mange Clostere vare allerede forladte, særdeles de fattige Ordner som levede af Almisse. Men nu aabnedes ogsaa Herre-Closterne for dem som ville udvandre, da de øvrige kunde blive og nyde Livs-Brod. Det efter Haanden saaledes seculariserede Geistlige Gods gjorde ikke lidet til Cronens Bestyrkelse, dog gaves en god Deel deraf til Skolers og Hospitalers Indrening. En nye Kirke-Ordinanz blev opsat af den fra Vittenberg hidforfrevne Doct. Joh. Bugenhagen, som 1537 ordnede Syv Evangeliske Biskoper, ja havde den Ære, at forrette den Kongelige Salvelse. Fremdeles sørgede denne Christelige Konge, saa

saa vel for Sandheds Kundskab ved Biblens Oversættelse, som for andre gode Videnskabers Opkomst i disse Lande, ved det Kiøbenhavnſke Universitæts Sornyeelse og Forbedring. Med sin Naboe den Svenske Konge GUSTAV ERICHSEN, levede han i saa fortroelig Venſkab, at han endogsaa drog til Stockholm, for at besøge ham, thi de vare Svogere og havde begge til Ægte Hertug MAGNUS af Sachsen-Lauenborg, hans Døttre. CHRISTIANI Gemahl DOROTHEA var ifkun femten Aar gammel da han 1525 giftede sig med hende, ligesom GUSTAVUS siden fik den Ældre, ved Navn CATHARINA. Som Svogere stode de og hveranden bie, baade med Penge-Laan og med Tropper. GUSTAVUS hjalp CHRISTIANO til at undertvinge Lybekkerne og Grevens Tilhæng i Skaane, men CHRISTIANUS hjalp siden ikke mindre med sine Tropper GUSTAVO, 1542. da Niels Tacke havde gjort Oprør imod ham. En Samdrægtighed, som man maatte ønske, ideligen at stadfæstes imellem disse nordiske Riger, til indbyrdes Bestyrkelse. I det øvrige var denne Konge særdeles naadig, mild og god mod alle Mennesker, og det ikke allene af sin Natur, men ogsaa efter Naadens Drift, hvilken kienkelig saaes at være hans Hjertes daglige Styre, thi udi en reen og sand Guds frygt var han vist nok alle Kongers store Exempel. Hans Nidkiærhed i at reformere det yderlig forfaldne Kirke-Væsen, vüiste sig som en Nidkiærhed efter Gud, den gif af Sandheds Indsigt og fulde Overbeviisning, virkende dagligen ved Kiærligheds Gierninger, mod Allehaande trængende, hvor om saa mange rige Stiftelser endnu bære Vidne hos os, frem for i en Deel andre protestantiske Lande. Ligesledes virkede hans Troe dagligen i Doms-Sager og andre Kongelige Embeds-Gierninger, hvilke han antog sig med den Flid, at man mes-

Svogerskab og Venſkab med Kong Gustav i Sverrig.

Alvorlig Guds frygt.

get

Salig
Død.

get ofte saae ham reise igiennem Provinckerne, allene i det Errende, at hore Almuens Klage og skaffe de fortrængte Ret. Til Guds Ords Læsning havde han sine visse Timer, saa og til Bonnens Forretning med bøiede Knæe, og for sine daglige Hof-Tjenere, var han saa got som en Prædikant, fuld af opbyggelige Ord og Formaninger. Sin Døds-Dag, som var Nyt-Aars Dagen, Anno 1559, vidste han og sagde forud, efter mange troeværdige Vidnesbyrd, som andensteds ere anførte. (*) Med Glæde ventede han paa denne sin Freløsnings-Dag, ligesom han til allersidst, lod synge for sig den Psalme; *Min Siæl nu Lovet Herren*, sang selv med, og i det samme, sødeligen hensov paa Kolding Huus. Derfra blev Liget ført til Roskild-Domkirke, og nedsat i det herlige Begravelse, som hans Son og Estermand dertil lod indrette, og som paa sit Sted skal beskrives.

FRIDERIK II

Den ældste af Høystbemeldte Kong Christians tredje Sonner.

(**) Sin Faders værdige Estermand, baade lykkelig og priselig i Regimentets Førelse. Han kom til Berden paa Sadersløv-Huus, Anno 1534, i samme Dage, som den jydskke Adels havde udvalgt hans Her Fader, hvilken med stor Omhuue lod ham opdrage og tog selv, hans Lær-mester Joh. Svaningium den ældre, i Troeskabs Eed, siden fattes Prinsken i hans

(*) See Annales Eccles. Dan. Tom. III. p. 364.

(**) De tvende andre vare MAGNUS Konge i Lifland og Curland, som havde ingen Sønner og JOHANNES JUNIOR Stamfader til den Fyrstelige Slesvig-Holstæens Sønderborgske Linie, siden deet i den Sønderborgske, Nørborgske, Glyksborgske og Plønske Linie.

i hans Alders Tiertende Aar, til Statholder over Skaane, paa det han betimeligen maatte vænnes til Regerings-Sager og Arbeidsomhed. Dernæst sendtes han, i sit 23de Aar, til Tydskland, for at kiende Naaboerne paa den Side noget noyere. Ved den Lejlighed saae han Kæyser FERDINANDI I. Kroning i Frankfurt, og af mange tilstæde værende Rigs-Fyrster, blev holden i stor Agt og Ære, ikke allene for sin Stands, men ogsaa for sine personlige Egenskabers Skyld. Han var vel voksen, vel opdragen og der hos af en jovialsk, lystig og munter Humør, som sees blandt andet deraf, at naar han ville giøre sig en liden Fornøvelse, pleyede han, særdeles om Aftenen efter Maaltidet, at sige til sine Hof-sinder: Kongen er ikke hjemme, hvilket var et Signal til meere Frihed og at man uden Undseelse, torde tale, lege og spøge i hans Nærværelse: men naar han syntes, det var nok, sagde han: Kongen er hjemme. Hvoepaa hver Mand var ærbar og alting i sin forrige Orden. Saa snart han, efter sin Faders Død 1559, havde tiltrædet Regimentet og medens man endnu gjorde Anstalter til Kroningens Solennitæter, tog han sig for, at udføre sin Ret mod Ditmarskerne, og det med meere Forsigtighed, end den man havde brugt for 59 Aar siden, under Kong JOHANNES. Med 50 Faner Fod-Folk og 4000 Ryttere, lod han dem, ved Johan Ranzov, paa adskillige Steder angribe, da den første Trefning skeede i Meldorps Bestormelse, hvor endogsaa Qvinderne stridede som Amazoner, og derfor tillige med det samtlige Mandkion, bleve nedlagte, dernæst ved Zeide hvor 3000 Ditmarsker og nogle hundrede Danske, samt Holsteenske omkomme, men mange bleve saarede og Kongen selv kom i yderlig Fare, hvilken ved Bertram Ranzov blev afværget. Følgeligen bleve disse forvovne Bønder saaledes,

Ditmarskens Undertrykkelse.

ydmygede, at de bade om Naade og fik samme, tillige med saadanne
 billige Bilkaar, som deres Naboer i Bilster og Crempen Marck. Her-
 paa drog Kongen til Kiøbenhavn og lod i Augusto, sin Kronings-
 Fæst Høytideligen holde, i Dverværelse af sin Svoger den Sach-
 siske Churfyrste AUGUST og flere Fyrstelige Personer. Kroningen for-
 rettede Nicolaus Palladius, Biskop i Lund, for sin Broder Pet. Pall.
 i Kiøbenhavn, som den gang var syg. Kort efter forefaldt nogle Stridig-
 heder med Hamborg-
 ske Stridig-
 heder. Hamborg-
 ske Stridig-
 heder.

heder med Hamborgerne, som ikke ville erkiende de Holsteenske Fyr-
 ster for deres Lands-Herrer, og paa Elben tilegnede sig det saa kaldte
 Jus Restringendi, hvor om førtes Proces i Speir. Kong FRIDERICH af-
 gjorde Sagen forrest saaledes, at da de paa Elben havde opbragt et
 Kongelig Dansk Fartoy, lod han 30 deslige arrestere i Dresfund, hvilke
 maatte løses med 200000 Rdlr. Med den Svenske Konge ERIK XIV.
 GUSTAVI I. Søn, men Faderen meget ulig, nødtes Kong FRIDERICH
 til at udholde en langvarig og begge Rigerne besværlig Krig, som reyste
 sig An. 1563, da de Svenske begyndte at underrykke Kongens Broder
 Hertug Mogens i Liefland, (hvor man havde overladt ham sin Rettig-
 hed, til et Æquivalent for hans Arv i de Holsteenske Lande,) saa og at
 borttage nogle Danske Skibe. Om de 3 Kroner, som Dannemarf
 havde ført i Baabnet, siden den Calmarcke Union, var og allerede til-
 forn ført nogen Trette, men da forbemeldte meere væsentlige Besværin-
 ger komme dertil, brød Krigen løs. De Danske indtog Elfsborg
 og deres Flode, som anfordres af den tapre Peder Skram, holdt tvende
 See-Slag med Hre, dog uden synderlig Nytte, ligesom i følgende
 Aar, blev holdt et par See-Slag under Admiral Zerlus Trolles An-
 førelse, da det Svenske Skib Jutehadere ellers kaldet Makeløs, for
 sin

Krig med
 Sverrig.

Et Lands
 og Vand.

sin Storheds og 200 Canoners Skyld, gik i Løbet og Admiralen Jacob Bagge blev fangen. Til Lands gjorde de Svenske lykkelige Indfald i Blegind og Halland, men de Danske i Smaaland, og fore paa begge Sider hart med de arme Indbyggere, ligesom denne gandske Krig blev ført med meget Blods Udgydelse, Mord og Brand, uden synderlig Moderation af de forbittede Gemytter, som i Grumhed gave hverandre ikke meget efter. Nogle tusende tydske Soldater havde Kong Fridrich antaget. Disse kunde ikke forliges med de Danske, men gjorde een og anden Gang Oprør, hvorfor de tillige med deres General, Greve Gunther af Schwarzborg bleve aftakkede. I næstfølgende Aar 1565 indtog de Svenske Jempre-Land og Tronheim,, men beholdt det ikke længe, Warberg i Halland faldt ved Storm i deres Hænder, og alt Mandfolk blev nedfabet. Strax efter forefaldt i samme Provinz, ved Falkenberg, et Feldt-Slag, som i alle Tidens Historie fand kaldes rart, i Henseende til det ulige Mandskab, nemlig 4000 Danske meest Ryttarie, mod 25000 Svenske, af hvilke 5000 omkom paa Stædet og Resten adspredtes ved en fuldkommen Sejer, under General Daniel Rantzov, som der og andensteds, indlagde sig et udsødeligt Navn, men Kong Erik lod sine tydske Officerer grueligen pine. I et Søe-Slag ruinerede den Svenske Admiral Claus Horn 6 Danske Orlogs-Skibe, og sloges siden i 3 Dage paa Rad, med den Danske Flode, hvis Admiral Zerlus Trolle blev dødelig blefferet og Otte Rud, som fik Commando efter ham, tog 7 Svenske Skibe, men kort efter selv blev fangen og mistede 6 Skibe. Aaret derpaa gik Daniel Rantzov og Franz Brockenhuus, med den Danske Armee vidt ind i Sverrig; opbrændte Scara, Leckø og mange Slotte, dog maatte de slippe endeel

Fremmede
Soldater
aftakkede.

En mages
løs Sejer-
vinding.

Lykken til
Svenske
dig.

Indfald i
Sverrig.

deres Bytte, i en huul Bey ved Allings-Nas, hvor de af den Svenske General Carl Mornay, bleve angrebne og drevne tilbage, men fort efter vendte Franz Brockenhuus sig og slog bemeldte Mornay, en af sin Lærdom berømt Franzos, som der blev fangen og i syv Aar hensat paa Kallundborg-Slot. Til Søes foresaldt en haard Trefning under Deland, hvor ingen af Parterne kunde tilskrive sig nogen Fordeel, men strax efter, blev den Danske Flode under Gulland meget beskadet ved Uweyr, da Admiralen Hans Lauridsen og 6000 Mand med endeel Skibe, gik til Grunde. I Norge gjorde de Svenske An. 1567 et Indfald, men maatte vige for Algershuus og da opbrændtes de tvende gamle Byer Obsloe og Sammer. Dette hevnedes Daniel Ranzov ved sit Indfald i Smaaland og Ofter-Gotland, hvor han opbrændte Skara, ligesom de Svenske selv satte Ild paa Lindköping og Syderköping, siden deres General Erik Zendrichsen af Ranzov var slagen og fanget, ligesom og Feldmarskalken Zogenskiold Bielke blev tagen paa et Parthie, efter at Ranzovs Undsetning ved Varnemo var drevet tilbage, og han tvungen til at søge Skaane igien, ved den østre Huul-Bey. Denne Vinter-Campagne i Aaret 1568 blev lettet ved Frostens, som gjorde Bey, hvor ingen var, men kostede meget Blod paa begge Sider, og anrettede stor Odeleggelse i Sverrig. Der blev Kong Erik stødt fra Thronen i Fængsel, og hans Broder Johannes sat i hans Sted, hvilken, som en meere sindig Herre, gjorde Stilstand paa nogle Maaneder, og var nær ved at slutte Fred med Dannemark, men da dette krævede, næst Gulland, Omkostningerne af en Krig, som Kong Erik havde begyndt, ved aabenbare Siendtligheder, saa blev der intet af. Fjeldtoget aabnedes 1569 paa nye med Warbergs Erobring, hvil-

I Norge.

Kongesifte
i Sverrig.

Stilstand.

hvilken de Danske kjøbte dyre nok, ved at miste de tvende ypperlige Generaler Ranzov og Brockenhuus. Imidlertid bombarderede den danske Admiral Peder Munk Reval, og borttog 30 Skibe af dens Havn. Hertug Carl Kong Johannis Broder, blev beskikket til at udsætte Warberg, men da han ikke saae sig i Stand dertil, nøyedes han med at ødelegge Skaane, særdeles Aahuus og Nted, som med meere bleve lagte i Aske. Ikke bedre toge de Danske afsted i Smaaland, hvor Verise af dem blev opbrændt og Feldmarschalken Pontus de la gardie, ligesom hans Formand Bielke, paa et Partie toges til Fange. Endelig trettedes man paa begge Sider, ved denne Svy-Mars-Krig, som An. 1570 endtes i Stetin under Kæyserlig, Franssk, Polsk og Sachsis Mellemandling, saaledes, at hvad paa nogen af Siderne var indtaget, skulle giengives. Sverrig betale i Krigs-Umkostninger 150000 Rdr., og Disspyten om Dannemarks Ret til at føre tre Kroner i sit Baaben, udsattes til videre Undersøgelse. Paa Tab og Binding kunde begge Parter snart gjøre Overslag.

Varer fort.

Fred & Slutning i Stetin.

Indtil Kong Fridrik fik Ende paa denne Krig, ville han ikke lade sig overtale til at træde i Ægteskab, endskiont hans Benner og Tienere tit understode sig at bede ham der om, og endelig Anno 1572 bleve bøn-hørte, da Ballet falt paa den meget dydige Mecklenborgske Prinsesse SOPHIA, Hertug ULRICHS Daatter af en Dansk Prinsesse Elisabeth, som var FRIDERIC I. Daatter-Daatter, og altsaa Kongens Sødskende Barn. Om denne Dronnings store Forstand og særdeles Deconomiske Fortrin, vidner dette, at hun siden i sit langvarige Enke-Sæde, paa Nyekjøbing-Slot, underholt 3 à 400 Daglige Arbeidere i adskillige Fabriquer, og der ved befandt sig saavel, at efter hendes Død, fore-

Kongen træder i Ægteskab.

fandtes over 2 Millioner eller 20 Tønder-Guld i rede Penge. Da denne store og Høystpriselige Dronning, i sit Egteskabs Begyndelse, fødte et par Prinsesser, men ingen mandelig Arving, blev Kongen og hver Mand meget bekymret og destomeere glædet ved CHRISTIANI Fødsel, som fulgte 1577, efter en fabelagtig Spaadom som læses i denne Konges Historie beskrevet af P. J. RESENIO, men i dette Udtog ikke finder Sted, ikke heller den Samsøiske Bondes, ved samme Lejlighed, aflagte Voeritens-Prædiken mod Drukkenhed, som i det Seculo, gif temmelig vidt ved Hofferne. Dannemark var paa den Tid i ypperlig Flor og Velstand, uanset hin langvarige Krigs-Beføstning. Kongen beneficerte rigeligen det Kiøbenhavniske Universitet, bygde det meget kostbare og faste Slot Kronborg, og gjorde Begyndelse med det Fredrichsborgske, saa lod han og Fredrichsstad i Norge anlegge samt sentte sin Ven, Kong HENRICH IV. i Frankerig, til den Reformerte Religions Understøttelse, nogle Hjelpe-Tropper, siønt samme undervens bleve adspredte. I sine egne Lande hanthævede han Guds Ord med al Flid, foruden at antage den tilsendte Formulam Concordiæ, af hvilken han, efter de Tydskes Forsaring, ventede en stridig Virkning, og derfor kastede den paa en Camin-Tid, da den blev ham tilsendt af hans Svoger den Sachsiske Churfyrste AUGUSTO (*). Selv var han ikke ustuderet, og af Lærde Folk holt han meget, ligesom gode Videnskaber i hans Tid her til Lands begyndte at florere, da en N. HEMMINGIUS, TYCHO BRAHE

Stiftelser
og Bygninger.

Midkiærhed
for Religionen.

Og Boglige
Konstler.

(*) CHRIS-

(*) Dette Factum er af nogle taget i Tvivl og den Wittenbergiske Professor EISWICH har gjort sig Umage for at giendrive det ved en vidtløftig Tractat, men at det er en Sandhed, formoder jeg noksom at have stadfæstet i *Annal. Eccl. Dan. Tom. III. p. 477. ad ann. 1580.*

(*) CHR. LONGOMONTANUS, JOH. SVANINGIUS SENIOR. ERASM. LETUS, JOH. FRANCISCI PETR. SEVERINI, og flere rare Mænd fremkomme og efterlode sig berømmelige Disciple. Saa havde han og i sin Tjeneste, de største Stats- Mænd og Studeringers Efskere, saasom Henrich Rangov, Johan Griis, Peder Ore og Niels Kaas. Dem og deres lige troede han vel, og da en drifstig Calumniant, ved Navn Johan Cabinus, Svoger til Philipp. Melanchton, understod sig at paadigte hans Ministerio en Vererorig Beskyldning, lod Kongen, som en særdeles Hader af Hyklerie, Løgn og Bagtalelse, ham Hals-Hugge. Det samme vederfoer en Skaansk Præst Hr. Jacob Nielsen, der havde paadigtet sin Biskop Nicolao Albino, en Vererorig Mandhed. I Gudsfrøgt og Andægtighed søgte denne Konge at betræde sin Herr Faders Fodspoer, særdeles i Daglig Omgang med Guds Ord. Paa det Kongelige Bibliothek ligger en Bibel, i hvilken han med egen Haand, haver tegnet hver Gang han begyndte eller fuldendte dens Giennemlæsning, med tilføjet Ønske om Opbyggelse og Bestyrkelse deraf. Selv gjorde han en Samling af de kraftigste Sprog, i Psalmerne, Ordsprogene og Jesu Syraks Wiisdom, trykt Anno 1583, og da hans Hof-Præst M. Knopf gjorde en Forklaring over de Sprog af Psalmerne, satte Kongen selv en Fortale der hos, med Formaning til sine Børn. Hans Symbolum var: Mit Zaab til Gud allene, og da han der hos, ville give tilfiende, han havde fundet liden Troestab hos Menneskene, men meere hos

Ufsky for Bagtalere.

Lust til GudsOrd.

(*) Denne Mand gav han over 100000 Rdlr. til de Astronomiske Videnskabers Befordring, og udenlands særdeles i Sachsen, nød adskillige Lærde aarlige Pensioner af hans Haand, saasom Melanchton, Flacius, Stumius og andre.

Død og
Eftermæle.

hos sin Favorit-Hund kaldet Wildpret, saa tillegges ham og det Ordsprog, som findes paa hans Penge: **Treu ist Wildpret.** Langfredag eller Frelserens Døds Dag, var ogsaa hans, nemlig den 4 April Anno 1588, da han paa **Anderstov Slot**, som stedse var ham behageligt, døde af en heftig Sygdom, i sin Alders 54 og sit Regimentes 30te Aar, efterladende sig et Navn, som bør antegnes blandt de allerviseste, tapperste og lykkeligste Regentere i disse nordiske Lande, ligesom han, i alle sine Dage, var æret og elsket baade inden og udenlands. Det sidste sluttes endogsaa deraf, at Erke Hertug **Mathias**, som siden blev Røysker, for at see og tale med ham, gjorde en Besøgs- og Reise til **Skanderborg** i Jylland Anno 1587 eller næste Aar for Kongens Død. Det Kongelige Liig blev biesat i **Roskilde Dom-Kirke**, ved Siden af hans Herr Fader, og derover opre:ttet af hans **Søn CHRISTIANO IV.** et Mausoleum, saa prægtigt, at det i alle Nordiske Lande, ikke finder sin Lige af kunstig Architectur og kostelig Marmor.

CHRISTIANUS IV.

God Opdragelse og Underviisning.

Blev Anno 1577. den 12 April født paa **Fredrichsborg**, eller som foregives, nær ved **Slottet**, under aaben Himmel, hvor Fødsels Smerten oversaldt **Dronning SOPHIA** usformodentligen. Ved hans Herr Faders Afgang, var han ifkun i sit ellevte Aar, men allerede 4 Aar tilforn udvalgt og hyllet, hvorfor hans Formynderskab betroedes de fire Riddere **Niels Kaas**, **Peder Munk**, **Christopher Walckendorf** og **Jørgen Rosenkrands**, under hvis Opsyn han, den meeste Tid, blev opdragen paa **Skanderborg Slot**, og da Prinsens tidlig ytrede den Lyst til Skibsfart og Søemandskab, som siden bestandig

standig fulgte ham, lod man til hans Fornøjelse og Ovelse, bygge et lidet Krigs-Skib paa næstliggende fjerde Søe. Hans Lærmeester Mickel Vinstrup indlagde stor Ære ved sin Information i adskillige Sprog, særdeles det Latinske, som Kongen uden Vanskelighed talte, tillige med adskillige andre. I saadan Application paa Sprog og Videnskaber, som siden distingverede denne Prins, blev han ikke lidet opmuntret ved sin Svoger Kong JACOB VI. af Skotland, da denne til Lærde Sprog og Studeringer særdeles hengivne Herre, Anno 1590, efter at han i Norge havde holt Bryllup med Kongens Søster Prinsesse Anna, indfandt sig i Kiøbenhavn og der søgte meest Dmgang med de Lærde (*). I det man med al Flid dyrkede den Unge Herres Sind, tiltog hans Vært og Legems Styrke saa merkelligen, at da hans Kronings-Hoytid, med store Solennitæter og i mange Fyrstelige Personers Overværelse, blev celebreret i Kiøbenhavn Anno 1596, aflagde han i en Caroussel saadan Prøve paa Hurtighed, saavelsom Legems-Kræfter, at han deri overgik de fleeste andre, og satte hvær Mand i Forundring. End større blev samme Forundring, saasnart den unge Konge begyndte selv at pleye Ketten og beklæde sin Domstoel; Thi da nogle Adelsmænd, paa en anden Person i Viborg, havde øvet saadan Bold, som fortiente haard Straf, men dog efter de fleeste Stemmer, var nær ved at slippe med ringere, reyste sig Kong CHRISTIAN som da var 14 Aar gammel og sagde korteligen: de skulle miste deres Ære og bøde deres 3 Mark, det

Domme

Giver strax
stort Haab.

(*) Særdeles Tycho Brahe og Nic. Hemming, for hvis Skyld han gjorde en Rejse til Hveen og Roskild. De Kiøbenhavnske Professorer forærede han til Afmindelse, et sørgylt Sølv-Begger, som endnu staaer paa Consistorio.

Person og
Character.

Domme Vi, og saaledes skulle de straffes som leve og staae for Vor Dom, den som død er, maa GUD domme: hvilke Ord strax viiste enhver, at man i ham maatte vente sig en ubøielig Dommer. I Nlige Omstændigheder kiendtes ikke mindre, at GUD havde givet ham efter Salomons Ben, Wiisdom til at domme og man havde adskillige Exempler, som her ikke kunne anføres, til Beviis paa den présence d'esprit, med hvilken han i Rettergangs-Sager, vidste at opdage den skjulte Sandhed, og at frelse den Uskyldige, saavel som skrekke Ondskaben. Af Person var Kong CHRISTIAN en velvoren, før og fyldig Mand, med Majestætisk Ansæelse, en skarp og midt paa ophøyet Næse, samt et par sunkende Dyne, af hvilke det eene blev blefferet i et Soe-Slag, hvorfor de fleeste af hans Portraiter ere skildrede paa Siden eller med et halvt Ansigt. Saa havde han og ved et Skud, mistet de tvende forreste Tænder af Munden (*). En saa kaldet Marlocke lod han voxer indtil Skuldrene og jrede dens Ende med et taffes Baand. Rytterie og Soefart var hans Inclination. Til Gulland seylede han eengang, til Engelland for at at besøge sin Søster og Svoger, 2 Gange, men til Norge 9 Gange, da han den ene Gang gif op til Vardehuus paa de Russiske Grændser. For at vide Omgangen og Tilstanden i smaa Folkets Huse, indfandt han sig her og der ukiendt og holt artige Samtaler, hvilke dog ved det uvisse Rygte, ere meget forbedrede. Sine troe Tienere lønnede han retskaffen, og inclinerede meget til at beviise Naade, hvor den kunde have Sted, men de Banartige saae han nøye paa Singsrene, indfandt sig i deres

Huse,

(*) Derimod vare An. 1620, trende gandske nye Kind-Tænder opvoxte i denne Herres Mund, efter at han nyeligen havde overstaet en haard og langvarig Sygdom, paa Fridrichsborg Slot.

Huse, naar de mindst ventede det, og gav dem undertiden et Slag, hvis Virkning skal have været den, at ingen saadan kunde trives derefter, skiont dette, uden Tvivl, haver reyst sig af den paafulgte Sorg og Gemyts-Syge, meer end af det Slag. Haandfast og troefast var han i alle sine Gierninger, derhos meget flittig og Arbejdsom. Med egen Haand og paa et Quartblad, expederede han ikke sielden det, som ellers kunde kaaeste meget Skriverie. Af hans smaae Haandbreve haver jeg seet og deels selv eyet adskillige, som ikke kunde læses uden Forundring over den Laconiske Stil (*). Sine Haand-Penges daglige Udgifter tegnede han i hvert Aars Calendere, af hvilke jeg har leveret et par Stykker til Høysalig Kong CHRISTIANUM VI. da deri stod adskilligt, som ikke burde komme enhver for Dyne, men viiste denne Herres Agtsomhed paa store og smaa Ting tillige. Om hans Omsorg for Manufacturers Plantelse og Fremvept, saavelsom for Søefart og Handel med egne Skibe, i og uden for Europa, haver hans Historie mange Vidnesbyrd, saa og om hans lempelige Stræben efter at bringe den mægtige Adelsstands Kræfter og Myndighed i nogen bedre Proportion og Jevn vægt, med de øvrige Undersaatters Belfærd, følgerigen at befordre Landets Styrke og Sikkerhed mod fiendelig Oversald. Da disse gode Anslag ikke altid

Laconisk
Skriver-
Maade.

Ombue for
almindelig
Belfærd.

ville

(*) Til Exempel vil jeg anføre eet, som besvarer Borgemeesteren i Korsør hans Klage-
gemaal over Sogne-Præsten sammesteds, hvilken ved Liigbegængelse tog Ran-
gen fra ham: Det er underligt, du skriver, du veed ikke hvor du skal gaae.
Jeg siger du skal gaae med dine Fødder paa Jorden og ikke paa Mester
Kanses Hovet, og du skal vide at der er Forskiel paa en Mester for og en
Mester bag, ligesom paa en Tønde, Sild og en Sild: Tønde

ville lykkes, men ofte forefandt den Modsigelse, som ved saa rene og rette Hensigter til almindelig Velfærd, var ham utaalelig, blev han undertiden længe borte fra Kjøbenhavn, opholdende sig i den ved Elben af ham opbygte Glykstadt, og naar den bedrøvelige Forsaring een og anden gang havde overbeviist Rigens Raad om den Sandhed, at de som svækkede hans Magt til Landets Forsvar, vare allene Skyld i de onde Følger, saa efterlod han ikke, i Raads Forsamlingerne at bebreide dem det med den Myndighed, som hans høje Embede udkrævede og han af Naturen havde gode Gaver til. Endskjønt han nu saaledes banede Veyen til den under hans Son paafulgte store Revolution, saa frugtede det dog lidet i hans Tid. Dette sees noksom af de adskillige Krigs-Tog, i hvilke Kongen viiste sig som en aarvaagen og tapper Feldtherre, dog ved andres Forsælse eller Utroeskab, ofte uheldig, skjønt ikke i den første Krig, som førdes med Ære og paa Fiendens Omkostning. Om disse adskillige Krige haver saavel Baron LUDVIG HOLBERG, som fornemmeligen Conferens-Raad NIELS SLANGE, i CHRISTIANI IV. Historie, givet tilstreffelig Efterretning (*) her udkræves ifkum det allerførteste Udto, som bestaaer i følgende.

Den Calmarste Krig.

Næst nogle, ikke meget vigtige Misforstaaelser, som siden den Steintiske Fred vare blevne tilovers, angaaende de tre Kroner i begge Rigers Baaben, saa og Titelen af Lapland, fandt Kong CHRISTIAN sig der ved

(*) Den sidste Arbejde, som udgjør tvende Foliaanter, er af den Kongelige Archivario Etats-Raad HANS GRAM efterseet og med Tillæg forbedret. End videre er dette seet af Hr. Professor SCHLEGEL, i de ypperlige Anmerkninger som han haver føyet til sin tydske Oversættelse af SLANGES Arbejd, hvorved han haver gjort sig høyligen fortient af Historiens Elskere.

ved fornærmet, at Kong CARL IX. i Sverrig forbød Handlen paa Liefland, som da var Rufferne og Polakerne tilhørende. Skibenes Opbringelse formindskede Tolden i Drefund, og Kong SIGISMUNDUS i Polen, som de Svenske for Religionens Skyld, havde udelukt fra sit Arfve-Rige, gjorde i Fjorvejen noget til at ophidse de Danske, skiont han ellers havde onde Anslag imod dem. Endelig udbrod det Anno 1611 til en Krig, hvilken vel ikke varede længere end to Aar, men ligesom den forrige, fordes med

Strengthed og haard Udsær mod Undersaatterne paa begge Sider. De Danske aabnede Feldtoget i bemeldte Aar, med at indtage Staden Calmar ved Storm, og ikke at skaane endogsaa det værgeløse Rion. Slottet holdt sig nogen Tid, men da den Danske General Lucas Krabbe drev den bestemte Undsetning tilbage, og selv satte Livet til, maatte Slottet ogsaa overgive sig. Ligeledes indtog de Danske Deland med Slottet Borkholm, og sex Svenske Skibe bleve opbrændte ved Calmar. Paa den anden Side forsonnede Arfve-Prinsken, den siden saa berømmelige Konge GUSTAV ADOLPH, ikke at hevne sig ved at indtage og opbrænde Christianopol i Blegind, hvor de Danske havde deres Magazin. Paa Deland angreb han dernæst de Danske og lod dem, ved Indbyggernes Hielp, massacrere. Næste Aar 1612 tiltraade han, efter Kong CAROLIX. Død, Regeringen, overfaldt Skaane og foer af Sted med al Strengthed, dog ikke længe, thi Kong CHRISTIAN drev ham tyffeligen tilbage, indtog saa Elfsborg, Guldborg, Risbye og Deland anden gang. Da Breide Rangov ville gaae dybere ind i Sverrig, leed hans Folf vel noget, men trængde dog igiennem. Siden blev Vestervig og Sydertøping opbrændt, den Smaalandske samt Østergotlandiske See-Kyst plyndret, og den til Bedekkelse

Seyervinding og haard Medfart.

Betales med lige Mynt.

Skotterne
ombragte i
Norge.

Dnffelig
Fred.

udsendte Esqvadre slagen. Da Kong CHRISTIAN derpaa med sin Flode søgte lige ind i Skiærene for Stockholm, saae det ilde ud for den unge Konge, heldst siden de Skotske Hjelpe-Tropper, som skulde giøre en Disversion i Norge, komme ilde an i en Huulvey i Romsdalen, hvor Bønderne toge dem til Fange og efter at de nogle Dage havde holt dem indelukte i deres Lader og Fæ-Huse, omsider resolverede sig til den Grumshed, at slagte disse Skotter, ligesom andet Fæ med deres Knive, efterdi de ey kunde transportere dem under en tilstreffelig Efforte og end mindre slippe dem uden deres eget Livs Fare (*). Da Sverrig var bragt i saa flette Omständigheder og de Danske derimod bleve hiemsøgte med Vestsilenske, som gjorde deres Armee tyndere, kom det i Begyndelsen af Aaret 1613 til en Fredshandling i Siøred, paa de Hallandske Grendser. Sverrig maatte frasige sig Gulland og Øsel, samt betale Dannemark en Million Rixdaler i Krigs-Omkostning og ikke efterdags disputere Dannemark sin Ret til at føre de tre Kroner i sit Vaaben, hvorimod det sidste gav dem de øvrige indtagne Steder tilbage: Begge Kongerne bleve Hiertens-Benner, og GUSTAV ADOLPH sagde: Han agtede ingen Konge Høyere end Kong CHRISTIAN, ville og ikke søge nogens Benskab saa meget som hans, dersom de kun ikke vare næste Naboer.

Saa lykkelig var Kong CHRISTIAN ikke, da han Anno 1625. ugierne blev indviklet i den langvarige tydske Religions-Krig. Hans Søster Daatter ELISABETH, en Kongelig Prinsesse af Engeland, var giftet med

(*) Denne liden bekiendte Tragoedie har jeg paa Synnmør hørt fortælle af disse Bønders Børne-Børn, som sige, at Skotterne vare 1000 Mand, af hvilke den halve Deel blev nedlagt i Romsdalens trange Veye, ved Bøndernes Skyde-Gevær og de øvrige tagne til Fange, samt ført efter ugierne, dog fornødenvis, ombragte.

med FRIDERICH V. Churfyrst af Pfalz. Denne havde de i Bøhmen undertrykte Protestanter, udvalt til deres Konge, men han blev af Kæiser FERDINANDO II. slagen, af sine egne Arfvelande fordreven og som en Oprøver erklæret i Rigets Act. Kongen antog sig ham længe ved Forben og Mellen-handling, men udrettede intet. I Tydskland blev det hver Dag værre for Protestanterne. Ja ikke allene Religionen, men ogsaa de tydske Stænders Frihed truedes kiendelig, og hver Mand saae, at det Kæiserlige Huus tragtede efter Enevolds-Magt. Saadant ville nogle Fyrster, særdeles de i den Nederfachsiske Kreds, forekomme. De udvalte den tapre Konge CHRISTIAN til deres Kreds-Oberst. Han sluttede et Forbund med Engelland, Holland, Frankrig og flere Allierte, som alle vare rige paa Løfter, men lode de Danske dog sidde i Stikken, da det blev Alvor. Den Bayeriske General Tilly holdt ilde Huus i Westphalen og Neder-Sachsen. Ham ville Kong CHRISTIAN fordrive, og havde strap det Uheld, at da han i Samelen visiterede Boldene, styrtede han med sin Hest ned i en Grav af fiorten Alnes Dybhed, hvis Hvelving sank under Hestens Fodder, saa at denne doede paa Stedet, og Kongen tillige blev optagen som død. Dette gjorde en Hindring som Tilly betiente sig af og indtog nogle af de Fæstninger ved Wesern, som Kongen havde besat, særdeles Nienborg, hvilket lidet Sted dog forsvarede sig saavel, at det kaastede Tilly 4000 Døde. Imidlertid blev den Kæiserlige General Wallenstein sendt den første til Hielp med 20000 friske Tropper. Denne dobbelte Magt saae man sig ikke vopen, tabte og kørte efter, i en Zresning ved Hanover, noget Folk. Den stridbare Biskop Christian af Halberstad som var een af Kongens Generaler, gjorde Fienden her og der Afbref og holdt sig vel,

Indfættelse
i den tydske
Religions-
Krig.

Ulykkelig
Fald i Sa-
melen.

Tapper
Modstand.

men

Gode Ge-
neralers
Død.

men doede snart, da nogle meenede, han blev forgiven. Saa doede og kort efter, en anden af de bedste Generaler, nemlig Hertug JOHANN ERNST af Weimar, da han ville gjøre Wallenstein en Diverston, og det protestantiske Partie blev daglig svækket. Tilly indtog Göttingen og Minden, hvor endogsaasaa Barnet i Buggen blev dræbt. Nordheim havde han beleiret, men blev drevnen derfra af Kongen, som gjorde god Fremgang indtil de Teyringiske Grendser. Tilly havde imidlertid be- styrket sig paa nye, hvorimod den Allierede Armee var svækket, og der hos misfornøyet, da den ilde blev betalt, thi de af Engelland og Frankrig lovede Subsidier nemlig 22000 Rixdaler Maanetlig, fulgte ikke, dog maatte Kongen den 17 Aug. 1626, ved Lutter lade det komme til et Feldtslag, som saldt ilde ud. Rytteriet som ikke havde faaet sin Sold holt tilbage, og Fod-Folket som stod sig vel, blev meest nedlagt. (*) Kon- gen havde ingen anden Bey at tage, end til Elben, hvor den triumphe- rende

Løfte om
Hielp flaaer
seyl.

Rebtag ved
Lutter.

(*) Det som allermest svækkede Kongens Armee, var et ufornødentlig Overfald af 4700 Ryttere, med hvilke Hertug GEORG af Celle rykkede frem af sit Baghold i Skoven og skildte Kongen ved den Seyer, der syntes allerede at være i hans Hænder. Conferentz-Raad N. SLANGE siger herom i Kongens Levnet T. I. p. 666. saaledes: Tilly vedstod i sin Skrivelse til Kæyseren, og i Samtale med andre Feldt-Oberster, Kong Christian fattedes intet af det som udføredes hos en stor Feldt-Herre, uden Lykken. Udi hans Skrivelse til Churfyrsten af Bayern, om Slaget ved Lutter, maatte han bekiende, at udi 18 Feldt-Slag, han som General udi det tydske Rige, Frankrig, Italien, Spanien, Böhmen og Ungern, enten havde bievaaet eller selv anført, havde han endnu ikke fundet for sig en Fiende, som med bedre Sindighed havde stillet sin Krigs-Hær i Slagt-Ordning og den saaledes, baade med Mod og Sagtmodig-
hed

rende Fiende fulgte strax efter, og bragte Hertugen af Brunsvig til et Forlig. Derimod blev den Danske Armee forstærket ved 6000 Engellænder, under General Morgan, og søgte at hindre Fiendens Transport over Elben, men forgieves. Tilly indtog snart de Holsteenske Fæstninger, undtagen Glykstadt. Slensborg og Zaderslev bleve brændte og i Jylland huserede de Kæiserlige Ide, og betæstede sig paa adskillige Steder. General Wallenstein lod i Vismar udruste en Flode, og fik Navn af det Tydske Riges Admiral over Ostersøen. Dog denne Flode saavel som den, Kong SIGISMUND af Polen sendte til Hielp, blev snart ruineret, deels af Storm, deels af den Danske. Kong CHRISTIAN angreb Wallenstein her og der med Fordeel, saa han retirerede sig til Pommern, for at indtage Stralsund som en god Havn, men Kongen havde i Forveien ladet den besætte med sine Tropper, saa at Wallenstein spildte meget Blod derfor, og da Kongen behøvede sine Tropper andensteds, lod han sig af de Svenske overtale til at indromme dem Staden, da de først fik Fod i Tydskland. Als det belejrede Glykstadt gjorde Marqv. Ranzov et lykkeligt Udfald, slog 3000 Kæiserlige og tvang dem til at ophæve Belejringen. Ditmarskerne sloge nogle Kæiserlige ihjel, i Wilster-Marsk blev Oberst Srenk med sit hele Regiment nedlagt og da Kongen fandt Gottorp Slot indtaget af de Kæiserlige,

Kæiserlige
saa Over-
haand.

Bleve dog
meget svæk-
kede.

b. lei:

hed til Fegtning havde anført, eller med større og snarere Forsigtighed, de svage Fløye havde undsat, saavel som de forvirrede Tropper i deres Orden og Linie igien havde samlet, endsom Kong Christian. Han skammede sig ikke heller, om samme Feidt-Slag at skrive, at hvis ikke Hertug GEORG af Lyneborg, med sit Baghold af næsliggende Skov, havde kommet hannem til Hielp, da havde han maattet overlade Kongen baade Marken og Seyren.

Danskelig
Frid.

beleirede han det og forjagede dem af Angeln. Den Gang det saaledes begyndte at see noget bedre ud for de Danske, og Kæiser FERDINAND havde meget andet uafgiort i Tyskland, fandtes han villigere til at giøre Fred med Danmark paa taalelige Vilkaar. Det skeede i Lybek den 12 May 1629, da Kongen afstod Kreds-Oberstes Embede og lovede, ikke videre at besatte sig med den Tyske Krig, hvor imod de Kæiserlige drog ud af Jylland og Holsteen, uden anden Paastand. Et Udsald, som Danmark knap kunde have ventet og vel maatte takke Gud for, da de Kæiserlige, Aaret tilforn havde spendt Buen langt høiere.

Svenske
drage For-
deel af de
Danskes
Danlykke.

Næste Aar, nemlig 1630 blev den afslige Biisdom og Tapperhed berømmelige Svenske Konge GUSTAVUS ADOLPHUS, CHRISTIANI IV. Eftermand i samme Krig, men med bedre Lykke, og saa vidt paa den sidstes Befostning, som hans Skade havde for Alvor aabnet Dørene paa de mod Kæiseren Allierte, særdeles de Tyske Protestanter. Disse faae nu, det var høy Tid, at staae Kong GUSTAV, som deres nye Beskiermer bedre bi, end hidindtil var skeet Kongen af Danmark, saa fremt de ikke snart selv ville blive til Nov for den Kæiserlige Over-Magt og den Pavelige Samsittigheds-Evang. Sælgeligen vare Lære-Pengene givne paa de Danskes Omkostning, ja disse havde lagt den Broe, som Efterfølgerne paa samme Ben, med større Sikkerhed kunde berræde. Af de høibetrængte Tyske Stænder blev Kong GUSTAV billigen ekket og antaget som en ret Nødhielper. Var han kommet tidligere, da veed jeg ikke, om det havde gaact ham bedre end de Danske. Imidlertid varede det ifkun et par Aar. Efter hans beklagelige Fald ved Lyzen Anno 1632, fortsattes Krigen ved hans Daatter, den af mange stridige Ting navnkundige Dronning CHRISTINA. Hun og hendes Generaler

raler nøyedes ikke med at bruge deres Vaaben til de tydskes Forsvar, men misbrugte dem og omsider mod fredelige Naboer, ved et saa uventet som uforstyldt Indfald i Holsteen og Jylland, hvilket skeede mod Enden af Aaret 1643.

Den sande Grund og Aarsag var fiendelig nok, de Svenskes Frygt for at antage Kong CHRISTIAN som Mediateur ved den Osna: brnske forestaaende Fredshandling. Længe tilforn og mange Gange, havde han arbeidet paa at stifte Fred i Tydskland, endog saa efter de Svenskes store Medlag ved Nordlingen, og da Kæiseren saavel som Kongen af Polen, søgte hans Alliance, med Tilbud af store Fordeele, hvis han hjalp dem mod Everrig, saa de hjemme fik andet at tage vare, lod han sig ikke bevege der til. Dog de Svenske syntes, Kong CHRISTIAN undre dem en deres Lykke, skiont han, om saa havde været, letteligen ved sin Sve-Magt, kunde have affkaaret dem al Samfund med Tydskland, og sat Armeen i farlige Omstændigheder. Her til kom dette, at Kongen ikke ville tilstaae dem Toldfrihed i Sundet, saavidt denne udstraktes til deres Erobringer i Lifland. Videre, han havde interesseret sig for deres flygtige Enke-Dronning MARIA ELEONORA og taget vel mod hende, da hun af Rigs-Raadene blev hadet, fordi hun var Dansk findet, og ville gifte sin Daatter Christina med en Dansk Prins. End videre, Kong CHRISTIAN ville have holdet Neutralitet i den Nedersachsiske-Kreds, som han selv var et Lem af, men det blev ogsaa afværget. Da nu Frankerig ville antage Kongens Tilbud og Mediation i Osna: bryk, saa kunde man ikke paa en vissere Maade afværge det, end ved at erklære sig fiendtlig mod Danmark. Dog skeede Erklæringen ikke førend en Maaned efter at Oversaldet allerede var ovet i

Oversalde
dog Dan-
ne mark
uden Krigs-
Declara-
tion.

Indtrænge sig i Holsteen og Jylland.

bemeldte Aar, af Generalen Leonhard Thorstenson. Med en flyvende Armee oversvømmede han Holsteen og Jylland, saa hastig, at han i saa Uger bemæstrede sig alle faste Stæder, undtagen allene Glykstadt og Krempe. Da den Danske Rigs-Marskalk Anders Bilde lod spørge om Erendet, fik han til Gienfvar, man ville forfriske Armeen i de gode Holsteenske Vinter-Quarterer. Disse udstrekkede man, indtil Nørre-Jylland, slog 1500 Danske Ryttere ved Kolding, blev i 18 Dage færdig med den halvbefæstede nye Stad Fridrichs-Øde, og fandt siden ikke Modstand paa denne Side, førend ved Liimfiorden, hvor de særdeles mandige Vændelboer sankedes og opkastede nogle Skandser, samt forsvarede sig mod den udsendte General Orangel saa vel, at 700 af dem bleve nedlagte og deres Provins indtagen. I Skaane blev Jacob Ulefeld angreben, og nogle Slotte indtagne, hvori mod han trængde ind i Sverrig og hevnedes sig, ligesom Zanibal Sehested holdte sig vel paa Ørendserne af Norge. En Flode af 30 Skibe havde Svensken samlet sig i Holland. Mod den gif Kong CHRISTIAN, som da var 67 Aar gammel, i egen Person til Søes, med 9 større Skibe, fandt den ved Listerdyb og jog den tilbage. I Øster-Søen fremkom strax den rette Svenske Flode, under Admiral Flemming, som let blev Mæster af Semern og massacrerede hvad forefandtes. Der søgte Kongen ham med 24 Skibe, da den anden havde 46. I Slaget mistede Kongen sit høyre Øye, faldt paa Skandsen men stod strax op og fuldsorte sin Commando saavel, at Fienden maatte søge Tilflugt i Kierfiord, (*) hvor den baade af hans Skibe og af Land-Batterierne, blev

Slaae Bønderne ved Liimfiorder.

Seyer til Søes.

(*) Paa Rosenborg-Slot vises endnu den blodige Hue som Kongen draa ved for Øyet, da han blev ved at forfølge Fienden. I sin venstre Arm havde Kongen ogsaa

blev beskudt, indtil Thorstenson, fra Land: Siden ruinerede bemeldte Batterier, og den Svenske Flode fandt Ulyghed til at undkomme, hvilket kaastede Admiral Peder Galt, som ikke bedre havde passet paa den, sit halsofiersindsnybe Nar gamle Hovet. Hans Forseelse havde og farlige Følger, thi da bemeldte Flode fra Holland, siden kom tilbage og foreenede sig med den anden, angrebe de begge en Dansk Flode af 16 Skibe og ruinerede de fleeste af dem. Imidlertid leed de fra Thorstensons Armeé udsendte mindre Corps Medlag ved Kolding og Tøndern, da paa begge Stæder nogle Regimenter bleve ruinerte af A. Bilde og Z. Buchwald. Saa maatte og Thorstenson selv rykke op og rømme Landet, da den Kæiserlige General Gallas, skisnt alt for langsom og sildig, indfandt sig med 14000 Hjelpe-Tropper, hvilke bleve forstærkede med nogle Tusende Danske, men lode dog Thorstenson passere over Elben, hvor de sidste vendte tilbage, og fandt endnu nok at giøre med de øvrige Svenske, som under Orangels Commando, snart forskandede sig ved Randers, snart rykkede ud mod Holsteen igien, hvor mange smaa Trefninger forefaldt og Krigens Lykke var ustadig. I Skaane og Blegind vare An. 1645 Bønderne i Gevær, mod den Svenske Grev Gustav Leyenhofvit, men bleve afflagne, ligesom Zanibal Sebested med 9000 Norske, faldt ind i Sverrig, men fandt den Modstand, at han snart vendte tilbage, heldst da man fort efter begyndte at handle om Fred, under Franck og Hollandsk Mediation. Dette skeede i Bremebroe ved Christianstad, den 13de August 1645, men til Dan-

Medlag til Søes.

Seyer til Lands.

Indfald i Sverrig.

ne:

ogsaa faaet et Skud, da han An. 1626 ved Storm indtog Slottet Høya ved Beseren.

Bremse-
broiske
Fred.

nemarks store Skade, thi da de Hollandske Ministre, midt i Forretningen, declarerede sig gandske parthiist mod Dannemark, i Anledning af Øresunds Told, saa blev de Svenskes Bytte Gulland, Oesel, Jemte-land og Herdalen, samt Halland paa 25 Aar og fuldkommen Toldsfrihed i Øresund.

Kongens
Sorg over
almindelig
Belfærdes
Tab.

Saa slet et Udfald af en uforstyldt Krig, kunde ikke andet end krænke den høybedagede Kong CHRISTIAN, helst da det var aabenbart, at den gandske utilstreffelige Defension, som Dannemark ved dette Overfald, besandt sig i, havde ingen anden Grund, end Adelsstandens Magt til at binde hans Hænder; thi alle Formaninger til at bestyrke Krigs-Magten i Tide, giældte intet hos en Stand, som tog flere Precautioner mod deres egen Konges Magt, end mod Landets Fiender, og derfor ikke saae sig om efter Soldater, førend Fienden stod i Landet.

Uden
Huus-
Sorg.

Til saadan denne store Konges billige Misfornøelse med offentlige Ting, kom adskillig anden privat Fortred og Sorrig i hans eget Huus, da han saae sin ældste Son og udvalte Thron-Følger Prinds CHRISTIAN, ved Døden bortkaldet i Sachsen, hvorfra han havde sin Gemahl MAGDALENA SIBILLA, Churfyrste JOH. GEORGI Datter. Deres Bryllup lod Kongen holde An. 1634 med usædvanlig store og kostbare Solenniteter, men Egteskabet var ufrugtbart, da Prinsken døde før sin Herr Fader An. 1647. En anden og ældre privat Gienwordighed havde Kongen at igiennemgaae, i sit Egteskab med Christina Munk. Efter at hans første Gemahl, Dronning ANNA CATHARINA, den Brandenburgske Churfyrste JOACHIM FRIDRICHS Daatter, tidlig saldt ham fra, nemlig 1612, lod han sig ved den Venstre Haand, vie til
Chri-

Christina Hr. Ludvig Muncfs og Frue Ellen Marsvins Daatter. Af denne havde han otte Born, men ogsaa megen Hierte-Sorg. Hun blev beskyldt for Utrøefkab, ja for at ville have forgivet Kongen, som satte hende i en Slags Civil-Arrest, paa hendes Fæderne Gaard Boller i Jylland, hvor af siden reiste sig megen Ueenighed imellem hendes Sviger-Sønner og det Kongelige Huus, baade for og særdeles efter Kongens Død. Denne indfaldt paa det af ham meget elskte Slot Rosenborg, Anno 1648 den 28 Febr., da han, paa nogle Uger nær, havde fyldt sit Levnets 71 Aar, og siden sin Hr. Faders Død 1588, været Konge i 60 Aar, hvilket i alle Tiders Historie er et vart Exempel, solgeligen maatte Kong PHILIPPUS IV. i Spanien vel kalde ham El Padre de los Reyes: Kongernes Fader. Desforuden gav hans Wiisdom og mange andre ypperlige Egenskaber, om hvilke allerede er sagt noget lidet, denne Konge unegteligen et personligt Fortrin, frem for de allerfleste af lige Stand. Det Symbolum: Regna Firmat Pietats, var et udtryk af Hiertets sande Meening. Hans Majestets Hellsot var ikke saa meget en smertelig Sygdom, som de naturlige Kræfters Ufgang, hvorfor man og Knap merkede noget Døds Arbeid, da Nanden saa sagte forlod Legemets Boelig. I de sidste Dage ville han ikke høre tale om nogen verdslig Ting, men laae i bestandig Andagt og Sinds Oplostelse, hvilken ved afvejlende Sange, Bønner og Forelæsninger, blev understøttet særdeles af Hof-Præsten M. Jacob Lauridsen, som paa den Erindring om at holde fast ved sin Frelser, fik til Gienfvar: Ne dubites, twiwl ikke, thi Latin talede han gierne med studerte Folk og fremmede Gesandter, da det Franske den gang ikke var saa brugeligt. Det Kongelige Liig blev, som sædvanligt, nedsat i Roskild Dom-Kirke. Om

Dødelige Ufgang.

Og ypperlige Eftermæle.

Om det

det særdeles Syn, som Hans Majestet skal have haft paa Slottet Rottenborg i Tydskland, staaer paa Konst-Kammeret et original Billede verificeret med hans egen haands Underskrift: Min uforgribelige Mee-ning om den Sag, haver jeg sagt i den liden Tractat: Sandheds Kraft mod Vantroen.

FRIDERICUS III.

Den store Kong Christians anden Son, af første Egteskab, blev født paa Zanderslev Zuus den 18 Martii 1609. og med al Tid anført til Sindets Dyrkelse, ligesom hans egen Lyft saldt dertil, hvorfor han i Sprog og Videnskaber, ikke allene lignede, men ogsaa overgik sin Herr Fader og Far-Fader, saa han fandt holdes for een af de Lærdeste Konger der nogen Tid haver siddet paa Thronen. Denne tilfaldt ham ogsaa usformodentlig, da han af Begyndelsen var Erke-Biskop i Bremen, hvilket Stift Kong Christian i Tide bar Omsorg for at see ham forsynet med. Men efter at hans ældre Broder Prins Christian, som nyelig er meldet, Anno 1647. døde uden Livs-Arving, var intet naturligere, end at tænke paa hans Udvalgelse i Faderens levende Live; skiont det ikke kom dertil, forend nogle Uger efter hans Herr Faders Død, da han blev udvaldt og kronet af Biskop Doct. Casp. Brochman i Kiøbenhavn, og ved det foregaaende Konge-Bal, saae sig nødet til, at indgaae saa haarde Vilkaar, som ingen af hans Forfædre. Thi den, paa Adelenes Fordring, dog meest efter Rigens Hofmæsters Corfis Ulfelds Tilskyndelse (*), af Kongen underskrevne Capitulation eller

Haand-

(*) Denne Mand, som havde Kongens halv Søster *Eleonora Christina* til Egte, gjorde sig siden alt for bekendt og ved de CARL GUSTAV givne Raad og Anslag,

Haandfæstning, indeholdt blant andet, at han ikke torde lade nogen Adelsmand, uden foregaaende Proces fængsle, med mindre han havde aabenbarlig:n begaaet Mord eller Oprør, ikke tage fremmede Krigs-Tropper i Landet, ikke heller selv oprette nogen Armee eller udruste nogen Flode, ikke slutte eller ophæve nogen Alliance, ikke reise udaf Riget, ikke udskrive nogen Skat, uden Rigsraadenes Samtykke, ikke naturalisere nogen fremmet Adelsmand, ikke tilkøbe sig eller Kronen noget adeligt Gods, ikke stille nogen Adelsmand ved Cronens Forlehninger, ikke antage nogen anden i Rigens Raad eller til anden høy Betiening, end som een af de 3, hvilke de øvrige Rigs-Raad foreslog. Skeede noget saadant, da stod det til Rigens Raad, at giøre hvad de fandt for got, og dermed skulle Kongen lade sig noye. Alt dette blev tilstaaet og Buen derved spendt saa høyt, at den desto snarere maatte bryste, ved den arvelige Enevolds-Regerings Indførelse, paa de øvrige Stænders Begiering, som siden skal erindres.

Udvalt til
Thronen
med haarde
Vilkaar.

Uf

slag, tilføiede Fæderne-Landet meere Skade end mange tusende Svenske. Ulyk-
kens Høvet-Kilde var Dronningens udslukkelige Had til ham, og hans lige saa
stort til hende. Denne grumme Sinds-Bevægelse forledede ham til at blive,
hvad han af Begyndelsen ikke var, nemlig, først sit Fæderne-Lands aabenbare
Fiende, og siden, efter en halv Forsoning, dets Forræddere, hvorom gives
Efterretning nok i FRIDERICI III. Levnet, som er den Deel af vort Lands-Historie,
for hvilken vi egentligen have Baron *Ludvig Holberg* at takke. Uhelds
rette Character var ellers Klogskab og Tapperhed, blandet med en grenseløs Am-
bition, beqvem til de priseligste Sierninger, men ogsaa til de største Miægier-
ninger.

Personlige
Caracter.

Af Statur var Kong FRIDERICH hart ad ligesaa hoy som hans Herr Fader, og vel saa corpulent, med majestætiske Miner, og et Ansyn som viiste en Blanding af Mildhed og Alvorlighed, samt dyb Estertanke, hvilke Egenheder ogsaa kiendtes i al hans Udsærd. At han var en behiertet Helt, saaes endogsaa i de yngre Aar, da han, som sin Herr Faders General, gjorde Tieneste i den sidste Svenske Krig mod General Wrangel, men ikke kunde foreenes med Rigens Marskalk Anders Bilde og flere, hvorover lidet blev udrettet. Langt større, ja alt for stor Anledning, gaves ham siden, til at øve Mandom i den Kiøbenhavnsske haarde Beleyring, saavel ved et Udsald paa Amager, hvor han personligen fordrev Kong CARL GUSTAV, som og i Stadens Bestormelse, da han iød sig finde paa de farligste Steder, opmuntrende med eget Ord og Exempel, sin Hovet-Stads Indbyggere.

Anledning
til en uhyf-
kelig Krig.

Denne uhyfkelige Krig, som indirecte gav Anledning til de allerhyfkeligste Følger, er noget af det mærkværdigste i denne Herres Historie, og den vil jeg her sammendrage i det allerførteste Udtog. De særdeles Anledninger til Krigen, vare vel, dels de Svenskes Uvillighed til at høre noget, om det paa visse Aar, overladte Hallands Tilbagegivelse, i Følge af forbemeldte Bremssebroiske Freds-Tractat. Dernæst den frie Handels Hanthævelse paa Oster-Søen, særdeles den Poliske Korn-Handel i Danzig, hvilken Hollanderne ikke mindre end de Danske frygtede, at den i Polen hyfkelige Konge CARL GUSTAV, maatte blive Mæster af, naar han først fik Staden Danzig i sin Magt, som det da saae ud til. Men i Almindelighed var vel Aarsagen selv samme Europæiske Balanceholderie, som siden er bleven meere navnkundig og har tient til Vaaskud for saa mange Krige. Ikke allene Kæyseren og Repu-
bliquen

Med Sver-
rig.

bliqben Holland, men ogsaa Churbrandenburg, som ellers havde hjulpet Kong CARL, begyndte at blive jaloux paa hans Baabens Fremgang, og fandt Dannemark beqvemst til at standse den, hvorfor en Dansk Eskvadre af 10 Skibe foreenede sig 1656 med den Hollandske, som var udsendt til at forsvare Handlen paa Dansig. Næste Aar 1657 holdtes i Odensee en Rigs-Dag, paa hvilken man besluttede en Krig mod Sverrig. Denne Krigs-Declaration var velkommen hos Kong CARL GUSTAV, som i det ødelagte Polen, hvor hans Lykke begyndte at dale, ønskede kun en anstændig Lejlighed til at vende sig andensteds hen. Kong FRIDERICH lod sit Manifest publicere, samt 20000 Mand og en anseelig Flode udruste, med hvilken sidste han selv gik til Dansig, men vendte snart tilbage, da han hørde, Kong CARL havde allerede brudt op, og marcherede med sin Armee igiennem Pommern til Holsteen. Der fandt han liden Modstand; thi den halve danske Armee var gaaen over Elben til det Bremiske, som næsten blev indtaget, men strax maatte forlades, hvorimod den i Holsteen forfriskede Svenske Armee, overfommede det faste Land, og overrumplede Fæstningerne uden Ophold. Fridrichs-Ødde blev af Rogens Marskal Anders Bilde besat med nogle tusinde Mand og gik over ved Storm. Paa hiin Side Rimmfiorden satte sig de altid modige Bændelboer til Bærge, men bleve af General Wrangel slagne og 800 af dem nedlagte. Ved Møen sloges Floderne i 2 Dage og den Svenske, skiont langt stærkere, maatte søge Tilflugt i Wismar. I Norge slog Iver Krabbe de under Erich Steenbuck indfaldne Svenske tilbage, og i Skaane slog Kong Fridrich, i egen Person, et andet Svensk Partie, men mistede derved et par Generaler og noget Folk. I Fyen sankede General Gyldenløve nogle tus-

Kong Carl Gustav vender sig mod Danne-mark.

Triumphe- rer i Jyl-land.

De Danske i Norge og Skaane.

sende Mand, særdeles Rytterie, af dem som i Tide satte over Beltet, hvor de mente, man ikke lettelig kunde følge dem. Men GUD lod Naturen giøre Broe, hvor Konsten ingen kunde giøre. I Begyndelsen af Aaret 1658 indfaldt saa haard Frost, at Ijen paa fjerde Dag kunde bære inellem Aaresunds Særge og Bramsøe, samt videre til Iversnes, nu Wedelsborg i Fyen. CARL GUSTAV satte over med sin Armee, uden at savne meere end 2 Compagnier og sin Karret. Paa Ijen mødte ham ikke Gyldenløv, som en Podagra holt ved Sengen i Odense, men Obersten Jens Zaderslev, siden kaldet Løvenfløv, hvilken med 3000 Ryttere og et par Tusende til Fods, meest Bønder, holt sig saa vel som mueligt, men maatte omsider vige og bleve næsten alle tagne til Fangne. I Odense mødte nogle af Rigens Raad, og leverede deres Kaarder fra sig, som Kong CARL gav dem tilbage og sagde af Skiemt til een af dem, som nyeligen havde skrevet *Jus feciale armatæ Danicæ*, at hans Kaarde gjorde ingen Skade. Nyeborg Fæstning forcerede Oranzel med Kaarden i Haanden. Nogle hundrede Danske som undkomme, toge Beyen over det store Belt, og bleve af de Svenske forfulgte indtil Sproe, hvilke ved deres Tilbagekomst forkyndte Kongen, at han kunde gaae videre, om han ville: dog udvalte han, efter Corfis Ulfelds Raad, den Bey til Grinsted i Laaland, hvor Fæstningen Tassov, ogsaa ved Corfis Ulfelds Forestillelse, snart gav sig. Der fra gif man, uden hinder til Nyekjøbing i Falster, og den 12 Febr. til Vordingborg i Sieland, hvilket tillige med Hovedstaden, var sat i lige stor Forundring og Skrek. Da Svensken, inden faae Dage stod en halv Miil fra Kiøbenhavn, ville Kong Fridrich, med alt det han kunde opbringe, give sig ud og lade det komme an paa en Trefning, heldst

Haard
Vinter gjør
en Ijs-
Broe over
Beltet.

Fyen indta-
ges.

Laaland og-
saa.

Svensken i
Sieland.

heldst Sienden endnu ikke var stærkere end han. Men derpaa ville Rikens Raad ikke lade det ankomme. I det samme handlede man om Fred, og denne blev saadan, som i de Omstændigheder kunde ventes, sluttet den 18 Febr. i Thostrup og derpaa ratificeret i Roskild. Skaane ^{Roskildske} Fred. Halland, Blegind, Bahuus, Tronhiem og Bornholm, saa og 2000 Danske Ryttere, bleve Seyervinderen tilstaaet. Begge Konger syntes forsonede, og at Kong FRIDERICH var ædelmodigere end hans Gæst, sluttes deraf, at han i een Dag og to Nætter, havde Kong CARL hos sig paa Fridrichsborg, hvor alting gik herlig til, og de talede hcele Timer med hverandre allene.

Setter man, at Dannemark den Gang i Utide havde ladet sig overtale til en Krig (*) da var det nu alt for dyre betalt, og ingen kunde formode, at Kong CARL ville have gjort, hvad han gjorde, hvilket og lykkedes saa ilde, at det, efter al Ansæelse, kaastede hans Liv, og Dannemark fik tvende afstaaede Provinkter tilbage, i den siden paafulgte Kiøbenhavnske Fred. Saa snart Dannemark, ved den Roskildske Fred, syntes skilt ved sine Alliertes Hielp, og sine egne Kræfter, gjordes nye Paastand og uendelige Anmodninger, ja, da man endogsaa blev ved at give efter, og Kong CARL, som om Sommeren opholdt sig hos sin Sviger-Fader, Hertugen af Slesvig, foregav, han ville nu med sine, paa Floden i Riserhavn indskibede Tropper, gaae til Polen igien, og der udføre sin gamle Sag, saa landede han den 17 Aug. til al Verdens Forundring, ved Corsør, foregivende, han var kommen tilbage,

for

(*) Quid simulasse juvat, semel infalivimus omnes.

for at staae Kongen af Dannemark bi, mod sine rebelliske Undersaatter. Nye fiend- Den kloge Hannibal Sehested, som med flere blev fangen paa sit lig Over- Gods, anstillede sig som hans Ven, men gav, som Kong Fridrichs fald. Ven, det Raad, man skulle ikke angribe Kiøbenhavn, førend Kronborg var indtaget, og Hollænderne derved udelukke fra Stadens Undersætning. Det skeede, og Kronborgs Beleiring varede tiue Dage, da den Cronborg overgiver sig. dels ved Garnisonens Oprør, dels ved Commandant Beenfeldts Uforsigtighed, meget utidig blev opgivet. Imidlertid fik man i Kiøbenhavn Rum til at besinde sig, og giøre Anstalter til at tage mod Fienden, hvilket og skeede saa tilstreffelig, at alle hans Anslag vare forgieves. Mange Kiøbenh. Udfald gjorde man af Staden, og næsten hver gang med stor Fordeel, belejres. da de Svenske i smaae Partier blev dræbte, og deres Batterier ruinerede. Tillige ankom den Hollandske Flode med Undersætning, efter at den Undsettes. havde slaget sig igiennem Øresund. I de overrumpelte Provinser begyndte Tilstanden ogsaa at forandre sig. Tronhiem afkastede med Magt, det Svenske Nag, Bornholm ligesaa, i Holsteen og Jylland ankomme Kænskerlige, Polniske og Brandenburgske Hjelpe-Tropper, som allevegne fik Overhaand og overbeviste Kong CARL, han havde giort et Stykke som baade Gud og Menneskene maatte have en Affkye for. I hans bedste Venner, de Franske og Engelske, bluedes derved. Dog hvad som var begyndt, maatte nu udføres, og man vovede Anno 1659 den 11 Febr. at løbe Storm til Kiøbenhavns Volde, hvor Borgere og Studentere udgiorde den bedste Garnison og nedlagde i saa Tider, nogle Tusende Svenske (*), saa at Beleiringen nu af Folke-Mangel syntes

(*) Ved denne Bestormelse, saavelsom Kiøbenhavns gandske Beleiring, ophol- der man sig ikke i dette Udtog, særdeles da det væsentlige findes anført i *Origin. Hafniensibus.*

syntes omfistet til en Blokering, heldst siden Kong CARL fandt fornødent, at sette sig bedre fast paa de mindre Insuler, Meen, Laaland, Langeland og Als, hvor han allevegne fandt tapper Modstand, og fik intet uden dyre Kiøbt. I Fyen indfandt sig tillige den allierte Armee, og angreb de Svenske under Canonerne af Nyeborg, som skulde staae dem bie. Der bleve 2000 Svenske slagne og dobbelt saa mange fangne. De Allierte begierede at oversettes til Siceland, hvor det havde været dem let at tage Kong CARL med Resten af hans bortsmeltede Armee, uden synderlig Modstand, men til den Transport havde den Hollandske Admiral Ruyter, som ellers gjorde stor Tieneste, ingen Ordre, og deraf saae man kiendelig, at den Flode allene skulde holde jevnvegt og balancere paa begge Sider, saa at begge Nordiske Croner kunde blive ved Magt, foruden at ødelegge hverandre. Denne Hensigt saaes allerkiendeligst i næste Aar 1660, da det endelig den 27 May kom til en nye Fred. Denne oplevede Kong CARL ikke, men doede den 12 Febr. i Gothenborg af Fortrød og Fortrydelse, efter at han forgieves havde ladet Fridrichshald beleire. Hans Enke-Dronning og Rigenes-Raad, som den unge Cron-Prinzes Formyndere, beqvemede sig til Fred, dog ikke uden mange Banskeligheder, og da man længe havde tracteret derom, fik Dannemark, formedelst Mediateurernes, særdeles de Engelskes meget kiendelige Partiffhed, intet meere tilbage, end de tvende Provincker Cronhiem og Bornholm, som allerede havde befriet sig selv. Det som gjorde meest opholt, var Souverainiteten over den Gottorfske Andeel af det Slesvigiske Fyrstendomme, hvilken Dannemark endelig ogsaa maatte tilstaae den Svenske Dronning, saasom en Gottorfsk Prinsesse.

Svenskes
Medlag i
Fyen.

Kong Carl
doer.

Freds For-
handling.

Stort Tab
dog opret-
tet.

Saa stort som dette Tab var for Danmark, nemlig Skaanes og Blekinges Afstaaelse (thi Halland var allerede tabt i forrige Krig) saa haver dog den Allerhøjestes uforkortede Haand, i følgende Tider rigeligen oprettet det samme, ved at tilvende Danmark paa en anden Side, saa meget og saa got Land, som ikke allene Beyer op mod bemelte Provincker, men ogsaa, ved rigtig Regning, torde findes at beholde Overvegt, nemlig Grevfaberne Oldenborg og Delmenhorst, den største og bedste Deel af Fyrstendømmet Slesvig, Fyrstendømmet Pløn Grevfabet Ranzov, Herfskabet Pinneberg og Eilandene Als og Arøe. Dernæst haver den Allerhøjestes Forsyn viist sig at kunde udføre Lyset af Mørket, jeg meener, at den lykkelige Omkiftelse i Landets Borgerlige Regering tog sin egentlige Anledning af hin uhykkelige Krig, og den Tilstand, som Landet derved var geraaden i. Uden for saadanne Omstændigheder, syntes det ikke giørligt, at sette de ringere og talvrigere Stænders Belsærd i saadan Jevnvægt mod Adelsstandens tilforn umaadelige Fortrin, at man, paa begge Sider, fandt nøyes og takke Gud for vore Danske Kongers ret faderlige Regimente. Om hvilket tilforn er handlet udførligere og viist, hvor langt det er fra den saae kaldte Despotismus (*). Saadan Omkiftelse søgte Kong FRIDRICH ikke,

Anledning
til et Gene-
volds Regi-
mente.

(*) Hvor meget den omkiftede Regerings-Form bestyrkede Danmarks Kræfter, sluttes noksom deraf, at alle Cronens Forlehninger, siden den Tid, indbragte 4 a 5 Gange mere, end som den Stund de stode under Lehn-Mændenes Forpagtning paa Livs-Tid. Dette saaes allerkjendeligst, da femten Aar derefter; nemlig 1675, reyste sig en nye Krig mod Sverrig, og man skulle have formodet, at det nyeligen saa udmattede og næsten modløse Danmark ikke var i Stand til at forsvare sig selv, forde det dog i Øster-Søen, i Skaane og Pommern

ikke, og kunde med saa meget desto bedre Samvittighed, tage derimod, da den blev ham tilbudet, først af den Geistlige og Borgertlige Stand allene, som i det forrige Aristocratie, succedede under et utaaeligt Aag, men siden af alle tre Stænder i Samfund. Den paa begge Rion arfvelige Kenevolds-Magt blev, efter de noksøm bekiendte Tvistigheder, paa Rigsdagen i Kiøbenhavn Anno 1660, overdraget Kongen og hans Huus, som den 19 October lode sig hylde af meerbemeldte tre Stænders Fuldmægtige, ligesom det samme skeede den 25 Aug. 1661. af de Norske, paa Aggershuus Slot, i Kronprins CHRISTIANI Person.

Siden bar Hans Majestæt Omforg for at lade forfatte og Anno 1665 publicere Legem Regiam, eller den Konge-Lov, som forpligter hans Efterkommere til at holde over den usorandrede Augsborgske Confession, at sammenholde Rigets Provinser uden Deeling i Arv eller paa andre Maader, og at bestige den arfvelige Throne, i saadan Orden, som der udforligen foreskrives. Paa at forbedre og efter nærværende Tilstand, at indrette Landets almindelige Lov, var Kong FRIEDRICH, ikke mindre betænkt, og indhentede fra hvært Stift, de Geist- og Bærdslige Betienteres Forslag og Raadsførsel, om Forandringens Maade. Han lod ved kyndige og redelige Mænd, flittig arbejde paa den nye Lov-Bog, skiont samme ikke kunde blive færdig, førend i hans Søns Kong CRISTIANI V. Tid. Postvæsenets Indrettelse i alle Provinser

Konge-
Loven.

Land-
Loven.

Hommern, ved sine store Floder og talrige Armeer, en meget seyerrig Krig, ja tog næsten alt det tabte tilbage, havde ogsaa været i Stand til at beholde det, hvis ikke Frankerig, saasom Sverrigs Allierte, ved Trusel i den fontainebleauiske Fred, havde afstunget det paa nye.

vinger blev under denne Konge sat i Stand, ved Directeuren Paul Klingenberg, og paa en deel flere nyttige Anstalter til almindelig Vel-
 færd, var han som en klog og velbelæst Herre, ideligen betænkt, da
 Døden efter fire Dages Sygdom, gjorde Ende derpaa, Anno 1670.
 den 9 Febr. i hans Alders 61de Aar. Det Kongelige Liig blev ned-
 sat ved Siden af hans Hr. Faders, i Roskild Domkirke. Paa Sand-
 heden af sit Tænke-Sprog: Dominus Providebit, havde han oplevet
 mange Prover. Hans efterladte Dronning SOPHIA AMALIA, en be-
 hiertet og oeconomisk sindet Dame, den Lynborgske Hertug GEORGH
 Daatter, tog sit Enke-Sæde, om Sommeren paa Nyekjøbing-Slot,
 men om Vinteren paa det af hende opbygte Palais Amalienborg i
 Kiøbenhavn, som An. 1689 blev afbrændt. Hans Majestæts 4
 Døtre, Prinsesser af ypperlige Sind og Legems Gaver, bleve som
 bekiendt, udgiftede til Sverrig, Gottorp, Sachsen og Pfalz. De-
 res yngste Broder Prins GEORG til Engelland og den ældste bestigede
 strax sin Fæderne-Throne.

Kongens
Død.

Efterladte
Enke-
Dronning.

CHRISTIAN V.

Rom An. 1646 den 15 April til Berden, paa Slensborgs
 Slot, hvor hans Hr. Fader da boede, som Statholder over Fyrsten-
 dommene, og hans Farfader den udelevede Kong CHRISTIANUS IV, som
 just var tilstæde, holdt ham over Daaben. An. 1655 blev han, efter
 Stændernes Val, hyltet som Thronfølger, hvilket siden fandtes over-
 flødigt, da han, i Følge af den Kongelige Families Arve-Rettighed,
 bestigede Thronen, efter at Hans Kongelige Høyhed i de yngre Aar,
 nemlig An. 1662 og 63, som Cron-Prinds, havde gjort en udenlandsk
 Rejse

Den første
Arve-Cron-
Prins.

Kæyse, igiennem Holland, Engelland, Frankerig og Tydskland. Allevegne blev han admireret for sin deylige Skabning og yndige Omgængelse. Hvad Under, at han hos sine egne, stedsø var æret og elsket, for mange gode Egenstaber, men allermæest for sin særdeles milde, fromme og godhiertige Adfærd, hvori hans Hovet-Character bestod. Samme prydede ham saa meget meere, som han, frem for sine Forfædre, fandt Leylighed til at udvise den, i det han stedsø herskede med en uomstærket Magt, men aldrig misbrugte den mod nogen Mand, til Undertrykkelse og uforskyldt Haardhed. Meget meere lod han ofte Barmhiertighed rose sig mod Dommen, belønnede Troestab og søgte at skaane det ved forrige Krige, udtømmede Lands-Kræfter, langt meere end han fandt Leylighed eller Evne til, heldst i Betragtning af den stærkere Krigs-Rustning, som over heele Europa, i hans Tid, frem for tilførn, blev bragt paa Bane, efter Franzosens Exempel. Selv var denne milde Konge, i rette Tid, martialisk nok fundet, og anførde sin Armeeli de haardeste Trefninger. Ved de saa kaldte Carouffels, viiste han sig som den største Rytter, og vandt gemeenlig den opsatte Priis. I Henseende til Videnskaberne, var Geographien, Historien og Architectura militaris, det som mæest behagede ham. Paa Nyekjøbing-Slot i Sachsen, celebrevede han An. 1667, sin Bryllups-Høytid med CHARLOTTA AMALIA Landgreve WILHELMII III. af Hessen hans Datter, en meget viis, dydig og deylig Dronning (*). Der opholdt han sig og ofte, indtil

Godt Naturel.

Sistermaal

(*) For at udsee sig denne Gemahl, gjorde han fort tilførn, incognito, en Kæyse til Cassel, gav sig ud for en Juvel-Handler og handlede saavel, at da han havde fundet Leylighed til at betragte Prinsessens Deylighed, den Stund hun betragtede

han, efter sin Herr Faders dødelige Afgang. An. 1670, bestigede den arvelige Throne, og lod sin Salvings-Fest, ikke som sædvanligen holde i Kiøbenhavn, men i Friderichsborgs Slots-Kirke An. 1671 den 7 Junii, da Forretningen skeede ved Biskop Doct. Joh. Wandal. Den Begyndelse, som i hans Herr Faders Tid, var giort, med at sanke et Ud-
 Gode Love. tog af Landets gamle Love, og at indrette samme efter nærværende Omstændigheder, blev i hans Tid fuldført, og den nyere Danske og Norske Lov, saavel som Kirke-Ritualet, Politie-Forordningen, Krigs-Artiklerne, og alt hvad som tienligt eragtedes til almindelig Belsærd, Sikkerhed og god Orden, efter Haanden publiceret. Saa fik og høyeste Ret af ham, tillige med de nye Love, en fornyet Anseelse og udvortes Prydelse. Det samme skeede med de tvende berømmelige Ridder-Ord-
 Fornye de Ridder-Ordener. ner af Elephanten og Dannebrog, hvis ældgamle Anseelse blev fornyet, og med vissere Statutis forsynet. Den Grevelige og Siiberlige Stand havde forðum ikke været brugelig blandt den Danske Adal, men indføres i hans Tid, da efter Haanden adskillige Grevskaber og Baronier bleve stiftede og med anseelige Friheder benaadede. Til den Adelige Ungdoms Ovelse, stiftede han 1691, et Ridderligt Academie i Kiøbenhavn, skient samme, af sine Aarsager, ikke ret længe bestod paa det Sted; Til andre Skolers og Kirkers Tary, samt Kirke-Tienernes Bedste, seylede det ikke paa Christelige Forordninger. Saa gjordes
 Forgerlige og militari- ske Ting s Forbedring og i denne Konges Tid, mange gode Anstalter til indenlandske Fabriqvers, samt Sove-Farens og Commerciens Opkomst, ligesom en Deel Handels-Compagnier for Zisland, Færøe, Vest-Indien og Guinea, bleve

tragede hans Juveler, blev hans Kongelige Høyheds rette Verende snart udrettet.

bleve anlagte, hvilke siden have udkrævet adskillige Forandringer og Forbedringer, som ikke her finde Sted. Til Landmandens Bedste og Matricul-Skattens Ligning, blev foretaget en nye Landmaalning, ia det gandske Finans-Væsen sat paa en langt ordentligere Fod, hvortil toges fornemmeligen Raad af Beheim-Raad Christian Siegfriid v. Plessen, som en stor Cameralist. Ved Armeen skeede mange Forandringer, saa vidt at alting blev indrettet efter den andensteds, særdeles i Frankrig, antagne Maade, hvortil man betienede sig af General Comte Roy som deri var forfaren. Men hvad de fleste øvrige Forandringer angik, hvilke i en omskiftet Regerings-Form, udkrævedes af Fornodenhed, da var deri, Kongens fornemteste Raadgiver, den af stor Skarpsindighed bekiendte Peter Schumacher, en Viinhandlers Søn i Kiøbenhavn, siden kaldet Greve af Griffensfeld, hvis hastige Oploftelse og dybe Fald noksom er bekiendt, og andensteds udførligere beskrevet. Her er indres allene dette, at den særdeles naadige Konge, som bedst kiendte denne fortreffelige Mands misundelige Esterstræbere, saa og Mandens egentlige Fejl, nemlig Overmod, baade mundtlig og skriftlig, med meget naadige Ord, gav ham de allerfundeste Raad og Advarstler, men maatte omsider overlade ham sine egne Raad og Rettens Behandling. Imidlertid strekkede sig Griffensfelds Fald til kiendelig Tab og Skade for den almindelige Bølfærd, og man savnede ham snart, saavel i den Svenske Krigs Udførelse, som og i dens Slutning ved Freden til Fontainebleau.

Greve Griffensfelds Premer-Minister.

Dette leder os til en kort Betragtning af samme Krig, som fra Aa. 1675, varede i fem Aar. Oprindelsen var, ligesom i forrige, den Europæiske Balance, dog saaledes, at Danmark denne Gang med

Riisernes
Forsvar.

udkræver
Alliance.

store Goye, kunde siges at være nodt dertil, i følge af hine Balance-Holderiske Grundsetninger, naar deres Ret og Gyldighed hos Overdommeren settes forud. An. 1672 gjorde Frankrig et Anfald paa de forenrede Nederlande, hvis Undergang, som syntes nær for haanden, Tydskland og Norden ikke kunde see paa, uden selv at befrygte de farligste følger, heldst da Frankerig tillige forestillede sig Tydsklands Bevægelse, og for at holde den tilbage, havde mod store Subsidier, betinget sig af Sverrig, en Armeé, som i Pommern skulle staae færdig og holde de Tydske hjemme. Disse maatte da ogsaa see sig om efter nogen Jevnvegt mod hin Overvegt. Til den Ende sluttede Kæseren, Churbrandenburg, Woffenbyttel, Celle og Hessen en anden Alliance, til Selleds Forsvar. Da nu Dannemark, saa meget som nogen af disse, havde Marsag at forestille sig sin Skiebne, naar Naboerne vare undertrykte, saa sluttede det med dem et defensiv Forbund i Brunsvig, og siden ligesaa en nyere Alliance i Cöln, med Kæseren og Holland, af hvilke det havde faaet Hielp i forrige Krig, og nu var Hielp skyldig, heldst da det selv paa nye stod i Fare. At den Frygt ikke var ugrundet, viiste sig strax Anno 1674 da de Svenske, saasom Frankerigs Allierte, faldt af Pommern ind i de Churbrandenburgske Lande. Man saae strax, at Dannemark maatte opfylde sit Lofte, hvilket Frankrig søgte at afværge ved Tilbud af nogle Tønder Gulds aarlige Subsidier, ligesom Kong CARL XI. i Sverrig paa samme Tid, beilede til Kong CHRISTIANS Søster, Prinsesse ULRICA ELEONORA (*). Denne blev ham tilstaaet, og

(*) Denne Kongelige Brud antog sig tvovligen de Svenske Fanger, som i Krigens Tid bleve førte til Kiøbenhavn, og ville allerede, som en tilkommende Landes Moder, vise alle Prøver paa en særdeles Omhué for deres Pleje, Helbredelse og Forsørgelse.

og levede som hans forlovede Brud i fem Aar, da hendes Brudgom og Broder førde Krig med hverandre; Thi Kong CHRISTIAN holdt Ord efter sin Alliance, og erklærede den 25 September Anno 1675 Krig mod de Svenske, som tillige bleve declarerte for det Tydske Riges Fiender. Og da Hertug Christian Albert af Gottorp, skiont han havde Kongens Søster til ægte, gjorde Forbund med de Svenske, maatte Kongen, til sin Sikkerhed i eget Land, lade ham i Rendsborg anholde, indtil han lovede i Nød, det han siden ikke ville holde, angaaende Souverainiteten, hvilken ogsaa i Nøds-Tid var Dannemark afsvungen. Dernæst anvendtes den første Expedition paa at borttage Wollin, Wolgast og det stærke Wismar, som snart capitulerede, efter at Udenvarlene ved Storm vare indtagne. I Stralsunds Beleyring foreene de Kong Christian, sig med de Brandenburgske, og i Stift-Bremen med de Lyneborgske og Münsterke, som der indtog altting, saa nær som Stade. I næste Aar 1676, indtog den Danske Admiral Niels Juul Visbye Fæstning og gandske Gulland. Imellem Bornholm og Rygen mødte han i May-Maanet, den Svenske Flode, canonerede den i to Dage, og maatte vige da den i Skibenes Tal var ham dobbelt overlegen. Men efter at han havde forstærket sig, mødtes de atter i Junio, under Deland, da de Danske ikke savnede en Baad, men de Svenske 10 Orlogs Skibe, og blandt dem et kaldet den Svenske Krone, paa 140 Canoner og 1000 Mand. Til Lands gjorde den Norske Stat holder Gyldenløv et Indsald i Bahuus-Lehn, slog de Svenske ved Øvistrum-Broe, og indtog Oddevald og Vennersborg samt Brandskattede Dalerne, og Vester-Gotland, hvilket dog snart fik Undsætning ved Magn. de la Gardie, saa at Gyldenløv drog tilbage. Kong

Dg Krig
mod Sver-
rig.

Biemar,
Stralsund
og Stift
Bremen
indtages.

Herlig
Seyer til
Sves.

Indsald i
Sverrig.

CHRISTIAN selv indfandt sig i Skaane, hvor Helsingborg og Landskrona bleve indtagne, Malmø og Halmstad belagde, men Christianstad med Storm erobret, ved Hertug Johan Adolph af Pløn. Siden gif Christianopol og Carlsbavn over ved Accord. Paa den

Skaanske
Fæstninger
indtagne.

anden Side undsatte Kong CARL det bloqverte Halmstad, hvor General Dunkam blev slagen, og da man ligeledes ville befrie Malmø kom det den 4 December til et Feldslag, i hvilket begge Konger personligen commanderede. Af Begyndelsen syntes Seyren visselt paa de Danskes Side, da deres høyre Fløy drev Fiendens venstre paa Flugt og borttog dens Artillerie. Men paa det venstre Fløy fattedes Hertug Johan Adolph af Pløn, som fort tilforn, havde taget sin Afskæd, i hvis Sted General Arnstorff maatte vige, og lade sine Canoner blive staaende i Isen, saa og opgive Helsingborg. Dog dette tog General Schack i Begyndelsen af Maret 1677 tilbage, saa og i Lund endel Svensk Artillerie. Hvad som meget befordrede de Danskes Fremgang i Skaane, var et Slags Partiegængere kaldte Snap-Zaner. Disse

Slag ved
Lund.

opbragte Bønderne, som erindrede sig den forrige milde Regering under Danske Konger, gierne onskede sig den igien, og derfor i Huul Beyene skode, ligesom Norske Bønder, med ristede Byffer. Blokeringen for Christianstad, som havde varet et halv Aar, slog Kong CHRISTIAN selv tilbage, men maatte see, at Carlsbavn og Christianopol atter faldt i de Svenskes Hænder. Om Malmø var det Kongen meest at giøre, og den syntes næsten i hans Hænder, da de til Storm

Tab for
Malmø.

anlagte og med Mandskab opfyldte Stier, ikke vare stærke nok, men braste i tu, hvorover 1500 Mand satte Livet til. Kort efter, nemlig den 14 Julii forefaldt et blodigt Slag ved Landskrona, hvor Seyren,

ren, ligesom ved Lund, først syntes i de Danstes Haand, skiont disse
 onnsider vigede Balpladsen, efter at Fienden havde tabt lige saa mange,
 som de, nemlig et par tusinde Mand paa hver Side. Paa de Norske
 Grendser gif det lykkeligere, hvor ey allene Statholder Gyldenløv
 indtog Malepert og det for uovervindelig anseete Marstrand, samt
 Slottet Gustavsborg og Carlsteen, men ogsaa særdeles General
 Major Löwenhielm indlagde med 3 à 4000 Mand en herlig Seyer mod
 10000 Svenske under Grev Örenstierns Commando, hvilke hart ad
 alle bleve nedlagte paa Stedet. Ikke meget bedre gif det en mindre
 Trep under Grev Sparre, som indtrængde sig i Tronhiems Stift,
 og ville ruinere Røraas-Værk, men eftertryffeligen bleve drevne tilbage.
 Den tapre Admiral Juell var i denne Sommer særdeles lykkelig, da
 han først under Lange-Land, sloges med 9 Orlogs Skibe og 12 Frez-
 gatter, hvilken Esqvadre blev ruinernet og 5 Skibe opbragte til Kjø-
 benhavn, siden foresaldt den 1 Julii det store Søe-Slag i Røgebugt,
 hvor han med 31 Skibe totaliter slog den Svenske Flode af 36 Skibe,
 under Admiral Zorns Commando, de Danske tabte intet Skib, men
 toge 11 Svenske og opbrændte endeel flere. Efter Slaget, kom den Hol-
 landske Admiral Tromp med 10 Skibe, som foreenede sig med de Danske,
 skiont uden Fornodenhed, da den Svenske Søe-Magt noksom var svæf-
 fet. Som man nu i de eroberte Svenske Skibe, havde foresundet den
 Ordre, at naar de fik Magt, skulle de overfalde Siæland med Skjæn-
 den og Bränden, saa seylede endeel Danske til Deland, indtoge Færst-
 ningen, dræbte Garnisonen, plyndrede Landet, og afløge de fra Cal-
 mar tilsendte Hjelpe-Tropper. En anden Esqvadre anfaldt Smaa-
 land og afbrændte Vestervig. Den tredie Esqvadre tog Kong

Og Lands-
Eroer.

Norske fal-
de ind i
Sverrig.

Da teage
Trep ind.

Stor Sey-
erinding i
Røgebugt.

Dg Pom-
mern.

STIAN med sig selv til Land-Rygen, hvor han i October-Maanet, for-
drev Grev Königsmark, som kastede sig i Sebr-Schanze. Denne blev
beleiret, men fra Stralsund undsat, og de Danske drevne tilbage. Dog
komme de snart igien, indtoge den og lattede derved Stralsunds Ind-
tagelse af Brandenborgerne, som tillige fandt megen Hielp ved den
Danske Flode. Da denne Anno 1678 gandske havde Overmagt i
Ostersøen, var Hensigten, at lande med 8000 Mand ved Stockholm.
Dog dette lod sig ikke giøre, og man nøyedes med at sette Tid paa Mæ-
gazinerne i Nstet og Carlshavn. Da imidlertid baade Stralsund og
Grißwald overgik til Churfyrsten af Brandenburg, saa at Svensken
nu gandske var fordreven af den Tydske Bund, maatte deres Garniso-
ner, efter Capitulation, oversføres til Sverrig, bleve og forsynte med
Kongelig Danske Søe-Passer. Dog disse gieldte ikke til Lands, langt
mindre mod Guds Beyr og Bind. Denne gjorde, at nogle tusende
Svenske, den 4 December strandede under Bornholm. Der druf-
tede 2200, 1000 begierede Qvarteer og Livs-Ophold, som blev dem
tilstaaet, men 400 satte sig til Bærge, skiont det Lands stedse bevæbnede
Bonder snart lærde dem at bede om Livet, og ligesom Resten, aflegge
deres Gevær. Det ansaae Sverrig for en Overtrædelse af Reisepasset,
skiont ingen Uparriff kunde domme saa, thi at nogle af dem bleve ned-
lagde ved Landingen, af de om Passet uvidende Bornholmske Indbyg-
gere, kunde ikke fortænkes disse sidste, som vare vante til at værges de-
res Land, ikke heller at de samtlig bleve desarmerete og holte som Fan-
ger, thi ellers havde de gjort sig til Herrer af Landet, og maaskee ikke
skaanet Indbyggerne saaledes, som de af dem bleve skaante. I For-
aaret 1679 indfandt sig nogle Svenske Skibe under Bornholm, hvilke
af

Svensk
Transport
strander
paa Born-
holm.

af Commandeur Barfod bleve bortjagede. Admiral Juel drev den Svenske Esquadre under Hans Wagtmester, indtil Calmar, og under Deland slog Vice-Admiral Span 6 Skibe i den gandske Flodes Paashyn, samt fangede Skoutbrynnacht Løve, og lod det største Skib kaldet Rigets Nøgle, springe i Luften (*).

Fleere For-
deele til
Søes.

Efter en Krig, som var ført med saa Seyerrige Baaben, syntes det ikke, at Danmark maatte have forestillet sig en Fred uden al Fordeel. Dog gik det saa. Kong CHRISTIAN fandt sig meget uventelig forladt af sine fleeste Allierede; som til Nimwegen gjorde en særdeles Fred med Frankerig, saasom Sverrigs Understøtter. Churfyrsten af Brandenburg blev allene bestandig, indtil Frankerig, som nu havde frie Hænder, stod særdis at anfalde de Brandenburgske Lande i Westphalen, da Churfyrsten gjorde Fred til S. Germain, og gav Sverrig det meeste af sine Erobringere tilbage. Danmark kunde ikke heller længere beholde sit

Danne-
mark forla-
des af sine
fleeste Alli-
erte.

(*) Af Kong Christian den femtes Krigs-Historie, haver Hr. Capitaine FRIDENREICH AN. 1758, ladet trykke den første Deel in 4to, og det var onskeligt, at samme blev fortsat, heldst da denne store Konges Historie i Almindelighed, endnu ikke nøyagtig er beskrevet. Hos os Danske er det, frem for andensteds, sædvanligt, at Kongernes Historie meget sildig kommer for Lyset, og dette kunde være taaleligt i den Betragtning, at den nærmeste Slægt selv ihukommer det væsentlige deraf. Men den Slæde som imidlertid reiser sig af alt for lang Tausshed, er Sandhedens Hinder. Fremmede og altsaa mindre kyndige, eller og ildefindede, finde derved Tid og Rum nok til at skrive, paa vor Regning, hvad dem lyfter. Naar siden deres Wildfarelser have vundet Borgerstabs i andre Landes Historier og i alle slags Compendiis, da komme vi alt for sildig med vor Modsigelse.

Rødes til
at giøre
Fred uden
Fordeel.

Aleenighed
med Hertu-
gen af Celle.

sit Bytte, siden nogle tusende Franske allerede marscherede ind i det Oldenborgske, og truede snart at komme nærmere, dersom man ikke gav deres Allierte Venner tilbage, alt hvad dem i Krigen var frataget. Dette maatte loves til Fontainebleau den 10 Aug. og siden ratificeres til Lund den 3 Sept. 1679, saa at Sverrig fik Land-Nygen, Gulland, Marstrand, Helsingborg og flere fratagne Steder tilbage. Ligeledes blev Hertug Christian Albret af Gottorp paa nye tilstaaet Souverainiteten over sin Part i det Slesvigiske, skiont ikke det jus armandi, som han sid. 1 deraf ville slutte, og til Dannemarks største Usikkerhed, bygge adskillige smaa Fæstninger, hvilke Kongen lod sleise. (*) Det samme skeede 1693 med den Fæstning Røgeborg, som Hertugen af Celle havde anlagt i det Sachsen-Lauenborgske, alt saa paa de Holsteenske Grandser, hvilket Kongen fandt sig fornærmet ved og ryddede af Beyen, heldst efter som det Celliske Hof nyeligen havde blandet sig i Kongens Stridighed med Staden Hamborg, og med sine Tropper bestyrket dem, som
fatte

(*) Til at opbygge, foruden Lønningens Fæstning, fire mindre Skanser i det Slesvigiske, lod Hertug CHRISTIAN ALBRET tengang komme 500 Svenske fra Stift-Bremen, og en anden Gang 1200 af samme Nation fra Pommern. Dette faldt Danmark utaalcligt og bestyrkede dets gamle Klagemaal over at samle Jld i sin egen Barm. Naar Sagen betragtes fra denne Synspunct, da bortfalder i det mindste en god Deel af det, som ellers kunde kaldes Haard Medfært. Haard var den vist nok, da Hertugen, i sin Rendsborgske Arrest, maatte overgive Souverainiteten. Men ikke meget bedre var Kong ERIDR. III. deran, da han i det belejrede Kiøbenhavn, maatte indrømme den. Det eene onde drog det andet efter sig. Herren er den som dømmer. Smidlertid toge Menniskene sig til rette med Magt mod Magt, og naar det først er kommet dertil, da spørges ikke om meere eller mindre.

fatte sig mod Kongens Anfordring paa en Stad, der laae i hans Land og under hans Beskiærmelse (*) Det Oldenborgske Grevskab, saasom Familiens Stammehuus, fik denne Konge Anno 1676 foreenet med sine Lande, efter at det allerede 1667 ved den sidste Greves ANTHON GYNTERS Død, var hiemsfalden til det samtlige Holsteenske Huus, men længe havde staaet under Proces, imellem den Kongelige og den Gottorffske Linie paa den eene Side, og den Fyrstelig Plonske Linie paa den anden Side. Det Gottorffske Huus fortsatte Sagen, men Kong CHRISTIAN forligte sig i Eide og vel betænkt, med det Plonske Huus. Dette Sidste vandt Sagen ved den Kænsferlige Hof-Ret, i forbermedte Aar, og i folge af det allerede treffede Forlig, blev det Plonske Huses Andeel i Oldenborg, Kongen overladt mod et Æquivalent af det Nordborgske Fyrstendom paa Als og endeel Penge. Da Kong WILLIAM i Engelland saasom Kong CHRISTIANS Svoger, ved Parlamentet var indkaldet til den af hans Sviger-Fader Kong JACOB II. forlattede Throne, der at beskytte Landets Religion og Frihed mod det Papistiske Forbund, saa sendtes ham til Skibs fra Lister-Dyb, Anno 1689 et Corps af 7000 Mand Danske Hielpe-Tropper, under Prins Ferdinand af Birttemberg hans Commando, hvilke i de tre næstfølgende Aar, gjorde meget til at stadfæste Kong WILLIAM paa Thronen, i de haarde Trefninger

Grevskab
berne Oldenborg og
Delmenhorst blive
Kongelige

Hielpetropper
per sendte
til Engelland.

(*) Denne Stridighed blev An. 1686 afgjort ved en submissive Skrivelse fra den Hamborgske Magistrat, som truedes med Bombardering. Derpaa blev slagen en Medaille med et atten Gange igientaget P. Betydningen deraf skal være følgende: Propter Preces Plurium Principum Propinqvorum, Pius Patriæ Pater Petulantibus, Pristinæ Perviciaciæ Poenitentibus, Poena Prætermissa, Pepercit, Pacem Petentibus Permissit.

ninger ved Drogheda, Ballymore og Achrim, ligesom de siden, med største Tapperheds Roes, tjente i Nederlandene mod Frankerig.

Kongens
Død.

Endelig kom Kong CHRISTIANS Tid til at gaae hen og sove med sine Forfædre. Da han hørde, at Ober-Cammer Junker Lewin Knuth, saasom hans gamle Tiener og Gemys-Ben, var døed, spaaede han sig selv intet langt Liv, og opfyldte saadan Spaadom den 25 Aug. 1699 i sin Alders 54 Aar, efterladende, foruden sin Thronfølger, en Son ved Navn Prins Carl og en Daatter Prinsesse Sophie Hedevig, begge bekiendte af Alleslags christelig og Kongelige Ondter, og begge henlevende i eenlig Stand. Liget blev biesat i Roskilde Dom-Kirke. Symbolum var. *Pietate et Justitia.*

Det Trettende Capitel.

Kong FRIDERICI IV. Histories vigtigste Indhold.

FRIDERICH IV. (*)

Sans Fødsels-Dag som indfaldt den 11 October i Maaret 1671 blev dobbelt merkværdig, ved en Fornøelse af den Ældgamle Dannebrog's-Orden, hvilken hans Her Fader Kong CHRISTIAN, med Solennitet uddeelede til nitten velfortiente Mænd. I sin Opvejt og ved en omhyggelig Opdragelse, viiste den unge Herre sig vel lærvillig, dog alle ne i Henseende til Moderne Sprog. Temperamentet var Sangvinist, Humeuren munter, og meest inclineret til legemlige Øvelser, i hvilke ogsaa opnaaedes al ønskelig Gudkommenhed. Ao. 1692. antraade han, med sin Hofmæster, Geheime-Raad Hans Henrich Ahlefeld, som nyeligen havde været Envoyé i Engelland, en kort Udenlands- Reise, paa halvandet Aars Tid, for at besee det merkværdigste i Tydskland, Italien, Frankerig og Nederlandene. Ved sin Hiemkomst i følgende Aar, drog han med sin Hr. Fader, i den Campagne ved Ragsborgs Indtagelse, og ytrede tidligen sin Lyst til Helte-Gierringer. To Aar derefter, nemlig 1695, som var hans Alders 24de, holdtes

Opdragelse og udenlands Rejse.

(*) Der som jeg ved denne Konges Levnet opholder mig lidet længere: end ved de forrige, da skeer det, deels fordi de nyere Tidens Historie er os meest vedkommende, deels fordi ingen af vore egne hidindtil haver udgivet noget herom. Indtil en AMTHORS eller HOYERS udførlige Beskrivelse kommer for Lyset, kand dette lidet Udkaft være bedre end slet intet, og høyere giver man det ikke ud.

Egteskab. holdtes den 5 December paa Kiøbenhavn's Slot, Hans Kongelige Høyheds Bryllups-Fest med Prinsesse LOUISE, en værdig og særdeles gudelig findet Daatter, af Hertug GUSTAV ADOLPH til Mecklenburg Gustrau og MAGDALENA SIBYLLA, Hertuginde til Holsteen Gørtorp. (*)

**Regiment's
Antrædelse**

Den Fæderne Throne bestigede Kong Friderich ved sin Hr. Faders Død, den 25 Aug. Ao. 1699, og lod i sin paafølgende Regering af 30 Aar, Kiendeligen see, at han ikke vanslegete fra

**Person og
Caracter.**

sine Høyloflige Forfædres Edelmødighed, Menniske-Kiærlighed og andre Dyder. Ansigtet, særdeles Dydene, distingverede sig ikke lidet fra det almindelige, og Mienen var heel Majestætisk, dog blant det med en naturlig Venlighed. En god Deel mindre end hos hans Forfædre, var Legemet's Væxt, saa og Constitutionen ikke den stærkeste, men paa Mod og Mandighed, Flid og Lust til sin Gierning, Retssindighed i at domme sit Folk, og Barsomhed i at bruge sin ubundne Magt, med idelig Hensigt til den himmelske Over-Herre, var han endogsaa et Model for alle Herrer af sin Stand. Langsom til at tale, og langsom til Vrede, ja med sin Sagtmødighed satte han undertiden sine daglige Tjenere, som selv have fortalt mig det, i stor Forundring. Da Forfarenhed, som hans bedste Læremæster, vistes hvor fornødent det var, at en Konge, saa vidt mueligt, saae til med egne Dydne,

(*) Med adskillige Kongelige Børn blev dette Egteskab af Gud velsignet, siønt ingen af dem naaede nogen mandig Alder, uden Hans Majestæts ældste Søn og Thronfølger Høysal. Kong CHRISTIAN VI. og Hendes Kongel. Høyhed Prinsesse CHARLOTTA AMALIA, som HErrens Godhed endnu længe ville holde i Live, til et utvøleligt Exempel paa Troens Kraft i gode Gierningers Dvølse.

Dyde, antog han sig Justitz- og Finantz-Væsnen, saavel som andre Sager, i egen Person, saa alvorligen, at mange Timers Natte-Sovn bleve afbrudte, for at giennemlæse og udgiøre de Ting, hvilke flere af hans Tienere tillige ikke havde overkommet, og dette opvakte Forsigtighed hos Embeds-Mændene i alle Stænder. Ja heel urettelig var hans Glid og Troeskab i den store Regenter-Pligt, at komme efter Sandhed, som allermest vil skule sig for dem der mindst kunde undvære den, item den Pligt, efter Guds Exempel, at bøye sit Dre til de Klendiges Raab. Som en særdeles Prove herpaa tiener den hofstpriselige Anstalt, hvilken ved et Kongelig Patent af 24 Febr. 1725, blev kundgiort og virkelig fuldbyrdet, nemlig at enhver Undersaat uden Persons Forskiel, særdeles de som enten beklagede sig over Undertrykkelse, Rettens Fornegtelse og Modstand af dem, hvis Embede udfrævede anden Adfærd, eller ogsaa, de som vidste noget nyttigt Forslag at giøre, til almindelig Belfærd, Lovenes nøyere Efterlevelse, Misbrugs og Underlæbs-Affkæffelse 2c, naar de underskrev Memorialen med egen-Haand, kunde de ogsaa med egen-Haand overgive den til Kongen Selv, og nyde den Naade, at see hans Ansigt, samt med gandske faa Ord, sige deres Erønde, og det hver Onsdag, fra Klokken 10 til 11. eller umiddelbar førend Kongen gik i Kirke, da Hans Majestæt lod sig finde ved et Bord, paa hvilket stod et lidet Skrin. Der i lagdes de samtlige Memorialer. Naar Timen var til Ende, blev det tillukte Skrin indbaaret i Hans Majestæts Cabinet, Nøglen giemmet i hans egen Lomme, og Papirerne, i de der til udsatte Aften-Timer, med egne Dyde efterseete, samt naar de fandtes betydelige, tagne i nøyere Overveiesse. Sandelig en Mine, som i denne Hærres moralske Billede, synes at glimre af ret Kongelige Hovet-Dyder, nemlig

Arbejds-
samhed.

Sandheds-
Kærlighed.

Naade, Retfærdighed, Sandheds Kierlighed og største Omhu for dem, som mindst kunde Hjelpe sig selv. Imidlertid var mange Aars kostbare Forsaring, meere end speculative Videnskaber, det som gjorde denne Herre til en af hans Tids allerviseste og omhyggeligste Konger. Ved Regeringens Tiltrædelse, savnedes de ældre Raadgi vere, og i Raadet havde han hidindtil selv ikke haft Deel.

Gammel
Trette med
det Gottorfske
Huus.

Den Stridighed med det Fyrstelige Gottorfske Huus, om Ret til at bygge Fæstninger midt i et Land, omgivet med Kongens Lande, altsaa det vigtige Spørsmaal, de Statu in Statu, var, som tilforn fortællingen er meldet, ikke grundig afgjort. Hertugen krævede det som Danmarks Sikkerhed ikke tillod, nemlig Jus Armandi. Han ville ikke bindes ved det Løfte, som formedelst Arresten i Rendsborg var afsvungen, nemlig Afkald paa Souverainiteten. De Danske sagde: Dens Tilstaaelse var først Kong FRIDERICO III. afsvungen i den Kiøbenhavniske Fred, da han ligeledes syntes arresteret i sin belejrede Residens, folgelig, de afsvungne Løfter paa begge Sider, lige gyldige. Denne Stats-Øygdoms grundige Cuur, ved Sønder-Jyllands, som unegtelig et Dansk Lands Reduction til Kronen, var nu vel Kong FRIDERICO IV. forbeholden, men noget tidlig og i de urette Omstændigheder, ville man strax sette et Forsøg derpaa, hvilket ikke saldt ud efter Onske.

Giver Anledning til en farlig Krig.

I Foraaret 1700 drog den unge Konge med 20000 Mand til det Slesvigske, lod Skanserne ved Husum, Fridrichstadt, Zollingstedt og Svabsted indtage, og den stærkere Fæstning Tønningen belejre. Det bragte strax Sverrig, Holland, Hannover og Celle i Harnisk. De sendte til Hertugens Undsetning, ogsaa 20000 Mand. Deraf saaes, at den rette Tempo ikke var taget, da alle Naboer sadde i Roelighed.

Dog

Dog blev det ikke heller herved. Den 20 Julii indfandt sig paa Kiøbenhavn's Rhede, en foreenet Flode af Engelske, Hollandſke og Svenske Skibe, som den 21, 27 og 30te i samme Maaned, begyndte at bombardere denne Hoved-Stad, skønt uden nogen skadelig Virkning, være sig at det en endnu var deres fulde Alvor, eller og at de ikke kunde komme nær nok, formedelt nogle med Canoner beplantede Pramme, som vist nok holdt dem tilbage, ja ved en stærk Tid, tvang nogle Svenske Skibe til at kappe deres Anker-Dov, for at undgaae. Den 4de Aug. saae det noget farligere ud, da den unge Helt Kong CARL XII, som siden levede og døde i Krigens Lue, saasom sit Element, aabnede her sit allerførste Feldtog, og selv anførde 8000 Mand, hvilke under tilstrækkelig Beskærmelse af deres Krigs-Skibe, gjorde Landgang ved Humlebek, 3 Mile Norden for Kiøbenhavn, og strax efter, bleve forogede indtil 14000. Den Modstand de sandt af nogle hundrede Bønder og Dragoner, var saa got som slet intet. Kongen var med sin Armeé i Holsteen, og Kiøbenhavn eller Helsingør torde man en blotte for sin Garnison. Nogle Canoner paa den endnu kiendelige Skanse ved Humlebek, bleve fra Skibene af, snart dæmpede. Oberst-Lieutenant Legel søgte paa Strand-Bredden, med et par Esquadroner, at hindre Landgangen: Men det var meere for Anstændighedens end Nyttens Skyld, da at sette sig til Værge. Virkningen blev Fred. Kong CARL marscherede mod Kiøbenhavn, men vendte om, da ham ved Rungsted modte den Tidende, at de allierte Magters og Kongens Sendebud, allerede den 18 Aug. paa Travendahl, havde afgjort Sagen saaledes: Alting skulle blive ved det forrige.

Svenskes
Tudfald i
Sjælland.

Travendahl
ſte Fred.

Imidlertid vare disse første Lære-Penge ikke gandske forgiøves udgivne. Kong FRIDERICH saae, at til Land-Børn, saavel som andet Brug, behøvedes en ordentlig indrettet og vel øvet Land-Militz, som hidindtil fattedes baade her og i andre Europæiske Riger. Paa dens Oprættelse var han strax betænkt, og siden bleve de fleeste andre Magter hans Efterfølgere deri. An. 1701 den 22 Febr. var man færdig dermed, da 18000 af de dertil beqvemteste Bønder-Karle, i alle Danske Provinser, bleve inddelte i Compagnier og Regimenter, samt med Mondering, Gevær og Officerer forsynte. Til deres Opmuntring blev ogsaa derhos den forrige, saa kaldte Vornede-Ret affkaffet i de Provinser, hvor den af Arilds-Tid havde haft Sted, nemlig i Siceland, Laaland, Falster og Møen, skient baade der, og i de øvrige Provinser, Bønder-Karlen, ikke Qvinde-Rønnet, blev bunden ved sin Gode-Stavn, indtil han ved Indrullering i visse Aar, havde tient sig frie. Saa har og denne Sag, i følgende Tider, haft sine Forandringer, som ikke høre herhid. Af hværvede Tropper til Hest og Fods, overlod hans Majestæt, næste Aar, 6000 Mand, i Kærsferlig Tjeneste, hvilke An. 1702 under General-Feldmarschal Gyldenløvs Commando, marscherede til Italien, og i Slaget ved Luzara indlagde sig stor Ære, samt siden gjorde Tjeneste i Ungarn, under General-Lieutenant Zarboes Anførelse. De 7000 Danske, som fra Irland og Engelland vare overførte til Nederlandene, og tagne i Hollandsk Sold, samt forøgede indtil 10000 Mand, bleve ved Hertugen af Vyrttemberg An. 1704, i det store Feldt-Slag ved Hochstedt, saaledes anførte, at hvær Mand tilskrev dem den anseeligste Deel af en Seyer, som det indske Riges Frihed syntes at komme an paa, og derfor ved en Medailles Inscription blev kaldet

Landmilitz-
ens Opræt-
telse.

Danske
Hjelpe-
Tropper
udenlands.

faldet Maxima, sed multo Danorum sanguine parata. Ikke mindre signa-
liserede sig disse Hiaspe-Tropper i næste Aar 1705, ved at forcere den
brabandske Linie, og fornemmeligen An. 1706, i Slaget ved Kamelie,
hvor General Johan Rantzow, med det Danske Ryttarie, afflog og
ruinerede de Kongelig franske Huus-Tropper eller Liv-Garder, som
holdte sig for uovervindelige.

Hjemme var Kong FRIDERICH imidlertid betænkt paa almindelig
Belfærds Befordring, i Borgertlige og Kirkelige Ting. Udenlandske
Fabricanter og Manufacturister bleve, ved anseelige Friheders Tilbud,
inviterede, samt Nationens neutralske Skippere opmuntrede til at søge
deres Fordeel af den daværende Spanske Successions-Krig. Til Norge
gjorde Kongen i Foraaret 1704, en Reise og blev allevegne anset efter
Sandhed, som Landets milde og omhyggelige Fader. Ved sin hjem-
komst saae han Fridrichshavns Citadel-Kirke, ligesom i næste Aar
den nye Garnisons, eller Herre Zebaoths Kirkeindviet. Samme Tid,
nemlig i November 1705. affendtes til Frankbar i Ostindien de første
Missionarier til Hedningens Omvendelse, navnlig Bartholom.
Ziegenbalg og Henrich Plutschow. Tillige var man, som billigt,
betænkt paa tielinge Midler til at rense og forbedre Lære-Standen hjemme
hos sig selv. Saadant Dyemerk havde den meget christlige Forordning
af 1 Aug. 1707 om Lærernes nyere Provelse og Udvalgelse 2c. Skade
var det, at de da anordnede Seminaria Candidatorum ikke komne
i Stand.

Reise til
Kongeriget
Norge.

Ostindisk
Mission.

Aaret derpaa, nemlig 1708 i November, blev ufremodentlig fore-
taget en Reise til Italien, da Hans Majestæt i Venedig ankom den

29 December og med allerførste Vres Beviisninger af Senatet blev modtagen, hvilket ikke mindre skeede af Stor-Hertugen i Florens.

Kenise til
Italien.

Paven, CLEMENS XI. lod ham ved sin Nepote Zanibal Albani indbyde til et Besøg i Rom, hvor allerede gjordes store Anstalter til Modtagelsen. Men da Hans Majestæts Reise-Prest Mag. Iver Brink, ved Breve blev advaret, om et gandske ugrundet Rygte, Religionen angaaende, ville Hans Majestæt strax viise langt andet, og sendte derfor et Par af sine Cavallerer til Rom, for at lade sig betakke og undskyldte, efter som Tiden tillod ikke at gaae videre (*). Kort efter begav man sig paa Hjemreisen, og ankom den 25de May til Dresden, hvor Kong AUGUSTUS, efter sin sædvanlige Magnificense, anvendte al Stid paa at divertere Kongen og i en gandske Maaned, ikke ville slippe saa fær en Gæst, men ved daglig afvejlende Paafund, lod holde saa mange og store Festiviteter, at samme i en egen Bog ere beskrevne. Siden fulgtes begge Kongerne med hverandre til Berlin, hvor Kongen af Preussen beholdt dem hos sig i fiorten Dage, hvilke af disse tre Kronede Hoveder bleve anvendte paa visse Raadslag, om den kort efter paafulgte Alliance.

Krig med
Sverrig.

Dennes Hensigt ytrede sig et Fierding-Aar efter Kongens Hjemkomst, nemlig den 28 October, da Krigen mod Sverrig blev declareret ved et Manifest, som indeholdt adskillige Besværginger af ulige Vigtighed. Den vigtigste var vel, at de Svenske, som hidindtil
selv

(*) Sal. Geheime-Raad v. Thienen, som selv var med i det Vrende, har sagt mig, at Paven's Gienfvar bestod i den Theologiske Compliment: Det er vore Synder, som have forvo:dt at Kongen ikke kom til os.

selv vare frie for at betale Told i Dre-Sund, beviisligen havde folgt de-
 res Passer til fremmede Nationers Skippere, og derved længe berøvet
 Kongen sin Rettighed, siden det ikke var vanskeligt, i Stokholm at
 faae saadanne Søe-Passer. Fleere og vigtigere Marsager, lode sig let
 slutte, særdeles Dannemarks Fornærmelse ved den Travendallse og
 nogle Ældre Freds-Tractater, men saadant blev ikke uanført. Med den
 Rusfisse CZAR PETER I. og Kong AUGUST af Polen, saasom Kong
 FRIDERICHS Sødsfende-Barn (hvilken Kong CARL nyeligen havde stød-
 t fra Thronen og sat STANISLAUM der paa) var sluttet een De- og
 Offensiv Alliance, mod en Naboe, som syntes dem alle lige farlig.
 Om denne Krigs Føye og Fornødenhed herde man til Høve præ-
 dikes baade pro og contra af visse Geistlige. Begge Parter
 bleve befalede at ikke blande sig i Stats-Sager. Den 12 November
 gik Landgangen paa Skaane uden Vanskelighed for sig, dog ifkun med
 16000 Mand, meest Infanterie, som i næstfølgende Foraar skulle for-
 stærkes. Helsingborg og nogle andre smaa Fæstninger kaastede ikke
 meget at indtage, dog foresaldt ved Christianstad en Trefning, i hvil-
 ken de Svenske bleve drevne paa flugt og 500 tagne til Fange, samt
 Staden erobret den 23 Januarii. Da Foraaret nærmede sig, og tillige
 en uventet Svensk Armee af 23000 Mand, indfaldt ogsaa det Vanheld,
 at den Commanderende General Greve Reventclau, som i Italien
 havde gjort General Feldt-Løjtnants Tjeneste, og af Prins Eugenio,
 var Kongen sin Herre særdeles recommenderet, fik Feberen og maatte
 to Dage førend hans Nærværelse høyligt behøvedes, lade sig
 paa en Baad overbringe til Rishenhavn. Bedre var den Svenske
 Armee forsynet, da samme den 10 Martii ansørdes af General Greve
 Mag-

Landgang
 paa Skaa-
 ne.

Liden Sej-
 er ved Chri-
 stiansstad.

Magnus Steenbuck, og ved Herre-Gaarden Pilskiøb, ey langt fra Helsingborg, usformodentlig, saavel som med langt større Mandskab, angreb de Danske. Over disse tilfaldt det den tapre og velsforsøgte General Tøegen Rantzov, i Grev Reventlovs's Fraværelse, at antage sig Commando, men han fik snart sit Bane-Saar og Armeen savnede saa got som al Anførelse. Nogle Regimenter, særdeles Liv-Garden, gjorde paa egen Haand, langt meere end man kunde have ventet, bragte ogsaa midt i deres Confusion, den fiendtlige General Burenskiold og flere Fangne til Kiøbenhavn (*). Dog var de Svenskes Seyer fuldkommen, og Slaget saa Decisiv, at man ved Bedækkelse af de Helsingborgske Skanser, knap fik Tid at overbringe til Helsingør, det Mandskab som ikke var omkommet eller taget til Fange, da man af begge Slags, savnede henved 5000, samt Feldt-Artilleriet og andet meere. Næste Sommer søgte General Admiral Gyldenløve med en usædvanlig stor Flode af 36 Rang Skibe, den Svenske, paa adskillige Steder, men som denne havde ifkun 21 Skibe, ville den ikke holde Fod, og da samme den 4 October blev angreben, ey langt fra Kiøbenhavn, satte den sine tverde største Skibe, af hvilke det eene kaldtes tre Kroner sørende hundrede Stykker, paa Grund, og opbrændte dem begge under Dragse, hvorimod det Danske Skib Dannebrog, af sin egen Tid blev

Langat større Tab ved Helsingborg.

Svenske Skibe jagtede paa Grund.

(*) Hr. Nordberg som i Kong CARLS Historie Tom. II. p. 52. udforklaer beskriver dette Slag, tilstaar at de Danskes høyre Fløy først holt sig saa brav, at det slog de Svenskes venstre under General Burenskiold tilbage, og at Gustav Løvenhaupt med Reserven, var den, som satte Actionen atter i god Stand. Sammeseds roser han General Rantzovs Tapperhed i høyeste Maade. Wiist nok, var her Kiernen af den Danske Armee, men ifkun dens mindste Deel som daglig ventede Forstærkelse. De Svenske vare 23000, altsaa 7000 stærkere.

blev antændt og under den brave Commandeur Zvitfeldt, endda blev ved at forjage Fienden, indtil det med 800 Mand sprang i Luften.

Et dansk Skib sprang i Luften af sin egen Tid.

Maret 1711 tilførde den Kongelige Residens-Stad Kiøbenhavn en pestilentialff Syge, som borttog mange tusende Indbyggere, og nødte den Kongelige Hofstat, at drage til Kolding-Huus, hvor den opholdt sig i Mar og Dag. Efterfom Pesten først ytrede sig i Helsingør, meente nogle, at den ved Skippere var bragt der hen fra Danskig, som tillige med flere Polffe Steder, myeligen havde været hiemsøgt dermed. I

Hiemsøgel-
se ved Pesti-
lentz.

Augusto gjorde General Feld-Marschal Baron Lovendal, med 7000 Normænd et Indfald i Bahuus-Lehn, dog ikkun paa kort Tid, og uden anden Hensigt, end at holde Fienden hiemme, og derved befordre Kongens Anslag paa Vismar. Thi i samme Maanet mønstrede Kongen ved Hamborg sin Armeé af 27000 Mand, lod 6000 deraf blo-

Vismar
blokeret.

qvære Vismar og de øvrige marscherede til For-Pommern, hvor de indtog Damgarten og lettede Beyen for de Sachsiske, saasom Allierte, at bemæstre sig Demin, Treptov og Anklam. Baade Stralsunds og Vismars foresatte Beleiring maatte opsettes, efterdi de til Artilleriets Overførelse gjorde Anstalter sloge Feil. Dette mærkede Commandant Schütze i Vismar, og vovede den 5de December et Udfald med 3000 Mand og 9 Canoner. General Leegaard, som Commanderede Blo-

Seyer sam-
meds.

qvaden, tog saaledes imod dem, at 500 bleve nedlagte, over 1900 Fangne, og de øvrige forfulgte indtil Porten. Dette anseelige Tab fortrød General Gouverneuren Grev Velling saa meget, at han strax satte Commandant Schütze af fra sit Embede. Endskiont den Seyer, som

kaastede de Danske ikkun 135. Mand, banede Bey til Stadens Erobring ved Garnisonens Svækkelse, maatte man dog afstaae fra sit

Saa og til
Søes un-
der Pom-
mern.

Forset, da Artilleriet eller egentlig dets Laveter bleve ude, og Vinteren indfandt sig med Strengthed. Næste Sommer Anno 1712, indlagde den Danske Admiral Christ. Thoms. Sehested stor Vre under Ryggen, paa de Pommeriske Kyster, hvor han med saadanne Pramme, som tilforn ikke vare seete paa Øster-Søen, aabnede sig en Ven, hvilkken den Svenske Admiral Zentk holt utilgængelig, og derfor laae sikker, indtil han af Sehested blev canoneret og jaget til Stralsund. Efter dette Forsøg, brugte han atter samme Fartøi paa en anden Expedition, ved den Øster-Side af Odersflodens Aabning, og der trængde Fienden saaledes, at han maatte retirere sig til Lands. CZAR PETER, som ikke lidet piquerede sig af sit Sømandskab, kom samme Tid med sin Flode under Ryggen, og admirerede meget Sehesteds Snildhed og Mandom. Kort efter saae man Virkningen, nemlig, at henved 100 Svenske Kofsardie-Skibe, bleve imellem Tornebusken og Jasmund, deels opbragte deels jagede paa Stranden og opbrændte. Imidlertid havde denne Transport-Flode allerede fundet Leilighed til at losse sin fornemmeste Ladning, bestaaende i 13000 Svenske under General Steenbuck's Anførelse. Kong Friderich var, med 16000 Mand, den 1 Aug. gaaen over Elben og havde beleiret Stade, samt ladet denne Hovet-Fæstning i sin Overværelse saaledes Bombardere, at samme den 7 September blev tvungen til Overgivelse. Da Kongen der var færdig, fik han snart at høre, hvor stor Forstærkning den Svenske Armee i Pommern havde faaet, besluttede derfor at gaae tilbage over Elben, saa snart som Sift-Bremen var taget i Besiddelse. Dette skeede, man forfriskede sig nogen Tid ved Hamborg, og marscherede mod Aarets Ende, ind i det Mecklenborgske, for at opsøge General Steenbuck og i Samfund med

Stade tvin-
ges ved
Bombarde-
ring.

de Allierede, Russer og Sachser, giøre Ende paa hans Magt i Pommern. Nu, Steenbuck lod sig finde, førend nogen havde ventet ham. Af Besætningerne i Stralsund og Vismar, trekkede han til sin Armees, alt hvad som kunde mistes, men allermest forlod han sig paa en Fordeel, som han vidste at være sine Modstandere endnu ubekjendt, eller i det mindste endnu ikke brugelig, nemlig det Vaafund af saa gesvinde Skud, at een af hans Canoner, i samme Tid, gjorde Tjeneste for tre eller 4 (*).

Kongens Hovet-Quarteer var i Gadebuck, fire Mile fra Vismar. Feldt-Slag ved Gadebuck. Der saae man i Morgenstunden den 20 December de Svenske i Anmarsch over en Mose, paa hvis smale Bey, nogle raadede at Canonere dem, andre, som syntes, derved vandtes ikke Vre nok, ville unde dem fast Fod, og atter andre raadede til at giøre i en hast Ulve-Grave for den Danske Armees Linie, indtil Russerne, som vare i Anmarsch, kunde komme, til at foreene sig (**). General Lieutenant Deviz, som førde det Danske Rytterie, ville strax slaae og meenede, at Feldmarschal Fleming, med sine 7000 Sachser ville giøre det samme. Denne tænkte anderledes, og biede ikke efter Udsaldet, men marscherede strax tilbage, foruden at løsne noget Gevær (***) . Steenbuck indlagde her, ligesom

S 2

i Skaa-

(*) Vaafunderen af disse hastige Canon-Skud angives af de Svenske at have været deres Oberst-Lieutenant Cronstedt.

(**) Dette Raad, som var General Scholtens, grundede sig, blandt andet, paa Fiendens Overmagt i Mandskab, endogsaa efter Hr. Nordbergs Tilstaaelse, naar han i Kong CARL XII. Historie Tom. II. p. 261. setter Listen, saaledes: Svenske 19 Batailloner og 58 Esquadroner. Danske 18 Batailloner og 47 Esquadroner.

(***) Ikke allene ingen Hiælp, mens endogsaa stor Hinder og Forvirrelse renste sig af Sachsernes Nærværelse, da de uventelig brøde Linien og gik bort, før Slaget

Uhykkeligt
for de Dan-
ske.

i Skaane, stor Ære. De Danskes venstre Fløy blev strax bragt i Uorden, satte sig dog igien og nedlagde et heelt Regiment Dalekarle, men det varede ikke længe, førend heele Linien var brudt og blandet meest ved Fiendens Canoner. Kong Friderich, som selv holt Balpladsen længere end de fleste andre, brugte mange Opmuntrings- og Overtalelsses Ord, men alle omsider forgieves. Den Viborgske Lands Militz, commanderet af Major Meisner, var den, som troeligst adlydde sin Konge. Den formerede Bataillon Guarrée, blev staaende uryggelig paa Balpladsen, gav Tid af alle fire Kanter, og opofrede sig saaledes, at gandske faa bleve til overs. Hvor meget dette kaastede Fienden er ikke ret bekiendt, da han, som Mæster af Balpladsen, ikke kundgiorde sine Dodes Tal. Men af vore faldt vel over 2 til 3000 og blandt dem særdeles en Høy fortient Mand, General Gregers Daac, den sidste af sin Ældgamle og berømmelige Stamme. At Hans Kongelige Majestæt den gang ikke selv faldt i Fiendens Haand, men ved Duvene,

get begyndtes, saa det var uden Grund, at Svensken tilskrev sig en Ævret over Sachserne, formedelt Opkriften paa en Medaille, med de Ord: DANI & SAXONES, Deo ultioe, a Stenbockio ad Gadebusch, sub Solkit. bram: 1712 victi. Belbemeldte Hr. Nordberg forestiller loco cit. Denne Fegting som meget haard og roser, med en priselig Upartisthed, de Danskes ikke mindre end sine Lands-Mænds Tapperhed. Hans egne Ord ere disse. Det Danska Infanteriet fåctade som bras Folt. När begga Partierne komma til hopa med Werjorna, blef der ett Stimande, som intet stôr til at bestrifwa. Man såg røda och blå Kockar så blandada innam hwar andra, at når Swenska Cavalleriet brôt in, gif den ena hopen med den andra öfwer Lands. Ja, man så Swenska och Danska Officerare, som under Trefningen gått i Enwigs Kamp, til des begge hade med Werjorna i Lifwet tillicks stupat.

Omveje, og i den mørke Nat, undkom til Oldsloe i Holsteen, var vist nok Guds særdeles Forsyn at tilskrive. Den Svenske Armee gik nu frem ad til Vismar, og affatte der 500 Danske Fanger, dernæst over Traven i det Holsteenske, hvor Landet blev sat i Brandskat, og Staden Altona, den 7 Jan. 1713 næsten gandske afbrændt, meest efter Overtalelse af Grev Velling, forrige Gouverneur i Stift-Bremen. Imidlertid samledes den adspredte Danske Armee, foreenede sig med de Allierte Russer og Sachser, og satte efter Steenbuck, som over den tilfrosne Eider-Flod, gik af Ditmarschen ind i Eiderstadt, og besatte Fridrichstadt, hvor Russerne kort efter dreve ham ud med stormer Haand. Siden søgte han sin Tilflugt under Canonerne af den Fyrstelig Gottorpiske Fæstning Tønningen, i hvilken han den 14 Febr. blev indtagen efter Hertug CARL FRIDRICHS skriftlige Ordre til Commandanten Wulf, dateret Carlsberg den 23 Jullii 1712, og bekræftet ved Administrators Hertug CHRISTIAN AUGUSTS Skrivelse af 19 Jan. 1713. gandske tværtimod den, samme Aar med dennem sluttede Neutralitæts-Tractat, hvorfor hine Ordre til Commandanten holdtes hemmelige, saa blev og, i samme Maaned, af Grev Steenbuck sluttet en defensiv Tractat med det Fyrstelige Gottorpiske Huus, hvilket alt af de foresundne Originaler siden ved Trykken er publiceret, og viser, hvad Grund og Høje det høyligen fornærmede Danmark havde, ved denne givne Anledning, at uddrage af sin Fod, den Torn, som længe havde siddet deri, og ofte opvakt de smerteligste Søleser. Følgen var da en Sequestration af det Siendtlige Gottorpiske Hus's Andeel. CZAR PETER den store, som vidste, hvor mange Forsikringer den Fyrstelige Administrator havde givet om en fuldkommen Neutralitæt, saldt paa haarde Anslag mod

Altona
afbrændt.

General
Steenbuck
søges af de
Allierte, og
tager Til-
flugt i Tøn-
ningen.

Der over
indtages de
Fyrstelige
Lande.

denne Herres egen Person, og lod sig, ved Kong FRIDERICHS Forbon, Knap formilde (*). I Tønningen begyndte Tiden at falde Grev Steenbuck lang, og tillige Haabet om Undsætning langt borte. Byen var stærk bloqveret, Levnets-Midlerne gik med, og forsloge ikke til hans Armee, endskjønt den samme Dagligen bortsmeltede, følgelig saaes alt for sig dig,

(*) Siden Sønder-Jylland, under Navn af det Slesvigke Fyrstendom, blev forelehnet til adskillige appanagerede Prinzer, haver det i mange hundrede Aar, fortient Navn af et Striids-Ehle, ja af en aaben Blods-Kilde for Danmark. Merkeligt er det, og tiener til Vidnesbyrd, om al menneskelig Wiisdoms Ufuldkommenhed, at de samme fire Danske Regentere, som have begaaet denne vigtige Stats-Feil, vare just nogle af de priseligste Personer, som have besiddet den Danske Throne, nemlig WALDEMARUS VICTORIOSUS, MAGRETA, CHRISTIANUS I. og CHRISTIANUS III. Mod den sidste Arvs-Ekiste protesterede den myndige Statholder H. Rantzow og spaaede tydeligen om de ulykkelige Følger, som ved det da næsten allevegne indførte Jus Primogenituræ, kunde have været forekomne. Dog syntes disse Følger endnu taalelige, indtil Aano 1658. da den Roskildske-Fred tvang Kong FRIDERICH III. til at indromme det Gottorpke Huus Souveraniteten i sin Andeel af bemeldte Land. Fra den Tid af, følede Danmark fuldkommeligen, at det bar Jld i sin Barm og husede den allerfarligste Fiende, som ideligen foreenede sig med Sverrig, og satte Danmark i Ruide, særdeles ved at bygge Fæstninger inden dets Grendse. Naar saadant settes forud, da sluttes, at Kong FRIDERICH IV. maatte ansee det for den største Tiensete, at det Fyrstelige Gottorpke Huus, aabnede sine Fæstnings-Porte for den flygtige Svenske Armee i Tønningen, altsaa brod sin ved Tractater tilfagte Neutralitet, og følgelig viiste god Grund til de Danstes gamle Klagemaal over en utaalelig Fare. Dermed gav man Kongen selv Sværdet i Haanden, og underkastede sig alt hvad som blandt Menneskene paa alle Sider, bæres med Navn af Jure Belli. Ubførligere Beretning læses her om i de Breitenauske og Amtorpke Staats-Skrifter, hvor alle det Gottorpke Husets Indvendinger finde deres Besværelse.

dig, at hans Raad om at ravagere Synder og Nørre-Jylland, samt derfra at lade sig overføre til Gottenborg, gif ikke an, om han end i Tide havde forsøgt det, thi 5000 Nørske Soldater og en Snees Tusende armerte Jydske Bønder, ville have mødet ham for til, og af de Allierte faaet Hielp nok bag ved. Han maatte altsaa den 17 May bide i et suurt Vble, marschere ud med sine overblevne 11000 Svenske Soldater, og nedlegge Raarden for Kong FRIDERICHS Fodder, da den Fyrstelige Commandant fik Frihed, at holde sig med sin egen Garnison, saa længe han kunde, hvilket varede indtil næstfølgende Vinter, da 800 Mand og 140 Canoner ligeledes bleve overgivne og Fæstningen slejset, saa blev og det af Naturen befæstede Helgeland, noget tilforn, indtaget ved General Major Wilster. Imidlertid marscherede de Allierte til Pommern, og indtog adskillige Fæstninger, særdeles Stetin, som faldt i Ruffernes Hænder, og kort efter mod 400000 Rdlr. blev afstaaet til Kongen af Preussen, der endelig ogsaa traade til de Alliertes Partie.

11000
Svenske
fanges.

Fæstningen
sleifes.

Til Søes foresaldt i Aaret 1715 adskillige Drefninger, som meget lettede Operationerne paa det tørre. Den 24 April fandt Skouthvacht Gabel den Svenske Grev Vachtmæster med 6 Krigs-Skibe imellem Als og Femern, og da hans Esquadre var 2 Skibe stærkere, slog han dem saa, at intet undgik, men af 3000 Mand, over 1800 toges til Fange og resten omkom, skiont det ikke kaaftede Gabel 100 Mand og et Par hundrede Blesserte. For at undsætte Pommern, havde de Svenske samlet næsten all deres Søe-Magt i 21 Orlogs-Skibe, under Admiral Sparre, hvilken lod det, den 8de August, komme an paa et Søe-Slag under Rygen, ved Tasmund. Den Danske Admiral Just Juell, hvis Flode var den anden voksen, blev midt i Slaget dræbt af

En Svensk
Esquadre
slagen af
Gabel.

Den Svenske Flode
slagen af
Rabe.

af et Canonskud paa sit Skib *Justitia*, ligesom de Svenske mistede *Lilie* og *Zenk*, samt meget Folk og maatte tage Flugten til *Carlsrone*, hvor hen de af Admiral *Rabe*, efter 7 Timers Modstand, bleve drevne, indtil *Natten* skildte dem ad. De Danstes Tab var 611 Mand, men *Bindingen* en *Seyer*, som spildte *Fiendens* Anslag paa *Rygen*, og tillige gjorde *Luft* for *Schesteds* Flotille, som understyttede de *Alliertes* Foretagende til *Lands*. Uden hans Hiælp, havde det været umueligt at gjøre *Landgang* paa *Rygen*, og ved dets *Overgivelse*, at vinde *Stralsund*. Den Svenske Flotille, bestaaende af 9 Skibe, gjorde hvad den kunde, for at holde *Schested* ude af det smalle *Dybb*, imellem flakke *Grunde*; men efter at han den 24 September, havde udholdt baade *Skibenes* og *Land-Batteriernes* Ild, trængde han den 25 lykkeligen igiennem, og saa snart han kom ind, ruinerede i en Hast, alle Svenske Skibe, saa at intet undgik. Begge Kongerne af *Dannemark* og *Preussen*, som stode paa *Landet* og saae til, vare glade ved at see deres *Hensigt* nu næsten opnaact, thi til at overføre paa *Land-Rygen* 18000 Mand *Danske*, *Preussiske* og *Sachsiske*, samlede man i en *Maanets* Tid, 500 af alle *Slags* smaa Skibe og *Fartøyer*. Til *Lands* var *Stralsund* allerede indsluttet og et *Forværk* borttaget, men saa længe *Rygen* stod aaben, var det langt fra, at Kong *CARL XII.*, som da i egen *Person* var ankommen fra *Tyrkiet*, ville vige den *Endske* *Bund*. *Landgangen* skeede den 16 November 1715 ved *Strefkau*. Næste Dags *Morgen* ankom Kong *CARL* med 4000 Mand, meest *Rytterie*. Han gav de *Danske* under *General Devizes* *Commando*, den *Ære*, at gjøre sit *Hovets* *Anfald* iust paa dem, og det med en *Furicus* *Hestighed*. Men de *Tydske* og *Svenske* *Regimenter* holdt ham, med *Vajonetten* paa *Glinten*, 10

Derved be-
fordres de
Alliertes
Landgang.

Gange

Gange tilbage og jagede, den tredie Gang, hans gandske Magt saaledes paa Flugt, at da Kongen selv mistede sin Hæst, saa og nogle hans bedste Generaler, særdeles Prinken af Zessen Darmstadt, Daldorf og Bassewitz vare fældede ved hans Side, retirerede han sig endelig til Stralsund, efterladende i Febr: Schanze, Resten under General Marschalls Commando, med Ordre, ikke at overgive sig, men slaae indtil sidste Mand, thi hvem som undkom, ville han lade ophænge. Dog disse vare saa floge at udvælge Fængslet i Steden for Gallien, og overgave sig to Dage derefter, da paa deres Side savnedes Tusende og hos de Danske ikke 100, blant hvilke var Oberst Moltke og Major Mantouffel.

Svenske
slagne paa
Kysten.

Endelig saae Kong CARL, det var Hoytid at følge sine Venners Raad. Den 21 December begav han sig, paa et lidet Fartyg, ved Natte: Tid, og i hart Beyr, fra Stralsund over Øster: Søen, til Nstet i Skaane. Et par Dage derefter, overgav sig det længe beængstede og halv ruinerte Stralsund, til de Danske, dog saa, at Fangerne af Tydsk Nation, bleve deelte imellem de Allierte, men 1000 indfødte Svenske bleve overførte til deres Fæderne-Land. Dismar, som endnu var tilbage, blev indtil en beqvemmere Marsens: Tid, bloqveret. Om Nye: Mars Tid, 1716 begyndte en haard Frost, som holdt ved i nogle Uger og allerede havde lagt Broe imellem Siælland og Skaane. I denne Provintz havde Kong CARL samlet al sin overblevne Magt, og gjorde Mine til at vove det samme, som hans Far: Fader Kong CARL GUSTAV 1658. Dog det indfaldende Tøe: Beyr gjorde Isen og det derpaa bygte Anslag til Vand, følgelig maatte noget forsøges andensheds, nemlig i Kongeriget Norge.

Kong Carl
XII. forlader
Stralsund.

Som overgives
til de
Danske.

Kong Carl
gior Ind-
fald i Nor-
ge.

Finder god
Modstand.

Der aabnedes Beyen den 9 Martii, med 600 Ryttere, som paa Søe-
land gif over Grendserne, og ved en Broe, fandt langt større Modstand
end de havde ventet af Posteringen, bestaaende i et Par hundrede Dra-
goner. Med disse drev Oberste Kruse Svensken to Gange tilbage, og
saarede med egen Haand Arve-Prindsen af Sessen, ligesom General Po-
niatovski blev skudt i Halsen. Kong CARL kom i egen Person sin Svoger
til Hielp, trængde endelig igiennem, tog Kruse fangen, og da denne
fandtes meget hart saaret, var Kongen saa Edelmødig, at lade ham
ved sin egen Liv-Chirurgum, forbinde, besøgte ham ogsaa næste Da-
gen paa hans Seng i et Bonde-Huus, spørgende: Om Tyten havde
flere saadanne brave Karle som han. Svaret var: Naar Eders
Majestæt behager at rykke længere frem, skal de finde langt flere saa
brave som jeg. Dette viiste sig i Sandhed, thi da den commanderende
Generat-Lieutenant Bartholt Lyzow havde besat sine nærmeste Fæst-
ninger, og med 3000 Mand retrancheret sig ved Gillebet, for at af-
stikere Plassen til Kongsbergs Sold-Værk, samt ved Band siden at
kunde forene sig med de fra Dannemark forventede Hielp-Tropper,
saa marscherede den Svenske Armee, uden Ophold, indtil Christiania,
men efter Landets Leylighed, alt i maadelige Partier. Disse tabte un-
der Bøys idelig meget Folk, snart ved Skud fra Siderne, snart ved
at forcere de Forhugninger, som Fjeld-Bonden havde gjort i trange
Beye, saasom paa Bak-Bior og Gielder-Nasen, snart ved at foura-
gere og søge Forfriskning, hvor de holt sig sikre, men vidste ikke deraf,
førend de saae sig omringede og overmandede. Allervoveligst var det,
at de lode Fridrichshald og Fridrichstad ligge bag Ryggen. Dem
ville de og siden beleire, men saadant giordes umueligt derved, at den
af

af mange Mandoms Prover bekiendte Commandeur Tordenskiold, ved en Action i Dnynefilen, bemægtigede sig deres Artillerie og Ammunition, som strax skal meldes. Fra disse paa Ryggen liggende Fæstninger giordes nogle lykkelige Udfald, som opsnappede de fra Sverrig komne Breve og gjorde Correspondencen gandske usikker. Ved saadan Lejlighed blev særdeles den 15 Martii, Oberst-Lieutenant Weinholz og Major Theemar, tillige med nogle hundrede Mand og deres Chef, paa Moss slagne og fangne af den Fridrichstadskke Garnison. Den 13 Martii naaede Svensken Christiania, en aaben Bye med adskillige Forstæder; dog forsynet med det faste Citadelle Aggershuus, fra hvis dobbelte Mure, mange af Stadens Gader kunde beskydes, og da disse ere anlagte i lige Linie, saa torde ingen Svensk vise sig i Dvær-Gaderne, thi saa snart man fra Fæstningen saae en blaae Kiortel, kom en Canon-Kugle rullende efter den, hvor over Staden stod i Fare for at blive afbrændt, hvilket dog ikke var Kongens Agt, ligesom han overalt lod holde god Krigs-Disciplin, og vel inddrive store Skatter (særdeles af Borgereskabet i Christiania, hvor nogle hensatte i hemmelig Forvaring hvad kostbart var, og begave sig selv til General Lyzovs Postering) men ellers behandlede Normanden indtil videre, saa mildeligen, at man vel merkede Kongens Hensigt. End ogsaa nogle saa Snaphaner, som falt i hans Hænder, befænkede han med Ducater og formanede dem at blive hjemme herefter. For at tvinge Fæstningen, bleve Vand-Kenderne affkaarne og Besetningens 2000 Mand, begyndte at lide Vand-Mangel, undtagen paa Salt-Band fra Fiorden, og det Snees eller Jis-Band, som kunde smælttes. Men strax derpaa opvældede en tilforn ubekiendt Rilde i Commandantens, General Kleinaus Hauge

Svenske
slagne paa
Moss.

God Krigs-
Disciplin.

Aggers-
huus Fæst-
ning ind-
sluttet.

Guds For-
syn.

Svenske
slagte paa
Nordre-
houg.

Og flere
Stæder.

paa Fæstningens underste Deel, kaldet Høvet-Tangen. Denne gav Vand nok, saa længe det behøvedes og forsvandt siden. Dette er en Sandhed. Jeg har selv seet Stædet og hørt denne saavel som flere underlige Tildragelser, kort efter fortælle af mange troeværdige Vidner, endog saa af General Lyrzaus egen Mund. Medens Kong CARL opholdt sig her, streifede hans udsendte Partier mange steds omkring, men hart ad alle vegne til deres store Skade. Oberst Løven blev med sit heele Regiment Ryttere, den 27 Martii overfalden paa Nordre Houg og ved Oberst Øtkens Dragoner-Regiment, i en hast indsluttet saaledes, at ifkuns hundrede undkomme, men Resten deels nedlagt, deels tagen til Fange. Præste-Konen modtog Officererne meget vel med Mad og Drikke, saa de lystede at blive der Natten over. Imidlertid havde denne snilde Kone sendt Bud og Efterretning til Oberst Øtken, som stod en langt derfra, og overfaldt dem samme Nat, da Præste-Gaarden blev en Slagterbænk. Den 8 April bleve to Svenske Compagnier til Fods og et til Hest slagte af et Norsk Compagnie, samt nogle frivillige Borgere i Fridrichshald og Bønderne i Tistedalen, hvis Anførere var en Degn, navnlig Ole Barcke. Han døde i denne fremmede Forretning, som ikke var den første af det Slags. Paa Krogstougen ville Major Nroth med 400 Mand, trænge igiennem en forhuggen huul Ben, men blev af 100 Soldater og ligesaa mange Telle-Bønder fangen, tillige med et par hundrede Mand, samt 130 dræbte. I Harestue Skoven commanderte Oberste Scholer en Postering af Bønder fra Hedemarcken, som gjorde Fienden stor Afbref ved Nitsund og andensteds. Ved at indtage en Postering paa Gieller-Nasens trænge og steile Beye, spildte Fienden, mod Enden af Martio, meget Folf. Kongen commanderede

der

der selv og agtede ingen Banskelighed eller Tab paa Mandskab, naar han ikkun kunde trænge igiennem. Paa Mos leed Tienden ikke allene, som før er meldet, i Martio, men ogsaa den 23 April et stort Medlag, særdeles da Oberst Salkenberg, med sine underhavende 800 Mand, sidste Gang havde oprettet Magazin der i Byen, og af Brigadier Budde med lige Mandskab, blev angreben, men lod Gaderne indslutte med Spanske Ryttere, og satte Soldater i Husene til at give Salve af Vinduer og Dørre. Salkenberg tillige med 450 Mand bleve paa Stædet, 350 Fangne og et got Magazin erobret.

Myt Medlag paa Mos.

Kort efter, nemlig den 29 April, havde Kong CARL tabt alt Haab om at indtage Norge paa den Maade, da han dagligen fik flette Tidender fra sine Folk, havde ingen fast Fod, og ventede en heller at blive Mæster af det til Lands bloqverte Nyggershuus, saalænge som SøeSiden var aaben. Hertil kom dette særdeles, at han et par Dage tilforn, herde usædvanlig mange Skud fra bemeldte Fæstning, hvilket holdtes for et Signal, at de fra Dannemark forventede Hiælpe-Tropper nu vare ankomne, skiont det skede i anden Hensigt, nemlig man skiod Victorie over den Tidende, som Admiral Gabel, Dagen tilforn havde bragt med sig, om Vismars Overgivelse, efter en langvarig Beleiring, i hvilken man af Nød maatte æde Hæste-Kiød og andet usædvanligt. I Betragtning af saadan de Danskes formeente Ankomst, ved en længe ventet Transport, holdt Kong CARL det ikke raadeligt, at fortsætte denne allerede kostbare Campaigne, og staae i Fare for at blive couperet. Han brød da op, gik tilbage og det med langt større Hastighed end han var indkommen, saa at Bejen laae bestrøet med mange Døde Kroppe, baade Menniskers og Hæstes, hvis Nadsler opvakte en ulidelig Stank for de Reisende. Im-

Vismars Overgivelse.

Kong Carl gaar tilbage.

lem Fridrichstad og Fridrichshald opholdt Kongen sig i May:Maanet paa Torpum, og satte General Delvig med noget Cavallerie ved Skeberg. De Norske fulgte efter og havde ved Svine-Sund, som er et Færge-Stæd over Glommen, gjort sig et Retrenchement. Det ville Kongen angribe, hans Hest blev skudt, og i Faldet blev Kongens Fod vreden af Leed, saa han i nogle Dage udfod stor Smærte og alting standsede, undtagen at den liden Skandse Spaanevig, blev indtagen og noget Mandskab fanget. Over Svine-Sund lod Kongen bygge en Broe, for at have Samfund med sit Land, og tænkte saa at indtage Grændse-Fæstningen Fridrichshald, hvilken til den Ende, med nogle tusend Mand under General Delvig, i May og Junii Maanet, blev indsluttet, dog af Begyndelsen ikkun langt fra. Fæstningen var imidlertid bleven forsynet, og den der underliggende Byes Borgerskab, udgjorde tillige med næstboende Eistedals Bønder, et lidet Corps af Frivillige og paalidelige Folk. Disse Guskere i Krigs-Konsten gjorde, ligesom deres Landsmænd andenstæds, nogle saadanne Mæster-Stykker, som Kong CARL maatte rose, og det syntes, at han, som en Elsker af all Riækhed, holt af dem derfor. Den 4de Julii gandske tidlig, tænkte Kongen at overrumple de tvende yderste Fæstninger Fridrichsteen og Borger-Skandsen. Selv vaadede han med sit Mandskab over det Vand Staanvigsfossen, lod Trommen ikke røre, og ventede at finde Garnisonen sovende. Men da han var nær nok, gav man fra Fæstningerne saa stærke Salver, at mange, baade Officerer og Gemeene, bleve liggende paa Stedet, og blandt dem særdeles General Schlippenbach.

Spaanevig
Skandse
indtages.

Friderichs-
hald ind-
sluttet.

Da dette ikke ville lykkes, gik Kongen med 3000 Mand paa en anden Side, i den aabne Bye, hvor Borgerfabet under Oberst-Lieutenant Steens Anførelse, først gjorde Modstand efter Muelighed, og dræbte Capitain Calnein med mange flere, ligesom Kongen selv sagdes at have faaet et lidet Saar. Disse Frievillige maatte endelig vige Overmagten, og begive sig op under Fæstningens Canoner, derfor tænkte Fienden at være sikker nok, i en forladt Bye, som Borgerne formodentlig ville have skaar. Men det slog feyl, saavel fra Hovets Fæstningen Fridrichshald, som fra en i Havnen liggende Pram, beplantet med Canoner, blev ideligen skudt saa stærk, at de Svenske saldt, saa snart de lode sig see paa Gaderne, hvilket ogsaa vederfoer General Delvig, i det han gik ved Kongens Side, saa og andensteds en Deel høye Officerer, hvis Tab meget blev beklaget. I Cammer-Raad Valcks Huus, hvor Kongen opholdt sig, blev kastet en Bombe, som med en løsreven Splind, lidet saarede hans Ansigt under Døet. Ved Knallet falt hans Majestæt og flere i Usmagt omkuld, men Kongen var den første, som renste sig, og gik ud paa Gaden. Der gjorde han ofte noget, som kunde kaldes en fremmet Gierning, nemlig Anstalt til at dæmpe den Ildbrand, hvilken Indbyggerne selv med al Magt søgte at optænde, og det saavel ved Skud fra Fæstningen, som ved hemmelig anlagt Ild, da Fienden ikke vissere kunde fordrives af Staden. Endelig lykkedes denne Ulykke, efter Borgernes eget Ønske. De tvende Brødre Kolbisenfen, som ofte viiste sig, at være behierrtede Patrioter, gjorde hemmelig Anstalt i deres Gaarde, til en heftig Ildbrand. Denne tog saa stærk overhaand, at heele Byen, inden saa Timer, stod i Iyes Lue. Da maatte Svensken vige, men med stort Tab. Thi for

Kongen
kommer i
yderlig
Fare.

Borgerne
sætte selv
Ild paa de-
res Stad.

Mange
Svenske
nedlagte.

at være i Byen sikker mod Oversald, havde han ladet Broens Plan-
ker afkaste. Disse udkrævede Tid at legge paa igjen, men Tiden var
knap. Fra Fæstningen canonerede man paa de Flygtige af al Magt, og
gjorde dertil, ved Oberst-Lieutenant Steen, et Udfald, som midt i den
Confusion kom bag paa Svensken, og gjorde tillige saa stort Nedlag, at
af 3000 komme ikkun 1000 deraf, helst mange, som ville undflye Ild-
den, falt i Vandet, og af de Norske selv omkomne tillige nogle, ved
Skud fra Fæstningen, nemlig de som af Midkiærlighed trængde alt for nær
ind paa den flygtige Fiende, og altsaa ikke kunde adskilles. I den hef-
tige Ild af saa mange store Træ-Huuse, omkomme ogsaa tillige med
Fienden, en Deel af Indbyggerne, deels syge, deels saadanne, som
i de der brugelige hvælvede Kiældere, havde skjult sig og det Guds de
haabede at redde. Men disse brandsfrie Kiældre fandtes ikke rogfrie (*).
Af Røg og Qualm bleve mange kvalte og Skaden var visselig stor, men
ansaaes endda af de troe og tapre Indbyggere, for en langt større Bin-
ding, end ved Fiendens Ophold i deres Huuse, at see Fæstningen saa
nær indskrænket og dens Indtagelse lettet. Spørger man, af hvad Aar-
sag Kong CARL ikke allerede havde foretaget Fridrichhalds ordentlige
Beleyring, og til hvad Ende han, uden nogen Forretning opholdt sig
der, da svares: Han ventede hver Dag og Time, ved en Transport
fra

De Sven-
ske ventede
efter en
Transport
med Am-
munition.

(*) Om denne Fridrichshalds forehaste Beleyring, Byens Brand og Borgernes
ngemeene Troeskab og Tapperhed, haver Professor J. SCHRÖDER, som kort
efter var Rector Scholæ paa Stedet, og nøy udspurde alting, paa Børs
skrevet en egen udførlig Tractat in 4to., og der i optegnet mange Merkværdige
heder, som ellers ere lidet bekiendte, men ikke heller kunne finde Rum i dette
Udtog.

fra Strømstad, at faa alt det som fattedes til at udføre sit Anslag, nemlig allehaande Ammunition. Denne laae gandfke færdig i Dynekilden ved Strømstad, og var fra Gothenborg udsendt med en Flo: till, bestaaende af 7 store og 3 smaa Galleyer, fem armerte Skibe, een Pram, og 8 tilladte Kopfardie:Skibe. Denne vigtige Transport ruinerede den berømmelige Tordenskiold og tillige med den, de Svenskes gandfke Campagne i det Aar; Thi den 7 Julii, som var 3 Dage efter Kongens Ankomst til Fridrichshald, fandt han den liggende Sælfærdig i Dynekilden: Nu saae Tordenskiold vel, at Fienden var ham meer end dobbelt voren i Skibe og Folk, thi hvad han havde, var Fregatten *Zvide:Ørn*, de 2 Pramme *Hælperen* og *Noæ Ark*, samt 2 Galleyer. Men denne Søehelt maalede sædvoantigen sit Mod, og ikke sine Kræfter med Fiendens, rettende sig efter en Regel, som ellers haver mange Undtagelser, nemlig:

Audaces fortuna juvat.

Derfor greb han Fienden frisk an, fandt stor Modstand, og sloges i 12 gandfke Timer, førend han blev Mester. Da Svensken saae sig overvunden, og de tvende største Galleyer skudte i Siunk, ville han have opbrændt alle Ammunitions:Skibene, men det forbod Tordenskiold med sine Canoner, og bemægtigede sig alting saa fuldkommeligen, at intet undgik. Da saadant rygtedes til Fridrichshald, og var efter Sener:Vinderens Navn, ligesom et Tordensslag hos dem, der længe havde ventet paa Transporten, saa blev Svensken glad ved at slippe de Norske Vrenner, hvor nogle brave Officerer og mange tusende Gemeene, forgieves havde sat Livet til. Herr Nodberg maa, i sin Konges Historie, Tom. II. p. 577.

Denne blev Undervejs optagen af Tordenskiold.

Ikke uden en haard Fægtning.

Fienden nødte til at forlade Norge.

tilstaae; at saa længe de Danske vare Mæstere af Søe-Rysten, kunde man i Norge, hvor ey er nogen slet og viid Mark til stort Seldslag, have ruineret en Armee ti Gange større og enda intet udrettet.

Czar Peter I. ankommer med sin Armee til Kiøbenhavn.

Men gaar snart tilbage igien.

Der næst recruterede Kong CARL sin Armee, drog den til Skaane og besatte dermed den Provinkes Søe-Ryster, da han, efter et ikke ugrundet Rygte, og aabenbare Anstalter, nu maatte lave sig paa et Besøg af den til saadan Ende foreente Danske og Russiske Armee, hvilken udgjorde 72000 Mand. Den 17 Jullii ankom til Kiøbenhavn hans Czariiske Majestæt fra Meklenborg, med de første 8000 Russier, fordeelte paa 48 Galleyer, efter hvilke siden fulgte 38000, som alle camperede uden for Øster-Port, indtil gammel Bartoug. Den Russiske Monark logerede i Herr Edingers Huus, og blev modtagen med al optænklig Høytæelse, skiont han var ikke meget for Ceremonie. Derfor gjordes end meere af hans Gemahl, Czarinde CATHARINA, som siden efter, kom til Lands, og den 23 Jullii, holt med Pragt, sit offentlige Indtog, da Kong FRIDERICH selv reiste hende i Møde, en Mil uden for Staden. Imidlertid, gif Anslaget om en concerteret Landgang paa Skaane, snart over Styr. Aarsagerne ville man giette, men med Uvished. Nok at Russerne den 17 September fik Ordre at bryde op igien og gaae samme Bey tilbage, som og efter Haanden skeede. Czaren selv besaae alle Merkværdigheder i Kiøbenhavn, og gif den 27 October derfra igiennem Sjøn og Holsteen til Hamborg.

I næste Foraar Ao. 1717 gif Tordenstiold med en halvsnæs Galleyer og tvende Pramme, den 14 May, ind i Hafnen for Gottensborg, med Forsætt at opbrænde den der liggende Svenske Esquadre.

Dette

Dette Anslag rygtedes i Tide, og der giordes saa gode Anstalter, at Expeditionens Hovet-Hensigt slog Seyl, dog ruinerede han en Deel mindre Skibe, samt Reberbanen og nogle Batterier, hvis Canoner han gav sig Tid at fornagle, endskjønt det syntes, han knap kunde forsvare sig selv, da han allevegne fandt stor Modstand, og ved at passere nye og gamle Elfsborgs Casteller, tabte tvende af sine Gallerer og en Deel Mandskab, tillige med Commandeur Capitain Sivers. Kort efter, nemlig den 4 Julii, ville han med nogle Skibe og Gallerer bemestre sig Strømstad. Men det lykkedes ikke, thi, General Hierta opkastede i en Hast 3 Batterier mod Vand-Kanten, og tog saavel imod ham, at han med nogle hundrede Mandes Tab og 3 Bleshyrer paa sig selv, maatte søge til Fridrichstad.

Torden-
 skelds nye
 Expedition
 mod Got-
 tenborg og
 Strømstad
 ville ikke
 lykkes.

Videre skeede i dette Aar intet af Bigtighed, Krigen angaaende, uden at Vismars berømte Fæstning, ved stort Arbeid blev sleifet, og til 12 Regimenter Rytterie, gjort Anslag paa 12 samlede Districter, nemlig 6 i Siælland, 1 i Falster, 1 i Laaland, 1 i Syen og 3 i Jylland. En kostbar men nyttig Indretning, hvor i dog er skeet nogen Forandring. Ligesom den Lutheriske Kirke i andre Lande, den 31 Octbr. holt en Jubel eller Taksigelses-Fest, til Erindring om den for 200 Aar, af Doctor Morten Luther i Wittenberg, lykkeligen gjorde Begyndelse med

Rytter-Di-
 stricters
 Indretning

Jubel-Fæst

som jeg selv haver seet, fulgte det Kongelige Huus til vor Frue Kirke, at aflegge en offentlig Taksigelse, hvorpaa ved Universitætet og andens-
steds, de øvrige Dage fulgte flere Solennitæter, som i egne Skrifter, særdeles i D. SALOM.. CYPRIANI HILARIIS EVANGELICIS, udførligen findes beskrevne.

Ligesom Ost: Friesland, Oldenborg, Stift: Bremen, og flere
 Marsklande ved Bester: Søen, overgik en stor Bands: Vaade ved Di-
 gernes Giennembyrdelse, saa traf samme ogsaa alle Danske Marsklande
 i Holsteen og Slesvig, den 25 December eller første Jule: Dag, da
 Mennisker og Kvæg, i tusende Tal, druknede, Husene bortsvømmede
 og en Skade paa mange Tønder Gulds Værdie, rammende Kongens
 Undersaatter og Hans Majestæt selv, som gjorde det bedste til at vin-
 de det kostbare Marskland igien. Ja nogle Formuende have siden den
 Tid, med utroelig Omkostning, vundet meere Land tilbage, og med de-
 res Inddigning gaaet videre ud, end tilforn, om det ellers efter Haab
 og Omme, maa bestaae i følgende Tider, ved den Allmægtiges Be-
 skjærmelse.

Kong Carls
 nye Indfald
 i Norge.

Midt om Sommeren i Aaret 1718, begyndte Kong CARL XII. at
 giøre Anstalt til et nyt Forsøg paa Fridrichshalds Beleyring. Til den
 Ende lod han med stor Besværing, og deels over Land, bringe nogle
 Galleyer til Svine: Sund. De Norske forsømmede ikke at komme ham
 her tilforn, og ruinerede med deres Skud, saavel denne Flotille, som
 de til dens Beskjærmelse opkastede Batterier, i Kongens Næghed, da no-
 get Mandskab, og ved hans Side en Officer blev dræbt, ja efter Nygte
 han selv fik et hart Slag paa Armen, af et Stykke Steen, som den be-
 skudte Klippe kastede fra sig. Men mod denne og flere smaa Forvarster
 af

af det snart forestaaende, var denne Helt saa ubevegelig som Klippen selv. Da det nu eller aldrig, skulle gielde Norge, ville han selv med 20000 Mand bryde ind Søndensfields, men Nordenfields lod han i Augusto 10000 under General Adlersfels Commando, marschere mod Tronhiem, tagende deres Bey igiennem Verdalen, hvor en usedvanlig varm og tør Sommer havde gjort Broe over de ellers alt for bløde Kier og Moser. Der bleve de snart Mæstre af Steen:Skantz 12 Mile fra Tronhiem, og fort efter af Skognes:Skandse 5 Mile derfra. Paa begge Stæder fandt de i Magazinerne lidet til Forfriskning, som og vel behøvedes, efter en meget møysommelig Marsch over høye Fjeld, dybe Dale, styrrende Elve, samt saa steile og smalle Beye paa Fjeldkanten, at ikkuns Mand for Mand kunde marschere. Skjønt de enda selv maatte slæbe baade deres Canoner og Magaziner af Sted (*). Det lidde nu ud paa Høsten og Esteraaret. Mandskabet kom fielden i Huus eller Seng. Bønder:Gaardene fandtes forladte. Hvor Kornet endnu

Med
30000
Mand.

Steen- og
Skognes-
Skandser
indtages
Norden-
fields.

(*) Hr. Nordberg siger L. C. p. 669, at de i en fersk Søe, kaldet Alsen, fandt klart Vand og skøn Græs:Vært, men begge Deele, saa forgiftige, at nogle af deres Heste creperede deraf. Marsagen til en saa fremmet naturlig Egen:skab, skulle efter Indbyggernes Sigende, være noget, som i det mindste er mig og mange andre ubekendt, hiemstilles altsaa til de meere kyndiges Omdomme, „nemlig: naar Skyerne stryge paa Fjeldtoppen i den Egn, skulle de efterlade „sig noget selsomt (Lemna efter sig en Uhyra) hvilket Indvaanerne kalde Fjeld- „Mos, eller Lømlar: de ere af Vært som en knyttet Rave, lodne som Mar- „svin og forgiftige. Deraf seer, at naar efter stærk Regn eller tyk Luft, kom- „mer et Storm:Væyr og styrter Vandet ned af Fjeldene, da blive nesliggen- „de Sumper, snart meere, snart mindre forgiftige. Saa vidt Hr. Nordberg.

Fienden
flaaes ved
Hunger, da
Landet var
blottet.

Tronhiem i
Stand til
at tage mod
Fienden.

Men angri-
bes ikke.

endnu stod paa Marken, maatte Fienden selv hofte og handle det, thi saadant havde General Budde i Tronhiem forbødet Bonden at gjøre, paa det Svensken ingen Forraad skulle finde. Saa var og alt ungt Mandskab draget til Fields eller paa Udøerne, efterladende sig alle ne gamle Mænd, Qvinder og Born. Imidlertid hialp man sig nogenledes igiennem, undtagen 150 Mand, som paa Løvanger bleve overfaldne og slagne, samt Capitainen tagen til Fange. Saa og en anden Troop, som paa Klebbo blev af de Norske nedlagt, og deres Anfører Capitain Langstrøm ihjelskut. Efter Tronhiems Indtagelse tragede man med al Magt, men ved den langsomme Marsch, havde General Budde vundet Tid nok til at sætte dens Fæstning i fuld Stand, paa den eeneste tilgængelige Land-Side, da Soen og Elven indslutter de 3 Sider. Der laae Commandeur Vessel, med nogle armerte Skibe og de 2 Citadeller Munkholm og Christians-Steen, kunde med deres Skud bedække Byen. Saa gjorde og Budde Udfald og mistede nogle, men nedlagde flere af Fienden. General Adlersfeld, eller som nogle kalde ham Armfeld, fik ved Expresser, en unaadig Hilsen fra sin Konge, skönt han ikke fortiente den, thi ingen kunde forestille sig, hvad han udstod, med et udmattet, forhungret og af Snaphaner, samt smaae Partier, dagligen formindsket Mandskab. General la Barre fandt paa Nøraas en Deel got Raaber, men derfor kunde intet faaes til Kiøbs, og om end fra deres Hiem havde været noget at faae, ville Marsens Tid ey tillade Overførselen. Sidst i December opsnappede Svensken en Dansk Postillion, som skulle bringe Tidende om Kong CARLS Død for Fridrichshald. Det holdt han for en Fabel, eller og en Finte, og tænkt til at bedrage ham. Men inden Aarets Ende, fik han Stadstæ-
stælle

stelse nok, og var siden betænkt paa at trekke sig over Fieldet tilbage. Dette skeede i Januar 1716, under Wei-Biisning af Bønderne i Tydals-Sogn, som det sidste paa den Kant, men da de naaede Hønden, indfaldt saa stor Tykning og Snees-Fog, at Folket gandske blev forvildet og adspredt, item tillige en saa haard og bidende Kuld, at de, som ikke druknede i Sneen, frose stive som Træer, og fandtes om Foraaret i den Positur, de havde staaet og gaaet, nogle ogsaa paa Knæe med sammen foldede Hænder (*). I Begyndelsen brændte de alt hvad brændeligt var, for at varme sig. Endogsaa det lidet Træe paa Skaflet af deres Bøffer, blev ey sparet, men da Vejen var 7 Mile, mange tilforn syge og udhungrede, og alle nu angrebne af en uovervindelig Fiende, saa slap, af en halv Snees Tusende, som siges at være indkomne i Norge, ikkun 500 tilbage med Livet, skiont neppe nogen af disse med Livs-Helbred (**).

Nogle tusende Svenske omkomme ynkeliggen paa Tydalsfieldd.

Efter at jeg, for Sammenhengens Skyld, først haver givet kort Beretning om denne Norden-fieltske Expedition, maa jeg atter vende mig til den Sønden-fieltske, hvor Kong CARL selv var Anfører for Høvet-Armeen, bestaaende i 20000 Mand, paa hvis Frembringelse, Udrustning og Underhold at bestride, efter saa mange Aars Krig, alle Rigers Kræfter

(*) O' at de som raade for Fred og Krig, i tide betænkte, at den Jammer som Krigen forud kaud sees at ville medføre, er ikkun den mindste Deel af det, som siden virkelig følger, tvært imod deres Meening og Husse.

(**) Ved A. BUSSÆUS, i et Ms. indeholdende Kong FRIDERICH IV. Dag-Register, meldes om usedvanlig mange Kov-Dyr, formodentlig Ulve, Bielsfraase, eller Jervor, Gouper ic. som, denne Vinter og Foraar, indfandt sig til at fortære den Mængde af Menneskers og Hestes døde Legemer, saa at Skytterne fik god Jagt ved den Lejlighed.

Kræfter indtil det yderste, vare anvendte. 3 November foresaldt paa Idesfjorden, nogle smaa Actioner, som kaastede Folk paa begge Sider. De Danske og Norske posteres mod Grendserne og den felds. Den Danske Armee, som største Deels stod paa Posteringer imellem Fridrichstadt og Fridrichshald, havde foruden Generalerne Lyrzov og Grev Sponek, Hertug PHILIP ERNST af Glyksborg til Chef, men agtede alleene Forsvars Viis, ventende flere Tropper ved en Transport fra Dannemark. Saa blev og det Aar, den Norske Vinter meget længe ude, og bestod næsten alleene i Regn og Slud, som tillige med de dybe Beye, gjorde Ophold i Anslagenes Udførelse. Endelig gjordes den 20 November, en Begyndelse med Beleiringen af Fridrichshald eller egentlig og allerførst, et lidet Udenværk kaldet Gylden-Løve. Samme blev indsluttet ved 800 Mand og i syv Dage besat fra 3 Batterier med 18 Canoner og 6 Morsere, men forsvarede sig saa vel, at i Løbe-Graverne omkomme 22 Mand og 1 Officer. Da man var kommen Muren paa 66 Alne nær, samt havde skudt Breche og ruineret Taarnet, saa det var jevnt med Murene, ville Kongen at man skulle sette Stormstier til, og tage den liden Fæstning med Kaarden i Haanden, som og skeede. I egen Person gav Hans Majestæt sig paa een af Stigerne, hvor han var den næst overste og havde ingen for sig, uden Oberst Bousqver. Den liden Besætning, maatte efter en Salve, retirere sig til det inderste Taarn og gjorde af dets Huller, endnu nogle Skud, men det varede ikke længe førend den saae sig nodet til at bede om Qvarter.

Udenkæret Gylden-Løv indtaget.

Hovetfæstningen angreben.

Nu skulle det gjælde Hovet-Fæstningen selv, hvor man hvær Nat, arbejdede med nogle hundrede Mand i Løbe-Gravene, men ikke uden stor Besværlighed og Folke-Spilde, deels fordi Fjorden var ey dyb, havende allevegne Steen i Grunden, deels ogsaa fordi Matten ey kunde

skule

skule Arbejderne, da Commandanten Oberst Landsberg, ved at udhænge Beeg-Krandse fra de høye Mure, og derhos uafsladeligen at give Tid paa Arbejderne, med allerstørste Skiid søgte at ruinere deres Bærk, saavel som dem selv. Men imod 500 Alne havde man den 29 Novembr., allerede udstrakt sine Linier, og saavel Ingenieuren Migret som General-Adjutanten Sikkert, gave Haab om, at Fæstningen, efter 8 Dages Forløb, skulle være i deres Hænder. Dog et Tilfælde forvoit, at det Løste ikke opfyldtes. Den 30 Novembr., som var første Advents Søndag, havde Hans Majestæt, efter fuldendte Guds-Tjeneste, givet Ordre til visse Officerer, og derpaa om Aftenen forladt sit Hovet-Quartier i Tistedalen. Man meente at han, ligesom nogle Gange tilforn, havde taget Natteroe i en Hytte af Bretter, som var bygt ikke langt fra Francheen, hvilket maaskee ogsaa var Forsættet, men da hans Tøer i alt Foretagende, nok kiendes at have været lige saa utrettelig, som hans Mod ubøveligt, ville han ende sin Dags-Giærning med at besøge Arbejderne og see deres Fremgang i Løbe-Graven. Det skeede, og ved saadant Vaasiun, lukkedes til allersidst hans Dyne. Klokken hen ved 9 Slet om Aftenen, stod Kongen i Løbe-Graven saa dybt, at han paa Overkanten lagde sine Arme. Nogle Officerer vare i deres Forretning ikke langt derfra, og ønskede uden Tvivl, at Kongen ikke havde været deelagtig i deres Fare, thi Commandanten lod særdeles den Nat, skyde saa heftig og uophørlig paa Arbejderne, at Matten hos dem var næsten saa Lys som Dagen selv. Da de nu saae Kongen helde Hovedet paa begge Armene, meentes først, at Hans Majestæt maatte være falden i en Blund, thi hans sædvanlige Sove-Tid var Klokken 9, og Klokken 2 om Morgenen var han oppe igien. Men da dem syntes, den Blund varede

Kongen
gaaer selv i
Løbegrave-
ne.

usædvanlig længe, gif General-Aldjutanen Sikkert hen, at see til. Nu det han saae, var ikke meere Kong CARL, men hans ringeste Deel, nemlig et blodigt Legeme. En Kugle var gaaet ind ad Kongens høyre Eending og ud igien, lidet neden for den Venstre. For at ikke giøre strax alt for stor Opsigt, indsvøbtes Liget i en Kappe, og blev under Navn af en Officeers Liig, baaret til Hoved-Quarteren, men derfra, efter nogle Dages Forløb, til Uddeval. Næste Dagen saae Commandant Landsberg, med stor Forundring, Beleyrernes Arbejd at ophøre, men blev dog ved, med sine Skud at ruinere det begyndte, indtil nogle Overløbere strax indfandt sig med en Tidende af det Slags, som endelig maatte røre alle Hjerter, og sette dem i en særdeles Blanding af saadanne Gemyts-Bevægelser, som ellers ikke altid passe sig sammen, nemlig Sorrig, Glæde, Høvyagtelse, Næksomhed, Forundring, ja først og sidst Forundring over Forsynets vise og hellige Bøye, i at opholde just til den Tid og det Sted, men ikke længere, et Liv, som fra mange Aar af, ideligen havde braveret sin egen og mange tusende andres Død.

Med denne vigtige Tidende, vovede sig Tordenstiold strax, paa en Baad, til Kiøbenhavn. Der sørgede Hoffet over en Fatters, men ikke over en Fiendes Død. Nu haabedes frem for tilforn, den længe forenskte Fred. Dog fandt samme af Begyndelsen Forhindring nok i begge Parters Paastand, om Fredens Vilkaar. Ved en langvarig Krig var Dannemark vel temmelig svækket, men Sverrig saa godt som gandste udrommet, særdeles siden Baron Görz fik Haand i Finankerne. Hans Forslag til Freds-Handling med CZAR PETER, ville ved den Allandske Congress ikke lykkes. De Russiske Galleyer satte i næste For-

Udbæres
død derfra.

Kufferne
anfaldte de
Evenske
Kyster.

Foraar 1719, Folk i Land paa adskillige Svenske Ryster, hvor man fikendte og brændte, ødelagde Biergværks-Brugene, og forøgede Landets Jammer til det Høieste, for at naae den Krones endelige Afkald paa de tabte Provinser Ingermanland, Estland og Lifland. Dan- nemark søgte Fred med saadanne Vilkaar, som endelig paafulgte. Men disse ville i Begyndelsen ikke tilstaaes af Sverrigs Stænder, hvilke efter Kong CARLS Død, havde sat hans Søster Ulrica Eleonora, den Hessiske Land-Græves Gemahl, paa Thronen, dog med en indskrænket Magt, og efter den da indførte nye Regerings-Form. Følgeligen fandt sig Kong FRIDERICH nødet til Krigens Fortsettelse. I saadan Hensigt rey- ste Hans Majestæt den 22 Junii 1719 til Norge, i Folgeskab med sin Herr Son Kron-Prins CHRISTIAN.

Ved Christiania sankedes saavel den Norske Armeé, som en Deel Danske Regimenter. Disse vare i forrige Vinter bestemte til at forsvare Grendserne mod Svenskens Indfald. Nu brugtes de til at falde ind i Sverrig. Derhen fulgte Hans Majestæt selv med 15000 Mand, ligesom General Budde, med nogle Regimenter Nordenfjeldske, faldt ind i Jemte-Land. Den 10 Julii kundgiordes ved et nyt Manifest, at Kong FRIDERICH, formedelst Krigens Fortsettelse mod Sverrig, sigtede allene til at befordre den Fred, som begge Nationer ønskede sig. Fire Dage derefter blev holdet en almindelig Bedes-Dag, og den 19 brød Armeen op og uden Hinder, gik ind i Bahuus-Lehn, med strengeste Ordre, at skaane Landets Indbyggere, saa vidt de ikke fandtes under Baaben, for al Fiendlig Bold og Overlast. Deri Landet fandtes et Corps af 8000 Svenske, som ved Kongens Ankomst trakkede sig tilbage mod Uddeval. For at erkynde sig noyere om disse, blev General

Kong Fri-
drich gaacr
til Norge.

Og med sin
Armeé til
Bahuus-
Lehn.

Strøm-
stads Ver-
ker demole-
res.

Greve Tramp udsendt med 1500 Mand, meest Rytterie. De toge Beyen over Øvstrumbroe og recognoscerede den Egn, men komme tilbage med den Besked, at Fienden ikke meere lod sig see. Strømstads nye anlagte liden Befæstning og et par Søe-Batterier, bleve saasom frivillig forladte, tagne i Besiddelse, men strax demolerte. Et Par Gallerier og 17 andre Skibe havde man, ved de Danstes Ankomst, selv sat Ild paa. I denne Bye, som ligger 3 Miile fra Fridrichshald, havde Kong CARL haft sin Vaaben-Plads, og sædvanligen beboet det Huus, hvor Kong FRIDERICH nu tog sit Logement. Til Byens Fattige lod Hans Majestæt uddeele den liden Forraad, som endnu fandtes i Magazinet, særdeles af Korn-Vare og Salt, da hans egne Magazine vare noksom forsynte, og de mange store Bager-Ovne gjorde god Tieneste.

Torden-
skiold an-
griber Mar-
strand.

Commandeur Tordenskiold foretog sig strax den 20 Julii, en Expedition, som nogle meente, ville faaste alt for meget, nemlig den for næsten uovervindelig udraabte Fæstnings Marstrands Erobring. Samme var 42 Aar tilforn, indtagen af General Ulrich Fridrich Gyldeuløve, men ved haard Beleyring og Bestormelse af 4000 Mand, som for en god Deel, satte Livet til derved. Nu havde Tordenskiold ifkun 400 Soldater, og nogle flere Matroser paa faae Skibe, og en Bombardere-Pram kaldet lange Maren. Et par hundrede Mand satte han strax paa det Eyland Koe-Øe, hvor Svensken havde et Søe-Batterie og lidet Mandskab, som uden Modstand søgte bedr. Sikkerhed, hvorfor han, paa Dens anden Side, lod opfaaste et nyt Batterie. Efter et par Dage fik han endnu een Bombarder-Galliot og 3 andre Pramme, samt deres Besætning til Hielp. Ved disse saavel som ved

Koe-

Køe-Oens Batterie, lod han baade Fæstningen og den nær liggende fiendlige Flotille heftig beskyde, samt med Haand-Granater, den Sidste ilde tilrede. Saa satte han og noget Mandskab i den aabne Bye Narstrand, hvor efter Svensken deels opbrændte, deels forlod sine Skibe, bestaaende i 1 Galeasse, 2 Galleyer, 1 Fregat, 1 armeret Fartøi og 4 andre Skibe. Saa snart Tordenskiold satte i Land, gav Fienden sin sidste Salve af Søe-Batterierne ved Byen, og trekkede sig op i Fæstningen. Det i Byen foresundne Magazin med adskillig Ammunition, bemæstrede man sig den 24 Julii, og gjorde nu Anstalt til Citadellens Beskydelse, baade fra Land- og Vand-Siden, hvilket begyndtes næste Dag, og Natten igiennem vedvarede med saadan Virkning, at eet af Krudtaarnene sprang i Luften og gav Anledning til Oprør iblant Garnisonen. Denne bestod kun i 300 Mand, af hvilke de 200 vare Sachser, som paa nogen Maade tvang Commandanten Oberst Danckwart, ved Signal at begiere Stilstand og at komme til Accord. Her vovede Tordenskiold sig uden Fornødenhed, yderligere end i alt det forrige, thi i Steden for at sende en Officerer til Commandanten, gik han selvanden op til den gode Danckwart, og gjorde ham, med sine Trusler, Helvede saa heedt, at han tog tilbage i sin Lomme den underskrevne Accord om Overgivelse, med Vilkaar: Garnisonen skulde ved sin Udvandring ikke fattes Misk. Saadant skeede næste Dagen den 26 Julii og kaastede kort efter, Commandanten sit Hoved, som i Gothenborg med en Øxe blev afhugget.

En forvoven
Gievning.

Lyffes dog
vel.

I den Danske Lejr ved Strømstadt, opvakte denne Tidende stor Glæde, og da der, ved et Festin i Hoved-Kvarteret, blev skudt Victoria, saar man Kong FRIDERICH i saa god Humeur, at de der længst kiendte

Følger
af Mar-
strands
Indtagelse.

ham, ikke erindrede sig at have seet ham gladere. Commandeur Tordenstjold avancerede til Vice-Admiral, da denne sidste Seyer vist nok var af største Bigtighed, i Henseende til Fredens Befordring. Sverrig, som tillige paa den anden Side blev ængstet af Russerne, stod nu i stor Tryk og Klemme. Engelland og Frankrig kunde ikke see dets yderlige Ruin, og maatte aarsaa gjøre sig dobbelt Umage for at overtale begge Parterne til Fred, fandt ogsaa ved deres Forestillelser, nogen meere Indgang end tilforn. Allermest antog sig Kong GEORG I. af Engelland den Sag, og lod sig merke, mod sin Ven Kong FRIDERICH, det var ham ikke lige gyldigt, om de Danstes Baaben gjorde videre Fremgang eller ikke. Her var det let at overtale Kongen til det, som han stedse havde ønsket. Øresunds Told, uden Nations Undtagelse, saa og det længe misbrugte Slesvigske Lehns-Reduction til Kronen, var Hovet-Sagen, og denne Krigs egentlige Anledning. Derom forsikrede Engelland ved sin Minister Milord Carteret, saa og siden Frankrig ved Mons. Campredon, søgeligen tænktes nu først paa et halvt Aars Stilstand, til Tractaternes fuldbyrdelse.

Torden-
stjolds nye
Anslag.

Imidlertid havde Tordenstjold, som ikke just omgikkes med Freds-Tanker, i Augusto foretaget sig, at ruinere Resten af de Svenskes Søe-Magt i Nord-Søen, nemlig den ved Gothenborg liggende Esquadre. Men Castellet Nye Elfsborg var ikke saa let overrumplet som Marstrand. Det blev ham i Canonering intet skyldig, ruinerede og det Batterie, som han paa en liden Ø, havde ladet opka-
ste og med Mandskab besatte. En Hielp af nogle tusende Mand, som skulde støde til ham, og han ikke havde oppebiet, blev ved Mod-Bind holdt tilbage. Røjten paa hans eget Skib blev senderkudt, Prammen

Slog ham
sejls første
Gang.

lange

lange Maren, Galleyen Prinz Carl og nogle mindre Skibe, bleve ham fratagne, og han maatte, med Tab af noget Mandſkab, faavelsom de paa bemeldte De plantede Canoner, søge Søen igiæn. Dette Skaar i sine Seyervindinger ville han udslibe, gif derfor den 8 October atter ind i Gothenborgs Havn, og fuldførde sit Anslag med de Svenske Skibes Opbrændelse, saa nær som 5 Galleyer. Førend dette kunde

anden
Gang ikke.

ffee, maatte han, ikke alleene udholde Tiden af Nye Elfsborgs Canoner, men ogsaa ved Landgang bemæstre sig 2 Batterier, hvis 24 Canoner bleve tilnagtede, samt den Commanderende Officerer og hans Mandſkab fangen. Siden satte han Tid paa de i Havnen liggende Skibe, af hvilke nogle sprang i Luften, og den tilforn tabte Galley Prinz Carl, førde han med sig tilbage.

Saa Dage derefter, nemlig den 30 October, var man med fredelige Forslag kommen saa vidt, at en Stillstand paa 6 Maaneder blev sluttet og i begge Riger kundgiort. Samme var ikke lang nok til at

Stillstand.

borttage alle de Banskfigheder som mødte i Stockholm, maatte altsaa forlænges indtil den 3 Junii næstfølgende Aar 1720, da det Svenske Senat endelig beqvæmede sig til de af den Danske Minister General-Major Paul Løvensørn, ideligen urgerte Freds Vilkaar, hvis Hoved-Indhold var denne. Dannemark skulle give Sverrig tilbage alle de i Hænde havende indtagne Provinser, Stæder og Fæstninger, dog Vis-

Fred med
døsfelige
Vilkaar.

mar med det Vilkaar, at samme herefter ikke maatte besæstes. Derimod skulle Sverrig afstaae den hidindtil havde Told-Friehed i Øre-Sund og Belt, betalende ligesom andre Nationer, saa og i Krigs-Omfostning, give 600000 Rixdaler. Item hvad Fyrstendømmet Slesvig angik, da forpligtede sig Sverrigs Krone, udi følgende Tider, ikke

at

at befatte sig med dets Sager, men i alt Tilfælde, forholde sig neutral. Fremdeles blev, ved de tilstædeværende Franſke og Engelliſke Miniſtre, paa deres Høye Principalers Vegne, givet Kongen af Danmark en fuldkommen og uryggeelig Guarantie over bemeldte Slesvigſke Fyrſtendoms halve Deel, ſom fordum var det Fyrſtelig Gottorpſke Huus tilhørende, alſaa blev tillige den fornærmelige Travendalliſke Freds-TRACTAT gandske ophævet og til intet giort. Til denne for begge Riger lykſalige og nu i 43 Aar, Herren være lovet, beſtändig vedvarende Fred, bleve i Guld og Sølv, ſlagne tvende Skue-Penge, den første med Opſkrift:

En Troe, Et Blod, Et Navn
Blev Nordens Fred og Gavn

Den anden ligeledes med følgende Ord:

Danmark Sundets Told bekom,
Med heele Slesvigs Fyrſtendom.

Takſigels-Feſt. Saa blev og den 14 November anordnet en Takſigelsſes Feſt, for denne onſkelige Freds-Slutning, og i følgende Foraar, det Fyrſtelig Huſes Deel af Holſteen, ſaaſom det tydiſke Riges Lehn, efter 8 Aars Sequēſtration, tilbage givet, men ſamme Huſes forrige Deel af Slesvig, eller Sønder-Jylland, Kronen paa nye indlemmet, og til dets Betegnelse, det Slesvigſke Vaaben, nemlig 2 Løver udtagen af det Daniſke Vaabens mellemſte Skildt, og forſat i Rigers ſtore Vaaben, ſaaſom paa ſit rette Sted.

Dronning Louiſe dør.

Paa denne Tid, nemlig den 15 Mart. 1721 behagede det Gud, ved Døden at forflytte Hendes Majestæt Hønsalig Dronning LOUISE, ſom i nogle foregaaende Aar, havde været hiemføgt med jevnlige Sygdomme,

domme, og under denne, saavel som anden Gienvordighed, viist de allerophyggeligste Prøver paa Christelig Saalmodighed. Hendes Alders-Aar var 55 og det høye Egteffabs, 26. Alle de der satte Priis paa en uforfalket Gudsfrøgt, saasom dobbelt herlig naar den findes hos de Høye i Verden, kunde ikke andet, end være dobbelt soelinge ved saa stort Tab. Et par Uger derefter, nemlig den 28 Mart. lod Hans Kongelige Majestæt publicere sit gudelige Forsæt om en Stiftelse, hvilken i alle Tider og alle Lande, kand agtes ligesaa rar og stor, som for Efterkommerne gavnlig i Høieste Grad, nemlig 240 Lands-Bye-Skolers Opbyggelse af Grund-Muur, med tillagte Skolemæstres aarlige Løn, alt i de nyeligen indrettede 12 Rytter-Districter, af hvilke et hvært fik 20 saadanne Skoler. Over Indgangen paa hvært Skole-Zuus, læses følgende Ord, paa en indmuret Kvadersteens Taale:

Mange
Skolers
Stiftelse.

FRIDERICUS IV.

Hanc Scholam, hujusqve adinstar, ducentas qvadrageinta, in circulis ad perpetuò alendas duodecim cohortes eqvestres, a me institutis, fundavi. An. MDCCXXI.

Halvtredstindstive Aar, Guld, har du mig opholdt
 At Sygdom, Krig og Pest mig intet Ondt har voldt
 Thi yder jeg min Tak, og breder ud dit Navn
 Og bygger Skoler op, de fattige til Gavn.
 Guld, lad i dette Værk, din Naades Sylde Kiende,
 Lad denne min Sundags bestaae til Verdens Ende,
 Lad altid paa min Stoel, een findes af min Ret,
 Som meener dig, min Guld, og disse Skoler ret.

Y y

Nu

Kongen
træder i et
nyt Ægte-
skab.

Nu mødte i denne store Konges Levnet, en Forandring, som efter ulige Hensigt, med ulige Dyrke blev anseet, og adskillig udtolket. En Skiebne som høye Herrer, ikke mindre end smaa Folk, ja vel frem for dem, ere underkaste. De som saae allene paa en vis Formalitet i Landets almindelige Lov, stødte sig noget derved, at ANNA SOPHIA fødte Grevinde af Reventlow, men længe siden declareret Fyrstinde til Slesvig, nu blev Hans Kongelige Majestæts Ægte-Gemahl, ved ordentlig Bielse den 4 April, saa og siden den 30 May, ved Kongens egen høye Haand, æret med Kronens Paasettelse. Andre derimod, saae Sagen an fra en fordæslagtigere Side, meenende, at hos en Person, oploftet over de blot menniskelige, og allene bunden ved de guddommelige Love, burde det, som nu skeede, ansees for en Stags Erstattelse, og saa vidt mueligt, en priselig Godgjærelse af det Foregaaende. Efter egen Forsaring Kiendte Salamon den Bey, paa hvilken Kongerne snarest forderve sig, fordi de i større Frihed, finder større Fristelse end andre. At undtage Kong FRIDERICH derafra, var at kalde Natten Dag. Men til Guds kraftige Raades Priis, til Næstens Opbyggelse, samt Kongens eget Ære-Minde, bør ogsaa, om Sinds-Forandring aflegges et saadant Vidnesbyrd, som jeg, tillige med mange andre Ting, haver hørt af de Personers Mund, hvis Troeværdighed jeg ikke haver Marsag at tage i Tvivl. (*)

Et fierding Aar derefter, begav sig Hans Kongelige Høyhed Cron-Prinzen CHRISTIAN, i sin Alders 23vende Aar, paa en Reyse til Sachsen, for at indhente sin Gemahl, Hendes Kongelige Høyhed Prinzesse

(*) Med denne sin anden Dronning havde Hans Kongl. Majestæt adskillige Børn af begge Køn, men ingen af dem naaede nogen fuldkommen Alder.

zesse SOPHIA MAGDALENA, fødte Mark-Grevinde til Brandenburg-Culmbach ic. Borens nu værende Allernaadigste Enke-Dronning. Med Hende holt han den 7 August Bielager paa Slottet Pretschendorf, hos Hendes Majestæt, Dronningen af Polen. Udi dette velsignede Egtekab, haver man siden seet en kiendelig Opfyldelse af det Ønske, som Kong FRIDERICH gjorde over sin Hr. Son og Thron-Følger, da de ved Borttrefsen, toge Afskæd: nemlig:

Eron-Pring
Christians
Giftermaal

Abraham Isaacs og Jacobs Guld være med Eder, paa denne Reysse, han bestiere Eder en saadan Gemahl, at I ikke tør ved, at see Eder om efter andre.

I alle følgende Aar, var Kong FRIDERICH idelig betænkt paa Lovenes, Lærestandens, Kjøbmandskabets, Land- og Søe-Magtens Forbedring, eller at sette mange saadanne Ting i Værk og Drift, som man længe siden havde ønsket, men i den langvarige Krig, ikke fundet Lejlighed til. Herom vidne mange i hans Regerings sidste 10 Aar, udgivne priselige Forordninger. En Hændelse af det Slags, som her til Lands, Guld skee Lof, er rar, tildrog sig i Aaret 1723 med Povel Tuel, Amtmand over Lister og Mandals Lehn i Norge, en Mand af meere end almindelige Natur-Gaver, men ogsaa i den Anledning, stolt og dristig nok, til at foretage sig de allerfarligste Anslag. Misfor- noyet med Regieringen, saa vidt den ikke, i visse Embeds-Sager, ville følge hans Forestillelser, tænkte han paa Hevn, om den end skulle sette hans Hals i Fare. Til den Ende begyndte han en hemmelig Underhandling med det Kæyserlig Russiske Ministerio, forestillende sig, jeg skal ey sige med hvad Grund og Foye, at hans Forræderiske Anslag ville der blive begierligen antagne, helst man i de Aar, mærkede noget

Omhu for
det almin-
delige Bed-
ste.

En Lands-
Forræder
straffet ef-
ter Fortie-
neste.

meere end Koldfindighed imellem disse Hoffer, siden den Holsteenske Prinz havde faaet en Kæyserlig Rusfisk Prindsesse til Egte, og Garantien for Fyrstendømmet Slesvig udkrævede, at i nogle Aar, en Engelsk Esquadre foreenede sig med den Danske, til at holde Fred i Østersøen. Imidlertid begyndte der at gaae Ord af P. Juels (*) mistænkelige Brev-Verling, samt idelige Omgang med visse Fremmede. Post-Directeuren Etah-Naad Erlund fik noget, men ikke nok at holde ved, og for at skaffe sig meere, anstillede han, efter Kongelig Ordre, en usformodet Randsagelse i den Skyldiges Papirer. Derefter blev han kiendt skyldig til et pünligt Forhør, og omsider at have begaaet crimen kække Majestatis, følgelig blev han, den 8 Martii halsbuggen, paretret og lagt paa 4 Steyler.

Som Alderen tiltog, begyndte Hans Majestæts Kræfter kiendelig at svækkes og aftage. Endskiont Leve-Maaden var meget ordentlig i alle andre henseender, kunde Kongen dog ikke overtales til at tage den fornødne Natte-Roe, saa utrettelig var hans Flid i at giennemkæse med egne Øyne, de Daglig indkomne Forestillelser. Lægerne, som her af befrygtede farlige Følger, overtalede derfor Hans Majestæt, at foretage en Sundheds Reyse til Badet i Achen. Saadant skeede i For-aaret 1724 med et lidet Følgeskab, og var ikke uden ønskelig Virkning for nogen Tid.

Med

(*) For at afsværgen en Mistyndelse, som kunde tages af Navnet, erindres, at denne Mand ikke var af de Juellers Adelige Slægt, men af Borgerlig Herkomst og havde tilforn været Advocat i Bergen, saa og udgivet adskillige gode Skrifter, hvis Sammenligning med hans øvrige Forhold, synes nogenlunde at besnyrke PLAUTI Ord: Omne magnum ingenium habet aliquid dementiæ.

Med Staden Hamborg foresaldt i Aaret 1726. en betydelig Stridighed, ved Anledning af den alt for ringe Priis, til hvilken man der ville modtage den Danske Mønt, endogsaa da den, efter Nedsættelse, befandtes 2 pro Cent bedre end Mønten af den Hamborgske Courant-Banke. Dette gav Anledning til, at al Handel og Kiøbmandskab med bemeldte Stad, blev den 10 December, alle Hans Majestæts Underfaatter forbuden. Saadant havde man paa den anden Side ikke tænkt at være mueligt, men befandt det snart til sin store Skade og Nærings Afgang; Thi fra den Tid af, saae sig alle Danske Kiøbmænd nødte til at besøge de Tydske Messer, samt Holland og Engelland, eller dog ved anden og fordeelagtigere Correspondentz, end den Hamborgske, at lade deres Udenlandske Vahre forskrive. Tillige blev i Kiøbenhavn giort Begyndelse med at oprette et Assurance-Compagnie, som siden er forøget, og haver vinst sin store Fordeel ved at holde Præmierne inden Landet. Saa tienede det og til Handlens Befordring, at de autoriserede Penge-Sedler, som i forrige Krigs-Tid, havde giort god Tieneste, nu efter Haanden, mod klingende Mønt, bleve indløste og opbrændte, saa at deres Brug og Gangbarhed efter den 12 October 1728 aldeles ophørde, og ingen kunde klage, at han derved var kommen til fort, skiont mange forud befrygtede det.

Ulemighed med Staden Hamborg.

Assurance-Compagnie oprettet.

Saa Dage derefter, nemlig den 20 October i bemeldte Aar, vedfør Hans Majestæts Residentz-Stadt Kiøbenhavn det alt for befriendte Vanheld af en usædvanlig stor Ildbrand, som varede næsten i tre Dage og Nætter, sølgeligten fortærede det gamle Kiøbenhavns største Deel, med mange Kirker, offentlige Bygninger og 61 Gader, hvorom andensheds gives nyere Esterretning. Hvad her erindres er dette,

Kiøbenhavnste store Ildbrand.

at Hans Majestæt, i egen Høye Person, lang Tid lod sig finde til Hest, i de af Jlden bespændt Gader, for at føye desto eftertryffeliger Anstalter til Jldens Dæmpelse. Saa kiendtes og den Landsfaderlige Omhue strax efter, i at komme de nødlidende Jndbyggere til Hielp, paa alle optænkkelige Maader; Thi omhierttet og bekymret for alle elendiges Hielp, var denne Herre i en meget høy Grad, og da han ellers holt sin Cassa vel til Naade, saa at andre Oeconomi kunde lære af ham, gif dog hans Sparfommelighed ikke ud paa at holde det tilbage, som Næstens Nød i adskillige Tilfælde udkrævede, særdeles i visse Kiøbstæders Afbrændelse og Marsklandenes Oversvømmelse, den Ostindiske og Grønlandiske Missions, det kostbare Bansenhuuses, de omtalte 240 Skolers og nogle Hospitalers Stiftelse. Hvor langt det var fra Hans Majestæts Sind, at misbruge sin Knevolds-Magt til nogens Undertrykkelse og Fornærmelse, kiendtes bedst deraf, at naar nogen civil Trette reyste sig over hans Jordegodsens Grendse eller anden Rettighed, ville han ingenlunde see sine Sager undtagne fra Høyeste-Rets-Domme, hvilke og underriden gif ham imod. Et Par gange sagdes visse anseelige Folk at have udbedet sig deres slette Sagers Afgiørelse, ved en Cabinets Resolution, men bleve i Unaade afviiste med Erindring, at Gud var Overdommer.

Omfigder nyrede sig den tilforn erindrede slette Helbreds-Stand efter Haanden, jo meere og meere, forsøgedes ogsaa kiendeligen i næste følgende Aar, ved en paa Giet-Huset forefalden skrekfom Hændelse, da den lil Canon-Støbning smeltede Metal, tog en uret Bey, og satte alle tilstæde værende i saa hastig Bending og Bevægelse, at Kongens Høye Person ikke noye nok adskiltes, men kom i temmelig Tryk og Klemme. Fra den Tid af, mærkede Hans Majestæts daglige Dienere, paa een Side meere

Swag

Faderlig
Omhue.

God Deco-
nomie.

Retfærdig-
hed.

Færligt
Tilfæld.

Svagthed, og paa den anden Side, meere Omgang med Dods-Tanker og Sindets Afdragelse fra det timelige. Den 19 Julii Anno 1730. antraade Hans Majestæt, i Selskab med Dronning ANNA SOPHIA, en Rejse til Gortorp, og lod der til sig hente fra Berlin, den Kongelige Preussiske Lis-Medicum Doct. Stahl, som meentes at være særdeles lykkelig i den Slags Svagthed, hvilken nu efterhaanden ytrede sig fiendeligere hos Kong FRIDERICH, nemlig Bandsot. Denne vidtberømte Mand tilstod, at de Danske Læger allerede havde gjort deres Pligt. Dog forsøgte han endnu noget meere, og da man deraf ikke fandt synderlig Forbedring, udbad han sig, at skaanes for en Kiebenhavnff Rejse. Her af sluttede Kongen strax, at Doct. Stahl holt Sygdommen for uhelbredelig, begav sig saa paa Hjemreisen, men kom ikke længere end til Odense, hvor man holt raadeligst, at oppebie een eller anden Omstiftelse. Imidlertid bleve de to Danske Hof-Præster Confessionarius LINTRUP og M. HERSLEB befalte, at indfinde sig i Odense, hvor de, som i tre Dage skiftedes til at opbygge og opmuntre denne døende Konge, af hans Ord og Omgang fandt sig selv ikke lidet opbygte, særdeles af Hans Majestæts Christelige Taalmodighed i Sygdommens smærtelige Anfald, og den fuldkomne Hengivenhed i Guds Billie, ligesom det Vers:

Selsot.

Sidste Leve
i Odense.Hengiven-
hed i Guds
Billie.

Opløsning
ved en salig
Død.

E. 7. v. 2. Dødsens Dag er bedre end Sødels-Dag. Derved fandt han sig saa vel opbygget, at samme Prædikens Indhold fortæller, endnu maatte igentages. Natten derpaa, lidet over Midnats Tid, skæde Opløsningen ved en Død af det Slags, som man pleyer at kalde sagte og salig. Kort tilforn havde Hans Majestæt taget Afsked med de Kongelige Børn, og bedet dem gaae til Hvile, ligesom han ventede nogle Timers Søvn. Strax derpaa mærkede man, at Aandedrættet blev lidt tungere, og da man saa noye til, var Kongen Død, just da han havde fuldendte sit Levnets 59 Aar, og et Par Maaneder over det 30te, beklædet sin Kongelige Throne med megen Naade og Ære, skiont ikke uden mange haarde Hiemsogelser, fra den Allerhøjestes Haand. Paa det Kongelige Palais i Odense, blev Liget staaende indtil den 12 December og da bortført til sit Fæderne Gravsted i Roskild, hvor det den 16, med sædvanlig Ceremonie, blev nedsat, i Overværelse af hans Hr. Søn og Thronfølger Kong CHRISTIAN VI. hvis Christelige Levnet og høistpriselige Regiment overlades de følgende Tidens Skribentere at forestille med samme Upartiffhed, som jeg meener overalt at have brugt, i dette korte og ufuldkomne Udtrøg.

Ende paa den Første Bog.

Den

Den Anden Bog.

Indeholdende

En Summarisk Efterretning

Om alt det som paa nogen Maade henhører
til Landets Natur-Historie.

Den Anden Bogs.

Første Capitel.

Om Dannemarks Grendse, Lægde, Luft, Lys,
Varme, Kulde, Sundhed og Sygdomme, saa
vidt samme kunne tilskrives enten Luften,
eller Leve-Maaden.

Siden de trende Provinzer, Skaane, Halland og Blegind, Aar
1658, ved den Roskildske Fred, ere afstaaede til Sverrigs Ero-
ne, da omgrendses Dannemark mod Osten, Besten og Norden, forme- Danne-
delt Havets Bunde, og ved deres Beskrivelse opholder man sig ikke marks
Grendser.

paa dette Stæd, efterdi derom skal siden handles udførligere. Men mod den Søndre Side, er een af Dannemarks Provinzer, nemlig, Sønder-Jylland eller Fyrstendømmet Slesvig, landfast med den nordligste Deel af Tydskland, forstaa Fyrstendømmet Zolsteen i Neder-Sachsen. Derfra adskilles den cimberiske Halv-Øe, mod Osten ved Levens Aae, og mod Westen, ved Eider-Floden. Denne deeler Rendsborgs gamle og nye Stad, men tillige Danmark og Tydskland fra hverandre: hvilket erindres ved de faa Ord, som læses paa en Steen, over bemældte Stads-Port, saa lydende:

Eidora Romani Terminus imperii.

I de ældre Eider, synes Dannemarks Grendse ikke at have gaaet slet saa vidt paa den Side, men ikkun til Slie-Strømmen ved Slesvig, hvorfra, tværs igiennem Landet, endnu sees nogle Levninger af den gamle Bold Dannevert, som man havde bygget tilen Formuur mod Tydskland, og derom bliver ved denne Egns-Beskrivelse, at give nogen meere Efterretning. Her erindres ikkuns dette, at Grendse-Skiellets videre Udsettelse paa 3 Mile mod Sonden, eller fra Slien til Eyderen, er skeet i det niende Seculi Begyndelse, ved den Fred, som Kæyser Carl den Store indgik med Kong Gøstrik, eller egentlig med hans Eftermand Hemming, en Skat-Konge eller Cronens Basal i Jylland, med hvilken Kæyseren, saasom gammel og keed af Krigen, gjorde Fred paa den Maade, at Eyderen skulle være hans Riges Grendse (*).

Danne-

(*) Tandem, extincto cœlitus GOTOFREDO, HEMMINGUS Patruelis ejus successit, qui mox pacem cum Imperatore faciens, *Eidoram* fluvium regni sui terminum accepit. ADAM, BREMENS. *Hist. Eccles. Cap. XIII.*

Dannemarks Lægde eller Situation paa Jord-Kloden falder noget nordligere, end midt i Zona temperata, d: den Deel, der ikke regnes enten til de allervarmeste eller allerkoldeste Landskaber. Efter Jord-Klodens Længde, ligger Danmark imellem den 23 Grad, 55 Min. 2 Sec., at regne, fra Torfkvinde, paa Jyllands vester Kant, og den 28 Gr. 43 Min. som findes paa Saltholmens øster Kant, saa at det, mod Linien holder lige Strækning med Lyneborg, Franken, Schwaben, Schweiz, Sardinien og Tunis i Africa, følgerigen haver man i Genua, Constanz, Ulm, Wyrzborg, Lybeck og Odense, saa got som i eet Minut Middag. Efter Jord-Klodens Bredde, eller fra Nord-Polen til Linien at regne, ligger Landet imellem den 54 Gr. 15 Min., som findes ved Hoendorp paa Eyderens yderste Bugt mod Holsteen, og den 57 Gr. 42. Min. ved Skagen, paa Nørre-Jyllands Spidse i Cattegat, saa at den længste Dag er, paa først bemeldte Sted, 16 Timer, 58 Minuter, men paa det sidste Sted omtrent 17 Timer 48 $\frac{1}{2}$ Minute: følgerigen ligger det, mod Osten i lige Strækning med Skaane, Preussfen, Curland og Moskov, men paa den vestlige Side, haver det Engellands Nordre og Skotlands søndre Provincker, saavel som Irland, og i America Terra Nova, følgerigen med disse Lande, lige lang Dag og Nat.

Dets Læg-
de.

Kiøbenhavn's Meridian og Poli Høyde, vides at være 55 Grader, 40 Minuter, 56 Secunder. Solens Op- og Nedgang, endogsaa hver Uge, kand sees af Calenderne, hvorfor man her nøyes med at anføre Solens Op- og Ned-Gang, ikkuns een Dag i hver Maanet, som kand være nok til Prove paa den Proportion, i hvilken Dags-Lyset tager til eller af, paa bemældte Stads Horizont:

Solens
Op- og
Nedgang.

Solens Op- og Nedgang.

Januarius.	Februarius.
Den 13de Op Kl. 8 \mathcal{E} . 15 \mathcal{M} . Ned Kl. 3 \mathcal{E} . 45 \mathcal{M} .	Den 17de Op Kl. 7 \mathcal{E} . 7 \mathcal{M} . Ned Kl. 4 \mathcal{E} . 54 \mathcal{M} .
Martius.	Aprilis.
Den 17de Op Kl. 6 \mathcal{E} . 4 \mathcal{M} . Ned Kl. 5 \mathcal{E} . 57 \mathcal{M} .	Den 14de Op Kl. 4 \mathcal{E} . 59 \mathcal{M} . Ned Kl. 7 \mathcal{E} . 2 \mathcal{M} .
Majus.	Junius.
Den 19de Op Kl. 3 \mathcal{E} . 47 \mathcal{M} . Ned Kl. 8 \mathcal{E} . 14 \mathcal{M} .	Den 16de Op Kl. 3 \mathcal{E} . 16 \mathcal{M} . Ned Kl. 8 \mathcal{E} . 44 \mathcal{M} .
Julius.	Augustus.
Den 14de Op Kl. 3 \mathcal{E} . 31 \mathcal{M} . Ned Kl. 8 \mathcal{E} . 28 \mathcal{M} .	Den 18de Op Kl. 4 \mathcal{E} . 35 \mathcal{M} . Ned Kl. 7 \mathcal{E} . 24 \mathcal{M} .
September.	October.
Den 15de Op Kl. 5 \mathcal{E} . 38 \mathcal{M} . Ned Kl. 6 \mathcal{E} . 21 \mathcal{M} .	Den 13de Op Kl. 6 \mathcal{E} . 43 \mathcal{M} . Ned Kl. 5 \mathcal{E} . 16 \mathcal{M} .
November.	December.
Den 17de Op Kl. 7 \mathcal{E} . 56 \mathcal{M} . Ned Kl. 4 \mathcal{E} . 3 \mathcal{M} .	Den 15de Op Kl. 8 \mathcal{E} . 30 \mathcal{M} . Ned Kl. 3 \mathcal{E} . 30 \mathcal{M} .

Luftens
Egenskaber

Det haver sin store Nytte, men ogsaa ikke mindre Vanskelighed, at bestemme nogenledes Egenskaberne af vort Lands Luft, nemlig dens Tyngde og Lethed, dens Kulde og Varme, dens meere eller mindre sædvanlige Vinde. Een af de første, som i Europa begyndte at anstille de her til henhørende meteorologiske Observationer, var vor berømmelige THOM. BARTHOLINUS den Ældre, som sees af hans udgivne *Actis Medicis & Physicis Hafniens.* Tom. I. p. 224. hvor de af ham giorte Anmærkninger over Bøyseliget i den Kiøbenhavnsske Horizont, Aar 1671, kunne læses. I vore Tider have nogle gode Mænd (*), her og der i Provinkerne, begyndt at gjøre det samme, saasom Belærverdige Herr J. A. DYSSSEL i Laaland, Herr KIRKERUP paa Vesterlands Fohr, og

(*) Deres Observationer findes indførte i Act. Societ. R. T. V. p. 387. og i Danmark's og Norges Oeconomiske Magazin: Tom. II. p. 9 seqv. Tom. IV. p. 17. Tom. V. p. 183 og p. 203. Tom. VII. p.

og Monfr. THESTRUP paa Ahl-Heeden i Jylland, (*) men hvær paa sine adskillige Eider og uden Aftale med andre lige sindede, hvilket havde været tienligst til Ojemærket at opnaae, og torde vel i Fremtiden ssee af dem eller andre Naturkyndige Landsmænd. Imidlertid neyes jeg med at kunne anføre her om saa meget, som er nok, til at sælde en almindelig og ongefærlig Dom, over den Danske Luft, berragtet paa Kiøbenhavn's Horizont, ikke af mig selv, som dertil hverken haver fundet Tiid eller Lejlighed, men af vores berrømmelige Herr Profesfor Astronomiæ, Justice-Raad CHRISTIAN HORREBOW, og da denne min Ven og Naboe haver havt den Godhed, af elleve Aars Anmærkninger (hvis Tal beløber sig til meere end 12000) at giøre et kort Summariff Udtoq, saa sættes dette her, med hans egne Ord, saaledes som følger:

For nogenledes at kunde skionne om Luftens Tilstand i Danmark, sendes hermed Observationer, giorte i de sidste elleve Aar, nemlig fra Aar 1751 til 1761 inclus. med Barometro, Thermometro og ligeledes Observationer af Vindene.

BAROMETRUM.

Aar.	Dato.	Højest.	Dato.	Lavest.
1751.	Den 2 Novbr.	28 Tom. 5 Lin.	Den 11 Septbr.	27 Tom. $1\frac{3}{4}$ Lin.
1752.	Den 18 Novbr.	28 Tom. $4\frac{3}{4}$ Lin.	Den 25 Decebr.	26 Tom. $11\frac{3}{4}$ Lin.
1753.	Den 28 Febr.	28 Tom. $7\frac{1}{4}$ Lin.	Den 26 Decebr.	27 Tom. $0\frac{1}{2}$ Lin.
1754.	Den 28 & 23 Decbr.	28 Tom. 6 Lin.	Den 24 Januar.	27 Tom. $0\frac{1}{2}$ Lin.
1755.	Den 23 Januar.	28 Tom. $6\frac{1}{4}$ Lin.	Den 31 Julii.	27 Tom. $1\frac{5}{8}$ Lin.
1756.	Den 30 Januar.	28 Tom. $4\frac{1}{2}$ Lin.	Den 21 Januar.	27 Tom. $1\frac{1}{4}$ Lin.
1757.	Den 20 Julii			
1758.	Den 16 Octobr.	28 Tom. 6 Lin.	Den 11 Decebr.	26 Tom. 8 Lin.
1759.	Den 14 Febr.	28 Tom. 7 Lin.	Den 3 Januar.	27 Tom.
1760.	Den 12 Janna.	28 Tom. $7\frac{1}{2}$ Lin.	Den 25 Januar.	26 Tom. 9 Lin.
1761.	Den 28 & 29 Janua.	28 Tom. $7\frac{1}{2}$ Lin.	Den 17 Octobr.	27 Tom. $0\frac{5}{8}$ Lin.

3 3

Baro

(*) Om Hr. Capitaine Teilmans fiden indløbne Observationer, skal strax meldes lidet meere.

Den 8
Tynge og
Kathed.

Barometrum er inddeelt i Franske Tommer og Linier, og Observationerne giorte i en Højde af omtrent 60 Alne over Havets Horizont; hvorfors, naar man ville søge Barometri Højde ved Havets Vatterpas, omtrent $1\frac{1}{2}$ Linie maatte legges til de anførte Højder. Man seer af de anførte Observationer, at Forandringen imellem Luftens største og mindste Tynge i Danmark, ikke bedrager sig til tvende Tommer; thi den største observerede Højde i disse Aaringer er 28 Tom. $7\frac{1}{2}$ Linie, og den mindste 26 Tom. 8 Linier.

THERMOMETRUM.

Kulde og Varme.	Aar.	Højest.	Varme.	Lavest.	Kulde.
	1751.	Den 15 August.	17 Grad. cal.	Den 9 Febr.	13 Grad. Frig.
	1752.	Den 3 August.	$19\frac{1}{2}$ Grad.	Den 31 Janua.	6 Grader
	1753.	Den 3 Junii	$17\frac{1}{2}$ Grad.	Den 29 Decbr.	$4\frac{3}{4}$ Grad.
	1754.	Den 27 Julii	$15\frac{3}{4}$ Grad.	Den 7 Febr.	7 Grader
	1755.	Den 20 Junii	$17\frac{1}{2}$ Grad.	Den 8 Febr.	10 Gr. i frie Luft.
	1756.	Den 17 Julii	$20\frac{1}{4}$ Grad.	Den 24 Mart.	$1\frac{1}{4}$ Grader
	1757.				
	1758.	Den 23 August.	$16\frac{3}{4}$ Grad.	Den 19 Januar.	$11\frac{1}{4}$ Gr.
	1759.	Den 11 & 16 Julii	$18\frac{1}{4}$ Grad.	Den 15 Decbr.	3 Grader
	1760.	Den 5 Julii	$18\frac{1}{2}$ Grad.	Den 8 Januar.	6 Grader
	1761.	Den 2 Julii	$18\frac{3}{4}$ Grad.	Den 18 Januar.	3 Grader

Thermometrum er inddeelt efter Mons. BEAUMÜRS Maade. Observationerne ere giorte paa det runde Taarn, hvor Luften ikke er saa varm, som neden i Byen imellem Huusene. Thermometrum hænger paa en Bæg i Observatorio imod Norden, saa at Soelen ikke kand skinne der paa, men naar det har været meget kaalt, har man hængt det ud i den frie Luft, saasom den 8 Februar 1755 efterdi Kulden er stor uden for, end inden i Observatorio. Den strænge Vinter Aar 1740
sant

sank Thermometrum til $18\frac{3}{4}$ Gr. frigoris. Den 3, 4 og 5 Febr. og den strænge Vinter Aar 1709, sank det til $15\frac{1}{2}$ frig. den 7. Jan. og 23 Febr. Af Observationerne sees, at naar man gaaer Middels-Beyen, fandt Varmen i Dannemark, om Sommeren regnes for ongefær til 18 Grader paa Reaumurs Thermometro, dog stæeg det Ao. 1756 i Enden af Julio til $25\frac{1}{2}$ Gr. og den ordinær strængeste Kuld, regnes for 11 Grader frig., endsskiont Kulden, de fleeste Vintere, ikke bliver nær saa stærk.

Vinden angaaende.

Vinden er observeret saa mange Gange, som sees i understaaende Fortegnelse. Jeg haver anført allene de fire Hovet plagas, og naar Vinden er, S. E., bleven observeret Nordost, er den henført til Norden og Osten, Sydost, til Sønden og Osten, o. s. f. Nord-Nordost regnes allene til Norden, Syd-Sydost allene til Sønden, og saa videre.

Vindenes
Ufverling.

Vinden.

Aar.	Til Norden.	Til Osten.	Til Sønden.	Til Vesten.
1751.	334 Gange	261 Gange	453 Gange	463 Gange
1752.	346 G.	253 G.	353 G.	563 G.
1753.	331 G.	291 G.	390 G.	521 G.
1754.	381 G.	217 G.	366 G.	609 G.
1755.	364 G.	292 G.	355 G.	501 G.
1756.	372 G.	324 G.	366 G.	503 G.
1757.	321 G.	298 G.	385 G.	437 G.
1758.	377 G.	354 G.	393 G.	382 G.
1759.	335 G.	273 G.	379 G.	556 G.
1760.	344 G.	267 G.	377 G.	537 G.
1761.	209 G.	351 G.	399 G.	497 G.

Heraf sees, at Vesten-Vind er den som almindeligst Blæser i Dannemark, og at Osten af dem alle, er meest sielden. Norden og Sø-

Sonden holde Middel-Veyen, dog blæser hos os sønden Bind oftere end Norden, i de fleeste Aaringer, skiont i de Aar, 1754, 55, 56, er skeet Undtagelse fra denne Regel. Vil man i overstaaende Aar-Beregning, gaae Middel-Veyen, da fandt det findes, at naar Binden Blæser 37 Gange fra Norden, da Blæser den 32 Gange fra Østen, 42 Gange fra Sonden og 56 Gange fra Vesten.

I Almindelighed fandt siges, at Luften i Kiøbenhavn er vindig, maaskee fordi den ligger Søen saa nær: men paa den anden Side er ogsaa vist, at vi sielden have meget stærk Storm. Orkaner og deslige Uveyr er hos saa got som ubekiendt.

Hvad Fugtighed og tykt Veyr angaaer, da er det for Søens Nærhed, i Kiøbenhavn sedvanligere, end klart og rent Veyr, hvilket sidste ofte findes nogle Miile ind i Landet, naar Observations-Protocolen viser, at her ude mod Søen, har været tyk Luft: Saa vidt Belbemeldte Herr Prof. CHRIST. HORREBOWS egne Ord. Fra Stads-Serret, paa Nørre-Jyllands Vesterkant, haver jeg, just da disse Blade gives under Pressen, faaet trende Aars gandske udførlige og paalidelige Meteorologiske Optegnelser, gjort ved Herr Capitain T. R. TEILMAN, Herre til Endrupholm, og forbeholder mig at meddeele dem, naar jeg kommer til den Provinkes Beskrivelse, ligesom adskillige andre Ting, vort Lands Natur-Historie angaaende, fra Hans Velbaarenheds Haand, paa mange Steder blive at berette, heldst da denne gode Mands rare Indsigt og Accurateffe, noksom skionnes af adskillige Prover. Imidlertid vil jeg denne Gang, da Tiden ey tillader meere, ikkuns give det korteste Udtog af en Sammentigning, imellem Herr HORREBOWS og Herr TEILMANS Observationer, hver paa sin yderst Land-Kant, mod Østen og Vesten.

Meteorol.
Observat.
fra Jylland.

Besten. Deraf kand sees saa meget, at endskiont forskiellen imellem disse tvende Horizonter, paa samme Tid, er kiendelig, i Henseende til Veyrliget, Vindene og Barometrum, saa er dog Ulligheden mindre end man havde forestillet sig; Thi udi de trende Aar 1756, 57, 58, som indeholdes paa Herr TEILMANS 12 Tabeller over Aarenes 12 Maaneder, findes Afvigelsen fra de Zorrebørste Observationer, ikke oftere end som

Anno 1756 i Veyrliget 98, i Vindene 88, paa Baromet. 53.

1757	57	33	19
1758	129	56	21

gange, i Eigning med vores Kiøbenhavnste Horizont, da de i det øvrige, have været gandske overeensstemmende. Om Vindenes Ustadiighed og den hastige Forandring paa en tungere og lettere Luft, her til Lands, kand eftersees Professor ERNST GOTTH. ZIEGENBALGS Meteorologiske Anmerkninger over Veyrliget, fra Aar 1745, til 48, *Act. Societ. Reg. Hafn. T. V. p. 376. seqv.*

Af alle Observationer, sees i Almindelighed saa meget, at vor Luft baade Sommer og Vinter, er tempereret, ja hvad Kulden angaaer, langt mildere, end man, efter Poli Højde, skulle meene. Hverken Kuld eller Varme falder hinderlig for Jordens Vexter, Dyr eller Mennisker. Naar den lignes mod en Deel andre Landes Luft, som dog ligge Linien nærmere, men længere fra Havet, da er den langt mildere end Fremmede forestille sig. Midt i Tydskland og Polen falder Vinteren ikke sielden saa streng, at endogsaa Mennisker høres at være frosne ihjel, hvilket her til Lands er saa got, som gandske uherligt. Dog ville dette see langt oftere hos os, dersom Dannemark var allevegne Landfast, og

Winterens
Kuld ikke
stræng.

ikke bestaaende af lutter Der og Halb-Der, adskilte ved Havets Vindnemløb i Kattegat, Belt og Dre-Sund. Dette Vand tildeffes sielden ved en Fis-Broe, maafee 3 à 4 Gange i hvert Seculo, og, naar det fkeer, saasom i Aarene 1709 og 1740, da holdes Havets Uddampninger tilbage, som ellers mærkeligen formilde vor Vinter-Luft, og give langt oftere og bestandigere Foc-Beyr end Frost. Denne sidste, saasom behageligere, varer gemeentligen ikke over et par Ugers Tid tillige. Derfor fkeer det ofte, at de af vore Landsmænd, som finde Behag i den nyemodiffe og uden Tvivl usunde Sædvane, at æde eller drikke à la glace, besvære sig over, at de i nogle Vintere, ikke engang finde Lejlighed til at fylde deres Fis-Kiædere med den behøvende Forraad. Efter Hr. J. A. DYSSELS Observation, i det Oeconomiske Magazin T. II. p. 18. er vor Vinter ofte saa mild, at man, saasom Aar 1756, aldrig fand gaae paa Fisen, hvorfor man den Gang, sidst i Februario, havde Foraars-Beyr, og saae adskillige Blomster opkomme af Jorden, saasom *Primula veris*, *crocus*, *Hepatica nobilis*, *Leucoia Bulbosa*. Dog dette er usædvanligt, og fand i de fleeste Aar, ikke ventes, førend mod Enden af Martio, da man ofte seer adskillige Træers Blomster at ville frembryde, samt Svalen, Biben og flere Foraars-Fugle at indfinde sig, men snarere paa de danske Der, end midt i Jylland, hvor Vinter-Kulden holder noget længere ved.

Sildig
Sommer.

Over Sommerens vedvarende og heftige Varme haver man, paa den anden Side, ikke heller meget at besvære sig her til Lands, i det mindste ikke paa lang Tid. Vel endes Vinteren, som sagt er, sædvanligen med Martio, men førend midt i May Maaned, som ofte er kold nok, fiendes sielden nogen synderlig Varme, hvilken derefter foreges, indtil

indtil midt i Augusto, da Høsten er giort, og den følgende Vind ventes tillige med Værets Opgiøvelse. For den Tid, særdeles sidst i Julio, kand Varmen vel være saa stor, at vore Skippere forsikre, de ikke have fundet den større i Middelhavet, paa samme Tid. Aarsagen hertil er uden Tvivl blandt andet denne, at Sommer-Natten hos os er fortere, hvorfor Luft-Kredsen ikke saa fuldkommelig kand kølnes, som i de Lande, hvor Solen i flere Timer bliver tilbage. Monfr. VERNON fandt Sommer-Natten her saa kort, at han siger i sin *Voyage en Dannemarc*. p. 348. Il ny a presqve point de nuit. Der er hart ad ingen Nat. September Maaned er her til Lands, de fleeste Aar, baade behageligere og varmere end May, som andensteds bærer Prisen. Augustus er, til Hinders for Høst-Folkene, sielden saa tør som September, og skiont Varmen oftest da er mindre; saa skeer det dog, efter andres saavel som min egen Observation, at heniimod Michels-Dag, med østlige Vinde, tilføres os nogle Slagger af en Varme, ligesaa følelig som midt i Hundedagene, hvilken Varme ikke holdes for sund. Den første halve Deel af October Maaned giver endnu nogen Fornøielse under aaben Himmel, men November tilfører os saa meget vaadt og vindigt Vær, at Haven og Marken maa forlades, samt, om man er kuldskier, omstiftes med en varm Stue, hvilken behøves i December, da gierne nogen Frost og Vinter-Kuld indfinder sig, skiont ikke med Bestandighed, men allene saasom et kort Forspil af Vinteren.

Dog varm nok.

Denne sidste ventes for Alvor i Aarets tvende første Maaned, dog sielden vedvarende længere end i 2 à 3 Uger, og mangen Gang ikke saa længe: Ja hvor liden Bestandighed her er i Vinter-Kulden, sluttet deraf, at Kane-Sæve er en Karitæt, og Bonden i nogle Aar ikke eengang

liden Sne.

kommer til at bruge sin Skæde; da den Sneer, som falder jevnlig nok, og undertiden meget høi, ikke længe bliver liggende, men snart bortsmelter ved Frostens jevnlige Omvevling til Tøe-Beyr. Martii Maaned fører i det mindste Natte-Frost med sig, og tvinger ofte Vinter-Sæden ved saadan Omvevling, som setter den spæde Roed inellem dobbelt Jis, baade neden og oven til. Derfom denne Maaned er tør, og næstfølgende April vaad, men May Maaned koldagtig, saa at Orme og Indsecter betimeligen dræbes, da spaaer Bonden sig desto bedre Høst. Foraarets Bædffe, som lader at Slags Sæd spire og udbrede sig, saa den siden kand udholde en paakommende Tørre i Junio, er vore Landmænd høyligen magtpaaliggende, og i den Henseende tilføyes os en anden vigtig Fordeel, af den tilforn omtalte Situation midt inellem Havets Bænde, fra hvilke opstige særdeles i Foraaret stærke Uddampninger, og altsaa Materie til mange Regn-Skyer. Disse saa lidet som Havet selv, true os med nogen Oversvømmelse, enten ved Skye-Brud, som her er næsten ubekiendt, eller ved Aærs og Bæffes hastige Tilvæxt i saadan Grad, at de kunde stige meget høiere op, end i næstliggende Enge. Her skeer det vel, skiont fielden, at de i Høstens Tid kunde bortskfylle nogle Læs Høe: Men at de skulle forderve Bondens Agre, saaledes som i biergagtige Lande, høres ikke ofte.

Foraars
Bædffe.

I de Lande, som ligge langt fra Havet, frygter Bonden allermeest et tørt Foraar. Det samme kand og undertiden have Sted hos os, hvorfor den gamle Regel vil, at man meest maa bede om Regn for St. Hans Dag: Dog alligevel er det vist, at af den tilforn anførte Aarsag, nemlig, det nærliggende Havs Uddampninger, vandes vore Agre baade tiilig og sildig, frem for mange andre, særdeles de mellemste Pro-

Provinger i Tydskland, Frankrig og Spanien, hvor mange Aars Misvæert og dyr Tid reyser sig af Mangel paa det, som Naturens Hæ-
re genrentligen ikke lader os mangle. (*)

Men dersom Luftens Fugtighed saaledes tilfører os paa denne Vinden
renser den
fugtige Luft.
Side nogle Fordeele: da kunde samme derimod ogsaa snart blive os til
største Skade og Fare formedelst den Usundhed, som en fugtigere Luft
maatte forarsage baade Mennesker og andre Creaturer, naar den i lang
Tid blev staaende stille, og fik Tid til at gaae i Forraadnelse. Saadant
at afværge haver Guds gode og viise Forsyn gjort den Indretning, at
Foraars- saa vel som Efteraars- Vindene sielden fejle i at giøre deres
Virkning, da de tiene saasom en Feye- Koft til at sette Luftens i Bevæ-
gelse og at fordeele de usunde Bædsker. Naar dette ikke skeer, saasom
i sidst afsigte Vinter 1763, da vi sielden have fornummet nogen Vind
men usædvanlig megen Taage og tyk Luft, er ogsaa de syges og døendes
Tal langt større end sædvanligt.

Den Vind, som her til Lands sædvanligst hersker, og derfor meest
kendes paa Eræernes Toppe, som gierne bøye sig mod Osten, er vesten
og syd-vest Vind. Denne tillige med sønden Vind, som giver Regn
og Varme, blæser vel oftest, dog er den jevn og stadig, frem for Osten
og Nordost, som falder haardest men kortest. Osten-Vind, naar den
varer længe ved, holde vi for usundest. (**)

U a a 3

Com-

(*) Nogle meene at Guld-Regne oftest fører Regn, Taage og tyk Luft med sig, dog
er dette ikke nogen fast Regel.

(**) I Engelland ligesaa, hvor man haver det Ordsprog: The wind of east is
never good for man or Beest. I afsigte Aar 1762, saa og i dette Aars Be-
gyndel-

Sommeren det klareste og behageligste Beyr, ligesom om Vinteren den reeneſte Frost.

Hvirvel-
Binde
rar.

Al heftige Raſt-Binde veed man her ikke ſaa meget, ſom i biergagtige Lande, hvor de haardeſte Stød komme fra Fjeld-Toppene, og til de egentligen ſaa kaldte Orkaner, hvilke gierne have Sammenhæng med Jordſkiælv, fornemmer man ſaare lidet.

Her til Lands have Bindene ſielden den Virkning, at de nedſtode en Skye mod Jorden eller Havet, og ved at vrie den haſtig omkring, giøre en ſuende Vand-Tap eller Tragt deraf. Et Phœnomenon, ſom af Franzoſerne kaldes en Raf-Trompette, hvilken undertiden falder paa Soen og rammer et Skib, ſettende det i yderſte Fare: Men paa Landet haver jeg her ikke hørt noget ſaadant, forend i ſidſt afvigte Auguſt Maanet 1761, da een af vore Fjeld-Præſter i det Slesvigſke, indſendte derom den Beretning, ſom lidet udførligere læſes i Adreſſe Contoirs Efterretninger No. 68. for bemældte Aar, p. 539 ſaaledes: „Under Maaltidet Kl. 1 og 2, blev det paa eengang gandske mørkt, ſamt „tornede og bruſede græffelig i Luften, dog tænkte vi, det var ikkun „ordinair Jorden-Beyr: Men da vi horde, Folk løbe med Naab „og Skrig, ſom Verden ſkulle forgaae, og jeg kom ud paa frie Mark, „ſaae jeg ikke allene en forſkræffelig Lynild i Sonden og Beſten, men „end og lige over Bærgum, en ſtor ſort tyk Skye, fra hvilken be- „nævnte Vandtap nedhængte til Jorden, og i ſamme bevægedes Luften „fra overſt til nederſt, ligesom en Waale-Strom. Efter en halv Times „Forløb forſvandt den vel, men havde efterladt ſig mange haarde Virk-

„ning

gyndelſe have vi haſt meeft øſtlige Binde og tillige megen Sygdom blandt Men-
neſker og Dvæg.

„ninger, i det den blandt andet paa Bargums Mark, havde borttaget
 „og splittet Rugen, som stod opbunden paa fire Agre, samt opløstet og
 „med sig bortført tvende Dreng, et langt Stykke Bey, dog sluppet
 „dem uskadte ned igien. Ved Bargum faldt imidlertid en temmelig
 „Regn med store Vand-Draaber, men paa andre Stæder, saasom i
 „Breksum-Sogn, er nedfaldet stærkere Regn, og hist og her store Styk-
 „ker Jis (*). Denne Vand-Tap er seet overalt i Landskabet Bredsted,
 „og foruden den, saaes endda 2 eller 3 smaa langt borte.„ Saavidt
 ovenbemeldte Relation.

Da det med Rette kand siges: *Velcimum aura*, vi æde Luften og
 leve af den, saavel som af Mad og Drikke, saa gjør Luften ikke lidet til
 en Forskiel paa Menneskenes Helbred, og en længere eller kortere Leve-
 Tid. I den Henseende findes nu nogen Forskiel paa Luften i vore Danske
 Provinser. Siælland, Syen og de øvrige Der, undtagen allene
 Laaland, hvor om siden skal meldes, have en temmelig høy, tør og fast
 Grund, følgerigen, til jevnshold, en sund og god Luft, vel ved Søe-
 Kanten noget fugtig og tung, men formedelst Vind og Varme saaledes
 tempereret, at hvo som ved maadelig Bevægelse, holder en ordentlig
 Diæt, kand her saavel som andensteds, i god Helbred, naae den høyeste
 Alderdom, hvilken ogsaa ikke sielden strækker sig til 80 Aar, ja hos
 nogle indtil 90, eller 100 Aar og derover, skiont Exempler paa sidste
 Slags her, ligesom andensteds, ere rare (**). Den

Luftens
 Sundhed
 adskillig.

(*) Disse Jis-Stykker have egentlig været store Hagel-Steene, hvilke dog saare
 sielden her til Lands falde større end de mindste Fugle-Erter, følgerigen ikke
 gjøre nogen Skade.

(**) Et af de mærkeligste Exempler, som høves her til Lands, paa en usædvanlig
 høy Alder, er det man læser in *Nov. Litter. Maris Balt. ad Ann. 1698. Mense
 Augusto*

Den Kjø-
benhavnste.

Den Kjøbenhavnste Luft haver THOM. BARTHOLINUS, i en særdeles Academisk Afhandling undersøgt, og meent at den ikke kunde læstes som usund; maaskee han ogsaa for hundrede Aar siden, da Indbyggernes Tal, som forøger Dampene, knap var halv saa stort, som nu omstunder, fandt meere Grund for den Meening: og skjønt jeg ikke just meener det samme, saa veed jeg dog, at bemeldte Stads usundere eller ikke saa sunde Luft, røyer sig af andre saadanne tilfældige Aarsager, som findes ligeledes i de fleste, om ikke i alle store og Folkrige Stæder, nemlig Canalernes og Cloakernes Uddampning, særdeles i de varme Sommer-Dage, hvorfor ogsaa mange Familier der, ligesom i London, gierne søge sig sundere Sommer-Boeliger i Skov-Eggen, eller og i de næstliggende Landsbyer. I et halv hundrede Aar, haver Guds Gødhed nu skaar denne Stad fra Pestilens, som fordm, ved langt mindre Folke-Mængde, hiemsogte den vel fire eller fem Gange i hvert Seculo, maaskee fordi de Tidens slettere Politie bar mindre Omforg for Reenlighed (*).

J M

Høj Alder.

Augusto p. 142 om en Pige, som da døde i sin Alders hundrede fjerde og tiende Aar. Hendes Ravn var Lieue. I sin Ungdom havde hun tiend Tycho Brahe, og blev, da han drog af Landet, hos hans Søster, af hvilken hun lærde saa meget i Medicinen, at hun tiende mange Patienter, og recom-menderede sig særdeles, ved at forskærdige det saa kaldte Mirakel-Plaster. I hendes Alders hundrede og syttende Aar, blev hun blind og dertil Senge-liggende, men levede dog 7 Aar i den Tilstand. Endnu større er det Exempel, vi have i den navukundige Soc-Mand, Christen Dragenberg, som efter frem-viiste Attester, er født i Norge Aar 1626, følgerigen nu 137 Aar gammel, og lever endnu i Aarhus. Hans Portrait høves i nogle hundrede Copier, og er længe siden anseet for en Raritet.

(*) *Nostra memoria, quinqvies in Dania pestilentia grassata est, sc. Ao. 1619, 1625, 1629, 1637, 1654, semperque aliunde transportata. Saa sigt THOM. BARTHOLINUS in Medicina Danor. domestica, p. 141.*

Almindelighed at tale, er den Siællandske og Syenske Luft sund, og god, særdeles naar man undtager Søe-Kanterne, som have meere Taage og saltagtige Udampninger af Havet. Det samme kand siges om Sønder- og Nørre-Jylland. fornemmelig i Aarhus- og Viborg-Stift, hvor Luften er allerreenest og klarest, saa og Vinter-Kulden strængest: Men paa Jyllands Vester-Kant, i Bouling-Lundenes- og Riber-Zuus-Amter, som have Søen nærmere og Grunden nedrig, ligesom en halv Marsch, falder den atter usundere eller i det mindste ubehageligere for dem, som ikke der i ere opfødte, og ved Banen, saa som en anden Natur, nogentledes hærdede (*). Der falder ofte den saa kaldte Sav-Suus, en Slags Taage, som med sin Skarphed, end ogsaa forhindrer Træerne i deres Vext, uden saa vidt man med høye Diger skaffer dem Lye og Læe, da de ellers visne i Toppen. Selv samme Be-

Jvisse Pro-
vincker.

skaffen

(*) Af nogle Summariske Decennial-Lister, over Indbyggernes Alder i Skads-Herret ved Varde, hvilke tillige med flere Merkværdigheder, ere mig meddeelte af Hr. Capitaine T. R. TEILMANN, sees tydeligen, at disse Vesterboer, ikke sielden opnaae en temmelig høy Alder, af 80, 90 ja 100 Aar. Han holder for, at den der faldende frie, skönt strænge Luft, er sundere end den som falder længere ind mod Østen i Skov-Egnene, hvor Luften mindre bevegēs. Samme gode Mand erindrer tillige at den Sygdom, som denne Egns Almue mest hiemsfages med, er Febris chatarrhalis, hvilken de kalde Betændelse, og ved at bruge Brænde-Viin og Peber, ofte blive langt værre, da det kand være got mod den almindelige Kaalde-Syge, som grasserer meere Sønder paa i det Slesvigke. Blant Almuens Qvinde-Kisn, komme de fleeste Svagheder af Suppressione Mensium, og denne igien der af, at de om Sommeren gaae gierne barfoedede, særdeles ved Høe-Bieringen i de vaade Marsk Eng. Deres Raad er Suppositoria af Salvie, Hylde- og Camele-Blomster.

Luft i
Marsch-
Landene.

Skaffenhed haver det ogsaa længer ud i de Slesvigiske Marschlande, ved Tønderen, Husum og i Landskabet Eidersted, hvor vester Havets skarpe Uddampning ikke taaler noget høystammet Træ. Hertil komme disse Egnes feede men nedrige og sumpige Grunde, giennemskaarne med saa mange Canaler, at naar Vandet i tørre Somre udtæres af dem, og efterlader sig ifkuns lidet tykt og moradsigt Bundfald, da opstiger deraf en Damp, som forarsager, om ikke allene, dog for den største Deel, den bekjendte Marsch-Seber, ved hvilken undertiden henrykkes mange Mennesker: en Sygdom, der ikke hersker saa meget i vaade Sommere, da Gravene holde en Mængde klart Vand, som i de tørre, da de have lidet andet end en feed Sliim (*).

Og i Laa-
land.

Noget nær paa samme Maade forholder det sig med den Laalandiske Luft, og den der ligeledes om Høstens Tid, særdeles i tørre Somre, grasserende Efteraars Seber. Den Laalandiske Grundes Overeensstemmelse med Marschen skal siden erindres. Her meldes ifkuns dette, at

(*) Her om handler den in Oeconomicis høyligen erfarne og velfortiente Fyrstl. Glyksborgske Hoff-Præst og Provisi Hr. P. E. LÜDERS i sin nyligen udgivne *Abhandlung von der Marsch Krankheit, die unter dem Nahmen der Stoppel, Siebern bekandt ist.* Hans Ord ere p. 4. blandt andre disse: Eine feuchte Witterung ist Ursache, daß sich, das Wasser in denen Graben halten mag: sobald aber eine anhaltende trockne Witterung einfällt, so verlieret sich dasselbe. Dieser Verlust giebt Gelegenheit, daß aus dem nachgebliebenen Schlamm, schwere Dünste hervor steigen müssen. Es ist bekandt, daß ungleich mehr Unreinigkeiten in einem schweren und fetten, als in einem leichten Boden stecken: Der Kern selbst, den das Land hergiebt, ist da von Zenge. Diese Vereinigung der Land- mit denen See-Dünsten, muß zur Ansteckung der Luft, und zu der Vermehrung des Uebels, nothwendig Gelegenheit geben.

at Luften der ogsaa formodentlig trækker nogen Usundhed til sig, af de mange nedrige og sumpige Vandsteder, som deels af Naturen, deels ved Graver til Vandets Afledning, ere giorte paa Markerne. Endnu en anden Aarsag til den usundere Luft, som særdeles findes i Efteraaret, baade der og i Marsch-Landene, ja undertiden ogsaa her i Sieland, saa vidt den om Høsten grasserende Feber angaaer, er uden Tvivl ogsaa der i bestaaende, at den feede og frugtbare Grund, som nyeligen yttrede sin Kraft i Korn og Straae, strax efter Høsten sender sine Exhalationer ud i den frie Luft, og opfylder den med saadanne Deele, som tiende Berterne til Trivsel, men Menniskene ikke umiddelbarviis, og i saa stor Mængde, som den der da svæver i Luften. Saaledes gaaer det da med visse Landes nær sammenhængende Fordeel og Skade, efter Ordsproget: De feede Skykker have desto fleere Kertler. Hertil kommer maafee ogsaa, at Høste-Folkene, som i de feedeste og frugtbareste Lands-Egne, have det strængeste Arbejd, ville have den beste Pleje, men holde derhos ikke altid den ordentligste Diæt i Mad og Drikke.

Fremdeles, at den Høst-Feber, som begynder med en tertiana eller ordentlig Kolde-Syge, omstiftes undertiden til en Quartan-Feber, det tilskriver Duct. OLAUS BORRICHUS en større Varme, som ytrer sig i visse Aar frem for andre, og drager den indvortes Varme alt for meget til de udvortes Legems-Deele, saa at de indvortes blive slappe, og kunde ikke fordøye Bædferne, hvilke derover blive sure og usunde: om saa er, forstaaer jeg ikke at domme, men beraaber mig paa den anførte store Læges Ord, hvilke nyere kunde eftersees in *Actis Medicis et*

Physicis, Hafniens. Tom. V. p. 144, hvor han randsager efter Aarsagen til de mange Qvartan-Febrer, som grasserede i Aaret 1678 (*).

Sædvan-
lige Syg-
domme.

I Anledning af den Danske Luft, som her egentlig handles om, vil jeg endnu anføre THOM. BARTHOLINI Meening, om de Sygdomme, som han i sin Tiid meente, at være Landet egentlig tilhørende frem for andre, nemlig i den *Tractat de Medicina Danorum demestica*, p. 71 siger han, at, da de Nordiske Folkes Sygdomme ikke komme af Valden, men gemeentlig af Svede-Hullernes Forstoppelse ved Skiorbugs Bædsker, saa cures de ikke saa vel ved det, der aabner og renser Maven, som ved det der aabner Svede-Hullerne og driver Urinen (**). Srenndes retter Hr. BARTHOLIN i bemeldte Skrift p. 97 det Register, som af OLAO MAGNO Lib. XVI. Cap. 51 anføres paa de Nordiske Landes sædvanlige Sygdomme, undstjændende ham dermed, at han ikke havde studeret Læge-Konsten, (***) og forsikrende, at de anførte Sygdomme ikke

(*) *Cur tertianæ hoc anno frequentissime in qvartanas exeant, - - causam hanc puto: Extremum ætatis, præter morem modumqve, apud nos invaluit, unde intestinus corporum calor ab externo evocatus est foras, quo facto, aliqui humores tanquam in vappam subacidam desciverunt, promptam qvartanæ genetricem. Explicatius loqvar, videntur humores corporum id passi, quod cerevicia in cellis, tonante cælo, acescit, paulo post mucet & corrumpitur, quod vividiores ejus partes fulmineum illud sulphur omnia pervadens, secum in Aera transtulerit, aut, si mavis, confuderit & in aliud schema perverterit.*

(**) *Morbi boreales, quia biliosi non sunt, - - - non tam elective purgantia requirunt, quam sudorifera vel urinam cientia.*

(***) *Neque isti morbi aqvilonaribus peculiâres sunt, sed aliis communes, si scorbutum exceperis. Imo lues venerea peregrinus est illis regionibus affe-*
tus,

ikke ere vort Norden, men snarere andre Lande tilhørende. De Sygdomme, som disse Nationer besværes med, henfører Hr. BARTHOLIN til tvende Classer, nemlig Skjørbug og Feber: den første saasom noget, der ret haver hjemme her til Lands; den anden, som vi have i Samfund med andre Folke-Færd.

Om denne vor store BARTHOLINS Sætning, haver jeg, i Mistroe til min egen alt for liden Indsigt, raadfort mig med een af denne Stads berømmeligste Læger, som jeg ikke haver Forlov til at nævne, men vist nok fortienner at troes, saasom vedkommende Dommer i denne Sag. Han siger nu omtrent saaledes: Herr BARTHOLIN kand have havt meere Grund og Marsag til at domme saa i sin Tid, end vi i vore Tider, ved en meget forandret Leve-Maade, særdeles i Kiøbstæderne, paa Herre-Gaardene og blant bemidlede Folk, fornemmelig hvad Skjørbug angaaer, som skulle være den egentlige Sygdoms Kilde. Bemeldte Læge haver megen Praxin Medicam, dog forsikrer han, at Skjørbug er den

Anden
Mening
herom.

Svagthed, som her i Staden allermindst foresfalder at curere, undtagen naar nogle Skibs-Folk hjemkomme fra lange Reyser, da der gierne blant dem findes nogle, som føre et med Skjørbugs-Vædsker opfyldt Legeme tilbage, i Anledning af haard Spise og liden Bevægelse, ellers ikke. Jeg blev glad ved at høre denne Forsikring, men tabte snart igien min Bløde,

Efter en
forandret
Leve-Maa-
de.

da

etus, magisqve Romæ notus, ubi historiam suam conscripsit, quam Upsalia, ubi Archiepiscopi titulo florebat. - - - Morbos igitur, quibus in septentrione affligimur, ad duo genera refero, *scorbutum* & *febrem*. Scorbutus endemius est, febris sporadica vel epidemica, eaqve peste nonnunquam sociata. Scorbutus maris baltici accolis fere inquilinus, febris nobis cum aliis communis,

Da han sagde mig videre, at jeg deraf ikke maatte giøre Slutning til vor Nations større Industrie og Lemmernes Bevægelse, men vel til en anden Leve-Maade i Mad og Drikke. Fordum, sagde han, gif man i gode Huusholdninger, ingen Dag til Bords, foruden at see, næst andre Netter, et Saltmads-Sad saa stort, at det om Søndagen knap kunde frembæres med tvende Arme. Dette kom hver Dag igien og holdt ud den gandske Uge, under et andet Navn, Gammelmands-Sad, hvor af den, som endnu havde nogen Appetit til overs, tog hver gang noget, (*) men forud havde man tillige spist, maaskee enten Stof-Fisk, saltede og tørrede Sild, Slynder eller deslige. Oven paa satte man en Drif temmelig got Oll, og holdt sig derved Dagen igiennem: folgeligen var intet venteligere, end at deraf kunde sanfkes, endog saa under maadelig Bevægelse, et tykt og skorbutisk Blod. Derimod er nu omstunder, blant Folk af maadelig Velstand, Leve-Maaden meget anderledes. Man spiser og drikker det, som efter Anseelse kand være sundere, nemlig meere fersk Kiød og Fisk, men i mange Slags forvendte smaa Netters Sammenblanding; man drikker meere Viin, Thee, Caffee; man klæder sig à la françoise; man kører i tillukte Vogne; man opdrager Børnene paa en meere delicat Maade, saa de knap vænnes til at fordrage deres Lands Luft; man indkniber deres Underliv ved Snørlov og snevre Klæder &c. siden den Tid haver Skibbug blant os, for den største Deel, taget Afstæed: men i dens Sted indfinder sig en anden Typus morborum, saa foranderlig og forunderlig, at den store BARTHO-

LIN

Særdeles i
Mad og
Drikke.

(*) Om forfædrenes Saltmads-Sad og dets bedre Overeenstemmelse med deres Natur, end Spaniolens Olla putrida, see THOM. BARTHOLINI Medic. Danor. domest. p. 247.

LIN og flere velforsarne Læger, om de nu kom frem igien, knap skulle vide at finde sig i den forandrede Tilstand, men maatte spørge: hvor deres Tids Mennesker vare bleve af. I Steden for Skjørbug, ville de finde, hvad de tilfornielden fandt, nemlig den gylden Aare, Hypochonderie, Friesler af adskillig Art, og mange Slags Febriliske saavel som andre tilforn lidet bekiendte Sygdomme (*). Saa ridt velbemeldte Kiøbenhavnste Medici Tanker, om vort Lands forandrede Sygdomme, efter en forandret Leve-Maade, særdeles blant Folk af Middelstand, ja endogsaa blant Adelige og Høyere, som i gamle Dage, vel ikke aad og drak mindre end nu omstunder, men med mindre Adskillighed, mindre Delicateffe og meere Legems Hærdelse ved Arbeyd, Krigs-Tjeneste og andet, dog ikke saaledes, at jo den berøgte Stærk-Odder havde kiendt i sin Tid, endnu en simplere Leve-Maade, som gav Legemerne. Den Athletiske Styrke, der nu kand kaldes langt rarere (**).

Efter-

(*) Næst Feber, er Bryst-Syge her til Lands meget sædvanlig, som sees blandt andet, af de ugentlige Optegnelser af Kiøbenhavnste Patienter. At den Danske Luft i Almindelighed giver et tungere Blod, og meere underkaster os end Fransosen, visse deraf flydende Sygdomme, det bevidner Mons. Chevillon, Huus-Læge hos deres Excellence, den Kongel. Franske Ambassadeur Herr D' Ogier, med følgende Ord, som høves af hans egen Mund. Saa snart han i Aaret 1753 her var ankommen, foretog han en Aareladen med alle sin Herres Huusfolk, 50 i Tallet, og fandt deres Blod ligesom sædvanligt. Det samme skeede i næstfølgende Aar, og da var Blodet hos alle disse Personer, kiendeligen tykkere og tungere. Den Forskiel kunde han ikke tilskrive en forandret Diæt; Thi Mad og Drikke var af samme Slags som i Frankerig, selgeligen sluttede at en tykkere og tungere Luft var den eneste rette Aarsag.

(**) - - - Stomachoque placentia fugi

Fortia complectens animo, namque arma professus

Alte-

Efterat dette var skrevet, haver en tilfældig Hændelse, nemlig de mod Enden af Maret 1762, fra den Mecklenborgske Campagne tilbage komne Norske Soldaters heftige Sygdom, og hastige Dødsfald, opvækket nogen meere Estertanke, om Aarsagen til deres slettere Helbreds-
 Stand i Danmark, frem for i deres eget Fæderne-Land. En saare vigtig Sag, som vel fortjener at randsages og skønnes paa, for tilkom-
 mende Tidens og lige Omstændighedens Skyld. Sagen selv er alt for vel bekiendt og høyligen beklaget, nemlig at mange hundrede af disse troe og tapre Normænd, deels i Mecklenborg og Holsteen, deels og fornem-
 melig, i deres Kiøbenhavniske Qvarterer, ved en heftig grasserende Syg-
 dom, ere henrykte, ja just de af denne Nation, frem for de Danske eller Tydske, i samme Stand. Forskiellens Grund og Aarsag bør ikke sø-
 ges i en fugtigere Luft; thi i Bergens Stift, og paa Norges gandske
 Bester-Kyst, falder Luften vel saa tyk og fugtig som i Danmark, ja
 end meere fugtig. Aarsagen haver derfor længe syntes tvivlsagtig eller
 Problematisk og, jeg tør ikke sige meget med eller imod dem, som ville
 giette snart et, snart andet. En Virkning haver undertiden mange og
 meget adskillige Aarsager, af hvilke nogle gjøre meere, andre mindre
 dertil: Men hvad jeg paa Grund af forrige Tidens Forsøring, saa og
 til følgende Tidens nyttige Efterretning, meener at kunde stadfæste, saa-
 som noget egentligent hidhenhørende, er dette, at de sædelige Aarsa-
 ger vist nok have mindre Deel deri, end som de naturlige: Kort sagt:
 Naar

*Aspera Vestis erat, cultusque parabilis olim,
 Rara quies, somnique breves, labor otia longe
 Protulit, & parco fluxerunt tempora sumptu.*

Sax. Gramm. Lib. VI.

Naar de Norske Bønder-Karle, frem for vore Danske, i Marken eller i Garnisonen, henfalde ved dødelige Sygdomme, og mindre end Resken, kunne hjælpes til Rette, da bliver uden Tvivl, Forskiellens Hoved-Grund og Aarsag, det syrede Camis-Brod, som hertil Lands er deres daglige og allermecste Spise, da dog de fleeste af dem, ere gandske uvandte derved, ja mange af dem aldrig tilforn have smaget eller for-
 doyet samme, men i dets Sted, ideligen ædet usyret Brod, af Havre-
 Meel, kaldet Lefse eller Glad-Brod, af sin flade og tynde Skikkelse, hvorimod andet Brod af dem kaldes Stump eller Stumpe-Brod. Saavidt begge Deele ere af Meel, kunde Dannelsen være lige gyldig. Men Surdeyen som særdeles pleyer at være meget tilstreffelig i Camis-Brodet, falder vist nok den Norske Bønde-Almues Mage, som i Hast maa vænnes dertil, langt meere usfordøneligt, kolende og svækkende, særdeles naar det ikke er vel giennembaget eller rettere, saasom en Ravring (Bisquit i. e. Biscoctum) anden Gang baget, indtil Banen, som en anden Natur, omsider tager dette Anstød af Beyen. Dersom nu til denne egentlige Hoved-Aarsag, komme nogle flere uegentlige og tilfældige, saasom megen suur Mælk, suure Hauge-Frugter &c. saa er det gandske venteligt, at naar alting ellers er lige, maa Normandens Mage lide meere end nogen andens, og da Magen er Magazinet, som uddeeler Gasterne i Legemet, saa maa dens Svækkelse endelig hos de allerfleeste, drage deels Blodgang, deels heftige Febrer efter sig. Saa vidt venter jeg at min Sætning finder Medicorum Bisfald i Almindelighed, og ved deres Jagttagelser langt bedre kand oplyses. Men nu vil jeg, som Historicus, føye hertil et Beviis, som jeg ønsker ikke maatte glemmes i følgende Tider, da det allerede burde være i særsk Minde, men synes dog at være

glemte. *Historia oculus temporis.* Dens større Nytte er at giøre Efterkommerne flogere end Forfæderne. An. 1713 bleve 5000 Norske Soldater commanderte til Danmark. Efter Tonningens Opgivelse, brugtes de et par Aars Tid i de Pomerske Campagner og lagde Ære ind, men i kort Tid, bortsmittede de fleste af dem, ved Straa-Død, og jeg som da var ung, mindes grant, at have hørt domme om Normandens Død, saaledes: Det Suure Camis-Brød slog dem ihjel. Havde de, ved hvært Regiment, haft en halv Snees Norske Qvinder, som kunde baget dem Glad-Brød, da var det bedre. End meere, i de sildigere Aaringer veed man, at da Friderichstads nye anlagte Fæstnings-Værk haver udkrævet aarlig en stærk Commando af Norsk Land-Militz og denne haver ædet siur Camis-Brød, haver Sygdom og Død ligeledes taget overhaand.

Det Andet Capitel. Om Dannemarks Grund i Ager, Eng, Torve- Moser og Skove.

Næst Luften og det som dertil henhører, er Landets Grund, Jord-
og Steen Arter, samt Mineralier og deslige, det andet Ele-
ment, som ved Dannemarks Natur-Historie, tages i Betragtning.

Jordens
Overdeel
meest jevn
og lige.

Paa de allerfleeste Stæder er Jordens Overdeel meere flad og
jevn, end ophøyet i Bierge og Banker, eller og nedtrykt i dybe Dale.
Saa jevn og flad er den ikke her, som i Nederlandene, særdeles i Flan-
deren, Holland og Friisland, hvor Landets Overdeel findes ligesaa slet
og jevn, som Soen i stille Beyr. Lige saadan Anseelse have nogle Dan-
ske Provinser, særdeles paa Amager og i Eydersted, Husum-Tønder-
og en Deel af Riber-Huus-Amt, som er Marsch-Land, ja ogsaa læn-
gere ned igiennem Nørre-Jyllands vestre Side, indtil Harslyssel, er halv
Marschland, mod Havet indgrændset ved Sand-Bierge, men inden for
dem, et Landskab saa jevnt, som et udbredt Klæde. Laalands Grund
er paa de fleeste Stæder af samme Anseelse. Men i de allerfleeste Pro-
vinser forestille de danske Landskaber en maadelig Omkiftelse af Con-
vexer og Concaver, som langt fra lidet mærkes, endskiont de ere dog
nær ved Kiendelig nok adskilte i høiere Ager- eller Skov-Grund og nedri-
ge Moser eller Enge, ideligen giennemskaarne af Aaers og Bekkes rin-
dende Bande. (*) Frugtbar Ager og Eng, grønne Skove, samt her og

E c c 2

der,

(*) Udi C. LINNÆI *Amoenitatibus Academ.* Vol. V. staaer p 30. et Forsøg til
en nye *Flora Danica*, gjort af D. G. T. HOLM. een af bemeldte store Botanici
beste

der, særdeles i Jylland, Slesvig og paa Bornholm, nogle Metter Lyng-Heede, beklæde gemeentligen de Danske Landskaber, hvilke paa de fleeste Stæder, ere af en yndig og meget behagelig Anseelse. De store og smaa Der, som adskilles ved Beltets Udlob fra Øster-Søen i Cattedgat, bære vist nok baade Skionheds og Frugtbarheds Priis, frem for det faste Land, og fortiene i meere end een Henseende, at kaldes Insula Fortunata. Dog fattes det faste Land ingen af Deelene, hvilket efter haanden forekommer i Stykkeviis at beskrive, da her ikkuns mældes noget lidet i Almindelighed.

Storhedens Ud-
maalning
efter Qua-
drat-Mile.

Landstrækningens Maal i Længde og Bredde, er meget ulige og ikke let at bestemme med fuldfommen Visshed, efterdi Danmark en, allene paa det faste Land, haver mange Fjorder og Indvige, men ogsaa mange Sund eller Havets Giennemløb, imellem store og smaa Der. Disse, som i Tallet ere over hundrede, gjøre enten aflange eller runde Omkreds-Linier, hvis Samling og Udmaalning i ordentlige Quadrater en uden stor Umag kand foretages. Ikke desto mindre, da Sagen synes væsentlig i en Lands-Beskrivelse, haver jeg ved Monfr. DIDRICH FESTER, saasom den Geometra, man betienede sig af, i Land-Kortenes Forfærdigelse, ogsaa ladet gjøre bemeldte Opmaalning, saa noye som muligt

bedste Discipul, og deri en almindelig Afriidning paa Dannemarks Overflade, saaledes forestillet: Dania hæc, qvum collibus elatis, monticulis creta-ceis, pratis depressis, campis apricis, sylvis & saltibus frondosis, nemoribus & lucis umbrosis, agris cultisque fertilibus, arvis requietis, pascuis atqve ruderatis incultis, paludibus cespitosis ac uliginosis, amnibus rivulisqve intercurrentibus, stagnis quietis, fontibus scaturientibus, maribus alluentibus, multumqve ad cæli clementiam ac soli fertilitatem facientibus, littoribus arenosis instructa, &c.

mueligt kunde være, og da befundet, efter Dr. Maal (eller hver Müil bestaaende af 12000 Sielandfke det er 1000 Alne (*) baade paa paa langs og tværs) at de trende Stifter, som begribe Dannemarks allerfleeste Der og Holme, nemlig Sielands, Laalands og Syens Stift, indeholde 240. Nørre-Jyllands fire Stifter tillige med næstliggende smaa Der, 474. Sønder-Jylland eller Fyrstendømmet Slesvig haver man ikke selv opmaalet, men holdet sikkert nok, at antage for sandt, hvad Hr. C. DANKWERT i sin Lands-Beskrivelse pag. 53 ansetter det til, nemlig 144 Kvadrat-Mile. Følgeligen bliver Dannemarks gandske Indhold i fast Land, 858 firekantede Mile, efter den planimetriske Maalestof. Men da her spørges om Landenes gandske Overflade, tielig til Afgrøde og Beboelse, hvilken Overflade eller Superficies, ikke er aldeles jevn, men bøyer sig op og ned, hvor efter Landmaalnings-Marktikten retter sig ved Afvigelse fra det planimetriske Maal paa Papiret, saa vor i det allermindste en tiende Deel legges til det sidste Tal, og i den Betragtning, bliver det faste Lands egentlige fulde Maal, Ti hundrede fire og fyrrrtive Kvadrat-Mile, Dansk og Rhinlandsk Maal, men efter det Hamborgske eller almindelige Tydske Maal, omtrent eet Tusende saadanne Mile. Dersom denne Jords Frugtbarhed var omtrent lige stor allevegne, da sandt man lettelig, hvor mange hundrede Algerdyrkere, der kunde nære sig paa hver Kvadrat-Müil, følgeligen et Gienstvar paa det Spørsmaal: om vore Bønders Tal er stort nok, eller ikke.

Af

(*) Det Danske Længde- og Hule-Maal er nu omstunder, overeensstemmende med det Rhinlandfke, hvilket maa agtes fordi Fremmede, som skrive om vore Ting, ofte tage feyl i den Vist. Li danske Alne giøre i Hamborg altid elleve Alne.

Nogle faa
Bierge og
høje Ban-
ker.

Af Bierge findes her til Lands ikke mange saadanne, som egent-
ligen fortjene dette Navn, undtagen det Jydske Zimmel-Bierg i Skan-
derborgs Amt og Nye Sogn, hvis Oberdeel meenes at være nogle hundre-
de Faune opløstet over de omkring liggende Egne, og dertil paa Siderne
saa steil, at man ikke uden Besværing, kand komme der op, hvorfor
ogsaa Hjortene, som ville undgaae Jægerens Efterstræbelse, der tage
deres Tilflugt, og aflegge mange Taffer, som af Bønderne paa visse
Marsens Tider opsøges. I klart Veyr kand man derfra tælle 20 Kir-
ker, ia efter nogles sigende see Samsøe, som dog ligger i det mindste
otte Miile bort mod Osten. Dernæst er Boubierg i Har-Syssel vel
det høieste, skjønt knap saa høyt, som det af J. RANZOVIO paa J. COLDING
Credit, forestilles in *Descript. Cimbricæ* hos *Westphal.* in *monum.*
Ined. T. I. p. 74, da det skulle strekke sig heel igiennem . . . astens forste
Region: *cujus jugum primam æeris regionem adæquare videtur.* For
Søfarende er Boubierg et kiendeligt Mærke, da det sees mange Miile
i Vester-Havet, og tiener til Advarsel mod de farlige Sand-Revler,
som bedække Vester-Jylland. Af-Høy, et Bierg i Thye, holdes næ-
sten ligesaa høyt, som Boubierg. Herr Oberst-Lieutenant Møllerup,
paa Vester-viig, som er en langt derfra, beretter mig, at Af-Høy,
efter hans Sikning, kand være 4 à 500 Alne over Horisonten. Bier-
gelide i Aarhus Stift, som tiener de Seylende til bestik, og hvoraf
Bierge-Sogn og Herred har Navn, er vel der i Egnen af en anseelig
Høyde, mod det platte Land, dog der hos saa flad ned ad, at det
næsten allevegne kand ployes paa Siderne. Ligeledes har det sig her til
Lands med alle mindre Bierge, eller egentligen saa faldte Banker og
Brinter, hvilke ikkuns paa een eller anden Side, falde af med en stor
Høyde

Høyde mod Dalen eller Søen, men oven til stryge næsten lige ud med det øvrige Land. Disse Bankers høje Side kand vel være af en temmelig stor Strækning, saasom ved Veyle i Niber-Stift, hvor Huul-Beyen, hen ved en Tierding Mill, gaaer idelig op ad igiennem Skoven, men efterføm Grunden er Jord, og ingen Steen-Klippe, saa ere disse Bierg-Sider aldrig ufrugtbar eller ubrugelig. Hvor de ikke kunde ployes, der bære de Skov eller Græs. I det Slesvigiske er paa nogle Stæder, særdeles ved Aabenraae og i Amtet Lytten, ligeledes i Fyen ved Soborg og Svendborg, Grunden noget biergagtig, men ikke ubrugelig, endogsaa til Alger-Jord, hvilken vel ikke længe holder ved sin Godning, som synker og nedskylles af Regnen, dog ikke saa hastig som man skulle meene, naar Bonden ellers legger sine Furer ikke op og ned, men paa langs, saa at Bædskfen holdes tilbage. Imidlertid trænger den bratte Bankes Overdeel meest til nye Godning. Her i Siælland er Grunden ved Ringsted og Saxe, med de høieste eller til Siderne meest affaldende, hvorfor Udsigten strækker sig derfra meget vidt: Men blandt de Stæder, som bære Navn af Bierge, er Breng-Bierg i Grænskabet Holstenborg og Meenstrup-Bierg, ikke langt derfra, saa høje, at de sees temmelig langt ude i Havet, og tiene de Søefarende til Land-Kiending, ligesom Gumperups-Klint, ved Karbeks-Minde, og Stevens-Klint ved Riøge-Siden, giøre dem samme Tieneste. Ved Dragsholm, paa Landets norder Side, er Veyer-Høyen anseelig, og der pleyer man, i Krigs-Tider, at sette Bauen eller ved Jld at give Signal for Indbyggerne. Dog gives i Siælland ingen saadan Høyde eller saa viid Udsigt, som paa Mangle-Bierget i Hirschholms Amt, et lidet lystigt og med ung Skov bevoxet Bierg, hvis Under-Deel har knap

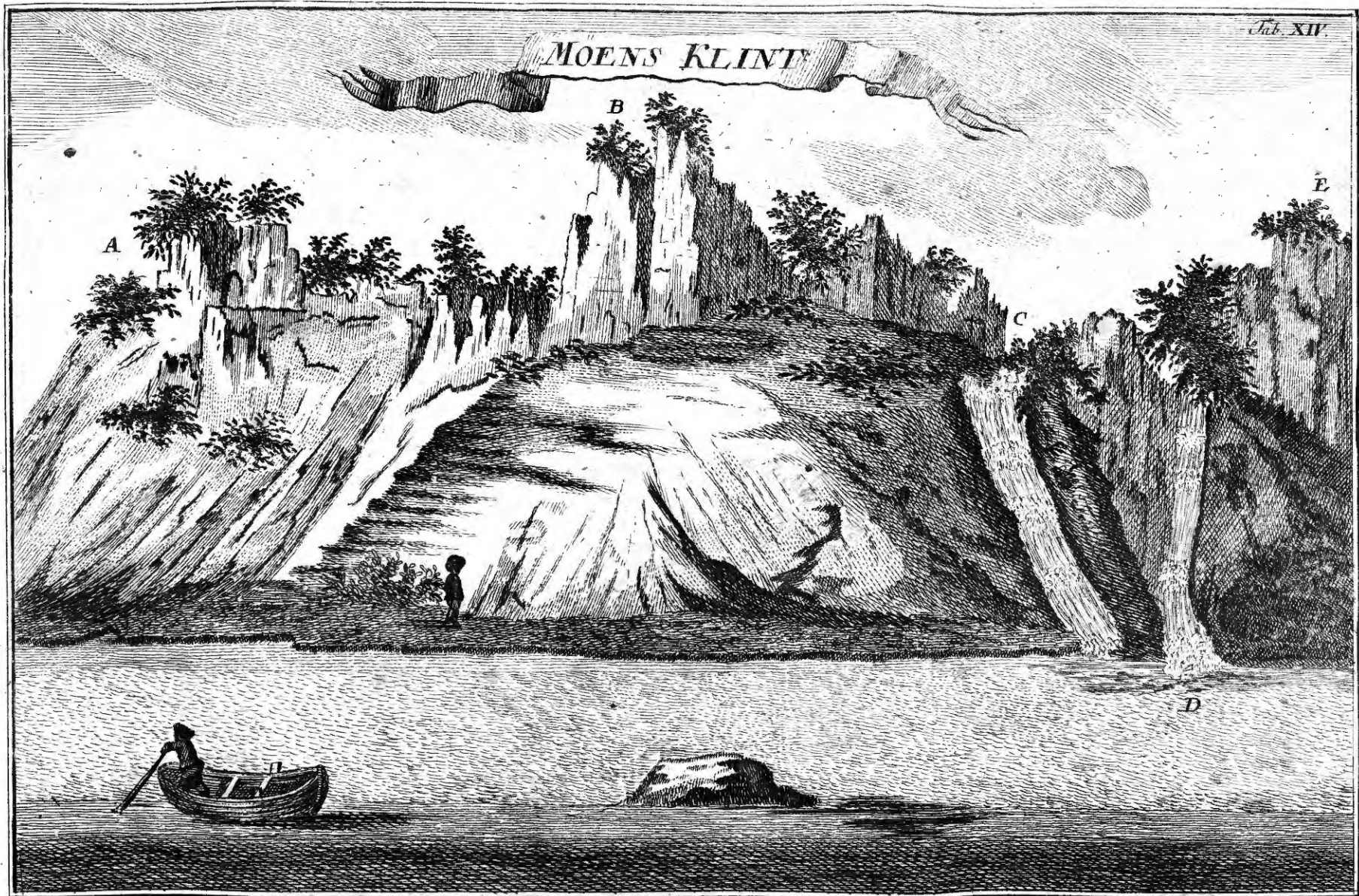
Dog ikke
ufrugtbar.

en Fierding Bey i Omkreds, men reyser sig dog saa høyt fra alle Sider, at det giver paa Toppen en Udsigt af fem Miile, og derfor undertiden er besøgt af de Kongelige Hershæder, som med Flid have ladet gjøre en Bey der op. Mod Osten seer man derfra, langt op i Skaane; mod Vesten, Spirene af Roeskilde Dom-Kirke; mod Norden, Kattegat, og mod Sonden, langt hen over Kiøbenhavn; ja om Syneter got og Luften klar, hen ud over Amager og Kiøge-Bugt.

Møens-
Klint.

Paa det lystige og frugtbare Eyland Møen, falder under Navn af Møens-Klint, som de Forbi-Sejlende pleje at hilse, een af de høieste og meest bergagtige Egne her til Lands: hen ved en Miils Bey, omgiver Klinten Landets øster Kant. Der om findes Mag. J. A. DYSSELS udførlige Beskrivelse i det *Oeconomiske Magazins Tom. I. p. 139. seqv.*, hvoraf jeg vil uddrage det, som egentligen hidhører. Næst Keyers Vagt-Zuus, en Kant af Bierget, beskriver han en lang Strækning, kaldet Taleren, fordi der falder et meget stærk Echo eller Gienlyd. De tvende forreste Klipper, bestaaende ligesom Resten, af Kvit-Steen, kalde Bønderne Templer: de hængende over Havet. Han maalte dem med sit Astrolabio, og fandt den eene af 168, den anden af 135 Alnes Høyde. Oven paa sees Tegne til Volde og Graver, ligesom der siges fordem at have staaet et Slot, Klinte-Kongen, formodentlig en Søe-Hane, tilhørende. Han kalder det Bellevue, efterdi man derfra skal kunde see, ikke allene Kiøbenhavn i Nordøst, men ogsaa Rygen paa de Pomerske Kyster i Sydøst. Det høieste Sted paa Klinten kaldes Sommer-Spiret, til hvis Top man kand fiøre og ride, inden fra, men mod Udkanten er det en steil Kride-Klippe, hvoraf en Deel er løsreven fra det øvrige, og staaer i frie Luft, som en oprenst

Pyra:

MOENS KLINT

A. Vidskud. B. Sommer Spür. C. Græderen. D. Mjlesfald. E. Dronning Stolen. *Waa. sc.*

Pyramide. Her, ligesom ved Taleren, er en Nedgang i Klippen, paa en smal Fodstie, som falder besværlig. Hønden fandt Mag. DYSEL at være allerstørst, nemlig 228 $\frac{1}{2}$ Alen. Videre siger han: „Endskjønt denne „Højde ikke er overmaade, fand man dog ikke uden en Slags Frygt „gaae under disse Klipper, da de paa sine Stæder henge ud med store „Hvelvinger over Vandet: men tillige fand man ikke uden Fornøvelse og „Forundring betragte Naturens Arbejde, deraf saa u-ordentlig en „Klump, har frembragt saa behagelige Prospecter. Hvor man ven- „der Dyne, sees lutter Forandring, nu en Dal med Bocage og en rin- „dende Bæk i Midten, nu et Kride-Bierg foruden anden Zirat, end dets „Højde og Hvidhed, nu en udhængende Klippe, med den denligste „Skov paa, som ret fand forestille de Egyptiske Hortos pensiles; Nu hø- „res her Havets Brusen, nu et Eccho, der farer op imellem Biergene med „mangfoldige Giensoar. Dersom jeg ikke vidste, at det Sted, som OVIDIUS „beskriver (*Epist. X. Heroid*) var den De Naxus, kunde jeg have tænkt, „at det var her paa Møens-Klint, han setter Ariadne til at raabe, efter „Thefeum, naar han tillige gjør en næt Beskrivelse over saadant et Sted:

- - - - - Thefeu!

Reddebant nomen concava saxa tuum,
 Et quoties ego Te, toties locus ipse vocabat,
 Ipse locus miseræ ferre volebat opem.
 Mons fuit, apparent frutices in vertice rari,
 Nunc scopulus raucis pendet adesus aquis.

„I det Ariadne her siger: Mons fuit, - - - nunc scopulus, saa „passer det sig og nøye paa Klinten; thi det, som nu er Klipper, har „tilforn gandske vist været heele Bierge med Jord og Skov paa: men

„da Vandet bestandig, helst om Vinteren, slippes paa Klintens Fod, har det efter haanden skaaren det underste bort, og det øverste da er faldet ud.„ Saa vidt Hr. DYSSSEL.

Paa Eylandet Bornholm ere mange biergagtige Stæder, deels temmelig høye Steen = Klipper, særdeles paa Hammeren, hvor det gamle faste Bergflot, Hammer = Zuus haver staaet, og dets Ruder endnu langt fra kunde kiendes mod den steile Søe = Kant, hvorom ved Landets Beskrivelse falder noget meere at mælde, ligesom om Kinge = Bakken i Ruffiær Sogn, som har heele Klipper af fine og haarde Steen = Arter.

Naar disse faae biergagtige Egne undtages, er Danmark, som sagt, et jevnt og mesten deels plat Land. Den danske Grund, som stiles under saadan Overflade er, for den største Deel, en god og frugtbar Jord, anvendt til Korn = Avling, Høe = Biering, Creature = nes Græsning og Skov = eller Have = Vært. Den bestaaer i en Blanding af sort og graae Muld, Leer, Kalk, Kride, Mærgel, Sand, Torv eller anden Mudder og Mose = Jord, saa og af adskillige løse Steene, men ingen faste eller sammenhængende Klipper og Steen = bierge, undtagen allene paa nogle faae Stæder, saasom Saltholmen, Stevns = og Møens = Klint, Bornholm, samt nogle Stæder i Jylland, nemlig Suer, Dagbjerg og ved Mariagers Fiord, om hvis Steen = Arter og deres Anvendelse siden foresalder noget meere, saavel som om Mineralier og særdeles Jord = Arter.

Det som her og andensteds udgjør Alger = Jordens Indhold, er enten Muld, Leer eller Sand. Af deres adskillige Blanding, renses sig adskillige andre Classers Navne, alt eftersom eet eller andet Slags
haver

haver større eller mindre Deel deri. Men flere Grund-Bæfener henhøre ikke til den egentlige Alger-Jord, og deres proportionerlige Blanding er det, som gjør en god Sæde-Jord. Den sorte Muld, som af nogle kaldes Moder-Jord, for sin Frugtbarheds Skyld (*) findes her til Lands fielden dybere end et Qvarter, eller en halv Allen, dog dette snarere i Dalene, end paa høiere Steder, hvorfra Fedmen ved Sne og Regn nedskyldes. Det næste Stratum eller Jordlag er enten Leer eller Sand, Gruus (gravier) Flindt og anden smaa Steen paa nogle Alnes Dybhed, og skjønt disse Lag gemeenlig omveyles med hverandre i mange Haues Strefning, saa er dog Leeret de fleste Stæder langt mægtigere end Sandet. Her betragtes de begge ifkuns saa vidt, som man finder dem i Algerens Overdeel, blandede med lidet eller meget af den sorte Muld, saa vel som med sig selv indbyrdes, hvilken Blanding er saa fornøden, at intet af bemeldte trende Grund-Bæfner, fuldkommelig kand undvære det andet eller tredie, fonuden at tabe sin Frugtbarhed. Endogsaa den feede og frugtbare Muld, hvis den ikke havde i sig, en liden Blanding af Sand eller Leer, var alt for løs og svampagtig til at holde fast paa Roden af de Bærter, hvis Top drives aldrig saa lidet af Vinden, at Roden jo maatte udrides, dersom den stod i lutter løs Muld. End mindre kunde lutter Leer, være sig blaae, guul eller rødagtig, uden Blanding af Sand og Muld, due til Alger-

Jord-arterne og deres Blanding.

D d d 2

Jord;

(*) Med lige saa stor Ret, kunde den sorte Muld kaldes Daatter, som Moder-Jord; thi den er en fin og feed Product af Bærternes og Dyrenes Rige, som Tiid efter anden haver samlet sig til en tynd Overklædning paa den Alger, der ellers strax fremviiste lutter Leer eller Sand. Dens Fortrin i Frugtbarhed kommer an paa meere Salt og Olie.

Jord; thi det feede eller fastsammenholdende samt tillige jernagtige Bæsen, som findes i Leeret, loed ingen spæd Roed udbrede sig, ikke heller Spiren frembryde, helst ved nogen Soelfkins Barme, hvilken ville give Algeren samme Anseelse, som en haard Kinet Leer-Bæg, hvis ikke en Blanding af Sand gjorde nogen Løsning og Abning. Eymindre ufrugtbar blev den Alger, som bestoed af lutter Sand, være sig af det lyse eller mørke, men særdeles af det røde Slags, hvilken, ligesom det røde Leer, haver meest jernholdende Deele i sig, og er saa got som gandfke uduelig. Hvert Sands-Korn er en liden Steen, maaffee egentligst en liden Glas-Kugle, altsaa uden mindste Nærings-Kraft eller Føde for Planterne, og naar Regn-Bandet vil give Næring, da bliver det ikke længe staaende ved Roden, men synker strax igiennem de mange Mellem-Rum af saadanne haarde Glas-Kugler. Følgeligen trænger denne Grund til et Sammenbindelses-Middel, ved Muld eller Leer, ligesom Leeret til et Abnings-Middel, ved Sand, thi Leeret dæmper den alt for store Heede, som hine opvarmede smaa Sands-Korn allertængst holde i sig.

Frugtbar-
hed.

Diffe almindelige Grundsetninger, som vise Aarsagen til Jordens større eller mindre Frugtbarhed, berøres her saa løseligen, i det jeg handler om den danske Grund. Denne kand, i et almindeligt Overflag, udgives for at være frugtbar, efterdi den paa de fleeste Stæder, enten allerede er vel blandet, eller og beqvemmelig kand tage mod saadan Blanding, saa fremt Eyermanden haver Estertanke, Eone, Lyft og Leylighed til at dyrke, det er flittig at omvelte og blande den, snart med Gødning, om den allerede er i middelmaadig Stand, snart med Sand, om den er alt for leeragtig, og da er den graa grove Sand bedre

bedre end den fine; snart med Leer, om den er alt for sandagtig, og da er den tyfeste Leer den bedste, men paa det at Leeret kand skilles ad, maa samme ligge jo længere jo bedre, efter at den er gravet og stukket i smaa Stykker, saa at Vinter-Frosten og Sommer-Varmen kand betage den noget af sit glutineuse og sammenholdende Væsen, da det siden ved Nedpløynning og Harven fordeeles (*).

I Siælland og Laaland haver Jordens Element, næst sin sorte Muld, meere Leer og Kalk end Sand, paa de allerfleeste Steder, og er derfor beqvemest til Byg, Hvede, Erter, Biffer, Bønner og deslige. Sandagtige Egne findes vel ogsaa, særdeles i Cronborg og Vester Deelen af Friderichsborgs Amt, men det er en Undtagelse fra det almindelige, nemlig tung og feed Jord. I Jylland, særdeles midt i Landet, falder Grunden meere sandagtig og bruges derfor meere til Rug, Havre og Boghvede: men langs ad Øster Kanten er ingen syn- derlig Forskiel paa den Jydke og Siælandske Grund. Mod Vester Havet er halv Marschland, dog meere brugelig til feed Græsgang end Algerjord. Langs med Liim-Fiorden og særdeles i Salling-Syssel, er Grunden med de frugtbareste og bedste i Danmark. Udi Syen findes Jord-Arterne maaskee allermeest blandede, eller Forskiellen allermindst kiendelig, hvorfor all slags Sæd voxer der, skiont ikke allevegne lige- vel. Det samme kand siges om Alger-Jorden paa Langeland og Falster. Om Laaland har jeg allerede sagt, at Leeret der er kiendeligt,

Jordskillig
 efter hver
 Provinges
 Jord-Art.

(*) Dette sees paa Levningerne af et nedbrudt Leer-Huus eller en Bagerovn, hvil- ket gamle Leer er, paa en sandagtig Alger, den allerypperligste Gidsning. Mogle brænde Leeret til saadan Brug, men da maa det ikke brændes ret me- get, i hvilket Fald Engen ogsaa gjødes vel derved.

men frem for i Sicilænd feed og fiin, samt med meere Salpeter blandet Leer, hvorfor Hvede og Erter er der den beste Sæd. Midt i Landet falder dog nogen meere Blanding af anden Jord, som giver god Rug af sig.

Fyrstendømmet Slesvig, som er en Continuation af Nørre-Jylland, haver noget forud, i Henseende til Vester-Kanten, hvis Grund er lutter Marschland, eller en særdeles feedagtig Slim, kaldet Schlick, fordi Jorden slikker den til sig af Havet, der ligger saa høyt uden for, at det ofte gaaer op, og affetter sin saltagtige Sedime (**), hvis Frugtbarhed er saa stor, at et hundrede kvadrat

Alne

(*) Egentligen bestaaer Marschlandenes Grund i den underste grovere Leer, kaldet Kley, og den der oven paa, ved Floden tilførte finere Leer eller Liim, kaldet Schlick. Denne Forskiel forstiller vores berømmelige D. Jo. CHRIST. FABRICIUS, i sin *Afretning om det friske Kiøken Salt*, saaledes. Schlick er den tynde Kley, eller den subtile Liim, som Søe-Bandet har i sig, og sætter sig accurat i det Dyeblik, da Floden forandrer sig til Ebbe, og det stigende Band staaer stille, for at ville falde ud igien. Af dette bliver Kley, som er en grov Liim, hvor af Grund og Bund i alle vore Marschlande bestaaer, og det er forunderligt, hvorledes en saa subtil og tynd Materie, der end og i Bandet er usynlig, ved Tidens Længde kand blive saa tyk, at den paa nogle Meile kand giøre Jorden nogle Alne høiere, efterdi, hvor der tilforn har været Søe, ere nu de frugtbareste Lande, som blive omgivne med et Dige, paa det de om Vinteren, ikke skulle oversvømmes af Søens Kaste-Bølger. Saadant et indiget Stykke Land kalder man her en Koeg, saasom *Christian Albrechts Koeg, Kleyseer-Koeg, Friderichs-Koeg* &c. Det Land, som ligger uden Diget, kaldes Forlandet, hvilket ved den Schlick af Søen, stedse bliver høiere. Her kunde gives et Problema Physicum, hvor Søen faaer denne subtile Liim fra, som bliver til saadan frugtbar Marsch-Jord, og forøger og udvider vort Land?

Alle deraf, kand veje op mod tusinde paa den næstliggende Geest eller det almindelige Land, hvilket sidste dog ogsaa er gandske got i den Provins, særdeles paa den øster Side, saasom i Sundevit, Angeln, Swanzen &c. Men midt igiennem Ryggen af Sønder- og Nørre-Jylland, ja lige fra Liim-Fiorden af, indtil Elven, og siden ind i det Lyneborgske indtil Hartz, løber en tør, mager og største Deels ufrugtbar, eller dog langt mindre frugtbar Landstrefning, bestaaende allermest af Sand, Gruus og Steene, samt bevøen med megen Lyng og lidet skarpt Græs, saa og paa nogle Stæder Mose-Græs i Kier og Torve-Moser, hvilket alt noyere skal oplyses ved enhver Provinges særdeles Beskrivelse (*)

Disse Jydskke og Slesvigskke Hedemarker er det, som vores mildeste Lands-Fader, paa egen Omkostning, haver foretaget sig at lade føre til bedre Brug og Nytte, for den tilkommende Tiid, og til den Ende modtaget nogle hundrede saadanne Familier, som enten for Religionens Skyld, eller og i Anledning af den Jydskke Krig, have forladt deres

Fæ-

Hedemar-
kernes Dyr-
kelse.

om den tager det fra andre Stæder, eller fører det op fra Dybet og Hav-Bunden? Det første kand ikke vel være, efterdi de uden for liggende Her, hvoraf meget bliver bortskyllet, bestaaer fornemmelig af Sand og hvid Leer.

Acta Societatis Scientiar. Hafnicæ. Tom. VIII p. 174.

(*) Iffku dette vil man endnu her erindre, at i de Sønder- og Nørre-Jydskke Hedemarker, ligger under et Qvarter eller noget meere graa og sort Alger-Muld, et særdeles og andensteds ubekjendt Stratum eller Jordlag, kaldet Abl, Det er 1 à 2 Qvarter tykt, og bestaaer af ugemeen hart pakket fin Sand, stundum af smaa Steen og Gruus blandt Sandet, og stundum af sort, eller fortrød jernholdende Jordart. Denne Abl er saa haard som en Hvalving. Intet Vand trænger derigennem og vilde Dyr særdeles Røve og Brofke, gjøre sig derunder en sikker Boelig.

Fæderneland ved Rhin = Strømmen, for at nedfætte sig her og nyde Fredens Frugter, under et Faderligt Regimente. Disse have i den saa kaldte Al-Hede, Knudstrup-Hede, Randbøl-Hede og paa adskillige flere Pletter i Norre- og Sønder-Jylland, nedsat sig, og ved Kongelig Understøttelse, begyndt at dyrke Jorden, brænde Tegssteen, bygge Byer og grave Brønde, samt fundet saa meget got Vand, som man nyeligen meente, ikke var at finde, ligesom dets foregionne Mangel var een af de Hoved-Forhindringer, hvilke saa længe havde sat sig imod dette priselige Foretagende. Saa findes og den Jord, man holdt for gandske uduelig, dog at være af saadan Art, at den tager mod Dyrkelse, og giver saa megen Frugt af sig, som man i Begyndelsen fandt vente. Derom gaves ogsaa, førend Begyndelsen blev giort, god Forhaabning af Hr. Berg-Raad v. JUSTI, hvilken, efter disse Grundes nyere Kandsagelse, fandt dem beqvemere til Frugtbarhed, end de Brandenburgske Hede-Marker. Boghvede, Rug og hvad som trives i sandagtig Grund, kommer her gemeentligen vel frem, og da bemeldte tydske Colonister, af Begyndelsen lagge sig allermest efter Have-Bærter, saa avle de der, i Særdeleshed den Mængde af Jord-Varer eller Potater, item af saa store Koer og Kødder, at man her til Lands ikke haver seet dem større eller bedre. Tobak- og Hør-Avling synes ogsaa at ville slaae an.

Efter denne summariske Beskrivelse over Jord-Artens Beskaffenhed i de Danske Provinser, skionnes noksom, at Landet er i Stand til at nære, ikke allene sine egne Indbyggere, men end ogsaa en god Deel flere, til hvilke Landets Korn og feede Vahre aarligen udfikkes i anseelige Qvantiteter. Følgeligen sees, hvad Grund den gode ARNDT

BERNDTSEN haver haft til at udgive Aar 1656, et Skrift under den Titel: Dannemarks frugtbare Zerlighed. Nu er, siden hans Tid, vist nok skeet en meget stor og kiendelig Forbedring med mange tusinde Tønders Sæde-Land og Engbond, som ved Rydning og anden Dyrkelse, ere førte til bedre Brug. Ja i nogle Provinkier, saasom Fyen, Laaland, Als og andensteds, er Jorden saa nær og noye medtagen, at der maaskee ikke findes megen Fremgang at gjøre paa den Ven. Men om alle Lands-Orter og Egne, kand det ikke siges, saa længe vi end ogsaa her i dette frugtbare Siælland, seer store Overdrev, som for 3, 4 eller fleere Landsbyer ere til felleds Fædrift, og slet ingen anden Nytte, da de dog langt meere end hine jydskke Heedemarkter, fortiente og lønnede en bedre Dyrkelse, ja nye Beboelse, hvis Bondens fornødne Hovorie-Arbeyde ved Herregaardene og andre Omstændigheder, efter Haanden kunde give Leylighed dertil, i hvilket Fald man var vis paa, Nærings Midlerne, samt Landets rette Styrke og Kiigdom, nemlig Folke-Mængden, som derpaa allene grunder sig, kiendeligen maatte tiltage.

Overdrev
at optage.

Wille man i deslige nyttige Ting, snarere end i de daarlige og forsængelige; være fremmede Nationers Efterfølgere, da kunde Engellændernes opmuntrede Slid til at dyrke Jorden, særdeles i dette Seculo, ved Rydning, Hegning, Deelning, samt Overdrifters og Hedemarkters bedre Brug, give os det allerstørste Exempel. Siden Aar 1698, da man ved en Parlaments-Act, tilstod en Gratification af Told-Cassen, for dem, som førde deres Korn-Vahre af Landet, har Korn-Uvlingen tiltaget saaledes, at der nu sælges af dem, som tilforn købte disse fornødne Vahre. Tilforn solgte Franzosen sit Korn i Engelland for saa

Engel-
land ere de
optraque til
Dyrkelse.

got Kiøb, at Ridderen Thomas Colopeper, Aar 1621 flagede, man kunde ikke paa sit eget Torv, holde Priis med disse Fremmede, som dog havde betalt Fragt deraf. Nu er Sagen gandske omskiftet. Franskmændene har i de mange Kriger, omskiftet sine Plov-Jern til Sværd og sine Bønder til Soldater, men Engelsmændene har omskiftet sine Sværd til Plov-Jern, og derved taget Overvægten fra sin Nabo. Man tør ikkuns læse herom JOHN NICOLS, eller egentlig MONSIEUR DANGEULS nyligen i vort Sprog udgivne Anmærkninger over Frankerigs og Engellands Fordeele og Mangler &c. Til Tjeneste for dem, som ikke har bemældte Bog ved Haanden, vil jeg anføre noget lidet hidhenhørende, saasom:

Pag. 69 hedder det: "Engelland har derved faaet en anden Anseelse, Almindinger, der enten laae udyrkede, eller ikkun lidet drevne, Udmarker, der vare tørre eller gandske øde, ere formedelst Giærder, hvormed man har indelukt eller fraskilt dem, blevne til grødefulde Ager og frugtbare Enge. Den Gave af 5 Skilling for Fierdingen, har Bonden brugt til at oprydde og forbedre sin Jord. Det er denne Gave, der virkelig har lært Engelland den Konst at dyrke Jorden. De Gamle, der have skrevet om denne Materie, vidste ikke saa meget deraf, som vi nu omstunder, siden de ikke havde seet de Prover, som denne Opmuntring har kommet Folk til at giøre. Dog have de indseet de Fordeele, der kunde komme af Oprydninger, Indhegninger og en Deel andre Slags Paafund, &c., Siden farer denne Autor fort med at beskrive, hvorledes den forøgede Agerdyrkning tillige har forøget Tallet paa Creaturer og Mennesker, paa Skibe til Udførsel, og paa alt det, som kunde kaldes almindelig Belsærd. Omfider slutter han p.

Med stor
Fordeele.

73 med følgende Ord: „Altsaa har Engelland i vore Tider, uden Møye
 „og uden skadelig Beføstning, opdaget oven paa sin Jord, en nye
 „Guld-Mine, der er langt dyrebareere at øye, og en virkeligere Riig-
 „dom, end Guld-Minerne i Bestindien. Engelland er det viise Folk,
 „der har udvalgt den beste Deel. Spanierne derimod med all deres
 „Skat og Liggendefæe, synes aldeles at ligne den Konge i Fabelen, som
 „Bacchus var saa artig at unde den Gave, at kunde forandre til Guld,
 „alt hvad han rørde ved.,,

Spørge vi, om denne store Forandring i det engelske Land-Brug, om det
 item de gamle Bedrægters Affkaffelse og en nye Land-Deconomies Ind- samme
 retning, kunde hos os lade sig giøre eller gaae af, uden stor Modsigelse fandt see
 og Modstand af ulige Sindede? da svares: nej, vist ikke. Det for- hos os.
 staaer sig selv, at alt nyt maa kæmpe sig igiennem tusinde Bankefelighe-
 der, lad være at det end var aldrig saa got, og det gamle aldrig saa
 daarligt. Her skeede en Indvoending, som syntes saare betydelig, nem-
 lig denne, at de Engelske store Schæferier, saasom de uldne Manufac-
 turers Grund, ville tabe derved, og ingenlunde tillade hine store Over-
 drifters Indtagelse, Afdeeling og Dyrkelse, hvilket man i Dannemark
 maaskee ligeledes ville sige, nemlig at Bondens Creatur ikke taale den
 Forandring. Dette var sandt, naar man satte forud, at Grunden
 ved Dyrkelse ikke blev sat i Stand til at give langt meere af sig: Men
 just dette fandt man i Engelland, og dermed nedsløg alle Modsigelser,
 som vi kunde see hos bemældte Skribent. Een Dags Møyløst, som i
 forrige Fjelledskabs Tilstand, gav sfiopper Korn, bar siden Tønder og
 et lige Stykke, som brugtes til Fædrift, da det blev vel oparbejdet,
 har givet dobbelt saa mange Faar deres Føde, som forhen. Frem, de

Provinser, der vare meest beqvemme til at holde Saar og andet Dvæg, have villet skaffe sig denne Fordeel, som dem af Naturen var negtet, derfor har man gjort Græs-Gange af de sandige og tørre Marker, ved at besaae dem med Klover og Bikker. I Steden for Græs, har man brugt Koer i de Vintre, naar der var lidet Høe. Man har ladet Faarene afæde Korne, paa de Agre, som man ved deres Hielp ville have opvarmede og giødede &c.

Engellæn-
derne's For-
faring.

Til vor Landmands Opmuntring, vil jeg, om denne i Engelland giorte store Forandring og Forbedring, anføre endnu noget lidet af den grundige Fortale, som Hr. J. S. HALLER har sat for ved sin Tydske Oversættelse af MONSIEUR HERBERTS Korn-Politie, nemlig p. 7. følgende: „Engellands Stikkelse har meget forandret sig ved denne An-
„ordning. Agerdyrkningen har mærkelig tiltaget. De udyrkte
„de Land-Strækninger, som adskillige Meenigheder havde i
„Selledskab; de tørre Overdrifter, de øde Marker ere omstifte-
„de til frugtbare Agre. p. 8. Dette var ingen ringe Sag; thi man
„regner, at af de 40 Milioner Agre, som Engelland begriber i
„sig, var en tredie Deel bestaaende af saadanne Overdrifter eller
„øde Marker. &c.

Nu jeg kand ikke træffe det proportionerlige Forhold, imellem dyrkede og udyrkede, dog til Dyrfelsen beqvemme Grunde i Dannemark, ikke heller troer jeg, at sanime, saasom i Engelland, skulle udgiøre en tredie Deel; thi paa mange Stæder er slet intet deslige at finde, ja ikke saa meget som man kunde vende en Bogn paa. Dog alligevel holder jeg for, at i Jylland ligge mange Tusinde og i Siælland nogle Tusinde Sønder Hart-Korns Sædeland indtil denne Dag øde, eller saa got som

øde

øde, overgroet med Lyng, med Mos, eller med lidet tørt og ukræftigt Græs, da det dog, ved Dyrkelse og Jordens Aabning, samt Udfættelse for Solen og Luftens Effluviis, kunde blive til Deels 3 Gange saa grødefuld og gavnligt for sin Eyermand.

Det samme Land siges om en muelig og saare gavnlig Omkiftelse, værd at foretage i mange sure Moser og øde Kiær, som ved Aabning og Afløbs-Render, kunde give baade Græs, Høe og Torv i stor Overflodighed, da de nu give saare lidet. Paa sine Steder, findes under Navn af Bildmoser, eller andet, nogle Miiles Landstrekning, som vel giver de tilgrendsende Eyere nogen Nytte, men ikke nær saa megen, som mueligt var, i Fald man gjorde Omkostning paa at aflede det staaende Vand, afdeele Moserne, saasom i Marschen, og besaae dem med Hollandsk eller Engelsk Klover-Frøe. Saadant Forsøg er nyeligen gjort paa Baroniet Lindenberg, ikke uden Omkostning, men ikke heller uden saa lykkelig Udfald, at da det under Bildmosen staaende Vand har saaet Fald til Havet, er Grunden, som tilforn stod paa Vand og bevegede sig under Foden, nu grundfæstet og omkiftet til Marschland, saa got og saa meget, at det Land validerer for et par hundrede Tønder Hart-Korn: thi denne Lindenburgske Bildmose, nu Hr. Baron von Schimmelmann tilhørende, strækker sig, fra Sonden mod Norden, syv fierding Bøys, i Bredden en halv Miil og bliver nu ved mindre Mellem-Graver indrettet ligesom de saa kaldte Senner i Marschen. Da dette skrives, hører man endnu et større Foretagende af samme Slags i Sønder-Jylland, Hohner-Herred og Gottorfs-Amt. Der har, fra utænkkelige Tider, ligget en meget stor og suur Mose, kaldet Hohner-Mohr, hvis Bande, saa vel under som over Mosen, have gjort den

En aabn:
dens For-
bedring.

Bildmoser.

næsten ubrugelig, da ikke engang Creaturet, uden Vios-Fare, kunde gaae derpaa, for at søge sin Føde. Denne Vildmose haver Hans Kongel. Majestæt, i næst afvigte Sommer 1761, med 22000 Rdlrs. Omkostning, ved 600 Daglønnere, under Doct. ERICHSSENS Op-
syn, ladet ligesom tappe for Vandstot, og ved mange store og smaa Afløbs-Render, sette i den Stand, at den befæstede Grund er nu ud-
deelt til 196 Colonister, indenlandsske saa vel som Pfsalger, af hvilke en-
At tappe
Vandet fra.
 hver bekommer saa meget Land, som kand besaaes med 41 Zeides
Scheffel; saa er og til deres Boeliger giort Anstalt, ved trende Teyls
Brænderiers Oprettelse. Deslige Vildmoser, som man i Jylland kal-
der Gunger, fordi det neden under staaende Vand gjør dem bevegeli-
ge, kaldes ogsaa, for deres Ubrugeligheds Skyld, i den Tilstand, siure
Moser, et ret betydeligt Navn, vel overeensstemmende med deres Na-
tur; thi Aarsagen til deres Uduelighed, er ikke allene det staaende Vands
Mængde, men ogsaa paa mange Stæder, dets Suurhed og Forraad-
nelse, grundet paa dets Stilhed eller Afløbs-Mangel. I den store li-
gesom i den liden Verden, er Bevegelsen af de flydende Deele en saa
fornøden Sag, at dens Mangel endelig maa føde Forraadnelse, og For-
raadnelsen største Hindring for Frugtbarheden. Man kand see det paa
Som ellers
gior stor
Skade.
 saadant Vand, som om Vinters-Tid settes for vore Vinduer i Glas
med Violer i, til at giøre en liden Vinter-Have. De Løg, man legger
i saadant Vand, vegetere eller skyde og bryde daglig ud, saa længe man
giver dem frisk Vand, men maa de i nogen Tid nøjes med det gamle
stillestaaende Vand, da raadne de og deres Blomster visne.

Paa visse Stæder tilføres de Danske Enge ikke liden Skade, ved
Vand-Møllernes Magt til at hindre Vandets Fald med deres Stieboer,
og

og Sommeren igiennem, at lade alt for megen Vædske blive staaende paa Engene. Man veed Exempel, at en saadan Mølles Affkaffelse mod billigt Bederlag, haver forkaffet de tilgrendsende Proprietarier aarligen et par Tusinde Læs Høe, da alle deres vidtloftige Eng:Marker bleve befriede for Sommer:Bandet, hvis Oversømmelse tilforn gjorde dem saa got som ubrugelige. Paa Jyllands vester Side, særdeles i Lunde:nefs: og Bouling:Amter, falder i de jevne Landstrefninger, en meget kaastelig Høe:Bund, hvilken ved lange Sand:Banker, saasom naturlige Diger og Dæmninger, adskilles fra Havet og beskærmes mod dets Indbrud. Imidlertid skeer det dog ofte, at dennem tilføyes stor Skade, enten ved det indenlandske ferske Vand, som den store Skiern:Aae og andre løbende Bænde, i vaade Aaringer føre med sig, eller og ved høye Vand:Floder uden fra, som stoppe Vandets Udløb, og dertil skylle over Sand:Bankerne, folgeligen opstige i Engene, efterladende sig en Hob Sand og Gruus paa de bedste Enge, ja ofte udhule den høyere Jord, og æde sig alt for vidt ind i den, til Formindskelse paa en Deel Steder. Naar det salte Vand, om Vinters Tid, stiger høyt op af Siordene, eller og indskylles over Sand:Viergene, saa det længe bliver staaende paa Engen, da tabes meget i det Aars Høe:Væxt, med mindre at om Foraaret falder betimelig saa megen Regn, som kand være nok til at affylle det tilbage blevne Salt fra Græs:Roden, da dette saa kaldte Mærsk:Høe, avles i stor Mængde, og er meget kraftigt til Hestes og Ornes Trivelse, ligesom samme i den Egn falde meget store. Da Engen er Algerens Moder, saa var det ønskeligt, at Landmanden, som gjør sig saa megen Umage med den sidste Dyrkelse, ogsaa stræbte at forbedre og forsøge den første, hvilket paa mange Stæder kunde skeer til største

Hindring
ved Vand:
Møller.

Ved det op:
stige nde
fremmede
Vand.

ste Fordeel i Vængden, men hellere vender Bonden af sin Flid paa at rydde og bryde en tør Alger-Jord. Her i gaaer det ham, ligesom i Almindelighed, de fleeste Mennesker, hvilke allene indtages af den allernærmeste liden Belønning, en agtende den tidligere, skjønt langt større og bestandigere.

Tørve-
Moser.

Bisse Moser og Enge sees her til Lands kiendeligen at foreges ved det færske Bands Aftagelse. Mangfoldige ferske Søer og store Damme, som endogsaa i Mands-Minde, vides at have været aabne Bænde, sees nu næsten gandske tilgroede, og derfor anvendte til Tørve-Jord, skjønt samme er kuns løs og let, sølgelig udry; thi det er Naturens Regel, at hvad som snart kommer, maa snart igien forsvinde. Angaar ende de ældgamle Tørve-Moser, som have havt Tid nok til at groe sammen, sætte sig og hærdes: da findes deraf over alt temmelig Forraad, og paa nogle Stæder saadan Overflodighed, at de ikke letteligen kunde fattes, saafremt man ellers behandler dem paa rette Maade. Om denne Materie findes udførlig Beretning nok i det Danske og Norske Oeconomiske Magazins Tom. VI. Saa længe Skovenes Overflodighed gav Brændsel nok, blev Tørven lidet brugt i Stederne. (*) Nu nodes mange dertil, her ligesom i Holland, hvor ingen anden Brændsel bruges. De gamle og faste Mosers Tørv er og ligesaa god som den Hollandske, og jo døbere den findes, jo bedre, særdeles naar den er af det Slags, som ikke haver nogen kiendelig Blanding af Svovel, hvilket gjør Lugten ubehagelig

(*) I Lands-Byerne haver man meget længe brændt Tørv; thi om Tørve-Graver meldes i alle gamle Documenter. Paa de under Skotland liggende Orkneyer, som fattes Skov, lærde Jubbysgerne at brænde Tørv, hvori en Norsk Herre var deres Lære-Mæster, og han fik deraf det Tilnavn Torv Lynar.

hagelig og usund. Det er ikke ubekendt, at her, ligesom andensteds, sees i disse Tørve-Moser en Mængde af Træ, ja heele Stammer, særdeles af Fur, Birk og Æg, som ved Giennemstrømmelse findes saa fort og glat, at det ligner Ibenholt. Fure-Skove vides ikke at have været her til Lands, dog findes deraf det allermeeste i Moserne. At saadanne gamle Moser fordum have været aabne Bænde, fand ingen tage i Tviol, men om alt det, som findes i dem, hører hjemme paa Stedet, eller ved en stor Oversvømmelse er der henspyllet, lader sig ikke letteligen udgiøre. Den almindelige Syndflod fand det ikke vel tilskrives, men nok nogle sildigere særdeles Oversvømmelser, om hvilke ingen Kundskab haves, skjønt deres Levninger i eet og andet noksom vidne derom. Var Syndfloden den eeneste Aarsag hertil, da maatte slutes, at de Alderdoms Elskere, særdeles i Sverrig, som give Norden Indbyggere endogsaa for Noach Tid, havde nogen Grund at staae paa. En Bonde-Mand af Tærup i Benschiffel, hos hvilken jeg tog Natte-Leye paa min Giennem-Reyse fra Norge Aar 1754, viiste mig, som spurde om adskilligt, en Raritet, der overgik alle antiqvariske Rariteter, i fald det var sandt, at Syndfloden allene havde gjort bemeldte Virkning; nemlig, han viiste mig i sin Lade, nogle saadanne Løsholter og andre Bygnings-Stykker af meget brunt, men fast og got Ege-Træ, som han i sin Tørve-Mose havde opgravet, NB. allerede tomret, tilhugget og giennemboret, i samme Stand, som det i bemeldte Bygning var blandet med nyere Stykker. At dette skulle være Bygnings Materialier fra den første Verdens Tid af, vil neppe fortjene Bisald. Videre findes i Tørve-Moserne, undertiden paa nogle Aales Dybhed, Rødder, Kirsebær-Steeene, Horn af adskillige Dyr

Hvor gamle.

Skad der i findes af fremmede Ting.

og særdeles Hiorte-Taffer. I et MSS. om Tyenske Sager, fra Hr. Geheime-Raad og Amtmand ADELERS Haand, berettes, at en Bonde i Lundebye, som ville grave sig et Møgdyng-Sted, fandt paa nogle Aenes Dybhed, en saadan Eege-Stamme, hvis Greene vare omgivne, ikke allene med Musling-Skaller, men ogsaa med en Hob Tang eller Haf-Græs, skjønt bemældte Bye ligger halvanden Miil fra Haf-Kanten, hvilket viser, at end ogsaa svage Ting kunde i Jorden blive saa got som uforgængelige, naar al Luft fuldkommeligen udelukkes derfra.

Om Mo-
ferne vore
op igjen.

Det Spørgsmaal: Om Mosen voxer op igjen? lader sig da vist nok bekræfte af daglig Forsfaring, men ikke at den duer til at skiere anden Gang saa hastig, som det synes, fordi de gamle Torve-Graver sees næsten lige saa høje og tørre, som det øvrige ved Siderne; thi naar man prøver dem, findes deres Indhold alt for blød og foampagtig*). Saadanne nye Hullers Tilvæxt sees kiendelig at skee, ikke alene i Skovene, ved hielp af Blade og anden tilfældig Fylde, men ogsaa egentlig og fornemmelig derved, at i stille staaende smaa Bunde, sankes hvært Foraar en fra Bunden opfydende og ved Lusten forøget grønagtig Grøde, kaldet Ande-Mad, fordi Wænderne nære sig deraf i Dammene, men ellers kalde Physici den en conserv. Samme Kand blive temmelig tyk og tung, hvorfor den svømmer ikke længere oven paa, end til Julii Maanedes Begyndelse, da den gierne synker, setter sig paa Gravens Bund, og gjør der aarligen eet Stratum eller Lag over det andet, hvilke Lags aarlige Tilvæxt ogsaa kand kiendes og adskilles paa det

slags

(*) Ved Gaarden Ebberød findes nogle saaledes nyeligen opvorne Torve-Graver, om hvilke Naboerne bevidne, at de ere skaarne samme Aar, som Kiøbenhavn brændte, nemlig Aar 1728.

slags Torv. I den Henseende er det ikke urettelig handlet, at man gjør hver Torve-Grav ikke alt for stor, paa det Bander ikke bliver alt for aabent, for Binden udsat og mindre beqvem til at sanke sin aarlige conferv, naar man ikke vil nøyes med det slags lette Torv for Estertiden. Men hvad de rette gamle Moser angaaer, da er deres Indhold en langt fastere og tungere Materie, derhos bitumineus, eller giennemdruffet med en feedagtig Saft. Disse Torv falde ey sielden saa compacte og kraftige, at man kand brænde Smidde-Kul af dem. Uterbest er den Torv, som efter Hollændernes Maade, bestaaer af Torve-Smul, eller den løse Mudder, man ellers lader blive i Graven; thi naar den med Menniskers eller Hæstes Fodder trædes og æltes, saa at dens inderste Deele aabnes og paa nye sammensættes, samt henlægges som en Dey at tørres af Solens Barme, og derpaa, naar den er halv tør, med Spaden adskilles, eller og, saasom den sparsommelige Hollænder gjør, trykkes igiennem en Form, ligesom Muursteen, da bliver det en Torv af dobbelt Drøvelse, og giver den Barme, at Smiddene antage den i steden for Steen-Kul. Nogle gaae endnu videre i at raffinere denne Materie, da de udi hiin blødagtige Torve-Dey, blande en fierde Deel tilgiort feed Leer, og finde at Torve-Jordens Fasthed og Barighed der ved endnu langt meere forøges, saa de agte den saa god, som Træe at brænde i Doven, naar den først vel er antændt.

En gandske anden slags Brændsel, som dog ogsaa bærer Navn af Torv, egentligen Martør (*) findes ved Skagen, paa Benschjells

Fordeelagtig Omgang med Torve-Møser.

Martør i Benschjells yderste del.

§ § 2

(*) Navnet vil vel sige det samme, som Haf-Torv, fordi den findes ved Hav-Siden, ligesom Mærgræs betegner den Vext, som groer paa Sand-Bankerne mod

nderste Ende mod Havet. Da jeg for nogle Aars Tid, fik Efterretning om den Materies Drophed samt Udskillighed fra Torve-Jorden, loed jeg ved en Ven forskrive Prover deraf, i Haab at det kunde give Spoer eller Anviisning til Steen-Kul, naar man kom dybere ned i Grunden, et Haab, som ikke blev bestyrket ved første Anseelse, hvorfor jeg ikke videre har tænkt derpaa. Imidlertid seer jeg, at samme Tanker ere siden indfaldne en anden oeconomisk findet og af Videnskaberne velfortient Patriot, nemlig Monfr. SÖREN ABILDGAARD, Kongelig Archiv-Tegnmæster. I den femte Tome af Dannemarks Oeconomiske Magazin, staaer Num. XVIII. hans Beskrivelse over Risbstæden Skagen, og i den Anledning, en Beretning om Mar-Tørvens meget mærkværdige og saa vidt jeg veed, andensteds ubekjendte Art og Egenkab, hvilken dog vel var værd, at de som fandt Lejlighed dertil, toge den i nyere Betragtning. Ordene ere disse: „Efter Løfte vil jeg her give en kort Beskrivelse over Mar-Tørven: Samme er en tæt, temmelig tung, nogenledes sprød og sort eller sortebrun, fed og brændbar Materie, aldeles frie for Blanding af Sand eller Leer-Jord, som giver gode Gløder, har ingen slem Lugt, og efterlader ikkun lidet Aske. Materien synes, i nogen Maade efter udvoortes Anseende, at nærme sig til Steenkuls Art; den findes adskillige Stæder under Sanden, fornemmelig sees saadanne Aarer og Lag gandske aabenbarlig ved den nordlige Strand, hvor Land-Kanten i et par Milles Strækning eller længere, er nogle Stæder, formedels det urolige

Uffærde-
les Art.

mod Havet, og tiener dem til Fasthed mod Vinden. Man maatte spørge, hvorledes Havets Latinske Navn har vundet Borgerkab i Jylland, fra lang Tid af, og i Sammensættelse med Danske Ord.

„uroelige Hav, affyllet og blottet saaledes, at Mar-Torvens Lag viser sig i den steile afbrudte Land-Kant, som er 2 til 3, ja vel nogle Steder fire Faune hø; her sees fra overst af, udi den hvidagtige løse og magre Sand, adskillige horizontale Lag af bemeldte Torv-Art, af hvilke nogle Lag ere en halv Alen tykke eller tyndere, andre ere derimod meget tykke og mægtige, saasom af to til tre Alnes Tykkelse og derover. Jeg fik Lejlighed til at betragte disse Strata, da jeg fra Skagen paa denne Bey, langs den Nordre Strand, gjorde en Rejse Vester hen i Landet. Denne Strand-Bey er dog ikke ret sikker at fare; thi saasom man, i visse Strækninger, paa en halv eller heel Miils Længde, ikke kand fra Stranden, formedelst den bradte Land-Kant, fiøre ind paa Landet, men maa holde ud indtil man kommer til et saadant Sted, hvor der er Opfiørsel, saa kand man lettelig komme i Livs-Fare; thi endskjønt her er ikke megen ordentlig Ebbe og Flod, saa kand dog Havet undertiden vove eller reyse sig, imedens man fiører paa saadanne Steder, hvor man ikke kand redde sig ved at begive sig ind paa det høyere Land i hast. Adskillige Stæder her neder ved Stranden, saae jeg store Stykker Mar-Torv i Mængde nedfaldne, de vare alle giennemtrukne med Vand, og i nogle saae Stykker saaes smaa Rust-Platter af forvitret Kies; Vandet i de Vand-Pytter, hvor der laae Martorv, havde en lys brunagtig Farve, som en tynd Saft af Soed. Disse Omstændigheder gave mig Anledning, til at slutte, at det er denne allevegne i Grunden liggende Torv-Art, som giver det meeste Brønd-Vand i Skagen den brun-gulagtige Farve, og at den dybe Grunds Kies-artede Beskaffenhed, forarsager den røde Rust i de med Flyve-Sand opfyldte

At føres
til bedre
Rytte.

„Søer. Det er altsaa formodentligt, at heele Landets Grund, de
 „fleeste Stæder, er opfyldt med saadan Mar-Torv, hvilken maaskee
 „strækker sig med sine Strata langt ind i Landet, derfor burde der søges
 „adskillige Stæder endogsaa paa høyt Land, med gode og lange Jord-
 „borer. Thi om man var saa lykkelig, at denne Mar-Torv fandtes i
 „stor Overflodighed, ikke for langt fra de Stæder, hvor der kunde skee
 „beqvem Udfibning, da vare vi her i Landene næsten ligesaa vel tient
 „dermed, som med de beste Steenkuls Gruber. Ja vi ville da uden
 „Eviol bedre benytte os af saadan naturlig Fordeel, end Tyrkerne af
 „deres Steenkuls Gruber, nær ved Constantinopel; Thi Hr. Ed-
 „ward Carlson har i en til det Kongl. Svenske Academie indsendt Un-
 „derretning, blant andre Mærkværdigheder, tillige meldet, hvad han
 „selv har seet, nemlig, at der to svenske Mål fra Constantinopel, ik-
 „ke langt fra Landsbyen Belgrad, antreffes i en Sand-Hoy, ad-
 „skillige sorte Arer, ligesom af Kul-Støv, og at der er en Steen-
 „kuls Grube der i Nærværelsen, lige ved det sorte-Hav, saa der mange
 „Steder ved Søe-Kanten, hvor Søen har affyllet Biergene, sees ad-
 „skillige Lag reen Steenkul oven Jorden. Men Tyrkerne bekymre
 „sig ikke om, at benytte sig af saadan Fordeel, omendskiont Brændes-
 „ved er dyre nok i Constantinopel. See K. S. Videnst. Acad.
 „Handling IX. Bind 2det Qvartal, i Udtoget af Videnst. Aca-
 „demies Dag-Bog. Disse Steenkuls Arer vise sig altsaa ved det
 „sorte Hav, næsten paa ligesaadan Maade, som Mar-Torvens Strata
 „vise sig ved Skagens nordlige Strand. „ Saa vidt Monfr. ABILD-
 GAARD.

I Sandhed var det høy Tiid, at enhver vittig Patriot, som der- til fandt nogen Anledning af Stand eller Levested, gjorde sit til at for- øge Brændfels Materie, som særdeles paa nogle Aar, er opstegen til en umaadelig høy Priis. Een af de faae Ting, som ROB. MOLES- WORTH fandt værd at rose i Dannemark, var vor Brændsel af skært Træ, hvorpaa vore Skibe havde Forraad nok, ligesom han og siger, at en fjerde Deel af Siciland da var beklædet med Skov. (*) Bisse ^{Anden} Provinkter vide ikke af at brænde Træ, men hielpe sig anderledes. ^{slags} Brændsel. Marcklandene legge deres Creaturers Møg i Staf, skiare den ud, og naar den er tørrer, brænde den som Tørv. Det gaaer an, skiont ikke uden ubehagelig Lugt for uvante Næser. Deres Jord er saa feed, at den behøver ikke Møgen til Gjødning, saasom andensteds, hvor man opsanker og tørrer, hvad som af den slags, findes paa Marken efter Creaturet.

Paa Arøe og nogle mindre Øer, hvis gode Grund kand taale den Afgang, brænder man sit Halm-Soer. Heede-Boerne i Vester- Jylland komme bedre til rette med deres Lyng og Skue-Tørv eller Heede-Grundens Overflade, som affstikkes og gjør god Tieneste, skiont den var bedre værd, og en god Huusholdning i et vel peupleret Land, ikke tilloed saaledes at flaae og mishandle Jordens Klædning (**). I Skov:

(*) About one fourth part of it is forest. *Account of Denm.* p. 6.

(**) Foruden Skue-Tørv, brændes og i Vester-Jylland, et feedere og fastere slags kaldet Klyne, tagen i temmelig dybe Moser, men denne adskilles fra anden Mose-Tørv, særdeles der ved, at den har en Blanding af en anden hvidere og federe Materie, hvilken man gietter sig til at være forraadnet Træ. Den er saa feed, at naar den legges paa Jlden, behøver Bonden ikke at tænde
Lys

Skov:Egnene haver man endnu bedre Forraad paa Træ til Brændsel, men om samme Land vare ved for Esterkommerne, ligesom for alle andre Slægter, det bliver et andet Spørgsmaal?

Skoven
for d u m
overflødi-
gcre.

Her ved veyledes jeg naturligviis, til at røre den Materie om vor danske Grund, saa vidt den er en Skov:Grund. I de ældste Tider synes heele Landet, her ligesom i Tydskland, at have været bevoxet med Skove. Siælands ældste Navn er Sise:Lund, en Lund eller Skov, omgiven med Søen: nu er den største Deel Alger eller Eng, og maaskee en siette Deel Skov. Med god Forsynlighed kand denne give Land:Manden det fornødne, men ikke i Længden lade meget føre til Kiøbsstæderne, med mindre Omgangen blev anderledes, som jeg siden vil erindre. De Egne, hvor den stærkeste og bedste Skov findes i Siælland, ere Cronborgs, Friderichsborgs og Hirschholms:Amter, samt dernæst Bordingborgs, Søer, Anderskov og Ringsted:Amter, allermeest Hans Kongelig Majestæt tilhørende. Paa Falster er og den Kongelige Skov een af de bedste i Dannemark. I Syen haver Nyborgs og Rugaards Amter temmelig Forraad, dog meest paa Rytter:Districterne. Proprietariernes Skove ere vel der, ligesom i Siælland, mange, men smaa; thi Jorden er kostbar, og siden Matriklens Forandring, ved nye LandsMaaling, tages Grunden meere med, ryddes og føres under Ploven.

Hvor den
bedste nu
findes.

Paa Als falder temmelig god Skov, ja allerrarest her til Lands i den Henseende, at meget deraf er plantet i lutter Alleer, hvilke sees til alle Sider, hvorhen man vender sig. Hertug August af Nordborg gjorde, mod Enden af forrige Seculo, den Anstalt, som endnu ved-

vaer,

Lys i sin Stue, ja man skærer den i lange Stykker ligesom Tælle:Lys, og sætter den paa en Stage til god Lysning.

varer, nemlig, at hver Brudgom maa for sig og sin Brud, plante et vist Tal af unge Skov-Træer. I Laaland er Grunden meget kostbar, dog findes ved Herregaardene, en god Deel vel fredede Skove, til Landets Fornødenhed, men ikke til Udførsel. I Jylland falde gode Skove paa Øster-Siden, saasom ved Dronning-Lund, Mariager, Frisenborg, Skanderborg, Benle og Rolding. Men længere hen mod Vesten, findes lidet deraf, undtagen ved Silkeborg, Palstrup og Ørsløv-Kloster. Her og der opesse Proprietarierne noget ved deres Herre-Gaarde, dog endnu meere til Forlystelse end til Brug. Denne Landets Vester-Deel haver formodentlig i gamle Dage havt ligesaa overflødige Skove, som de andre Egne, undtagen gandske nær ved Vester-Havet, hvor den tilforn omtalte Haf-Suus eller saltagtige Uddampning, æder Toppen af alle Træer: Men midt i Landet, ligesom endnu paa Øster-Kanten, var det fuldt af Skove, i det ellefte Seculo, hvilket sluttes af ADAMI BREMENSIS Ord, naar han siger, at Jylland allene, frem for de tydske Provinser, var forfrækkeligt ved sine Skove. (*) Blant de Anledninger, som her kunne have ødelagt Skovene, regner man med nogen Rimelighed, de Mas-Ørne, hvoraf endnu findes Rudera eller Levninger i Hede-Markerne, og disse siges at have været brugte til at smelte det Mose-Jern, eller som det i Norge kaldes, Myre-Jern, hvilket i den Egn

Hvad for-
dum haver
ødelagt
den.

ofte

(*) Cum omnes tractus Germaniæ profundis horreant saltibus, sola est Jutland cæteris horridior. ADAM BREM. *de situ Daniae*, edit. Lindenbrog. p. 56. Blandt flere Kiende-Egne til forrige Tidens Skov-Væxt, regnes dette, at man i Skads-Herret ved Bårde, og andre Skovløse Egne, seer jevnlig de Planter, som ellers allene vore i Skovene, saasom Anemone nemorosa, Trientalis, convallaria bifolia, Petris aquilina &c.

ofte forekommer, og hvoraf jeg selv haver Prove, dog derom skal siden mældes lidet meere.

Selv samme Bestaaffenhed haver det med Skovene i Sønder-Jylland, eller det Slesvigiske Fyrstendom: Paa Vester-Kanten er lutter Marsch-Land, midt i Landet Lyng paa Sand-Grund og Torve-Moser, men paa Øster-Kanten ere gode Skove, meest Kongen tilhørende; thi Herregaarde findes der ikke mange. De beste Skov-Egne ere i Haderslev-Nabenvaae-Gottorfs- og Huttens-Amter. Paa de mellemste Heede-Egne falder vel nogen smaa Skov, særdeles Ege-Krat, men kommer ikke ret høyt, maaskee af Mangel paa Fredning, da det der ikke oppasses, ligesom paa de Jydske Lyng-Heeder hugges af saadant Krat mange Stammer af unge Riis-Ege, og tilføres Vødkerne i Viborg, som betale Sneesen med nogle Skillingen. Vist nok en uforførlig Omgang, dog skeer noget deslige i alle Provinkter, hvor Bønder-Drenge ikke betænke sig paa at affkiære saadanne spæde Riis-Ege, for deres Senheds-Skyld, til Pleyle, Svøbe-Skaffer og deslige. (*)

Hvad endnu gior stor Skade paa Ege-Skov.

I de Jydske Heede-Marker have de der nyligen boesatte Colonister fra Pfalz, begyndt at saae Fyrre- og Gran-Skov, ligesom den Kongelig Mildhed til disse og flere Forsøg, havde skaffet dem Sæd, baade fra Norge og Tydskland, særdeles fra Hark. Det sidste Slags slog an og staaer i Fremvæxt, men det første Slags ville her ikke lykkes.

Lige-

(*) Til denne meget skadelige Misbrugs Affkaffelse blandt Bonde-Almuen, som i det Sted kunde nøyes med Pleyle-Slag af andet seyt Træ, saasom Torn, Esk, Hessel &c. udkrævedes i Begyndelsen, ikke allene Lovens Stiærpelse, men ogsaa en aarlig og uventet Huus-Visitation, da en hvær Karl og Dreng maatte fremviise sin Pleyl.

Ligesom Guds gandske Huusholdning med denne Verden bestaaer i lutter Omverlinger, og Grunden til en nye Fødsel legges ved en foregaaende Fordervelse, efter Reglen: Ex corruptione nova generatio, saa meene nogle, at de beste Skove, som nu ere tilovers i vore Provinser, ^{Nærværen-} ^{de Skoves} ^{Opkomst.} ere komne af en meget kostbar Anledning, og ville længe siden have været savnte, dersom ikke det forrige Seculi adskillige, og for Danmark meget uheldige Krige, allermeest den sidste, ved mange Slags fiendtlige Invasioner, havde befordret Skov-Væxten just ved Herremændens og Bondens Odeleggelse, hvilken særdeles i Jylland og Fyen, gif saa vidt, at man tilsidst hværken fandt Gaar, Hest, Roe eller Gaar paa Marken, følgerlig ingen Fare for, at det unge Skud kunde blive afbidt, indtil det ved sin Væxt, friede sig selv og siden gif igiennem. Af den farlige Nvæg-Syge, som for en Snees Aar grasserede her og i andre Lande, ja nu paa nye udbreder sig i alle Lands-Egne, spaaede man sig det samme i nogen Grad, og hvo kunde fortænke Landmanden, at han hentede Trosten langt fra, naar den ikke fandtes nærmere. Om det Haab hos nogen er bleven opfyldt, skal jeg ikke sige, men vel veed jeg og har med stor Forlystelse været Vidne til, at nu omstunder opfrede her og der, særdeles ved visse Herregaarde, en god Deel ung Skov, hvilken Bemøjselse er saa meget desto priseligere, saafom den er mindre interesseret for sig selv, end for Efterkommerne. Det er og vist, at naar alle ville gjøre det samme, da kunde man driftig fælde en større Mængde af saadanne udvorne og Under-Skoven til Hinder staaende gamle Træer, af hvilke nogle, Aar for Aar, blive flettere.

Jeg rorde tilforn i et par Ord, Nyttens af en vis Omgang med Skovene, saa vidt samme kunde forskaffe os bedre Kiøb paa det Slags

Elle-Mosen
kunde give
Brænde-ved
nok.

Træe, der behøves til daglig Brændsel, helst i et Land, hvor den fornødne Malt-Giøren udkræver meget deraf i alle Riob-Stæder, at jeg ikke skal tale om Kiøbenhavn's store Brug. (*) Herved meenes nu allene en anden Omgang med Elle-Moserne, i hvilket Fald, det synes saare rimeligt, at Landets Overflødighed paa Brænde-Ved, skulle være kiendelig stor, og det inden saa Nar gif til Ende. Slet saa drøyt er Elle-Træe vel ikke som Bog, dog visselig drøyt nok, efter sin Priis, naar det faaer Tid at tørres til Gavn, og hvo som haver nok deraf, behøver intet andet Brænde-ved. Nu er Elle-Træe just det, som frem for alt andet, voxer allervilligst, viffest og hastigst, særdeles i nedrige og fugtige Grunde. Disse Moser findes her til Lands allevegne nok af, saa og deri den Mængde af Elle-Buffer, at man mange Steds maa modstaae deres Udbredelse for Engens Skyld. Den Deel deraf, som skaanes, bestemmer man hart ad allene til Giærsel, og den Giærrels aarlige Zugst er egentlig den rette Grund til Mangel paa det Brænde-Ved, der kunde have i Overflødighed, saafremt enhver Elle-Mose, i Steden for 5 til 6, fik 20 til 24 Mars Fred, dog ifkuns saa vidt, at paa enhver Elle-Rod, bleve staaende 2 à 3 unge Stammer, saa høye at de selv kunde fædde deres Top. Men dette, siger man, tillader ikke Giær-dernes Trang, og disse Giærder er det, som gjør os en ubodelig Skade ved den aarlige Udvæisning, for hvis Skyld Elle-Buffen knap kand blive saa stor, at deri findes en Stav af Arms Tykthed, førend

Bed anden
Omgang.

(*) Til at tørre Malt, ikke i aabne Køller, men ved Kaffelovns-Barme, bruges i Engelland Steen-Kull, og her kunde god Tørv formodentlig ogsaa bruges til det samme, da meget Træe blev sparet. Kaffelovns-Malt torde og vel være sukkere end det røgede.

den maa afhugges; følgerigen aldrig komme til fuld Væxt, allene for Giærdernes Skyld, ja saadanne Giærder, som hvært Aar maa settes, efterdi de ikke ere af Torn eller andet, som varer nogle Aar, men affinaa Elle-Vinde, som strax bortsmulne.

Hvor mange tusinde Læs heraf aarligen udvises i Sieland allene, fand ikke lettigen beregnes, dog veed jeg, der er den Herregaard, som ikke slipper med Tusinde Læs til sine egne Fang, og maaffee lige saa meget til Bonde-Byernes Hægning. Ja jeg kiender en liden Selv-Eyer-Gaard, som bruger hvært Foraar, i det allermindste 100, undertiden 150 Læs Elle-Buss til sine Giærder, endskjønt samme haver halvandet tusende Faune Steen-Muur, i hvis Mangel, den behøvede vel 300 Læs. Kunde jeg derfra gjøre Slutning til heele Landets Brug, da maatte Summen blive utroelig stor, og beløbe sig til nogle Millioner Læs Giær-
arbejdes med giærd-
sel.

sel, meest Elle-Træ: Men for Sikkerheds Skyld, vil jeg ikkuns sette een Million eller 1000000 Læs Elle-Buss, som aarligen udkræves her i Sieland allene. Naar disse bleve staaende ved Roden en Snees Aar, da gave de vist nok tve Gange saa mange, eller 20 Millioner Læs grovt og fløvet Elle-Brænde, det er for hvært Aar een Million, eller tusinde Gange tusinde Læs. Ved deres Brug, synes det haardere Skov-Træ mærkeligen at kunde spares og Brændets Priis i Almindelighed nedsettes. Heraf seer man da, hvor vigtigt det maatte være for vort Land, ved Steen-Giærder, levende Giærder og Pile-Plantning, at affkaffe efter Haanden, den aarlige og ubestandige Hægning med Elle-Vinde, som foster Bonden saa megen Tiids- og Arbejds-Spilde, ja dertil stiller
pile-plant-
ning.

os aarligen ved mange hundrede tusinde Faune Elle-Brænde. Lige saa stor Fordeel kunde ventes af, at efterfølge den brabantiske og flanderiske

Deconomie, hvor hvær god Bonde mager det saa, at han aarligen kand stive nogle hundrede Pile-Teppe. Dem binder han om Vinteren i Sagots eller maadelige Bundter, af hvilke enhver haver et par tykke Greene inden i, og de mindste Spirer uden om, sammenbundne med en Green af samme Slags. Sommeren igiennem ligge de og tørres: Om Efterhøsten stables de høyt op, ligesom Hø-Væs, paa Vogne, og føres til Stæderne at sælges, saa at mangen Bonde tager deraf allene, sin gandste Udgift. De følgende Tider ville viise os baade Nyttens og Muligheden af meget saadant, som nu ikke agtes paa. Mangen suur og siid Jord-Vet, som nytter Bonden næsten intet, kunde, naar den til saadan Pile-Plantering nøye var medtaget, indbringe den Danske, særdeles den Siælandske Bonde, aarligen fleere Penge, end en temmelig god Alger.

Det Tredie Capitel.

Om adskillige Steen-Arter i den danske Grund, saa og visse Petrefacta eller forsteente Ting.

Jordens Element i Dannemark er hidindtil betragtet, saa vidt den bestaaer i Alger og Eng, Tørve-Moser og Skov-Grund: De særdeles Bærter, som aarligen fremkomme deraf, ere ogsaa ikkuns i Almindelighed berørte, da deres adskillige Arter siden skulle opregnes, naar Ordenen fører os til Regnum Vegetabile eller Bærternes Rige.

Nu foresalder en anden Betragtning over den danske Grund: Indhold, saa vidt samme haver noget af det, der hører til Regnum Minerale, eller adskillige særdeles Slags Jord: Leer: Sand: Steen: Metal: og Mineral-Arter. Hvad Steenen angaaer, da sees denne her til Lands næsten allene i nogle smaa afbrudte og løse Stykker eller saa kaldte Findlinger, liggende adspredte i eller over Jorden, men ikke i heele sammenhængende Klipper eller Steen-Bierge, saasom i Norge, Sverrig og visse tydske Provinser, hvor den dybeste Grund bestaaer af en fast sammenhængende Steen, hvis Spitze her og der stikker frem af det Jord-Dække, der ellers beklæder den, og fylder de jevne Dale imellem Klipperne. Dette er anderledes her til Lands, hvor Grunden har ingen fast Steen: Dog undtages fra denne Regel nogle saa Stæder, hvor den dybeste Grund, saa vidt man veed, bestaaer enten af Kalk- og Marmor-Steen allene, saasom paa Saltholm og ved Faxe her i Sjælland, samt ved Mariagers Fiord og Dagbiery i Jylland, eller

af

Faa Steen-
Bierge her
til Lands.

af Kalk og Kride midt imellem hære Lag af sammenhængende Flint-
Steens Plader, saasom i Stevns-Zerred; eller af Sand-Steen,
saasom paa Bornholm, eller og af Stæver-Steen, af Sand-
Steen og endelig graa og rødagtig Kampsteen, saasom paa Born-
holm, Christians-Øe og Suer-Land i Liim-Fiorden, samt Zelgeland
ved Eyderens Udlob. Om disse Steen-Bierges Art og Indhold bør
Læseren vente nogen Efterretning paa dette Sted, og jeg vil give den,
saa vidt mig mueligt er, skiont ikke saa tilstrækkelig, som jeg ønskede.

Kalk-
Steen ved
Faxe.

Den store og temmelig navnkundige Lands-Bye Faxe, et par
Meile fra Ringsted i Syd-Vst, ligger paa et Kalk-Bierg, og haver ved
Siderne mange Kalk-Steens Grave, som efterhaanden udhules til alle
Sider, da Steenene bortføres til Kalk-Ovnene, og en Deel fattige Folk
fortiene deres Brød derved. Nogle af disse Grave, som endnu ikke ere
dybe, har jeg besøgt og seet mig omkring i dem; efterdi jeg horde, at
der fandtes, midt i den haarde Kalk-Steen, mangfoldige petrefacta:
Den Umag fortrød mig ikke, og da jeg anden Gang drog derhen, i
samme Ærende, fandt jeg tillige med Kalk-Steenen, eller paa Sider-
ne af dens Lag, en anden feedagtig og ligesom i sit Slod hårdet Materie,
hvilken jeg holder for at være Gips, da den ligner de Engelske Prover
af samme Slags, skiont deres Farve er rødagtig, og denne, Couleur
de Paille. Af ovenbemældte petrefactis eller forsteente Ting, tog jeg
mange Prover med mig, meest Søe-Værter og Søe-Dyr, som viise,
at Havet engang har været her, eller og at Faxe-Grund, ved en under-
jordisk Tid og Jord-Skiælv, er opløstet og fremstødt over Horizonten,
saa denne Afgrund er bleven til et Bierg. Adskillige Slags Krabber,
Østers, Skiæl-Fisf og Snegle, endogsaa de, som aldrig findes i vore
Bande,

Forsteente
Ting.

Bande, særdeles nautili eller conua Ammonis, Pyramidales &c. sees her i Overflødighed, dernæst mange slags Søe-Planter og subtile Værter, men fornemmelig det orientalske Hafgræs Sargasso og Corall-Træer i tykke sammenhængende Klumper, hvis Greene, saa tykke som Pibe-Stilke, sidde gandske tæt tilsammen, ligesom Orgelværks Piber. Deslige heterogenea marina opfyldte den heele Grund, og udgjøre det meeste af den Steen, som brændes til Kalk, ja ogsaa bruges som Sandsteen i Bygninger.

Mange og meget adskillige ere de Værdes Meeninger, om den beqvemste Maade til at opløse det Spørgsmaal: Hvorfra komme de mangfoldige forsteente Haf-Værter, Haf-Dyr og andre tydelige Kiendtegn af en Haf-Bund, som synes engang at maatte have været, paa en Deel saadanne Stæder, hvor nu er tørt Land, ja høyt og biergagtigt Land, end ogsaa meget langt fra Havet? Jeg meener, at, endskjønt mange enkelte Ting synes hvad de ikke ere, saa seer man dog her i denne samtlige Skare af overeensstemmende Vidner, ikke Fejl, naar man efter Syn og sund Sands, dømmer: Der har eengang, Guld veed naar, været en Haf-Bund paa alle de Stæder og store Landstrækninger, hvor Havet haver efterladt sig bemældte Vidnesbyrd. Dette kand ikke have Sted, uden at tilkiende det nu værende Haf en proportionerlig Mængde af saadanne Strækninger, som forudm have været tørt Land, og nu er en Haf-Bund: En Omstiftelse langt større og almindeligere end den, der i de sildigere Tider er skeet ved maadelige Oversvømmelser, hvilke, hvad de høye og særdeles biergagtige Lande angaaer, ikke kand have Sted saaledes, som i en Strimmel af nedrige Marschlande. En saadan almindelig Forvirrelse, som den der nu kiendes paa Jord-

Evils-
maal.

Formod-
ning.

Flodens Overflade, setter forud, at Jordfloden eengang, ved underjordisk Jid, eller nogen anden os ubekjendt Aarsag, har i sine Indvolde felt saadant et Stod, som forrykkede dens centrum gravitatis, folgeligen dens første Jevn-Bægt, og der ved gjorde dens lige Gang, til saadan en skeev Gang, som den nu virkelig har i sin daglige Omdreyelse, ja den og Saturnus holdes af nogle for, at være blant alle Planeter, de eeneste, som har den, da de øvrige i vort systemate planetario menes at gaae deres jevne ordentlige Gang, bærende begge Axes lige høyt. Dette lader os formode, at Jorden af sin Begyndelse har gjort ligesaa: Settes det, saasom ikke urimeligt, da kand den Forandring tillige antages for en rimelig Grund og Aarsag til det Underlige som her spørges om, nemlig da Jordfloden begyndte at declinere fra den lige til den skeeve Gang, saa var det en naturlig Folge, at de forrige Hafs-Bande maatte, paa den eene Side slumpe over og udstyrtes paa meget saadant Land, som tilforn var tørt, men paa den anden Side, ogsaa dette, at Bandene forlode meget af deres forrige Hafs-Bund, og efterlode sig samme i saadan Skikkelse, som vi nu finde den, nemlig tør, dog saadan, at den sees, eengang at have været en Havs-Bund. Resten af Doct. THOM. BURNETS Systema, om den første Verdens Skikkelse og Syndflodens Virkning, er mig ikke antagelig, fordi det saa lidet bestaaer med den Hellige Skrift, som med anden Forfaring. Men i hans Meening om Syndflodens Folger, i Henseende til Globi skeeve Gang, ved sin daglige Omdreyelse, ser jeg, paa den eene Side, intet enten urimeligt eller Skriftstridigt, og paa den anden Side, baner det Bey til at finde Grund og Aarsag i den underlige dog øyensynlige Sag, som her hensigtes til. Hvo som søger meere til Op-
lys-

lysning herom, henvises til det Hamborgske Magazins *Tom. XIV.* pag. 227, hvor Hr. SAM. CHRIST. HOLMANN torde give ham meere Satisfaction, end alle forrige Jord-Theorister, ved sin Abhandlung von dem Ursprunge der See: und anderer fremden Körper, die sich nun auf dem Erdboden befinden. Uden Tvivl er denne gode Mand, ved ovenansførte Setning, grundet igien paa en Deel af BURNETS Systema, kommet Sandheden noget nærmere end alle Forgængere paa samme Bey, og Saxe Kalk-Bierg, som haver givet Anledning til denne Digression, gjør mig den Meening i det mindste allermest, eller dog mindre urimelig end en Deel andre.

Den liden De Saltholm i Ore-Sund, en Mil Østen for Kiøbenhavn, har under sit tynde Jord-Dække, en Grund af Kalksteen, og derunder igien en Marmorsteen, som tager vel mod Polering og bruges undertiden til Bordblade, af hvilke jeg har seet nogle Stykker. Dens Farve er lysgul og graae, med mørkagtige Aarer. Fine Flintsteene findes og i den Grund, og da de tillige med Resten, føres til Kalk-Brændriet uden for Stadens Øster-Port, saavel som paa Kastrups-Verk, haver jeg deraf faaet nogle Sneehvide Slusser, til Anseende som den fineste Porcellaine, skiont alt for glasartige og skjøre til det Brug. Det rareste, som fra Saltholmen er kommet mig for Dyne, og af en god Ven foræret, er en Echinit, hvis convexe Side findes gandske bedækket med de allerfineste Crystaller, et Stykke, som jeg agter meget høyt. Paa at bryde den Saltholmske Kalksteen, arbejdes om Sommeren af nogle hundrede Mennsker, som derved, og ved at føre den til Kalkovnene, vinde deres Brød, og have sparet Kiøben-

Marmor
og Kalk-
steen paa
Saltholm.

havn, ved dens Opbyggelse efter Ildbranden, mange Tønder Gulds Udgift (*).

Kalksteen
ved Dag-
berg og
Mønsted.

Videre brydes Kalksteen ved Dagbjerg og Mønsted i Viborgs Stift, hvilken haver der ligesaadan Søgning, som Sægeberg i Holsten, og hentes langt fra til Bogns, med temmelig Beføstning, særdeles siden Kalk-Brænderierne ved Mariagers-Sjord nu ikke meere bruges saa flittig som tilforn, efterdi Skovens Eyere finder den Omgang alt for kostbar (**). Ellers ere de Mariagerske Kalk-Gruber baade mange og meget dybe, da deres hule Gange gaae i vidtløftige Strækninger hen under Jorden.

I Stevns-Zerred skjuler Jordens Overflade deels Kalk-Stene, blandet med smaa Coral-Greene, deels Kriide, deels heele flade Skiver

(*) Man maa undre over, at Røden ikke før haver lært denne store Stad, at benytte sig af en Fordeel, som havdes saa nær ved Haanden, da dog samme ikke har været ubekendt i ældre Tider, hvilket sees af Biskop STIGOTI Brev, som tillader Kiøbenhavns Borgere at bryde Kalksteen paa Saltholmen, og lyder saaledes: *Universis litteras præsentis auditoris, STIGOTUS Dei gratia Episcopus Roschildensis, salutem in Domino sempiternam! Notum vobis facimus, quod nos dilectos nobis in Christo cives Hafnienses, prærogativa specialis gratiæ honorare volentes, eis tenore præsentium duximus in dulgendum, ut quandocumque & quotiescumque ipsos vel eorum aliquem in insula nostra Saltholm lapides ad calcem exsecare contigerit, nullum propter hoc, telonium aut satisfactionem aliam exhibere aut impendere teneantur. Ut autem prædicta perpetuum robur accipiant, sigillum nostrum præsentis scripto apponendum duximus, in testimonium & certitudinem pleniorum. Datum Hafniæ anno Domini MCCLXXX. in crastino beati Matthiæ Apostoli.*

(**) I Thye findes og Kalksteen, men for Mangel paa Ildbrand fandt ikke brændes uden stor Beføstning.

ver af Flintsteen, hvilke adskillige Strata eller afvejlende Lag, ere bedst synlige mod Haf-Kanten, hvor det navnkundige Forbjerg Stevns-Klint, i en steil Nedsynkning af 50 til 60 Alnes Dybhed mod Strand-Bredden, er blottet ved Bind og Vand, da det sidste efter haanden udriver saa meget der af, at man ikke uden Forundring, seer bemeldte adskillige Lags Afvejling, som tillige indeholde en Deel Petra-Facta, om hvilke saa vel som Flintsteenens forunderlige Sammenhæng, siden skal meldes noget meere.

Ved Stevns Klint.

Møens Klint bestaaer, for den største Deel, af Kridbierge, meget høiere end Stevns Klint, mod Hav-Bredden, og der hos ved Beyret saa vel som det oven fra skyllende Regn-Band, samt undertiden nedden fra opstigende Hav-Band, saaledes udhulet, at visse Stykker af Kridsteenen findes adskilte fra Bierget, ligesom frie staaende høye Columner og tituleres med særdeles Navne, som ved anden Lejlighed anføres. Svovelagtige Kiis-Bøller Pyrites, Elle-Kongens Kugler, Belemniter Elle-Kongens Lys eller Bette-Lys, Echinter, Ætiter og deslige findes her endnu flere end ved Stevns Klint. Kride-Stenen, som er Klintens Hoved-Bæsen, falder særdeles paa nogle Steder, fuldkommen fin og hvid, saa at den her fra hentes til Uden- saavelsom Jndenlandske Stæder (*).

Kridbjerg paa Møen.

H h 3

Udi

(*) Om de Møenske Krid-Bierge, hvis lige ifkuns findes saae Stæder i Euro, pa, haver G. AGRICOLA allerede i sin Tiid været underrettet, skjønt han tog meget Feil i den Meening, at Landet var øde, enten da eller nu: Habent pleræque Regiones cretæ colles, ut Gallia, Britannia, Muna, deserta maris baltici insula, qva è Pomerania navigatur ad Coppenhagam Daniæ. At saxum, qvo durus, ed difficilius ex se lineas producit. Constantiæ

murus

Paa Bornholm. Udi den Bornholmſke Grund, ſom ved ſin Afveppling, for-
 ſtiller ſnart det jevne Dannemark, ſnart det Klippe fulde Norge, ſin-
 des adskillige rare og til Deels meget nyttige Steen-Arter, ſaaſom i
Cement-Steen. Linens Gaden i Nakſær Sogn, Cementſteen kaldet Troffel eller Far-
 ras ſaa ædel og god, at Muurmesterneſ Atteſt bevidner, den er 10 pro
 Cent bedre end den Hollandſke. Sammeſteds falder en dunkel-graæ,
Marmor. deels ogſaa brunagtig Marmor, blandet med Svovel-Kiis, ſom i
 Polering giver den anſeelig. Den føres til Kalkbrænderierne.

Svovel-Steen. Til ſamme Brug anvendes ogſaa Lapis Suillus Svovel-Steen, ſom
 og kaldes Stink-Steen, fordi den, ved at gnies, giver en ſvovelagtig
 Stank fra ſig, ligesom dens Væſen er en med Svovel stærk impregne-
 ret Crystal, ſkiont mørk og ugiennemſigtig. Af den Sort findes i Nakſær
 Sogn heele Klipper, og giver den allerbedſte Cement. Af den nyelig
 anførte mørkagtige Marmor, ere de fleeste Kirker paa Bornholm bygte,
 særdeles den ſtore Kirke i Na-Kirke-Bye, med alle ſine Pillerer og Hvælvinger,
 ſkiont man haver overſtroget Stenen med Kalk, og betaget den ſin
 bedſte Anſeelse.

Sandſteen. Ved Nexø brydes den Sandſteen, bedre end den Nederlandſke
 Carat. Af Begyndelſen vare dens Lag alt for tynde, men da man
 ved Udſfibning til Kiøbenhavn, har arbejdet ſig dybere ned, findes La-
 gene tilſtrækkelig tykke og meget haarde. Denne Steen ſælges hver
 Cubik-Faun for 15 Rdlr.

Anden Sort. En Dito ved Haſle, falder meere løs i Gruset, ongefær ſom den
 franſke Carat. I begge ſlags Sandſteen ſees undertiden Tegn til det
 man

man kalder Dendriter, eller en Forsteenelse af Værternes Rige. Dog meener jeg, det er kun en mineralisk, meest guulagtig Saft, som har trængt sig ind i Steen-Lagene, og der udbredt sig meere eller mindre, ligesom den har fundet Vei for sig, og dette ligner en Ramification af Tang eller deslige Værter.

Ved Snogebæk og Nexoe, falde mange slags stribede og masfede Kluffer, af røde-brune og graa Couleur, hvis Aarer løbe ligesom de i Balnødde-Træ, saa at de ved Polering faae en herlig Anseelse.

Mølle-Steenen findes paa adskillige Stæder, meest Sønder Drærn-
steen. paa Landet.

Skiver-Steen af bruun Farve, med Allum imellem sine Plader, viser sig ved Boren i Næstær Sogn, under og omkring Krut-Huusset, i stor Mængde. I Glassuren giør denne Steen samme Virkning som Magnesia eller den egentlige Bruunsteen. Skiver-
steen.

Glacies Mariæ eller Rus-Glas findes i Roskiær Sogn i Ringe- Rus Glas. Bakken ved Søen.

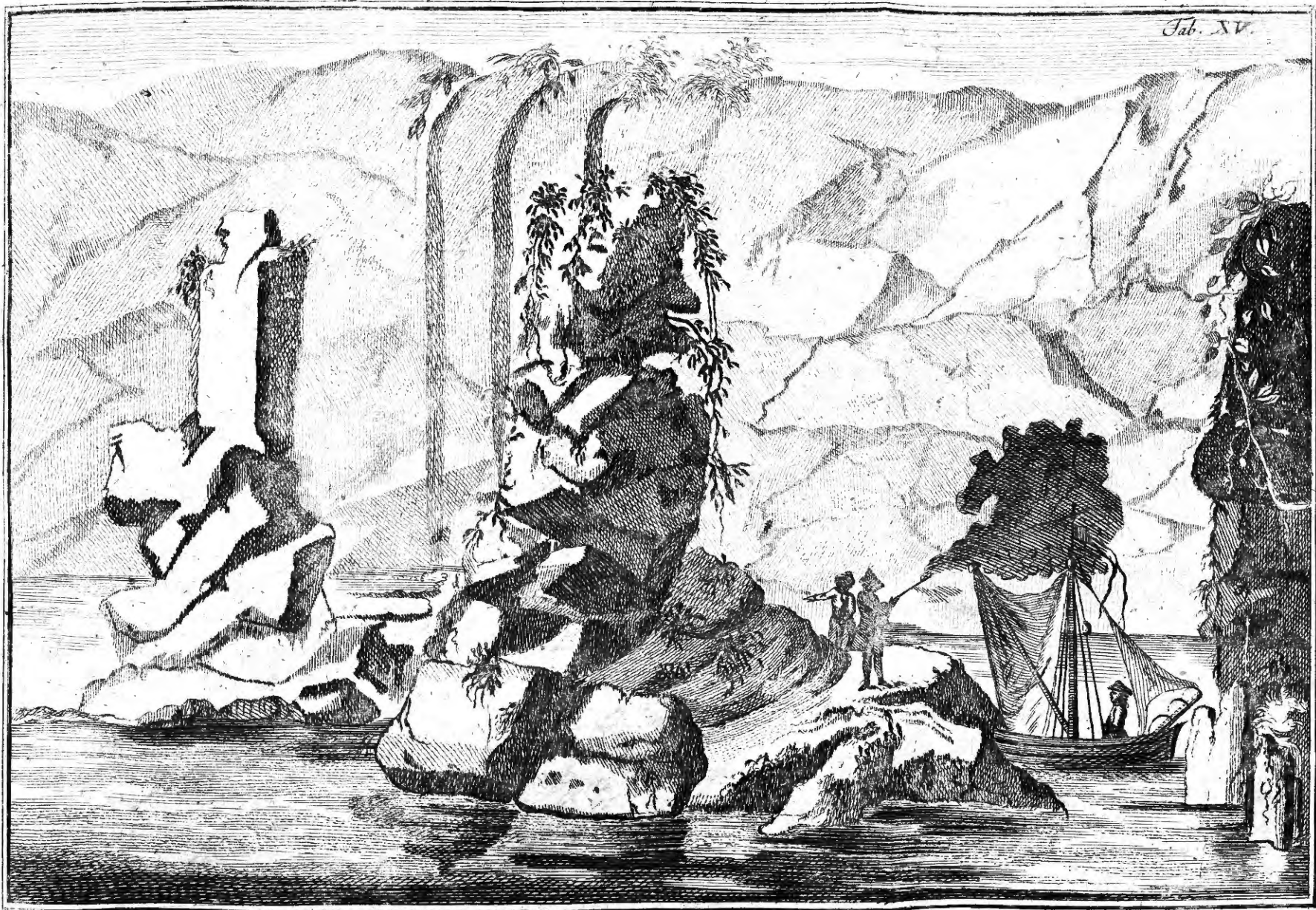
Næst ved i Ringe-Dalen, sees heele Klipper af rød og hvid Seldt- Agat. Spath, og heele Gange af graa-agtig Agat, meget haard og transparent, saa og en Ametyst Fluss i Crystal-qværk, ved Gudhiem i Baabe-Naen.

Steen-Kul paa adskillige Stæder, imellem Kjøbstæderne Rønne Steenkul. og Zæse. Deres Miner har man paa nogle Aars Tid, forsøgt at aabne og føre til almindelig Nytte, men ikke endnu fundet dem vel brugelige, formedelst det meget Svovel, som de have i sig. Dog haaber man, de skulle blive bedre, naar man kommer dybere ned i Grunden, hvor med nu atter gøres Forsøg.

De saa kaldte Bornholmſke Diamanter ere ikke ubekjendte. Crystaller. Egentlig ere disse ikkunſ ſmaa Crystaller, omgivne med en Skorp af ſaadan haard Steen, der kjendelig ſees at have været en leer-agrig Materie, ſom Vandet paa Strand-Bredden, hvor de findes, haver arbejdet i runde Kloder, ſaa ſtore ſom Hollandſke Oſt, hvilke de og ligne efter udvortes Anſeelse. Naar de ſønderſlaaes, finder man i Middelpuncten en Hule, hvis Diameter kand være 6 à 7 Tomer, og dens Sider ere beſatte med en Mængde ſmaa Crystaller, meſtendeels umoedne, dog nogle undertiden ſaa fuldkommen klare og ſkionne, at de, ligeſaa vel ſom de Bøhmſke Steene, kunde bære Navn af Diamanter. Ligeſaadanne forſteente Leer-Klumper har jeg fra Italien, dog mindre end de Bornholmſke, og af lysere Skorpe, men indvortes med ſamme ſlags Huulhed og cryſtallinſke Partikler, ſaa det ſynes Naturens iverdvanlige Bey, at concentrere de til Crystallifation beqveme Deele midt i Steenen, ſamt der at ſkaffe dem Rum, ved en ſaadan Cavitet, ſom renſer ſig af Skorpens Sammendragelſe efterhaanden, ligesom Steenen hærdes (*).

Bels

(*) I nogle Agater, ja ogsaa i S. intſcene, findes her og andenſteds, lige ſaadanne med Crystal opfyldte Huler: om dem taler OL. BORRICHIVS in *Artis Medicis & Physic. Hafn.* Tom. V. p. 199, ſaaſom om noget forunderligt, der lader os gjætte, enten det har været lidet Salpeter, ſom tillige med Vædſken er indelukket i Steenen, og der har dannet diſſe Crystallers Kanter, eller og det er Vandets Egenskab, at dannes ſaaledes, naar det førſt er renſet fra alle vedhengende fremmede Deele. *Utrum angulos illos formarit exiguiſſima præſentis nitri portio, an proprium ſit aquæ, cum ſibi quietiſſime, nullo prorsus heterogeneo mixto, relinquitur, ita terminari, in medio hic relinquo, ad ultimam tamen ſententiam pronior, quod cryſtalli eodem modo*

Columnae Natura tales, ad littus Røe, Bornholm.

Velædle Hr. Byskriver BIRCK, saasom født paa Bornholm, forsikrer at der i visse dybe og sæle Berg-Klyfter, hvor Klippen har givet sig fra hverandre, findes anseelige Stykker Berg-Crystal, hengende i lange Tapper, og at han, af Begierlighed efter at faae saadant Stykke, begav sig i en Fære, som nær havde kostet hans Liv. Denne naturkyndige og i flere Henseender velfortiente Patriot, saasom forhen værende Kongel. Mineral-Inspecteur, har i det som hidhenhører, opdaget mange Ting her til Lands, samt forsynet mig med nogle Snees Prover af mineraliske Jord- og Farve-Arter, hvilke saa vel som flere siden skulle anføres, naar jeg først har nævnet endnu et par Steen-Bierge, med deres Indhold her til Lands, samt andet Steen-Arterne i Særdeleshed angaaende.

Blandt andre Mærkværdigheder paa de Bornholmske Steen-Klipper, er af meerbemældte Hr. A. BIRK forestillet i hosfølgende Tegning, det som sees ved Stranden i Røe-Sogn, nemlig først et par temmelig høye og i Vandet friestaaende Steen-Stytter. Den eene af disse haver intet særdeles, uden dette, at Overdeelen bestaaer i et heelt og næsten firekantet Stykke, hvis uordentlige Piedestal er høyere end Columnen selv. Men den anden som er lidet høyere, maaskee en snees Alne, forestiller øverst nogenledes, Liigheden af et Menneskes Forhøvet, med Vande, Næse og Hage, særdeles naar den sees fra Vand-Siden,

Naturlige
Steen-
Stytter.

og

do angulos suos colligant, nec tamen nitrosum vehant salem. Siden siger samme store Physicus, han finder ingen anden Forstikæl paa Crystaller og Diamanter, end deres Reenheds Grad. Ellers bør de Bornholmske Diamanters egentlige Ravn uden tvivl være: Quartzum Montanum in Spato crystallifato irregulari.

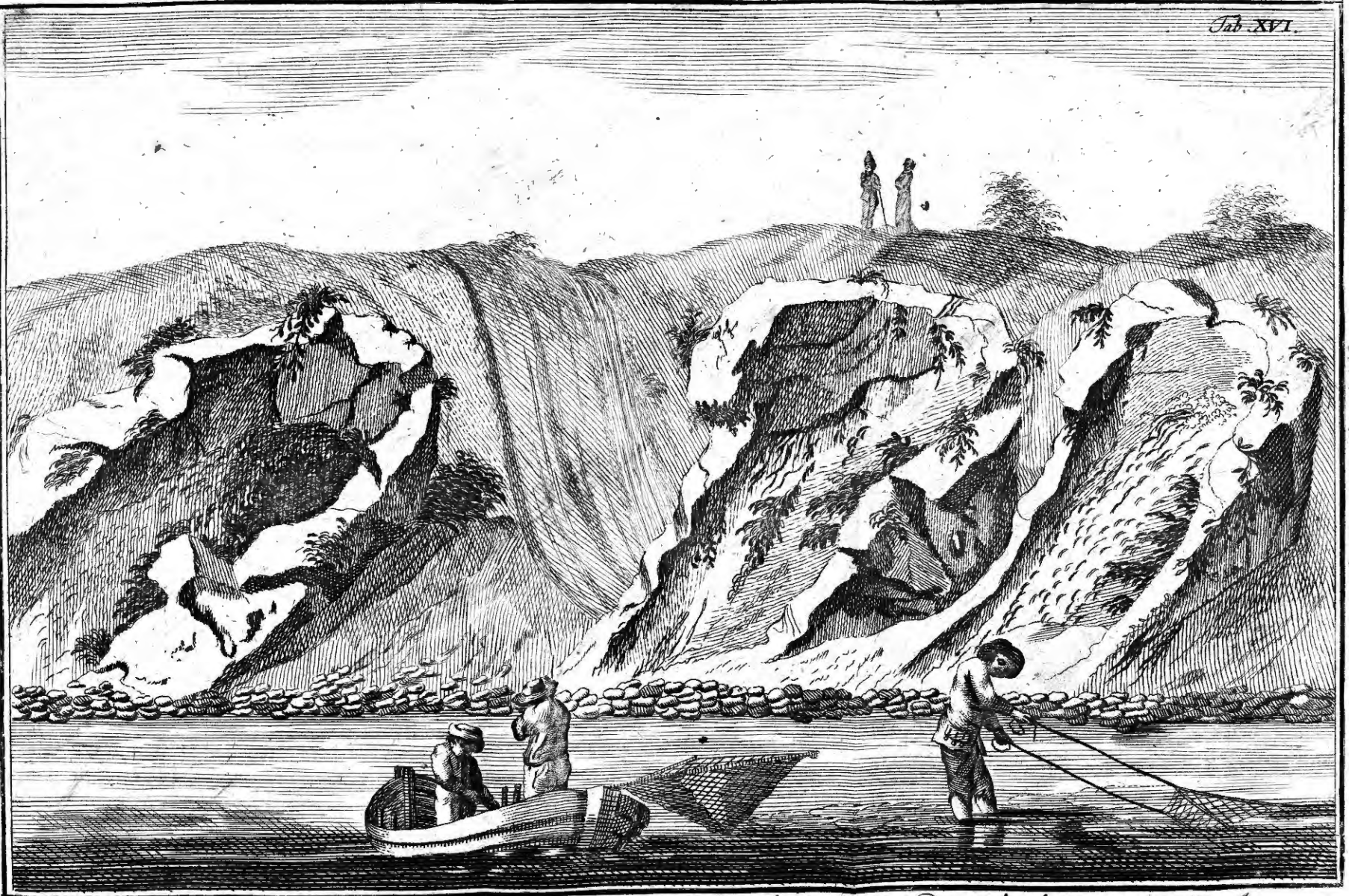
Hule i
Klippen.

og da Overdeelen just er begroet med noget lidet Buskværk, saa giver dette Ansæelse af et Hovet-Haar, som er en ret artig *lufus naturæ*. Næst ved i Fjeldet, falder Abningen af en mørk og fæl Hule, hvis Dybde ikke vides, da Referenten allene havde prøvet at gaae nogle Favn frem ad.

En anden Slags Abning sees lidet derfra i samme Fjeld-Side, og den bestaaer i trende fra øverst til nederst paralel-løbende store Sprekker eller Klyvter, med Kanterne paa begge Sider saa jevne og glatte, som hvis de havde været skaarne med en Kniv, i Steden for, at et andet revent Fjeld, viser mange ujevne Kanter. Herhos er dette mærk-wærdigt, at bemældte Sprekker gaaer videre ind i Landet, efter samme Direction af Linierne. Thi skönt de paa nogle Steder skules under Jorden, fremkommer dog deres Strækning paa nye igien, og giver hos eftertænsomme Folk, den Formodning; at Klippe-Grunden saasom det gandske Eylands Underdeel, engang maa være brusten og revent, ved Jordskielv eller underjordisk Jld. Til denne sidste sees paa Bornholm flere Tegn i Steen- og Jord-Arter, ja i saadanne Træ-Kul, eller forbrændte Træ-Stammer, som ved Tidens Længde og Grundens Svovelagtighed, ere halv metalliferte, eller egentlig blandede med og deels indsluttede i en kaaberagtig vitriol- og Svovel-Ries. Det kunde kaldes *Lignum carbonarium pyrite imprægnatum, lubaqvosum*.

Paa en anden Strand-Kant ved Navn Teyen, sees, ikke uden Forundring, trende krumme og temmelig store Indhulinger i Klippen. De kaldes Salt-Ørne, fordi deres Underdeel nogenledes ligner runde Bager-Ørne, endskönt de oven til ere aabne. De ere ikke murede eller opsatte med Kunst, men naturligviis i Steen-Klippen. Oprindel-

sen

Caverna Natura tales, ad littus Tejn Bornholm.

sen til det Naavn Salt-Dvne, vides ikke, thi at man i Øster-Soen hvor Vandet holder saare lidet Salt, skulle have brugt Dvne eller Gruer til Salt-Synderie, er ikke rimeligt.

Suerland, en liden Insul i Liim-Fiorden, bestaaende af et Kirke-Sogn, adskiller sig, ligesom Bornholm, fra den almindelige danske Grund, ved et Steen-Biery kaldet Rødsteenen, en Klippe, som efter Anseelse, i Dybheden strækker sig over Landets søndre og vestre Side, hvilken derfor ikke heller er saa frugtbar som det øvrige, helst Jorden derover er meget mineralsk og særdeles Jernholdende. Klippen stryger hen under et høyt Biery, ned ad Fiord-Siden, hvor den saasom blotet, viser sig i sine adskillige Lag. Disse holde først Sand-Steen og derunder en haardere Steen af rødagtig Farve, hvilken naar den er brændt, trækkes dens Deele af Magneten, og sluttet altsaa at have Jern i sig, ligesom nær derved findes en sortagtig vitriolisk Jord. Samnæsteds sees et Biery af Skiver-Steen, staaende paa Kanten. Det er ifkuns hundrede Faune fra bemældte Røde Klippe, og om de i Grunden røre hoerandre, vides ikke. Ellers er og i dette Biery en dyb Hule, som haver givet Anledning til Almuens Fabler om en Skat, der skulle bevares af en Drage &c. Een siges at have været driftig nok til at lade sig der nedhidse ved et Reeb, hvilket blev afbrændt, og lod Mennisket blive tilbage: dog denne og flere deslige Legender ey fortiene megen Biesald.

Skiver-
og Sand-
steen paa
Suerland.

Endnu henhører til samme Classe, den De Helgeland i Vester-Havet, ved Cyderens Udlob, og altsaa sorterende under Hertugdømmet Slesvig. Fordum haver den havt mange Kirke-Sogner, (ja som man meener den Frisiske Konges Radebods Residens) men nu ifkuns eet Sogn, og samme bortsfylles efter Haanden ved Strømme og Bølger

Steenart
paa Helge-
land.

saa fiendelig, at lidet meere er tilbage, end den høye Side, som er en Steen-Klippe, deels rød, deels hvid af Couleur. (*) Derhos er den blandet med Ovarzagtige Arter, hvilke man fordum har anseet for at være Berg-Crystal, hvorsfor nogle Italianer bleve sendte derhen, som fandt Steenen beqvem til at brænde Gips af, saa og til Sivater i Grotterne. Paa den søndre og vestre Side af Klippen, findes nogle dybe indhulede Stæder, som bære Navn af Nubbengatt, Gunggatt, Pipersgatt. Om det sidste siger et Mcript. citeret af Hr. Justice-Raad LANGEBECK i *Actis Societ. Scient. Hafn.* Tom. VII. p. 442. saaledes: Als eine zierliche Fabel wird erzählet, es sey ein Eingang in der See, und führe einen Communion-Gang biß Segeberg, alwo ebenmäßiger Ausgang seyn soll. Gewiß aber ist es, daß dieses Loch sehr tief unter dem Lande, unterwegß hinabgehet, und im Eingang so glat, daß daran zu zweifeln, ob die See es solcher Gestalt ausgearbeitet. Man wird auch gewahr, daß unten Waßer und eine starke Luft - - - weilen aber augenscheinlich, daß Menschen-Hände daran gearbeitet, als muß man glauben, daß es zu der Zeit ein vornehmes Grab, oder es haben auch die Alten ein Berg-Werk daraus haben wollen, und sind also schachtweise in die Erde gegangen, Erz zu suchen, weil der Eingang einem Stollen ganz nicht ungleich. Den

(*) J. J. PONTANUS siger derom i sin *Chorograph. Dan.* p. 739 seqv. Tota insulæ binis separatim rupibus constat, una rubet, altera candet. Prior munimentum, arx & præsidium insulæ, una tantum via conscendi potest, & instar muri rubentis, recta ex mari emergit, haud aliter atque Segeberga Holsatiæ, ad altitudinem sex & quadraginta ulnarum, superne pingvi solo & fertili ubiqve contacta. Altera insulæ rupes, quam esse candentem dixi, fabulosa est, ubi suavissimi fontes passim eructant. Cuniculi in ea dominium habent.

Den Anledning, som gives velbemeldte Hr. Justice-Raad LAN-
GEBECK, til at anføre dette fragmentum Mscript., er de Norske Berg-
verfers Historie, hvormed han fra p. 235 til 526 haver gjort saa god
Begyndelse, at det Følgende begierligen ventes af Natural-Historiens
Elskere. Og endskiont de Norske Bergverfer ere hans egentlige Dye-
mærk, haver han dog, i dette første Stykke, medtaget ikke allene den
Danske, men ogsaa den Svenske Mineral-Historie saaledes, at begge
Nationer derved ikke lidet ere ham forpligtede. Til dette Skrift i be-
mældte *Act. Societ. Hafniens.* Tom. VII. henvises Læseren, som søger
noget udforligt i den Materie om Danske Metaller. Jeg vil deraf, saa
vel som af nogle saa andre Patrioters indhentede Beretninger, saa for-
teligen melde det, som mit egentlige Dymærk udkræver, naar jeg først
har sluttet den Artikel om Sten-Arterne i Dannemark, som give An-
ledning hertil.

Jeg meener her, næst efter de saa anførte Klipper eller egentlige
Steen-Bierge, adskillige løse Steen-Arter, saa vidt de fortiene at
tages i nogen Betragtning, da Metaller, Mineralier, Farver og andre
særdeles Jord-Arter skulle siden opregnes.

Al Marmor-Steene findes her, foruden de omtalte faste Lag,
paa Bornholm og Saltholm, mange og meget adskillige Sorter, naar
man vil noyes med dem i maadelige smaa Stykker af et Par Cubik-
Fod eller dobbelt saa store, skiont det Arbejd, som paa dem skulle an-
vendes, mindre ville lønne sig, end naar det foretoges paa store Bloke.
Følgelig sigtes her ikke til Nyttens, men allene til Tingenes Natur,
og da forsikrer jeg, at saa vel vore Marke og Skove, som særdeles
vore Strand-Bredder, følgelig ogsaa Stadens broelagte Gader,

Løse Stee-
ne alle vegne
paa Mar-
ken.

Deri
blandt
Marmor-
Arter.

ere bestroede med en stor Mængde af ægte Marmorsteens Stykker, midt iblant Kampsteenene, saa at i deres raae og ubehovlede Tilstand, skuelles den Skønhed og Fjinhed, som fremkommer, saa snart man lader dem polere, da baade deres Aare, Glans og Farve er meget skøn, og i nogle Stykker saa skøn, at de strax maa kiendes for ægte Porphyre, Granit, Petrosilex eller Jaspis Art. Jeg siger dette ikke efter Formodning, men af Erfarenhed, og kand selv fremvise 35 Sorter af deslige daglig forekommende Danske Marmor-Steene. Oste findes ogsaa blant vore almindelige Mark-Steene, en maadelig Klump af det saa kaldte Krage-Solv eller glimmer, mica, og deri en stærk Blanding af smaa ægte Granater, som uden stor Vanskelighed, løses og adskilles fra den øvrige Massa.

Hvorledes disse, tillige med saa utallig mange almindelige Graa-Steene, efter Haanden ere opskjulte fra Hav-Bunden til Strand-Bredden, synes ikke saa underligt, som dette, at alle Marke og Skove, enten endnu ere, eller og nyligen have været, ligesom overstroede med en utallig Mængde af andre løse Steene, særdeles den graae Kamp, hvilken ikke kand holdes for andet end Randter af sønderlagne Klipper, som i en stor Oversvømmelse, være sig Synd-Floden eller nogen anden, ere ved Vandbølgerne henrullede paa de Steder, hvor de siden have lagt, og med Tiden ere nedsiunkne, eller og med den tilflyttede Jord, saa dybt bedekte, at nogle af dem ligge een eller flere Alne under og tre til fire Alne over Jorden (*). At disse Kampsteene skulle have en slags

vege

(*) Dersom man antager den nyeligen anførte Meening, at en stor Deel af Jord-Floden, som nu er tørt Land, haver tilforu været en Hav-Bund, da bliver det

vegeterende Kraft i sig og efterhaanden voxe til, er Almuens Tanke, men uden mindste Grund, hvilket allerførtest kand bevises af vore mange ældgamle Runesteene, med usforandrede Bogstaver og af samme Størrelse, som O. WORMIUS haver fundet dem for meere end hundrede Aar siden. Af store Kamp-Steen findes maaskee den allerførste her til Lands, ved Zesselager i Fyen, og forestilles i et MSS. fra Hr. Geheime-Raad ADELERS Haand, at være 54 Alne i Omkreds, men i Længden 22 og i Bredden 15 Alne. Meget mindre dog usædvanlig stor, er den saa kaldte Svane-Steen paa Moen, hvilken Hr. DYSSSEL efter sin Beretning i det Oeconomiske Magazin Tom. I. p. 248, haver fundet at holde 22 Alne i Omkreds. Af denne Kamp ere i de sidste Aaringer, særdeles i Risbohavns Egn, mange tusinde Kvadrat Alne ophugne og henførte til Bygninger, ligesom i de ældste Christendoms Tider, nogle hundrede Kirkers Mure, og efter haanden de fleste Herregaarders Fundamenter, deraf ere bygte. Saa begynde og nogle Bønder at fløve Kamp-Steen til Ledestykker i Husene. Skade er det, at man ikke ogsaa paa flere Steder, haver gjort det samme, som nyligen ved Ledreborg og Zerlufsholm er skeet, hvor nogle skønne faste høvelvede Broer der af ere bygte, hvilken Brug, naar den blev almindelig, særdeles paa Lande-Beyene, kunde tiene meget til at spare Skovenes kostbare Ege-Tommer. Siden det Aar 1695 alvorligen blev befaleet, at lukke Markene med Steen-Gærder, ere mange Agre blevne befriede fra denne unyttige og Frugtbarheden hinderlige Byrde. I dette Arbejd staaer endnu meget tilbage paa mange Stæder: dog

Usædvanlig
store Kamp-
Steen.

Steen-
Broer.

Steen-
Gærder.

Kiender

det mindre vanskeligt at forklare, hvorledes disse utallige store og smaa Kamp-Steen ere komne til at ligge paa vore Marker.

fiender jeg de Egne, særdeles paa Den Als, hvor en maadelig Kamp-
Steen, som er meget rar, kjøbes med 2 Mk. Een af mine bekjendte
Venner, som anvendte store Penge paa at sette saadant Steen-Vær-
de, lod paa den allersidste, udhugge disse Ord, som for imitationens
Skyld, fortiene at igientages:

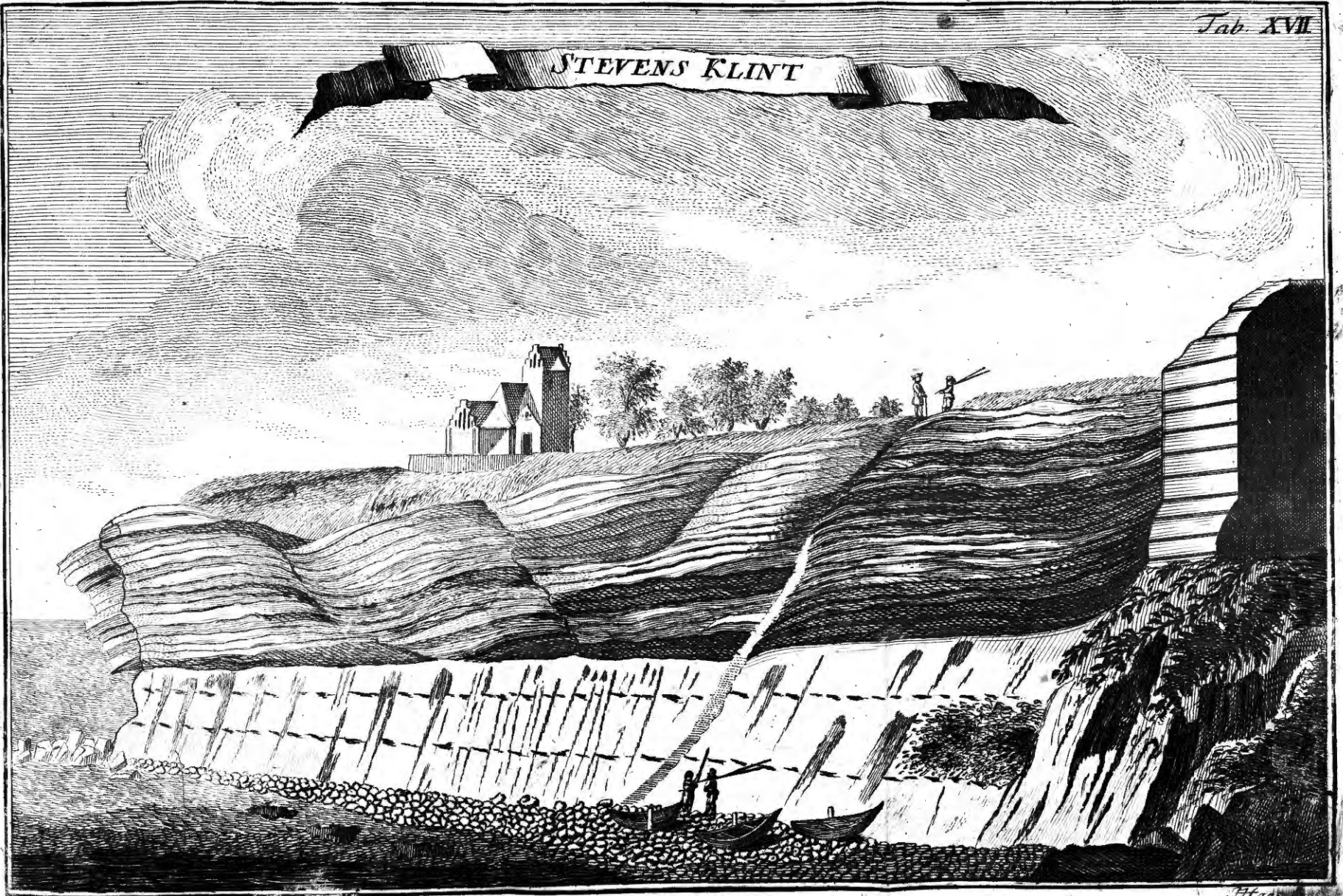
- - - - - *proaerunt hæc saxa futuris,*
Quæ modò muta tacent, sed post mea fata loquentur
Me succesuris consuluisse bene.

Om den forunderlige Flint-Steen, som i visse Lande er meget
rar, men her til Lands almindelig, agter jeg det værd at anføre nogle
Specialia, til Tjeneste for dem, som estertænke alle Natur-Lærens Deele,
med meere end sædvanlig Opmærksomhed. Af denne Slags Steen sees
et særdeles rart og, saa vidt jeg veed, et næsten mageløst Syn, paa den
tilførn omtalte Stevns-Klint, eller et temmelig høyt Forbjerg af
Stevns-Herred, hvor Landets Grund bestaaer, næst Jord-Skorpens
Overflade, af lutter Kalk- og Kride-Steen, men der imellem lutter Flint-
Steen, ikke afbrudte eller i smaa Stykker, saasom andensteds, men i
sin heele sammenhængende Malle eller Dey, som afvevler med Kalk-
Steenens Lag, og det ikke een men mange Gange, saa at det giver et
særdeles forunderligt Syn mod Søe-Kanten, hvor Bind og Vand
har blottet disse adskillige Strata, af 2 til 3 Qvarteers Tykthed, liggende
deels gandske horisontale, deels i en krum Bøyelse eller Bolgeviis, sær-
deles ved et Sted, kaldet Mander-Hovedet, da Klinten ellers er over
een Mål i Strækning, og dens lige opstigende Høyde 100 til 120 Fod,
visende, saa et Lag Kalk, saa et Lag Flint-Plader lige indtil Haf-Bred-
den: I de nederste Lag moder Kride i Steden for Kalk, og i Steden
for

Flint-
Steen's
sammen-
hængende
Lag.

Paa Ste-
vens Klint.

STEVENS KLINT

for den jevne Flint-Plade, følger en meere knudret og ujevn Flint. Et Exempel, som afsiger fra Hr. WALLERII Meening, i hans *Svenske Mineralogie* p. 78:91. da han ikke statuerer nogen fast Flint-Kloft. Om dette og andet, Klinten vedkommende haver den Kongelig Archiv-Tegner SÖREN ABILDGAARD, Aar 1759 udgivet en læsværdig Afhandling. Efter at han deri har beskrevet, saa og ved Tegninger forestillet saavel Stevns-Klint selv i Prospect, som og de adskillige Fremmede, og deels af Dyrenes, deels af Mineralernes Rige oprindelige Ting, saasom Pyrites eller Kiisboller, Crystaller, petreficerte Sneyle, Muslinger, Sø-Pindsvin og flere Ting; da forsøger han at opløse det Spørgsmaal, om Oprindelsen til Stevns-Klint, betragtet i sin nærværende tilfældige Dannelselse, følgerlig Flint-Steenens Generation. Hans egne Ord fortiene her at læses, saaledes som de staae pag. 24 seqv. "Da jeg, siger han, har viist, hvorledes Naturen her fremviser de ommældte Skabninger snart i Krit-Steen eller Kride og snart i Flint paa eet og selvsamme Sted; saa tænker jeg, det er ikke af Benen, at jeg endnu opholder mig lidet ved at uddrage de Slutninger om Flintenes Frembringelse, (generation) som Naturen selv gandske eenfoldig synes at vejlede os til: og da meener jeg, at det altsammen giver en fuldkommen grundig Anledning, til at troe, at Flinte-Steene genereres af Krit; thi hvorledes skulde ellers saa mange organiske Legemer af de beskrevne Echinites og deres Vinde, saavelsom adskillige Conchæ, Skaller og Sø-Værter, være komne ind i Klinten, og Sø-Dyrenes tillufte Skalle indvendig være bleven opfyldt med Flint. Vil man nu spørge, af hvad Grund Jord-Klinten, og de i samme, skönt sparsom forefundne og forhen beskrevne, haarde

Meening
om Flint-
Steenens
Genera-
tion.

„Crystaller, Quarz-artede Druser, Kiesel eller Qvarts-Steen, saa og
 „Agath, fornemmelig i Stevns-Klint, har sin Oprindelse? Da, efter
 „di selv samme testacea marina og andre petreficata findes i Flinten, som
 „i Kride eller Krit-Steen, ja da der ogsaa i mange overbrudte Flinte-
 „Steen, findes endnu Spoer af den coralliniske Sammensættelse, og
 „desuden mange smaa Søe-Pindsvins-Maale, af hvilke den forhen
 „beskrevne Krit-Steen i Stevns-Klint næsten aldeles bestaaer; saa kand
 „man ikke andet, end fornuftig overtales til at troe og svare, at Flin-
 „ten har muelig sin Oprindelse og Grund-Jord af Krit-Steen og Krit-
 „de. Dog her ved vil det maaskee være mig ligesaa vanskeligt, at viise,
 „hvad det er, der forvandler Krit eller svampig alcalisk Jord, til Flint,
 „som det har været Hr. Hof-Raad NEUMANN ugiørligt, at komme ef-
 „ter, hvad det skulle være for en Bædffe, der, efter hans Meening, cor-
 „roderer eller opløser Flinten og forvandler den til Krit (a).

„Men kunde ikke saadan Flint-Generation have sin Oprindelse af
 „en i Kride eller Kritsteen forstoppet og stillestaaende (stagnerende)
 „Bædffe eller Fugtighed, som settes i indvortes Bevægelse ved en Art
 „af Forraadnelse eller Mogenhed, hvorved, allerhelst i en meget lang
 „Tiid, de jordiske Deele meere og meere opløses og foreenes, formedelst
 „den liden Bædffe, som er der udi, tillige med det her saavel som næ-
 „sten allevegne sig indfindende og forunderlig virkende fine Phlogiston
 „eller brændelige Bæsen? Dette har jeg saa meget meere Aarsag til at
 „slutte, som jeg nogle Gange i den møre Kritsteen, hvor der var skeet
 „en Begyndelse til Flint-Generation, har tillige funden en grønagtig
 „eller

(a) See Hr. Hof-Raad NEUMANNS Medicinische Chymie, zweite Auflage, Züllichau 1756. zweiter Band, das 16 Cap. von der Kreide, pag. 660.

„eller blaalig Slim og Mugehed. Paa denne og næsten ingen anden
 „Maade, anseer jeg det mueligt at forklare, hvorledes de tætte sam-
 „menlukkete Echinot-Skalle, saavelsom Conchæ og Muskel-Skalle, kand
 „blive fyldt med den haarde Flint, endogsaa naar de ligge i et Krit-
 „Lag, gandske omgivne med Kride eller Kritsteen, og deres tætte fine
 „Skall, dog ved alt dette, oftest beholder sin alcaliske Natur, allene
 „den findes gemeenlig forandret til en spat-arted Sammensættelse. Naar
 „nu en vis Deel Krit-Jord saaledes bliver giennemtrukket med en stille-
 „staaende og forfuldende Bædse, da skeer uden Tvivl adskillig Forvandling
 „og Mineralisation, enten til grov eller fin Kiisel-arted Steen, saasom Flint,
 „Qvartz eller Crystal, eller og alkalisk Spat og Spat-Crystaller, eller en
 „Forvandling til Kiis eller anden Erz, alt ligesom der er meere eller mindre
 „Bædse, tillige med meere eller mindre, grovere eller finere, løselig eller in-
 „derligst indblandet og med de tørre jordiske Deele foreenet brændeligt Bæ-
 „sen for Haanden, og tillige, ligesom Styrkningen (Coagulationen) og
 „Udtørrelsen (Exsiccationen) langsommere eller betimeligere bliver fuld-
 „ført. Desuden forarsager vel ogsaa den alcaliske Jords Fiinhed og
 „Tæthed, saavelsom og en betimeligere eller sildigere Indmængelse og
 „nye Generation af et eller andet mineralisk Salt-Bæsen, en Forstærk-
 „lighed i de Kiisel-artede Steenes, Spat-Arter, og Erzers Frembrin-
 „gelse. Disse mine Tanker synes at bekræftes af det, som den berømme-
 „lige OLE BORCH anfører i Actis Hafniensibus (a) om indsluttede Vand-
 „Draaber, baade i luft tæt Agath og midt udi Crystal-Steen; ligele-
 „des ogsaa af det, som HENKEL fortæller (b), at der, i det Ilmenoniske
 R F F 2 „Skiver:

(a) Vid. Acta Hafniensia, Vol. V. p. 200.

(b) See HRNKELS Pyritologie pag. 331. det nye Oplag 1754.

„Skiver-Bergværk, findes sovelagtige og runde Skiver-Nyrer, af
 „hvilke nogle, naar de klyves eller sønderlaaes, viise Huulheder, som
 „rundt om indvendig er beklæd med Crystaller, og ofte findes tillige klare
 „Band derudi.

„Videre bestyrkes saadan Meening om Steenenes Generation, af
 „de i Flint og andre saavel som dunkle Steenes Huulheder, ofte fore-
 „fundne blanke Crystaller; thi her har den filtrerede og derefter indeluk-
 „kede Sugtighed meere Rum til Circulation og Fortyndelse, hvorved de
 „jordiske Deele forvandles til klare Salt-lignende haarde Crystaller.
 „Til Beviis paa de crystalliniske Steenes Generation, fremfører HEN-
 „KEL et Forsøg, anstillet med Urin, som i en uaffprængt, halv fuld og
 „med Blære tilbunden Kolbe, blev gelinde digereret 3 à 4 Aar, og
 „havde da anskudt steenhaarde Crystaller, som vare uopløselige i hede-
 „ste Vand, og uden all Smag (a). Paa Vandets besynderlige mine-
 „raliserende Kraft, i Henseende til den derudi opløste allerfineste Jord,
 „synes endnu i Særdeleshed det mærkværdige Exempel at kunde tiene
 „til Ophlysning, som bemældte HENKEL anfører i sin Pyritologie (b),
 „nemlig: at der fandt af en usynlig Damp i Luften, frembringes et fint
 „reent Vand, og af dette Vand en grøn Sliim, af dette grønne en
 „hvid og derefter en rød Jord, ja igien af dette et levende Metal eller
 „Dvæg-Solv.

Efter at Hr. ABILDGAARD siden saa forteligen har berørt de Van-
 skeligheder, der reyse sig af adskillige Jord-Theoristers Meeninger, i
 Henseende til den Slutning, man maatte drage af hine omvæxlende
 Flint

(a) See forbemældte HENKELS Pyritologie, pag. 328.

(b) HENKELS Pyritolog. p. 249.

Flint og Kalk-Lag i Stevns Klint, samt bifaldet dem, der tilskrive vor Jord-Klodes nærværende Blanding, adskillige ældre Eiders os ube-
 kiendte Jordstælv og underjordst Jlds Frembrydelse: saa slutter han,
 at hine ordentlig liggende Flint- og Kalk-Lag allerede have havt deres
 Dannelse, og lagt i samme Orden paa Havsens Bund, førend de, ved
 en underjordst frembrydende Jld, bleve saa høyt opløstede og henlagte
 saaledes, som man nu seer dem: En Meening, som synes at give nye Vanskelig-
 Vanskeligheder, naar man tillige maatte sette forud, det han ikke gierne hed.
 tilstaaer, nemlig at hine mange fremmede Ting, særdeles de af Mine-
 ral-Riget, saasom Pyrites Kriisboller 2c. ogsaa maatte tilforn have været
 indsluttede i samme Massa, den Stund de laae under Vandet: Imid-
 lertid fortiene den gode Mand's Ord ogsaa herom at ansøres: p. 48 seq.
 „Saaledes fand da Stevns og Møens Klinte, siger han, være bleven
 „opløstet af Havets Grund. Men om de i bemældte Klinte nu væren-
 „de sammenhængende Flint-Lag og Aarer ere genererede den Tid, da
 „Klintens Krit-artede Grund-Jord laae dybt nede under Havet, eller
 „de ere siden frembragte, vil blive vanskeligt med nogen Vished at kun-
 „de afgjøre; Dog forekommer det mig ikke troeligt, at de i Krit og
 „Flinte-Steen, end ogsaa øverst i Klinten, forekommende blanke Kriis-
 „Myrer eller Boller, skulle være genererede i den løse Krit-Steen, ime-
 „dens den laae paa Havets-Bund; thi de let forvittrende Kriis's Op-
 „sæthighed til Rust i salt Vand, synes at stride imod deres Generation
 „paa Havets Bund, allerhelst saa nær under Vandet. Derfor nu
 „Kriisen ikke er genereret i Krit-Steenen eller Krit-Jorden, imedens
 „samme laae neden under Havet, saa er det slutteligt, at ikke heller de

„Flinte i det mindste da ere blevne til, som ere enten indsprængte med
 „blankt Kiis, eller har Aarer i sig af Denne Erts.

„Det Leer-Lag tillige med Sand, Gruus, smaa Steen og afbrud-
 „te Flinte, saa vel som og de temmelig mange og store Graa-Steene,
 „som forekomme, særdeles paa de høieste Klint-Ranter og høye Stæder
 „ind ad Landet, synes at kunde være kommen paa bemældte Stæder,
 „den Tid, da deres Grund-Jord endnu laae paa Hav-Bunden; thi
 „Steen og Gruus kand være didhenkastet og nedsiunket, da Afgrun-
 „dens Rilder bleve sønderbrudte eller aabnede i Synd-Flodens Tid,
 „hvilket formodentlig kand være virket ved underjordisk Jld, hvorved
 „Klipper og Bierge kand være adsplittede, og deels nedsenkte i Afgrun-
 „den, deels ligesom Bomber langt henkastede enten paa andet fast Land,
 „eller og tillige med anden Støv, Sand og Jord nedsiunket paa Hav-
 „Grunden. Derefter, da Gld ved Synd-Floden havde udført sin retfær-
 „dige Dom, og det Beyr foer over Jorden, hvorved Syndflodens Bunde
 „faldt, kand efter Guds almægtige Villie og Styrelse, Havets Grund paa
 „et og andet Sted være opbrudt og opløstet ved underjordisk Beyr, hvor-
 „ved der er bleven nogle nye Huulheder i Jordens Indvolde, til at tage imod
 „det overflodige Vand, og de videløstlig adspredte og forhen nedsiunkede
 „Steene eller sprængte Klipper, saa vel som andet Gruus og Jord, er
 „saaledes igien opkommen af Havet tilbage med det øvrige nye Land;
 „saaledes synes det at kunde forklares, som ellers vil blive vanskeligt,
 „nemlig, hvorledes en Mængde af store Graasteene ja afbrudte løse
 „Klipper ere komne der at ligge, hvor ingen Klipper eller Bierge af
 „samme eller anden Steen-Art, forekommer paa mange Milles Bey-
 „runt omkring, allerhelst naar saadanne usædvanlige store Steene fin-

„des

„des oven paa de høieste Steder, hvor man ikke vel kand tænke, de
 „skulle være tabte, genererede, opskyllede af Syndfloden, eller ved
 „menniskelig Magt og Konst henbragte.„ Saa vidt Hr. ABILDGAARD.

En rar Hændelse, Flint-Steenen angaaende, og tienlig til Be-
 viis paa, at dens Materie først, ja ikke ret længe siden, maa have været
 en blod Bådse, men siden hårdet, vil jeg hernæst anfore af *Novis*
litterar. maris Baltici ad Ann. 1700, mens. April. p. 119, saales-
 des lydende: „ Ved Grinse i Nørre Jylland laae paa Marken en Flint-
 steen af maadelig Størrelse, som en Bonde brugte, til at banke sin Ty-
 dre-Hæl i Jorden med, men da han mærkede, der i var noget løst,
 som gav Lyd fra sig, slog han den i Stykker, og fandt ikke mindre end
 126 Stykker smaa Sølv-Penge med Opkrift: Edward. R. Angl. Dns.
 Hyb. og paa Aversen: Civitas London. Flintesteenen havde været
 gandse heel, og altsaa spørges af bemældte Journalister, som havde
 faaet 2de Stykker af Pengene at see: Hvorledes de vare komne der-
 ind? Dette Problema søgte vor berømmelige Antiquarius D. OTTO
 SPERLING samme Aar, menle August. at opløse, da hans Meening,
 som læses p. 243. gaaer derhen, at Pengene maatte have været sankede
 i en Pung, og Pungen tabt eller henkastet paa et saadant Sted, hvor
 Flintesteenens da bløde Materie havde omgivet den, siden hårdet sig
 og saaledes indeløst denne liden Skat. Jeg vidste ikke heller at finde
 nogen anden Oplosning paa dette Spørsmaal. Ellers er det ikke ube-
 kiendt, at Flintesteen ofte have andre smaa runde Steene i sig, saa
 de deraf kaldes Kangel-Steeene, af hvilke mange findes paa Moen og
 henregnes til de saa kaldte *Ætites* eller *Ørne-Steen*, som Bønderne
 indbilde sig, at Ørnen tager i sit Neede, til at klove sit Bryst paa,
 naar

Var Hæn-
 delse med
 en Flint-
 Steen.

Kangel-
 steene.

naar den er alt for hidfig, skönt dette vel er en Fabel, ligesom meget andet af Almuens Foregivende.

Særdeles
Art af
Flintsteen
paa An-
holt.

Paa Strand-Bredden af den liden De Anholt i Rattegat, finder man et særdeles slags Flintsteene, som O. BORRICHIVS haver beskrevet og lagt Mærke til, sigende i *Actis Medicis & Philosophicis Hafniens.* Tom. III. p. 117. at naar man søger i Sandet paa bemældte Strand-Bredde, da findes en uendelig Mængde af Flinte-Steene, sorte, hvide og afblandet Farve, noget længere end en Haands Bredde, men een Finger brede, og derhos alle trefantede, samt saaledes skærpede paa disse Kanter, ligesom det kunde være giort ved en Kunstners Haand, hvorfor de, som sønderslaae dem til at sette paa deres Skyde-Bevær, have desto mindre Umage (*).

Med Flint-
steen i Syl-
land.

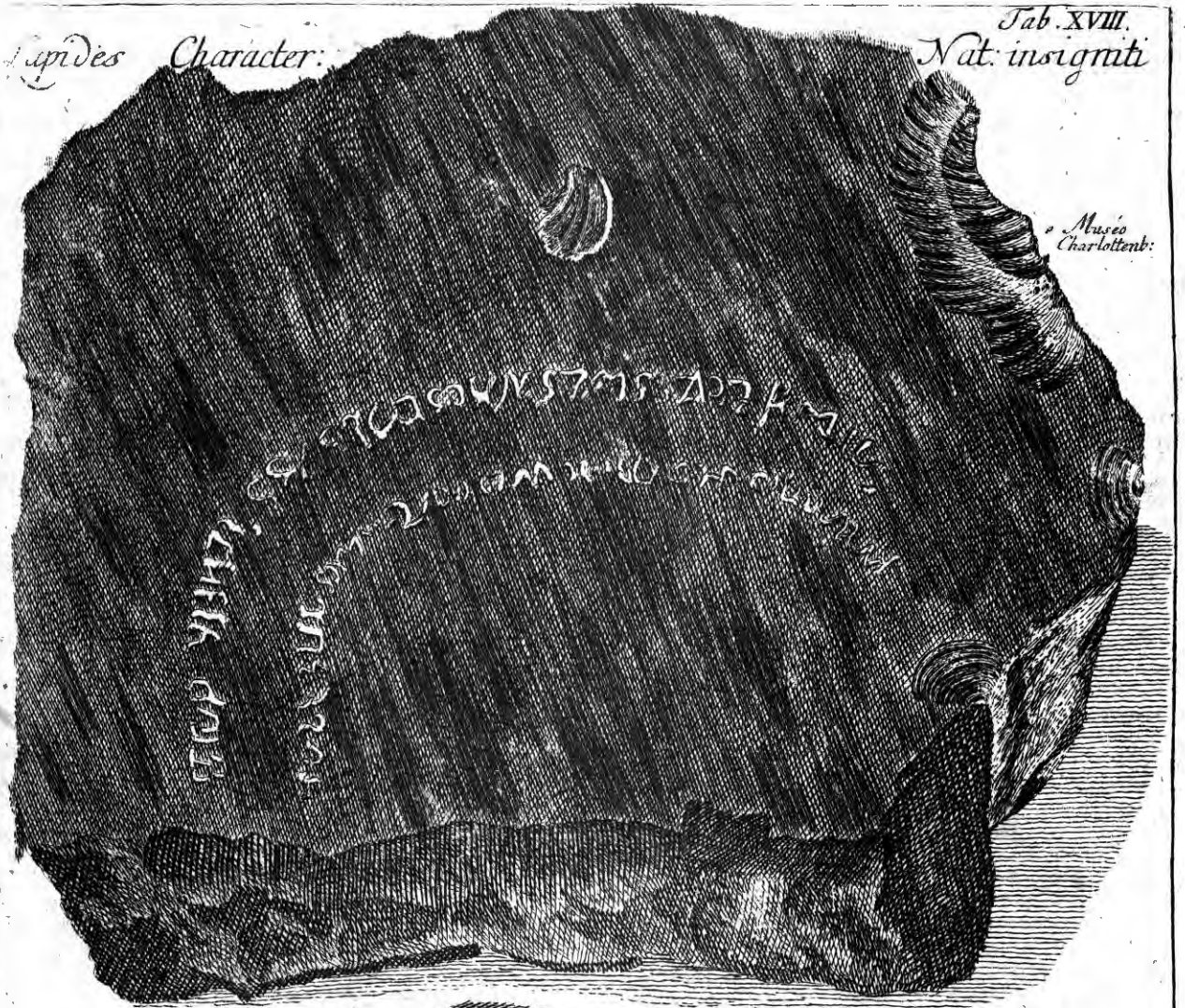
Endnu et andet slags rare Flintsteene findes paa de høye Leer-Bakker i Thøring Sogn ved Lemwiig. Deres Farve er rødagtig, og deraf tager Monfr. THAARUP i sin Reysse-Journal, Anledning til at kalde dem Cambaja-Steene, som ellers henføres til Carnioler. Samme sted, siger han, findes ogsaa Steene af en Jaspis Art, item mange petrefacta. Om det sidste Slags, som ey fielden findes her til Lands, er allerede meldet noget tilfældig-viis, ved at beskrive de Stæder, som have meest deraf. Men for at vise Læseren desto tydeligere, een og anden Proeve af rare, danske Fossilier, figurerte Steene, forsteente Søe-

Dyr

(*) *Infinitos reperias filices nigros, albos, varios in sabulo hinc inde sepultos, ad sex transversos digitos in longitudinem protensos, latos digitorum unum, omnes triquetros, ac si manu artificis fuissent acuminati, & lateribus in illam aciem excitati, ut Josvæ servire potuerint, cultris faxeis filiorum Israelis circumcissionem imperanti. Nunc ferreo hoc seculo in alios vocantur usus: malleo enim in frustra convenientia divisi sclopetorum rotulis ignem prompte ministrant.*

Lapides Character:

Tab. XVIII.
Nat. insigniti

Museo
Charlottenb.

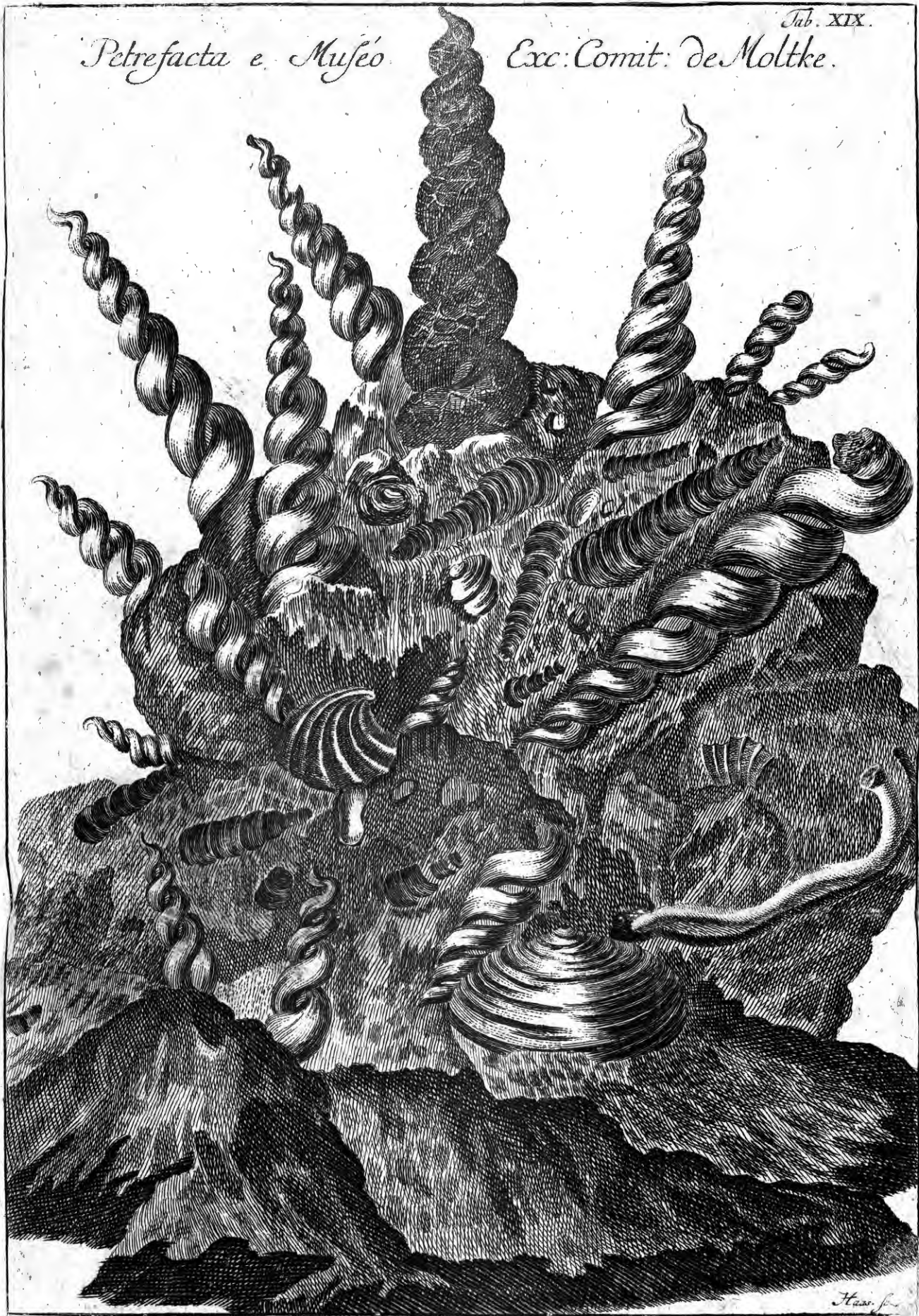

Museo Auctoris

Haas sc.

Petrefacta e. Museo.

Exc: Comit: de Moltke.

Dyr og Væxter, Coraller, Crystaller og deslige, da føyes til dette Capitel, nogle Kaaberstykker, alle tegnede efter indenlandiske Originaler.

Først forestilles en Bornholmsk Steen af mørk brun Farve, gient i det Charlottenborgske Mineral-Cabinet, i lige Storhed med Copien. Paa den sees i tvende Krumbøvede, men parallel løbende Linier, mange meget underlige og temmelig dybt indtrykte fremmede Figurer, hvilke Hr. Byeskriver A. BIRCK haver givet sig den Umage at aftegne. Ville man ansee dem for Bogstaver, da kunde nogle henføres til det Latinske, andre til det Hebræiske Alphabet, helst naar den frugtbare Indbildning kommer til hielp. Er det en saa kaldet *Lusus Naturæ*, da kand den regnes for een af de rareste. Men skulle det være Spoer af virkelige Bogstaver, da maatte Indtrykket være steet, den Stund Steenens Materie endnu var blød, formedelst ligesaadanne Convere eller forhøvede Bogstaver, skaarne paa et andet stykke Steen eller Træe.

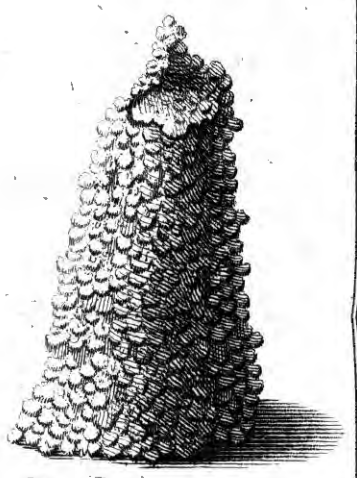
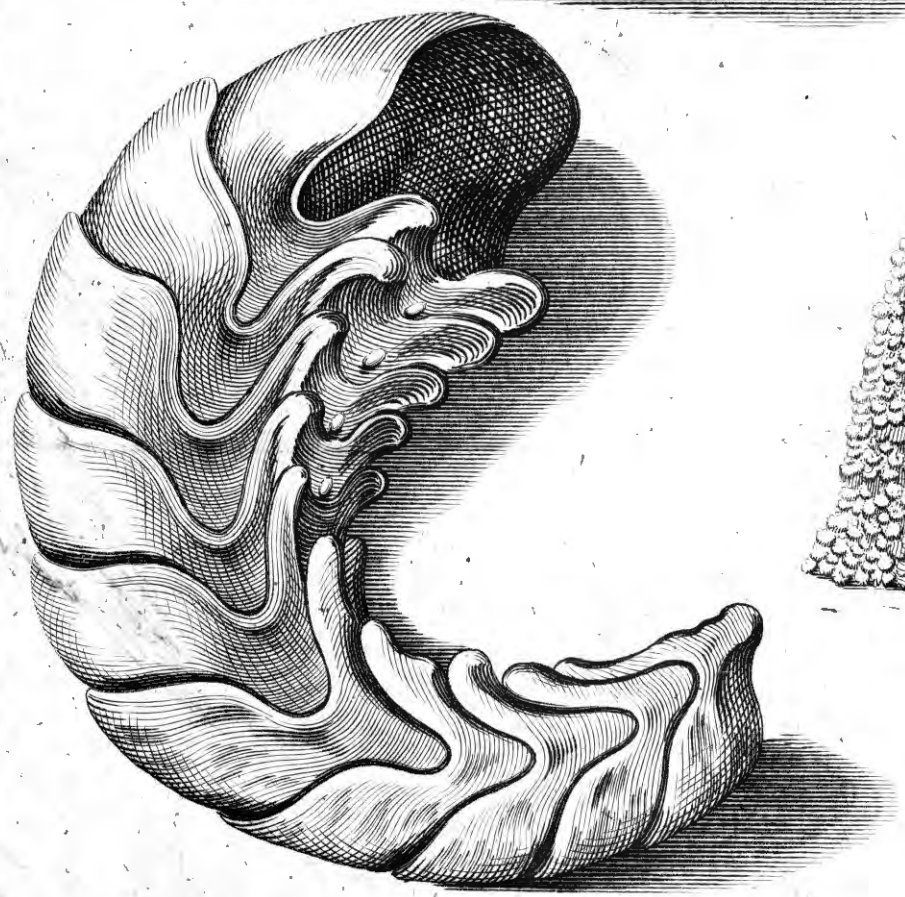
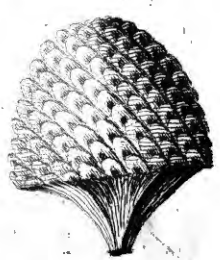
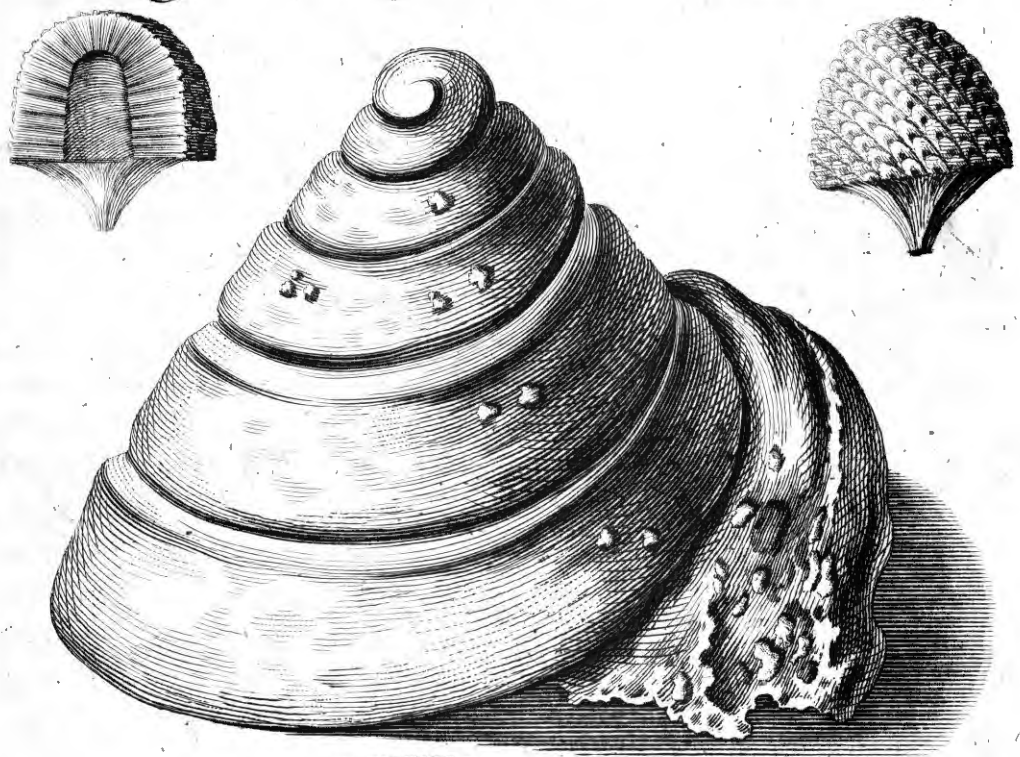
Den anden Steen paa samme Blad, er nyeligen funden paa Suerland og tilhører mig selv. Materien er en sort og fin Marmor-Art, med uordentlige Kanter, men paa dem alle, i lige omlobende Linier, besat med nogle smaa kridhvvide Figurer. Disse bestaae af en fra Steenen selv kiendelig adskildt, og som det synes, quarthagtig Materie, saa den desto bedre fremkinner af sin sorte Grund, i hvilken Figurerne synes at være indtrykte, førend Steenen naaede sin Haardhed, da denne sortagtige Leer-Klump kand være væltet hen over en Råd af saadanne smaa Stykker, som nu sees der i. Men da disse forestille deels heele deels halve Cirkler, deels Stræger og andre uordentlige Figurer, ikke uliige visse orientalske Bogstaver, saa giætter jeg, det er ikkuns Levningerne af gandske smaa runde og langagtige Sneglhuse, hvilke

ofte findes opfyldte med en Materie der ligner enten Qvartz eller Spath.

Det Grevelige Moltkiske Palais her i Staden, haver et Natural-Cabinet, som blandt mange andre Karitæter, lader see en god Deel baade danske og udenlandske rare Fossilier. Af dem forestilles paa næste Blad, en Massa fundet ikke langt fra Kiøbenhavns Vester-Port, ikke heller meget dybt i Jorden. Den er af samme Størrelse som her forestilles og bestaer i en Samling af Petrefactis Marinis, allermeest saadanne Bucciniter, som ikke vides at være vort Land eller Vand tilhørende, men ved en stor Oversømmelse, eller nogen anden os ubekendt Tildragelse paa Jordkloden, maa være forflyttede her hen.

Det samme Kånd siges om adskillige andre fremmede Ting, som findes i Saxe Kalkbiery. Af det slags forestilles videre ved Raaberstik, nogle rare Stykker, efter de i Høybemeldte Herres Cabinet fundne Originaler, saasom, en skøn petrificert Nautilus med 10 Coneamationer, og derhos en Pyramidal Snegl, begge 5 à 6 gange større end deres Copie. Videre en forsteenet ubekendt Væxt, eller noget som tydeligen synes at tilhøre Regno Vegetabili, saa og et Stykke af en Hjorte-Tak, bleven til Steen.

Det fjerde Blad, i denne Orden, ligeledes tagen af det Grevelige Moltkiske Cabinet, viser nogle Karitæter, fundne paa Bornholm, saasom en anseelig Dendrit i Sandsteen. En rundagtig Flintsteen, paa Kors igiennemstukken af tvende Pinde, som ikke anderledes, end ved Materiens Blødhed, kunne være komne der ind. Et Stykke petrificert og tillige metallisert Træ, i hvis Arter tyrer sig Vitriol og Svoovel, en Klump af Crystall Væxter.

Min egen liden Samling haver ogsaa en Deel af dette Lands Fosfiter, Steen-Arter og forsteente Ting. Af dem vil jeg paa de øvrige tvende Blade, forestille nogle faae Stykker, dog ikke i naturlig Storhed, men for Rummet's Skyld, gandske smaa, saasom en Klump med Dendriter, og en anden med Coraller, fra Kalksteens Brudet ved Saxe. Dernæst adskillige enkelte og dobbelte *Echiniter* eller *Søe-Rble*, som ellers kaldes *Søe-Pindsvoim*, med der tilhørende *Tubulis* eller smaa Piber, som gemeentlig kaldes *Jøde-Stee*, fra *Stevens* og *Moen's* Klint, hvilken har god Forraad deraf. Videre nogle *Ammons-Zorn*, eller forsteente *Nautili*, af hvilke ellers kand vises mange flere gandske adskillige Sorter, skiont ikke alle *Danske*. Item forsteente eller med *Quarz* opfyldte mindre *Snegle*, *Østers*, *Muslinger*, *Krabber* &c. Nederst sees en liden *Lapis Ichtyomorphos*, eller forsteenet *Sist* fra *Fuer-Land*, som er den eeneste af det slags, jeg veed at være fundet hos os.

Paa det sidste Blad sees, øverst *Modersteenen* til de *Bornholmske* *Diamanter* eller smaa *Crystaller*, forestillet baade uden og inden til. Siden nogle andre *Crystaller*, *Kangelsteene*, *Vette-Lyes* og deslige, som *Tegneren* ikke haver rangeret ordentlig nok, men *Kiendere* dog ikke kunne tage fejl af.

Det Fierde Capitel.

Om nogle særdeles Jord- Leer- og Farve-Arter, samt Alun, Vitriol, Salt, Svovel og deslige Mineralier, saa vidt noget deraf hidindtil hos os er opdaget.

Det Danske Mineral-Riges Historie udkræver fremdeles at røre noget ved det Spørgsmaal, om indenlandiske Metaller, Salv-Metaller, eller egentlig saa kaldte Mineralier, saa og adskillige Farve-Arter, Leer-Arter og deslige, saa vidt man hid til Dags haver haft Lejlighed, der om at komme i nogen, skönt gandske liden og utilstrækkelig Forfaring. Denne havde endda været langt usuldkomnere, dersom ikke den Kongelig Mineral-Inspecteur, og siden Kiøbenhavniske Byeskriver SAL. ANDREAS BIRK, i Anledning af Bornholms, saasom sit Fædernelands Undersøgelse, var kommet paa Spoer efter noget meere, i de øvrige Danske Provinser, og ved sit priiselige Exempel, havde opvakt flere med sig, til samme slags nyere Estertanke og Randsagelse. Denne gode Mand, saa vel som en Deel Correspondenter i Provinserne, tilskrives den Samling af adskillige Mineral-Prøver, som findes i mit Gjemme, hvilken dog ikke er at ligne ved de langt større Samlinger, i det Kongl. Mineral-Cabinet paa Charlottenborg, saa og i det Grævelige Moltkiske Palais. De fleeste hidhenhørende Ting, vil jeg sette i en kort Fortegnelse, og allerførst visse Jord- eller Leer-Arter, saasom:

Smectis Candida, en meget god og fin Valk-Jord, som meenes at ligne den Engelste, hvilken under høy Strafer forbunden at føre der af Landet. Den findes i Nørre-Jylland, ved en Landsby kaldet Skejbye, en halv Mil fra Aarhus, saa og ved Marselisborg, item paa Suer-Land, en De i Liim-Fiorden, som har mange andre rare Jord- og Steen-Arter, efter den Anmeldelse, som derom nueligen er gjort af den paa mineralste Efterforskninger udsendte Monfr. TAARUP.

Balk-
Jord.

Bolus tienslig til adskilligt Brug og af adskillig Farve, findes ved Fridericia i Jylland, saa og lige over for, paa den anden Side af det lille Belt, ved Herregaarden Billeshaug i Sjen. Uden Tvivl er det en anden Sort, som O. WORMIUS i sit *Museo* p. 8. kalder Bolus Fionicus, Cinereus, eller Afke-graa Sjenst Bolus, og tillegger den insignem vim adstringendi, en ypperlig Kraft til at binde. Den røde, som ligner en Armenist Bolus, findes ogsaa paa Bornholm, ved See-Kanten i Aaker Sogn, og overflødigst paa Risegaards og Tornegaards Grunden. Den føres uden Lands, særdeles til Stofholm. Ved Boerne i bemældte Aaker Sogn, tages endnu en finere rød Art; Om den Terra Silesiaca, som THOMAS BARTHOLINUS beretter at være i hans Tiid fundet ved Viborg, og brugt af Apothekerne, bør holdes for en slags Bolus, veed jeg ikke, (*) ikke heller have nu nogen Efterretning om en slags guulagtig Jord, som efter samme berømmelige

Bolus.

(*) Monuit me amicissimus Collega OSTENFELDIUS, in agro Viburgensi extra Urbem, prope cæmeterium Divi Michaelis, ante aliquot annos inventam esse terram, Silesiacæ per omnia similem, qua etiam usi sunt Pharmacopæi & Chirurgi, consentientibus Medicis. TH. BARTHOLIN. de *Medicina Danorum domestica*, p. 524.

Medici Ord, skulde fremskydes i en Vælde:Kilde ved Sonerup:Gaard her i Siælland, og af ham selv være befunden af en adstringerende Kraft, som lignede den, der findes i Terra Sigillata (*).

O. WORMIUS I. melder i sit Museo p. 10. om en Afke:graae Jord ved S. Helenæ Kilde her i Siælland, sigende, at den haver stor Liighed med Terra sigillata. Det samme meener han p. 16. om en Jord, tagen af Biornshoved i Horsens Egn, og er tvende Slags, noget som Afke, og noget som Leer (**).

Egte Porcellain: Jord paa Bornholm.

Al fine og tillige Jldfaste Leer:Arter, findes endnu adskillige Sorter her og der, særdeles den rare ægte Porcelain:Jord paa Bornholm, og Strandbye:Gaards Grund, i Nye Kirke:Sogn. Med den har man nu endelig bragt det saa vidt, paa Kongelig Omkostning, at en Fransos, navnlig Fournier, der af haver leveret et heel Tafel:Servise, god og giennemsigtig dog ikke glasagtig Porcellaine; sammesteds findes god Coblenzter:Leer, tienlig til Kruse og deslige Arbeyd. Ligeledes i Odds:Herred under Draxholms Amt, hvorfra, saavelsom fra Slie:Strømmen og Bierge:Herred i Jylland, tages baade Pibe:Leer og andre Sorter til Fayance eller det saa kaldet Delfts:Guds, hvilket ellers bærer Navn af u:ægte Porcellaine.

Andre fine Leer:Arter.

En brandguul Bolus som holder Allun, og af Bønderne bruges til at farve Linnet med, findes ved Boerne i Nakers Sogn paa Bornholm, saa og sammesteds paa Risegaards Grund, en meget sort og
fin

(*) Ebuillit ex fonte in prædio Sonnerup flava terra, quam in trochiscos compactam & siccata, adstringendi æmula cum terra sigillata virtute præditam, deprehendi. *Idem ibid.* p. 236.

(**) Qvæ ad naturam terræ sigillatæ proximè accedere videntur.

fin dito, som ved stærk Jld, brændes lyseguul. Udi Limens Gade paa samme Eiland, falder i stor Mængde, en kaastelig Bolus af rød Farve, saa god som den armeniske, særdeles i Baabbe Naen ved Gudhiem, deraf er, førend Forbud skeede, ført en god Deel til Stokholm. Bemeldte Baabbeaen tages ogsaa en grønagtig fin Leer. Ved Seyers-Gaarden i Knudsters Sogn, falder en hvid og gandske seed Leer-Art af hvilken en Doct. Medicinæ i Lybek, navnlig *Meinig* Ao. 1746. og nogle følgende Aar, lod hente god Forraad, rensede og beredde den til medicinsk Brug, og gav den Navn af Terra Sigillata, stemplet med Elephantens Mærke.

Paa Baroniet Lindenberg i Jylland falder en hvid Jord af det slags, som ved Tilsetning smælttes og bliver flydende, hvorfor den synes at kunde være tienlig til Glassering. Ved Lbeltoft i samme Provins, falder en Jord-Art saa fin og tillige saa sort, at de næstboende bruge den i steden for Rynrog. En graae Jldfast Leer-Art, gandske tienlig til at gjøre Smelt-Digler af, tages ogsaa i Jylland ved Gram, Fruering og Stilling, ikke langt fra Skanderborg. Fra Ahlheden haver Monfr. Thelstrup nyeligen tilsendt mig en fin og mørkbrun temmelig haard Leer-Art, ved hvilken findes dette singulare, at alle Leerets Deele ere blandede med nogle sinaa guule og vel glimrende Partikler, formodentlig Pyrites eller Svovel-Ries; jeg siger formodentlig, thi den deraf oversendte Quantitet er saa liden, at man endnu ikke vel haver kundet gjøre nogen Prøve der med.

Mærgel eller Jord-Marv, som i sin rette Brug, beforder Jordens Frugtbarhed, men ved Misbrug, kand skade den, findes her paa mange Stæder i alle Provinser, naar man ellers kiender og opsoger den.

Mærgel
eller Jord-
Marv.

den. I Nørre Jylland er den længe siden brugt, men ogsaa misbrugt, til den Virkning, som Ordspøget giver tilkiende, nemlig at den gix en riig Fader, og en fattig Søn, fordi dens alt for store Qvantitæt paa den urette Ager, og dens alt for ofte Igientagelse udmærgler eller udmagrer Ageren saaledes, at samme taber mere end den vinder derved. I saadan Henseende, vil jeg, som onsker at skrive til den oeconomiske Nyttens, saa vel som til Kundskabens Befordring, ved denne Lejlighed erindre det, der kand være nok til Indsigt i Sagens Natur, for at bestemme der efter dens nyttige Brug og forekomme al Skade.

Dens
egentlige
Art og
Egenskab.

De tage feyl, som tænke, at Mærgel er i sig selv, en Bisdning for Jorden, og at dens Overflodighed kand gavne. Mærgel er egentlig en tør huul og løs Leer=Art af adskillig Farve, saasom hvid, gul og graa, derhos deels blød, deels haard og steenagtig eller i smaa Klumper. Dens mærkelige Forskiel fra anden Leer, kiendes derpaa, at naar den kastes i Skede=Band, ja ikkuns i Vedike, da begynder den strax at bruse, kaage og fermentere: jo mere dette skeer, desto bedre Tegn til dens dilaterende eller udstrækkende, saavelsom til dens absorberende eller indsuende Kraft. I disse 2 Ting bestaaer dens egentlige Nytte for Land=Manden. En maadelig Blanding af Mærgel gior samme Virkning i Jorden, som Kræbs=Dyne eller andre absorberende Ting i Menniskers Mave, nemlig den trekker Syrligheden til sig, eller indsuer Frugbarhedens Forhindring, særdeles i en siid suuragtig Ager eller Eng, som taaler meest deraf. Dernæst dilaterer eller udvider den Jordens mindste Deele til alle Sider, saa den alt for tætte og seye Ager bliver usigelig skior og aaben, altsaa beqvem for Luftens Indtrængelse, og de fine Sæde=Rødders Udstrækning. Dette sees, naar man end=

ogsaa

ogfaa kaster Mærgel ickens i Vand. Skeer dette med andet Beer, da bliver Klumpen liggende og sammenholdende deri: Men Mærgel opløses strax, bliver udstrakt til alle Sider, og i eet Minut eller tvende, falder den gandske fra hverandre, saa at man seer intet uden en tynd Slim. Naar denne ved idelig og overflodig Gødning sankes i Jorden, heldst i en løs og sandagtig Jord, da ligger den der, som et caput mortuum, til Hinder og Skade, har ingen Formue til at give Bært, men vel til at sette en død Overklædning paa den Ager, som ikke i lang Tid kand komme til rette, uden ved en dybt oppløyet Blanding af det underste Jord-Lag. Naar man nu forestiller sig Mærgel at være allene et Mittel til at sue Jordens Suurhed i sig, at svolne op deraf, briste og udbrede sig til alle Sider, saa at Jorden ogsaa maa aabnes derved, da skønner en fornuftig Landmand strax, dens Brug er ikke at legges Læsseviis tyk og tet, men allene at strøes i maadelig Mængde, hen over en nye pløyet Ager, og derpaa nedharve den saa løselig, eller om man vil strøe den, før Jorden pløyes første Gang, da maa det være med en tynd og let Fuure, saa yrer den sin suende og udspændende Kraft til Frugtbarhedens mærkelige Befordring. De som ville være endnu forsigtigere, blande den imellem Gødning eller og under gammel Jord, saa den kommer jevnt, og gjør allerbedst i nogle paafølgende Aar, samt uden Skade for Fremtiden. Har man en Mærgel af det haardere Slags, da er den ikke desto ringere, fordi den strøes i Klumper, ligesom smaa Steene paa Ageren; thi man kand være forsikkert om, at den ved første Regn, ja ved Jordens egen Sugtighed, strax opløses og falder i Smul.

Kette
Brug.

Hvor den
falder her
til Lands.

Jeg har allerede sagt, at denne Mærgel falder i alle vore Provinger, og hvor man kand have den, for at fiøre nogle Møiles Bønder efter, er den det vel værd: thi i Tydskland henter man den langt fra, og betaler endda Læffet temmelig dyre. De mig bekiendte Stæder, hvor den findes hos os, er i Colding-Zuus Amt, ved Dams-Mølle, i Ribes-Zuus-Amt ved Nørholm og Lendrupholm, i Skanderborg-Amt paa adskillige Stæder, i Houlbjerg-Herred, ved Lundslev og Velle, i Samrum-Herred ved Sindinggaard, i Bierum-Herred ved Holstbroe, og længere Nord i Nissum-Sogn, ved Lemviig ja langs med Liim-Fiorden, som har sit Navn deraf; thi den kaldes i de Egne Liim. (*) Udi Syen findes den ved Steensgaard i Salling-Herred, og formodentlig flere Steds, naar den først fiendes. Her i Siælland findes god Mærgel paa adskillige Stæder, dog bruges den ikke til Ageren, saa vidt jeg har kundet fornemme, men vel til at hvitte eller kalke Huusene med, naar det er den lyse Kvide-Mærgel. Udi Corsørs og Antvortskovs-Amter er dette meget brugeligt, maaskee ogsaa paa flere Stæder: der kalder man Mærgelen Mønt-Leer. Andensteds, saasom ved Steenløse i Friderichsborgs Amt, bærer den Navn af Svamme-Leer, derfra saavelsom særdeles fra Siortlunde i samme Amt, har jeg Prøver af en ypperlig Mærgel, særdeles fra sidste Sted, og beklager Bonden, som ikke fiender den Skat, han daglig træder med Fødder. Paa Nøen kalder man ogsaa Husene med en saa kaldet Maa-Jord kand see samme Slags, dog veed jeg dette

ey

(*) See her om Monsr. THESTRUPS Beretning i det Oeconomiske Magazin Tom. IV. p. 65, hvor tillige forekommer een og anden Erindring, den Sag angaaende.

ey til visse, men var vel værd at forsøge paa ovenanførte Maade ved Fermentation i Ædike.

Om Kride haver jeg allerede tilforn erindret, at bemældte Møens Land har heele Forbjerg bestaaende deraf. Den samme er meget fin og hvid, naar de reenste Aarer opsøges, som skeer af dem, der føre den til Lybek og siden videre. Paa Stevns Klint, hvor de øverste Lag ere Kalk og Flint, bestaae de nederste af Kride, men ikke saa fint, som paa Møens Klint. Ved Lykstør i Liim-Fiorden, falder ogsaa nogle navnkundigt Kride-Brud, og disse have saa vidt man veed, i Europa ikke deres Lige, undtagen i Engelland allene, hvorfor det Navn Danica terra alba er Materialisterne bekiendt. Udi alle disse Kride-Brud findes mangfoldige petreficerre eller forsteente Søe-Dyr, figureerte Steene og deslige fremmede Ting.

Kride her
fr em for
anden
Steds.

Uf Sand findes foruden det almindelige, ogsaa nogle særdeles Sorter hos os, saasom Arena farinæ eller Meel-Sand, hvis Smeltning giver en fortreffelig Glasur for dem, som arbejde i Leer, og findes paa Bornholm ved Ronne, i Castel-Bakken, samt i Fiorden ved denne Bye. Uf Navnet skulle man slutte, det var den samme Art, som graves paa visse Stæder i Sachsen, og har kommet nogle til at forsøge, om den ikke, i dyre Eder, kunde tiene til at bage Brød af, hvilket dog synes urimeligt; thi al Sand bestaaer af smaa Glas-Partikler, som ikke give nogen Næring, ikke engang i Vexternes Rige, uden saa vidt de blandes med anden Jord, end sig i Dyrenes Legemer. (*) Sort

Sand ad-
skillig
Slags.

M m m 2

Sand

(*) Dette Slags Sand kaldes ellers Arena quartzosa. Nu kaldes det af nogle *Tout est Bon: Sand* af følgende Aaledning. Da den franske Porcellaine-Mager

Sand findes paa adskillige Stæder, særdeles i Jylland, og holdes for at have nogen Vitriol hos sig. Guul og glimrende Sand, hvilken ligesom den sorte, bruges af Skriverne, finder man her og der, fornemmelig i en Strand-Banke ved Middelfart i Fyen, saa og ved Nyborg paa Rassenberg-Gods. Denne Sort bedrager de Uvidende, som meene, at det alt er Guld, der glimrer, da det dog er ifkuns en Art af Svovel-Riis. (*) Den meget hvide og reene Strøe-Sand, som findes her paa Siøllands øster Kant, og er tienlig ved Glas-Pusterierne, føres til Lybek og andensteds, dog ifkuns som Ballast.

Paa nogle Stæder, særdeles ved Vester-Havet i Jylland, saa og paa Friderichsborgs-Amt her i Siøland mod Zise-Fiorden, skeer det Sandflugt. undertiden, at Landet tilføyes ikke liden Skade, formedelst Sandflugt, da det saa kaldte Slyve-Sand, ved Vinden settes i den Bevægelse, at det bedækker Eng og Alger, stopper rindende Bænde, og flytter sig i maadelige Dyrger, fra et Sted til det andet, saa at offentlige Anstalter maa gøres til dets Dæmpelse, naar ikke Loven efterledes, som under stor Straf, forbyder, at ødelegge det Nareholm eller Strand-

Mager Fournier, for nogle Aar siden, var sendt til Bornholm at søge sig brugelige Materialier, fandt han blandt andet, bemeldte Sand tienlig ved Smeltning til glassur. En Borger, som forundrede sig derover, spurgte hvad han ville gjøre dermed, men fik af ham intet andet Svar end, tout est bon, hvilket siden blev Sandets Navn.

- (*) Da bemældte Herregaards Egere, ikke længe siden, fulgte den til en anden, havde han i Kiøbe-Conditionerne forbeholdt sig, at dersom dette glimrende Sand med Liden befandtes at have en Blanding af Guld, skulle en Deel deraf komme ham til gode. See Justiz-Raad LANGEBEKS Historie om Norske Biergværker in Actis Societ. Hafn. Tom. VII. p. 456.

Strand-Zavre, som Naturen selv bruger til sin Befæstelse, da det gjerne groer paa Sand-Bankerne imod Havet. Ved Aresøe her i Siøland, haver Slyve-Sandets Dæmpelse kostet mange Penge og meget Arbejd, til hvis Ihusommelse der er opreyst en anseelig tresidet Steen-Stytte med latinsk, dansk og tydsk Paaskrift, som kand læses i *Marm. Dan. Lib. I. p. 199. seqv.*

Tripels eller Terra Tripolitana, som af Metal-Arbejderne bruges Tripels. baade til at støbe i, og at polere med, findes paa Nøen, Mors, Suerland og paa Grævkabet Frisenborg, ved Bøstrup-Mølle, hvilken sidste Tripels i Siinhed og Skarphed, ligner den venetianske.

Alf Oker, Umbra, Engelsk-Jord og deslige fine farvende Arter, til Malerie, findes her adskillige, som man allerførst i disse sidste Farvende Jord-Arter Naringer, haver begyndt at føre sig til noget Brug og Nytte, endskjønt O. WORMIUS i sin 759 Epistel, skriver til Doct. Madsen Biskop i Narhuus, det som viser, at han havde hørt noget Rygte derom, bedende, at man ville sende ham Prover af den Røde-Jord ved Skanderborg. Der er det og, at vores nu regerende Allernaadigste Konge, paa egen Omkostning, har Aar 1750 ladet gjøre Anstalt og Indretning til bemeldte farvende Jord-Arters Kenseelse, men siden overladt det til private Folk der i Egnen, som sælge Farverne baade uden og indenlands, ligesom ogsaa her i Kiøbenhavn holdes til den Ende et Magazin. De Farve-Arter, som enten der eller andensteds findes, ere følgende:

Oker, Ochra, en feed og fin Jord, blandet og farvet med minera martis eller en Jern-Geist, findes baade lysere og mørkere guul, ved Oker. Skaarup, en halv Møil fra Skanderborg, saa og i Nørre-Hald Herred, 3 Møile fra Randers, paa Suer og Mors i Liim-Fiorden og

flere Stæder i Jylland. Ligeledes ved Nøens Klint, ved Cronborg, ved Sredensborg, Jægerspris og i Odds-Zerred. Paa Bornholm i Alaker-Sogn graves den meget lys og skion, ligesom den Franske. Af den først bemældte Art ved Skanderborg, brændes en meget Dansk-rød. Blaae Oker, Terra venereo-martialis, eller participerende baade i Jern og Raaber, findes ved den Bonde-Bye Skulleløv i Jægerspris-Amt. Paa Suerland haver Monfr. THAARUP fundet en blaae Leer, som i Luften forbedres, saa at den i Farve ligner den beste Schmaltz-Blaae. Samme Art findes ved Tidemandsholm i Verdsyssel.

Umbra. Umbra eller en skion brunn Farve Hayes mange Steds, men allerbest ved Bostrups-Mølle paa Grevskabet Frisenborg, hvor den kommer overeens med Engellændernes Paat- eller Twing-Marle.

Salt-Kilde ved Kolding. Blandt de Mineralier, som man længe har ønsket, men hidindtil ikke fundet her til Lands, er Salt, saasom en høysfønøden Ting i det menniskelige Liv. Udi Kong HANSES Tid var man paa Spoer efter en Salt-Kilde ved Kolding, da en Tydsker, ved Navn Lambert Hermelin, søgte og fik Tilladelse der at anlegge et Salt-Bænk: men der blev intet af, endskjønt man paa det Sted kand have haft samme Haab, som ved Segeberg i Holsteen, hvis Salt-Kilde i vore Tider haver tegnet til stor Fordeel, dog kort efter er udtørret. I Kong CHRISTIANI III. Tid forsøgte man paa nye at aabne Salt-Kilden ved Kolding, men det tilflydende vilde Vand gjorde, at man maatte holde op igien efter A. HVITFELDS Vidnesbyrd, som Th. BARTHOLIN ogsaa beraaber sig

sig paa i sin *Tractat de Medicina Danor. domest.* p. 438. (*) Deras sees blant andet, at mislingende Forsøg, samt bestæmmede Project: Magere, ere her som andensteds, intet nyt. Paa adskillige Steder findes en alcalinisk Jord, som tillige holder Røken: Salt, særdeles sees det paa Møen, i en Bakke næst ved Søen, i den saa kaldte Kalve: Zauge. At den Laalandske Grund skulle holde en god Deel Salt i sig, for meener Mag. J. H. DYSSSEL i sin Afhandling om Laalands Luft, *Oeconom. Magaz.* T. II. p. 38 seqv.

Nogle af vore Bønder, som boe nær ved Søe:Kanten, særdeles i Vendsyssel, paa Læsø og adskillige andre Stæder, ja endog paa Sialands Nordrer Side, søge at oprette deres Salt: Mangel, ved Salt: Syderie, af den til Afte forbrændte Tang eller Søe: Græs, som til den Ende sankes, jo friskere jo bedre, tørres paa Strand: Bredden, og naar den er lagt i store Dyrger, antændes, da den efterladte Afte ud: ludes og kaages, indtil den giver et Salt, som vel ikke er det hvideste, ikke heller frie for nogen Grad af Bæsthed, og derfor ikke just duer til Brug for finere Munde, men vel for Almuens Folk, som vil spare sine Penge. Paa Den Læsø i Kattegat, har denne Raagning af Tang: Afte, saavelsom af Søe: Vandet selv, i lang Tid været meest brugelig, og givet de Viborgske Kaniker, som Landet endnu tilhører pro officio, nogen aarlig Indkomst. SAXO GRAMMATICUS fortæller Lib.

Salt: Syderiet.

I Nørre: Jylland.

VI.

(*) Autor est HVITFELDIUS in Vita Joh. R. D. *Lamberto Hermelino*, Regio indultu, concessum fuisse jus effodiendi extra Coldingam, putei salini, quem suo tempore quoque, sed frustra repetitum, quia peregrina aqua propositum inturbavit: illud autem sal Lüneburgenti persimile fuisse, nisi quod ad ruborem nonnihil deficeret.

VI. om Kong HIARNE, som for sin maadelige Grav-Skrift over Kong FRODE, blev Konge, at da han kort efter maatte vige for Kong FRIDLEV, saa tog han fat paa sit gamle Haandverk, hvilket havde været Salt-Syderie, hvoraf sluttes dets Ælde her til Lands. (*). Kongen saavel som Biskopperne havde fordum i Jylland deres Salt-Kedeler, og Bønderne i visse Herreder, saasom paa Mols, i Synder-Herred og andensteds ved Strand-Kanten, gave Salt i Land-Bilde til deres Herskaber. Cancellie-Raad TESTRUP i sin Danske og Norske Krigs-Armatur p. 261. taler om et Slags Steen-Salt, som beredes ved den østre Strand i Jylland.

Omgang
dermed.

Den egentlige Omgangs-Maade med Salt-Syderiet i Nørre-Jylland, findes korteligen beskrevet i det Danske og Norske Oeconomiske Magazin Tom. III. p. 196. Deraf vil jeg, foruden det, som oven er nævnt, endnu erindre noget lidet, nemlig, at af 18 Bønder-Læs-Tang, fandt brændes otte Tønder Afke, og af disse igjen bekommes een Tønde Salt, hvilket Bønderne ved Strand-Kanten forhandle til deres Naboer, for ni Mark Tønden, eller atten Skilling Stiepen. Dette Salt falder ikke saa lættelig, som det fremmede, i Luge. Til Riød og andre feede Bahre, Smør allene undtagen, er det gandske got. Den efter Udludningen tilbage blivende Afke, kaster man strax
i Ha-

(*) Siqvidem decoqvendi salis opificem professor, inter sordidioris ministerii famulos, ignobilia exsequebatur officia. Over disse Ord: commenterer STEPHANUS in *Notis ad Saxon.* p. 132 saaledes: frequentes in Dania tunc temporis salinas fuisse, haud temere crediderim, nisi quis forte contendat, moris fuisse, ut ex aqua marina salem decoxerint, & ardore solis congelatum in usus suos adhibuerint.

i Havet; thi hvor den legges paa Jorden, groer hverken Græs eller Korn.

Det meefte og beſte af ſaadant Landets eget Salt, er det ſom Eaa-
ges i Sønder-Jylland, særdeles i Tonder-Amt, og ligeledes føres op
i Landet under Navn af freſiſt Salt, da Bønderne undertiden betale
det temmelig dyre, men ellers gemeenligen give en Tonde Rug, for en
Tonde Salt. Om dets Behandling have HEIMREICH, DANCKWERT,
EWALD og Andre givet nogen Eſterretning, men intet ſaa grundigt og
udførligt, ſom vores berømmelige Doct. JOH. CHRIST. FABRICIUS, hvis
ypperlige Afhandling om det freſiſke Kiſken-Salt, findes i *Act.
Societ. Reg. Hafn.* Tom. VIII. p. 171. ſeqv. Deraf vil jeg anføre no-
get, ſom egentligen henhører til dette Sted, nemlig om den Materie,
Saltet brændes af, og den Maade paa hvilken det ſkeer. Hans Ord
ere diſſe: "Om den Jord, hvoraf det freſiſke Salt bliver tillavet: 1)
"Den er ikke andet end ordentlig Tørve-Jord, ſom dog paa de fleefte
"Stæder er temmelig blandet med Søe-Græs og andre meſtendeels
"forraadnede Søe-Bevæxter, dog finder man og deri Stængler og
"Rodder af Lyng (*erica*) og andre vegetabilibus, ſom voxer i Moradſer,
"og er Beviiis paa, at det i forrige Tider, førend det blev overſom-
"met af Søen, virkelig har været Tørve-Moſe. 2) Denne Jord bræn-
"der noget ſlettere og langſommere end den ordentlige Tørv, og giver
"ikke ſaa god Lue, men vel ſaa megen Heede, ſom grov Tørv, dog
"tillige en ubehagelig og ſtærk ſovelagtig Røg, ſnart ſom Røgen af
"Koe-Møg, naar det bliver brændt. 3) Naar man brænder 1 Pund
"(nemlig 32 Lod) af denne Tørve-Jord i frie Luſt, ſaa bliver deraf 8
"Lod Afſke, hvilke ved Udludning og Uddampning, indtil det er tørt,
"N n n "giver

J Sønder-
Jylland.

„giver 3 $\frac{1}{2}$ Lod got tørt Salt. Men dersom man ikke lader den Moder:
 „luud vel dryppe af det, saa trækker det nogen Fugtighed til sig igien af
 „Luften. 4) Dersom man udluder Salt:Jorden, uden først at for:
 „brænde den, og lader Lagen uddampe, saa faaer man et guulrødt
 „Salt, som smager ligesom Risken:Salt, men tillige noget effel:
 „Naar det bliver varmt, giver det en soovelagtig Lugt, og meget hastig
 „drager Fugtighed til sig af Luften. Vil man solvere dette med Potaske:
 „Luud, bliver det tykt, og setter en Magnesium paa Bunden.

Omgang
dermed.

„Det Frestikke Risken:Salt tillaves paa følgende Maade: 1)
 „Naar der er Flod, farer 2 Mand's Personer i en saa kaldet Skoye
 „eller lidet Fahrtoy hen til det Sted, hvor de veed, at der er en saltag:
 „tig Jord, som er beqvem til at brænde Salt af; der legge de sig med
 „deres Fahrtoy for Anker, til det bliver Ebbe og Søe:Bandet er ud:
 „løben, da tage de med Skuffer den øverste (Schlik) Skorpe af og
 „kaste bort, herpaa grave de med en Spade den Kley oven af, som ligger
 „1 eller 1 $\frac{1}{2}$ Alen høyt over Salt:Jorden, indtil de komme til den rette. Der:
 „paa kaste de vepelviis denne tørvagtige Salt:Jord med stor Møye i Fahr:
 „toy, til de faae det fuldt og sette en Stage paa det Sted, at de kand finde
 „det igien, og seyls, saa snart Floden kommer, med deres beladte
 „Fahrtoy til Lands. Salt:Jorden bliver da lossat af Fahrtoy i en Karre,
 „som een Hest trækker, og kaster i Salt:Kogen, hvor det gandste tyndt
 „udspredes, og bliver traadt jævnt med Fodderne, dernæst vendes, indtil det
 „bliver tørt, hvilket kand skee i 24 Timer, naar det er got Beyr og Soelkin.

„Herimod, naar det paa de Tider ofte regner, bliver det Nar et
 „stet Salt:Nar. Naar Salt:Jorden er tørrer, fydes den sammen i smaa
 „Hobe, og naar man stikker Jld derpaa, ryger og ulmer det i frue
 „Luft,

„Lust, til det er bleven gandske til Aske, saa man med Binden kand
„lugte det over en Mills Bey. Hvoorpaa disse smaa Aske:Hobe skydes
„sammen i en stor Hob, at Regnen ikke let skal skade dem. Dette Ar:
„beyde begynedes i May, og continuerer til Jacobi. Derypaa bliver
„Asken, paa ovenmældte Karre, ført til Salt:Boen eller Korhen, og
„gjort lidet fugtig med Salt Vand, hvoraf det bliver en fast Massa,
„og sadt i en stor sort Hob uden for Huset.

„Om Vinteren bliver Saltet kogt paa følgende Maade: Alt det
„saltagtige bliver udludet af Asken i 2 store Kar, (ongefehr som Salpe:
„ter:Syderne udluttre Salpeteret) med Søe:Vand, som ogsaa har
„noget Salt i sig, indtil intet Salt er tilbage i Asken, saadan Luud,
„naar den er brav salt, bliver igiennem en Træ:Tragt eller Rør, bragt
„af den sidste Koppe i en Jern:Kiedel eller Pande, hvor 1 eller 1½ Ton:
„de Salt kand koges. Kiedelen hænger midt paa Jid:Stædet, i fire
„Jern:Hager, ongefehr Halv:Parten ned i en Grube, som paa den eene
„Side har et Hul, at man kand kaste Torven der igiennem, der skal
„brænde i Hulen under Kiedelen. Luen og Røgen gaaer ud ved Si:
„derne af Kiedelen, og da der er ingen Skorsteen der i, saa foraarfa:
„ger Jiden og den kogende Luud en hæftig Heede, Røg og Qvalm.

„Naar da Vandet er bortdampet; saa granulerer sig et skönt
„hvidt Salt, uden at sette noget til det, som med en Skumskæe bliver
„udsamlet, og kastes i et ved Haanden havende stort Kar, som der
„maa være en liden Abning paa, igiennem hvilken Moder:Luuden
„drypper da fra det friske Salt, i temmelig stor Qvantitet, saa at
„nogle Ranner af denne bittere Moder:Luud, kand dryppe af en Tonde

„Salt, hvilken Salt:Syderne slaar paa Salt:Åfken igien, og meene
 „at faae Rjøfken:Salt deraf igien.

Kraft og
 Brug.

„Om det Frefiffe Rjøfken:Salt selv. Dette er hvidt, tørt, got,
 „granuleret og kraftigt Salt, har alle de Egenfkaber, og holder alle de
 „Prover, som et fuldkommen Rjøfken Salt bør. Det conferverer
 „Sjff, Ried, Fleft og destlige, ligesaa godt og bedre end det Engelfke og Ly:
 „neborger Salt. Det har kun den eenefte Fejl, at det har en liden
 „Bitterhed, som man kand fmage i det Smør, som dermed bliver
 „faltet, og kommer af den paa Salt:Åfken igien udgydede bitter Me:
 „der:Luud, og forringer Prifen noget paa dette Salt, i det man des
 „Marfag heller bruger Lyneborger Salt til Smør. „ l. c. p. 173. feqv.

I det følgende gives af samme Autore nogle Anflag til Forbedring
 i dette Slags Salt:Syderie, hvilke, for deres oeconomifke Nyttens
 Skyld, som her allevegne figtes til, ogsaa fortiene deres Sted: „ For:
 „flag til en fordeelagtig Forbedring i det Frefiffe Salt:Væfen.
 „Det møysommelige Arbejde, der er ved dette Salt, med at opkaste
 „Salt:Jorden, tørre og brænde den, samle Åfken og bringe den til
 „Salt:Syderierne, men fornemmelig den koftbare Jildebrand, i det den
 „fornødne Førv til Syderiet kofter en tredie Deel af hvad Saltet, naar
 „det er præpareret, kand løfe, og endelig den Mis:Pris, dette Salt
 „er kommen i, fordi det ikke vel kand bruges til Smør, foraarfager,
 „at Salt:Syderne neppe har det tørre Brød for deres fiure Arbejde,
 „hvorfore og de fleefte Salt:Syderier ere gaaen over styr, og nu neppe
 „bliver tillavet en tredie Deel Frefiff Salt, imod hvad der i forrige Ti:
 „der er bleven præpareret. Hvor over disse faa betydelige og for Lan:
 „det faa nyttige Fabriquer med Tiden gandfke maatte ophøre, da de
 „forris

„forrige dog herimod, naar de fornustig blev indrettet, ikke allene med
 „stor Fordeel kunde drives, men end og, efterdi der paa adskillige Ste:
 „der findes tilstrækkelig Salt Jord nok, flere kunde anlægges, saa at
 „den gandske Egn let kunde undvære det fremmede Salt.

„Et saadan fordeelagtig Indretning i Salt:Syderierne, er fornø:
 „den 1) at Salt-Jorden eller Torven ikke bliver brændt i frie Luft, men Forbedring
her i.
 „at den, naar den er tør, som anden Torv, bliver bragt under Tag,
 „saa at man just skal bruge denne Torv i steden for det ordinaire til at
 „koge Saltet ved. Efterdi der udfordres over 2300 Pund Torv:Jord til
 „en Tønde Salt paa 280 Pund, saa fandt det, naar Doven er got
 „indrettet, være fuldkommen tilstrækkelig at koge Saltet ved, i det der
 „bliver intet meere Søe-Band gydet paa Afsken, end der just er fornø:
 „den til at opløse Saltet i, selgeligen er Luden meget riig paa Salt.

„De Indvendinger, som herimod fandt gjøres, ere: a) At denne
 „Torv lugter ilde, naar den brændes; b) at den brænder noget dumt,
 „og ikke vil flamme, selgelig fandt den, ved den Indretning, som er i
 „Salt:Syderierne, da Riedelen staaer midt paa Fyrstedet, og ingen
 „Skorsteen er der, opfyldte det gandske Huus med Damp og Røg,
 „og da ingen Træk er for neden, fandt den ikke bruges; men dette fandt
 „let blive hiulpet, naar man indmurer Riedelen i en Skorsten og gjør
 „et Træk-Hul derpaa, da Jorden stærk nok brænder, og Røgen fandt
 „trekke igiennem Skorsteenen, ongefæhr ligesom de Halliske Salt:Ver:
 „ker og andre Salt:Syderier, som drives med Steen-Kul, der giver
 „lige saa ilde Lugt og liden Lue. I det ringeste er det vist, at denne
 „Jord giver meer Heede fra sig, end det tørrede Roe-Møg, med hvil:
 „ket dog de Ægyptier gjøre saa skrækkelig en Jld, at de kalde den Hel:

„vedes Jld, saa at de end ogsaa kand smelte Glas derved, vid. *Hasselqvist Nachrichten in der Schwedischen Academie Abhandlungen* 13 Band pag. 270. 271. Ved denne slet ikke kostbare Indretning, blev i det ringeste 1 Rdlr. sparet paa hver Tønde Salt.

„Den anden Forbedring var, at den bitre saa kaldte Moderluud ikke blev slaaet paa Salt-Afken igien; thi da blev det fressiffe Salt frie fra al Bitterhed, og folgelig lige saa got, som det her brugelige Engelske og Lynborger Salt, om ikke bedre, og i det mindste kunde hver Tønde selges 1 Rdlr. dyrere end hidindtil. Begge disse Forbedringer vinder altsaa over halvdeelen af Værdien paa Saltet, nemlig 4 Mark Lybsk, da Tønden nu bliver solgt for 5 Mark Lybsk. Hertil vil jeg endnu legge nogle Forbedringer, der saa vel som den anden ved alle Salt-Værker, hvor den bitre Moder-Luud forefindes, folgelig og ved de Norske, er applicabel.

„Den tredie Forbedring. Af Moder-Luud kunde aartlig forskaffes nogle hundrede Pund Laxeer-Salt, (som jeg tilforn har nævdt) og en endnu større Qvantitet Magnesia Alba; ydermeere kand man af denne Luud faae efter Magnesium, et brugeligt Tartarus vitriolatus, og det forovnmældte lixivium ultimum, til at præparere andre Medicamenter med, som ovenmældt, og til den Ende kunde benævnte Moderluud sælges til Apothekerne, og indbringe en god Summa Penge.

„Den Sierde Forbedring kunde ssee, naar man om Vinteren, da Saltet sydes, loed i det mindste halv Deelen af det Soe-Band, hvormed man udluder Salt-Afken, indfryse, hvorved Saltet opensynlig skulle formeeres. Endelig for det femte, skulde end videre Under-søgning endnu foretages, om ikke Soden, som samler sig i Skor-

„stee

„steenen af den Salt:Jord, som man kogter Saltet ved, (hvor om til-
„forn er talt) kunde give en Salmiak: I det mindste synes denne
„Jords Bæsen, som fornemmelig bestaaer af forraadnede saltagtige
„Arter, og den Røg, der, naar det brændes, ligner Lugten af Røe-
„Røg, at give temmelig Formodning dertil.„ Saavit Hr. D. FA-
BRICIUS.

Hvorledes, ved samme Lejlighed, kunde forskaffes et indenlandsk
sal Amoniacum forestilles videre med saadanne Grunde, som de saa Læ-
sere, der maatte udstrække deres Curiositet saa vidt, selv kunde estersæe
paa bemældte Sted.

Salpeter (som for sin Brug, særdeles i Krigs:Tider, er høyere Salpeter.
fornødent nu omstunder, end man maatte ønske) avles her som anden-
steds; nok af i de Danske Grunde.*) Med at sanke den dertil beqvemme
Jord under Tag, saaledes at den kand komme til at florere og blive
beqvem til Raagning, blev vel i høysovlig Kong CHRISTIANI IV. Tid,
giort Begyndelse i begge Rigerne, som sees af adskillige derom udgivne
Kongelige Befalninger. Men det gik da lig:som siden, med en Deel
af deslige nye Foretagende, nemlig at Udfaldet ikke ville svare til Forset-
tet. Et nyt Forsøg paa samme Sag er i disse sidste Aaringer giort af
et Interessentsskab, som med en Snees Tusinde Rdlrs. Indskud, haver
anlagt et vidtloftigt Salpeter:Værk i Zillerød ved Frederichsborg,
lige ud for Slottet. Dertil ere bygte mange Plant:Lader, hver 100
Alne lang og 8 breed, efter den Aar 1746 i Sverrig vedtagne Plante-
Maade. Endnu er Massa ikke saa moden, at man med Raagningen
haver

(*) Særdeles meener Mag. DYSSSEL, at den Laalandste Grund skulde holde meget
der af. See *Alta Societat, Hafn.* Tom. II.

haver giort Begyndelse for Alvor. Men af de til Forsøg giorte Prover, har jeg seet nogle saadanne, som lade haabe det beste. Paa Christianshavn haver en Particulier ved Navn Lange, nogle Aar tilligere, begyndt det samme, og af hans Salpeter:Værk, sælges aarligen en temmelig Qvantitet. Dog tilføres os allermeeft af det Slags, ved det Asiatiske Compagnies Skibe, som under deres Retour-Ladning, tage Salpeter til Ballast.

Andre, til Saltenes Classe henhørende Mineralier, særdeles Vitriol. Alum og Vitriol indeholder Landets Grund paa adskillige Stæder, og til disse nyttige Tings Anvendelse, er vel giort Forslag af een og anden, dog ikke endnu, saa vidt jeg veed, for Alvor lagt Haand derpaa, med mindre det nyeligen er skeet ved Fridericia i Jylland, efter den Anmeldelse, som gjøres om dette Forset, i *Act. Societat. Hafn.* Tom. VII. p. 455. Saa vel der, som ved Bjørns: Knude og ved Rosenvold i Bierge-Herred udi Nørre: Jylland, findes en feed og sort Alum og Vitriol: Jord, af hvilke 6 Skiepper har giver 13 Pund. Paa Fær: Land, anvises af Monfr. THAARUP ogsaa en god Vitriol: Jord. Ligeledes findes denne sidste her i Landet ved Jægers: Priis saa god, at Hr. Apotheker CAPPEL, som har forsøgt den, siger, eet Pund Jord holder 6 Lod god crySTALLiseret Jern: Vitriol. Af det Band, som udflyder fra Møens: Klint, slutter Mag. DYSSSEL, i sin Relation, som læses i det Oeconomiske Magazin Tom. I. p. 244, at ogsaa den Grund haver noget deslige i sig. Ved Boerne i Afers Sogn paa Bornholm findes megen Alum i Skiever: Steen.

Om Svovel meenes det samme, der og andensteds: dog har man ikke fundet af dette Slags andet, end de saa kaldte Riis: Voller, som ikke

ikke sielden forekomme paa adskillige Steder i Strand-Bankerne, aller-
meest ved Stevns og Møens-Klint, gemeenslig ikke større end et Eble,
dog har jeg een saa stor som et lidet Barne-Hoved: Naar det kastes paa
Jiden, røger det meeste bort i en svovelagtig Damp. Mange Kiær og Tor-
ve-Moser forraade deres stærke Blanding af Svovel, deels ved opsti-
gende Damp, som antændes i Luften og af Almuen kaldes Lygte-
Mænd, deels ved den ubehagelige og for Brystet skadelige Lugt, som
følger de Torv, der graves paa saadanne Stæder.

Med Svovel er adskillig anden slags Jord-Beg eller jordagtig Jordbeg.
Jedme beslagtet, saasom det man kalder Asphalt, Naphta Petroleum,
dog mærkes her til Lands ikke meget af det Slags. Ved Boerne i
Nakær Sogn paa Bornholm, findes en Art af Bolus saa seed, at
Hr. Byskriver BIRCK holder den for et slags Jord-Beg, og Monfr.
THAARUP beretter i sin Journal at have fundet, paa Suerland, Jord-
Beg indsluttet i mørkbrun Leer. Det samme sees ved Kollékolle paa
Kiøbenhavns Amt, i lige saadant Leer, som er mig tilsendt fra Hr.
Regiments-Skriver DAHL, dog er Jedmen der i saa liden, at den knap
fiendes, førend Leeret legges i Jiden, og det flyder frem i nogle smaa
Draaber. Hvor Steenkul findes hos os, saasom paa Bornholm,
og efter Monfr. THAARUPS Meening, paa Suer, der maa i den tillige
være noget af bemældte Jedme.

Denne Materie leder mig uformærket til at melde, ved dette Capi- Kav eller
Bernsteen.
tels Slutning, noget lidet om Kav eller Bernsteen, som findes i tem-
melig Mængde, paa vore Danske, særdeles de Jydskke Strand-Bred-
der, og uden Tvivl haver sin Oprindelse af en slags underjordisk Jed-
me,

me, eller nogle bituminose Kilder paa Hav: Bunden, hvis udflydende Olie hærdes ved det salte Vand (*). Hvad som kunde siges herimod, er dette, at, skiont Rav egentlig og allermeest findes paa Strandbred: den, saa har dog denne Regel sin Undtagelse; thi da man, i forrige Seculi Begyndelse udvidede Kiøbenhavn's Fæstning, fandtes Rav 3 Al: ne dybt i Jorden. Saa er det og funden meget langt fra Havet, efter WORMII Tilstaaelse, nemlig ved Greiffenstein i Schlesien og Lützen i Sachsen. Men der fand i ældre Tider have været Salt: Kilder, som have hærdet det, efter bemældte Autors Meening, som siger: Skiont der ogsaa kunde findes bituminose Kilder, som have deres Udflyd i ferske Søer, saa saaer Rav dog der i ikke sin Fasthed, fordi der fattes Salt, som skulle have hærdet det (**). Setter jeg nu, at paa bemældte indenlandske Steder, tilforn har været Salt: Kilder, da fand Jord: Fedmen derved ogsaa være kommen til Consistence. Var det mueligt, at borttage denne Haardhed eller gjøre Rav til en flydende Materie, som kunde støbes, da fik de mangfoldige smaa Stykker, som findes ved vore Kyster, langt større Værd, skiont de desforuden sælges efter Vægt temmelig dyre, meest til Hollænderne, som der af ud: drage

(*) Denne er vor store Physici O. WORMII Meening, i hans *Museo* p. 31. de generatione variæ sententiæ. . . Probabilior illa, quæ statuit ex bitumine liquido ortum trahere, quod cavernis suis effluens, maris salugine coalescit, tenuique portione exclusa, induratur. Reperitur apud nos copiose ad Cimbricæ littus occidentale, ut quæstum inde jam faciant multi.

(**) Licet absurdum non sit, in lacubus & aquis dulcibus scaturire posse fontes bitumino, hos, qui succino materiale suppeditare possint, formale tamen, quod concretionem largitur, sal nempe, deest.

drage Oleum succini, eller Rav-Olie, hvilken nogle kalde den Europæiske Balsam (*). Hos de gamle Græker og Romere var Rav i saa stor Priis, at PLINIUS beretter, et lidet Menniske-Billede eller Esterligning i Rav, kostede ligesaa meget, som et levende Menniske. I den Betragtning er det, som Hr. Etats-Raad SUHM siger i sin Afhandling om de Danstes og Norkes Handel og Seylats *Act. Societ. Hafn. Tom. VIII. p. 29*, at Rav har været eet af de fornemteste Midler, som have beveget de nordiske Folk til Handel, da de sydlige satte stor Priis derpaa, og betalede det med anseelige Bahre. Nu omstunder er Preussendets Land, hvor Rav fornemmelig findes, og i største Mængde udføres: men da saa vel den heele vester-indiske Soe-Kyst, som den vendsysseliske paa begge Sider, og særdeles Lessø, giver god Forraad deraf; saa maatte man spørge: hvad det egentlig var for en De, som PLINIUS Lib. IV. cap. 27. kalder Raunonia, hvor, efter Timæi Beretning, Rav skulle findes. Det Navn kand nu være gandske glemt og gaaen af Brug, men fordum have betegnet et Land, hvorfra man hentede den Ting, som der kaldtes Rav, og gav Landet der af det Navn Raunonia. Latinerne kaldte Rav ikke allene succinum, men ogsaa glessum. Derfra udlede nogle Navnet af forbemældte De, Lessø, som skulle være gles-

(*) Fra Lemvig og Ringkjøbing sendes aarlig en god deel Rav til Amsterdam, meest det som findes paa Strandbredden ved Harboe Ør og i den Egn. Ved siderne af Graadby og Langlie, tages megen Rav. Naar en Storm haver opkastet den friske Tang, da gaae Bønderne i Ebbens Tid, ud paa Grunden og med egne Instrumenter adskille den friske Tang samt risse den saa smaaligen, at Ravet adskilles og nedfalder, undertiden i heele store og rare Stykker, men gemeentligen mindre og ifkuns til Apothekernes Brug.

laria. Dette vil jeg ikke just bekræfte, men dog sige saa meget, at enten denne eller nogen anden af vore Danske Oer, hvor man har hentet Rav, fand formedelst det Danske Navns Overensstemmelse, best svare til bemædte PLINII Raunonia. I deslige Ting, bør man vel ikke bygge nogen Sætning paa blotte Navne og Bogstaver, men naar Tingenes Natur tillige stemmer overeens dermed, da fand der reyse sig en Formodning, i det mindste ligesaa rimelig, som naar Hr. BAYER i sin Lærde Afhandling om denne Materie in *Actis Societat. Berolinenj.* henfører Raunonia til den Flod Eridanus, eller andre til noget andet.

Det Femte Capitel.

Om adskillige Metaller, ædle og u-ædle, til
hvilke man har fundet nogle ufuldkomne
Spoer i disse Lande.

Næst Mineralier eller umoedne og halve Metaller, maatte her ogsaa spørges: Om den Danske Grund indeholder noget slags af de egentlige Metaller, ædle eller u-ædle? Spørgsmaalet kunde forteligen besvares med Nej: naar det sigter til Metaller, betragtede i saadan Mængde, at man paa nærværende Tid forde dem til virkelig Brug og Nytte. I Dannemark er ikke noget Bergverk. Alle Metaller hente vi fra Norge eller andre Lande, hvor baade Malmen og Skoven til at smelte dem med, er overflødige.

I den Betragtning maatte det synes underligt, efter første Anseelse, at J. J. PONTANUS, saasom en indfødt Dansk Mand, i sin *Chorograph. Daniae. descript.* p. 692. kunde tillegge Danmark adskillige Metaller u-opøselige Aarer (*). OTTO SPERLING ønsker i sin *Boreas ejusque laudes* p. 347. at hiin store Skribent havde udladt sig noget nøyere herom (**). Dog see, det er en blot Mistyndelse af den gode

Evidens-
maal om
Danffe
Metaller.

000 3

PON.

(*) *Inexhaustas diversi generis metalli venas.*

(**) Sed quum de inexhaustis diversi generis metalli venis in Dania, PONTANUS in *Chorographia sua* loquatur, vellem hæc explicasset doctissimus Scriptor. Nostris enim temporibus, neque ferri neque æris, multo minus argenti vel auri mineræ sunt apertæ in Dania, quæ fodiantur. Samme Forundring igientages af Hr. Baron L. HOLBERG i *Danmarks og Norges Beskrivelse*. 1729. p. 40.

PONTANI Ord, hvilke nofsom stadfæstes og forklares ved sig selv, naar de læses i deres fulde Sammenhæng, da de egentligen angaae Skaane, Halland og Blegind, saasom de Provincker, der vel i PONTANI, men ikke i SPERLINGH Tid, tilhørde Dannemark. Saaledes oplyses dette Tvivlsmaal tilstræffeligen af den Kongelige Archivario Herr Justitz-Raad J. LANGEBECK i *Actis Societat. Hafn. Tom. VII. p. 450.* hvor Slutningen bliver denne: „Ja, om han (Pontanus) end og „havde anført de samme, hvor han beskriver Dannemark i Almindelighed, havde han dog ikke haft Uret, efter som Skaane til „hans Tid, var ligesaa vel en Part af Riget, som enten Jylland, „Sjælland, eller noget af de øvrige Landskaber: og kunde derfor, saa „længe Skaane var dansk, vel med Sandhed siges, at Danmark havde sine egne Metaller, i det mindste bekiendte Jern-Varer. Men „naar man og undtager Skaane, har dog forberømte D. SPERLING i „et ældre Skrift om det øvrige Danmark, berettet, at man ofte har søgt at grave efter Metaller, og om endskiønt man har fundet Aarer, „har de hidindtil ikke lønnet Moden (*). Jeg har ingen Aarsag til at „mistænke den gode SPERLING, men beklager allene at jeg ingen nyere „Efterretning haver om disse af ham omtalte ofte giorte Forsøg til Metallerens Opfindelse i Danmark.„ Saa vidt Hr. J. LANGEBECK.

Denne i vort Lands ældre og nyere Historie, meget kyndige Autor haver giort sig al muelig Flid for at oplede alt det der havde nogen Hensigt til Oplysning om Metallernes Historie, i alle trende nordiske Kongeriger:

(*) *Daniæ quovæ viscera sæpius tentarunt in metallis, sed hætenus non responderunt venæ, licet inventæ, laboribus. O. SPERLING de nummis nummis. p. 254.*

riger: Og skiont Opfkriften paa hans Arbejd in *Actis Societat. Hafn. Tom. VII.* p. 235 seqv. lover allene Anledning til en Historie om de Norske Bergværkers Oprindelse og Fremvæxt: saa meener jeg dog, vore Naboer i Sverrig ville skionne paa den Tieneste, dennem tillige er skeet, ved de antiquariske Efterretninger, som formedelst hans Skildere deels opdagede, deels satte i et fuldkomnere Lys.

Denne Materie om danske Metaller, eller det, som indtil vore Tider, kand siges om dem, er saa lidet, at jeg allerforrest kunde henvise Læseren til bemældte udførlige og documenterte Skrift. Men eftersom dette findes allene i bemældte vidtløstige *Actis Societatis*, folgeligen ikke i ret mange Hænder, vil jeg deraf, saavel som af nogle saa andre private Efterretninger, de danske Metaller angaaende, samle det Væsentligste, saavidt samme ikke bør savnes i Landets Natur-Historie.

Sil Guld, som den allerædelste Metal, meenes at paa Bornholm, tvende Steder skulle findes Tegn, nemlig først i Øster-Larskær, eller St. Laurentii Kirke-Sogn, hvorom Hr. General-Major L. de THURA, i sin Bornholmske Beskrivelse, p. 66, 83. 272. er at læse, da der efter den Beretning, i forrige Tider, er funden en Guld-Mine, men ey af den Bigtighed og Afgift, at Producten kunde erstatte Omkostningen. Dernæst, efter samme Auteurs Ord: p. 58, 83. i St. Mariæ Sogn, ved et Sted, kaldet Sækkeleth, hvor Aar 1639. nogle Gravere have fundet en Slags Guld-Aare eller Guld-Materie, men af saa liden Betydenhed, at Udarbejdningen ikke sandtes at være Beføstningen værd.

Guld paa
Bornholm.

Om Den Helgeland, liggende under Hertugdømmet Slesvig, Og Helge-beretter J. J. PONTANUS in *Chorograph. Dan.* p. 739 seqv. af et Brev, land.

som

som Landfogeden GEORG BRUIK har skrevet til den Kongelig Statholder Henr. Rantzow, at det saa kaldte hvide Berg der paa Landet, haver givet baade Guld og Sølv-Erz af sig. Den første førde man til Hertugen af Gottorp, som da han lod den behandle og stille, fik deraf det beste Guld, og tillige saa meget Svovel, som allene kunde betale Umagen. (*) Om samme Helgelandiske Guld-Nare melder ogsaa D. O. SPERLING i sin *Boreas* p. 250, og JOH. LAURENTZ i *Museo Regio P. I. Sect. VII. No. 5.* dog allene efter Pontani, ligesom denne efter bemeldte Landfogers Relation. Derimod melde de nyere Beskrivelser om Hertugdømmet Slesvig, saasom DANCKWERTS, HEIMREICHS, PETERSSENS, BÜSCHINGS og Fleeres, vel om adskillige andre særdeles Ting, Helgeland angaaende, men aldeles ikke om bemeldte Guld-Nare, maaskee fordi den Klippe, i hvilken samme fandtes efter Haanden ved Havets Magt, er løsnet og bortskyllet, ligesom det øvrige trues med samme Undergang. Det sidste Stykke af meerbemeldte Guldholdende hvide Klippe, kaldet dat witte Kliff, forsvandt aldeles den 1 November 1711. efter den Beretning, som Hr. J. LASS giver derom i sin *Nachricht*

(*) Hic ad Boream & subfolanum, admiranda naturæ miracula ex montium visceribus eruuntur, metallum colore & nitore aurum perfectum referens, argentum rude rubrum *Goldertz*, incolæ *mummergeoldt* vocant. Metallica aurea est, quam ad duces Holsatiæ emittunt, quæ tusa, lota, tolta & separata aurum perfectum reddit, & tantam sulphuris quantitatem, ut hinc sumptus, qui in separationem impenduntur, colligi possint. Inveniuntur & in iisdem venis nuces avellanæ & candelæ in lapidem indurata, magna copia, & conversæ in metallicum aurum limaces, conchæ, glessum etiam Bernstein nuncupant. Ita minores arborum rami metallici, tanta subtilitate, quanta nullus argentarius faber, licet artificiosissimus. ex auro conficere possit.

richt von Zeiligenland, Slensb. 1753. p. 39. Slutningen bliver da, at Eidens Land, som fortærer alting, ogsaa har fortæret det sidste Stykke af en Guldholdende Klippe her paa Landet.

Andensteds i samme Fyrstendom, særdeles i Slensborger-Amt, har det i vore Tider ladet sig ansee, ligesom man skulle være kommet paa Spoor efter nogle Kiendetegn til Metall-Gange i Jorden; dog har det Haab allene grunder sig paa nogle saa kaldte Zaand-Streene, eller enkelte afbrudte Stykker, som her og der paa Marken ere fundne, og i Smeltning befundne saa rige, at hvis man nogen Tid opdagede deres Moder-Aare, syntes samme fuldkommelig værd at optage. I hvorom Alting er, vil jeg anføre, for Estertidens Skyld, det Brev, som den Kongelige Cabinets-Secreterer Hr. Etats-Raad H. C. de ESMARCH derom haver tilskrevet Velbem. Hr. Archivario J. LANGEBECK, lyden- de saaledes: (*)

Uviste An-
visninger.

„Paa Deres Forlangende af 18 hujus har jeg den Ære at tilkien-
„degive, hvad mig, angaaende de nær og omkring Slensborg opdagede
„Guld- Sølv- Bly- og Raaber-Zaltige Erts'er er bekiendt.

„I) Den første Opdagning af Blye-Erts' gjorde, for nogle Aar
„siden, en Slensborgsk Hyrde, som ved Hans Majestæts sidste Gien-
„nemrense levede endnu, og den Tid tiende en af mine Søstre, Raad-
„mand Strickers Enke, hvis Son havde lagt sig efter Metallurgien, og
„tegnede med Tiden til at prætere noget retskaffent deri, men han døde
„i sine beste Aar, og med ham det første Stik af denne Opdagning.
„Streenen, som Hyrden bragte til denne Afdøde, var en som man grand-

af nogle
Haandstene

„give

(*) See *Acta Societat. Hafn.* Tom. VII. p. 447 seqv.

„givelig Kunde see, med en Plov gandske plat og flad afsløyet Spids
 „af en Klippe, af skion hvid Spaet med Blye-Glands igiennem mele-
 „ret, som denne Hyrde havde anseet for Sølv, og derfor bragte til be-
 „mældte min afdøde Neveu. Efter hans Dod havde min Broder,
 „Lic. Medicinæ i Flensborg, taget denne Steen til sig, som viiste og
 „forærede mig dette Stykke, saa vidt deraf endnu var i Behold, og
 „Dr. Apothegver Cappel her i Kiøbenhavn, ved der over anstille Pro-
 „ver fandt, at i et Centner var 25 Pund Blye. Stedet, hvor dette
 „Stykke var fundet, var paa S. Nicolai Mark, ey langt fra en stor
 „derved liggende Søe.

„2) Derefter, og da min Broder sagde mig, at en endnu uden
 „Ejvl levende Guldsmed i Flensborg, efter Rygte, havde i lige Maa-
 „de fundet Guld- og Sølv-Zaand-Stene, fik jeg allernaadigst Be-
 „søling at udforske, om Sagen var sandfærdig eller ikke? Jeg talede
 „da Guldsmeden til derom, under hans Troskabs-Eed og Pligt, og
 „han tilstod, 1) at han nær ved St. Johannis Sogn, strax uden
 „for den saa kaldet Holweg, paa Marken, havde fundet et temmeligt
 „Stykke Blye-Zrts, hvor af han gav mig det endnu til overs havde
 „Stykke, som var saa rigt, at, efter adskillige derpaa satte Prover, et
 „Centner holdte 90 Pund Blye, og af en tydsk Bergmand for-
 „sikret, at han dets Righaltighed aldrig endnu havde seet eller
 „hørt. 2) Hvad de fundne Sølv-Zaand-Stene var angaaende, saa
 „fortalte han, at han om Esterhøstens og Slagter-Tiid, ey langt fra
 „et saa kaldet Skæfer-Huus, da han der vilde kiøbe et par Stude til
 „Vinter-Provision, gif paa Beyen par curiosité efter en Plov langs
 „Algeren, og da Ploven omvæltede et par glimrende Steene, tog han
 „dem

„dem til sig, prøberede dem hjemme, fandt dem rige af 3 til 4 Lod
 „Sølv, og sin Umag vel betalt. Som og adskillige andre Gange var
 „fæet, og havde han faaet sin Umage snart betalt, snart ikke.

„3) Hvad den Steen, hvori der var Guld, angik, saa havde
 „en Mand fra Jørgensbye, som Staden er incorporeret, bragt ham
 „en Haand: Steen, saa stor som en Haand, og bedet til en Prøve,
 „at aflaae og probere saa meget som et par Lod, hvilket han havde
 „gjort, og leveret ham det deri forefundne Guld og Sølv, som
 „meget righaltig, men Manden vilde ey have smeltet Resten, som han
 „havde taget, og beholdt hos sig selv hjemme. Guldsmeden havde
 „trængt stærk i ham, at sige ham, hvor denne Steen var funden, og
 „endelig havde han forklaret, at han paa Brarup Mark (ligger 3
 „Mile fra Flensborg i Angeln) havde par hazard fundet den, da en
 „Hest med sin Baggis skulde have kastet den op, og han, som gik efter
 „og saae det glimrende paa Steenen, havde puttet den hos sig.

„4) Disse første Anledninger animerede, til at give Ordre til
 „Guldsmeden og en anden Liebhaber, paa Kongelig Beføstning, at
 „giøre en liden Tour omkring Flensborg, for at udsøre, om der fandt
 „tes flere Stæder Tegn til Sølv, Blye og andre Metaller, og endskjønt
 „begge ey ere mindre end Bergmænd, fandt de ved adskillige Lands:
 „Byer, Jannebye, Bilskov, Kaaber: Møllen, Gryn: Vand:
 „Møllen, Jarlund ic. Sølv: Kaaber og andre ædle Metalhaltige
 „Ertser. Hvoraf jeg endnu har 4 à 5 Prover tilbage, hvis reene
 „Indhold Hr. Doctor HOLM D. B. skal tilkiendegive.

„5) Endelig hørde jeg og meget tale om et Slags ægte Sølv:
 „Sand, som gangviis, dog i temmelig Dybde, skulde findes ey langt

„fra Øversee ved Flensborg. Toe Ryttere havde vüßt Bønderne der
 „omkring saa mange Prover, at endelig en heel Bye slog sig sammen,
 „og grov et temmelig dybt Hul, men da de ey vare Berg-Folk, og der
 „fom en stor Plads=Regn, skiod, til Lykke paa en Søndag, heele
 „Hullet til, og Rytterne echaperede, som nogle Uger af Bønderne vare
 „defrayerede.

„Imidlertid fortalte min Broder mig dog, at en tydsk igiennem-
 „reysende Bergmand havde statueret Mueligheden, samt undersøgt
 „Øversee=Soe, og forsikret at der var Klipper i den, og at de strøg
 „bort under en ey langt fra Popholt liggende Bye, Smedebye kaldet,
 „som man indtil nærmere Undersøgning da maa udsætte ic. Dette maa
 „jeg og med Bished, som en Curiositet sige, 1) At Slien, som gaacr
 „til Slesvig, udkaster, som jeg ved Ulnis i Angelen har seet, den Tid
 „jeg for nogle Aar besøgte min der boende Broder, og engang spadserede
 „ved Strandbredden, en mængde af rød Kvide. 2) At og jeg, ved et
 „par Timers Tid, jeg var i Staden Aabenraa, observerede, at dens høye
 „Bierge i det ringeste indeholder en Hoben Jern, og, Guld veed hvor
 „mange fleere Ertser. 3) Saa og, at om D. B. vil viide, hvad for Slags
 „Metaller, der egentlig er ved Aabenraae, Lygom-Kloster, Tønderen,
 „og til deels i det Haderslebske, saa skal Hr. Licent. Medicinæ Fabricius
 „i Tønderen have deraf et anseeligt Forraad, som en stor Liebhaber af
 „Metallurgien.,, Jeg er

Kiøbenhavn d. 25 Martii 1758.

H. C. ESMARCH.

2f

Af den Vitriol-Jord, som tilforn er viist at findes adskillige Stæder, have nogle forsøgt at udtrage Kaaber, og atter af dette Kaaber lidet Sølv. Saa har man og, efter en Bens Beretning, i Sads Herret, fundet maadelige Haand-Steeene, som holdte en liden Portion Sølv.

Jern er uden Tvivl den Metal, som her og andensteds snarest findes, i sær det saa kaldet Myre-Jern, som Bønderne i Norge og Sverrig, grave af deres Moser, og smelte i smaa Partier, dog med temmelig god Fordeel. Det samme har den Jydske Bonde gjort for-dum, da Skoven var overflødigere; Ja ikke allene der, men ogsaa her i Siælland, vidner visse Slags Torv, ved den udbrændte Afke, om et rigt Indhold af Jern, og jeg har giennt en Torve-Afke, som er intet andet end *crocus martis*: Den drages af Magneten, og kand tiene til rød Farve: Mosen hvor denne meget jernagtige Torv graves, skal være ved Lands-Byen Zerløv paa Fridrichsborgs Amt. Fra Stadel-Aae i Ribes-Stift, har en Ven sendt mig temmelig store Kloder af coaguleret, men ureen Myre-Jern, som der findes baade i Vandene og paa Marken liggende adspredte, ligesom store sorte Steene: de ere til Ansæende noget nær som de Jernsinner, Smedden udrenser af sin Esse, dog ikke saa gandske poreuse. Der i Egnen bruges de i Steden for Kampe-Steen, ikke heller due de til andet i en Provins, hvor Brændsel er alt for dyre til Smeltning. Denne skal midt i Jylland have fordervet de beste Skove, hvilket bevidnes ikke allene ved Sandsagn, men ogsaa ved Levningerne af hine gamle Mas-Dvne (*).

Jern.

For dum
smeltet her
til Lands.

P p 3

Jeg

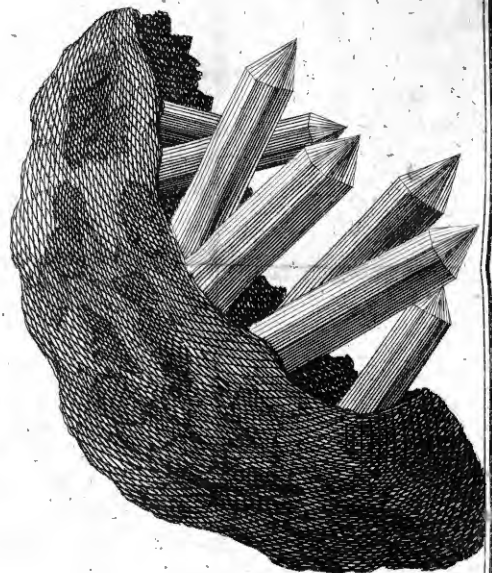
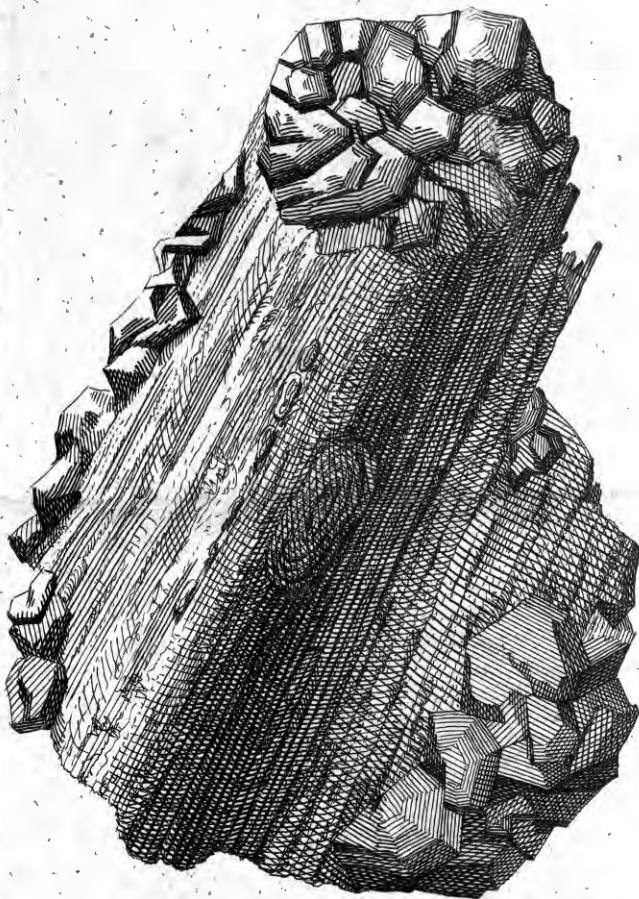
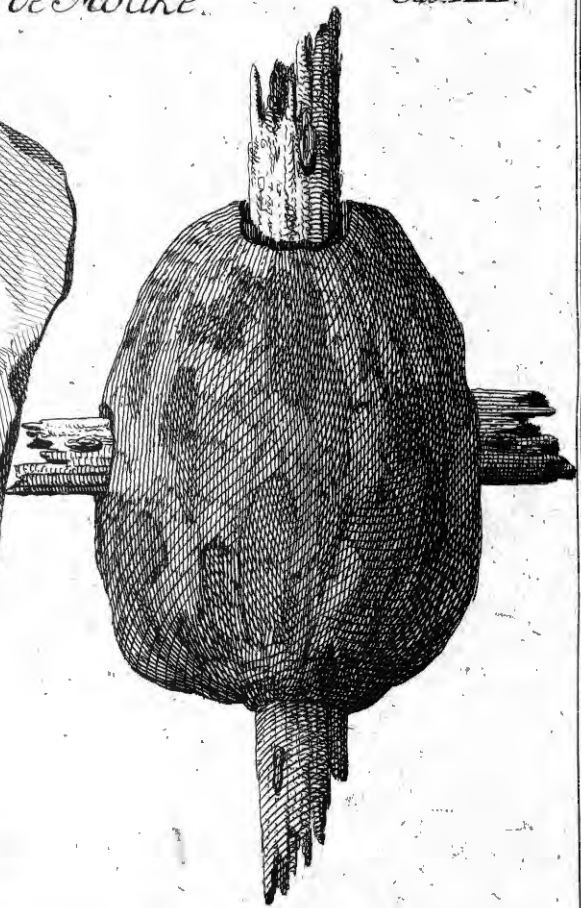
(*) Til nogle jydskes Sloves Ruin, have ogsaa Glas-Pustrier i fordum Tid hiulpet meget. S. Ex. Udi Tem Sogn under Silkeborg Amt, staae endnu gamle Mure

Jeg vil slutte dette Capitel med den Efterretning, som Hr. J. LANGEBECK i ofte anførte Anledning til de Norske Bergverkers Historie. *Act. Societat. Hafn. Tom. VII. p. 454.* seqv. haver indhentet fra Hr. Apotheker STEUBEN, saa og samme Hr. Archivarii Historiske Anmærkninger over en Deel af de jydskke Bonders Land-Gilde, givne i Jern-Kloder: Ordene ere følgende: "Efter Lofte giver jeg mig den Ære, at tilsende dem den Efterretning, angaaende de mig bekiendte Mineraliske Ting, som iblant andre findes i Jylland. I Bierre-Zerred ved Søe-Ranten paa Bisrns-Knude er en stor Deel Vitriol og Alun-Erz, som bestaaer i en sort feed leeragtig Jord, af hvilken jeg Anno 1752. fik ungefær en 6 Skiepper at undersøge, og bekom af samme Quantum hen ved 13 Pund Vitriol. Solutionen blev forrettet i et Træ-Kar, men Indkaagningen skeede i et stort Jern-Kar, hvor der da paa Bunden præcipiterede sig en $5\frac{1}{2}$ Lod fint Kaaber. Jeg har siden ikke havt Lejlighed videre at undersøge samme. Saa findes videre i samme Herred ved Rosenvold, paa begge Sider af Beyle-Fiord, af bemældte Erz, og ved Fridericia iligemaade, hvor der og nu bliver anlagt et Vitriol og Alun-Verk. Paa alle disse Stæder findes en stor Deel Svovel-Kies, og Jorden er beblandet med Glimmer eller Mariens-Glas. Af Jern-Erz findes og næsten overalt en stor Deel. Herr Cancellie-Raad Hofman og jeg blev i næstafvigte Aar beordret at eftersee og undersøge de ode Heeder der i Landet, og kom paa samme Tour til Brods Sogn, og i Brods-Bye, som ligger i Heede-Eggen, hvor vi holdte os lidet op, blev jeg ved et Bonde-Huus et stort Stykke

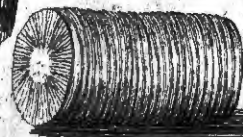
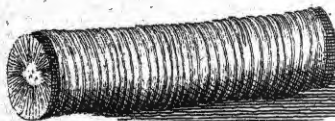
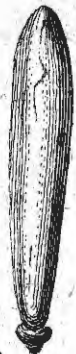
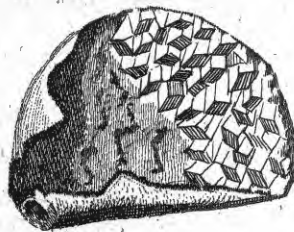
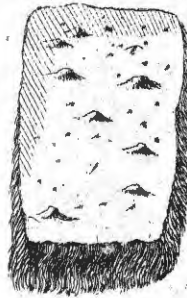
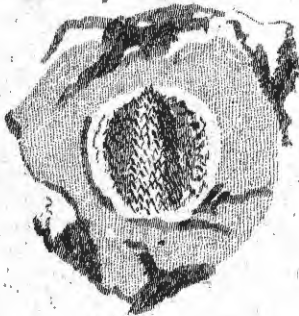
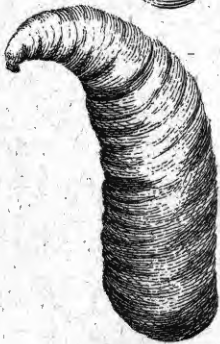
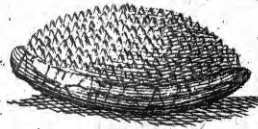
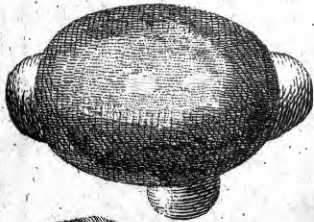
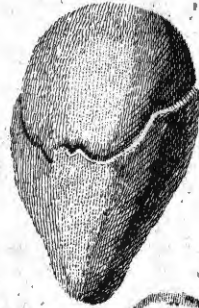
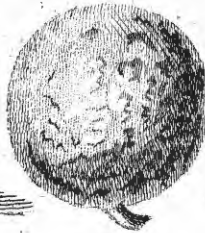
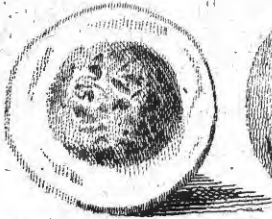
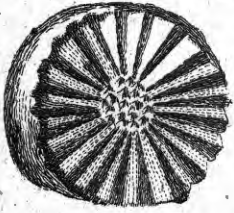
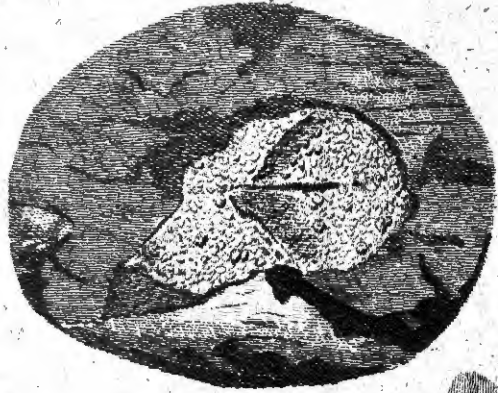
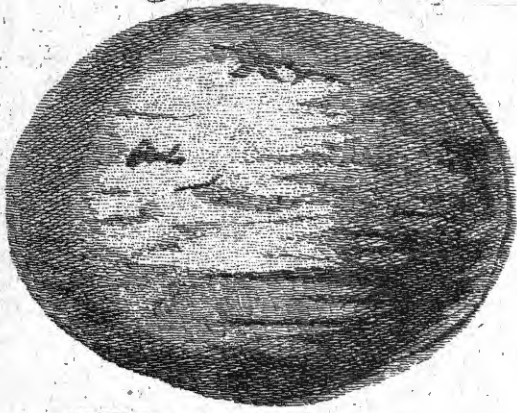
Jern

Alun og
Vitriol
med Kaaber.

Mure og Jld-Stæder, som Bønderne kalde Glas-Gonen, og i de derhos liggende Aste-Dynger, findes mange Glas-Klumper.

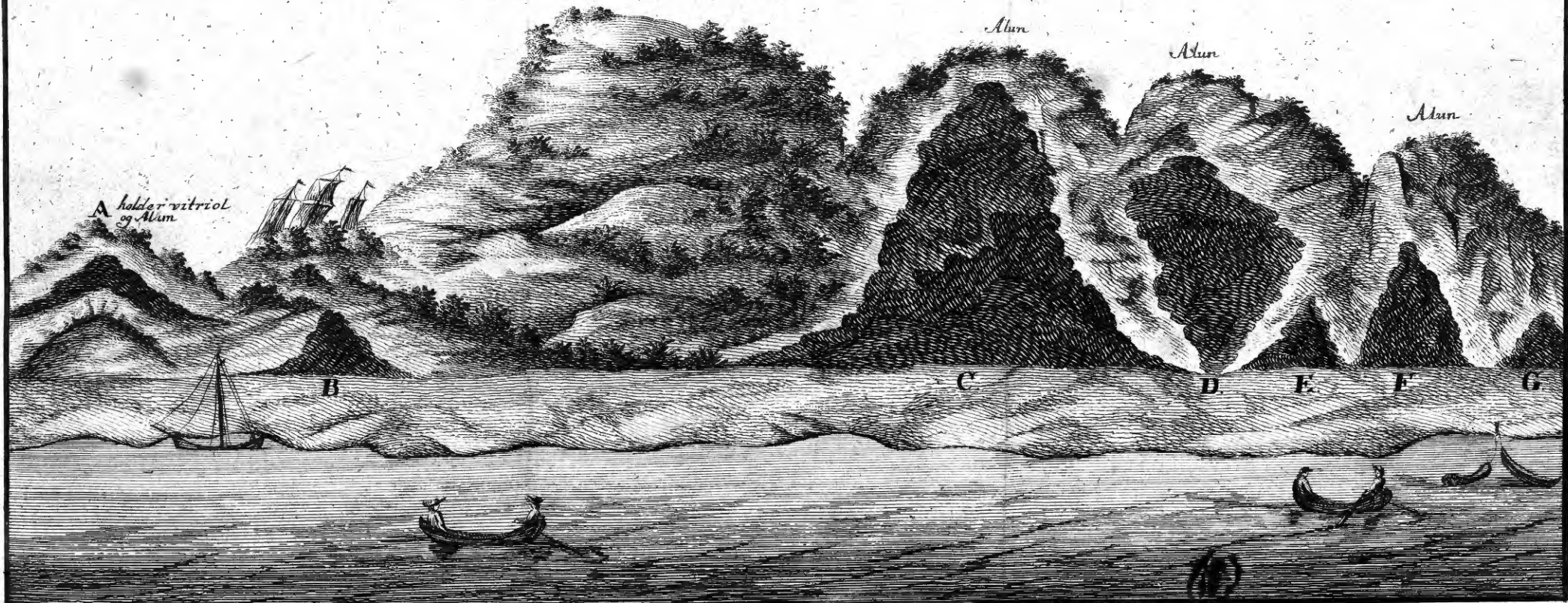

Situation ^{og} Prospect
 af
BIØRNS KNUDE

De liggerende Stæder viser den udi Backerne
 befindende Alum og vitriol Jord, nemlig
 A 2 alen høj B 3 alen høj C 12 alen høj
 D 10 alen høj E 3 alen høj F 6 alen høj
 G 2 alen høj

Jern-Erz vaer, som kunde ongefær veie 10 Lis pund; det saae ud som en Slakke paa den eene Side, men paa den anden jevnt og compact. Vi spurte Bønderne, hvor det var kommet fra, blev os af dem fortalt, at der paa deres Mark, hen imod en Søe, laae en stor Mængde af saadanne Slakker, smaa og store, hvor og dette Stykke var kommet fra, og deres Gamle havde fortalt, at der i forrige Tider skal have været en Smelte-Ovn, og de endnu kand see Stedet, hvor den har staaet. Den jernagtige Materie, hvoraf de i den Tid har betient sig, findes der overalt nok af, den ligger ongefær 1 à 2 Alen, somme Steder meere og mindre dybt i Jorden, ligesom en Skorpe, 1 Qvarter til $\frac{1}{2}$ Alen tyk (*). Af denne Materie fandt vi adskillige Stæder, hvor vi kom (**). Hvad de Farve-Jorder af Ocher og Brunrødt angaaer, som og har sin Oprindelse af Jern-Materien, har Hr. Inspecteur BIRCK vel givet den Efterretning om, hvor det er anlagt.

I Sjen ved Bildeshauge, findes der ligeledes en Mængde Svovel-Kiese. I ligemaade er paa Rastkenbergs Grund tet ved Nyborg imod Søen, et Sted, hvor der findes en stor Deel Sand, som skal holde Sølv og noget Guld i sig. Der findes Kiendetegn, at der tilforn er arbejdet der paa Stedet, med Smeltning og andet. Hvorfor

(*) Denne Jernholdende Materie, hvor den findes i Jorden, kalde Bønderne ål, og, naar den er til Hinder i deres Ployning, bruge de den Tale-Maade, at de ikke kand komme i Jorden for ål.

(**) Paa denne Rejse i Hende-Eggen, blev Hr. Steuben vaer en Dam, som laae høyt, men dog holdte Vandet vel, og det i den hedeste Sommer-Tid. Da han vilde vide og eftersøge Aarsagen dertil, fandt han, Bunden i Dammen at bestaae af denne haarde Jernbundne Jord.

for og den forrige Eyer af Rassenberg, Sal. Hr. Justice-Raad von der MAASE, har reserveret sig og sine Arvinger Rettigheden til denne Gulds- eller Sølv-Sand, i Fald at nogen engang vilde indfinde sig og optage dette Bærf med Fordeel.,,

Dette er alt, hvad jeg for denne Gang fandt tilmælde herom, skulde herefter noget mere opdages, og mig forekomme, som kunde være dem behageligt at ville vide, skal jeg vise, at jeg stedse er

Vaysenhuset d. 27 Febr. 1758.

V. STEUBEN.

Jern-Klo-
der gaves i
Landgilde.

Alt man ogsaa fordsaa paa sine Stæder i Jylland haver havt et Slags Jern-Avling, synes at kunde nogenledes vist sluttes af gamle Magekister, Skiode- og Fæste-Breve, hvorudi, iblant de Species, som Bonden skulde give til Land-Gilde, undertiden findes nævnedes saa og saa mange Jern-Kloder. Jeg vil her til Exempel anføre følgende Udtog (*). Christiern Stygge til Randerup fik Mage-Skifte af Kong Christian den tredie, og Eyendom paa noget Gods, først en Gaard i Middelfom Herred udi Binkel-Sogn udi Randerup, som Christen Stygge nu selv iboer. En Gaard i Liusgaard-Herred i Ring-Sogn og Bye. Derimod fik Kongelig Majestæt, først en Gaard i Henge-Sogn og Bye, Bertel Persen iboer, giver XX. Kloder Jern, 2 Mark Giesterie. En Gaard ibidem giver halft saa meget. Datum Odense, Løverdagen post Bartholomæi, Anno 1544. Ligeledes har Christoffer Gøye til Alvensberg, Bæbner, gjort Mage-Skifte med

Hoy-

(*) Af en Registrant i det Danske Cancellies Archiv.

Højnældte Kong CHRISTIAN III. hvorved han af Hands Majestæt fik trende Gaarde i Liusgaards Herred, den eene i Elsborg, den anden i Døssinge, den tredie i Siørsløf, og derforuden et Kronens Bol udi Siørsløf, som Lauritz Verfføn paaboer, skyller aarligen X. Kloder Jern, et Brendsvin, 12 Skilling Giesterie; og Kongen derimod bekom en hans Gaard udi Helstrup ic. Dat. Nyeborg d. 15 Junii 1558. (*) Men paa det ingen skal tænke, at denne Jern-Afgift allene har været brugelig i CHRISTIANI III. Tid, og ikke tilforn, kand jeg endnu med et meget ældre Document af 1503 godtgjøre, at man ogsaa i Kong Hanses Tid, paa sine Steder i Jylland har ydet Jern-Kloder i Land-Gilde. Samme, som er en Forskrivning af Biskop Niels Friis i Viborg, og ikkun gandske kort, vil jeg her helt indrykke:

Wii Niels Friis med Guds Naade Biscop vdi Wiburg, Giøre allæ witherligt, mett thette wort opnæ Bress, och wedherkendher ossis oc wore Esterkommer Biscop, aff witherligt Giældh skyldege at være thenne Bressviffere Niels Elementsson, eller hands Arffningæ VII. Lesther Ruff, two Lesther Malt, XII. Skippund Glesk, som gott er og swlitt giør, som Thames Jenson wdi Raas hassde lantt aff forscressne Niels Elementsson, och ther till fire oc sexsinthssvæ Orter Korn, Ruff, Byg oc Hawre, som Thomas Jenson war Niels Elementsson plictege
for

(*) Originalen giemmes i det Kongelige Archiv.

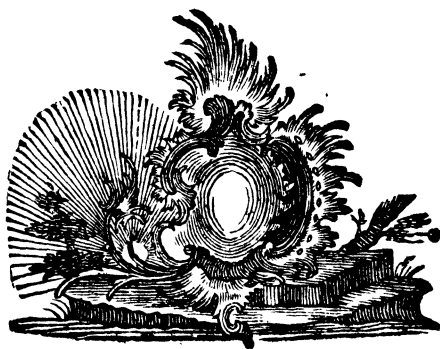
for Afgift og Landgilde af Gøtz i Lyffgordherrit, som Niels Elementsson hafde wdi Pautt af Thames Jensson, nittan oc tywe Setting Skipper Smør, og firetyssve Klodher Jern, hvilke forskreffne Ruff, Maltt, Fless, Korn, Smør, og Jern, wi beplichter og tilbindher offss eller wore Esterkomer Biscop at betale og fornyge forskreffne Niels Elementsson eller hans Arffuinge innen Twel nwo næstkommerdes wthen, allæ Gensegelsse, Hindher, eller Hesperedhe wdi nogher Made. De skal wii eller wore Esterkomer Biscop holde forskreffne Niels Elementsson eller hands Arffuinge thet wthen allæ Skade. Till Windiffbyrt trøcke wi wore Insegell nedhen paa thette Bress. Datum Anno Domini M. D. III. paa Vintsondag udi Wiburgh.

Foruden alt dette, er mig endnu i Archivet forekommen en Optegnelse, som ikke er meget yngre, og i det høyeste af Kong Christian den andens eller Friderik den førstes Tid, paa en Hob adskillige Bødder, som Zald-Slot forudm haver havt af uunderliggende Bødder-Gods, eller som Lænsmanden aarligen skulle udgiøre af sit Læn til Kongens Tieneste: Samme opregner alle de Species, som skulde ydes in natura, og hvor meget af hvert Slag, Rug, Malt, Havre, Smør, Høning, Svin, Faar og Lam, Væs, Høns, Skatte-Riør, Skov-Bogne, nye Bogne, Hiul, Gæsterie-Hæste, Landgilde-Penge, Værnings-Penge, Sagefald, Gaard-Fæstning, Oldengield, Tieneste med Hæste, og, foruden alle disse Sorter, Jern LXXXV Kloder. Saa vidt af bemældte Sted. Hvad jeg vil legge hertil, er dette, at Bekærværdige Hr. DAVID SCHYTTE saasom en Kiender af Erker

og

og andet til Chymien henhørende, siger at de Prover af dansk Myre-Jern som findes hos ham, ere rigere af Indhold end alt hvad han deraf har seet i sit Fæderne-Land Norge.

Paa Bornholms Nordre Side, særdeles ved Sammers-Zuus, Blye-Erk. fiendes nogen Anviisning til Blye-Erk, men ifkun oven i Jorden og Nyreviis, ligesom angeflogen, efter Berg-Folkenes Sprog. Herr Blyesfriver BIRCH beretter, at efter de giorte smaa Prover, holder denne Blye-Malm 30 p. Cent.

Det Siette Capitel.

Om Havet eller det salte Vand, som i Øster-
og Vester-Søen, omgiver de Danske Provinzter;
saa og om adskillige Danske Søe-Havne,
Fiorde og Vig.

Næst Dannemarks Luft og Grund i Almindelighed betragtet, følger det tredie Element, nemlig de Danske Vand, saa vidt samme kunde fortiene nogen noyere Eftertanke. Disse Vand ere nu enten det salte Hav-Vand uden omkring Landene, eller de indenlandste ferste Vand, i staaende Søer, Aær, Bekke og Kilder. Hvert Slags for sig vil man berøre, efter Evne og Fornødenhed.

Mange Øer
i Danne-
mark.

Land-Kortet viser, at Dannemark, allene ved Enden af Sønder-Jylland, er Landsfast med Tjndstland, følgelig bestaaer det, næst den Cimberiske Halv-Ø, som har Vand paa tre Sider, af nogle store og en Mængde smaa Øer eller Eylande, som Havet allevegne omgiver, og ved mangfoldige mellemlobende Sund, adskiller. Ja saa mange ere de mindre Øer og Holme, at man hidindtil ikke i nogen Lands-Beskrivelse, mindre paa noget Land-Kort, haver fundet deres fulde Tal og Navne. Ikke heller er man endnu gandske vist forsikret om, at slet ingen Holm eller liden Ø skulle være udeladt, endskiont man haver gjort sig al Umage for at finde og nævne dem alle, baade paa Kortene, og i det nærmeste faste Lands-Beskrivelse.

Imidlertid er det salte Vand, som adskiller og allevegne giennemskæ-
rer Dannemark, ikke eet men frende Slags af Navn, saa vel som af visse
Egenskaber, nemlig Øster- og Vester-Søen, samt midt imellem dem
begge, Kattegat. (*) Øster-Søen saa kaldet af sin Lægde mod Osten,
er næst Middelhavet, den største Sinus eller Havbugt i heele Verden.
Fra Vester-Søen af, bøyer den sig igiennem Kattegat, først fra Nor-
den mod Sønden, saa at den ved Øresund samt det større og mindre
Belt, giennemskærer alle danske Eylande, siden bøyer den sig fra Vø-
sten mod Osten paa et par hundrede Miile saaledes, at den mod Nor-
den adskiller baade Danmark og Sverrig fra Tydskland, Preussen,
Eurland og Lifland, strækkende sig, ved den Fjinniske Havbugt, op i

Øster-
Søen.

(*) Kattegat er ligesom en Forslue til Øster-Søen. Det strækker sig fra **Skag-**
gen til **Øresund**, midt imellem de Tydske og Svenske Ryster. Navnets
Oprindelse er nogen Tvivl underkastet, ikke for den sidste Stavelses Skyld,
som synes at være givet af plad Tydske eller Hollandske Sø-Folk, hvis hvilke
Gar betyder Bagdelen, ligesom de Ord **Fergat** og **Fregat** betyder Skif-
benes adskillige Bygning, særdeles i Bagflavnen. Men hvor af den første
Stavelse i Kattegats Navn skal udledes, er ikke let at sige med Visshed, helst
da **PRAUNII** Derivation fra det gamle tydske Folk **Katti**, som han overalt
vil finde, fortæner ikke mindste Bisald, i Mangel af Historiske Grunde.
Noget rimeligere synes **SPENERI** Mæning in *Nat. German. Libr. IV. cap. I.*
§. 2. om en Oprindelse, tagen af det Navn **Cartris**, som fordum beteg-
nede **Jylland**, eller i det mindste **Vendsyssel** og **Skagen**. Anledningen gi-
ver **PLINIUS** in *Hist. Nat. Lib. IV. cap. XIII.* Promontorium Cimbrorum
excurrrens in maria longe, peninsulam efficit, quæ **CARTRIS** appella-
tur. De **Cimbrers** Forbjerg løber langt ud i Havet, og gjør en **Halv-**
Øe, som kaldes **Cartris**. Vel mueligt, at dets ældre Navn haver været
Carregat, og at, en Fortkastelse af det dobbelte **R**, som ikke er usæd-
vanlig, haver gjort det til **Kattegat**.

Rusland, og ved den Botniske Havbugt, imellem Sverrig og Finnland, op til det Svenske Lapland.

De Romere og Græker, som et par hundrede Aar, om ikke længere, for Christi Fødsel, havde nogen liden Kundskab om Øster-Soen, og handlede her hen for at finde Rav, hvilket de agtede meget dyrebart, kaldte dette Vand snart *Sinum codanum*, snart *Svevicum*, snart *Balticum*, snart uden Tilnavn, refertum *infulis* eller fuld af Øer; thi heele Scandinavia syntes dem enten een Øe, eller en Samling af Øer. Blant disse var den navnkundigste hos Latinerne *Balthia*, hvor af Grækerne, efter deres Maade, gjorde sig *Basilia*, hvilken af vore Antiquariis holdes for at være Sicæland. I hvor om Alting er, giver det Navn *Balthia*, saa vel som Dens Lægde tilkiende, at Øster-Soens gamle Navn var *Belt*, ligesom det endnu af Fransoserne kaldes *La Baltique*, endskiont *Beltet* nu omstunder forstaaes allene om Øster-Soens Udlob igiennem de danske Eyslande til *Rattegat* og *Vester-Havet*. **POMPONIUS MELA** er blandt de Gamle, den som tydeligst beskriver *Beltets* Løb igiennem *Derne*, paa hvilke de *Cimbrier* og *Teutoner* boede (*): Dog nævner han ikke *Belt* eller *Balthia*, saasom **PLINIUS** gjør, hvil-

Beltet
eller Mare
Balticum.

(*) *Super Albim codanus ingens sinus, magnis parvisque infulis refertus. Hac re mare, quod gremio litorum accipitur, nusquam late patet, nec usquam mari simile, verum aquis passim interfluentibus ac sæpe transgressis, vagum atque diffusum facie amnium spargitur, qua litora attingit: ripis contentum insularum non longe distantibus, & ubique penitentandem, ut angustum & par freto, curvansque subinde se longo supercilio, inflexum est. In eo sunt Cimbri & Teutoni, ultra ultimi Germaniæ Hermiones.* **POMPON, MELA** de *Situ orbis* Lib. III. cap. III. p. 251.

En taler om mange Der uden Navn, men een stor ved Navn Balthia paa hin Side Scytien, hvor Timæus berettede, at der skulde findes Nav. Denne skulde kun ligge een, men efter Xenophontis Lampasceni Ord, tre Dages Sejlads fra Scytien, og være meget stor, dog en anden ved Navn Scandinavia, allernavnfundigst og størst (*).

Baltia, Balticum mare og Belt er altsaa et ældgammelt Navn, men at det, efter ZEILERI, CLUVERII og andre nyeres Meening, skulde betyde et Belte eller Rille-Baand (cingulum Baltheum) fordi det indslutter og omgiorder de mange Der, er en i de nyere Tider selvgiort Gikning, skönt endda ikke slet saa tvungen, som naar J. C. BECHMANN udsøger Navnet af det tydske Ord Gewalt, meenende det betyder de Mægtiges Hav (**). Den almindelige Meening, som og A. HVITFELD Tom. I. p. 8. antager, er denne, at Belt eller Bælt er kaldet af den navnfundige Helt Balder, som tillige med sin Broder Boe, siges at have været Othins Søn og begravet i den tvækløstede Balders-Sø, ved Lande-Veyen imellem Kiøbenhavn og Roeskild, ligesom Balders-Brønd, ikke langt dervfra og Landsbyen Balderup, hvor han maaskee har haft sin

Navnets
Op-
delse.

(*) *Infula complures sine nominibus, eo situ traduntur, ex quibus ante Scytiam, quæ appellatur Baltia, abesse à Scytia Diei cursu, in quam veris tempore, fluctibus electrum ejiciatur, Timæus prodit. - - Xenophon Lampascenus, à litore scytarum NB. tridui navigatione, infulam esse immensæ magnitudinis, Baltiam tradit. Eandem Pytheas *Bastiam* nominat. . . Mons immensus, nec Riphæis jugis minor, immanem ad *Cimbrorum* promontorium usque, efficit sinum, qui codanus vocatur, refertus infulis, quarum clarissima Scandinavie. PLIN. Lib. IV. c. XIII.*

(**) *Nomen habet à veteri titulo germanico, quo Procæres *Balthos* vocarunt, die Gewaltigen, unde mare Balticum, das Meer der Gewaltigen: *Histor. orbis Terrar. Cap. III. §. VIII. p. 29.**

sin Hofdings Borg, efter ham skal være kaldet, ey at tale om den gammel-dags Borne-Vecg, i hvilken man sang eller raabte: Balder Rune, disse Bune &c.

Om Øster-Soen er lige saa gammel som Verden, om den efter THOM. BURNETS *Theorie*, haver taget sin Begyndelse ved Syndflodens Overskyllelse, eller om en endnu sildigere Flod, være sig Ogygis, Deucalions, eller den navnkundige Cimbriske Oversvømmelse, som ikke længe før Christi Fødsel, udjog Dannemarks ældste Indbyggere, under de Cimbrers og Teutoners Navn til Italien, haver gjort denne Indhuling i det faste Land; ligesom de Græske Skribentere, efter nogle Ægyptiske Præsters Sandsagn, foregive at Archipelagus og det Middellandske Hav, ja den heele Atlantiske Søe, skulle have sin Oprindelse af saadan en særdeles Oversvømmelse, hvilken havde efterladt Vand paa det tørre, men gjort meget tørt Land til en Hav-Bund, det er saadanne Økninger, hvis Stadfæstelse saa lidet som deres Modsigelse, kand kaldes nok som grundet. De som ere af den Meening, hvad Øster-Soen angaaer, kunde imidlertid til noget, skiont ifkuns lidet Medhold, beraabe sig derpaa, at Grundene i Øster-Soen ligge langt høiere, end uden for i det store Hav, hvor en Dybhed af 80 til 100 Faune er ikke rarere, end her en Dybhed paa 15 til 20 Faune, og paa mange Steder findes ikke halv saa meget Vand.

Grunden
ikke ret dyb
i Østersøen.

Af denne Aarsag renser sig vel ogsaa en anden fiendelig Forskiel imellem Øster- og Vester-Soens Bande, nemlig denne, at da i den sidste sees Vand-Bølger saa hule og høie, som maadelige Bierge, fordi Vandet der drives i større Mængde og opvæltet af en dybere Grund, saa

Bølgerne
mindre.

faa falde Øster-Søens Bølger langt mindre og med en fortere Søegang, skiont de paa en høyere Grund, baade bruse og støde stærk nok.

Den tredie Forskiel imellem disse tvende Slags Søe-Bande, er **Ebbe og Flod**, som paa Jyllands vester Side stiger og falder gemeenlig 6 til 7 Fod, men i Øster-Søen aldeles ikke fornemmes, saa snart man har passeret Belt eller Øresund. Paa Jyllands øster Side i Kattegat, er endnu noget skiont, lidet Spoer eller Levning der af, særdeles i fuld Maane og nye Maane, eller naar Maanen er lige over, eller lige under os: Men ved Siælands og Fyens søndre Side, fornemmes ingen Ebbe eller Flod. Aarsagen til denne Forskiel er uden Tvivl, at den Strøm, som ved Maanens foranderlige Tryk paa vor Luft-Kreds, og atter ved den sidste Tryk paa Bandets Overflade, sættes i Bevægelse, kiendeligen kommer fra det vide Atlantiske Hav, og tager sit Løb igiennem Canalen, hvor det snevre Sund opløster den allerhøjest. Siden bliver den mindre kiendelig, efter Proportion af det videre Rum, som findes imellem Jylland og Engelland, indtil den omsider taber sig efter Haanden gandske i Nord-Søen. Men førend Strømmen naaer Jyllands Spidse, og begynder at bøye sig meere mod Østen, (hvilket mærkes ved det Forbjerg Holme i Thy, 4 Miile Norden for Vesterwiig) da er dens største Kraft allerede brudt og svækket saaledes, at det paa høyre Haand liggende Kattegat, faare lidet føler til den forbigarende Strøms Tryk, og da dette lidet skal trykke tilbage fra Norden mod Sønden; saa horer Kraften gandske op, førend den naaer Øster-Søens Bande (*).

Endnu

Ebbe og
Flod ikke i
Øster-
Søen.

(*) Noget underligt angaaende **Ebbe og Flod**, paa Sønder-Jyllands vester Side, beretter **PETRUS SAXIUS**, efter eget Øyefyn og Erfaring, nemlig

Bandet
mindre
Salt.

Endnu den fjerde naturlige Forffiel, som adskiller Øster- og Vester-Søens Vand, bestaaer deri, at da dette sidste paa Jyllands vester Kyste er temmelig salt, saa at atten Tønder Tang-Aske kunde holde en Tønde temmelig got Salt; saa er derimod Øster-Søens Vand, saa got som sødt, eller dog som Brak-Vand at regne, særdeles naar Vind og Strøm i nogle Dage have faldet ud ad til Kattegat, da de ferske Floders og Aaers indflydende Bande beholde mere Overhaand, og betage dette Vand saa meget af sin Saltthed, at man, i Nods Fald, kand bruge det til Mad, ja, efter Nogles Meening, end ogsaa til Drikke, endstønt den Bituminøse Beesfthed, som følger alt Søe-Vand, dog synes at ville giøre den Drif lige saa ubehagelig for Munden,

En for-
underlig
Sag paa
Nords-
strand.

dette, at ved Amsing paa Nordstrand, følger Ebbe og Flod hinanden Bøxel-viis saaledes: Naar paa den eene Side er Ebbe eller faldende Vand, da er lige over for paa den anden Side, Flod eller stigende Vand, en Ting, som ellers ikke vides Mage til. Ordene ere disse: Prope Amsing insignis est repugnantia accessus & recessus maris; succedit enim vice perperua, hic fluxus, ibi refluxui, & ibi refluxus hic fluxui, argumento non obscuro, quod terra hic olim cohæserit continenti, & quamvis jam mare in unum coaluit, & totum hunc tractum circumfluit, antiquum tamen & naturalem in ipsa creatione à Deo ipsi inditum cursum non mutat, cujus rei ipsemet testis sum, qui anno abhinc vigesimo, hujus maris iras expertus fuerim: Haud scio an in oceano, qui totam hanc mundi machinam ambit, ejusmodi exemplum reperiatur. PET. SAXIUS *de Rebus Frisorum septentrional apud WESTPHAL. in monument. Cimbror ineditis.* Tom. I. p. 1370. Den Sag for-
tiente nøyere at undersøges; thi da Bandets Lyngde idelig holder det i allernøveste Jevnvegt, sees ey, hvorledes den omtalte cursus naturalis à Deo in creatione indicus, her kand sages til Grund, uden at statuere et vedvarende Mirakel.

den, som usund for Maven. Doct. J. C. LANGE, som ved sin Aar 1756 udgivne Undersøgelse af vore Danske Vande, særdeles i Kiøbenhavns Egn, haver gjort sig vel fortient af Dannemarks Natur-Historie, stadfæster p. 97. Den mindre Salthed af Øster-Søens Vand, med disse Ord: „Strand-Vandet, saaledes som det er blevet taget i September Maaned, af Stranden uden for den Kongelig Goldbod, indeholder noget nær den hundrede Deel fremmet Materie i sig, det er, „fire Pund af samme Vand, lader, efter at Fugtigheden er afdunstet, „sem Quintin efter medicinff Begt, af vel tørret Salt blive tilbage, „hvilket seer noget graaeagtig ud, men naar det igien bliver opløst i „reent Vand, bliver der noget lidet af den graaeagtige Sliim tilbage, „og man bekommer, samme Begt, nemlig syv Gran temmelig hvidt „storforkornet Salt igien. (Sal marin. med. cubis) Siden siger han p. 119. „Naar der er 10 Gran Salt i et Pund Vand, saa kand det vel drifkes, og man kand neppe smage det: men det stiller dog ikke alt for vel „Tørsten, (*).

Bed at gjøre Forskiel paa Øster- og Vester-Søens Vande, er allerede sagt det mærkværdigste, som vides om begge Slags: dog maa jeg endnu melde noget om begges Udskillighed, i henseende til deres Virkning paa næstliggende Landstrækninger og Strand-Bredder. Her er det u-nægteligt, at Vester-Havet æder om sig og formindsker Landet, særdeles hvor Strand-Bredden er allerstenlest, og har de høieste Banker,

Vester-Søen fører tørre noget af Landet.

R r 2

som

(*) Det synes rimeligt, at en langt mindre Salthed i Østersøens Vand, maa komme Skibene til at synke en deel dybere ned, folgeligen forarsage nogen Forskiel i Seyladsen, hvilket overlades vore Søfarendes nyere Undersøgelse ved Forsærenhed.

som efter haanden undermineres og udfalde; men derimod setter Øster-
Søen og Kattegat ideligen noget til, og forøger Strand-Bredden, hvor
Landet er flad og nedrig, ved at skille idelig meere og meere Sand til
Landet, som med Tiden sanke en grøn Overflødning, men er i Grun-
den en Strand-Bredde.

Om denne Sag haver jeg allerede ytret mine Tanker paa et an-
det Sted, nemlig i den Afhandling om Verdens Nyhed cap. 5. p.
98. saaledes: „Hos os selv sees Exempel paa det samme. Mod Vester-
„Havet taber Jylland formodentlig efter haanden, noget lidet af sin
„gamle Strand-Bredde paa de Stæder, hvor det ikke, ligesom Hol-
„land, beffiermes af sine Sand-Dyner eller Klitter. Særdeles er dette
„kiendeligt i Baroniet Ryssesteen, hvor det navnkundige Borbjerg,
„som synes at have tabt sin eene halve Deel, endnu ofte taber meget,
„naar Vandet staaer høyt op, løsner Jorden, og bereder den til at
„falde ud. Derimod gjør Havet paa Jyllands Øster-Side, rigelig
„Bederlag og forøger Landet med en bredere Strand-Bredde, hvilket
„omfider sanke Grønsvær og omstiftes til frugtbart Land, men saadant
„Land, som paa sine i nogle Miles Længde, gandske parallel-lobende
„Kvæder, saa vel som paa de deri fundne mangfoldige Østers-Skaller,
„Kav-Stykker og andre Ting, kiendelig nok sees, at have fordum væ-
„ret Havets Bund, men findes nu en halv Miil eller længere derfra,
„længe siden besatte med Bønder-Gaarde, dog eeneste Gaarde, og
„sielden samlede Landsbyer, efterdi Tilbygningen er skeet efter Haan-
„den. Saaledes har jeg befunden den Strækning af nogle Miile i
„Længden, og en halv Miil til tre Fierding Ben i Bredden, imellem Skagen
„og Stadstrand, en Bye, som bærer Navn af den flade og forladte
„Strand.

Østerseen
forøger det
paa nogle
Stæder.

„Strand. Om dette flade og jevne Land, vil jeg anføre Hr. TH. TOD-
 „BERG, Præst i Ellinge, hans Ord til mig i et Brev af 12 Septembr.
 „1754.

„Af Sand:Kvælerne, siger han, som nu udgiøre vore bedste og frugt-
 „bareste Marker; af Margræsset, som der groer og fedder Creaturene
 „meget vel; af Rav, Østers:Skaller og andre Havet tilhørende Ting,
 „som her findes, er det Sole:klart, at paa vort Sted, i fordum Tid
 „har været det aabne Hav, hvilket siges at have gaaet Øster paa mod
 „Møgelbierg:Zavn, en Mose, i hvilken man ogsaa har fundet
 „Skibs:Ankere. Ja hvad meere er, her i Sognet findes mange Mænd,
 „som paa mit Spørsmaal om den Sag, forsikre, at i deres Leve-
 „Tid, har Havet viget over 30 eller 40 Faune tilbage, saa at, inden
 „for den saa kaldte Brede:Steen, hvilken man nu fandt gaae tørskoet
 „omkring, har man endogsaa for en halv Snees Aar siden, pleyet at
 „drage mange Læs Fisk, med Heste:Baad.„ Saa vidt Herr TOD-
 BERG.

Just dette, at Øster: Søens Vand forhøyer Sand:Grundene
 paa de allerfleeste Stæder, helst hvor Strand:Bredden ikke er høy og
 stejl, (thi der er Vandet uden for ogsaa dybere og Strømmen skierer
 skarper:) men hvor den er flad og nedrig, dette, siger jeg, har ingen god
 Virkning i Henseende til Zavne og Siorder, som stoppes der ved,
 og i mange danske Byer, maa kaaste anseelige Penge, naar de ved Mud-
 der:Pramme, skulle sættes i Stand eller naae deres fornødne Dybhed,
 i hvis Mangel, Skibene maa blive liggende længere uden for, og Bah-
 rene prammes ind. Her over høres hart ad allevegne mange betydeli-
 ge Klagemaal. Dernæst hindres ogsaa herved Fiskeriet paa en Deel

Fiskeriet
 til Hinder.

Stæder, i det at visse Fisk, særdeles Sild og Torsk, som ville have dybere Vand end Skynder, Al og deslige, ikke komme Landet nu saa nær, som tilforn, efter gamle Bønders Sigende, hvor over de maa søges længere ud til Havs, og det er ikke altid Bøndens Leylighed, saa han derover mindre driver den Næring, end ellers skeede. Paa nogle Stæder, saasom ved Gedstøer under Falster, vore Sand-Kæolerne saa høye, at adskillig Fisk, som tilforn gif ind i Fjorde og Biger, hvor den var let at fange, forbydes nu Indgangen. Med Laxen skeer det samme.

Et Kirke-
Sogn
borttaget af
Vester-
Havet.

Angaaende Vester Havets stridige Virkning paa Jyllands vester Kant, da har jeg allerede sagt, at den paa nogle Stæder er meget fiendelig, særdeles giælder dette om Agers-Sogn, under Vesterwiig-Stamhuus, hvor den tilforn dyrkede Mark saaledes er bortskyllet og oversvømmet, at Bønderne ikke meere drive den Næring, men leve allene af Fiskerie, som der falder i Overflodighed. Den Formodning, at de flakke Grunde, som ligge næst uden for, og strække sig vidt ud, i ældgamle Tider have været tørt Land, og havt store Ege-Skove, stadfæstes derved, at endnu undertiden opskylles de største Ege-Stammer og Rodder, som bemeldte Gaards Eyer, Hr. Oberst-Lieutenant MOLLERUP har sagt mig, med Tillæg, at Smiddene fandt dem friske og gode nok til at fæste deres Ambolter paa (*).

Trende

(*) Endnu større Tegns til, at Jylland i de ældste Tider, maaskee for den Cimberiske Vand-Flod, haver tabt en stor Landstrækning, som nu skules med Vand, anfører Hr. Justice Raad ANCHERSEN, i sin *Vallis Hertha Des & Orig. Dan*, p. 232. saaledes: Magna inundationis olim facta, terræ ingentis, fluctibus hausta, maximum documentum hoc habeo: Qvod

Trende Zoved-Revler eller langs Landet løbende Sand-Banker, befæste Jyllands vester Side, saa at den er sikker og utilgængelig nok for al fiendtlig Overfald. Den nærmeste Revle ligger et par hundrede Alne fra Landet: den anden lidt længere ud, og den tredie en god tierding Bøys. Paa disse er undertiden slet intet Vand, men gemeentlig 5 à 6 Fod. Midt imellem dem, kand findes 40 à 60 Fod Vand, naar Bølgerne, ved en Vest, Nordvest eller Sydvestlig Vind, med Magt drives derind, og kommer af den aabne Søe fra de Britanniske Ryster, rullende hen over disse Revler. Da styrtes de ved den foresundne Modstand, med saadan heftig Fart ned i Revlernes mellemlobende Huler, og reyse sig ved samme Tryk op igien deraf, med saadanne skummende Brændinger eller brusende Bølger, at hvilket Skib, som drives derind, staaer høieste Fare for at sonderflaaes. Dog skeer det undertiden,

at

Sand-
Revlerne
paa Jyl-
lands Ve-
stre Side.

Quod in brevibus majoribus, nobis det store jydffe Rio, à *Bouberga* ad *Hanklint* late ultra XX. milliarium germanicorum longitudinem, in mare germanicum procurrentibus, inde in arctum, semitæ instar, de *kiramen* Nautis, supra Scotiam, ad scopulum usqve infamen *Rokoll*, coëuntibus, radices arborum lapideæ, vel ut dicimus, petrofactæ, Anchorariis & retibus, hodieqve fundo extrahantur, testes foli merfi certissimæ. Velbemældte Autor meener ogsaa paa et andet Sted, nemlig p. 208. at Jndbyggerne af den Egn formodentlig have været de navnkundige *Chauci*, hvilke *PTOLOMÆUS* regner blant Jyllands Beboere: item, at det *Binavn Haugasser*, som endnu tillegges Fiskerne i *Harsyssel*, kunde have sin Oprindelse her af: *Conjectura probabili & audienda certe, si non auscultanda: robustos & induratos sole, frigore atqve labore, maris germanici accolæ, supra isthmum Harboe: Ver dictum, nostris Havgasser, solas hodie chaucici nominis in Chersoneso nostra reliquias; quasi Hav. Chancer appellatos auguror.*

at et Skib sættes over den første Keule, og om Skipperen er vel kyndig, kand slippe strax ud igien ved Drag: Suen, eller den tilbagedrivende Søe-Gang: Men kommer det ind over den anden Keule, da er ingen Redning. End ogsaa de største Cachelotter eller andre Hvalsfisk, maa der lade Livet, og blive Strand-Sidderne til Bytte. Skønt nu disse mægtige Styrtinger ofte flytte Sandet i Keulerne, og sette det nærmere ind mod Landet, saa forøges dette dog ey derved; thi den saa kaldete Dragsue, eller det tilbagefaldende Vand, trekker i sit Fald, vel saa meget med sig, cengang, som det en anden Gang kand have indført.

Ikke desto mindre lider denne Regel ogsaa sin Undtagelse, særdeles paa de flade og jevne Marschlandes vidt udløbende Forgrunde, som kaldes Galliger, det er aabne eller endnu ikke inddigede Eylande, hvilke, fra Aar til Aar, kiendeligen forhøyes og i Kanterne udvides, allene ved den saa kaldte Schlik, som i Ebbens Tid synker og setter sig til Bonds. Naar saadanne Galliger omsider sankes og kunde rekke til sammen, saa og i nogle Aar have henlagt, ligesom for at modnes, da omgives de med Marsch-Diger, føyes til det faste Land, og kaldes Koge, saasom Kleyseer-Kog, Christian Albrechts-Kog, Nien-Kog og flere deslige, hvis yderste Dæmninger, saasom Formure, tiene de indenlandske gamle Dæmninger til større Sikkerhed. De falde meget kostbare, men betale sig rigeligen, formedelst den nye meget fede Grunds overflødige Afgrøde.

Smidlertid er det forunderligt, og tiener til Beviis paa, at denne Vesterlandske Strand-Bredde, fra utænkelige Tider af, maa have været mange os ubekiendte Revolutioner underkastet, dette, siger jeg, be-

Nyt Land
inddiges
fra Havet.

vises

vises deraf, at naar man graver i bemældte Schiit, 2 à 3 Alne dybt, da findes en ordentlig Tørv- eller Mose-Grund, fuld af Salt-Partikler, om hvis Brug til Salt-Syderie, er meldet noget i Foregaaende. Uteer under denne Tørv-Grund, findes den ordentlige Strand-Bredde med hvid Sand og smaa Steene, som sædvanligt. Her spørges billigen, hvor denne Tørv-Grund er kommen fra, naar man ellers agter paa Tørvens sædvanlige Avling i stillestaaende ferske Bunde. Mig synes, det vidner om Landets forrige Højde, helst i Betragtning af det, som den nyeligen citerede PETR. SAXE in *Rebus Frisiorum septentr.* beretter om Lyng-Moser, som findes omkring Nordstrand, halv over Vandet, saa at deri end ogsaa findes det reeneeste Vand og gode Fisk, Lyng-Moser i Havet. efterdi Hav-Bandet aldrig tilfulde overstiger disse Lyng-Moser (*). At
Det

(*) Ibidem (paa Nordstrand) ericetum quoddam palustre, fungosum salum & terra viscosa, ex qua glebæ effodiuntur, quæ ad solem desicata, usum lignorum, ad ignis fomentum, incolis suppeditant, & ita editum est, ut nunquam in totum, oceano fuerit obnoxium. In summitate habet septem flumina, quorum aliquot purissima aqua abundant, & varia genera prægrandium piscium producant. Haud falsum est, si dixeris ejusmodi loca in generali diluvio fuisse excavata. Effectum igitur & vim diluvii ista loca nobis declarant, indigenæ vocant hæc loca *Döbel* Unde verò terrea illa moles sit deportata, juxta cum ignarissimis, scio. CORNELIUS à KRMPIS illam ex Norwegia, MATTH. BOETHIUS illam ex Islandia, tempore diluvii adductam, sive postea ex congeffis arborum truncis virgultorumque ramentis, ulva & alga generatam credit. . . . Observandum, quod omnes

Stor
Vandflod.

Det gamle Nord-Friesland nu omstunder knap seer sig selv liigt, vil jeg paa dette Sted iffuns kortelig erindre, og henvise Læseren til ANT. HEIMREICHS Chronike, særdeles angaaende den store Vandflod 1354, ellers kaldet den store *Mandrænke*, da 28 Lands-Byer og Staden *Veningstede*, tillige med nogle tusinde Mennsker og utallige Creaturer, omkomme ved *Vester-Havets* Indbrud, hvilken ikke fandt Modstand, da Vandet ikke var inddiget, om man ellers fandt troe. IVEN KNUSENS *Korte vertegnise &c.* hos Hr. WESTPHAL Tom. II. p. 1250, hvor det hedder: De wile to de Tidt keine Diken vornehmlich in diise Gegenden gewesen, sin alle Huser, de up den slichten Feld gestahn, weggedrewen.

Maale-
strom.

De saa kaldte *Maale-Strømme*, eller *vortices*, af hvilke findes under *Særoe* adskillige, og i *Tronhiems* Stifte en særdeles stor og vidt bekiendt, under Navn af *Moskøe-Strømmen*, vides ikke at falde i de Danske *Sar-Bande*, undtagen den saa kaldte *Maltqværn* ved *Nerøe*, paa *Bornholms* *Oster-Kant*. Der sees noget deslige, ikke daglig ved *Ebbe* og *Flod*, som ey fornemmes i *Oster-Søen*, men allene ved stærke nordlige *Vinde*, som inddrive Vandet paa de i en *Circel* staaende *Klipper* og *Skær*, imellem hvilke det med *Susen* og *Brusen* tager sin *Fart* og løber hastig omkring i den *Hvirvel*, hvilken *Indbyggerne* kalde *Maltqværnen*, fordi den ligner *Mølle-Stenens* hastige *Omløb*, og
anden

nes insulæ parvæ, quæ circumjacent Nordstrandia, & sunt quàm plurimæ, singulis momentis crescant & decrescant, ita ut hic etiam cernere liceat, quod non solum urbium & ædificiorum, sed & regionum & omnium rerum, sit vicissitudo, WESTPHAL, *Monument, Cimbr. inedita.* Tom. I. cap. III. p. 1370.

anden Bessaffenhed haver det ikke heller med de forbernelde store Maale-
Strømme. Magis vel minus non variat speciem.

Udi Bester-Havet haver den danske Søe-Kyste ikke mange trygge
og tilstrækkelig dybe Skibs-Havne. Lister-Dyb i Tønder-Amt er
den beste, men bruges ikke synderlig uden til Vinterleye, dog har den
Danske Orlogs-Flode undertiden opholdt sig der paa nogen Tid: Husum
haver en Havn for maadelige Skibe, ligesom Tønningen og Sride-
richs-Stad ved Eyderen, og Ribe ved Nips-Laens Udlob, hvilken i
fortrige Seculo tog mod de største Spanie-Fahrer, men nu er meget
forstoppet, saa Skibne maa ligge uden for, og deres Ladning opføres
med Pramme. Længere mod Nord findes paa den Side, ingen an-
den Havn end ved Zietting, hvor det saa kaldte Graadyb giver god
Indsegling til Udlobet af Barde-Lae, og beskiermes ved Fanø som lig-
ger uden for. Dernæst ved Ringkøbing, fra hvilke Stæder er nogen
Skibs-Fart til Hamborg, Holland og Norge, men dog befindes den
Ringkøbingske Havn farlig, formedelst sit lange og smale Indlob, fra
Nyemandsgab, tværs igiennem forbernelde Sand-Kevler, som stræk-
ke sig langs med Jyllands Bester-Kyste. Norden for Ringkøbing
indtil Skagen eller Jyllands Ende, er slet ingen Havn, og i dens
Mangel, maa de nærmeste Borgere saavelsom Landboer i Thy, Zan-
Serred og Vensyssel, betiene sig af saadanne fladbundede Sandku-
der eller Jagter, som de om Vinters-Tid, ved et Spil, kunde opvin-
de eller optreffe paa Strand-Bredde, og om Foraaret igjen udsætte
over Kevlerne.

Skibs-
havne i
Bester-
Søen.

I Kattegat.

Paa Norre- og Sønder-Jyllands Øster-Side ere en god Deel Havne, dog ikke alle saa gode som man ønskede dem. Ved Gladstrand falder, imellem Hirkholm og det faste Land, en temmelig god Havn, hvor de Skibe, som enten bie efter Vind, eller i Krigs-Tid efter Convoje, opholde sig i stor Mængde, ligesom Havnen ogsaa beskyttes ved et Søe-Castel: men for østlige Vinde er den ikke saa sikker, som behøvedes. Længer ned mod Sønden, møder først Søbye-Havn, som vel ved Omkostning kunde blive god, men er det ikke, uden for de mindste Fartøyer. Den store Liimfjords Indløb, som bedekkes ved Hals-Skæne, er i sin Abning noget vanskelig, formedelst adskillige Sand-Banker, imellem hvilke vises Bey ved flydende Sønder. Naar man kommer inden for, er Fjorden dyb nok forbi Staden Halsborg og Nibe, indtil Løgstør, hvor en Grund af Liim og Kalk-Steen gjør Seyladsen besværlig, end ogsaa for smaa Fartøyer, som der maa løsse og lade igien, naar Grundene ere passerte. Fra Liim-Fjorden, hvis Længde strækker sig 16½ Mil tværs igiennem Landet indtil Harbee-Øer, løbe adskillige smaa Arme ind i Viborg- og Nibe-Etist, men ere ikke navigable uden for smaa Jagter, saasom Salling-Sund, Visk Sund, Hvalp-Sund, Vill-Sund, Næs-Sund, Sæge-Sund og det, af Keyser Ottes Spyd, navnkundige Otte-Sund, forbi Skive til Ziirbek, Lemviig og Struer. At Liim-Fjorden i det elleste Seculo var aaben mod Vester-Havet, saa man derfra havde Udsejling til Engelland, bevidner SAXO Libr. XI. i Kong Canuti Sancti Historie (*).

Maria:

(*) Imperata classe, Lymivici maris oris advehitur, à quo brevissimus in oceanum transitus patet, quondam navigiis pervius, nunc verò, interjecta arenarum mole præclusus.

Mariager-Sjord, som gaaer forbi Byen af samme Navn, og til en anden liden Kjøbsted, kaldet Sobroe, er temmelig dyb og sikker. Randers Sjord, som følger dernæst, haver fordum været langt bedre end nu, da store Skibe ikke kunde komme op til Byen, formedelst den megen Mudder, som idelig neddrives ved Guden, hvilken Flod haver Vand nok til at give Communication langt længere op i Landet, men ved bemædte Mudder, saavelsom ved det uden fra indfarte Sand, kien- deligen tilstoppes. Fra Randers Sjord, haver fordum en mindre Sjord boyet sig ind til Clausholm, hvor Vandet nu er omskiftet til en Eng- Mose, og deri fundet Skibs-Ankere. Det samme er skeet ved Liis- bierg, en Miil Norden for Aarhus, og paa flere Stæder.

Bed den liden Kjøbsted Grinaae, meenes at være naturlig An- ledning til en meget god Havn, formedelst det indenlandske dybe Vands Udslob ved en maadelig Canal, og paa den sidste Oprenselse haver man ofte været betænkt, men ikke endnu fundet Lejlighed til at fuldføre sit Ferehavende. Ved Lbeltoft falder en temmelig god Havn, og endnu bedre stray ved, i Kallse-Sjord, hvor Aarhus-Borgere søge Vinterleje for deres største Skibe; thi ved Staden selv er kuns en aaben Rhed, og i den Aae, som flyder igiennem Byen, ikke Rum for mange Skibe tillige. Ved Zielm, Samsø og Endelave ere nogle 3 Bøtter. maadelige Havne, som dog ikke meget besøges. Horsens Sjord fal- der alt for breed og aaben, dertil ikke synderlig dyb. Derimod er i Veyle-Sjord, en dyb og sikker Havn. 3 Colding- og Saderslev- Sjorde ligesaa, skiont ikke saa dybt Vand for store Skibe, som ved Abentraae, hvor Havnen dog ogsaa efter Navnets Lydelse, er noget aaben,

aaben, særdeles for østlige Vinde. Tre Miile derfra, er een af de allerbedste Havne i heele Dannemark, nemlig det smalle og krumme Sund imellem Als og Sundevit, hvor de største Skibe finde god Sikkerhed ved Staden Sønderborg, og kunde have frit Udlob til begge Sider, saa de af ingen Vind indeluffes.

I Sønder- Jylland. Flensborg-Fiord er en meget god Havn og paa Siden af dens Indlob, ved Zolnæs-Serge, ligger Nybel-Nord, som lidet bruges, men er dyb og omgivet med høyt Land paa alle Sider. Slie-Strøm- men er, næst Liimfiorden, den Arm, som gaaer allerlængst ind i Landet, og haver fordm givet den, ved Enden liggende Stad Slesviig, Lejlighed til stor Søefart. Men i nogle Seculis haver Sliemynde været tilstop- pet ved store Steene, saa at ifkuns smaa Fartøyer kunde passere igien- nem (*). Derimod er Ekkenfjorden-Havn meget god, dyb og sikker.

I Syen. I Syen er det smalle Sund, som adskiller Taasing fra Svend- borg, og giver frit Udlob til begge Sider, een af de bedste Havne: dernæst Middelfart-Sund og Stege-Strand, som ved sin dybe Indbøvelse, giver Odensee nogen Lejlighed til Søe-Fart. Sliebs- Havnen ved Nyborg besyttes af det Forbjerg Knuds-Hoved, og er en god Havn. Ved Soborg, Affens og Kierteminde ere maadelige Havne. Den sidste var Lade-Plads for Odensee-Borgere, indtil de for hundrede Aars Tid siden, lærde at benytte sig bedre af Stege-Strand, og at spare den store Bognøye for deres Vahres Udfibelse.

I Siet

(*) At denne Forsiøppelse, ikke efter nogles Foregivende, er skeet af de Danske selv under Dronning Margrete, men af Hamburgerne, see Dänische Bibliothek, Tom. VI. p. 462.

I Sieland ere Havnene ved Præstøe, Kallundborg og Kor-
sør blandt de bedste, dernæst de ved Rjøge, Solbek og Friderichs-
sund i Jise-Siorden, hvis trende Arme bøye sig temmelig dybt ind i
Landet, og fordum vare dybere, særdeles den østlige Arm, som gav
Roeskild en florerende Søefart, ja gif vel en Miil længere op til den
gamle Konge-Boelig Leyre, hvilket sluttes blandt andet af SAX. GRAMM.
Beretning om adskillige fiendtlige Floder, som der ere ankomne. Men
frem for alle i Dannemark, og frem for de allerfleeste i Øster-Søen,
vides, at den Rjøbenhavnske bærer Pruisen: ligesom Navners Oprin-
delse og Stadens største Næring i de ældre Tider, derpaa er grundet.

I Siæ-
land.

Guldborg-Sund imellem Laaland og Falster giver god Ind-
seiling og Sikkerhed for Nyekjøbings Skibe. Ligeledes Grøn-
Sund imellem Falster og Møen, hvor den danske Flode fordum havde
en Sammel-Plads, særdeles i de Tider, da man gjorde saa got som
aarligen, Krigs-Tog paa Benden, men Skibene vare den Gang ikke
saa store og dybt stikkende som nu. Dog meenes Grønne-Sund endnu
at kunde tage mod store Skibe. Nakstov-Havn er temmelig god, dog
ikke saa dyb, som fordum, skjønt dens Vedligeholdelse haver kostet
mange Penge. I Siorden ved Vandholm er ogsaa en Havn og Lade-
Plads for dette Land.

I Laaland
og Falster.

Bornholm haver saa got som ingen Havn, hvorfor Skibene,
som der ville søge Lye og Læe under Landet, maa rette sig efter Vin-
den, og tillige vel vogte sig for de Sand- og Steen-Rexler, som paa de
allerfleeste Steder omgive denne Ø, og tiene den til en naturlig Be-
fæst-

Paa
Christians-
Øe.

fastning. Næst ved ligger Christians-Øe, en liden men dyb og sikker Havn, bestaaende af nogle med Søe-Batterier befæstede Klipper, midt i den aabne Søe. Egentligen er den anlagt til Tjeneste for de Kongelige Orlogs-Skibe, i uformodentlige Tilfælde. Hvad videre kunde være at mærke ved enhver af disse eller flere Havne, forekommer siden ved Stædernes særdeles Beskrivelse. I Almindelighed og paa de fleste Steder, høres ovenbemeldte Klagemaal over Havnenes merkelige Opfyldelse eller Tilstoppelse med Sand og Mudder, heldst der, hvor en stor Aae eller Elv haver sit Udlob. Paa saadanne Steder forhindres ogsaa i sær Laxe-Fangsten, da denne Fiske knap kand komme over Grundene, som tilforn blev erindret.

Det Syvende Capitel.

Om Dannemarks ferske Vand i Kilder, Brønde, Bække, Aær og Floder.

Om de ferske Vand, som næst de salte, komme i Betragtning, vides her ikke mange singularia eller særdeles rare og ubekjendte Ting at anføre, helst da man indtil denne Tid, ikke haver opdaget noget saadant mineralst Vand, som kunde henregnes til Sundheds Brønde. En Sag, som vel var at ønske, helst i Betragtning af Nationens nærværende Smag paa Selzer, Pyrmonts og flere Sundheds-
Kilder. slags medicinalst Vand, for hvilke aarligen udsendes anseelige Pengesummer til Tydskland. Da vi ogsaa i det foregaaende have seet, at den Danske Grund, paa adskillige Stæder, ikke er uden nogen Blanding af Vitriol, Alun, Svovel, Crocus Martis eller deslige Mineralier (*): Saa fandt Guds Forsyn vel have den følgende Alder forbeholden, at finde her til Lands, een eller anden saadan Sundheds Brønd, ligesom det i vore Tider har hendet sig, at Gienboerne ved Selsingsborg, have fundet en Brønd af det slags, som ogsaa af den nem flittig besøges, maafee med lige saa god Virkning, som hvis de reyste udenlands derefter.

Derfor det var Spørgsmaal om saadanne Brønde, som længe siden i Almuens Indbildning, have haft en slags Høragtelse frem for andre,

(*) Ved Jægerspris i Særdeleshed findes Vand, som er fuldt af Vitriol og Svovel. See Doct. J. C. LANGE, hans Lære om de naturlige Vand, i Fortalen p. 4. T t t

Mange
mens uvis-
se.

andre, og derover paa visse Narsens Eider, særdeles St. Hans Aften, besøges af heele Flokke i Hundrede Tal, deels allene til Forlystelse eller for Sælffabs Skyld og efter gammel Sædvane, men deels ogsaa af adskillige Patienter, som ofte foregive, der ved at være blevne hiulne fra een eller anden legemlig Svaghed, da kunde af det slags Sundheds Brønde, eller saa kaldte hellige Kilder, opregnes meere end eet hundrede Stykker, hvis Navne og undertiden lidt af deres Historie anføres i adskillige fra Provinzterne indhentede Beretninger. Men sandt at sige, da forekomme mig, om ikke alle, saa dog de allerfleeste, at have deres Rygte og Berømmelse for Sundheds Kraft, af den fra Pavedømmet nedstigende Overtroe, som Monkene i de Dage benyttede sig af, til at hendrage de Eenfoldige efter deres Sind, jeg meener, at tilskrive visse Helgens Dage, Stæder og Omstændigheder, en mirakelagtig eller dog usædvanlig og af Naturens Evne uventelig Kraft. Særdeles havde dette Sted, naar man ville stadfæste et foregivet Mirakel, en Helgens uskyldige Dod, en vis Kirkes eller Klosters Fortrin og deslige, da der strax opvældede en hellig Kilde, for Exempel, ved Hærsted her i Siæland, hvor Hertug Knud blev slagen af Prinds Magnus, eller ved Tiisvelde, hvor den i Sverrig martyriserte St. Zenæ Legem flød til Lands og blev begravet. Imidlertid er vel venteligt, at Monkene, som paa den Tid vare blandt de Klogeste i Landet, have hertil udfogt nogle saadanne Kilder, som virkelig havde det reene og sundeste, maafee ogsaa en liden Blanding af mineralst Vand. Ikke heller vil jeg paatage mig at negte alle de Helbredelser, som endnu foregives at stee, skient rarere, ved Brugen af deslige Kilde-Vand, være sig at Reisen, Indbildningen eller Haabet og Fortrolighed, haver gjort

giort lidet eller meget til deslige Patienters Helbredelse, foruden den Lægedom, som reent og godt, end sige mineralst Vand, virkelig maa have i visse Sygdomme. Om denne Materie, som dog er af nogen Vigtighed, veed jeg ikke at sige noget bedre, end det som allerede er sagt, af vores velfortiente Doct. J. C. LANGE, i hans nogle gange citerede Lære om de naturlige Vandc, og til en Prøve, vil jeg anføre hans Ord pag. 51. seqv. om den her i Egnen navnkundige St. Zelenæ Kilde, saaledes lydende:

St. Helene
Kilde,
f. Er.

„Denne Kilde ligger en Fierding Vey i Nord-Vest fra en Lands-
„bye, kaldet Eisville, ved Siden af Bierget hen mod Søen. Den
„har alt fra gammel Tid, forhvervet sit Navn af Sundheds Brønd,
„og er endnu i godt Rygte. Fra benævnte Landsbye løber der en Vey
„til Kilden, og naar man kommer halv Veyen, findes der en opka-
„stet Høy, omtrent en Allen i Høyden, sex Allen breed og syv Allen lang.
„Midt i Høyen siges den Hellige Zelene at være begravet, over hvis
„Grav ligge tvende store Kampesteene, og er ellers omringet med nogle
„Kors, som ere behængte med Klude og Lapper, ligesom og en Deel
„Krykker og Stave ligge ved denne Sted, til Kiendetegn, at mange
„Knyblinge ved Vandets lægende Kraft, her igien have fundet deres
„Helbred. Man regner denne Kildes Ælde fra omtalte Helenes Be-
„gravelses Tid. Fortællingen er: At Zelene førtes forbi Steden, hvor
„nu Kilden er, og hvor da en Deel af Bierget revnede, og da Liiget
„var nedsat i sit tillavede Hvilc-Sted, saa opvældede denne Kilde.

„Her troes, at dette Kilde-Vand paa St. Hans Dag har en
„særdeles Kraft, saa at de fleste Syge, der vil benytte sig af dette Vand,
„indfinde sig ved denne Tid, og med saa stor Begierlighed øse deraf, at

„det ikke ret hastig kand samle sig igien i Risten, der er bygt over Rilden.
 „Bandet bruge de saaledes: De drikke saa meget deraf, som dem sy-
 „nes tientligt, eller og at de toe de Steder og Ledemode paa Legemet, som
 „have nogen Mangel, og haste derpaa af al Magt til Zelenes Begra-
 „velses-Sted, som ligger en god spadser Gang derfra, hvor de legge
 „sig at sove, enten oven paa, eller ved Siden, og der forventede den Hel-
 „bred, de ønske sig. Slaaer det Feyl, igientages Curen nogle Dage
 „efter hinanden. Det skeede i September-Maaned, at jeg besøgte Kil-
 „den, og forefandt nogle Fiskere, af hvilke een paastoed, at kunde lug-
 „te Zelenes balsamerede Legeme, og spurte, om jeg ikke kunde lugte
 „det samme, men maatte tilstaae, jeg havde ikke saa stærk eller lykke-
 „lig en Lugt. Jeg kiender Borgere her i Kiøbenhavn, som forsikre,
 „at have befundet sig meget vel efter dette Band, og deri at have fun-
 „det Raad mod Lamhed, gamle Skader i Ledemodene, riven og gichti-
 „ske Tilfælde, Blods-Forstoppelser ic. som var lykket dem, uden at ha-
 „ve sovet paa Zelenes Grav, da de fra Rilden lige have søgt Lands-
 „Byen; hvilken Bevægelse hialp til Sæde og Sveed, saa at de be-
 „fandt sig meget vel derefter. Andre kiender jeg, som med samme
 „Svagheder ere komne tilbage, med hvilke de begave sig til Rilden,
 „uagtet, de have gjort Zelene Selskab, i at hvile ved hendes Sove-
 „Kammer; Blandt disse sidste veed jeg en Pige paa 15 Aar, som i den
 „eene Side var hentagen, og en anden, som havde Hævelse i Beenene.

„Det er noksom bekiendt, ligesom og mange Skrifter vidne om,
 „hvor tientligt et godt Band er, og hvad det kand formaae, naar det
 „bruges i rette Tiid og efter befundne Omstændigheder, saa og at en
 „rigtig Maade derved i Algt tages, hvortil ikke lidet gjør, at man har

„en reen og frisk Luft, bevæger sig, og er af et roeligt Sind; ved hvil-
 „ke Deele og Vandets Brug adskillige, end og langvarige Svaghed. r
 „og Legems Fejl kand bedres og havees. Fremdeles vorder og Van-
 „dets lægende Kraft der ved forøget i sine Virkninger, naar den frem-
 „mede Materie, som et, til en ordentlig Brug tienligt Vand, fører
 „med sig, befindes i en større, men dog med den ønskede Virkning
 „meere overeensstemmende Mængde. Hvor om med nøjet nrøere, vi
 „agte at handle i den tredie Afdeeling. Naar vi nu af dette Zelene
 „Vands Erfaringer, hvilke ere os blevne bekiendte ved de anstillede
 „Prover, strax skal faae at see, at saa vel Egenskaberne, som Mæng-
 „den af den Materie, der findes i Vandet, har den Besskaffenhed, hvor-
 „ved Vandets lægende Virkninger kand forøges; saa kand man saa
 „meget mindre forundre sig over, eller tvivle paa, at jo samme Vand
 „baade har fortient og endnu fortiener sin billige Roes i mange besvær-
 „lige Tilfælde. Der findes ellers paa ommældte Sted, egentlig tren-
 „de Kilder, som ligge strax hos hinanden og i en Række; enhver af dem
 „er for sig selv indfattet i en Kiste af Ege-Træ, og med en Fald-
 „Dør forsynet, hvilke alle tre, under det Navn Zelene Kilde, indbe-
 „fattes. De tvende af disse benævnte Kister ligge kun en halv Alen fra
 „hinanden, men den tredie ligger nok to Skridt fra den mellemske, og
 „er bygt over den samme et lidet Skuur, hvor under der er saa stort et
 „Rum, at tvende Personer kand sidde magelig ved Kilden. Kilden er
 „ligeledes neden til beklædt med Ege-Bræder, hvor igiennem Huller
 „ere borede, paa det at Vandet kand komme der igiennem ind i Kisten.
 „Vandet har, saa vidt man kand see, intet Aflob, og staaer halvans-
 „den Alen høyt i Kisterne, dog mærker man ved den eene opbygte Kiste,

„at Bandet trænger sig ud igiennem det eene Hjørne der af, og baner
 „sig en Vej under Steen:Broen hen til Søen. Denne Kilde er blandt
 „disse trende den fornemteste og allermeest bruges. Dens Band er og
 „det klareste og det reenste, bliver ogsaa holdt net og reenlig. I det
 „øvrige ere de alle tre af et slags Bessaffenhed og Tyngsel.

Bandets
 Egenkab.

„Bandet af denne indplankede Kilde er 1. af Anseelse klart; 2. Af
 „Lugt og Smag reent; 3. Bliver temmelig tykt af hvidt Vitstein:
 „Olie; 4. Giver ved Solo:Opløsningen et giennemsfinnende blaat Præ:
 „cipitat; (Color. Floris Napell. Cærul.) 5. Dets Tyngsel imod dets destil:
 „lerede Band, forholder sig, som $1 \frac{1}{2} : 70 = 1$. Lader man fire Pund
 „uddunste, saa bliver der tilbage et Crystallist Residuum paa Bonden,
 „som vejer $13 \frac{1}{2}$ Gran; Naar dette Residuum igien i Bandet er blevet
 „opløst, saa finder man, at det indeholder α) 7 Gran feedagtigt
 „Strand:Salt, (Salis Communis Sulphurei) β) 6 Gran hvidagtig al:
 „kalist Jord, og omtrent γ) $\frac{1}{4}$ Gran Selenites. Saltet der udi er i
 „Almindelighed af den Egenkab, at det ey gierne vil blive tørt; men en
 „Deel der af er dog Crystallist. Det er ellers ikke saa skarpt, som det
 „gemeene Salt, og bliver gandske tynd flydende, naar det kommer i
 „Luften, uden enten ved suure Geister, eller ved Solo:Opløsningen at
 „give mindste Tegn til at have noget alcalist Bæsen hos sig. Jorden
 „derimod er alcalist, bruser op med alle suure Geister, og lader sig der:
 „med opløse.

„Anmærkning: Vilde man domme af saadan udvortes Anseelse,
 „ved det nemlig at Bundsaldet eller Residuum, bliver fugtigt og flyden:
 „de, naar Luften kommer dertil, og bruser op med suure Geister, at
 „i Ban

„i Vandet maatte være et alcaliskt Salt; den ville gaae for vidt med sin
„Dom; thi derved tillagdes Saltet en Egenſkab, ſom allene tilkom-
„mer Jorden. Denne Erindring har jeg holdt nodig at giøre, efterdi
„den alcaliſke Jord vel i viſſe Poſter, har en tilſælles Virkning med det
„alcaliſke Salt, men i andre Poſter findes der en ſtor Forſkiel imellem
„dem,“. Hidindtil D. LANGE.

I hvor om Alting er, da veed man, at lige ſom fornemmelig
Kippinge-Kilde i Falſter, ſaa og i enhver Provinz adſkillige andre
deſlige, indrente Stædernes Fattige en aarlig, undertiden anſeelig Al-
miſſe af det Offer, ved hvilket de curerte Patienter ville bevidne deres
Taknemmelighed mod GUD; et Offer ſom ikke kand være GUD ubeha-
geligt, naar det frembæres i eenfoldig Taknemmelighed.

Foruden diſſe ſaa kaldte hellige Kilder, Hayes her til Lands næ-
ſten allevegne, meget gode Bælde-Kilder eller ſpringende Brønde, ſnart
paa jevn Grund, ſnart paa Siden af høye Banker, helſt hvor deres
Vand filtreres igiennem ſaadanne Lag af reent Sand, ſom holder dets
jordagtige Deele meeſt tilbage, foruden at dæmpe det flygtige Væſen.
Saadanne ſunde Vandes Forraad, ja Overflodighed er en GUDS
Belgierning af det ſlags, der ikke nokſom ſkatteres, undtagen paa de
Stæder, hvor de meere ſaunes, ja hvor dette Element, ſom ingen kand
undvære, endogſaa bringer Sygdom med ſig, efter OVIDII Ord *Lib.*
XV. Metamorph. V.

*Quodque magis mirum est, sunt, qui non corpora tantum,
Verum animos etiam possunt mutare, liquores.
Cui non audita est obſcœnæ Salmacis unda
Æthiopsisque lacus? quos si quis faucibus hausit,*

Aut

Aut furit, aut patitur mirum gravitate soporem.

Clitorio quicunqve sitim de fonte levarit,

Vina fugit gaudetqve meris abstemius undis.

Ujundt
Baud.

Alf Krid-Biergene paa Møens Klint, udvælger en Kilde, som seer og smager vel, men bekommer ilde, da den giver Hoved-Pine efter almindelig Sigende, og særdeles Mag J. H. DYSSELS Erfaring, hvis Ord herom ere disse i Oeconomiske Magazin Tom. I. pag. 254. „Ikke „langt herfra (forstaae fra Græderen, som er et mindre Kilde-Spring „samnstedts) er et andet Krideberg, fra hvis øverste Top nedfalder en „Baud-Strom hen ved 2 Ellen breed, og gjør det behageligste Baudfald „i Verden. Paa den høje Klippe en Crystal-Flod, som med en behagelig Brusen, kaster sig i Havet. Saadant et Syn har HORATIUS forestillet sig paa de lykkelige Eilande, som han taler om: *Epod. „ode XVI. v. 47.*

- - - - *Montibus altis*

Levis crepante lymphæ defilit pede.

„Dette Baud holdes for at være meget mineralsk. Jeg havde „ikke Lejlighed at prøve det efter den Maade, som Doct. LANGE i sin „nys udgivne Bog om de naturlige Vand, foreskriver, men dette „har jeg seet, at en Bouteille deraf, som havde staaet over Nat og Dag, „var saa friskt og klart, som det nys var tagt. Mange som har drukket deraf, har klaget over Hoved-Pine, og jeg selv, til min Fortred, „har solet slet Virkning deraf. Dog vil jeg ikke umiddelbar tillegge „Baudet det, men snarere min Uforsigtighed; thi da jeg nu ved at see „Klinten, havde udmattet mig og var overmaade tørstig, kunde jeg „ikke bare mig, ved at see denne Crystal-klare Strom, og drak deraf saa „meget

„meget som en halv Pæl. Men jeg var neppe gaaet ti Skridt, førend jeg fik hiertelig ondt med Hoved-Pine og Kulde, saa at jeg, med megen Møye, klatrede op ad Klinten igien. Mærkeligt at en Bonde, som førde mig og et par gode Benner, drak tillige og fandt samme Virkning. Han fordrev sit Onde med et got Glas Brændeviin, men jeg, saasnart jeg kom til Stege, faldt i en hidsig Sygdom, der holdt mig i otte Uger. Saa vidt Hr. DYSSSEL, Derfom denne var de fleeste Bandes sædvanlige Virkning, da ville de sunde Bande, som nu lidet agtes, snart faae en høyere Priis.

Alf det sidste eller sunde faa og velsmagende Slags, ere vore danske Bande i Almindelighed, skiont ikke alle i en lige høy Grad. Det Roeskildske Kilde-Band, som i denne Provins holdes for det bedste, og derfor ideligen hentes til Hoffets Brug, haver velbemælte Hr. LANGE prøvet i de adskillige Kilder, som sammie tages af. Om Konge-Brønden mælder han særdeles, pag. 47. seqv. at dens Band er meget klart og reensmagende, samt af en frisk Lugt. Det gjør, ved Sol-Op-løsningen, et klart giennemskinnende Præcipitat af Hyacinth-Farve. Med smeltet Biinsteen Salt, eller hvid Biinsteen Olie og Salmiak-Geist, faaer det en temmelig melkagtig Farve. Det sammie beviser, at det indeholder strand-saltagtige og jordagtige Deele. Den første Under-søgning var, at, da han havde ladet fire Pund af dette Band, ved en sagte Tid uddunste af en Glas-Kolbe, lod sig et crystalagtigt Residuum, som var ligesom tærnet, paa Bunden tilshyne, hvilket vejede 7 Gran. Dets første Lag eller Stratum faae ud, som igiennemsigtige tynde smaa Blade, hvilke lode sig afblæse, ved at aande derpaa: I det andet Lag viiste sig et glindsende tettere Bæsen. Det tredie Lag be-

Det Roeskildske Kilde-Band.

stod af en hvid graaeagtig Jord. Det første Lag affondrede og rensede han fra de øvrige, hvor det da mestendeels vog et Gran. Resten udludede han med et reent distilleret Vand, saa at Jorden blev tilbage, da den var bleven tør, veyede den $3\frac{3}{4}$ Gran, hvoriblant Saltet i Luden kunde regnes for $2\frac{1}{2}$ Gran og lidet derover. Samme Undersøgning igientog han med otte Pund Vand.

Den anden Undersøgning med samme Vand var følgende: Han tog paa trende adskillige Gange, hver Gang fire Pund af samme Vand, destillerede det sagte af, indtil paa $\frac{1}{8}$ Deel. Dette afdestillerte Vand undersøgte han mange Gange med Viol-Saft. Til sidst drev han det af, indtil det blev ganske tørt, og holdt saa længe ved med Jlden, indtil den tilbage bleve Materie var noget brændt. Den sidste Deel af dette destillerede Vand, som han havde optaget for sig selv allene, undersøgte han hver paa sin Maade; nemlig, det af første Indleg med Viol-Saft; det af andet dito med Siil-Spaan (limat. Martis) og det af tredie Indleg med Salmiak-Geist, gjort af Salmiak og Biinsteen Salt.

Sands Erfaring af første Forsøg var denne: Det første Stratum eller Lag løser sig ikke op i Vandet, men svømmer oven paa; det giver en nogen Smag fra sig; det forbrændes i Jlden til et fint hvidt Pulver, hvilket ikke ved suurt brusker op, en heller bliver hedt ved Vand, som ellers skeer med Kalk.

Det andet Lag lader sig opløse i Vand; naar det er opløst i Vand, gjør det et Præcipitat, som rødagtig Violet; det kaster Smæker og smelter ved Jlden. Det tredie Lag brusker stærkt med suure Geister; $3\frac{3}{4}$ Gran deraf dæmper Suurheden af $\frac{1}{2}$ quintin Vicriol-Geist. Naar det er brændt i Jlden, giver det en Lugt fra sig, som raadne Eg,

Eg, og bliver graat. Udi Vicriol-Spiritu lader det sig gandske opløse, indtil en liden fort Materie.

Hans Erfaring af det andet Forsøg var denne: Det i Begyndelsen overgaaende Vand har nogle feedagtige Deele med sig, som svømme oven paa. Det forandrer ikke Viol-Saften. Det sidste af Destillation gjør Viol-Saften noget bleeg. Naar Jern legges derudi 24 Timer, og det imidlertid staaer ved Ilden, da faaer det en liden sødagtig Smag, og seer næsten grønt ud. Naar det har uddunstet, da blive ved Salmiak-Spiritus nogle fine Crystaller tilbage, ligesom Salmiak-Crystaller. Det brændte Residuum trækker Lustens Fugtighed stærkt til sig og er alkalisk, formedelst den hosværende Jord.

Samme Slags Chymiske Prover haver D. LANGE gjort med adskillige flere navnkundige Kilder i denne Egn, og fundet dem alle i nogen Grad sunde og gode: men dog ingen saa frisk, reen og god, som Zassel-Kilden ved Sarum, hvilken han roser frem for alle dem, han endnu haver prøvet; thi med hvid Biinsteen-Olie bliver det Vand kuns saare lidet Melkagtigt. Med Sols-Opløsning gjør det et lysblaae Precipitat, som man neppe kan see igiennem. Dets Tyngde forholder sig mod dets destillerede Vand, ligesom 153, 60, 153, 59. Fire Pund af dette Vand lader fire Gran Materie blive tilbage i Crystaller af en gandske stiernagtig Skikkelse, hvilke heste sig loseligen til Bunden af Glasset og bestaaer af 2 Gran alcalisk Jord, som falder noget guulagtig, dernæst meestendeel 2 Gran Steen-Salt, eller Salt af et tørt og tet Væsen, og endelig noget lidet af Selenites. Dets destillerede Vand er overmaade reent og har aldeles ingen Lugt.

Det bedste Kilde-Vand ved Sarum.

Brink-
mands Kilde.

Om den saa kaldet Brinkmands-Kilde, paa et lystigt Sted i Dyre-Jaugen, ikke langt fra Bellevue, forsikrer D. LANGE p. 63, at dens Vand, i alle Maader stemmer overeens med Koeskilde Vand, efter de af ham der med anstillede Forsøg. Dens første og anden Istand: fetteke gives tilkiende ved følgende Paa skrift:

Det Kilde-Vand, som her sit Udløb haver taget,
Er af *Kirstine Piil* først fundet og opdaget

Anno 1583.

Men nu til Manges Lyst og Nytte sat i Stand
Ved *Græv* af *Reventlow*, som Stifts Befalings-Mand.

Anno 1750.

Brønd-
Vand.

I Mangel af Kilde-Vand, er Brønd-Vand det sædvanligste til Huusbrug, og dette adskilles fra forrige Slags, ikke væsentlig, men allene derved, at Aarerne ikke ligge saa nær ved Jordens Overflade, følgelig ikke selv fremføre deres Fylde, men lade sig søge paa nogle Alnes eller Favnes Dybhed, i hvilket Fald man ikke maa vente reent og sundt Vand, saa længe Jord-Lagene bestaae af Muld, Leer, Kalk, Mose-Grund eller deslige; men naar Aaren rammes paa et Lag af Stride-Sand og smaa Steene, da ventes først got vælderde Vand. Samme findes her allevegne, end ogsaa nær ved Strand-Bredde, ligesaa ferske og got, som midt oppe i Landet; thi skiont det i Dybet fand have en Samling med det salte Vand, saa luttres det dog fra sine salte Partikler, ved at sies igiennem Jord-Lagene, formedelst en Aare, som ikke gaaer lige til, i hvilket Fald, det er kunns Braek-Vand, men ved mange Omsvøb, som gjør Filtreringen desto fuldkomnere.

I de jydſke Zedemarker har man længe foregivet, det var umueligt, der at finde tilſtrækkelige Vand-Brønde, og af den Mangel, ſaa vel ſom andet Vaaskud, haver Egennyttighed hos Naboerne, ideligen betient ſig til at afværge de Egnes Beboeſe. Endelig har Forfarenhed, ſaaſom den allermyndigſte Læremæſter, overbeviiſt os om det, ſom er tværtimod, og at den gamle Regel er Sandhed:

Labor improbus omnia vincit.

En Faderlig-ſindet Konges utrettelige Lyſt til at ſette Forſøg paa alle Hjelpe-Midler (lad være vanſkelige, dog ikke Fornuſtſtridige) haver overvundet den ældgamle Bildfarelſe og viiſt Muelighed i det, ſom udraabtes for umueligt. Paa de allertørreſte Stæder i Ahl-Zeden, Knudstrup-Zeden, Randbøl-Zeden 2c. haver man fundet tilſtrækkelig Forraad af reent og sundt Vand, vel noget dybt paa viſſe Stæder, nemlig i en Dybhed af 30 til 32 Alne, men paa flere Stæder ikkuns halv ſaa dybt, og til hvær af de anlagte nye Coloniers Behov, ladet diſſe Brønde, for Beſtandigheds Skyld, opmure med ſaadanne Teylſteen, ſom til den Brug bleve brændte i Form af Riler, ſaa at de der, ligesom i en Hvælving trykke hverandre, og giøre diſſe runde Brønde uforgængelige. Til denne Sags muelige Foretagelſe have adſkillige Patrioter opmuntret ved de indſendte Forſlag, ſærddeles Monfr. Sören Theſtrup, nu Kongelig Caſſerer ved Colonierne, i den Afhandling, ſom læſes i det Oeconomiske Magazin Tom. III. p. 90 ſeqv. Sammeſteds viſer han, at foruden Vand-Brønde, findes ogſaa omkring ved Ahl-Heden, rindende og ſtaaende Vand, ſaaſom i Areſtrups-Vad paa Heedens øſter Side, Arings-Vad, hvis Vefke opſpringe endogsaa i Heden mod Syd-Øſt. Karups-Næe paa

Ahlheden ikke uden Vand.

den vester Side, item i Sløysgaard's Dal, Sistrup, Dollerups Mølle og flere næstliggende Stæder.

Middel til
at finde en
Bændaare.

Angaaende Maa den at finde Bænde paa, eller egentligen at udsøge de Grunde, i hvilke Aaren ligger overløst og Bænden snarest kænnaes, beretter denne Skribent pag. 105, at om Sommer-Aftener, naar Dagen haver været meget varm, plene de som ville grave Brønde, at legge sig plat ned paa Jorden, for at see langs ud med Jord-Skorpens Glæde, om de kunde mærke, at nogensteds opstiger en Damp eller Taage: der vide de strax, at Bænden er ikke langt borte. Et andet Raad erindrer jeg mig at have læst, til Beyviisning for dem, som søge Brønd-Aarer, og vil fremsætte det til Andres Forsøg. Man tager en Ein-Skaal, setter lidet Beeg paa Bunden, og fæster i Beeg et en Totte Uld, graver saa, hvor man ønsker sig en Brønd, 2 à 3 Alne dybt, og setter Skaalen deri, ikke paa sin Bunden, men paa Over-Kanten hvælvet, saa at det nederste vender op, og det øverste ned ad, hvor efter man fæster Hullet til igien og lader Skaalen staae der i et par Dags Tiid. Siden optager man den, og seer til, om Uld-Totten er bleven vel vaad, og om nogle Bænde-Taare have sat sig paa Siderne af Ein-Skaalen. I dette Fald kænndes formodes, at man paa det Sted ikke tør grave ret dybt, førend man finder Bænde. En anden endnu langt konstigere Maa den til at finde Bænde i Nods-Tiid, vil jeg anføre, ikke just for Esterfølgelsens Skyld, skiont samme ogsaa kunde have Sted, men allene til en Prøve paa de Gamles Klygtighed i det, som henhører til Natur-Læren. SNORRO STURLESEN, og efter ham THOM. BARTHOLIN fortæller i sin *Medicina Danor. Domestica*. pag. 492. at da den Norske Konge HARALD SIVARSEN, Aar 1060 var indfalden i

Jylland, og havde indtaget en øde Inful næst ved Liimfiorden, leed han der Mangel paa Vand, og for at finde det, lod han gribe en Ørm, kaldet Lyng-Ørm. Denne holdt han nær ved Jld-Stædet, indtil den blev vel tørstig. Derpaa lod han den løbe, men gav vel Ngt paa, hvor den udvalte sit Sted til at grave sig ned i Jorden: Just der lod man Jorden opkaste, og sandt Vand nok.

Kildernes Aflob i mindre og større ferske Blande, nemlig Bekke, Aær, og Søer, ere ikke saa i alle Provincker: dog nu omstunder af de sidste ikke nær saa mange, som i gamle Dage, førend de ved Tilvært, ere blevne omskiftede til Eng- eller Torve-Moser. Bekke kaldes de mindste Aflob, enten fra Kilder eller Moser, og disse have saa lidet Vand, at de om Sommeren næsten gandske udtørres, men om Vinteren saa meget, at de drive smaa Mølle-Hjul, og i deres Mangel maa man mangesteds behjælpe sig med Beyr-Møller. (*)

Aær, Elve eller Floder, jaasom Samlinger af mange Bekke, Floder og Aær. ere her nogle, men ikke ret store eller navigable, efterdi de maa vore ved Længden af deres Løb, hvilket sielden fand være meget over en halv Snees Miile i et Land, som bestaaer af lutter Øer og Halv-Øer, hvor de snart naae Havet og falde deri, saa at de smalle Sund imellem Øerne og de mange Fjorde som bøye sig ind i Landet, maa her giøre samme, og end bedre Nytte for Kiøbmands-Handel og Vahrenes Omsetelse, som skibrige Floder i de fleeste andre Lande.

Jmld-

(*) Maadelige Bekke eller Aær af det mindre Slags, giøre paa nogle Stæder god Tjeneste for Fabriquerne, saasom Lyngbye Aær, hvis Vand efter Haanden, dog paa en kort Vey, driver 9 Wall-Kaaber: Jern- og Papiir-Møller.

Imidlertid ere her ogsaa nogle store, flydende og ferske Bænder, af hvilke jeg paa dette Sted, vil nævne nogle af de bekendteste, da de øvrige siden forekomme hver paa sit Sted.

I Nørre-
Jylland.

Udi Nørre-Jylland er Guden, den største og navnkundigste Aæ. PONTANUS kalder den gutalus og gudenus (*). Den kommer fra Torrild-Herred, ved Grændserne af Riber-Stift, løber i Skanderborg Søe, derfra til Næsten-Broe ved Silkeborg, bøyer siden i Nordøst forbi Randers, og falder et par Meile derfra i Kattegat. Af Høysalig Kong Christian VI. var engang fattet det Forsæt, at gjøre denne Aæ navigable indtil Skanderborg, saa at Jyllands mellemste Deele derved desto lettere kunde udføre sine Bæhre til Havet. Men den Afgang og Forandring, som adskillige Møller derved maatte lide, gjorde Hinder i et Forsæt, hvis Udførelse ellers kunde have været ønskelig, og mærkeligen letter Bøndernes Kiørsel. Det Fortrin, som Randers-Zand-

sker

(*) Den synes at have været Romerne bekendt, naar man ellers derpaa fandt hentyde PLINI Ord: *Hist. Nat. Lib. IV. Cap. 13.* Quinta pars Peucini Bæsternæ, supradictis contermini Dacis. Amnes clari in oceanum defluunt, Gutalus, Vistulus, Albis, Visurgus, Amisus. Adskillige Skribentere meene, at ligesom nogle Lande bære Navn af deres Flodes, saasom Iberia af Ibero, India af Indo; saa skulle og Jylland, efter gammel Skrive-Maade, egentlig Godland, eller Gudland, være kaldet af Guden. I den Mening tages Navnet af *Hug. Grotio* i Fortalen til Procopium: Ad scriptorum testimonia rerum documenta accedunt, nam qui nunc *Jutæ* vocantur, *Gioti* sunt, mediæ ætatis Scriptoribus, ut Elvardo Anglo à Gothis deducta ut origine sic et voce, nam posterioribus *Daniis* id est usitatum, G. litteram in I consonam inflectere, unde & illam Scanzia *Gothicam Jylland* ipsi vocant; et partes ejus öfter Jytland, wæster Jytland, et *Amnis in Jutia est guden Aæ, id est, Goshornum flumen.*

sker have i deres behagelige Lugt, hvilken andensteds ikke fuldkommelig
 kan naaes, tilskriver man i Almindelighed Bænder af denne Aae,
 hvilket da maatte have en besynderlig Egenkab af Naturen: Om saa
 er, kan jeg ikke sige til visse, men vist er det, at naar Handskema-
 gere i andre Kiøbsteder ville udsende store Partier af deres Arbejd, da
 kiøbe de i Randers nogle Dusin Handsker, allene for at blande dem
 med deres egne, og der ved gjøre dem deelagtige i samme Lugt. Gu-
 dens Bænder er ogsaa fiskrigt, særdeles fanges der den feede Randers
 Lax, som holdes for den beste her til Lands.

Paa Nørre-Jyllands vester Side ere de største Aae, Holst-
 broe-Aae, Skiærn-Aae, Skodberg-Aae og Tjips-Aae, alle
 temmelig store og med deres Udlob i Vester-Soen saadanne, at de bære
 Pramme og Baade, give ogsaa ligesom Guden, Lax og anden Fisk
 i god Forraad. De have derhos den Banskelighed, at, efter som
 Skoven er rar i den Egn, fattes de Broer ved Landveien, og deres
 Badsteder falde manges Gang saa dybe, at en Reysende Knap kan
 komme derover uden Fare, hvorfor end ogsaa Kong Johannes hen-
 rede sin Hælsot i Skiærn-Aae, da han, kort for sin Dod, drog fra
 Ribe til Aalborg, og med Bognen maatte svømme igiennem Bad-
 stedet.

Længer ud mod Sønden, i Fyrstendømmet Slesvig, er Heve-
 ren ved Husum samt Eideren, og den der i faldende Aae, Treen, J Sønder-
 Jylland.
 de største flydende Bænder, fornemmelig Eideren, som tiener til Grænd-
 se-Skiel imellem Danmark og Tydskland. Den har sin største Ell-
 vært i Hohner-Moer, og gaaer midt igiennem Rendsborg, saa at den
 gamle og nye Stad derved adskilles, siden forbi Tønning og Friderichs-

Stad, indtil den naaer Havet, og imidlertid tiener disse Byer til deres Vahres Udførsel, særdeles Friderichs-Stad, som ved Eidernes Udlob, haver temmelig Skibsfart til Holland. Dens Navn Eider eller Eidor forklares af Eccardo og flere Antiquariis, saasom Zegeдор eller en Dør for det Giærde eller Hege Dannevert, en Formuur mod Tydskland, men om den Gidzning er grundet eller ikke, lader man staae derhen (*). Endnu et andet ældre Navn tillegges Eideren af samme Skribent, (**), som tillige med Hr. LEIBNITZ in *Miscellan Berolinens.* P. I. p. 14. foregiver, at denne Flod fordum kaldtes Dine eller Döhne, og skulle have givet ikke allene den Stad Tønningen, men ogsaa heele Dannemark sit Navn. Dog den Grund, som saadant bygges paa, synes alt for slibrig; thi CHOROGRAPHUS RAVENNAS, som denne store Mand beraaber sig paa, kaldet det Bænde, hos hvilket de Danske boede, ikke Dina mindre Döhne, men Lina, saa det snarere kunde betegne Liimfjorden end Eideren.

Det

(*) JO GEORG, ECCARD siger in *Originib. German.* p. 55. seqv. her om saaledes: Egidora, ævo carolino, vallo et sepe, Vetrum more, à Danis contra Saxones munitus, ab alterius lateris accolis nomen accepit à porta, perquam Mercatores ultro citroque commeabant, *Hegedor* idest, *porta sepis* vel munimenti vocata.

(**) Vetustioribus temporibus, *Denam* vel *Dinam* dictam fuisse, ex Geographo RAVENNATE, et *Tønninga* à fluvio præterlabente nominata, eidemque Geographo jam memorata, concludimus. *Dena* autem fluvium per depressiorem humum seu vallem currentem designat, ab Anglo-Sax. *Daene*, *vallis*. unde populi ad hunc fluvium habitantes, *Dani* et *Daeni*, et regio ad eundem fluvium *Danemarca* sive terminus *Danorum* dicta, quod nomen insulis, deinde *Codani* sinus commune factum, quia à *Danis* regnatæ. *Idem ibidem.*

Det mindre Bænde Treen, som dog bærer temmelige Bænde, og giver Friderichs-Stad, hvor det falder i Eideren, en magelig Tilførsel fra den nordre Land-Side, vil velbemældte Hr. ECCARD p. 56, hvad Navnet angaaer, derivere fra det danske Ord Træe, eller som han kalder det Tree (*).

I Fyen er Odense-Åe, som gaaer langs med Byen, og en halv I Fyen. Miil derfra, ved den Landsby Seden, falder i Steege-Strand, den eneste af nogen Vigtighed. Den haver sin Oprindelse ved Salling, og tager af Arrestov Søe, samt en god Deel mindre Åer og Bække, saa meget Vand til sig, at dens Broer ved Hagerup, Hillerslev og Nørre Brobye, ere hver 35 Alne lange. Ved maadelig Omkostning meenes den at kunde føre store Pramme til Odense, hvilket ogsaa nogle gange haver været i Forslag, men hidindtil ikke fuldført.

I Siæland ere allevegne mange smaae og nogle temmelig store løbende Bænde, blant hvilke det største er den Åe, som fordum kaldtes I Siæ- land. Sus-Åe, men nu Nesbye-Åe, kommende Norden fra, forbi Ringsted, Søer, Næsbyholm, Bavelse og Næstved, indtil den neden ved Karbeks Minde, løber i Havet. Denne Sus-Åe, hvis gamle Navn endnu er tilovers ved Suserup-Mølle, haver ligesom andre flere, i fordum Tid været en skibrig Flod, langt dybere og bredere end nu omstunder skulle sluttet, ja den deelede Siæland ved en Gien-

(*) *Trenam* Egidoræ se jungentem, ab arboribus deduco; per regionem enim arboribus constam fluit, et Anglo-Sax. *Treo*, æque ac Danis *Tree*, lignu met arborem denotat.

nemfixrelse, lige fra Kallundborg til Næstved, og gjorde fra begge Sider, Indsejling til Ringsted, eller egentlig til Sigersted der i Egnen, hvor nogle Konger havde deres Høvdingsorg. Da denne Sag, som ikke lidet oplyser Landets gamle Geographie, nu kommer os underlig for, vil jeg derom anføre SAXONIS GRAMMATICI Ord, i Kong SIGARS Levnet: Lib. VII. p. 132. *sequ. edit. Stephan.* saa lydende:

„Hagen (en Norfck Konge, som ville hevne sin Broders Hag-
 „bards Død) soer fort i sit Forsæt og lagde ind med sin Flode i en Havn,
 „som kaldes paa Dansk Hærvig. Der satte han Armeen i Land og
 „Fod-Folket i Slagt-Orden paa det Sted, hvor Esbern Snare siden
 „opbygte en Riobsted (Kallundborg) som han, for at hindre Fiendens
 „Indfald, befæstede og gjorde til Landværn. Hagen deelte sin Arme
 „i tre Deele, og lod de tvende Deele, efter at han havde beffikket nogle
 „deraf til at roe, gaae forud med Skibene omkring ad Suse-Aaen,
 „igiennem hvis Bugter de skulle seigle, for at komme i Nøds-Fald, Fod-
 „Folket til Undserning. (*) Han selv gif med den øvrige Deel til Lands,
 „og tog Marsen igiennem de Stæder, som med Skov vare begroede,
 „paa det man ikke skulle blive ham vaer; thi det Strøg (imellem Kal-
 „lundborg og Ringsted) var fordum over alt fuldt med Skove, men
 „nu omstunder er det til Ploye-Land indrettet, undtagen at der endnu hist
 „og her findes lidt Buske-Skov. = = = Efter at SAXO videre har beffre-
 „ven Hagens Tyrannie, endogsaa mod Bærgeløse Folk, samt Qvinde-
 Rion-

(*) Deinde sparsis trifariam copiis, geminam navium partem, paucis remigio destinatis, ad *Sesam amnem* præmittit, quæ per obliqvos alvei flexus incipiti navigatione progrediens, peditibus, si res posceret, subsidium ministraret,

Rionners derved opvakte Brede og Tapperhed, i at søgte tillige med Mændene, fortsætter han Fortællelsen om det som her sigtes til, saaledes:

„Dagen derefter kom Hagen og Sivald (den ihjelslagne Kong Sigars Broder) i Feldt-Slag tilsammen, og sloges i tvende samfulde Dage saa grummelig, at Anførerne faldt paa begge Sider: men de overblevne Danke beholdt endelig Seyer. Følgende Nat ankom den fiendelige Flode, efter at den med Møye havde buxeret sig igjennem Susse-Aaen, til den bestemte Havn. Bemældte Aae kunde i fordom Tid besøyles af Skibe, men nu omstunder (i det tolvte Seculo) er den med fast Materie saaledes tilgroet og dens Dyb tilstoppet, at Skibene knap kunde komme derudi. (*), Saavidt Saxo,

Heraf sees, efter min forrige Erindring, det man, uden saadant Vidnesbyrd, ingenlunde skulle forestille sig. Saxo som var født i Siæland, og nøye nok kiendte Landet, bevidner ved de Ord: *rarus puppium ingressus*, at man i hans Tid saae, skiont ifkun sielden, saa dog undertiden, Fartøjerne seyle paa Susse-Aaen midt op i Landet. En Sag, som jeg desto hellere har villet stadfæste noget udførligen, efterdi den laader os giøre desto vissere Slutning om det vi finde Tegn nok til, paa adskillige andre indenlandiske Stæder, hvor Skibs-Ankere og deslige opgraves

Indenland-
ske Vand-
Stæder
være til, og
blive tør t
Land.

(*) *Nocte vero prælium insecta, ad constituti portus receptaculum clasfis Susam rimata pervenit, cujus alveum quondam remigiis pervium, nunc solidioribus elementis concretum angustia limitant, vetante constrictionis inertia, rarus puppium admittatur ingressus.*

graves i saadanne Enge og Moser, hvilke forðum have været Aær, ferske Søer og Fiorde, men efterhaanden ere deels stoppede af Sand og Mudder, som det løbende Vand haver ført med sig, deels tilvorne ved den Moseagtige Overflædning, som setter sig paa Søer og stille Bænde, saa at de i Begyndelsen blive en saa kaldet Gunge, eller flydende De, men omsider en fast Mose.

Ligesom nu dette sees af Foregaaende, saavidt Bændets Indløb angaaer, fra Kallundborg eller den Nordvest Ende, til Ringsted, saa fand og videre bevises, at fra sidstbemældte Bye, gav samme Susaæ Indseiling til Anderstov og Søer Kloster, hvis mange smaa ferske Søer ere Levinger af den Fiord, igiennem hvilken Norske Skibe med Tømmer og Jydsk Skibe med Fisk-Bahre, forðum seylede op til bemældte Klostre. Ja at saadant endnu havde Sted, kort efter Reformationen, i Kong FRIDERIC II. Tid, bevises ved hans Majestæts Brev af Aar 1564, som findes i een af Cancelliers *Archiv-Registranter*, med Opkrift: Alle Lande No. 8. fol. 323. b, og er værd at meddeles:

Et stort De-
vils herpaa.

Vi Frederich then Anden &c. &c. gjør alle vitterligt, at Os elskelig Zr. OLUF Abt udi Sora Kloster hafwer berett for oss, hvorledes at ther skal ligge en Zaffin ther uthi Eignen, kaldt Nesbye Aa, hvilken vore Undersatte af Jütland pleigde at besøge mett Torst och anden saltt Fisk, og Norebagger mett smaa Tømmer, uthi hvilken Zaffin vor Kloster Søer, Andvorstouff og Ringsted, særligen kunde til Fisks bekomme, hvis salt

salt Sift the til Closterne behøffvede och wore Undersaatte Bønderne sige der til Kjøbs Thømmer till theres Husbygningh: Men nogen Tiid siden forleden, haffver nogen vore Kjøbsted Mændh forhandlet det saa, at samme Saffinn er bleffuit forbuddet, och hues nu skal kjøbes uthi Kjøbsterne til Closterne Underhallingh, saa och Bønderne till theres Husbygningh, thet skulle the betale dobbelt, och end offte ther af intet kunde fange fall: Tha efter saadan Leylighed, haffue Vi undt og tilladt, at forne vore Undersaatte Jüder og Norbagger egien mue besøge forne Saffinn Nesbye Na, och ther selge og afhende till vore Closter, Sift og andre Vare, som thennom tien, och til vore Undersaatte, huis the till theris Husbygningh og Husis Uphold behoff haffuer, till saa lenge Vi anderledes ther om tilsigendis vorder. Dog skal vor Lensmandh paa vort Slot Korsør haffue slittig Opseende mett, at ther met ret handles, och at ingen forbudne Vahre ther udstibes. *cum inhibitione solita. dat. Frederichsborg then x. x. Februaarii, Aar M. D. L. x. iiij.*

Endskient paa forbemældte Maade, mange ferske Søer, saavel som Naer ere omkiftede til Eng- og Torve-Moser, saa er dog ingen Mangel paa maadelige Søer og Fisser-Damme, særdeles ved Herre-Gaardene, som deraf benytte sig, deels til eget Huus-Behov, deels til at forhandle Fissen, naar de ligge folkrige Stæder saa nær, at dette Land stee med nogen Fordeel, at jeg en skal tale om de Kongelige Fisserier ved Slottene, særdeles paa Friderichsborgs-Cronborgs- og Hirschholms-Amter, hvor Egnen falder allerbehageligst
ved

ved den idelig Afveppling og Blanding af Skove og ferske Søer, saasom Sure=Søe, Sel=Søe, Esrom=Søe, Arre=Søe zc. Hr. v. JUSTI foregiver, at Søerne i Siælland havde intet Aflob, hvorfore deres indelufte Vandc skulle give en usund Luft, da dog de fleeste mig bekiendte Søer have deres Aflob, i Bekke og Mølle-Damme, undtagen Sel=Søe, hvis Aflob er alt for lidet, dog noget ved Nebbe=Gaard og Lands=Byen Isterød.

Det Ottende Capitel.

Om alle Slags Korn-Sæd, Urter, Planter, Træer, Torne, og deslige Værter i Dannemark.

Fra den almindelige Betragtning over Dannemarks Luft, Grunde og Bunde, gaaer man nu videre til at opregne Landets Frugt og Afødning i Værternes og Dyrenes Rige.

Ager-Dyrkingen haver man vel ikke endnu hos os bragt saa nær til sin Fuldkommenhed, som mueligt var, i Fald dens adskillige Forhindringer, bleve ryddede af Veyen. En Bekiendelse, som andre Nationer, end ogsaa Engellænderne selv maa aflegge, endskiont de, ved et anseeligt Fortrin, ere blevne vore Lære-Mestere, særdeles i dette Seculo, da man allevegne frem for tilforn, har begyndt at estertænke denne vigtige Artikel, samt skrive der om, ligesom om andre Videnskaber, saa og at vove nogle kostbare Forsøg til Videnskabens virkelige Dvelse. (*) I midlertid torde vi vel ikke heller allevegne staae slet saa langt tilbage i den Sag, som mangen uforfaren indbilder sig, efter blot Speculation om det muelige, hvilket altiid vil overstige det virkelige. Allevegne er i vor

Tid

Agerdyr-
ningens
Fremgang.

(*) Ved den Gyrselige: Glysckborgske Provst og Hof-Prædikant Hr. P. E. LYDERS, er forleden Aar, i Mageln begyndt et Agerdyrknings-Academie, maaskee i Anledning af ligesaadan Stiftelse til Nantes i Bretagne. Gud give dertil Lykke, saa sandt som denne Videnskab langt overgaaer mange brødløse Kunstler, og vel fortienner at behandles scientificke.

Tiid, megen udyrket Jord optagen til Frugtbarheds-Befordring, særdeles i de jydskke Heede-Marker, hvor adskillige Colonister eller Nyboere have nedladt sig, og gjort en temmelig god Begyndelse. Denne synes dog at kunne have været langt bedre, og deres Fremgang fiendeligere, hvis alle de dertil antagne Colonister vare det de gave sig ud for, nemlig forstandige og velovede Agerdyrkere.

Paa dette Sted udkræver Nyemærket, først at opregne den Afgrøde, som aarligen høstes af Dannemarks Grund, hvis Beskaffenhed tilforn er forestillet i et eget Capitel, saasom adskillig, i adskillige Provinster og Lands-Egne, dog paa de fleeste Steder, saasom frugtbar og beqvem til nyttig Afgrøde, særdeles til Korn- og Sæ-Avling, saavel som til adskillig Skovvæxt og medicinskke Urter. Om et hvert Slags vil jeg melde noget lidet.

Rug.

Rug, som giver Indbyggerne deres meeste Brød-Korn, avles allevegne, dog mindre paa Derne, end paa det faste Land, meest i Aarhus og Viborg Stifter. Rinds Herreds Rug, og den der falder i Kalløe-Amt, er reeneft, Meelrigest og paa Skallen tyndere, men i Kierren ligesaa kraftig, som den Polffe (*) Daar-Rug eller den, som saaes om Foraaret, er her til Lands lidet brugelig, og i de fleeste Egne gandske ubekjendt. Vinter-Rugen saaes gemeenligen ved Mortens-Dags Tiid, og ofte indtil Juule-Aften, naar Bonden ikke før har kundet blive færdig der med, men gode Huusholdere blive ikke ret længe efter St. Michels

Dag,

(*) I Sølling falder Rug som siges at være en god deel tungere i Vægten end den Polffe eller saa kaldte Danziger Rug, men slet saa hvidt er Meelet ikke. Her i Siælland giver Cronborg Amt den bedste Rug, dog ikke saa god som den Jydskke eller Spenske.

Dag, vel vidende, at den Roed, som i Tide haver sanket Kraft, udbredet og befæstet sig, er ogsaa om Foraaret meest Grodefuld. Den saa kaldte Egyptiske-Rug begynder man her at saae, og den geraader meget vel, ja giver saa rigeligen sin Frugt, at man maatte ønske, den var overalt i Brug. Dog er Meelet noget tørt i Brød, og ikke frie for en liden Bitterhed, men Bøften overflodigere end nogen anden, naar Grunden er god.

Hvede, meest Vinter-Hvede, saaes vel allevegne noget af, men i de fleeste Provinser ikkuns lidet. Andensteds særdeles i Lolland og paa Femeren, legges allermest Bind paa Hvede-Sæd, saasom den seede Grund dertil er beqvemest, hvorfor derfra udskibes mange tusende Tønder. I Falster saaes og en god Del Hvede, dog meere Rug. Ved Fredericia i Jylland har man paa 30 Mars Tiid, begyndt at bruge de fleeste og beste Agre dertil, og det i Anledning af Tobaks-Plantningen, som udkræver en vel giødet Jord, men af og til ogsaa Jørdens Omstiftelse. Ikke mindre bruge Marsk-Bønderne deres Senner eller inddigede Agre til Hvede-Sæd og selge meget deraf.

Hvede.

Byg er den almindelige Sæd, dog allermest i Sixland, hvor den haver samme Fortrin, som Rugen i Jylland. Saa holdes og det Sixlandske Malt, som derfra i Mængde udskibes, for det allerbeste. (*) Det Slags Byg, som ellers kaldes Himmel-Korn, eller Thores-

Byg.

U y y 2

byg

(*) Byget er vel af de ældste slags Sædevarer her i Riget, siden Bl, som deraf laves, har været af de gamle Danskes beste Drif, hvoraf de og gave deres Giestebuder Ravn, Arvøl, Gravøl, Patnsøl &c. Dog findes ogsaa Exempel i den gamle Historie, at man har ført Malt ind fra Engelland i Jylland, ligesom det i seener Tid, blev almindeligt at indføre og fortære stor Mængde af Tydske og andre Sorter fremmed Bl.

byg og holdes for at give rigere Høst, end det almindelige, har man paa nogen Tiid, begyndt at saae her og der, men ikke i stor Mængde. Det vil og have seed Jord. Marsk-Grunden tager mod Vinter-Byg, som frem for det almindelige, giver de beste Grøn og Banke-Byg. Den Sæd er der saa fordeeltig, at tiue Tønder efter een, ikke regnes for usædvanlig, hvorimod ofte falde 30, ja undertiden 40 Tønder.

Havre. Havre, som regnes for den ringeste Sæd, er villigst til at vore endogsaa i en slet Grund. Imidlertid kand man ikke undvære den til Heste og Sviin. Den Engelske Havre, som er større paa Straae og Top, begynder man nu at indføre paa adskillige Stæder, saasom tiere ligere, til Grøn, for det større Kornes Skyld: men til Foder-Havre holder man den Danske, saa vel den graae som hvide, for at være ligesaa god. Spansk Havre, som formodentlig er den hvide, findes for halvandet hundrede Aar siden at være brugt til Sæd paa visse Steder i Jylland.

**Bog-
Hvede.**

Bog-Hvede saaes hvor Bildbanen tillader det, thi da den Sæd staaer sildigst paa Marken, naar andet Korn er indhøstet, saa lider den meest af Dyrene. Ingen Provins giver meere der af end Fyen og Vester-Jylland. Den Siberiske Boghvede som saaes ikkuns eengang have nogle begyndt at forsøge, dog saa vidt jeg veed: hidindtil ikkuns i Haverne og af Nysgierrighed. I Henseende til Tiden, som disse Sæde-Arter, i vort Climat udkræve, haver en god Landmand observeret, at naar efter adskillige Aar, tages et Middeltal, da modnes, fra Sæde-Tiden at regne, Rugen i 316, Byggen i 102, Havren i 119 og Boghveden i 115 Dage, det er meget langsommere end i Norge eller Sverrig, hvor Naturen retter sig efter den kortere Sommer, og Værmen virker desto meere kiendelig.

Erter

Erter effes allevegne, baade for deres egen Skyld, og fordi de rense saavel som løsne Jorden. I Lolland, Fyen og Samsø, falde de beste og fleeste, men i Lolland desforuden et andet Slags store og brune Erter, bekiendte under det Navn af Lollandste Kosiner. Endnu falde i samme Land et mindre Slags grønagtige, som nogle finde meest Smag i.

Erter.

Bønner, forstaae Heste-Bønner, saaes af Bønderne paa nogle Stæder, særdeles i Lolland og i Marssken, men dog ikke i nogen stor Mængde.

Bønner.

Linsjer ere her ikke saa meget brugelige, som i Tydskland, dog efter haanden noget meere end tilforn; særdeles have vore Marokanske Skibe indført en Art Linsjer, som holdes noget bedre end de almindelige.

Linsjer.

Kapsaat eller Roe-Strøe saaes meget i Eiderstedt og andre Marss-Egne, hvis feede Grund der til er beqvemest. Ved Fridericia haver man anlagt en Olie-Mølle, og til dens Drift begyndt at saae noget af samme Sæd, med hvad Fordeel er mig ubekiendt, men Marss-Folkene, som sælge deres meeste Kapsaat til Holland, løse gode Penge deraf.

Kapsaat.

Dansk Kommen, som saa kaldes til Forskiel fra den Tydske, hvilken her bærer Navn af Spiis-Kommen, avles mangesteds i temmelig Mængde, meest i Fyen og paa Arøe, til Brug for Brændeviins Destillerere.

Dansk Kommen.

Sennop, den som voper paa Samsø, holdes meget god. Paa nogle Steder saaes man den endogsaa for Biernes skyld, efterdi de af dens Blomster drage stor Næring, eller Sødhed af Bitterhed. Til Holland sendes fra Eidersted en temmelig Mængde der af.

Sennop.

Disse ere egentligen de Sorter af Korn-Bahre og anden Sæd, som den Danske Land-Mand avler i Marker eller Tofte, til egen og andres Fornødenhed. Det samtlige Quantum, som Aar for Aar, og i

Almindelighed at regne, indhøstes deraf, beløber sig til otte Millioner tre hundrede og trefindstive tusinde Tønder (*). Sælgelig sees deraf, at de Danske maa takke Gud, for et med Frugtbarhed paa fornødne Levnets Midler, rigeligen velsignet Føde-Land.

Hør og
Hamp.

Af Sør og Hamp avles her vel en god Deel i alle Provinser, dog ikke nær saa meget, som Indbyggerne kunde behøve, hvorfor de tvende Poster aarligen koste anseelige Summer at hente fra Umland.

Det samme Land siges om Humle. Den avles næsten overalt, dog ingensteds meere end i Syen, hvorfra den end ogsaa forsendes til andre Provinser, men Riøbsted-Manden som er vant ved den Tydske Humle, udsender derfor mange Penge.

Tobak.

Tobak til Almuens Brug, plantes paa adskillige Steder her i Sieland og Falster, særdeles ved Stubbekjøbing, men i Jylland allermeest ved Svidericia, af den der boesatte franske Colonie, som har været viist Bey for andre Landets Indbyggere. Saa have og de Pfalziſke Colonister i Ahl-Heden, med god Fremgang, begyndt det samme.

Adskillige
Græs-Ar-
ter.

Adskillige fremmede Græs-Arter, saasom Spansk, Engelsk og Hollandsk Klexer, Lucerne og Esparcette have nogle oconomisk sunde Land-Mænd, i de sidste Aaringer, forsøgt at indføre hos sig, dog ikke alle med lige Held og Fremgang, maaſkee fordi enten den der til udsøgte Grund, eller og deres Omgangs Maade, ikke haver været lige beqvem.

Med

(*) For at finde Grunden til denne Beregning, saa vider mueligt være kært, efter al rimelig Formodning, henvises Læseren til at eftersee det fjerde og femte Capitel i EUTROPII PHILADELPHI Oeconomiske Balance.

Med mangfoldige, ja næsten alle de slags Mad-Urter og Kise-
 net tilhørende smaa Bærter, som taale den europæiske Luft, og findes Mad-Urter
og Bærter.
 i Sydskand; Frankrig eller Engelland, ere vore Danske Hauger, nu
 omstunder forsynte, saasom alle slags Kaal, Salade, Ertskopper,
 Asparges, Jordæble, Augurter, Meloner, Græskar, Anas-
 nas, Rødder, Roer, Løg og andre af høiere Smag, hvilke her
 ikke behove at opregnes, men allene dette erindres, at en god Deel af
 dem i disse Lande, ligesom i de næstliggende tydske Provinser, ikke ere
 Landet selv tilhørende, saasom gamle Indbyggere, men ikkuns saasom
 Colonister eller Nyeboere, indførte ved fremmede Urtegaards-Mænd,
 i de Niges Hauger, og efter haanden udbrede sig til alle Sider, lige-
 som de mere og mere komme i Kundskab og Brug blant Folk af Mid-
 delstand. Bonde-Standen nøyes allene med Kaal og gule Rødder:
 Usfeligst var det, om nogle fleere Hauge-Bærter komme i meere Brug
 blant Almuens Folk, her ligesom i Sachsen eller Holland, hvor Cli-
 matet næsten er det samme, da derved ikke allene kunde spares en Deel
 af den kostbarere Suul, saasom Kiod, Fless, Fiff ic. men ogsaa sans-
 kes et lettere og sundere Blod.

Hvad ellers i Almindelighed angaaer Landets egne Urter og an-
 dre Bærter, som paa dette Sted ikke bør forbigaaes, da havde jeg
 først foresat mig at anføre dem af PETRI KYLLINGH, Botanici Regii *Vi-
 ridario*, men som de der staae efter Alphabetet, og ikke i deres systema-
 tiske Orden, saa udvælges hellere Doct. GEORG TYCHO HOLM, hans
 Flora Danica, udgiven Aar 1757. til Upsal, hvor Autor i nogle Aar
 havde opholdt sig i den berømmelige Ridders CAROLI LINNÆI Huus,
 og af ham ansaaes saasom een af hans allernærmeste Discipler, saa at
 hans

Flora Da-
nica G. T.
Holmii.

hans Fort efter paafulgte Død, af Natur-Historiens Effere, høflig
gen maa beklages. Gørend jeg indrykker bemældte forteste og hidindtil
fuldstændigste Udtog af velbemældte G. T. HOLMII *Flora Danica*, maa
til Læserens Underretning, erindres-noget, angaaende de Tal og Tegn,
som findes hos Bøxterne, nemlig Tallet anviser den Orden, i hvilken
de her anderledes forteerte Urter og Bøxter, findes hos P. KYLLING.
De som ikke have noget Tal hos sig, betegne dem, som af Kylling for-
bigaaes, men ere tillagte, een Deel af CL. BURSERII Herbario sicco,
hos hvilke staaer B, een Deel ogsaa af Sal. DOCT. HOLMS egen Obser-
vation, tegnede med N. Hvor man finder * en Stierne, betyder den
saadanne Urter, som Apothekerne pleje at bruge, og et Kors † anviser
de Species, som ikke frivilligen vore i Sverrig, men letteligen kunde
hentes fra Dannemark, saasom et Naboe-Land. (*)

I. Mo-

(*) Efter at dette var skrevet, og med det første Binds Tryk allerede giort en
Begyndelse, fik jeg fra Velbaarne Hr. Capitaine TEILMAND, Herre til
Endrupsholm i Skads Herret ved Varde, en i sin Deel meget efterrettelig,
ja ypperlig *Floram & Faunam Cimbricam*, samlet ved hans egne Jagt-
tagelser og indrettet efter Ridderens Hr. LINNÆI, nu brugelige systematiske
Orden. Ved saadan Hr. TEILMANDS heel patriotiske, og paa ugemeene Ind-
sigter i Natur-Læren, grundede Omhyggelighed, haver man seet sig i Stand
til, at gjøre denne *Catalogum* desto fuldstændigere, men da de Danske
Navne af hannem fielden, og af DOCT. T. HOLM aldrig, settes hos de latinske,
saa haver jeg af Hr. Peder Kylling og andre Herbarister, omhyggeligen la-
det samme opsøge, og hver paa sit Sted tilføje, brugende der i een af vore
vindhæbeligste og fyndigste *Candidatis Medicinæ*, navnlig JENS BANG,
Alumnus Collegii Elerhiani; thi den Regel: *Unicuique in sua arte cre-
deudum*, haver i dette og andet, syntes mig fornødent at følge, da min egen
Kundskab om Bøxterne, fielden strekker sig til *differentiam specificam*.

En

I. MONANDRIA.

Monogynia.

Salicornia * europæa herb. 538. Salt-Urt, Glas-Urt.

Hippuris vulgaris. 276. Heste-Rumpe, som voxer i Vand med lange
Borster.

Digynia.

Callitriche verna N.

Autumnalis N.

Blitum capitatum 96. † Skov-Meld, som faaer Bær.

II. DIANDRIA.

Monogynia.

Circæa lutetiana 210. Det store slags St. Stephens Urt.

Alpina 211. Det lille slags St. Stephens Urt.

Veronica maritima 1055. Vand Aerenpriis, med smale Blade.

Spicata 1056. Ilden Aerenpriis.

*Officinalis 1054. Aeren Priis, Aern og Priis.

Veronica serpyllifolia 1057. Ilden Aeren-Priis med vild Timians-
Blade.

*Beccabunga 57-59. Lemmike, Beed-Arfve med rundagtige Blade.

Anagallis aqvatica 61. Lemmike, Vand-Arfve med langagtige Blade.

scutellata 62. 1058. Lemmike, Vand-Arfve med smaa Blade.

*Cha-

Fra Belærværdige Hr. NIELS SEERUP i Horne ved Foborg saasom en god
Botanicus, er mig og nyeligen indløben en god Fortegnelse, dog der i ingen
ufedvanlige Værter, naar man undtager de fremmede og med Fkid indførte
Colonister, om hvilke her ikke egentligen spørges.

*Chamædryas 1001. Bild-Zeucrium.
 agrestis 34. Urſve med Slag-Urts Blade.
 arvensis 31. Urſve med Aerenpriis-Blade.
 hederæfolia 30. Urſve med vedbende Blade.
 triphyllos 32. Blaae Urſve med trekloſtede Blade.
 peregrina N.

Pinguicula vulgaris 798. Vibe-Sit, Haar-Bert

Utricularia vulgaris 670. Vand-Rollike med guule Blomſter.

Verbena * officinalis 1053. Jern-Urt, Hofved-Urt.

Lycopus europæus 642. Vand-Marru.

Digynia.

Anthoxanthum odoratum 429. Græs med guule Ur.

III. TRIANDRIA

Monogynia

Valeriana dioica 1041. Liden Baldrian.

*officinalis 1040. Bild Baldrian, Valerian, Dyrne-Roed, vild
 Nardus.

Locusta 545. Fette-Kaas.

Iris * Germanica 526 †. Blaae Lillier, Sverd-Lillier.

*Pfeud-Acorus 15. Guule flæer Lillier, Sverd-Lillier, Harſe-
 Bønner.

Schenus mucronatus 455. Cyper-Græs.

Scirpus palustris 531. Stor Sif med Heste-Rumpes Knoppe. Brug's
 til Matter og Heste-Puder.

acicularis N.

fluitans 532. Liden Sif med Hesterumpes Knoppe.

lacustris 529. Stor Sif.

maritimus N.

sylvaticus 250. 458. Epper-Græs.

Eriophorum vaginatum 437. Det lille slags Alger-Uld.

polystacyon 436. Alger-Uld.

Nardus stricta 439. Sene-Græs, Sive-Græs.

Digymia.

Phalaris phleoides 431. Det store Donhammers Græs.

arundinacea picta 423 †. Spanstribet Græs.

Panicum glaucum 471 †. Hirk-Græs med bløde Ar.

Crus galli 470. Hirk-Græs med mange Ar.

Phleum pratense N.

arenarium 433. Det lille Strandon Hammers-Græs.

nodosum 432 †. Det lille Donhammers-Græs.

Alopecurus pratensis 434. Refrumpes-Græs.

geniculatus 427. Hvit Suppe-Græs.

Agrostis spica venti 419. 422. Hvine-Græs. † Græs, som voxer med en Kost iblant Kornet.

rubra N.

canica N.

Aira--coerulea 435. Græs med blaaagtig Top. Hr. TEILMAN kalder den et vist Tegh paa gode Enge.

aquatica N.

cæspitosa 422. Græs, som voxer med en Kost iblant Kornet.

canescens 441. Hvas Sive-Græs.

præcox N.

- Melica ciliata* 476. Laadet Hafre-Græs.
nutans 477. Hafre-Græs med faae Korn.
- Poa aquatica* 425. Stor Vand-Græs med brede Blade.
trivialis N.
pratensis 421. Gemeen-Græs.
annua N.
compressa N.
- Brixa media* 418. Det lille Besver-Græs, Riærligheds-Græs.
Dactylis glomerata 430. Græs med hvasse Blade.
Cynofurus cristatus 428. Hane-Rams-Græs.
panicus 472. Hirk-Græs med skarpe Ar.
Festuca ovina 440. Lidet Sive-Græs.
decumbens 475. Liggendes Heyre-Græs.
elatio N.
fluitans 426. Suppe-Græs, Manna-Græs.
- Bromus secalinus* 594. 596. Heyre. † Bild-Heyre.
sterilis 307. † Heyre, som voxer iblant Hafre.
retorum 308 Laaden-Heyre, som voxer iblant Hafre.
giganteus N.
- Avena fatua* 101. Flu-Hafre, Bild-Hafre.
pratensis N.
- Arundo phragmites* 82. Gemeen-Ror, som voxer udi Moræger, giver det bedste Tag.
arenaria 415. Sene-Græs, Klitte-Tag, Hielme
epigejos 424. Græs med Ror-Top.
- Lolium perenne* N.

temulentum 595. 474. Svingel, Dude. † Heyre-Græs med lange Ar.

Elymus arenarius 448. 479. Spis Strand-Græs. † Blaalig Hvede-Græs.

Hordeum murinum 473. Stor Biug-Græs. Fandens-Ar.

Triticum * repens 416. Hunde-Græs, Knoppe-Græs, Knæ-Græs.

Trigynia.

Montia fontana 42. Den mindste Arfve.

IV. TETRANDRIA

Monogynia

Dipsacus fullonum 256. † Stor vild Karde-Tiigel.

pilosus 257. † Liden Karde-Tiigel.

Scabiofa * Succisa 673-678. Dievels-Bid.

arvensis 942. 944. 947. Skabios. † Skaburt.

columbaria 943. Skaburt med fløstede Blade, og blaae Blomster.

Sherardia arvensis 916. Liden Farber-Rode, med blaae Blomster.

Asperula * odorata 86. Skovmærke, Bokar, Mysike.

Galium palustre 381. Klammer-Urt, som voper i Moraker

uliginosum 382. Liden Klammer-Urt med hvide Blomster.

faxatile 379. Liden guul Klammer-Urt.

*Verum 378. Klammer-Urt med guule Blomster.

(Klammer-Urt med hvide Blomster. †

Mollugo 380. 917. 672. (Glat vild røde, Bierg hvide Klammer-Urt med smale Blade.

boreale 918. Glat Enge-Rode.

Aparine 71. 72. Beyler, Snerer, smaae Burrer. † Snerer med glat Froe.

Plantago * major 799. 800. (Stor Beybred, Faare = Tunge med glatte
Blade.
(Beybred med mange Spidse paa en Stilk.

media 801. Laadne Beybred med brede Blade.

lanceolata 803. Stor smale Beybred, spitz Beybred.

dubia (Linn. Fl. Sv. 132) 805. Liden Beybred med smale Blade,
Trolde = Hoved.

maritima 239. 240. Strand Krage = Tæer, Rafne = Foed. † Spet-
tede Krage = Tæer.

Coronopus 238. 809. (Bild laaden Krage = Tæer, Rafne = Foed,
Strand Beybred.

uniflora B.

Cornus fangvinea 237. Bild Corneolin = Træe.

Iveica 781. 782. Høns = Bær. † Høns = Bær med et Blomster i
et andet.

Alchemilla * vulgaris 19. Love = Foed, Snyav.

Digynia

Aphanes arvensis 949. Frue Veneris liden Kam, Jomfrue = Kam.

Cuscuta europæa 243. Stor Her = Silke.

* - - epithimum 244. Det sinaae slags Hørs = Silke.

Terragynia

Ilex Aquifolium 16. †. Hessel = Torn, Christ = Torn, Mare = Torn, Skov =
Tigel.

Potamogeton natans 831. Stor flydende Beybred, med runde Blade.

perfoliatum 836. Igiennemvovende flydende Beybred.

lucens 835. Flydende Beybred med smale glinsende Blade.

crispum

(Flydende Beybred med krusede Blade, Froe
 Lactuf.
 crispum 837. 844. (Flydende Beybred med langagtige krusede
 Blade.

compressum 839. Flydende Beybred med Hunde-Græssets Blade.

pectinatum 838. Græsagtig flydende Beybred.

marinum N.

pufillum 842. Haaragtig flydende Beybred.

Ruppia maritima N.

Sagina procumbens 49. Urfve med smale Blade.

V. PENTANDRIA

Monogynia.

Myofotis scorpioides 266-272. Skorpions-Urt.

Lappula 249. Hunde-Tunge med smaae blaae Blomster.

(Steen-Bikke, Steen-Brække,
 Lithospermum * officinale 591. 592. (Steen-Hirz,
 (Steen-Bræk med brogede Blade.

arvense 593. Steen-Brække med sort Froe, Sper-Klinte, Steen-
 Klinte.

(Dre-Tunge med blaae Blomster.
 Anchusa * officinalis 123. 124. (Dre-Tunge med hvide Blomster.

angustifolia B. †.

(Hunde-Tunge, Uld-Borrer.
 Cynoglossum * officinale 247. 248. (Uld-Borrer med hvide Blomster.

(Lunge-Urt med spattede Blade.
 Pulmonaria * officinalis 854. 855. (Lunge-Urt med brede Blade.

angustifolia 856. Lunge-Urt med smale Blade.

- Symphytum* * officinale 225. 226. (Stor Consolidida, Rulsukker-Brod.
 (Kongsalve-Roed.
 (Stor Kongsalve-Roed med hvide
 (Blomster.
- Asperugo procumbens* 127. Liggendes vild Dre-Tunge.
- Lycophis arvensis* 125. 126. (Liden Dre-Tunge med blaae Blomster.
 (Liden Dre-Tunge med purpur Blomster.
- Echium vulgare* 263-265. Bild Dre-Tunge.
- Primula veris* * officinalis 1046. 1049. (Koe-Drifver, Koe-Droefvel, Hane
 (Laag, hvid Betonie.
 (Koe-Droefvel med hvide Blomster.
- elator 1047. 1050. (Bilde Koe-Drifver uden Lugt.
 (Koe-Droefvel med et Blomster i et andet.
- acaulis 1048. †. Bilde Koe-Drifver med et Blomster paa hver
 Stilf.
- farinosa* 1051. 1052. (Enges-Stierne, blaae May.
 (Enges-Stierne, blaae May med runde Blade.
- Menyanthes* * trifoliata 1013. Bukke-Blade, beeske Klefver.
- Hottonia palustris* 663. 664. (Band-Rollike, hvide Band-Fioler.
 (Band-Rolliker med rødagtige Blomster.
- Lysimachia vulgaris* 620. Fredløs, Bast-Urt, Due-Urt med guule
 Blomster.
- thyrsiflora* 621. Due-Urt med guule Knoppe.
- nemorum* 56. † Guul Gaase-Heel, guul Urfoe.
- *nummularia 727. Peng-Urt, Penge-Blad med guule Blomster.
- Anagallis* * arvensis 55. Gaase-Heel, Rod-Urfoe, grine ved Dag, grine
 ved Middag.

- (Snerle, Kofve-Løg, vor Frues Særk,
Convolvulus arvensis 234. 235. (smaa Snerer.
 (Snerle med røde Blomster.
- sepium* 232. 233. (Vor Frues-Særk, Stor-Snerle, Snerer.
 (Stor-Snerle med Purpur-Blomster.
- Campania rotundifolia* 136-138. Smaa Klokker.
- patula* 907. Liden vilde Rapunzel.
- Rapunculus* 902. †. Gemeen Rapunzel.
- perficifolia* 906. Bild Rapunzel med store blaae Blomster.
- Trachelium* 139. Store vilde Klokker, Hals-Urt.
- glomerata* 140. Liden Hals-Urt, vilde Klokker.
- cervicaria* 141. Hals-Urt med langagtige Blade.
- thyrsoides* 142 †. Hals-Urt med Echii Blade.
- Phyteuma spicata* 903 †. Aefrumpes Rapunzel.
- Samolus valenandi* 60. Lemmike med smaae runde Blade.
- Lonicera* * *Periclymenum* 780. Gede-Blod, Skov-Lillie, Loberose.
- alpigena* 186. †. Smaa vilde Kirsebær.
- Verbascum* * *Thapsus* 1042. Konge-Lius med laadne Blade og hvide
 Blomster.
- Lychnitis* 1043. Konge-Lius med laadne Blade og hvide Blomster.
- * *nigrum* 1044. 1045. (Konge-Lius, Lyse-Brand.
 (Konge-Lius med hvide Blomster.
- Blattaria* 114. †. Mos-Urt med hvide Blomster.
- Datura* * *Stramonium* N.
- Hyoscyamus* * *niger* 509. Vulne So-Bønne, Høns-Bønne, Sandens Punge, Hørsætænder.
- Atropa* * *Belladonna*

Solanum * Dulcamara 981. 982. (Hunde-Bær, beeff Sode, bitter Sode. Bitter Sode med hvide Blomster.

*nigrum 975. 977. (Nat-Skade, Sovbær, Svine-Urt, Hunde-Urt. (Nat-Skade med røde Bær.

Rhamnus * catharticus 909. Raars-Bær-Torn, Bigre-Torn, Brie-Bær-Torn, Brie-Bærs-Træe.

*Frangula 27. Torste-Træe.

Eronymus europæus 298. Beenved.

Ribes * rubrum 480. Bilde-Rode, Ribs, St. Hans Bær.

*nigrum 481. Soel-Bær.

Hedera Helix 483-485. Bed-Bende.

Glaux maritima 401. Strand-Tsop med smaae røde Blomster.

Digynia

Aclepias * vincetoxicum 84. Svale-Roed med hvide Blomster.

Herniaria * glabra 820. Pisse-Urt, Bried-Urt.

Chenopodium * Bonus Henricus 558. Stolt Hændrif.

urbicum N.

rubrum 97. Bred Skoorneld, med tykke Blade, Gaafe-Foed.

album 92. Bild hvidskinnende Meld.

viride 93. Liden Skov-Meld.

hybridum 94. Bred Skov-Meld med tynde Blade.

glaucum N.

*Vulvaria N.

polyspermum 116.

maritimum 540. Liden Salt-Urt med glindsende Frøe.

hirsutum 541. †. Laadne Salt-Urt.

Salsola * Kali 542. Stickende Salt-Urt.

Tragus B. †.

Ulmus * campestris 1892. Elm, Elm-Træ.

Gentiana Pneumonanthe 388. Viden Engion med smale Blade.

(Tusind = Gylde, Tusind = Dyder, Jord =
Galde.

* centaurium 180. 181. (Ager = Hørs med røde Blomster.

(Ager = Hørs med hvide Blomster.

--- pollicare 182. Den mindste slags Tusind = Gylde, Urie.

Amarella 389. 390. (Viden Enzian.

(Viden Enzian med hvide Blomster.

* campestris 391. Viden Enzian med smaae Purpur-Blomster.

Eryngium * maritimum 294. Strandmands Troe, Mand = Hielp,
Hundrede Hoved.

campestre 293. †. Biergmands Troe.

Hydrocolyte vulgaris 885. Vand Kragetæer, med Navle Urts Blade.

Sanicula * europæa 938. Sanikfel.

Bupleurum * rotundifolium. 779. †. Igiennem Bert.

Tordylium Anthriscus 178. Betlers = Luus med rodagtige Blomster.

Caucalis leptophylla 179. †. Betlers = Luus med smaa Blomster.

(Bilde guule Roder, Fugle = Neede, Derre

Daucus * Carota 251. 252. (Urt, Bild Pastinakel.

(Derre Urt med purpur Blomster.

Conium maculatum 205. Skarn = Tyde med plettede Stilke, Hunde Kex.

Selinum palustre 74. Bild Petersille.

Athamanta Oreofelinum 968. Bilde guule Roder, som voxer i Enge.

Heracleum Sphondylium 995. 996. (Bjerne Klov.

(Bjerne Klov med smale Blade.

Ligusticum * Levisticum 582. †. Loe, Stilk.

Scoticum 75. Strand-Petersilie.

Angelica * Archangelica 63. Angelica, Engeskær, Engel-Urt. Hr. TEIL-MAND anseer Archangelica for at være en Colonist.

* Sylvestris 65. Vand Angelik.

(Vand Petersilie, Vandmerke, med lang-
Sium-latifolium 972, 973. (agrige Blade.
(Vand Pastinak med brede Blade.

nodiflorum B.

Sison inundatum N.

Oenanthe fistulosa 732. Vand Sten-Bref.

crocata 733. Steen-Bref med Korfvel-Blade.

Phellandrium aquaticum 209. Skarn-Lyde, som voper i Moradser.

Cicuta * virofa 974. Vand Pestinak med smale Blade.

Æthusa Cynapium 208. Skarn-Lyde, som voper i Moradser.

Scandix Pecten Veneris 948. †. Frue Veneris Kam, Jomfrue-Kam.

* Cerefolium 184. Tam Korfvel.

Anthriscus 718. Bild Korfvel, med hoas Frøe.

Charophyllum * sylvestre 717. 206. (Bild Korfvel med glat Frøe.
(Stor Skarn-Lyde med kandede
(Stilke.

remulentum 185. Bild Korfvel.

Imperatoria * Ostruthium 525. †. Messer-Urt.

Pastinaca * fativa 772. Bild Pastinak med brede Blade.

Carum * Carvi 177. Rummen, dansk Rummen.

- (Stor Kvase Urt, Steen Breke
(med en hvid Koft.
Pimpinella* Saxifraga 794. 795. 797. (liden Steen Brekke, vild Pimpis-
(nelle med brede Blade, Bierge
(Roed.
- Apium* graveolens 73. Petersilie, som voxer udi Moratsker, Vand merke.
Agopodium Podagraria 64. Bild Angelika, Svadde-Raal, Svines-
Raal.
Trigynia.
Viburnum Opulus 937. Vand-Hyld, Skov-Hyld, Utkryfte-Træe,
Ulveroe, Fugel-Bær.
Sambucus* Ebulus 262. Sommer-Hyld, Artik.
* nigra 936. Gemeen Hyld, Hylde-Træe.
Alfina media 39. 40. (Middelmaadig Arfve.
(Middelmaadig Arfve med braagede Blade.
Tetragynia.
Parnassia palustris 497. Hvid Lever-Urt, Lever-Blomster.
Pentagynia.
Statice Armeria 174. 175. liden Bierg Keffike med runde Knoppe.
Limonium 587. Limon Urt.
Linum* catharticum 45. 590. (liden Arfve med Hør Knoppe.
(liden vild Hør med hvide Blomster.
Radiola 46. den mindste Arfve med Hør Knoppe.
Drosera* rotundi folia 911. Soel Dag, Himmel Dag med runde Blade.
Longifolia N.
Polygynia.
Myofurus minimus 507. Muffe Rumppe.

VI. HEXANDRIA.

Monogynia.

- Narcissus Pseudo Narcissus 719. †. Vaasse Lillie, guul Narcisse.
 Allium Scorodoprasum 22. Bierg Hvide Løg med brede Blade.
 carinatum 21. Bierg Hvide Løg med smale Blade.
 Spharoccephalum 23. †. Bierg Hvide Løg med runde Hoveder.
 vineale 25. †. Hvide Løg med smale Blade.
 Oleraceum N.
 Ursinum 24. Hvide Løg med breede Blade, Ramsfe.
 Tulipa sylvestris N.
 Ornithogalum luteum 760. Fugle-Mælk med guule Blomster.
 minimum N.
 Anthericum ramosum 790. Ederkop-Urt med smaae hvide Blomster.
 Officragum 87 Been Brud. Hr. TEILMAND forsikrer at den her
 ikke gjør Creaturet nogen saadan Skade, som i Norge til-
 legges den.
 Asparagus* officinalis maritimus 85. Strand Asparris.
 Convallaria* majalis 583. 584. (gemeene Lillie Konval, Maymaanedes
 Blomster.
 (stor Lillie Konval.
 verticillata 813 Hvide Roed med smale Blade.
 (Hvide Roed med brede Blade, og vellug-
 * Polygonatum 812. 814. (tendes Blomster, Sminkke-Roed.
 (Hvid Roed med store dobbelte Blomster.
 Multiflora 811. Hvid Roed, Berke Urt, Salamonis Signet,
 Bufflebær.

bifolia 585. 586. (liden Lille Konval, et Blad.
(liden Lille Konval med tre Blade.

Hyacinthus botryoides 508. †. liden Drue Hiacinth med blaae Blomster.

Acorus * Calamus. 14. Calmus, vellugtendes Flæe.

Juncus conglomeratus 535. glat Riuse-Sis.

effusus 534. skarp Riuse-Sis.

filiformis N.

articulatus 442. 443. (Siv Græs, som voxer i Skoven.
(Siv Græs, som voxer i Vand.

bulbosus. 444. et lidet slags Siv Græs.

bufonius 446. stor tuze Græs.

pilosus 460. Et lidet slags haaragtig Græs med brede Blade

campestris 457. 461. (Cyper-Græs med Haar paa.
(Haaragtig Græs med Leppe UrtsKnoppe (*).

Peplis

(*) Velbaarne Hr. Capitain TEILMAN, som ved sin meddeelte Flora Cimbrica fra Skads Herret i Riber Stift, haver hiulpet meget til Fuldstændigheden af denne Opregneelse, setter til sidst nogle Ord, som formedelsi deres Henfigt til Deconomiens Nytte, bør her læses udsørligen, nemlig saaledes. „Foruden de tilforn paa sit Sted, anførte Junci, voxer her endnu paa Marst Engene, en Juncus, af Indbyggerne kaldet *Harrild*. Den fand jeg ikke see at findes, enten hos Linnæus, Rajus, Schuchzerus eller J. Bauhinus. Jeg har sendt den til Kjøbenhavn, for at faae nærmere Oplysning, men forgieves. I midlertid er samme vel den rareste af alle Juncis, ja af de fleeste Græs-Arter. Ingen mig bekjendt udyrket Plante (Lyng alleene undtagen) voxer samlet i saadan Mængde og saadan Godhed, som denne, saa at naar man feer vore Marst-Engae, hvor den er lavagtig, skulle man tænke, de vare befaaede alleene med denne Juncus. Det er den, som udgjør den største Deel af Marst-Græsset paa det lave, ligesom hvide Klever, paa det høiere. Naar Høet deraf tørres, ser det sortagtigt ud, saa at man endog langt fra, med

. Wis

Peplis Portula 47. Arfve, som vøyer i Moratser med vild Timians-Blade, Band-Portulak.

Trigynia.

Rumex maritimus 561. Rød Strand Skreppe.

crispus 556. Spitz Skreppe med krusede Blade.

* acutus 554. 555. (rød Skreppe, gual Skreppe, Rhabur. Rhabur med smale Blade.

* acetosa 9. gemeene Syre, Suur Raal.

acetosella 10. 11. { spitse Syrer, smaae Syrer.
{ det mindste slags vilde Syrer.

Triglochis palustre N.

maritimum 445. Strand-Siv-Græs.

Polygynia.

Alisma Plantago ▽ 807. 808. { (Band Beybred med brede Blade, Got-
beraad.
{ (Gotberaad med smale Blade.

natans B.

ranun-

Vished kand kiende et Læs-Marst-Høe fra andet Høe. Den maa vel veyres og tørres, førend den bliver indaget, thi ellers brænder den (formedelst sin store Fedme) tilfammen, og som jeg selv har seet, til Kull, dog foruden Luc-Jld, saa vidt jeg veed. Til at føere med, er denne Art overmaade god; thi Creaturet bliver der af lige saa feed som af Havre eller andet reent Korn. Dette vide Oxen-Risbere, som derfor ey ere saa villige til at kisse paa de Gaarde, hvor der føeres med dette Høe, ihj de frygte at Studene ey have faaet Korn, skiant de see dem at være feede. Men om Sommeren naar de faaer dem paa deres Græs, ere de vel tilfreds. „ Saa vidt Hr. Teilmund, hvis Ord burde tiene til Eftertanke om en videre Forplantelse af denne ypperlige og os særdeles tilhørende Græs-Art, paa de Steder, hvor Grundens Liighed synes at kunde tiltraade et Forsøg.

ranunculoides B.

VII. HEPTANDRIA.

Monogynia.

Trientalis europæa 861. 862. (Stor Vinter:Grøn med Høns:Bid
(Blomster.
(Liden Vinter:Grøn med Høns:Bid
(Blomster.

VIII. OCTANDRIA.

Monogynia.

Epilobium angustifolium 630. Due Urt med lange Frøe Huse og Pile
Blade.

hirfutum 622. 623. (Laaden Due Urt med langagtige Frøe Huse.
(Laaden Due Urt med smaae Blomster.

montanum 625. stor glat Due Urt med langagtige Frøe Huse.

tetragonum 627. 628. †. (liden glat Due Urt.
(liden glat Due Urt med hvide Blomster.

palustre 629. glat Due Urt med smale Blade.

Vaccinium * *myrtillus* 1086. Blaae:Ber med langagtige kersvede Blade.

(Bølle:Ber, Bøller. Tørres og bru:
uliginosum 1087. 1088. (ges i Mad.
(Bøller med runde Blade.

* *Vitis idæa* 1090. Eytteber, Krosingber, Krossinger. Paa
Hedemarkerne i stor Mængde.

Oxycoccus 1090. Erane:Ber.

Erica-Vulgaris 284. 285. (Gemeen Liung.
(Gemeen Liung med hvide Blomster.

cinerea 286. 287. †. (Lav Liung.
(Lav Liung med hvide Blomster.

Tetralix 288. smukke Liung med mange Spidser.

Daphne * Mezereum B.

Trigynia.

Polygonum * Bistorta 113. †. Slange Urt.

(Pile Urt med glinsende Blade.

(flydende Benbred med Pile Blade.

amphibium 788. 833. 834. (flydende Benbred med brede glinsende
(Blade.

(bitter Pile Urt, Vand Peber med røde
Blomster.

*Hydropiper 785. 786. (

(Vand Peber med hvide Blomster.

Perficcaria 783. 784. (plettede Pile Urt, Loppe Urt.
(Pile Urt foruden Plette.

*aviculare 815 & 817. Bene Græs, hundrede Knuder, Høns Græs.

Convolvulus 236. Snerle med trekantede Frøe.

Tetragynia.

Paris * quadrifolia 978. 980. et Bær, Uls Bær, Fire Blad, Uls-Blod.

Adoxa Moschatellina 876. Desmerurt, Desmerknope.

Elatine Hydropiper N.

IX. ENNEANDRIA.

Hexagynia.

Butomus umbellatus 533. Sif med rødagtige Blomster.

X. DECANDRIA.

Monogynia.

Monotropa Hypopithys 736. stor Slange Tunge med spitse Blade.

Ledum * palustre B.

Andromeda polifolia 212. Bisd Rosmarin.

Arbutus * *uva ursi* 1089. Meelbær, paa Hedemarkerne.

Pyrola * *rotundifolia* 859. Vinter Grøn, Vinter Lisse.

minor B. ⁽¹⁾

secunda 860. Vinter Grøn med spidse Blade.

Digynia.

Chrysofplenium alternifolium 941. gul Sten Bref.

Saxifraga * *granulata* 940. hvid Sten Bref.

tridactylites 771. Mægle-Urt.

Sclerantus anauus 818. Tand-Urt, Kaavel.

perennis 819. Tand-Urt med hvide Blomster. Tegn til Iet Grund.

Saponaria * *officinalis* 939. †. gemeen Sæbe Urt.

Dianthus Armeria 164. Bild Kost-Neglifen.

deltoides 165. Bild Neglifen med smale Blade.

plumarius 168. †. vellugtendes Græs-Neglifen med hvide Blomster.

arenarius 166. Iiden Bild Neglifen.

superbus 167. vellugtendes Græs-Neglifen med purpur Blomster.

Trigynia.

Cucubalus baccifer 33. †. opklysvende Urfoe.

Beben 614. Skum Neglife.

Silene nutans 615. Laaden Tierre-Urt.

Armeria 619. Tierre Urt med brede Blade og røde Blomster.

Stellaria nemorum 35. meget høy Urfoe.

Holostea 171, 172. (Dyen-Trost, Græs med store Blomster.
(stor Dyen-Trost Græs, som voper udi Enge.

Graminea 173. Dyen-Trost Græs med smaae Blomster.

--- ▽: tica 44. 48. (Arfve med lange Blade.
(Arfve, som vøper paa fugtige Steder.

Arenaria peploides 50. Strand Arfve med *Portulaks* Blade.

ferpyllifolia 43. liden Arfve med mange Stiife.

rubra 992. 993. (Knæ Græs med purpur Blomster.
(Strand Knæ Græs.

Pentagynia.

Sedum * *Telephium* 1000 St. Hans Urt, tyk Blad, Kræft-Urt. I Sandet ved Haf-Siden.

Album B.

* *acre* 956. liden Sten Urt, Blade løs, Helle Knop.

hexangulare N.

Oxalis * *Acetofella* 1010. 1011. (Gøge Mad, Suur Klesver.
(Suur Klesver med purpur Blomster.

Corniculata 1012. †. hornede Gode Mad.

Agrostema Githago 613. Klinte. Nogle Provinzer, saasom Skads-Herret: ere aldeles frie for dette Ukrud efter Hr. TEILMANDS Beretning.

Lychnis chalcedonica 607. bram guule Spring Levenker med enkelte Blomster.

Flos cuculi 169. 170. (Hofmod med enkelte røde Blomster.
(Græs-Neglise med hvide enkelte Blomster.

Viscaria 616:618. Tierre-Urt, Beeg-Urt.

dioica 608:612. laaden Bild Neglise.

Cerastium vulgatum N.

semidecandrum 36. liden laaden Arfve.

arvense B.

(Band-Urfve.

aqvaticum 29. 37. 38. (stor Urfve, Høns Bid.

(den største Urfve med Natfskade Blade.

Spergula arvensis 99 I. Knæ Græs.

nodosa. 5 I. Knodrede Strand-Urfve.

XI. DODECANDRIA.

Monogynia.

Afarum * europæum 83. Høffel-Urt.

Lythrum Salicaria 63 I. Rette-Urt med purpur Blomster.

Digynia.

Agrimonia * europatoria 17. Algermaane, Rette-Stiert, Svine-Rumpe.

Trigynia.

Refeda Luteola 606. Bau, Svine-Rumpe.

Euphorbia Peplus 297. Skade-Mælk, Fugle-Mælk, Borte-Urt, Farve-Urt.

* helioscopia 296. Frosd-Kones-Mælk, Ulve-Mælk, Fandens-Mælk.

Dodecagynia.

Semper vivum * tectorum 957. stor Huus-Løg.

XII. ICOSANDRIA.

Monogynia.

Prunus Padus 183. Heggebær, vilde Kirsebær.

* spinosa 85 I. liden slaaen Torn.

Digynia.

Cratagus Aria 987. Appel-Bær, Borringholms Rosiner.

* oxyacantha 766. Hage-Torn, Haffn-Torn.

Trigynia.

Sorbus * Aucuparia 986 Ron, Ronne-Træe.

Pentagynia

Mespilus Cotoneaster N.

Pyrus * Malus 637. 638. { Store Skou-Eble.
{ Smaae Skou-Eble.

Spiræa * Filipendula 309. 310. { Bierge-Mandel, Galte-Kneppe med enkel-
{ te Blomster, rød Sten-Brek, Bon-
der-Muskat.
{ Bønder-Muskat med dobbelte Blomster.

*Ulmaria 103. 104. { Mod-Urt, Gede-Skæg.
{ Mod-Urt med runde Blomster.

Polygynia.

Rosa elegantaria 912. Engel-Torn, vellugtende Bild-Rose.

*canina 913. Wilde-Roser, Hysven-Torn, Hunderoser.

spinosissima 914. Vellugtendes Bild-Rose med hvide Blomster.

Rubus * idæus 921. 922. { Hind-Bær, Hind-Bær-Ris med rød Frugt.
{ Hind-Bær med hvid Frugt.

caesius 920. Blaae-Bær, Kor-Bær.

fruticosus 919. Brame-Bær, Bjørne-Bær.

saxatilis 194. Frue-Bær.

*Chamæmorus 195. Molte-Bær, Multi-Bær.

Fragaria * vesca 328. Jord-Bær, Jordbær-Ris.

Potentilla * Anserina 845. Stor-Rollike, Solv-Urt, Gaase-Urt.

rupestris 868. Kaffe-Bær.

opaca 866. † Laaden Fem-Fingers-Urt med guule Blomster.

argentea 867. Fem-Fingers-Urt med graae Blade, Bierg Fem-
Fingers Urt.

verna 865. Liden Fem-Fingers Urt med gule Blomster.

*reptans 864. Stor Fem-Fingers Urt, Femblad.

norvegica 1020. Klexer med Forbær-Blade.

Tormentilla * erecta 1008. Tormentille, Blod-Urt, Blod-Roed, Rødme.

Geum * urbanum 159. Benedict-Urt, Neglike-Roed.

rivale 160-163. Benedict-Urt, som voxer ved Vand.

Comarum palustre 869. Stor Fem-Fingers Urt, som voxer i Moratser.

XIII. POLYANDRIA

Monogynia

Actæa spicata 13. Drue-Munke, Christophers-Urt, Saare-Vorte.

Chelidonium * majus 196. Stor Svale-Urt, stor Chelidonia.

Glaucium 767. †. Baldmue med lange Fros-Huse.

Papaver Argemone 78. Det lille slags vilde Baldmue.

*Rhæas 768. Bild-Balmue, Korn-Rose.

dubium 769. Gemeene Baldmue.

Nymphaea * lutea 731. Stor Nakande med guule Blomster, Kierlinge-Kruus.

alba 728. Stor Nakande med hvide Blomster, Søe-Blommer.

Tilia * europæa 1007. Lind, Linde-Træ.

Cistus Helianthemum 487. Jord Bedbende med hvide Blomster.

Trigynia

Delphinium Consolidæ 229-234. Ridder-Spore, Hane-Sporre, blaae Hane-Foed.

Aconitum Napellus 42. Den mindste Vand-Arfoe.

Pentagynia.

Aquilegia * vulgaris 76. Bild: Afkeley med blaae Blomster.

Hexagynia

Stratiotes Aloides 28. Band: Afloe.

Polygynia

Anemone * Hepatica 1028. 1032. Eddel: Klesvoer.

vernalis 858. Beyer: Urt med hvide Blomster.

*Pulsatilla 857. Blaae Beyer: Urt, blaae Roe: Biede!, blaae
Dre: Orn.

(Hvide Bed, smaae hvide Kragetæer.

*nemorosa 870. 871. 874. (Kragetæer med dobbelte Blomster.

(Kragetæer med Purpur: Blomster.

ranunculoides 872. 873. (Hvide Bed med bleg gule Blomster.

(Hvide Bed med gule Blomster.

Thalictrum minus 1004. Liden Knep i Vanden som voper ved Stranden.

flavum 1003. Knep i Vanden med smalle Blade.

aquilegifolium 1002. Knep i Vanden med breede Blade.

simplex B.

Ranunculus * Flammula 890. 891. (Frøernes Peber, liden guul Hane: Foed
med lange Blade.

(Band: Hane: Foed med ferverede Blade.

reptans 888. Krybendes Hane: Foed med enkelte guule Blomster.

lingva 889. Stor guul Hane: Foed med lange Blade.

amplexicaulis 887. †. Kragetæer med Breybreds Blade.

*Ficaria 197. Liden Soale: Urt, liden Chelidonia.

auricomus B.

sceleratus 883. Skarp Hane: Foed, Band: Merke, Yugge: Peber.

(Kragetæer med runde Noder.
 bulbofus 879. 880. (Hane-foed med runde Noder og sovelgule
 (Blomster.

repens 878. Laaden Krage-Tæer.
 polyanthemos N.

(Kragetæer, Hane-foed, Smørleger, Smør-
 acris 877. 884. (Urt.

(Hane-foed med smaae dobbelte gule Blomster.
 arvensis 882. Kragetæer med pigede Frøe-Huse.

hederaceus 894. †. Band-Har-foed med vedbende Blade.

(Hov Band-Kragetæer med runde
 og haaragtige Blade.
 aquatilis 893. 895. 665-667. (Haaragt. a Band-Hane-foed.
 (Band-Kollife.

Trollius europæus 886. Enge-Blomme, Kabeleye.

(Smør-Urt, Kabeleye, Enge-Blomme, Roe-
 Caltha palustris 134. 135. (Blomme.
 (Enge-Blomme med dobbelte Blomster.

XIV. DIDYNAMIA.

Gymnospermia.

(Edel Bund-Urt med blaae Blomster.
 Ajuga * pyramidalis 227. 228. (Edel Bund-Urt med Rød-farvede
 (Blomster.

reptans B. †.

Teucrium * Scordicum 950. Skordium, Løgs-Urt, Fiske-Mund.

(Stor Katte-Mynthe, Siifen-Brandt, Katte-
 Nepeta * Cataria 655. 656. (foed, Katte-Urt, Katte-Blade.
 (Stor Katte-Mynthe med brogede Blade.

Betonica * officinalis 109. Betonie med Purpur-Blomster.

annua hirsuta. 969. †. Laaden Lid-Urt.

C c c c

Men-

- Mentha spicata viridis* 651. 652. †. (Mynthe med smalle Blade.
(Bild Spitz-Mynthe.
aquatica 653. Stor Horse-Mynthe, Heste-Mynthe.
**arvensis* 132. Ager-Mynthe, Korn-Mynthe, Bild-Poley,
med Purpur-Blomster.
**Pulegium* 853. †. Vand-Poley.
Glechoma * *hederacea* 486-489. Jord-Bedbende.
arvensis 970. Liden Lid-Urt.
Lamium * *album* 546. Blind Nelde, dov Nelde med hvide Blom-
ster.
purpureum 548-550. Stinkende dov Nelde.
amplexicaule 551. Katte-Dyne, smaae dove Nelder.
Galeopsis Ladanum 1099-1102. Hampe-Nelde.
(Hampe-Nelde, hvid Dof-Nelde med gule
Tetrahit 1097. 1098. (Blomster.
(Hampe-Nelde med hvide Blomster.
Galeobdolon 547. Dof-Nelde, Dof-Nelde med gule Blomster.
Stachys sylvatica 552. Stor stinkende Dov-Nelde.
palustris 996. Brun Marru.
Ballota nigra 640. Sort isdelugtendes Marurt, sort Rubike.
Marrubium * *vulgare* 641. Blinde Nelde, hvid Rubike, Marrube.
Leonurus * *cardiaca* 639. Hierte-Span, Sey-Urt.
Clinopodium * *vulgare* 213 Dove Nelde med vild Meyrans-Blade.
Origanum * *vulgare* 758. 759. (Bild Meyran, Tost, Konning.
(Bild Meyran med hvide Blomster.
Thymus * *Scryllum* 960-965. Bild Timian, vor Frues Senge-Halm.
Acinos 214. Bild Basilikon.

Scutellaria galericulata 634. Blaae Stierne-Urt, Feber-Urt, liden Fred-
løg.

Prunella * vulgaris 246-249. Hunde Tunge.

Angiospermia.

Rhinanthus Crista galli 773. Hane-Kam, Kassel.

Euphrasia * officinalis 301. 303. Dyne-Trost.

Odontices 304. 305. (Rød Dyne-Trost.
(Enge Dyne-Trost med hvide Blomster.

Melampyrum cristatum 647. Gul Røe-Hvede med smalle Blade.

arvense 644. Røe-Hvede med Purpur-Toppe, Kefrumpe.

nemorofum 645. Røe-Hvede med blaae Toppe.

pratense 646. Gul Røe-Hvede med brede Blade.

Lathræa squamaria 764. Stor Tand-Urt.

Pedicularis palustris 778. Stor Luuse-Urt, Enge-Trold, Enge-Rius,
Trold-Urt.

sylvatica 776. 777. (Liden Luus-Urt med Purpur-Blomster.
(Liden Luus-Urt med hvide Blomster.

Antirrhinum * Linaria 588. Gemeen Høe-Urt, vild Høe, vild Torffe-
Mund.

minus 70. Den mindste Love-Mund, Torffe-Flab.

*orontium 69. Vild Love-Mund, vild Torffe-Flab med Pur-
pur-Blomster.

Scrophularia * nodosa 951. Stor Brun-Røed, Sov-Røed, Dem-Urt.

aquatica 952. †. Stor Vand-Brun-Røed.

Limofella aquatica B.

XV. TETRADYNAMIA.

Siliculosa.

Myagrurn fativum 715. Gier, Bild-Hør.

paniculatum 716. Gier med smaae runde Froe-Huse.

Draba verna 130. Liden Hyrde-Taske med aflange Froe-Huse, Gessinge-Blomster.

Lepidium fativum B.

Thlaspi arvense 1005. Penge-Urt.

campestre 1006. Stor Penge-Urt med graae Blade.

(Hyrde-Taske med indstaaerne Blade.
*Burfa Pastoris 128. 129. (Hyrde-Taske med heele Blade, Taske-
(Urt, Punge-Urt.

Cochlearia * officinalis 216. Stor Strand-Skee-Urt, Skerbugs-Urt.

danica 218. Liden Strand-Skee-Urt med ret Stilf.

grænlandica 217. Liden krybendes Strand-Skee-Urt.

Coronopus 54. 726. (Krybende Krage-Foed, Svine-Karse.
(Bild-Korse med smale Blade.

*Armoracia 896. Gemeen Peberoed.

Iberis nudicaulis 725. Sten-Karse.

Lunaria annua B.

Siliquosa

Dentaria bulbifera 255.

Cardamine impatiens 722. Enge-Karse, med smaae Blomster.

*pratensis 720. 721. (Bild-Karse, Enge-Karse, Gege-Blomster.
(Enge-Karse med dobbelte Blomster.

amara 724. Vand-Karse, Vater-Karse.

Sisymbrium * Nasturtium aquaticum 723. liggendes Vand-Karse.

fylvestre 291. † Liden Bild-Karse med smaae guule Blomster
amphi-

amphibium 896-898. Vand:Peberod.

arenosum B. †.

*Sophia 985. Bardbiren:Forstand.

Erysimum * officinale 295. Bild:Senip, Veg:Senip.

Barbarea 290. Vinter:Karse, St. Barbara:Urt.

*Alliaria 20. Gasse:Kaal, Hvide:Logs:Urt.

cherinanthoides 714. Gier med lange Frøe:Huse.

Hesperis matronalis 1082. 1083. †. (Himmel:Sprefker, Himmel:spretter,
Purpur:Damasses:Blomster.
(Himmel:sprefker med hvide Blomster.

Arabis alpina 260. Torkiste Karse med hvide Blomster.

thaliana 131.

Turritis glabra 119. Bild:Kaal med blaae Byefis:Blade.

hirsuta 118. Bild:Kaal med heele og laadne Blade.

Brassica campestris 120. Bild:Kaal med guule Blomster.

Sinapis arvensis 900. Agger:Kaal med guule Blomster. Ridik et mæg-
tigt og skadeligt Ufrudt i Algerne.

*nigra 971. Gemeen Sinep.

Raphanus Raphanistrum 901. Agger:Kaal med hvide Blomster.

Bunias Cakile 292. Strand:Karse.

Isatis tinctoria 528. Bede.

Crambe maritima 117. Strand:Kaal.

XVI. MONADELPHIA.

Decandria

Geranium cicutarium 399. Liden Storke:Næb med skare tydes Blade.

macrorhizon 397. †. Bellugtendes Storke:Næb.

sylvaticum 392. Storke-Næb, Erane-Hals.

pratense 396. Erane-Hals, Storke-Næb.

palustre B. †.

robertianum 400. Stinkende Storke-Næb.

dissectum 395. Due-Foed med klostede Blade.

rotundifolium 394. Storke-Næb, Due-Foed med Kat-Oste-
Blade.

langvineum 393. Storke-Næb med store røde Blomster.

Polyandria

Althæa * officinalis 53. †. Althee, dobbelt Kat-Ost, Zibiff.

Malva rotundifolia 636. Eiden Kat-Ost.

*sylvestris 635. Støer Kat-Ost, Katte-Stoel.

Alcea 18. Høst-Kat-Ost, St. Simons-Urt.

XVII. DIADELPHIA

Hexandria

Fumaria bulbosa cava 341. 342. (Stor Huul-Urt, Huul-Roed, rød Hane-
Ram.
(Stor Huul-Roed med hvide Blomster.

---folida 343. Eiden trindrodet Jord-Røg, hvis Roed ikke er
huul.

**officinalis 349. Jord-Røg.

Octandria

Polygala vulgaris 810. Eiden Kaars-Blomster, Melk-Urt.

Decandria

Spartium scoparium 383. Gris, Gysvet.

Genista * tinctoria 384. Gule-Bis.

pilosa 385. Liden laaden Gryl.

germanica 386. †. Gryl med Pige og spidse Blade.

Ononis * *spinosa* 66-68. Krage-Torn.

Antyllis Vulneraria 602. Hare-Klover, Ratte-Klover.

Pisum maritimum B.

Orobis * *vernus* 765. Muus-Erter med Purpur-Blomster.

Lathyrus Aphaca 1065. †. Bifker med gule Blomster og liden Snerles-
Blade.

tuberosus 571. †. Jord-Nødder, heele Nødder.

pratensis 570. Vilde Erter med gule Blomster.

lylvestris 568. Store vilde Erter med smale Blade.

latifolius 569. Store vilde Erter med brede Blade.

(stor Skov-Bikke.

Vicia dumetorum 1059. 1061. (stor Skov-Bikke med rød-farvede
Blomster.

sylvatica 1062. stor Skov-Bikke med sribede Blomster.

Cracca 1063. liden Skov-Bikke med mange smaae Blomster,
Fugle-Bifker.

fativa 77. stor Fugle-Ert eller Bikke med hvide Blomster.

latyroides 1069. meget smaae Bierge-Bifker.

sepium B.

Ervum hirsutum 1066. smaae Korn-Bifker med glatte Beller.

tetraspermum 1067.

Coronilla varia B. †

Ornithopus perpusillus 761. †. liden Fugle-Tod.

Hedysarum Onobrychis 734. 735. †. (Frue Spegel med smaae blaae Blomster.

(Frue Spegel med hvide Blomster

Astragalus glycyphyllus 402. vild Lakrits.

arenarius 404. vild Bierge-Lakrits med purpur Blomster.

Trifolium Melilotus * officinal. 648. 649. (Amur, Steenklover.
(Amur med hvide Blomster.

hybridum B.

* Repens 1015. Klover-Blad med hvide Blomster.

pratense 1014. Klover-Blad med Purpur Blomster.

arvense 1026, Haresfoed, Trisvelse, Harerumpe, Hareklover

montanum 1023. stor Bierge-Klover med hvide Blomster.

spumosum 1027. †. Klover med Blærer.

fragiferum B.

a grarium 1017. Humble Klesvoer.

(stor Bierge-Klesvoer med Purpur Blomster.

medium 1022. 1024. †. (Purpur Bierge-Klover med snubbede Blade.

Lotus maritima 598. stor Sten-Klover med langagtige Frøe Huse.

corniculata 599. 600. (Kierlinge-Tænder, Krageklover.

(liden Sten-Klover med smaae Blade.

Medicago falcata 1021. gule Klover med Krogede Frøe Huse.

lupulina 1016. guul enge Klover.

XVIII. POLYADELPHIA.

Polyandria.

Hypericum quadrangulum 517. Jord-Humble med firfandede Stikke.

*perforatum 510. St. Hans Urt, Jord-Humble, Hypericon,
Blod Blomster.

humifutum 512. liggendes Jord-Humble.

hirfutum 515. glat Jord-Humble.

pulchrum 511. liden Jord-Humble.

XIX. SYNGENESIA.

Polygamia Æqualis.

Tragopogon * pratense 1009. Giede-Skæg med gule Blomster.

Scorzonera * humilis 954. Slange-Myrder med brede Blade.

purpurea 955. †. Slange-Myrder med smale Blade.

Picris hieracioides 202. stor Jern-Urt med gule Blomster og hvasse
Blade.

Sonchus arvensis N.

Oleraceus 983. 984. (Svine-Tikel, Hare-Kaal, Svine-Dild
med heele Blade.
(Svine-Dild med indskaarne Blade.

Lactuca virofa 543. †. vild stinkende Lactuf.

Prenanthes muralis 544. vild Lactuf.

Leontodon * Taxacum 253. Løve-Tand, Præste-Krone, Munke-Ho-
ved, Hare-Kaal.

autumnale 499. St. Peters Urt.

Hieracium * Pilofella 791. laaden Muus-Ore.

Auricula 792. Muus-øre, som er ikkun lidet laadne.

præmorsum 501. stor Høgs-Urt med brede Blade.

murorum B.

fabaudum 502. stor Høgs-Urt med brede taffede Blade.

- umbellatum 503. stor Høgs-Urt med smale Blade.
- Crepis tectorum 204. 498. (stor Jern-Urt med guule Blomster.
(stor Høgs-Urt med smale Blade.
- biennis 203. stor hvas Jern-Urt.
- Hyoseris minima 506. liden Høgs-Urt med brede Blade.
- Hypochaeris maculata 500 stor pletteede Høgs-Urt med store gule Blomster.
- Lapsana communis 553. Hare-Raal med smaae gule Blomster.
- Cichorium * Intybus 198:201. stor Jern-Urt.
- Arctium* Lappa 562:566. stor Skreppe.
- Serratula tinctoria 966. 967. (Engesfiær med heele Blade.
(Engesfiær, med indskaarne Blade.
- arvensis 157. Titsel, som vøxer iblant Havre.
- Carduus lanceolatus 152. Titsel med Blade, som en Hellebaard.
- acanthoides 155. Enge-Titsel med mange Knoppe.
- crispus 154. gemene Titsel, som vøxer iblant Kornet.
- palustris 147. Titsel, som vøxer i Moratsfer.
- * marianus 150. †. Mariae Titsel, Sempertine Urt.
- heterophyllus 148. Titsel med Hals-Urts Blade.
- acaulis 153. Titsel uden Stilke.
- Cnicus oleraceus 146. Enge Titsel med brede Blade.
- Onopordon Acanthium 157. hvid laaden Titsel.
- Carlina vulgaris 215. vild Safran.
- Bidens tripartita 144. Brønsel med fløstede Blade.
- cernua 145. Brønsel med store guule Blomster.

Eupatorium* cannabinum 299, 300. (Floks-Urt, Hiorte-Klefter med
purpur Blomster.
(Hiorte-Klefter med hvide Blomster

Polygamia Superflua.

Tanacetum* vulgare 998. Reinsand, Orme-Krud.

Artemisia campestris I. vild Abrod, Bynke med smale Blade, Sten-
Bynke.

maritima 5. Strand Naturt med smale Blade, vild Cypress.

* Absinthium 2. 3. (gemeen, Naturt.
(gemeene Naturt med spettede Blade.

(stor Bynke med purpur Blomster, og Stilk,
* Vulgaris 79. 80. (graae Bone.
(med blege Blomster og Stilke.

cærulescens 4. †. Strand Naturt med brede Blade.

Gnaphalium* dioicum 409. 414. Evigheds Blomster.

luteo-album 997? †. gule Evigheds Blomster.

* arenarium 491. Evigheds Blomster med gule Knopper, Rein-
Blommer.

uliginosum 408. liden Muse-Urt med sorte Blomster.

lylvaricum 407. stor Muse-Urt med sorte Blomster.

Conyza squarrosa 219. †. Torden-Urt, Froid-Urt.

Erigeron acre 229. blaae Froid-Urt.

Tussilago* Farfara 1037. Heste-Hou, Gelle-Foed.

* Petasites 789. Pestilens Urt, stor Haf-Urt.

Senecio vulgaris 958. Tosil, Kaars-Urt.

Viscosus 959. stor Tosil, Kaars-Urt.

Jacobæa 523. St. Jacobs Urt.

- paludosus 221. Frosd-Urt med Holts-Urts Blade.
 Aster Tripolium 1033-1035. Strand Stiern-Urt.
 Solidago *virga aurea 1084. gylden Vand-Urt, ædel rund Krut.
 Inula *Helenium 490. St. Ellens-Roed, Hals-Urt.
 Oculus Christi 222. † laaden Frosd-Urt.
 britannica 90. gulst laadne Stiern-Urt med store Blomster.
 *Dysenterica 89. Bierge Stiern-Urt med store gule Blomster.
 Pulicaria 224. siden Frosd-Urt.
 falcina 88. gulst Stierne-Urt.
 Arnica *montana 259. Boldvarleye, Guld-Blomme. Stærk-Mands
 Urt.
 Bellis *perennis 105. Gaase-Urt, Tusind-Fryder, Tusind-Dynder.
 Chrysanthemum Leucanthemum 106. stor Gaase-Urt, Dre-Dye.
 fegetum 107. 108. (Onde Urter, Fattigmands Trusel, Naggerurt.
 (Onde Urter med indstaarne Blade. *)
 Matricaria *Chamomilla 188. gemeen Kameel-Blomster, Welsar-Urter.
 inodora 189. Kameel-Blomster uden lugt.
 - - marit 191. 192. (Strand-Kameel med enkelte Blomster.
 (Strand-Kameel med dobbelte Blomster.
 Anthemis arvensis 193. graae Kameel med store Blomster:
 *Cotula 190. Ildelugtendes eller stinkendes Kameel-Blomster, Gaase-
 Urt, Gaase-Dild.
 Achillea *Ptarmica 852. vild Bertram, hvid Regn-Fan med enkelte
 Blomster.

Mil-

(*) Denne siges, ved fremmet Heste-Foer at være i forrige Seculo her indført, og først at have udbredt sig i Svenborgs Egn. See Oeconomiske Magazin Tom. III.

*Millefolium 659/662. Rølliker.

Polygamia Frustranea.

Coreopsis Bidens B.

Verbesina minim Dill.

Centaurea phrygica 520. Knopurt med brede Blade og laadne Hofveder.

(gemeen Korn-Blomster, Baadsmands-Hette

*Cyanus 245, 246. (med blaae Blomster.

(Baadsmands Hette med hvide Blomster.

Scabiosa 518, 519. (stor Knop-Urt, sort Knop-Urt.

(stor Knop Urt med hvide Blomster.

Jacea 521, 522. (Knop-Urt m. d finale Blade.

(Knop-Urt med finale Blade og hvide Blomster.

Polygamia Necessaria.

Orthona palustris 220. Vand Fuld-Urt med indfkaarne Blade.

Filago pyramidata 405. stor Muse-Urt.

montana 406. liden Muse-Urt.

Monogamia.

Jasione montana 905. Rapunzel med Skaburts-Blomster.

Viola hirta 1080. vilde Fioler med lange Blade og hvide Blomster.

palustris 1081. Fioler med smaa asse farvede Blomster.

*odorata 1070. Marts-Fioler, blaae Fioler.

canica 1088, 1089. (vilde Marts Fioler.

(smaa Hunde-Fioler.

tricolor 1088, 1089. (Bollebær med runde Blade.

(Meelbær.

mirabilis 1072. Marts Fioler med røde Blomster.

Impatiens *noli tangere, 102. Spring-Urt, Spring-Korn, Modoms-Urt,

XX. GYNANDRIA.

Diandria.

Orchis bifolia 757. hvid Gøgs-Urt.

*Morio 747. 748. (Hun Gøgs-Urt.
(Hun Gøgs-Urt med hvide Blomster.

mascula 745. 746. (stor Gøgs-Urt med plettede Blade.
(stor Gøgs-Urt uden Pletter.

militaris 742. 744. Gøgs-Urt, Hunde-Nøffer.

latifolia 749. Guds-Haand med brede Blade,

maculata 750. Haand med plettede Blade.

conopsea 751. Guds-Haand med langagtige røde Blomster.

Satyrium viride 752. Guds-Haand med grønne Blomster.

albidum 754. Guds-Haand med smaae hvide Blomster.

Ophrys Nidus avis 741. bruun Gøgs-Urt.

ovata 740. stor Tobald.

Monorchis 755. liden vellugtendes Gøgs-Urt, Syggs-Urt, Syggs-
Knap, Hørnings-Urt.

(vild Nyffe-Roed, med hvide Blomster.

Serapias Hellehorine 492. 493. (vild Nyffe-Roed med rød-farvede
(Blomster.

longifol 495. 496. (vild Nyffe-Roed med brede Blade.

(vild Nyffe-Roed med smale Blade.

Cypripedium Calceolus 494. vild Nyffe-Roed med brede Blade og rund-
agtige Blomster.

Polyandria.

Arum *maculatum 81. dansk Ingefær, Arum, Munke-Svants.

Calla palustris 261. Vand-Ingefær.

Zostera marina 330. gemeen Tang-Bendeler.

XXI. MONOECIA.

Monandria.

Zanichellia palustris 843. græsagtig flydende Veybred.

Diandria.

Lemna trifulca 574. stor Vand-Mad.

minor B.

polyrrhiza 573. Vand-Mad.

Triandria.

Typha latifolia 103 stor Don-Hammer, Donne Mors Rolle.

angusti folia 1039. liden Donne Mors Rolle.

Sparganium erectum 988. 989. (Vindsvin Knoppe med Grene.
(Vindsvin Knoppe uden Grene.

natans 990. smaae Vindsvin Knoppe.

Carex leporina N.

flava 462. Mose-Græs med pigede Knoppe.

Pseudo-Cyperus 454. Cyper-Græs med korte hengende Knoppe.

acuta 450. stor Cyper-Græs.

vesicaria 452. smaa Cyper Græs.

Tetrandria.

Betula * alba 110. 111. (Gemeen Birck, Bircketræg.
(Hege Birck.

nana 112? liden lav Birck.

Alnus 26. Ellerræg, Ell.

Urtica urens 1095. 1096. (liden Vedder-Nælde
(liden Brend-Nælde med spettede Blade.

• dioica

* dioica 1093. 1094. (stor Brende-Nælde.
(stor Brende-Nælde med spættede Blade.

Pentandria.

Xanthium * strumarium 567. liden Skreppe, Betlers Ruus, Gaase
Skreppe.

Amaranthus Albus 115. †.

Polyandria.

Ceratophyllum demersum 707. Hornet Vand-Mus.

Myriophyllum spicatum 669. Vand-Rollike med Blade som Penne-
Fædre.

verticillatum 671. Vand-Rollike med smaae røde Knoppe.

Sagittaria sagitti folia 925. 926. (stor Pii-Urt med brede Blade.
(stor Pii-Urt med smale Blade.

Poterium * sanguisorba 793. †. liden laaden Pimpinelle.

Quercus * Robur 863. Eeg, Eege-Træe.

Fagus * sylvatica 306. Bøg.

Carpinus Betulus 158. Aunbøg.

Corylus * Avellana 241. 242. (Hassel med smaae langagtig og rundagtig
Frukt.
(Hassel med spættede Blade.

Syngenesia.

Bryonia * alba 122. Hunde-Bær, Valle-Bær, valffe Rove.

XXII. DIGECIA.

Diandria.

Salix fragilis 929. Skior Pii, som lader sig lettelligen Bryde.
purpurea 928. rød Fey Pii.

arenaria 932. lau Pii-Træe med graae Blade.

incubacea 935. Ilden Pils.

caprea 934. Vintræ med runde og brede Blade.

viminalis 930. Vin-Træ, Viin, Vand-Pils.

cinerea 931. Land Pils-Træ med brede Blade.

* alba 927. Gemeen skior Pils, Pils-Træ.

Triandria.

Empetrum nigrum 209, Kragebær.

Tetrandria.

Viscum album 1085. Fugle-Liim, Mistel med hvide Bær.

Hippophaë Rhamnoides 908. Hjorte-Torn med gule Blade.

Myrica * Gale 910. Pors.

Cannabis sativa mas 143. †. Galder Hamp.

Pentandria

Humulus * lupulus 604. 605. (Humble.
(Bild-Humble.

Octandria

Populus alba N.

tremula 829. 830. (Bever-Af, Asp.
(Laubesver Af.

* nigra B.

Enneandria

Mercurialis * perennis 657. 658. (Han-Bingel, Bingel-Urt.
(Hun-Bingel.

Hydrocharis Morfus ranæ 729. 730. (Ilden Nakande med hvide Blomster.
(Det mindste Slags Nakande med
(hvide Blomster.

Monadelpia

Juniperus * communis 537. Eenebær-Træe.
 Taxus baccata 999. Norff Ibenholt, Berlin.

XXIII. POLYGAMIA

Monoecia.

Holcus lanatus 420. Laadet Græs.

Parietaria * officinalis 770. †. Muur-Krur, Dag og Nat, St. Peders
 Urt.

Atriplex portulacoides 482. Strand-Portulak.

hortensis rubr. 91. Rod Melde.

laciniata 99. Strand-Meld med brede Blade.

patula 95. 98. (Skov-Meld med Bey-Græs-Blade.
 (Skov-Meld med smaa Blade.

littoralis 100. Strand-Meld med smale Blade.

pedunculata N.

Acer Pseudo-Platanus 6. Bald-Birk, Naur, Lon.

campestre 8. Det lille Slags Naur.

Dioecia

Fraxinus * excelsior 329. Aste-Træe, Aste-Efte-Træe.

XXIV. CRYPTOGAMIA

Filices

Equisetum sylvaticum 277. 278. (Skov Heste-rumpe med smale Borster.
 (Skov Heste-rumpe med Hoveder og
 (smale Borster.

(Heste-rumpe med mange Borster, Stude-
 (Knæ.

*arvense 274. 279. 28. (Skov-Heste-rumpe med meget lange Bor-
 (ster.

(Liden Heste-rumpe med Hoveder og uden
 (Borster. fluvie-

fluviatile 275. Heste-rumpe, som voxer i Vand med lange Borster.

limosum 281. Heste-rumpe uden Borster.

hyemale 273. 283. (Stor Heste-rumpe, Stude-Knæe.
(Skov-Græs.

Ophioglossum * vulgatum 736-739. Stor Slange-Tunge med spidse
Blade.

Osmunda * Lunaria 603. Maane-Rude.

regalis 315. Stor-Bregne, som voxer i Torre-Moser.

Struthiopteris 316.

Spicant 597. Liden Milt-Urt.

Peris aquilina 317. Bregne, flakt Orn, Kenser-Baaben.

Asplenium * Scolopendrium 589. Hjorte-Tunge.

*Ruta muraria 924. Muur-Rude, Steen-Rude.

Polypodium * vulgare 821. Engelsøed, Egebregne.

*Filix mas 317. Han-Bregne uden Grene.

Dryopteris 325. Enge-Bregne.

Musci.

Lycopodium * clavatum 694. Jord-Mus, Uve-Foed.

Alpinum B.

Sphagnum palustre 713. Hvid Mus, som voxer i Morasser.

Fontinalis antipyreticum 326. Vand-Mus med brede Blade.

minor 437. f. Vand-Mus med smale Blade.

Polytrichum * commune 823. 824. (Stor Jomfrue-Haar, Frue-Haar,
Guld-Haar.
(Middelmaadig Jomfrue-Haar.

Mnium serpyllifolium punctum 827. Jomfrue-Haar med brede Blade,
Guld-Haar med runde Blade.

---cuspidat 818. Tand-Urt Kaavel.

Bryum argentium 703. Stovelmuus, som voxer paa gamle Tøge.

Hypnum complanatum 685. Bregne-Muus, som voxer paa Træer.

proliferum 702. Stenbregne Muus.

Algæ

Marchantia polymorpha 575-578. Lever-Urt.

Lichen parietinus 684. Gul-Muus, som voxer paa Træer, som en Skorpe.

*pulmonarius 580. 581. (Lunge-Urt, som voxer paa Træer.
(Grøn Lunge-Urt, som voxer paa Træer.

caperatus 701. †. Lunge-Muus, som voxer paa Steen, hvid Steenmuus.

*caninus 700. Lungemuus, Lunge-Urt, aske-farvet Lunge-Urt.

pyxidatus 692. Mus skabt som en Kalk eller Bøger.

rangiferius 691. Greenagtig Mus med røde Knoppe.

hirtus 682. Graae Træ-Mus som Haar.

floridus 681. Træmus med runde Brækker.

Chara vulgaris 282. Stinkende Heste-Kumpe.

Tremella Nostoc. N.

Auricola N.

Fucus ferratus 335. Stor Strand-Klesver med taggede Blade.

vesiculosus 333. Strand-Klesver, fattig Mand's Tarm.

ceranoides 338. Strand-Klesver med faae Blærer.

instatus 334. Liden Strand-Klesver med brede Blade.

nodosus 337. Strand-Klesver med smaae Knuder.

filiqvosus 336. Strand-Klesver med langagtige Froe-Huse.

faccharinus 332. Stor Strand-Klesver.

fastigiatus 339. Horned Strand-Klesver.

Filum 331. Strand-Rokke-Snorer, Siol-Streng.

Ulva Lactuca 712. Bred, grøn Strand-Muus, Strand-Lactuf.

Conferva reticulata 706. Silke Vand-Muus, skabt som et lidet Garn.

Ægagropila B.

Fungi

Agaricus Chantarellus 363. Liden guul Svamp, skabt som en trakt.

Muscarius 364. Svamp eller Padde-Hat, hvormed Fluier kand forgives eller dræbes.

Georgii 344. Padde-Hat, Puge-Hat, Nisse-Puges-Hat.

Phallus impudicus 365. Underlig Svamp.

Peziza lentifera 374. Smaa Svamp som bær Froe.

Lycoperdon * Bovista 369. Stor Ulfve-Fus.

Saavidt D. HOLMS *Flora Danica* med noget lidet Tillæg, samt danske Navne. Dersom Forsynet havde bestemt denne vores berømmelige Landsmand længere Liv, da kunde ogsaa fra hans Haand, efter offentlig givet Lofte, været at vente en fuldstændig Bygning, anlagt efter samme Grund-Rids, saasom han tillige med sin Collega i de Botaniske Anstalter, Hr. D. Deder, af vores Allernaadigste Konge var besalet at udarbejde en fuldstændig og med Raaber-Strykker oplyst *Floram Danicam*. Et Arbejd, hvis Guldforelse, ved velbemældte Doct. Deters Flid snart kand ventes, og af Efterkommerne med største Taknemmelighed, bør optegnes blandt saa mange flere og store Beviser paa vores nu regierende Allernaadigste Konge FRIDERICH V. Lands-

Flora Danica Dederi.

Sæderlige Omsorg, for sine Underfactters Velfærd. Til den Ende

haver Allerhøystbemældte Deres Kongelig Majestæt ladet Hr. Doct. Oeder, saasom en berømmelig Botanicus, først giøre en Reysse til Holland, Engelland og Frankrig, for at erkynde sig om og udsøge af hine Nationers Botaniske Hauge-Anstalter, det allertientligste og beste til Efterfølgelse hos os. Dernæst er foretagen en Reysse i deres Kongelig Majestæts egne Lande, særdeles i Norge, og nu efterhaanden i de Danske og Tydske Provinser. Frugten heraf bliver det under Hænder havende store, fuldstændige og prægtige Urbeyd, ved Navn FLORA DANICA, hvis Fortøber vi allerede have seet, og deraf sluttet, hvor meget vi kunde haabe i den Materie af en Mand, som tilstaaes at være, i sin Videnskab, een af de Største. P. S. Dette ypperlige Urbeyds første Part haver nyelig forladt Pressen.

Om de Danske Urter og Væxters Tilstræffelighed i medicinsk Brug haver vor store OL. BORRICHUS længe siden aflagt det troværdige Vidnesbyrd, at, endskient de Rige have den Fordeel at kunne lade hente langt fra, hvad dem lyst; saa har dog Naturen ikke nægtet de Dvrige alt hvad de behøve, og hvor med de kunde være forsynte ligesaa vel her, som i de varmere Lande. (*) Særdeles kand dette siges om adskillige antiscorbutica eller saadanne Væxter, som den forsynlige Natur beffikker til at fordrive de Skiorbugs-Bædsker, hvilke Landets Luft og

Almu-

(*) Divitibus quicquid Arabs & Indus metit, nascitur Egenis, ubi prescius investigarunt vernaculæ telluris opes, recognoscent novissimi, non novercam his esse patriam terram, sed posse cum Ægypto, si paucissima exceperis, suis contentam bonis edurare. O. BORRICH *de usu plantarum indigenarum. Prefat.*

Almuens Spiise meest føre med sig, maatte man saa sandt kiende og ordentligen bruge disse naturlige Fordeele.

J den af D. SIMON PAULI paa Høyslovlig Kong FRIDERIC III. Befaling, udgivne ældre Flora Danica, som efter sin Tiid, fortjener sin Roes, og derfor ikke bør glemmes, finder man nogle Urter og Væxter af det Slags, som ved det foransatte Ord Dansk, synes at give tilkiende, de Bære Dannemark, frem for andre tilhørende, hvorfor jeg ogsaa vil nævne dem: Saasom Danske sorte Kirsebær 41. Dansk Ingefær 171. Dansk Comin 38. Dansk Lavendel 267. Dansk Nardus 368. Dansk Slange-Myrder 357. &c. Saavidt allehaande Dannemark egentligen tilhørende Træers, Urters og andre Væxters Deconomiske Brug angaaer, haver en Studiosus Medicinæ, navnlig JOHAN PAULI nyelig:en udgivet et Skrift, under den Titul: Dansk oeconomisk Urte-Bog, hvor i en Deel vilde Væxter og Urter beskrives, og deres Nytte vijses, sammendraget af JOHAN PAULI Kiøbenhavn 1761. Denne Bog ønskede jeg i alle Landsmands Hænder, da dens Indhold er indrettet til daglig Brug og Nytte: særdeles behager mig den korte men tilstrækkelige og med nyere saavel som ældre Skribenters Tilstemmelse, givne Efterretning om de Danske Skoug-Træer samt deres Tillæg og Forplantelse.

Flora Danica D. G. Pauli.

J vore Hauger og Plante-Skoler vore alle de Frugt-Træer, som i Tidskland ere bekiende: visse Sorter, som ere indførte i de sildigere Tider, give vel ikke altid saa fuldkommen modne Frugter, som i de varmere Lande, saasom Apricos &c, Persiker, Sigen, Mandler, ^{Hauge-}Diindruer &c. men af allhaande ^{Træer.} Æble, Pærer, Qveder, Mis-
pler,

pler, Kirsebær, Blommer, Valnøder, Castanier, Morbær 2c. findes her god Forraad, hvor man legger sig derefter.

Om Skovens Tilvæxt ved Fredning-Sæd, Mantelse og Opelselse, saasom en meget vigtig Huusholdnings-Artikel, læses mange Afhandlinger og Anviisninger i de adskillige Bind af Dannemarks og Norges Oeconomiske Magazin. Om de Danske Skove i Almindelighed, og hvor de beste findes, er allerede givet nogen Efterretning i det Capitel om den danske Grund.

Det Niende Capitel.

Om fireføddede Dyr i Danmark, baade Tamme og Wilde.

Næst Jord-Arternes, Vandenes og Væxternes Opregneelse, følger i naturlig Orden, noget angaaende Dyrene, eller hvad som i hine Elementer lever og nærer sig. Dog tør jeg herved ikke være vidtøstlig, efterdi Dyr-Riget i Danmark ikke haver meget saadant som afviger fra det almindelige og i andre Europæiske Lande bekiendte (*). Imidlertid er det udgiort, at ligesom Mennesker, hvilke allevegne ere Mennesker, dog alligevel adskille sig indbyrdes, ved Statur, Lineamenter, Humeur, Tilbøielighed eller detslige, alt i følge af deres Føde, Luft og Levemaade, saa gjør og denne naturlige Aarsag, i adskillige Lande, nogen Adskillighed paa Dyr, i det mindste paa visse Dyr, som ellers ere af samme Slegt.

Et Exempel til Bestyrkelse herpaa, foresfalder strax i de Danske Danste
Heste. Heste, som allerførst fortiene at nævnes blant Landets tamme og tienstførdige Dyr. Udi JOH. SAM. HALLERS Natur-Geschichte der Thiere cap. II. pag 230. beskrives og adskilles de saaledes: Die Dänischen Pferde sind von schöner völligen Taille, saa daß man sie zum Gespanne, allen andern vorziehet; von dicken Hals und star-

(*) Udi Fuglenes, og end meere i Insecternes Classe, ville Liebhabere dog finde en Deel saadanne, som en SVAMMERDAM, RÖSEL, BRISSON, EDWARD, ja den store Hr. LINNÆUS selv, hidindtil ikke haver kiendt.

starcken Schultern, zum Kriege und den Rutschen geschickt. Sie sind gelassen, gelehrig, unerschrocken, werden aber auch leicht wieder verzagt. Man muß sie aufmuntern, und sie sind geschickt, besonders zu SchulPferden. Om deres Udforsel til fremmede, hedder det siden p. 238. Zolstein, Jütland, Danmark, Ost-Friesland, Oldenburg und Bremen, versorgen Teutschland, Frankreich und Italien mit Pferden.

Endskiont Danske Folk bedst kiende deres Lands Heste, skader det dog ey, at de vide Fremmedes omdomme. I den Henseende vil jeg endnu anføre M. SAVARY hans Ord i *Diétionaire de Commerce Tit. Chevaux*. Saa lydende: Les chevaux Danois sont de si belle taille & si étouffés, qu'on les préfere à tous les autres, pour l'attelage; il y en a de parfaitement bien moulés; Mais ils sont rares, & ont ordinairement la conformation irreguliere, l'encolure epaisse, les epaules grosses, les reins un peu longs & bas, la croupe trop étroite pour l'epaisseur du devant: Mais ils ont les mouvemens beaux: Ils sont de tout poils, pie, tigre &c. ils sont aussi bons pour l'appareil & la guerre.

Vist nok er det, at vore Danske Heste, af Arilds Tid have haft et Fortrin, frem for mange andre, og i de Bendisse Kriges Historie, melde Scriptores medii ævi om de danske Soldater, saasom et Folk, der søgte deres største Ære i Spemandskab og Rytterie (*), hvortil deres Lands gode Græsgang gav Anledning. Den Roes af et ypperligt Cavallerie tilstaaes os ogsaa endnu, (**) og naar de Danske have

(*) Navali & equestri pugna gloriantur.

(**) Il ny a point de Cavallerie mieux montée & meilleure que celle de Dannemarc. *Voyage de M. VERNON, p. 542.*

have tabt noget Feld-Slag, da veed man, at Skylden ikke lettelig er tillagt Cavalieriet, deels for Hestens Skyld, deels maa skee ogsaa, fordi næsten alle vore Ryttere ere Landets egne Folk, ligesom Matroserne.

Saa mange samlede og ordentlig indrettede Stutterier findes her Stutterie. ikke nu, som i gamle Dage; efterdi en nyere Beregning haver viist Proprietairerne, at de samme vare dem mindre, fordeelagtige, end Oren-Handel og Hollænderier. Herom kand eftersees de Priis-Skrifter, som der om handle i det Oeconomiske Magazin: Tom. III. Imidlertid tør man ikke heller tænke, at alle saadanne Stutterier have ophørt. Foruden det store Kongelige Stutterie ved Friderichsborg, som tog sin Begyndelse under høylovlig Kong Friderich den Anden, Aar 1580. og maa skee haver i heele Europa saa eller ingen lige, samt det som nyeligen er anlagt af vores nu regierende Allernaadigste Konge ved Jægers-Priis, da findes samme ogsaa anseelige nok, ved adskillige Herregaarde, item paa visse Der, saasom Sielm, Sesselsen og andre, hvor de saa kaldte Vildsmækker raade sig selv, og besøges alleene, naar man paa visse Tider, setter Staa-Hesten til dem, eller og man borttager Føllene. Men foruden disse Stutterie-Heste, hvis Race kand holdes ordentligst og best, opfødes den største Mængde af det slags, i private Huusholdninger paa Landet, allermest i Jylland, saasom de fleeste Danske Hestes Fødeland, særdeles i Vendsyssel, Thy, Nors og Salling, saa og i Lundenes og Bøvling Amt. Der falde Hestene allerstørst, endogsaa paa Bondenes Stald, og han løser gode Penge deraf, naar Prangerne fra Husum og andre Holsteenske Stæder, begierligen søge dem til Udførsel, da denne er en Hoved-Branche i Landets Riibmandskab. I Siælland og Syen falde Hestene hos pri-

vate Folk ikke slet saa store, dog stærke, raske og velskabte. Her i Siæ-land, hvor alt Creaturet er noget mindre, fordi Græsningen besattes med alt for mange Stykker, have Bønderne foruden 2 eller 4 gode Bogn-Heste, ligesaa mange mindre smaa Stykker, som kaldes Ud-gangs-Heste, fordi de gaae ude og nære sig selv, baade Vinter og Sommer, ligesom de ikke heller bruges meget, undtagen for Ploven, som ofte sees forspendt med 6 à 8. saadanne smaae Heste: en Deconomie, som formodentlig ikke er til Fordeel, helst da man i det Sted, kunde bruge Ørene.

Paa Farve ere de Danske Heste vel adskillige, dog for den største Deel, enten Castanie-brune eller sorte, saa og en god deel abel-graae, men ikke mange guule, blaffede eller hvide. Hos de sorte Heste have nogle i agttaget, at de om Sommeren frem for andre, pla-ges af Fluex og Myg, hvoraf man slutter, at deres Hud er tyndest, eller og Svede-Hullerne meest aabne, hvilket staar derhen. Hr. VERNON siger paa anførte Sted, at een af de Ting, som giver de Danske Heste god Ansæelse, er deres lange og fuldstandige Hale, hvilken paa gode Stalde ey kiæmmes og ingen Haar afsnykkes, men ved en ulden Klud astorres Sveden, paa een Lokke efter den anden. Han meener og, de blive haardføre deraf, at man lader dem ligge paa bare Plan-ker foruden Stroelise, men ogsaa at Seenerne tage nogen Skade deraf, saa de desto snarere faae Spat. Udi Lovens femte Bogs Cap. 12. Art. 13. serpligtes hver Landsbys til at holde een eller flere vrinske Heste, dog ingen lavere end som fiorten Palmer, eller ni og et halv Qvar-ter Siælandsk Maal. Alleene Vallaker eller skaarne Heste, men hver-ken vrinske eller Hopper, ere tilladte at føres af Landet. Til Racens For-

Sornylse skeer det undertiden, at man lader indføre vrinffe Heste fra Spanien. Naar en Dansk Hoppe bedekkes af dem, holder man Englen allerypperligst (*).

Næst Hestene ere Danske Øren og Kæer en god deel af Landets Riigdom. Af de første udføres aarligen mange Tusinde til Endskland, Holland og Brabant, hvorfra Ørendriverne om Kyndelmisse indfinde sig paa Herregaardene, og efter sluttet Contract, modtage paa hver Stald-Gaard, eet eller to Hundrede Stykker. Undertiden indføres de ved Ringkøbing, Sierting og Ribe for at føres til Nederlandene, ved en kortere Vei, men gemeensligen drives de fleeste igiennem Holsteen og Bestphalen. Mange feedes ved Sommer-Græs i Marcklandene, og drives saa til Elben. Den Negoce siges allerførst at være paafulden og indrettet ved Jens Beldenack Biskop i Odense. Hollænderne have ofte gjort sig Umage for at kunde undvære det Danske Øre-Kiød. De tage ikke heller saa meget deraf nu omstunder, som tilforn, hvorimod Hamborg og Altona udkræver langt meere. Men over alt kunde Hollænderne ikke undvære dette slags Kiød, særdeles til Indsætning for deres Ostindiske og andre Skibe, efterdi Traaden i det

Danske
Øren og
Kæer.

FFF 3

Dan-

(*) Paa Kong Friderich den Tredies Stald fandtes en Hest, som i sin Art havde noget særdeles, nemlig et Par Horn, som stode ud af begge Ører og aarligen faldt af, men ogsaa vorte igjen. OL. WORMIUS, som har haft et af disse Horn, mælder derom i sit *Museo* p. 341. saaledes: Hæc cornua pendula & mobilia ex auricularum parte externa enata propendent, & statim temporibus decidunt, sen potius exteriorem tunicam aut laminam exuunt per vices, præfertim si morbo aliquo infectetur equus. Remanet vero corpus ipsum, sed diminutum, quod sensim rursus augetur, &c.

Danske Oxe-Kiød er finest, og best giennemtrænges af Saltet, saa at det kand holde sig. Sorte og graae Oren tage de helst, ligesom disse og ere flere end de rode. Undertiden, dog ikkuns i Nødsfald, bruger man her til Lands Oren spændt for Ploven; da man dog i et Land, som handler med dem, allerfordeelagtigst kunde anvende dem dertil, ja endog saa at spænde dem for en Arbejds-Bogn med et Aag, ikke over Boverne, men for Panden, som brugeligt er i en Deel andre Lande, og nogle faae haver her begyndt at forsøge; Thi Oren haver sin Styrke fornemmelig i Halsen og Hornene. Den koster mindre at føde, og naar den er udslebt, kand den, det sidste Aar, feedes og sælges, daen udslebt Hest bliver gandske unyttig.

Hollænderier.

I vore Tider have nogle Herregaards-Eyere lagt mindre Vind paa Oren og meere paa Køer, nemlig de, som have fundet deres Græsning bequemest til Mejerier eller de saa kaldte Hollænderier, findende deres Regning bedre ved de sidste end de første, ligesom Wahrenes Affættelse er dem vissere; og da saaledes Stald-Gaardenes Tal er blevet mindre, haver dette tient til at vedligeholde Prisen paa Orene. (*)

I Eiderstedt og andre Marschlande er det intet usædvanligt, at en Koe giver dagligen 12 à 15 Kander Mælk; ja undertiden 18. Andre Danske Køer, særdeles de Fyenske, holdes for ulastelige, naar de give 5 à 6 Kander, nogle ogsaa derover, alt efter som Græsningen er til.

(*) At Oren-Handlen forudm har været en god Deel større end nu omstunder, sluttet blant andet af HENR. KANZOVII Ord i *Descript. Jutiae* hos Hr. v. WESTPHAL, in *monum. ineditis Tom. I. p. 60.* saa lydende: *Constat ex Jutia ac reliquis Daniæ partibus, uno aliquando anno, ultra quinquaginta bouum millia, in germaniam esse acta.*

til. (*) Gode Øste gøres af den Danske Melk, og blant dem bære Thyboe: Østene Priis frem for andre, saa at de endogsaa sendes til England, for deres picquante Smags Skyld. Øre og Koe: Guder sendes i temmelig stor Mængde af Landet, dog ikke saa mange nu, som tilforn, siden vore indenlandfke Garverier ere komne i nogenledes bedre Stand. Hornene som fordum brugtes til Drikke: Kar, ligesom nu Solv: Kar, begynder man vel og at forarbejde her, dog ikkuns den mindste Deel deraf. Den alt for bekiendte store Sæe: Død, som i dette Seculi Begyndelse først yttrede sig i Italien, og siden udbredtes næsten over gandske Europa, maatte endelig forarsage største Tab og Skade her til Lands, hvor Horn: Væget findes i største Mængde, og altsaa kunde være meest deraf at tilsette. Det er og vist, at Land: Mændene toge derved en Skade, som efter første Anseelse, syntes ubodelig. En vis Greve har sagt mig, at alleene paa hans og hans Bønders Gaarde, bortfaldt i et par Aars Tiid, ikke mindre end 12000 Stykker, det var nogle Tønder Gulds Værdi. Men da Guds Forsyns Beye ere ikke som vore, og hans Tanker anderledes, saa har man her i seet, at end ogsaa dette Onde haver ikke haft den befrygtede Virkning i Almin, delighed, men endogsaa draget noget ventet Got efter sig. Et mindre Tal af Horn: Væg blev desto bedre græsset og foeret, saa det gav dobbelt affig. Man aad mindre Kalve, og gjorde større Tillæg: man opdrog ogsaa flere Gaar og Sviin, og inden faae Aar, var det store
Saar

(*) Die Holländer hoblen sich alle Jahr grosse magre Kühe aus Dännemark, und diese geben in dem feuchten Holland, viel mehr Milch, und sehr grosse Kälber. Disse sind die berühmten Flandrischen Milch: Kühe: man bekommet von ihnen, ob sie gleich mager bleiben, noch einmal so viel Milch. J. S. HALLER Natur: Geschichte der Thiere Cap. II pag. 264.

Saar saa fuldkommelige læget, at man end ikke havde hørt Exempel paa nogen Proprietairs Ruin, eller hans Herregaards Fravigelse af den Aarsag. Biffelig en Ting, som er værd at erindre til Guds Priis, for de følgende Tider (*).

Faar.

Saa re=Avlingen er her som andensteds, een af Landmændenes vigtige Fordeele, ikke formedelst samlede Schæffier, saasom i Mecklenborg og flere Stæder, men alleene ved hver Bondes eget Tillæg. Imidlertid ere de Danske Faar ikke saa store, ey heller deres Uld saa lang som paa een Deel andre Stæder, undtagen allene den Lyderstedske, som næst den Spanske og Engelske Uld, er den bedste i Europa. At den Art ikke forplantes i de øvrige Provincker, er et gammelt Klagemaal, og i fald Marck=Grundens Ulighed ikke tillader det, ønskede man, at fra Spanien eller Engelland hentedes fremmede Vædder, til racens Forbedring, her ligesom hos vore Svenske Naboer, hvor Grunden ikke er saa god. Man siger, de arte ud, efter adskillig Forfaring af dem, som længe siden have forsøgt det. Vel mueligt: Endogsaa i Engelland skeer dette, og der betænker man sig ikke paa, at give 100 Rdlr. for en Spansk Vædder af beste Slag, naar man trænger deril. Paa vore almindelige Fællede og Overdrev, hvor alle Slags Faar gaae blandede med hverandre, er Artens Forbedring vanskelig. Paa nogle Herre=Gaarders Marker og i Eenemærker, særdeles i Vester=Jylland, er giort, en god Begyndelse med Engelske og Cydersted=

(*) I dette Aar 1763. haver det atter behaget Gld at hiemsøge alle Danske Provincker med selv samme haarde Plage. Imidlertid er hans hielpende Haaud nu ligesom tilforn, uforkortet.

stedste Faare-Vngel. Efter det Forslag, som Belærværdige Herr P. VOLQVARTZ i det Oeconomiske Magazines Tom. I. haver giort, om at sette Engelske Faar paa de mange Norske Udoer, var det venteligt, at samme lod sig giøre her, og at man siden af denne fremmede og udsøgte Faare-Vngel, kunde efterhaanden besette nogle Eenemærker paa det faste Land, indtil den sidste Race fik Overhaand. Alle muelige Midler vare værd at anvende, i een Sag af saa stor Betydning. Et Enderstedste Faar giver vel fire eller fem Gange saa megen Uld, som eet af de almindelige, og dertil er Ulden langt længere, finere og kostbarere, hvorfor Hollænderne, med Begierlighed kiøbe den Del deraf, som ikke i Sriderichs Stad forarbejdes til fine Stoffer, særdeles Kallemanke, eller og kiøbes af vore andre Fabriqueurs, hvis meeste Uld til Klæde, endnu kommer enten fra Polen, Pommern, Mecklenborg, eller og fra Marocco. D.rimod udføres nogle tusende Skippund dansk Uld til Hamborg, Bremen og Holland, hvor man bruger dem frem for anden Uld, til Hatte-Mager-Arbejd. Midt i Jylland forarbejdes meget deraf til Strømper, Vanter, Nat-Tøyer &c. Men allervigtigst er den Del af vor danske Uld, som forarbejdes i hvert Bonde-Huus til Vadmel, og adskillige andre stribede eller flette Stoffer. Disse Fabriquer giøre ingen Opsigt i Landet, men vist nok er ingen anden at sette i Eigning mod dem, hvad Nationens Fordeel angaaer; thi naar den udenlandske Bonde gemeentligen kiøber sine Klæder i Krammen, da nøyes han her til Lands, med lutter hjemgiorte Klæder. I Bester-Jylland bruges baade Skiorter og Senge-Lagen af Uld, som Bonden er vant til og finder sundere end Linnet.

Gedder. Gedder holdes vel nogle i de Jydske Lyng-Hæder, men i Skov-Egnen at holde dem løse, forbyder Lands-Loven Lib. V. cap. 12; efterdi ingen ung Skov kand opelkes, hvor disse raade sig selv.

Sviin. Af Sviin, findes her tvende Slags, Landet tilhørende, og det tredie Slags indført paa nogen Tid fra China. Den langstrækede Sviine-Art, er uden Modsigelse, den bedste og største, men ogsaa den kostbareste i Henseende til sin Føde, da den ikke vel vil trives allene ved Græs paa Fælleden, saaledes som den mindre Art. Af begge Slags begyndte man at gjøre større Tillæg, da Horn-Færets Engdom grasserede. Af Jylland drives aarligen mange tusende Sviin i store Flokke til Eyderen og Elben. Saa udfibes ogsaa en Mængde Slegt til Norge og Holland, allermest naar gode Olden-Aar indfalder, hvilket Bonden kiender i Foraaret paa Trærnes Knopper, og derfor trekker desto flere Griise til; saadant er let, efterdi den Art er meget yngelsom. Paa Skoven blive de, særdeles efter Bøge-Olden, ligesom drukne og meget hidtige, saa de maae svale sig ved Græsset og dets Rod. Om deres Slegt haver Tinte, og altsaa er ubehageligt, skiont efter Hr. LINNÆI Meening, ikke just usundt, det pleyer man at probe re derved, at man trekker nogle Borster af deres Ryg, da de som findes blodige i den tykke Ende, spaae om bemældte Tinte. Den China-Farten her til Lands er opkommen, og Skibs-Folket, til deres Provision undervejs, haver ført flere Chinesiske-Sviin med sig end de behøvede, er den Svine-Art her indkommen, som en fremmed Colonie, og haver fra Kiøbenhavn af, udbredt sig i Provinkerne, dog meere af Begyndelsen end som nu, siden man haver fundet deres Slegt mindre fast end det Danske. Derimod ere de mindre skadelige i den

Hen

Hensende, at de ikke saa meget vrede eller isde tilreede Bondens Ager, som vore egne. Paa Skabning ere de mindre, med lavere Beene og meere sidlvoede: yngelsomme ere de i høieste Grad, saa at en Soekand faae 12 à 16 Grøise.

Vild = Svinn Hayes her vel i de Kongelige Bild = Baner, særdeles i Skanderborg og Silkeborg Amt, hvor megen Korn = Sed af dem ødelægges, men andensteds ere de rare. Bild.
Svinn.

Blandt alle Dyrenes Slegter er ingen saa adskillig eller indbyrdes afvigende fra hverandre, ved Skabning, Farve og Storhed, som Hunde = Slegten, og af den ere et Par særdeles Arter dette Land tilhørende, hvilke i foranførte Hr. HALLERS Natur = Geschichte der Thiere cap. 2. p. 482. beskrives saaledes: "Der große dänische Hund ist in allen Theilen, ein stark begliedertes Bauer = Hund, mit kurzem Haar. Die meisten sind falbe, sonst grau, schwarz und gefleckt. Man nennet sie dänische Kutschen = Hund, weil sie gern hinter dem Wagen herlauffen.," Siden hedder det sammesteds p. 486. "Der kleine dänische Hund, dessen Schwanz ist klein, spitz, unter der Stirn ausgebogen. Die Augen sind groß, und dieses gibt ihm bey dem kurzen und dünnen Schwanz, einiges Ansehen der Dumbheit. Er gleichet dem großen Dänischen an der Länge des Haars. Seine Farbe ist gewöhnlicher Messen Schwarz mit weißen Flecken: das Sell siehet daher gescheckt aus, und man nennet sie Harlequine.," Hundene af denne sidste Slags holdes udenlands rare, og sendes herfra til Tydskland og Frankrig, ligesom vore Fruentimmer lade, til deres Fornøjelse, komme Bolognesiske, Spaniske og Engelske Hunde. Men hvad den første Art Hunde.

angaaer, nemlig de store danſke Hunde, da bruges de med god Fordeel af Jægerne naar de ere vel afrettede, og Kiendere holder dem meget vare. Ellers ere her af Støvere, Mynder, Ager-Zøns og Vand-Zunde gode Arter. For Navnens Skyld, ſaavelſom for den adskillige Priis, hvilken man her til Lands, i de gamle Love haver ſat paa Hundene, vil jeg tilføye følgende Ord af CHRISTEN OSTERSEN WEILE hans *Glossario Jurid. Dan.* p. 134, dræber man Rakke (Køtter eller mindre Zund) derfor bødes 6 Øre: dræber man Mynde eller Støvern, derfor bødes en halv Mark. End dræber man Tiig (Bonde-Zund) da bødes derfor tvende Øre.

Katte. Paa Kattens Slægt vides her ingen ſynderlig Forſkiel, undtagen, at nogle falde uſædvanlig store og dertil flammede, ſaa de meere nærme ſig til Vild-Kattens Art, hvilke ogsaa findes i tykke Skove, dog ikkuns ſielden. Deres Fode er der ligesom de tammes i Husene, Muus, Røtter, Muldvarpe, Fugle, ja ogsaa undertiden unge Lam. Hr. Linnæi Meening, at Huus-Kattene have ingen Lapper, ville nogle tage i Eviol, men jeg giver ham Biefald.

Alf det nyttige Bildt, ſom ved Lovene freddeſ, baade paa Kongelig Bild-Baner og Proprietariernes Jerde-Gods, findes her Adel

Hiorte,
Kaae- og
Daar-Dyr.

Hiorte, Kaa-Dyr, Daar-Dyr, Vild-Svinn og Zare (*). Diſſe Dyr ere her de ſamme, ſom andenſteds, undtagen at et Slags hvide

(*) At Bildtet, af Vrilds-Tid, har været her til Lands i ſtor Overflodighed, bevidner HENR. RANZOW i ſin *descript. Futiæ* hos Hr. v. WESTPHAL in *Monum. ineditis* p. 60, ſigende, at Kongen i en Maanets Tid 1593 (NB. det var i Kong CHRISTIANI IV. unyndige Aar, og alſaa efter Formyndernes

hoide Hjorte, som ellers ikke ere Landet tilhørende, under Høysalig Kong CHRISTIAN VI. Regering, bleve indførte fra det Byrtenbergiske, hvilke have forplantet deres Afkom. Saa længe, som enhver Proprietair var berettiget til at skyde og jage paa den Mark, hvor han eyedede et par Tønder Hart-Korn, fordervede disse Naboer deres Jagt, ved indbyrdes Efterstræbelse, og ønskede det maatte skee, som nu endelig er skeet, ved Kongelig allernaadigst Forordning, om Sælledskabs Afskaffelse i Jagd-Frihed, paa de Stæder, hvor man ikke eger i det mindste 10 Tønder Hart-Korn. I hvor det gaaer, seer Herregaards-Ejerne nok til, at det store Bilde ikke alt for meget tager Overhaand til Skade for deres egne og Bøndernes Korn-Marker, saaledes som i de Kongelige Vild-Baner, hvor det Bilde vist nok ødelegger det Tamme, og Bondens Lyft til Algerdyrkning ikke lidet svækkes, ved det privilegerede Bildets Overmagt. I Vildbanen maae hver Bonde-Bye holde sin Hyrde, ikke til at vogte det tamme Creatur, saasom andensteds, men til at vogte de besaaede Agre, for Hjorte, Kaae- og Daae-Dyr. Adskillige Græver og andre af Adelsstand, have til det store Bilde

Jagt-Frihed.

nes Anstalt) lod fange 1600 Stykker. Adferas quod attinet, conspicuntur hic & in aliis vicinis insulis, magni cervorum greges, ex quibus Reg. M. unius mensis spatio, cum anno 1593 mense Augusto, suis Aulicis convenarunt, ultra mille & sexcentas cepit & irretitas jugulavit, & has quidem ex selectioribus cervis, vitulis cervinis, capreolis, apris, leporibus & vulpeculis non computatis. Den Gang har man uden al Tvivl fundet, hvor billigt og fornødent det var, at svække denne Bondens Urve-Fiende.

Wildts Handthævelse, indhegnet Dyrer-Zauger ved deres Herregaarde. Den aarlige Tid, i hvilken ikke maa skydes eller jages, paa det Wildtet kand yngle i Fred, er fra 1 Martii til 1 Augusti. En Herregaards Skytte, som overtræder den Lov, dommes til Fæstnings-Arbejd paa 3 Aar, og dersom hans Herre haver givet ham den Tilladelse, taber han sin Jagt-Rettighed.

Harer. De danske Harer (*Lepores timidi* Linn. Syst. 24. 1.) som falde temmelig store, roses af ROB. MOLESWORTH i hans *Account of Denm.* p. 67. Da ellers det meeste af vor danske Mad, ikke var efter hans Smag.

Harer paa Cronborg-Amt falde om Vinteren meere graae end andensteds, men som en Kuriositet anfører O. WORMIUS i sit *Museo* p. 321. at han har haft en gandske sort Hare, som var funden paa Bornholm, og holdtes, efter de Tidens Overtroe, for et ondt Omen, der skulle betyde de Svenskes Indfald i Jylland. (*)

Caniner. Caniner (*Lepores cuniculi* L. S. 24. 2.) findes paa nogle saae Steder, ikke saasom Landets egne, men indførte og forplantede af Liebhabere. I Hr. Geheime-Raad RABES Samling er een af blaae Farve, funden i Laaland.

Wilde

(*) *Leporis plane nigri pellem fardam accepi a Nobiliss. D. HOLIGERO ROSECRANTZ, Bornholmia Praefide Regio, qvi An. 1644., qvo Sveci in Cimbriam iruperunt, eum in Borringholmo cepit, ac qvia rarum & ominis laud'boni esse putavit, mihi dono dedit.* Han taler og samme sted om et Hare-Zoved med tvende Horn, som ham var foræret af EBBE ULFELD. Her til Laands sette Harerne gemeentligen 6 Unger af adskillig Orden, de 2 første som strax ere færdige at fødes og tillegges, 2 andre, som ikke ere saa gandske færdige og oftest omkomme, men de 2 sidste ikkuns kiendelige staae.

Wilde Dyr af det skadelige Slags, sees her ikke saa mange, som i andre nordiske Lande. At **Biørne** fordmum maae have været Kov-Dyr. her, da Landet overalt var bevoxet med Skov, sluttet af det, som **SAXO GRAMMATIC. Lib. I.** fortæller om Kong **SKIOLD**, der bandt en Biørn med sit Belte; item **Lib. II.** om **BIARKE**, der sønderhuggede en Biørn, og lod sin Stalbroder Hialte sue Blodet af dens Saar, for at blive desto mandigere. Men om her har været **Tigerdyr**, som samme Autor synes at tilkiendegive, er meer at tvile paa, med mindre de andensteds fra har været indførte, saaledes, som de fandtes An. 1630. i **Vendshjæl**, efter **N. SLANGES** Beretning, i Kong **CHRIST. IV.** **Histo-**
rie Tom. II. p. 695. En Kayserl. Oberst havde i den forgangne Krigs-
 Tid, haft et par unge **Tigerdyr** med sig, gjort dem tamme og brugt
 dem, som sine Jægere, der vare afrettede til at gaae ud og bringe ham
 deres Kov til Steeg. Obersten doede i **Sæebye**. Dyrene gif paa
 deres egen Haand og gjorde stor Skade, men foraarfagede end da langt
 større Skræk, da det var han og hun. Endelig fandtes denne sidste
 frossen ihjel udi **Hammel-Mose**. Men hannen traf **Junker Jacob Kruse**
 i **Dronning-Lunds Skov**, og værgede sit Liv, ved at skyde den ihjel.

Ulve (*Canes lupi* L. S. II. 2.) findes ikke paa de **Danske Øer**, **Ulve.**
 hvor de efter **Hr. Etats-Raad SUHMS** Anmærkning, in **ACTIS SOCIE-**
TAT. HAFN., **Tom. VIII. pag. 37.** vel kunde sluttet at have været i ældre
 Tider, men længe siden ere udryddede. Derimod findes alt for man-
 ge af dem paa det faste Land, særdeles i de jydskke Heede-Egne. Ved
 de nyeligen anlagte Colonier, haaber man og, at de snart kunde udryd-
 des; ligesom i **Engelland**, hvor man, ved en almindelig **Klap-Jagt**,
dræbte

dræbte paa engang 3000 Stykker. (*) Om Ulve og Hunde, som synes nær beslægtede, kunde foreene deres Rion, ville Monfr. BOFFON forsøge og Hr. HALLEN beklager i sin *Natur-Geschicht* p. 497. at Forsøget mislingede. Men dersom man fandt fæste Troe til det, som er fortalt Hr. VERNON, og han igien beretter i sin *Voyage en Dannem.* p. 576, da har det haft bedre Udfald ved Gottorf-Slot, hvor man viiste ham Jagt-Hunde af saadan blandet Art (**).

Reve.

Revene (*Canes Vulpes* L. S. II. 4.) ere, afrivende Dyr, hos os de, som Landmanden meest haver at besvære sig over, og Skytterne hade dem ikke nok, ikke heller deres Unger, men lade dem, undertiden med Forset løbe, indtil de blive store og deres Skind gielder noget. Man holder for det var godt, om disse Skytter fik af Amtet, en liden Belønning for hver Ræv, som de skiod, paa den Tiid, naar Skindet ikke duer; ligeledes en Præmie for hver skadelig Rov-Fugl, de ødelagde; ligesom paa Ulvenes Drab er saadan Belønning i Jylland. Mærkeligt er det, at ligesom got Folk finde nogle Bagtalere, og de Udydigste nogle Forsvarere: saa forsegtes ogsaa Revens Sag, af visse Jægere, med det Argument: At om den Slægt ødelagdes, ville Mark- og Skov-Rotter, Muus og deslige tage Overhaand og blive skadeligere end Reven selv. Om saa er, fandt jeg ikke udgiøre: men i det fald kien-

des

(*) Kong WALDEMAR III. gjorde sig Umag for i sin Tiid, at ødelegge disse skadelige Dyr. Kong CHRIST. IV. befalede hver Herremand, som havde Jagt-Rettighed i Jylland, aarligen at levere 3 Ulve-Skind paa Løvs-Huusset.

(**) Ils ont le poil fort herissé, & viennent d'une chienne, qui a été couverte par un Loup. Ils font de la dernière vitesse, mais on dit, que quelque fois ils sont fort mechans, tenant en cela de la nature du pere.

des ogsaa her af, det naturlige Ondes Fornødenhed, i den beste Veyden; folgelig en Proeve paa Guds viise og gode Deconomie in Regno animali. At Fjirbeen er een af Revens Delicateffer, beretter mig Hr. Capitaine Teilman, som selv haver fundet dens Bug opfyldt med Fjirbeene. Saa Fjær haver Næven sit Liv og sin Frihed, at, naar han i den opstillede Næv-Sax, henger alleene fast ved eet af sine Been, da bider han det østest af, for at salvere Resten. En hvid Næv er meget rar, dog findes saadan een i hans Excell. Hr. Geheim-Raad RABES Samling, den er skudt her i Siælland.

Brok eller Grævling (Ursus meles L. S. XV. 5.) findes næsten over alt, dog ikke een eeneste i Laaland, maaskee fordi den lave og tillige stive Leer-Grund ikke saa vel skikker sig for dens Art, hvilken er at grave sig i Jorden. (*) Brokken gjør ingen Skade, men renser Jorden fra Orme og Insecters Yngel, som er hans Fode, særdeles de saa kaldte Skarnbasser, med hvilken Naast Brokken nærer sig saa vel, at den kand tære paa sin Fedme, Vinteren igiennem, da den, heldst mod en forestaaende haard Frost, legger sig i et bestandigt Vinterley, og stopper Hullet til efter sig med Muld, Løv og Nis, ikke anderledes end Bjørnen, med hvilken den haver i Skabning og andet, nogle Ting tilfelleds. Den eftertragtes af Jægerne allene for sit Skinds og sin Fjers Skyld, hvilken sidste holdes for en Lægedom.

Brokke.

Pind:

(*) Jeg begynder at tvivle om denne Signing haver Grund, siden jeg seer i en Beretning fra Syen, at der i Landet ikke heller findes Grævlinger, skjønt den Syenske Jord er af almindelig Art, og altsaa vel kunde tage mod dem.

Vindsviin. **Vindsviin** (*Erinaceus Europæus*, L. S. XVIII. 1.), som Naturen haver forsynet med saa mange defensive Vaaben, da Hundene ellers snart ville udrydde den, finder nogle Liebhabere, som lade faaage Suppe derpaa, og den siges at være velsmagende. Vindsvin lever om Sommeren fornemmelig af Insecter, i sær af Drentviste, som er befunden ved deres Abning.

Odder. **Odderen** (*Mustela Lutra* L. S. XIV. 2.) som en stor Fiske-Røver, gjør overalt megen Skade, særdeles i smaa Fiske-Damme og Hytte-Gade, hvilke nogle lade beklæde med Bretter, paa det han ikke skal komme op igien. Odderen efterstræbes derfor meget, saa vel som for sit Skind (*).

Maar. Det samme skeer i Skov-Egnene ved **Maaren** (*Mustela Martes* L. S. XIV. 5.) hvis Skind, særdeles det mørke, er meget værd. Den springer med stor Behendighed af een Green paa den anden, for at jage efter Egernet, indtil det omsider trettes, og maa blive til Rov for sin Fiende.

Bever. (*) **Bever** (*castor*), som ogsaa er en Fiske-Røver, skal Hertzog HANS ADOLPH til Gottorf, i forrige Seculo, for en Ravitæts Skyld, have ladet hente andensteds fra, og plante i Amtet Hytten, hvor de yngede, men om den Dngel er bleven ved Magt, har jeg ikke hørt, og finder denne Beretning alene hos STEPHAN. SCHÖNEVELDE i hans *Ichthyologia* p. 34. Den største Fiske-Røver er **Sælhunden** *Phoca Vitulina* (LINN. S. X. 4.) hvor den gives Sted blant fireføddede Dyr. I varme Sommerdage søger den Strandbredden for at slikke Soelstein, allerheldst paa saadanne Steene, som rage frem af Vandet, hvor den undertiden sovende overfaldes og dræbes. MONSIR. S. ABILDGAARD giver i sit Forslag til Fiskeriernes Forbedring, nogle Raad til at fange og ødelegge dette skadelige Rov-Dyr, som feedes meest af Sild og forjager deres Stium, men maa igien, paa stad Grund, lade sig forjage af Strandmaagernes Mængde.

Fiende. Denne er 2 slags, *Æspe* og *Birke-Maaren*, men hvori Forskiellen bestaaer er mig ubekjendt.

Af *Ægerne* (*Sciurus vulgaris* L. S. XXVII. 1.) findes her baade *Ægerne*. brune og sorte, hvilket sidste slags holdes for de rareste, og sees meest i *Vendsyssel*, saa vel som paa nogle *Stæder* i *Syen*, dog ingensteds saa mange, at man af *Egernet*s *Skind* kunde gjøre nogen saadan *Profit*, som i *Norge*.

Læfatten, eller *Væfelen*, (*Mustela Erminea* Linn. Syst. XIV. Læfat. 9.) som er brun om *Sommeren* og hvid om *Vinteren*, bider allene *Muus*.

Ilderen (*Mustela Putorius* L. S. XIV. 6.), som bider *Høns*, *Ilder*. *Gjæs* og *Vender*, er ligesom andre *Rov-Dyr*, *Landmandens* *Plage*.

Muldvarpe (*Talpa Europæa* L. S. XIX. 1.) saasom *hemme-* *Muldvarp*. lige *Fiender*, gjøre ikke liden *Skade* ved deres *Skud*, særdeles i *Ha-* *ver* og paa *Engene*. Hvor disse sidste ligge saaledes, at man paa *fort* *Tiid* kand sette dem under *Band*, befries de derved vissest for *Muld-* *varpen*.

Om *Rotter* (*Mus Rattus* L. S. XXVI. 9.) saasom et *skadeligt* og *Rotter*. af hver *Mand* forhadt *Creatur*, vil jeg alleene anføre dette, at da de fleeste *Lands-Egne* af dem ere *plagede*, særdeles paa *Korn-Kostene*: saa maatte man spørge: hvad *Slags* *Privilegium* det kunde være, som synes tillagt andre nærliggende *Stæder*, hvilke for dette *Utoy* aldeles ere befriede? saasom her i *Sjælland* *Odds-Herred*, under *Syens* *Land* den liden *De* *Strynø* og i *Jylland* den vestre *Side* af *Landet* fra *Nibe* til *Lemvig* exclusive; thi begge disse *Stæder* kiende dem alt for vel: men i *Egnen* ved *Holstbroe*, *Ringkøbing*, *Varde* og *Siet-*

ting sees de aldrig, uden de føres til Landet med Riobmands-Bahre, og naar det sees, sees de strax at slye Landet, og at søge Skibene igien, som de svømme til, efter troeværdige Correspondenters Beretning. Taasing siges fordem at have haft samme Fritagelse, og da hentede man Jord derfra, tagen i en Høj ved Bierrebye, til at fordrive dem med paa andre Steder, hvilket den Tiid skal have hjulpet, men nu ikke meere, siden Taasing selv er besværet af dem. Derimod er bemeldte Strynø, som ligger nær hos, Notterne en Alfskø, saade svømme derfra, om nogle komme der ved en Hændelse. Venteligt er det; at den Jord, som de ikke kunde fordrage, maa frem for anden steds, indeholde et slags Minerale, som ved Lugt, bestrider deres Natur, men hvad det egentlig er, Arsenicum eller andet detslige, var værd at undersøge noget nøyere.

Slager-
muus.

Slagermuus (*Vespertilio murinus* L. S. IV. 7.) findes overalt, dog flyver kun om Aftenen og Natten, og lever af Insecter, sær de saa kaldede Phalæner. Foruden den almindelige findes og den med dobbelte Øren, (*Auritus* L. S. IV. 6.)

Fritten.

Fritten, (*Mustela Furo* L. S. XIV. 7.) den skal boe i Danmark, omendskiont LINNÆUS meener at den opholder sig ifkuns i Africa.

Muus af disse findes adskillige her i Landet.

Muus.

Mark-Muus, (*Mus terrestris* L. S. XXVI. 7.)
(*agrestis* F. S. n. 30.)

Lille-Muus, *Mus Musculus* L. S. XXVI. 10.)

Skov-Muus, *Mus sylvaticus* L. S. XXVI. 12.)

Vand-Rotte, (*Mus amphibius* L. S. XXVI. 8.)

Hvide Muus findes ofte; alle Muus kunde blive tamme. Man har haft dem, som har gaaet i Stuen og spist paa Gulvet med tamme Fugle: Nordkroz havde i sit Fængsel en Deel, der indfandt sig ved Episetid, og fik deres daglige Føde.

Om et slags Muus, som i utallig Mængde, under Kong WALDEMARI I. Regiering; skulle have samlet sig fra Land-Siden, for at løbe tilsammen, og paa eengang kaste sig med ynkelig Piben og Skrigen i Skie-Strømmen, fortæller SAXO GRAMMATIC. Lib. XV. noget underligt og her til Lands gandske uhorligt, da det ellers kommer overeens med det, som ofte og utvivlelig berettes om de fra Fjeldene til Havet nedførte Norfke Muus (*). Paa nogle Steder, særdeles i Viborg Stift findes et slags Muus kaldet Angel-Muus (*Sorex araneus* L. S. 20.) med en længere Tynne og brunere Skind. De agtes skadelige for Hæste og andet Dvæg, som af deres Nærmelse blive afmægtige.

H h h 3

Det

(*) SAXONIS Ord, som jeg lader berøe paa hans egen Credit, ere Lib. XV. p. 363. *Edit. Stephan.* følgende: Regressis inde Danis, mirum dictu & novitate prodigium incidit, siquidem una noctium infinitus murium grex è longinquo rure concurrrens, tristis accentu edito, *Schleensibus aquis*, sua sponte submersus interiit, quorum cadaveribus vento jactatis, litus mane constratum apparuit. Quæres utilior incolis, an mirabilior fuerit, incertum est. Eadem quoque nocte, *Absolonis* quietem capientis exuvix, à foricibus corrosæ, certissimum futuræ vexationis (jus omen) dedere. De sidste Ord forraade en Dvertroe, som endnu findes hos Almuen.

Det Tiende Capitel.

Om Land- og Vand-Fuglene i Dannemark.

En Efterretning om vore Danske Fugle udtræves her næst i den almindelige Betragtning over de Ting, som henhøre til Landets Natur-Historie. Denne Artikel ville blive vidtløftig, dersom jeg indlod mig i nogen noye Beskrivelse over disse Fugles adskillige Arter og Egenskaber; thi deres Tal er hos os ikke lidet, særdeles naar man der til henregner, først de utallige saa kaldte Træk-Fugle, som aarligen drage igiennem vort Land og Luft, baade om Foraaret fra Sonden mod Norden, saa og om Esteraaret, fra Norden mod Sonden, opholdende sig her ikkuns faae Uger eller Dage, til Forfriskning paa en længere Rejse (*). Dernæst de mange og meget adskillige Strand-Fugle, som baade Sommer og Vinter, have deres Tilhold paa vore Kyster, allermeest paa de mange smaae Øer og Holme i Beltet. Endelig ogsaa de sædvanlige Huus-Mark- og Skov-Fugle, hvilke enten alle, eller dog for den største Deel, ere os tilfældes med vore Naaboer, og af de nyere Tidens Natur-Lærere, temmelig udførligen beskrevne. I den Betragtning er det nok, at jeg her alleene opregner vore Danske Fugle.

At

(*) En Ven erindrer, at man bør giøre Forskiel paa de Træk-stotte Fugle her tales om, hvilke bedre kunde kaldes Færreds-Fugle, ligesom man i Norge siger Færreds-Fiske, ogsaa paa Stryg-Fugle, eller bedre Rippe-Fugle, som alleene ere ustadige. Disse kalde Latinerne. *Aves erraticas*, men de første *migratorias*.

At denne Opregnelſe er gandske fuldſtændig, tør jeg ikke forſikre; thi hvilken Haand haver grebet alle Fugle om Halsen: dog er den ſaa-
dan, ſom jeg haver kundet ſanke den, af nogle gode Benners troevær-
dige Beretninger. Blandt diſſe bør jeg meeſt takke Høyædle Hr.
Etatz-Raad og Ober-Auditeur FLEISCHER, ſaaſom den Mand, der frem
for nogen mig bekiendt Patriot, haver Lyſt til at legge ſig med ſærdeles
Flid, efter denne Deel af Natur-Historien, og til den Ende giort en
anſeelig, ja hidindtil hos os magelos Samling, af Danſke Fugle,
ſamt ladet dem udstoppe, til deſto viſſere Eſterſyn, og ſin egen ſaa vel
ſom andre Liebhaberes Forlyſtelse, over denne Claſſe af Guds Skab-
ninger, hvilken viſſelig ikke er den mindſte i Natur-Rigets vidtløftige
Huusholdning. Bemeldte Samling ſtrækker ſig til Fugle-Artene i
alle Hans Kongelig Majeſtets Lande, af hvilke jeg alleene; anſorer de,
ſom egentligen ere Danſke. En ſtorre Samling af ſlædede og med deres
naturlige Farver foreſtilte Fugle, findes tillige med utallige Inſecter in
natura, hos deres Excellence Høy og Velbaarne Hr. Geheime-Raad
VON RABEN, ſom ligeledes haver haft den Godhed, at underſtøtte mit
Forſæt, men det er en Samling, ſom ſtrækker videre, nemlig til alle be-
kiendte Landes Fugle.

Jeg lover da intet meere, end hvad jeg har kundet bringe i Er-
faring, ſom er en kort Opregnelſe af vore danſke Fugle, dog ere de
inddeelte i Claſſer, efter Hr. LINNÆI Maade udi hans Systemate og
med hans no. De ham og andre Autoribus hidindtil ubekiendte, dog
her fundne Fugle have intet uden det løbende no: og kand maafſee, inden
kort Tid være beſkrevne og udgivne, tilligemed flere ubekiendte Nordi-
ſke, af Monfr. MORT. THRANE BRÜNICHE, en Candidatus ſom med ſtor
Flid

Slid haver lagt sig efter Natur-Historien, særdeles in Regno, animali. De Fugle som hos andre Auctores ikke findes aftegnede, haver jeg her forestillet ved Raaberstikning, og det efter saadanne Originaler, som kunde forevises i Hr. Etats-Raad FLEISCHERS ovenbemeldte rare Samling.

ACCIPITER.

I. *Falco* L. S. 41.

1	Chryfactos	2	Landorn.
2	Albicilla 8.	)	Fiske-Orn.
3	Pygargus 9.		
4	Milvus 10.	Glente.	
5	Subbuteo 13.	Lærke-Falk.	
6	Buteo 14.	Skior-Bænge. Orne-Falk.	
7	Tinnunculus 15.	Kirke-Falk, af nogle kaldes Spurv-Høg.	
8	Haliætus 21.		
9	Apivorus 23.	Mus-Høg, Mus-Baage.	
10	Æruginosus 24.	Høns-Høg, Dverg-Glente.	
11	Palumbarius 25.	Duen-Falk.	
12	Nifus 26.	Spuv-Høg. (*)	
13	Lagopus med laadne Fodder.	Styre-Fjærene ere til halv-	
		deelen hvide, den øvrige Deel sort med hvide	
		Spidser.	
14	Torquatus, Brissonii.	See Figur. Tab. XXV.	

15 Genti-

(*) Hr. Capitaine TEILMAN forsvarer den mod det Bancygte at den skulle bide Høns.

AVES DANICÆ

alibi
minus notæ.

Motacilla Ficedula

Strix Funerea

Motacilla Tetijs

Tab. XXV.

Falco Torquatus

Strix Flammea

Haas Jr.

ad naturam delin. P. Brunniche

Alca Balthica

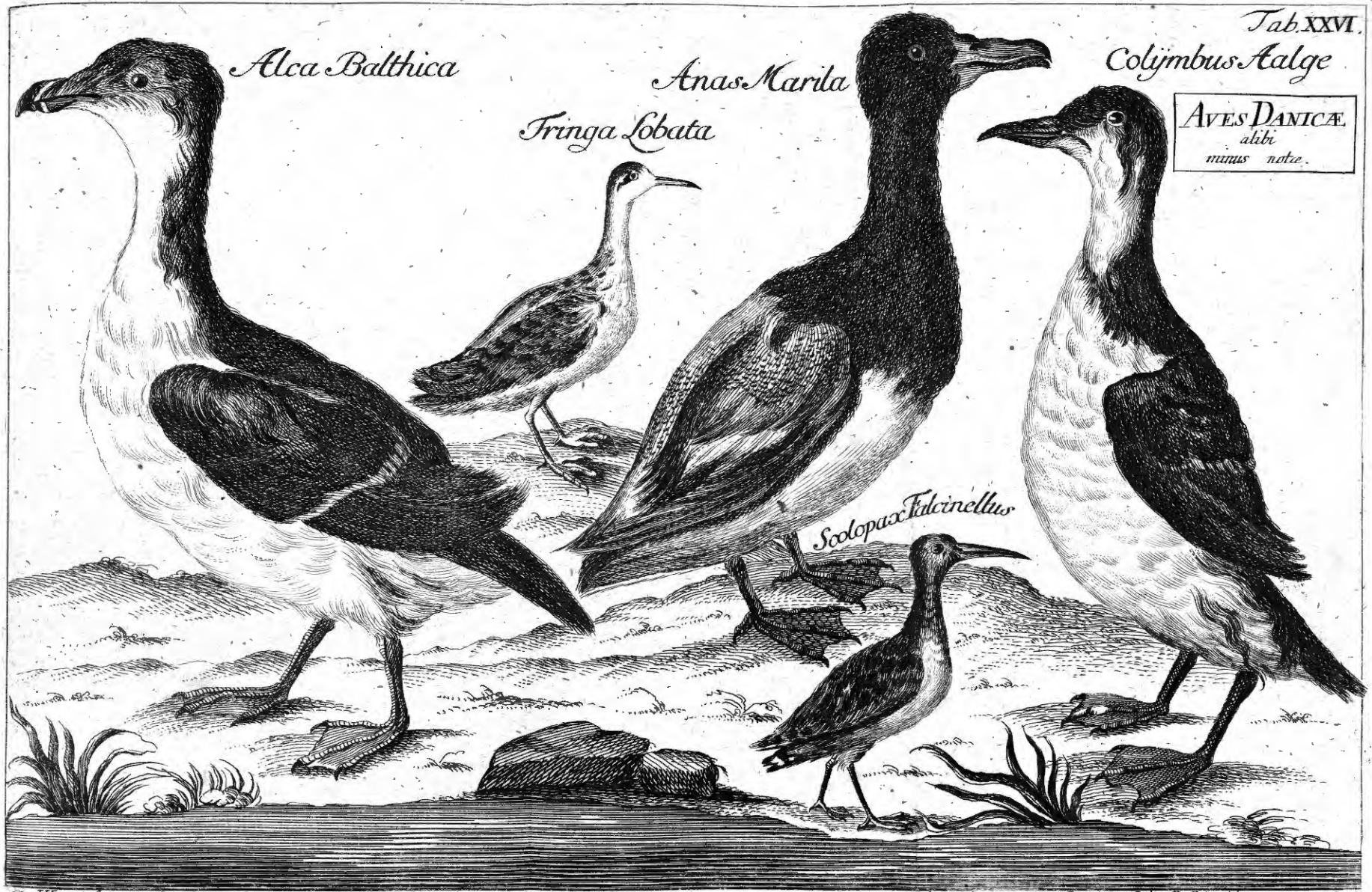
Anas Marila

Colymbus Aalge

Fringa Lobata

AVES DANICÆ
alibi
minus notæ.

Scolopax Fulcinellus

- 15 *Gentilis*. Skat-Falk.
16 *Osisfraga* *Briffonii*.
- 2 *Strix* L. S. 42. Ugle.
1 *Bubo* 1. Steen-Ugle.
2 *Otus* 4 Horn-Ugle.
3 *Aluco* 6. Nat-Ugle.
4 *Funerea* 7. Kraf-Ugle. See *Figur*. Tab. XXV.
5 *Nyctea* 8. Den hvide Ugle.
6 *Ulula* 10.
7 *Passerina* II. Kat-Ugle.
8 *Flammea* Fn. Sv. n. 73. See *Figur*. Tab. XXV.
- 3 *Lanius* L. S. 43. Vuffe-Hog.
1 *Excubitor* 2. Hapar.
2 *Collurio* 3. Torn-Skade.
3 *Garrulus* 10. Siden-Svang, Skittern.
4 *Biarmicus* efter Fn. Sv. n. 84. (*)

PICÆ,

- 5 *Corvus* L. S. 48.
1 *Corax* 1. Ravn.
2 *Corone* 2. Blaa Raage.
3 *Frugilegus* 3. Raage.

5 Cor-

(*) Før var den af Hr. LINNÆUS classificeret mellem *Paros* 8. Den blev bragt herfra til Engelland, 1743 af Fyrstiinden af Albeimarle, og er der beskrevet af EDWARD.

- 4 *Cornix* 4. Krage, en troe Skift-Vagt for Duerne, da den ved sit Skrig, advarer om Høgens Ankomst, og forfølger den med sit Raab.
- 5 *Monedula* 5. Raae, Allefe.
- 6 *Glandarius* 7. Skov-Skade.
- 7 *Caryocatactes* 9. Rødde-Krige.
- 8 *Pica* 10. Skade, Huus-Skade. Man finder og hvide.
- 9 *Infauftus* 12. Ulykkes-Fugl, Giertruds-Fugl.
- 5 *Coracias* L. S. 48.
1 *Garrulus* 1. Elle-Krage.
- 6 *Cuculus* L. S. 52.
1 *Canorus* 1. Giøgen, Rukmand.
- 7 *Fynx* L. S. 53.
1 *Torquilla* 1. Bendehals, Dreyhals, Giøgtyte.
- 8 *Picus* L. S. 54.
1 *Martius* 1. Hakke-Spette.
2 *Viridis* 7. Grøn-Spette.
3 *Major* 10.)
4 *Medius* 11.) Flag-Spette.
5 *Minor* 12.)
- 9 *Sitta* L. S. 55.
Europæa 1. Spettmeuse.
- 10 *Upupa* L. S. 58.
1 *Eops* 1. Her-Fugl.
- 11 *Certhia* L. S. 59.
1 *Familiaris* 1. Eræ-Viffer.

ANSERES.

12 Anas L. S. 61.

- 1 Cygnus 1. a) Svane b) Snabel-Svane. (*)
- 2 Tadorna 3. Fager-Gaas, Grav-Gaas, Ring-Gaas.
- 3 Marila Fn. Sv. n. III. Vossf Edelman, boer ellers i Lap-land; men er skudt i Jylland og paa Christians-De.
See *Figur* Tab. XXVI.
- 4 Anser 7. a) Bild-Gaas, Graa-Gaas, b) Tam-Gaas. (**)
- 5 Bernicla 11. Nad-Gaas, Nag-Gaas.
- 6 Mollissima 12. Edder-Gaas. (***)
- 7 Clypeata 16. Veffel, Krop-And. el. Stof-And.
- 8 Strepera 18. Knar-And.
- 9 Clangula 20. Hein-And, Blanke-Kniv.
- 10 Glaucion 23. Kruffop, Dyker.
- 11 Penelope 24. Brunnakke.
- 12 Acuta 25. Vinter-And.
- 13 Hiemalis 26. Gadisse, Klashan, Ungle, Dykere, Angel-
tasse er noget adskillig fra Islændernes Havelde.

14 Fe-

(*) Om den Høytidelige Svane-Jagt, som blev holdt paa Amager aarlig: See VERNONS *Voyage en Dan.* p. 438. Den er nok ikke frie for at forderve Fiske-Yngelen. I Kiøge-Bugt, hvor den paa en lang Distant skiu-ler Havet, er ikke saa mange Mal, som i forrige Seculo, da man fra Ama-ger forde Skibs-Ladninger saltet Mal til Holland og Engelland.

(**) Graa Gaasen skal være 2de Slags, den store og den mindre. De gjøre ofte i Laaland stor Skade paa Sæden, og maa med Magt bortjages.

(***) See om den M. TH. BRÜNNICHES Afhandling med Raaberstykker.

- 14 Ferina 27. Brunnakke.
 15 Querquedula 28. Krifand.
 16 Crecca 29. Krifand, Uttelingand.
 17 Circa 32. Krifand, an Hestelorts-Åland?
 18 Boscas 34. a) Bildand, b) Lamand.
 19 Fuligula 39. Frosdand.
 20 Obscura F. S. n. 133. Dyfere. Maasfee en Varietæt af
 Hiemalis.
 21 Latirostra Sortagtig med breed Næb og en hvid Linie over
 Vingen.
 22 Graminea Græsand, er nok en Varietæt af No. 11.
 23 Platyrnchos 17.
 13 *Mergus* L. S. 62.
 1 Merganser 2. Skjorand.
 2 Serrator 3. Topand, Skrafke.
 3 Albellus 4. (*) Hvidsiden.
 4 Tinus med rødbrun Iffe og Bag-Hoved, er nok en Varietæt af albellus.
 5 Rubricapilla Skalle-Sluger med brunrød Hoved og Hals, paa Størrelse med Skjor-Ånden.
 6 Glacialis Søe-Stierne beskrives af Willughby i hans Ornith. p. 254.
 14 *Alca* L. S. 63.

1 bal-

(*) Den falder ikke uden i meget haarde Vintre.

1 balthica Mule, ligner Alca Torda L. S. 63. I. men er neden under fra Struben til Rumpen, heel hoid. See *Figur*. Tab. XXVI.

15 *Pelecanus* L. S. 66.

1 Carbo 3. Aalefrage, paa Norff Skarv.

2 Aristotelis Fn. Sv. 146. Sifferen, Aalefrage.

3 bimaculatus med 2de hvide Pletter en ved hvert Laar, og derfor kaldes Hvidlaaring, Betlaar, Blif-Skarv.

16 *Colymbus* L. S. 68.

1 Arcticus 1. Romme (*)

2 Cristatus 2. Havskiærn.

3 Auritus 3.

4 grylloides Silde-Perris, ligner meget *Colymbus Grylle* Fn. Sv. 148. men er neden under hoid, og paa Hoved, Hals og Bryst forstribet.

5 Stellatus Hav-Gasse, Søe-Hane, Forskiellig fra Rommen No. 1. i sær at Struben er hoid (**) *Willughb. Ornith. t. 62. Colymbus maximus stellatus.*

6 Auritus minor. Slavesfitt.

7 Alge, som og falder i Jisland, og der har det Navn. See *Figur* Tab. XXVI.

17 La-

(*) Den falder ikke uden i Jylland og det i denne haarde Winter, maaskee forbreven ved Storm.

(**) Den falder ofte i Siæland.

17 *Larus* L. S. 69. Maage (*).

1 Canus 2. Graanaffe.

2 Marinus 3. Svartbag, Blaamaage.

3 Fuscus 4. Sildemaage.

4 *Glaucus* Perlemaage Briff. Ornitholog. Gen. 102. 10. t.
16. f. 2.

5 *Varius* den store graae Maage Briff. Ornitholog. Gen.
102. 5. t. 15.

6 *Maculatus* af Storrelse med graae Maagen (*L. canus*) sort
og graae plattet.

7 *Argentatus* Liig Perlemaagen (*L. glaucus*) men har mod
Enden af de yderste Vingefjære en sort Plet, og
paa Undernæbet en rød Plet.

8 *Rissa*. Lille Sølvet. Udskillig i visse Kiendetegn fra Lin-
næi *tridactylo*, eens med den Islandske Risse.
Røttere.

18 *Sterna* L. S. 70. Kirre, Tærne.

1 *Hirundo* 2. Tærne, Kropkirre.

2 *Nigra* 3. Søesvale, Sortkirre.

3 *Paradisæa*. Kirre, Hættingtærne (**).

GRALLÆ.

19 *Ardea* L. S. 76. Zeyre.

I Grus

(*) Denne Slægt er meget talrig ved Søe-Kysterne, hvor den forfølger Fiske-
ne, hvis Træk røbes ved dem. Deresæg ædes undertiden af fattige
Folk.

(**) Den har 2 lange Styre-Fjære og er heel sort paa Hovedet.

- 1 Grus 4. Trane, falder i Volland.
2 Ciconia 7. Stork (*).
3 Nigra 8. Den sorte Stork, falder i Holsteen.
4 Cinerea 10. Skid- eller Skrid-Heyre, Fiskehejer.
5 Stellaris 16. Rørdrom (**).
20 *Scolopax* L. S. 77. Sneppe.
1 *Totanus* 4. Rødbeener.
2 *Arquata* 5. Heelspove.
3 *Phæopus* 6. Mellemspove.
4 *Rusticola* 7. Blomvofke, Rutte, Holksneppe.
5 *Gallinago* 11. Myrsneppe, Hørsegiog.
6 *Gallinago* *alius*.
7 *Gallinago* *minor* Briff. Ornitholog. Gen. 72. Sp. 3. t. 26.
f. 2.
8 *Falcinellus* Kyle eller Domsneppe' med et flad og mod Enden nedboyet Næb. See *Figur*. Tab. XXVI.
21 *Tringa* L. S. 78.
1 *Pugnax* 1. Brushane (***).
2 *Vanellus* 2. Bibe (****).

3 Inter-

(*) Dannemark og Skaane ere de sidste Landstrækninger, hvis Luft den Tand fordrage. Den kommer her sidst i April, og reysrer først i September. Dog er den eengang fanget Sundenfields i Norge.

(**) Den ansees af de fleste for liden, da den er stor næsten som en Stork.

(***) Naar den har kastet sin Bruus, kaldes den Bruus Kopsneppe, og er uæsten saa delicat som Pommerank-Fuglen.

(****) De gaar bort i Frost, og komme i Læ-Beyr; hvor skiule de sig?

- 3 Interpres 4. Bendetite.
 4 Lobata 5. men adskillig i Farven; fra Christiansøe. See
Figur. Tab. XXVI.
 5 Oerophus 8. Hørsejvog.
 6 Hypoleucos 9. Bekkasin, Birten, den lille Myrstikkel,
 Strand-Sneppe.
 7 Canutus 10.
 8 Squatarola 13. Fløytetyten, Dolfen.
 9 Torqvatus Strandsneppe, Brill. Tringa Cinclus torqvatus
 Gen. 75. sp. 11. tab. 19. f. 2. Kommer meget overens
 med Linnæi Beskrivelse paa Tringa alpina.
 10 Littorea 12. Strand-Bekkasin.
 11 Hypoleucoides ligner Birten i mange Ting.
 12 Ferrugineus neden under heel rustfarved.
 13 Eqves, Rytteren, har sorte Styre-Siære, de fire yderste
 med hvid Brædde.
 14 Perspicillata, med sort Hoved, Hals og Bryst, ved Mund-
 vierne en stor hvid Plæt.
 22 *Charadrius* L. S. 79.
 1 Hiaticula 1. Præstekrave, Sandvrifer.
 2 Morinellus 6. Pommerant-Fugl, (*) Citron-Fugl.
 3 Pluvialis 8. Brok-Fugl, Heiler.

4 Fla.

(*) Den kaldes saa af sin gule Plet paa Brystet, er Frangosernes Pluvier d'ore, her rar, uden paa Nørre-Jyllands vestre Kant i May og September, dog der findes i et par Ugers Tid; holdes for den delicateste af alle Fugle, og dens Bryst overdraget med en usædvanlig Fedme.

- 4 Flavirostris Fittsmule.
5 Torquatus, Brissonii Gen. 69. 7.
- 23 *Recurvirostra* L. S. 80.
1 Avofetta 1. Rlyde, Laufugl.
- 24 *Hematopus* L. S. 81.
1 Ostralegus 1. Strandfæde.
- 25 *Fulica* L. S. 82.
1 Atra 1. Blisshøne.
2 Chloropus 2. Vandhøne.
- 26 *Rallus* L. S. 83.
1 Crex 1. Skovsnarre.
2 Aquaticus 2. Dagtel-Ronge.
- 27 *Otis* L. S. 85.
1. Tetrax. 3. Trappe-Gaas, i Jylland.

GALLINÆ.

- 28 *Meleagris* L. S. 88.
1 Gallopavo 1. Ralkon (*).
- 29 *Phasianus* L. S. 90.
1 Gallus 1. Hane (**).
2 Colchicus 3. Fasan. (***)
- 30 *Tetrao* L. S. 91.

1 Te-

(*) Egentlig Calecutiske Hane; hvis Yngel har været her i 200 Aar.

(**) Der ere adskillige Slags, Purchøns Frislandicus, Tophøns Cristatus, Gomphøns Ecaudatus, Skrat, Søns Puffillus.

(***) Fjndes vilde og at yngle paa Jægerepriis og paa Laasinge efter Beretning.

- 1 Tetrix 2. Uchane (*).
- 2 Perdix 9. Agerhøne (**).
- 3 Coturnix 13. Bagtel.

PASSERES.

31 *Columba* L. S. 92. (***)

- 1 *Oenas* 1. a) Skovdue, b) Maanetsdue.
- 2 *Gutturosa* 2. Kropdue.
- 3 *Cucullata* 3. Varyfdue.
- 4 *Turbita* 4. Mefike.
- 5 *Tremula* 5. Høystjert.
- 6 *Tabellaria* 6. Vavedette.
- 7 *Palumbus* 11. Ringeldue.
- 8 *Turtur* 20. Turteldue.

32 *Alauda* L. S. 93. (****)

- 1 *Arvensis* 1. Sanglerke.
- 2 *Praterpsis* 2. Englerke.

3 Ar-

(*) Falde meest paa de Iydffe Heedemarker.

(**) Efter en vis forstandig Landmands Erindring, kunde denne delicate Fugls Nagel være her til Lands oversflodigere, hvis man, som i Frankrig, nøyedes med at skyde de gamle, i Stæden for at fange baade unge og gamle med Garn og føde dem paa Løftet. En hvid sees i Ghecime-Raad Rabes Cabinet.

(***) De ere endnu adskillige Slags, saasom Slagdue, *Campana Crosonobel*, *Galeata*, Trommeldue *Tympanista*, Snepert *Fulicaria*, Svalledue *Mercurialis*, Norkop *Attricapilla*, Monneke *Melanura*, Tumlere *Gyratrix*, Dreyert *Percussor*, Tyrk *Turca*.

(****) Her i Byen skal være een sort.

- 3 Arborea 3. Heedelerke, Lynglerke, Pibelerke.
4 Campestris 4. Marklerke.
5 Trivialis 5. Havelerke.
6 Cristata. Toplekke.
7 Alba. Hvidgraae.
- 33 *Sturnus* L. S. 94. (*)
1 Vulgaris 1. Stær.
2 Cinclus 2. Stromstær, Bækkefugl.
- 34 *Turdus* L. S. 95. (**)
1 Viscivorus 1. Simmer Snære.
2 Pilaris 2. Kramsfugl.
3 Musicus 4. Talletrost.
4 Merula 12. Selsort.
5 Torquatus 13. Ringtrost.
6 Cantor. Sangtrost, Kakatrost fra Christiansøe.
- 35 *Loxia* L. S. 96.
1 Curvirostra 1. Korsnæb. (***)
2 Coccothraustes 2. Kirsebær-Fugl.

- (*) Kommer tilig om Foraaret; naar Ungerne kunde flyve forsvinder den gandske Flok, men kommer om en Maaned's Tid igien, og blive indtil de gaar i Winterdvale, dog ikke her.
- (**) Her findes nogle under Navn af Smersler, Blaaehæter, Staaninger røde under Vingerne, dem jeg ikke veed at henseere til Linnæi Systema.
- (***) De ere tvende Slags, nogle have Overnæbet til den høyre Side, og andre til den venstre. En i Buur temmed fældebe de yderste Epidser af sit Næb som bleve meget lange, det eene Aar, men det andet Aar, havde den ingen Kræfter dertil, og sultede ihjel.

- 3 Pyrrhula 4. Dompape.
 4 Chloris 20. Svenske.
- 36 *Emberiza* L. S. 97.
 1 Nivalis 1. Sneefugl, Sneekof. (*)
 2 Calandria 2. Kornlærke, Knøtter.
 3 Hortulana 3. Ortulan.
 4 Citrinella 4. Guldsverling, Gulspurv.
 5 Schæniclus. Fn. Sv. 231.
- 37 *Fringilla* L. S. 98.
 1 Cœlebs 2. Bogfinke.
 2 Montifringilla 3. Øveker, Boefinkens Hoerunge.
 3 Carduelis 9. Stieglis.
 4 Canaria 18. Kanarifugl.
 5 Cannabina 22. Tornirisk, Sidseronnike.
 6 Linaria 23. Moirisk, Graasiften.
 7 Domestica 27. Spurv. (**).
 8 Montana 28. Skovspurv.
 9 Nigra. en sort Spurv.
- 38 *Motacilla* L. S. 99.
 1 Lufcinia 1. Rattergall.
 2 Modularis 3. Graairisk.

Cur-

(*) er Forbud for Frost.

(**) Den gjør det modue Korn stor Skade paa Marken, ved at pille, men meest ved at spilbe; nogle har bragt i Forslag, at sætte Belønning for den, som ødelagde et anseeligt Talt af disse nærige Giester. Men de ere nok for Ungelomme. I visse tydske Provincker paalægges Bønder at levere et vist Antall Spurre-Hoveder tillige med deres Skatt.

- 3 Curruca 6. Græs-smutte.
 - 4 Hippolais 7.
 - 5 Philomela 10. Nattergalens Hoerunge.
 - 6 Ficedula 11. Spitssterke, See Figur Tab. XXV.
 - 7 Alba 12. Bispstiert, Havresæer, Steenpikker.
 - 8 Flava 13. Gulspink.
 - 9 Oenanthe 17. Steendolp, Steensprette, Steengulp.
 - 10 Rubetra 18.
 - 11 Aticapilla 19. Spikke, Havskade.
 - 12 Phoenicurus 21. Blodfugl, Blodstiert.
 - 13 Titys 23. See Figur. Tab. XXV.
 - 14 Rubecula 28. Rødfinke, Rødkielke.
 - 15 Troglodytes 29. Thomas i Gierdet, Nalle-Konge, Tommeliden.
 - 16 Regulus 30. Fugle-Konge.
 - 17 Trochilus 31. Spurre-Konge, Fagerfis.
 - 18 Rubricapilla, Brunskalle-fra Christiansøe.
- 39 *Parus* L. S. 100. Meise, Titing, Talgore.
- 1 Christatus 1. Topmeise.
 - 2 Major 2 Musvit.
 - 3 Coeruleus 4. Blaaemeise.
 - 4 Palustris 6. Graameise.
- 40 *Hirundo* L. S. 101.
- 1 Rustica 1. Marksvale, Forstuesvale.
 - 2 Urbica 3. Byesvale, Tagstægssvale, den hvide Svale.
 - 3 Riparia 4. Digsvale, Jordsvale, Salbakke.

4 Apus 5. Steen-, Kirke-Svale.

41. *Caprimulgus* L. S. 102.

I Europæus I. Natraavn, Natfæde (*) cimbris Aften-Bæfæ. (**)

End videre *Plautus* Moeringii, en Søefugl.

Rottet. Autorum. Perdriffen. Norv. Perdriffer, Persupr.

Som et Tilhæng ved dette Capitel om Fuglene, og for at giøre deres Slegt-Register desto fuldstændigere, vil jeg her tilføje nogle Ord af oftbemeldte Hr. Capitaine TEILMANS meddeelte Fauna Cimbrica, angaaende trende slags Bild-ænder, som saa vidt man veed, ellers ere ubekjendte, men af ham selv i sin Egn fundene nøyé examinerte og medde i Ornithologien brugelige Talemaader, saaledes beskrevne.

No. I. *ANAS rostro plumbeo ungue & margine nigro, occipite nigro, linea alba cincto.* Descr. Magnitudo Anatis Bosc. 34. Rostrum plumbeum in medio & ad margines nigrum, mandibula inferior ut & unguis nigra. Lingva duplici ordine & ad latera ciliata. Caput fuscum, macula alba sub oculis. Occiput nigrum, cinctum linea alba, quæ jungitur collo & pectori albo. Venter albidus fusco undulatus. Cauda acuta subtus nigerrima. Rectrices 5-5. cineræ, margo interior pallidior, reliquæ margine exterioriore nigræ. Remiges 1-7. cinereo-fuscæ, marginibus & apicibus nigrioribus, 8-10. apicibus albis, reliquæ nigro violaceæ nitescentes, apicibus albis sinuatis. Urrhopygium supra ad latera flavescens.

(*) Den legger sine Egg, hvor den fandt komme til, meget skidesløs, ofte paa alfare Beye, den hører egentlig til Svaleslaget, og har saadant Ræb, men er stor, og har meget herlig marmorede Fiære.

(**) Kaldes ellers i Sædland Slaggermuse.

vescens. Dorsum cinereo & albo elegantissime undulatum. Tectrices alarum apicibus rufo-ferrugineis, axillarum longissima, acuminata, nigerrima, marginibus pallidis undulatis.

Ao. II. *ANAS rostro plumbeo apice & ungue nigro, vertice albo-flavescente.* Descr. Rostrum plumbeum, apice & ungue nigro, mandibula inferior nigra. Vertex albo-flavescent. Caput ad latera rufo-ferrugineum, maculis nigris, ad basin rostri pallidius. Lingva ad latera ciliata. Venter albus. Rectrices fusca, marginibus exterioribus pallidis. Dorsum fuscum albido undulatum. Remiges 1-10. cinereo-fusca, apicibus nigricantibus 11-18. apicibus albis 15-18., nigro-ferruceis 19-21. marginibus albis. Tectrices alarum primariae apicibus ocellatis s. nigris albo terminatis. Linea albescens sub oculis.

Ao. III. *Anas rostro plumbeo, ad basin cincto macula alba, capite nigro-fusco.* Descr. Caput nigro-fuscum, supra ferrugineum, ad latera leviter virescens, maculis ferrugineis rarioribus. Sternum supra ferrugineum, apicibus pallidioribus undulatum, subtus ex albo & fusco variegatum. Iris flava, pupilla magna. Dorsum & Tectrices axillarum fusca, punctis albis undulata. Pectus album. Venter albo & fusco undulatus, regio ani ferruginea. Tectrices inferiores caudae nigro-fusca, albo undulata, cauda brevis vix pollicem superans. Urrhopygium nigro-fuscum. Rectrices fusca. Remiges 1-4. fusca 5-11. & 20. margine exteriori albescente, apice & margine interiore pallido fusca, 12-19. albae apicibus fuscis, reliquae fusca. Digni plumbei, membrana nigra. Magnitudo vix Anatis Boscas.

Det Ellevte Capitel.

Om Dannemarks Fiskerier og de adskillige Fiske- Arter, som forefalde i ferske og salte Bunde.

Danmarks
Lægde be-
qvem til
Fiskerie.

For de allerældste Tider af, haver Fiskerie og Fæe-Drift været regnede blant Dannemarks vigtigste Nærings-Midler; thi da vore Provinkter, saasom Der og Halb-Der, næsten allevegne ere omgionne med Havets Bunde: saa synes det, at Agerdyrkningen selv, skiont samme er den allerviffeste og uskyldigste Næring, i lang Tiid er bleven forsømmet og tilfidesat, for Fiskeriets og Fribytteriets Skyld; eftersom denne dobbelte Fangst, formedelst mindre Arbejd og Umage, lovede en rigere Belønning, helst i Betragtning af de Danske Ders Lægde imellem Øster- og Vester-Havet, saa at Fiskenes aarlige Træk og Vandring skeer just der forbi, og igiennem det dobbelte Belt, saavelsom Dre-Sund. En Sag som var værd at efterspore noget nøyere, maaskee til stort Gavn i Fremtiden, naar disse Bunde-Skarer, paa rette Tiid og Sted, saaledes bleve paapassede, at de maatte give Told og Tiende.

Adskillige slags Fiske, men særdeles Sild og Torst, som gierne følges ad, fanges her næsten overalt, fornemmelig om Høst og Vaar i god Mængde, men flere kunde fanges, dersom Agerdyrkningen og anden Gierning tillod de nærmest ved Stranden boende Bønder, at anvende meere Tiid og Gliid derpaa, hvilket vore Svenske Naboers Exempel noksom haver lagt for Dagen, i disse sidste Aaringer, særdeles paa Wiig-Siden, eller i Bahuus-Lehn, hvor den opmuntrede

Strab-

Stræbsomhed i Silde-Fangsten har giort saadan priselig Forandring at de, som nyeligen kiopte Siid i Tusinde Tønders Tal af os, nu ere i stand til at sælge fleere, end de før kiopte. Ikke desto mindre er det ogsaa vist, at disse og andre Fisk fordem have gaaet til, og søgt vore Søe-Kyster i større Overflodighed, end som nu omstunder, efter SAXONIS GRAMMATICI Vidnesbyrd herom, hvilken i Fortalen til vort Lands Historie, siger, man kunde i hans Tiid, tage Fiskene med blotte Hænder, og knap roe Baaden frem, naar den var omgivet med Fiskenes Mangfoldighed (*).

Dette hæ-
ver fordem
været langt
overflodige-
re.

Denne Sag, som efter første Anseelse kunde synes utroelig, og maaskee af nogle henregnes til de Ting, hvori vores gode SAXO beskyl- des for at fabulere, har dog ingen Modsigelse i sig selv, ja den bestyrkes ved Forfarenhed, paa Norges vester Side, hvor særdeles Sildens og Graasejens Mængde undertiden er ligesaa stor i visse Biger eller trange Sund, da de, ved et foretrukket Garn, indsluttes saaledes, at man, paa nogle Ugers Tiid, kand tage deraf mange heele Skibs-Ladninger, øsende dem med Spande. Udi Sundet ved Constantinopel, som meget ligner Øre-Sund, er lige saadan en overflodig Fiske-Vandring, eller har dog været der, i PETRI GYLLII Tider, hvis Ord S. J. STEPHANIUS anfører i sine Anmærkninger over bemældte Saxonis Beretninger (**).

Naar

(*) Tanta sinus omnis piscium frequentia repleti consuevit, ut interdum impacta navigia remigii conamen eripiat, nec jam præda artis instrumento, sed simplici manus officio, capiatur.

(**) Non aliter ac fretum constantinopolitanum describit PETRUS GYLLIUS. Piscium reduntantia excellit *Massilia*, *Venetia*, *Tarentum*, sed omnia

Naar JOH. ISAAC PONTANUS i sin *Danske Corographie* pag. 659, saa fortøiligen berøerer denne Materie, om Fiske-Mængden ved de Danske Søe-Kyster; fortæller han tillige, dog uden at mælde Tiid eller Sted, dette, at da alle Europæiske Herreris Legater eengang vare forsammede, og ikke kunde foreenes om den Rang og Ære-Sæde, enhver ville tilægge sig, i Betragtning af sin Principals Magt og Rigdom; efterdi enhver rosende sit Lands Herligheder: sagde den Danske Legat, at naar den rigeste Herre i Europa solgte alle sine Eyendomme paa det dyreste, og man for de Penge-Summer kjøbte paa det letteste, lutter Træe Kar: da bleve disse aldrig saa mange, at jo hans Herre, Kongen af Danmark, kunde fylde dem alle med tre slags saadanne Fiske, som vare fangede i hans Sælvande. Dette Svar gav Sagen saadan Udslag, at den Danske Legat fik det næste Sted efter den Francke, som sad næst Keiserens (*).

Men ogsaa
Sundhe-
den skæde-
ligere.

Blant flere Ting af det Slags, som kunde bestyrke den Formodning, at Fiskerierne her til Lands fordum have været langt overflødige:

superat *Constantinopolis*, qua velut per portam pisces duplicis maris transeunt: sed ad *Byzantium* feruntur, relicta *Calcedone*, ut uno reti, viginti navigia impleas, atque sine retibus, sæpe manibus ex continenti capias: atque adeo, cum verno tempore in Pontum ascendunt densi greges, jactu lapidis, velut aves ferias. Ex fenestris quoque urbis *calathis* ex corda appensis, mulieres piscantur, hamisque piscatores sine esca *Pelamydes* capiunt tot & tantas, ut sufficiant toti *Græciæ*, & magnæ parti *Asiæ* Europæque. STEPHAN. in *Notis ad Sax. Gr.* p. 21.

- (*) Quo dicto, suffragiis omnium, qui aderant, *Daniæ* Regis felicitatem pluris quam omnes cæterorum opus faciendam demonstravit. Unde a Gallo, qui dextrum Imperatoris latus clausit, haberi proximus obtinuit.

re, ligesom Agerdyrkingen mindre, regner jeg dette, at den saa kaldte Spedalshed, eller egentlig spitalste Sygdom, hvilken endnu findes i Friesland og paa nogle Steder i Norge mod Vester Havet, (nemlig just der, hvor de overflodigste Fiskerier falde, og Bonden æder meest af den feede Fisk, men mindst af Korn-Bahre i Brød og Grød) vides ogsaa at have for 2 à 300 Aar siden været gængs nok i Danmark, hvor den nu omstunder, Gudskæ Lov, ikke er. (*) Dette sees blant andet tydelig nok af Kong CHRISTIAN III. Kirke-Ordinanz eller egentligen af de 26 Artikler, som Aar 1553. bleve lagde til *Recessen* og kaldes *Articuli Ripenses*, fordi de bleve giorte i et Kirke-Møde til Ribe: der hedder det Artic. XIX. saaledes: „Efterdi, den almægtigste GUD være lovet og benedidet, at den spitalste Siuge, ikke er her i Landet saa almindelig, som hun var NB. i gammel Tiid: da ville Vi at alle S. Jørgens Gaarde og andre smaa Hospitalet, som ere funderede til spitalste Solk, skulle legges til de almindelige store Hospitalet i hvert Land og Stict 2c. Artic. XX. I hvilke samme S. Jørgens Hospitalet, som endnu findes spitalste Solk, da skulle de føres til næste almindelige Hospital; og skal hos samme almindelige Hospital, opbygges et beqvemt Huus, enten i Abildgaarden eller paa en anden beqvem Sted, der noget ud fra, hvilket Huus samme spitalste Solk skulle legges i, og der af det almindelige Hospital, have deres Ryct og Varetægt, Spiisning og Underholdning af en Gryde, paa det at der intet

(*) I Bergen og Molde ere endnu tvende Hospitalet alleene for saadanne spedalste Solk, om hvis Sygdom er handlet noget udførligere i Norges nærlige Historie.

skal blive fortæret og spilt til Unytte, og ikke holdes dobbelt Omkostning. „ Spørges nu om en naturlig Aarsag til den fordum i Danmark gængse, men nu aldeles ophørende Spedalskhed, da veledes vi af det, som allerede er sagt, om nogle Islands og Norges Bønder, til at antage, saasom gandske rimeligt, at Føden og Leve-Maaden fordum haver her, ligesom endnu der, været Grund der til, nemlig, man aad, efter Proportion mindre Korn-Bahre, som afsorbere Blodets alt for seede og slimede Vædsker, men meer Fisk og feed Fiske-Lever, som setter hiin pituitam og scabiem scorbuticam i Blodet, hvilken, naar den haver taget Overhaand, ikke staar til at udrydde, efter at den Forfaring, som endnu haves i de Norske Hospitaler. Saaledes haver enhver Verdens Alder sine naturlige, saavelsom sædelige Forandringer, men atter igien enhver Forandring noget til Skade og noget til Gavn, alt efter Guds forunderlige Huusholdning, hvilken vi Mennesker ikke strax indsee i sin fulde Sammenhæng, men ikkuns, saa vidt vi, efter Haanden kunde slutte af Tidernes og Tingenes Sammenligning, og da maa bekiende: GUD gjør alle Ting viiselig og vel, enten han giver eller tager, borttagende tillige med det naturlige Gode, noget naturlig Ondt, og med det naturlige Onde noget naturlig Godt, alt efter den Jevnvegt, som hans viise Deconomie vil have holdet i heele Verdens, heele Nationers og enkelte Menneskers Velfstand, hvorfor altiid kand siges med Sandhed:

Omnis commoditas sua fert incommoda secum.

De Danske Bønder, særdeles de salte Søe-Bønder, om hvilke her egentligen tales, have da nu omstunder ikke nær saa stor Mængde og Overflodighed af Fisk, som den man kand spore at have været i fordum Tider.

Spørgsmaal om Canon-Stud Strækker Fisken bort.

der. Om Skyde-Geværets-Brug, særdeles det stærke Knall af Canoner, som i det fiortende Seculo, først bleve brugte i Øster-Søen, da Kong Waldemar III. førde Kriig mod Hanse-Stæderne, fandt have skrækket og foriaget Fiske-Sværmen, og altsaa i denne Henseende tilføjet en Slags Skade, som mindst tænktes paa, det tør jeg ikke bekræfte, skjønt jeg vel veed, at mange ere af den Meening. Hvad Erfarenhed synes at sette herimod er dette, at bemeldte Skyde-Gevær knap nogenstedes løsnes flittigere under vore Kyster, end som paa de fem Milles Distance, imellem Kiøbenhavn og Selsingøer, hvor næsten daglig Canonerers, og altsaa Fiskene allermeest maatte bortjages. Ikke destomindre viide vi, at just der, nære sig mange hundrede Mennesker af Fiskerie alleene, og at den store Mængde af levende Strand-Fisk, som begge bemeldte Stæders Indbyggere bespises med, hart ad alleene fanges paa det lidet District, og udgiøre vist nok aarligen mange Tusinde Tønder, men ikke endda saa mange, som fanges kunde, i fald det Fiskerie, efter Fortieneste og til Hoved-Stadens store Nytte, noget mere blev opmuntret, samt dets Forhindringer ryddede af Veien, særdeles denne, at ikke de mange Sælhundede, saasom Fiskens Odeleggere, under Vaaskud af en slags Jagt-Herlighed, fik frie Brev, men snarere deres Udryddelse ved Belønninger blev understyttet.

Om denne saavel som nogle flere Poster hidhenhørende, handler den ved anden Lejlighed anførte Monfr. SÖREN ABILDGAARD i det Oeconomiske Magazin Tom. V. p. 327. ved en Tractat om vore Danske Fiskeriers Hindringer saa vel som Befordrings-Midler. Der af vil jeg anføre Begyndelsen, saasom svarende til nærværende Nyemærke. Hans Ord er l. c. p. 329. følgende: „Hvad Salt-Bands Fiske

Fleere
Formod-
ninger her-
om.

„er angaaende, ved hvilket Fangst, de store Fiskerier fornemmelig dris-
 „ves, da lærer Erfarenhed, at ikke alleene Fiskene paa eet og andet
 „Sted eller Landkant, opholde sig i mindre Antall eet Aar end et and-
 „det, men at de endog kand blive aldeles borte der, hvor de tilforn har
 „indsundet sig i stor Mængde. Dette kand have adskillige Aarsager,
 „saasom: der kand maaskee indfalde Sygdomme iblant Fiskene, eller
 „nogen naturlig Hindring for deres Yngel: saadant kand rimelligen til-
 „deels forarsages af underjordiske Dunster eller skarpe mineraliske Van-
 „des Udbrydelse, eller og Havets Grund kand i en vis Strækning, saa-
 „ledes forandres og omtumles af Jordstielv, at der i lang Tiid ikke bli-
 „ver noget behageligt Opholds Sted for Fiskene, hvilke desuden og
 „formodentlig kand afvendes fra de Land-Kanter, fornemmelig fra
 „Fiorde og Vigter, hvor Folkelige Stæder anlegges, og hvor der
 „udflyder fra Verkstæderne adskillige skarpe, suure og giftige Vædsker.
 „Canon-Skud af Fæstninger og Orlog-Skibe, saavelsom andre smaa
 „Skud af Bøffer, forjage og de Fiske, som holde sig høyt oppe i Van-
 „det. Bisse stærke Storm-Vinde, som indfalde paa de Aarets-Ti-
 „der, da Fiskene vil nærme sig til Landet, kand enten befordre eller af-
 „vende deres Ankomst udi en vis Strækning. Fiskenes Formeerelse
 „hindres og meget, naar de fanges i deres Yngels-Tiid, hvilket og
 „derfor ved Kongelig Forordning er forbuden, ved de store Fiske-Stæ-
 „der. Bisse slags Fiske kand og formindskes, formedelst et andet slags
 „stærkeres Formeerelse, allerhelst, naar det første slags er et Nov for
 „det sidste: endelig naar de Flygtige ere ødelagte eller fordrevne, saa
 „maa hine, som har haft sin Føde af disse, forsøye sig bort til andre
 „Stæder, hvor de finde deres Ophold.

„Iblant

„Iblant Rov-Dyrene i Havet, er der de, som jage visse slags Fiske
 „i Mængde ind til Land-Kanterne i Fjorde og Vig, disse befordre altsaa
 „Fiske-Fangsten for Menneskene. Nogle Fiske nodes, af visse Hav-Insec-
 „ter, til at søge Land-Kanten; saaledes plages Laxen i Havet af et vist slags
 „Luus, som han søger at blive befriet fra, ved at skylle dem af sig i de stridige
 „Strømme og Elve, og derved befordres naturligen de nordiske Laxe-Fi-
 „skerier. Men der ere Rov-Dyr, som inde i Vigene og Fjordene ødelegge
 „og forfølge Fiskene, fornemmelig gjør den store Mængde Sælhunde,
 „som vrimle ved de fleeste Søe-Kanter og Øer her imellem Lan-
 „dene, stor Afbræk og Hindring i Fiskerierne; thi de ikke allene deels
 „opæde deels forjage Fiskene, men de sønderrive endog Fisser-Garnene.
 „Saaledes fand de ikke ved Gladstrand drive deres Skynder-Fangst
 „med deres Garn, længere end fra først om Foraaret til St. Olufs
 „Dag eller midt i Julii Maanet, thi fra den Tid og heele Høsten igien-
 „nem er der fuldt af Sælhunde, som opæde Fiskene og sønderrive
 „Garnene. Den steenede Grund, og de mange Holmer ved Glad-
 „strand, saasom Græsholmen, Herzholmen og Dryen, maa være
 „disse Dyr et behageligt Opholds-Sted, ligeledes skal de og i Mængde
 „opholde sig ved Anholt, hvor der er en steenet Grund: derimod
 „opholde de sig ikke i saadan Mangfoldighed ved Skagen eller i Skæ-
 „ger-Bugt, gjør og der meget sielden nogen betydelig Skade paa Fisser-
 „Garnene, den herover alt sandige Grund og Landstrækning, hvor
 „der ikke findes een eneste Steen ved Søe-Kanten, paa hvilken de fand
 „gaae op, at hvile sig, maa altsaa være dem mindre behagelig. Orte-
 „re derimod gjøre meest Skade paa Fiskene i de ferste Søer, fortiene
 „derfor at ødelegges, da Jægernes eller Bondens Umage kunde betales

Stor Skade af Sæl-
hunde.

„med

„med Skindet, hvorledes disse Dyr kand tæmmes og afrettes til Fiske-
 „Fagt, er bestreven i de Svenske Videnskabers Handlinger XIII.
 „p. 139. Iblant Søe-Fuglene fortæres vel en deel Fiske-Rogn og Un-
 „gel af Swaner, Vender og Maager, dog kand her ved vel ikke for-
 „aarsages nogen saa stor og betydelig Odeleggelse. Disse Fugle gjør et
 „saa behageligt Syn, at jeg ikke vel vil anklage dem, men hoor de ophol-
 „de sig i alt for stor Mængde, Fiske-Vngelen til Skade og sig selv til
 „indbyrdes Hinder, der synes mig, det var billigt, at nogle burde op-
 „ofre Livet for at befordre de øvriges bedre Vilkor. Jeg vilde hellere
 „legge en almindelig Døds-Sag an imod nogle Land-Fugle, nemlig:
 „de graadige og geile graae Spurrer, som gjøre Landmanden saa stor
 „Skade paa Korn-Agrene, og gjør sig selv saaledes alt for vel betalt,
 „fordi de ødelegge en Deel Oldenborrer, men hverken veed jeg, hvor-
 „dan Sagen best skulde anlegges imod dem, ikke heller tillader nærvæ-
 „rende Afhandlings-Grændser, at jeg begiver mig fra Stranden saa
 „langt ind paa Landet:,, Saa vidt Hr. ABILDGAARD.

Endnu synes det tienligt at anføre til videre Eftertanke, og maas-
 skee til Tieneste for vore Fiskere, det Belærværdige Hr. H. STRÖM i sin
 Beskrivelse over Sundmørs Natur og Oeconomiske Historie P.
 I. p. 432. erindrer efter sine Naboers bestandige Forsaring, nemlig:
 1) Alt Fiskerie gaaer bedre til i Flod end i Ebbe, og jo høyere Vandet
 stiger, jo bedre Tilgang. 2) baade med Garn og Angel, fisses bedre i
 sydlige end i nordlige Vinde, maaskee fordi hine Vinde føre meer Tage-
 Slud og rusende Bøyre med sig, som gjør Vandet uklart og hindrer
 Fisken meere at see sig for. 3) Al Slags Fisk søger imod Strømmen og
 fanges der allerbedst, maaskee fordi der findes det bedste og reenste
 Vand,

Band, eller og fordi Strømmen holder dem af fra høyere Grunde. Men i hvad Aarsagen end er, da haver Sagen selv sin Rigtighed. Særdeles holder Sildenes Flok sig gierne ved et Nes eller Landpønt, formedelst den der faldende stærkere Strøm, og det anstodende Bands Tilbagesløb.

De Stæder, hvor det største og bedste Fiskerie falder nu omstunder her til Lands, ere først i Liimfjorden og de mange Sund eller mindre Fjorder, som fra den indløbe i adskillige Lands-Egne, tilhørende visse Herre-Gaarde, saavelsom Riob-Stæder. Der fanges mange Slags Fisk, meget feed og god, endogsaa de, som ellers ere det ferske Vand egentligen tilhørende, saasom Giedder, Aborrer, Skaller, ja undertiden Karper, men allermest Sild, Hal, Zelt og Smelt. Denne Fangst er saa vigtig, at den i gode Aar, holdes for at indbringe meere end een Tonde Guld.

Hvor den
meste Fisk
fanges her
til Lands.

Dernæst er den heele Bendsysselke Søe-Kyst, heldst paa Østersiden, ved Skagen og Stadstrand rigeligen velsignet med Fiskerie, særdeles af Slynder, Hal, Langer, Koller, Kabeliau og anden Torst, item Østers, som ved Stadstrand falde meget store og gode: Men i Skagens Bye paa Landets nordligste Spidse er Fiskeriet allervigtigst, ja Stædets egentlige Næring, saa at et hundrede Fisker-Familier aarligen om Jul- eller Vinke-Dag, fordeele sig i mange smaa Sælfaber af 5 til 6 Mand i et hvert, hvilke giøre fælles Udlæg og tage fælles Deel i deres Fangst. Udi Mariager- og Randers-Fjord falder got Fiskerie, særdeles i den sidste, den riigste Lape-Fangst her til Lands. Der fra indtil Veyle-Fjord fanges allevegne Sild, Torst og Slynder, dog ikkun til Stedernes eget Behov, men ikke til Udforsef.

Paa Jyllands vestre Side giver Havet de næstboende Bønder og Huusmænd, særdeles i Riberhuus- Lundenes- og Bouling-Amter, megen Næring. (*) De fange, foruden en god deel Lax, Mængden af Koller, Torst, Zvidling, Slynder, Rokker og deslige, tørre dem paa Sand-Bankerne, og føre dem, deels paa Vaade til Hamborg, deels paa Vogne opstablede, ligesom Høe-Læs, øster ind i Landet, til Forhandling paa de aarlige Markeder. Vaar-Fiskeriet fortsættes her med al Gliid fra 1 Mart. til St. Hans Dag, og Høst-Fiskeriet fra Michels-Dag til Mortens-Dag, da mange tilbringe deres meeste Tid paa Vandet. Disse Vesterboe-Fiskere ere et haardsørt Folke-Slag, arbeidsomme og ufortrødne, saavel som uforfærdede i den daglige Fære som de underkastes ved Uveyr paa det meget uroelige Vesterhav, i hvilket ogsaa mange af dem finde deres Grav.

Det samme kand siges om de adskillige andre De-Boer i Ribe, Tønder og Husum-Amter, som af Zvidlinger, Slynder og anden Fisk, drage stor Fordeel, at jeg ey skal tale om dem, som arbejnde paa Østers-Bankene. Paa Sønder-Jyllands øster Side, er i Flensborg-Fiord, saavel som under Als, jevnligent got Fiskerie, dog best i Slie-Strømmen ved Kappel, hvor de smaa feede og meget delicate Sild fanges, som sprænges med lidet Salt, røges og føres i Mængde med Fragt-Vogne til Tydskland. (**)

Sam-

(*) Aggerboerne i Thy og Klitmøllerne have ogsaa betydelig Fiskerie, de føste føre deres tør Fisk til Markeder i langt fraliggende Stæder.

(**) Dette Fiskeries Digtighed sluttes blandt andet deraf, at An. 1618. af den Anledning, blev ført en Proces imellem Hertugen af Gottorp, og de adelige,

Samme slags smaa feede Sild, saavelsom en Mængde af anden Fisk, fornemmelig Aal, tages i Beltets snevre Giennemløb ved Middelfart. Der have og Marsvinene deres Giennemgang paa visse Steder, og oppasses af et eget Fisker-Compagnie, som undertiden gjør sig god Fordeel af den Tran, de faae ved Smeltning. Andensteds under Thyens Land, særdeles imellem de mange mindre Insuler paa den søndre Side, er god Tilgang af Torst, Sild, Aal, Slynder og Makrel. Paa den nordre Side under Hinds-Holm, opholde sig mange Sæl-hunde, efter hvilke undertiden anstilles en Jagt, som ødelegger den farlige Fiske-Fiende i hundrede Tal, og det var ønskeligt, om samme Anstalt giordes paa flere Stæder, hvor den har sin Tilhold.

Paa den saa kaldte Røde-Sand ved Lolland, samt andensteds der omkring, særdeles i Guldborg-Sund, er god Fiske-Fangst, men drives af De-Boerne i store Belt og fra Femern, meere end af Landets egne Beboere, hvilke have saa meget at gjøre med deres store Korn-Voling, at Fiskeriet lidet agtes. Paa Falster pleyer man at benytte sig bedre af den Fordeel, særdeles ved Giedsør, hvor Bønderne gjøre sig god Profit deraf.

Paa de Sielandste Søe-Kyster gives god Lejlighed til Fiske-Fangst, men bruges ikke meget, affamme Marsag, undtagen i Rødsfild og Holbek-Fiord, saavelsom i Draxholms-Amt, hvor man og ødelegger Sæl-Hundene. Indbyggerne paa Samsø, Agerøe, Omøe,
Zessel-

ge, som boede ved Slien. Kongen, saasom Lehnsherre, affagde Dommen i Rolding, saaledes at Hertugen deels tabte, deels vandt sin Paastrand:
See N. SLANGE Hist. CHR. IV. T. I. p. 415.

Zesselse og flere Eylande, tage en god Næring af Havet; ligeledes Strand-Boerne i Cronborgs Amt ved Snekkersteens og Hornbeks Leye, saavel som ved Gilleleye og andensteds, hvor Fiskene i Hast kand hensees til Kiøbenhavn. Under Amager og i Risge-Bugt haver Aale-Fiskeriet fordum været langt rigere end som nu, da nogle meene, at Swanernes Mængde odeligger den Yngel. Bornholm og Christiansø haver ingen Mangel paa Fiskerie, særdeles Lax og Torsk, hvilket af et eget Fisker-Compagnie føres levende til Kiøbenhavn, skiont endnu ikke med den Fordeel, som man ved Oprettelsen havde forestillet sig.

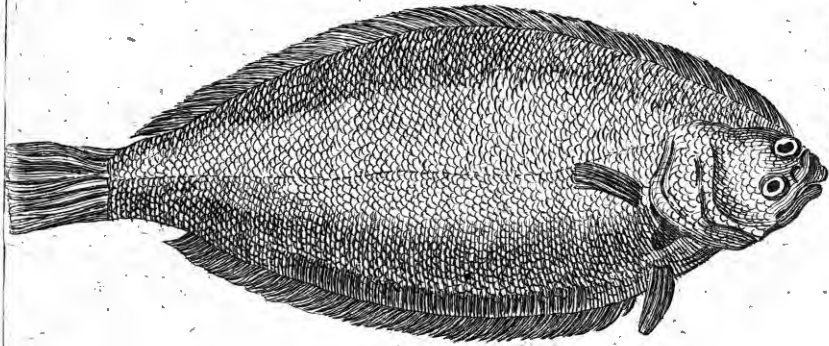
Fiskerier i
første Ban-
de.

Om Fiskerierne i første Vande; saasom Søer, Aaer og Damme, er paa dette Sted intet særdeles at berette. De fleste af det Slags ere ligesom Jagt-Friheden, de næstliggende Herregaards-Eyere, under Navn af adelige Herligheder, tilhørende og pleyes med ulige Skid, efter den ulige Venlighed og Anledning, som dertil gives, enten ved Vandenes Beskaffenhed, eller ved en beqvem Forhandling og Affsettelse i nærliggende folkrige Byer. Nogle Proprietairer nøyes med saa megen først Fisk, som udkræves til eget Huus-Behov. Andre vide at giøre sig større Fordeele af først Vands-Fiskene, og indrette derefter deres Søers og Dammes Aflob i visse Aaringer. Særdeles skeer saadant i det Slesvigskke og her i Sieland, hvor Affsettelsen er sikkerst. Blandt private Fiskerier ere i denne Provins, de Gisselfeldske meest navnkundige, og maaskee blandt de ældste af det Slags, som med Skid ere indrettede, hvilket skeede for et par hundrede Aar siden, ved den navnkundige Ridder PEDER OXE, som siges at have indført de første Karper i Danmark fra Frankrig. Siden have flere efterfulgt hans Exempel, og i de nyere Tider er det af Sr. Peder Willemsen ved Bendsens-Lund, saavel

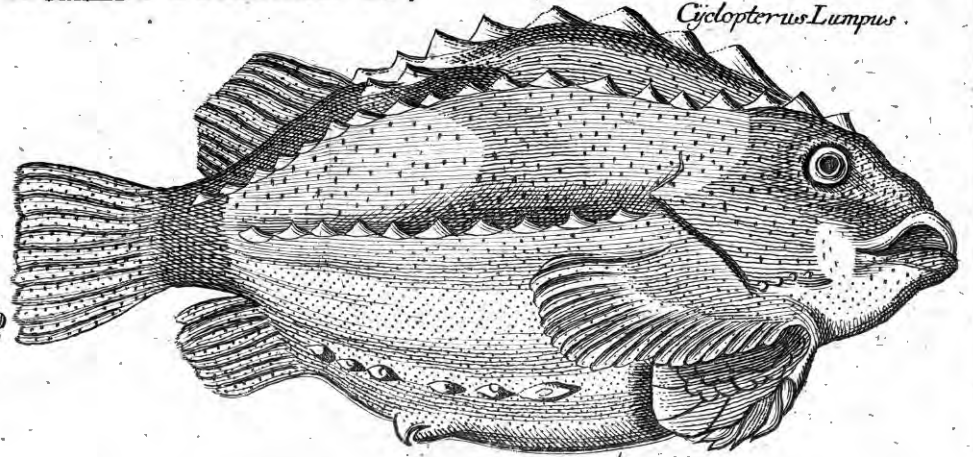
Pisces Danici notabiliores.

TAB. XXVII.

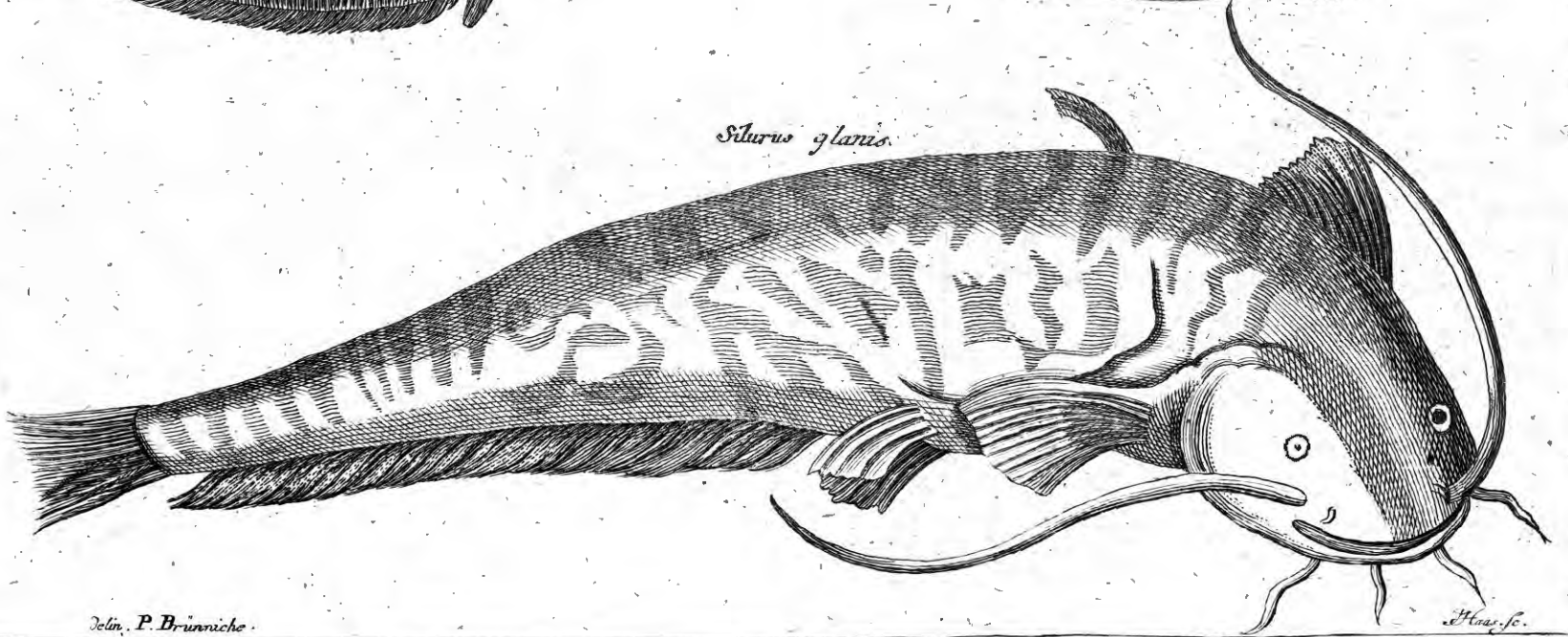
Pleuronectes linguatula

Cyclopterus Lumpus

Silurus glanis

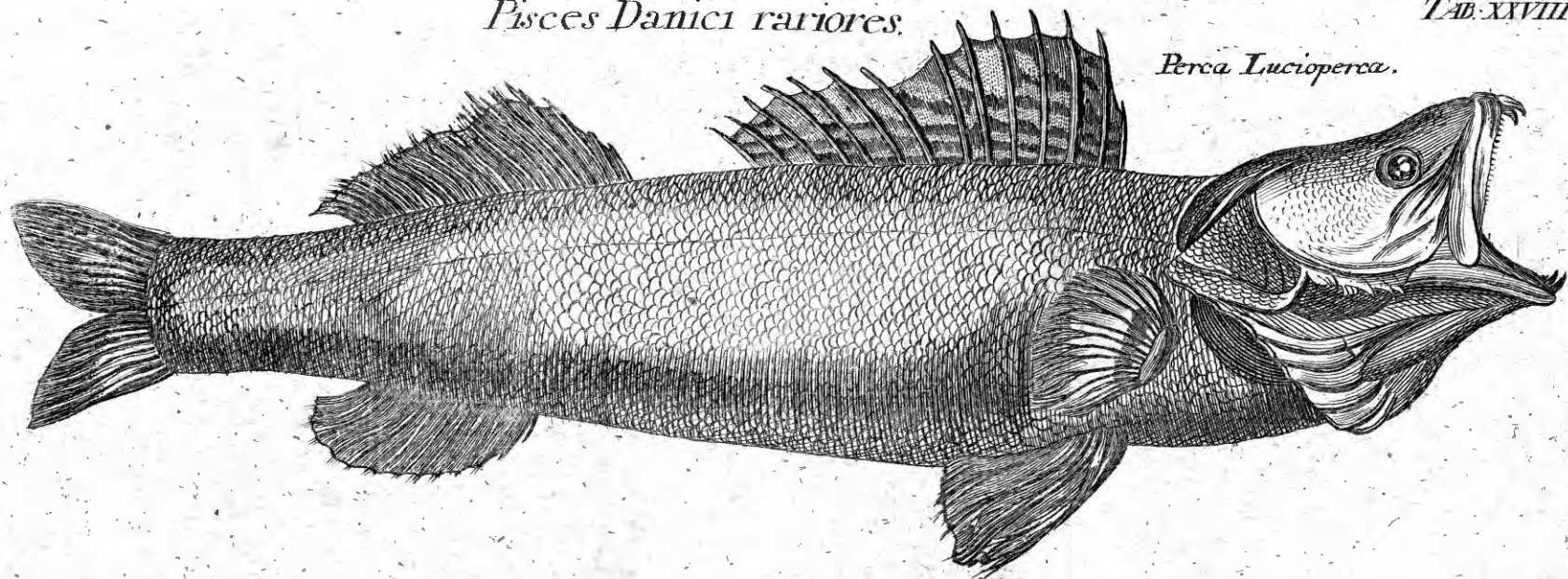
Delin. P. Brunniche.

Haus. sc.

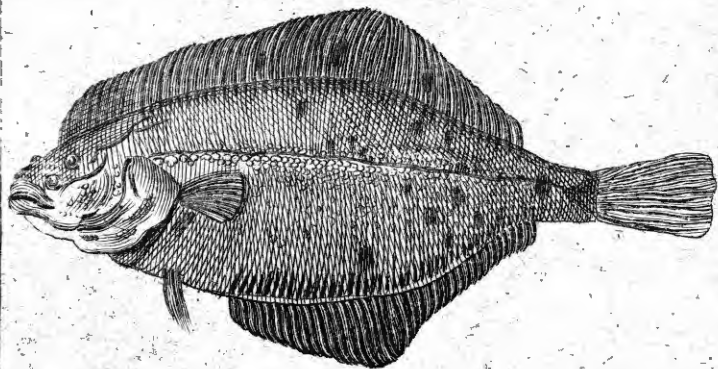
Pisces Danici rariores.

TAB. XXVIII.

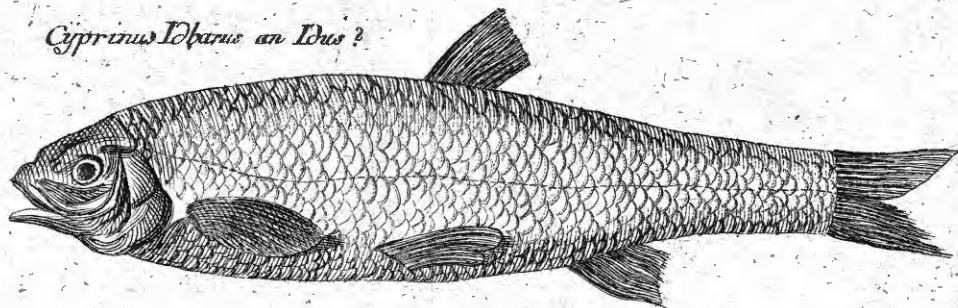
Perca Lucioperca.

Pleuronectes Flesoides

Cyprinus Idarus an Idus?

ad naturam delin. P. Brunnich.

Etzart sc.

saavel som af Hr. Justice-Raad FOGH, ved Kragstrup indrettede Fiskerier særdeles bekendt. De store Kongelige Fiskerier paa Frederichsborgs og Hirschholms-Amter ere snart under Forpagtning, snart under Forvaltning, og forsyne saavel Hof- Staten som Kiøbenhavn, for en god Deel med ferske Fisk.

Efter denne korte Beretning om de danske Fiskerier i Almindelighed, som siden ved Stædernes egen Beskrivelse skulle berøres lidet omstændeligere, vil jeg nu opregne, saa vidt jeg veed, eller ved troeværdige Correspondenters Hielp, har kundet bringe i Erfaring, de særdeles Arter af Fisk, som findes i Dannemarks ferske, salte eller brakkede Vand.

Som de fleeste Læsere vilde undre sig over, om Hvalfiske, Marsvoin, Regenoyen, Rokken, Haaen og Støren, efter Linnæi Inddeeling, bleve udelukte fra Fiskeflaget; saa har jeg taget mig den Frihed, med de fleeste, at sætte dem iblant Fiskene her i dette Skrift; dog vil jeg anføre dem efter Linnæi No. i hans Systematiske Inddeeling.

MAMMALIA. Cete

Balæna 37 Hval

De komme her iblandt ind mod Formodning; Paa Amager er for en deel Aar siden, een fanget, men hvad slags Hvalfisk det var, veed jeg ikke. Paa Sandrevlerne ved Jyllands Vester-Kyst skeer det undertiden, at en Hvalfisk, som er indløben med høyere Vand, bliver staaende og falder i Bondernes Hænder.

Delphinus. 39.

- 1 Phocæna 1. Tumleren (*).
- 2 Delphis 2. Marsvin.
- 3 Orca, (**)

AMPHIBIA.

Petromyzon 113.

- 1 Fluvialilis 2 Lampret, Negenstøgen (***)

Raja 114.

- 1 Batis 2 Koehale.
- 2 Pastinaca 8. Rokkel.
- 3 Clavata 9. Rokke, Rokkel (****)

Squalus 115.

- 1 Acanthias 1. Saae, Saaefisk (****)

Lophius 117.

I Pi-

(*) Ved Middelfart og andenstæds i smale Sunde, anstilles Jagt efter dem for Erannens Skyld, som smeltes af deres Flek.

(**) kaldes ogsaa af nogle Marsvin, men paa Helligeland Tandheye eller Springer, Fiskerne ved Hæbenraae kalde den paa Dansk Vresvin.

(***) Den ansees af nogle for en slags Søe-Snog, men urettelig, da den har Finner, er den Fisk, og holdes af nogle for en Delicatsse, den har ikke 9 Døne, men saa mange Pletter.

(****) Den hos os almindelige, og som til Fattige sælges ved Stranden, har paa Ryggen og Halen i en lige Linie, 15 store Torne, hvorved den afviger fra ARTEDI og WILUGHBÆI Beskrivelser, efter hvilke den skulle have 30. saadanne i en lige Linie siddende Torne.

(*****) Den ædes ikke gierne. Skindet bruges til at polere med.

I. Piscatorius I. Bredslab, Havsoe, Havtaste, Steens-
Ulke, i Holsteen Seheganß. (*)

Accipenser 118.

I Sturio I. Større, Haastør, Seltør (**)

PISCES.

Muræna 119.

I Anguilla I. Hal.

Anarhicas 122.

I Lupus I. (***)

Ammodytes 123.

I Tobianus I. Sandgravling (****) Tobis.

Trachinus 128.

I Draco I. Siærving; paa Helligeland Schwertfisch (*****)

Gadus 129. (*****)

I Æg-

(*) Er de gamles *Rana piscatrix*.

(**) Den har ingen Tænder, men suer til sig det, den oproder af Bunden, den er en Ræt paa de Riges Bord.

(***) Falder særdeles i Vestersøen og kaldes af Indbyggerne paa Helgeland Wolff.

(****) Den graver sig ned i Sandet som en Orm, deraf har den i Jylland dette Navn, den kastes op, hvor Ebbe er, med en Jern Greb af Sanden, den spises slegt, er for nogle en Delicatsse, Bønderne i Jylland bruge den til Mading for andre Fiske.

(*****) Stinget af dens 2 Spidser paa Ryggen er forgiftigt.

(*****) En overflodig Fisk i vore Bunde, den mindste en fierdendeel og den største en Alen lang, dog kan Rabliauen være af en Karls Højde. De fleeste ere graae, de gulagtige og lysegrønne de fedeste og kaldes Præggetorsk. Om
de

- 1 Æglefinus 1. Kuller.
- 2 Callarias 2. Torst, Tarestorst.
- 3 Morrhua 3. Rabliau.
- 4 Barbatus 5. Smaae Torst.
- 5 Merlangus 8. Hvidling.
- 6 Carbonarius 9. Kollemisse, Kollemoder.
- 7 Pollachius 10. J. Abenraae, Seherrn, Graseherrn.
- 8 Molva 12. Lange.
- 9 Lota 13. Qvabbe. Cimbr. Aale-Qvabe.
- 10 Mustela 14. Krollqvabbe, Moerqvabbe.

Blennius 130.

- 1 Viviparus 10. Aaleqvabbe, Aalekone, Aalemoder(*).

Ophidion 131.

- 1 Imberbe 2. paa Helligland: Nugnogen.

Cyclopterus 132.

- 1 Lumpus 1. De Norffes Rognkæxe, paa Dansk Steenbider, og paa Helligland Zaffpode. (**). See Sigur Tab. XXVII. Go-

de mange slags Torst kand læses Hr. HANS STRÖMS Beskrivelse over Søndmørs Fogderie, et Skrift som i mange Henseende bør agtes høyt af Natur- Historiens Elskere. Man har forsikret mig, at man eengang har fanget en Torst paa Christianshavn, hvis Kiød var Couleur de chair og meget behagelig.

(*) Den føder sine Unger levende. SCHONEVELDE siger, at han har seet 300 Unger i een.

(**) Den er best i Foraaret, da den spises af Fattige, men dens udvortes Anseelse gjør den ekel for de Fornemme, skjønt de med Begierlighed spise den naar

Gobius 135.

1. Niger 1. Kutling, Smørbutting. (*)
2. Jozo 5.

Cottus 136.

1. Scorpius 5. Ulke, Vidkiefert (**).
2. Gobio 6. i Slæsovig kaldes den Steinbicker, Müller, og af nogle Turfball.

Pleuronectes 139. Slynder (***)

1. Hippoglossus 6. Zelleslynder.
2. Platessa 8. Rødspette, Skulle.
3. Flesus 9. Butte, Skey, Sandstieble.
4. Limanda 10. Skrubbe.
5. Solea 11. Tunge, Tunge-Pledder, Zunde-Tunge, Sav-Agerhøne.
6. Linguatula 12. Bakskulle, Tungens Zoreunge. See Sigur Tab. XXVII.

7 Rhom-

naar den kommer speeget fra Jøland under Navn af Kundemave, og er ligesaa lækker som Ravrølling. Hunnen som er meget større end Hannen, og med gulagtige Bryst- og Bug-Finner, hvilke paa Hannen ere røde, kaldes Qvabsøe.

(*) Den lægger sin Kogn fra sig paa en Steen ved Strandbredden.

(**) Røddet er haard at fordøye, ædes dog af Fattige, den roses for en Læge-
dom mod Blære-Syger.

(***) Ved Skagen og Gladstrand er dens rigeste Fangst. Rødspretten eller Skuller
fanges meest ved Fanøe og føres saltede og tørrede til Hamborg.

N n n n

- 7 Rhombus 13. Sletvar
 8 Maximus 14. Pigvar, Tønne.
 9 Flefoides oculis finiftris linea laterali aspera spinu-
 lis ad pinnas. See Sigur Tab. XXVIII. er
 tilforn ubekjendt med mindre det kunde væ-
 re een af de i LINNÆI Gotlandfke Reysfe
 pag 186. befrevne Conf. *Fn. Svec. n. 329.*
 Obs.
 10 Limandoides oculis finiftris, men i øvrigt kom-
 mer gandske overeens med Befkrivelfen
 paa Limanda. (*)

Disse ere
 Drang,
 Glyndre el-
 ler faadan-
 ne, fom hæ-
 ve Dyuene
 paa den
 venftrre
 Side.

Labrus 142.

- 1 Turdus 31. Berggylte (**).
 2 Rupeftris 26. Søe-Karuffe. Norv. Raate.

Perca 144.

- 1 Fluviafilis 1. Aborre.
 2 Lucioperca 2. Sandat, Sandart, Giers (***) See Si-
 gur. Tab. XXVIII.
 3 Marina 6. Strand-Aborre.
 4 Cernua 25. Zorke, Sarrifte, Stibling, Kulbars.

Ga-

(*) Denne faavel fom den næftforegaaende P. Flefoides fælges ved Stranden
 iblant Linguatula, og Flefus.

(**) Er rødagtig med 3 smale Stræger paa Ryggen, glimrende fom Guld,
 fanges i Vefter-Havet.

(***) Holdes for en Middelfort af Gjedder og Aborrer, er en Ræt paa de
 Formuendes Bord.

Gasterosteus 145. (*).

- 1 Aculeatus 1. Zundesteyle.
- 2 Spinachia 7. Tangsnarre, Erstraber.
- 3 Acanthias, spinulis 4. ante pinnam dorsalem radiis branchiarum tribus.

Scomber 146.

- 1 Scombrus 1. Makreel.
- 2 Thynnus 3. Tanteje (**).
- 3 Trachurus 6. kaldes ved Ekrenford Støkker.

Mullus 147.

- 1 Barbatus 1. Mulle, Barbe (***)

Trigla 148.

- 1 Hirundo 6. Søehane, Søkøf, Knurhane, (****). Norv. Riot.

Cobitis 149.

- 1 Barbatula 2. Smerling.

N n n 2

Tænia

(*) Efterstræbes af anden Fisk, men er bevæbnet paa Ryggen med Tagger.

(**) Klar og velsmagende, den skal forfølge Makreelen. Jeg har spist den een gang og smagte Riødet som det bedste Kalve Riød.

(***) Fangesielden dog meest om Høsten i Østerr-Søen; den er meget smuk farved med purpur røde og guldfinnende Plætter og Linier, kaldes ved Ekrenford: Schmerbotten og Baguntken.

(****) Den siges mod ondt Veyr at springe op over Vandet og gale som en Hane, da andre Fisk ere slumme. Den fanges meget under Nørre-Jyllands Kyster, saltet og tørret.

2 Tænia 3. kaldes af Fiskerne ved Slesvig Schmeerputte,
Steinbikker.

Silurus 150.

1 Glanis 2. Mall, Malle (*) See Figur. Tab. XXVII.

Salmo 152.

1 Salar 1. Sagelax (**)

2 Eriox 2. Graaelax.

3 Trutte 3. Laxørt (Zannen: Krogsørt) (***)

4 Fario 4. Sorelle.

5 Lacustris 6. Øret.

6 Eperlanus 12. Smelt. (****)

7 Lavaretus 14. Zelt.

8 Albula 15. Stint.

9 Thymallus 16. Spelt, Stalling.

10 Oxyrinchos 17. Snibbel, hvidfisk.

Ejox

(*) Den største ferske Vandts Fisk, da een kand gjøre et Bognlæs, er rar og en Herre-Fisk, den falder, mig bitterligt, ikke uden i Sorøe Søe, hvor hen den skal være ført fra Lydsland, og forplantet af Biskop Absolon.

(**) Hunnen som smager bedst har hvidere Kød, de feedeste falde i Guden ved Randers, hvorfra de bedst ragede og spægede faaes. Den fanges meest vitt Foraaret, da den af Havet søger ind i løbende Vandte, hvor den renses fra Insekter og feedes.

(***) I Veile Fjord ere de feedeste, men de største i Warde-Næe, de kand vege 10 Pund og meere.

(****) De fem sidste falde meest i Jylland.

Esox 154.

- 1 Lucius 5. Gjedde (*).
- 2 Bellone 7. Hornfisk (**).

Culpea 160. (**).

- 1 Harengus 1. Silb.
- 2 Sprattus 2. Hvas; Silb.
- 3 Alofa 3. Brisling, Sillinger.
- 4 Encrafiolus 4. Bykling, Moderløse.

Cyprinus 161.

- 1 Barbus 1.
- 2 Carpio 2. Karpe (****).
- 3 Gobio 3. Grympel, Sand; Zest, Grundling.

4. Ca-

(*) Er en Kov; Fisk og sluger temmelig store Fiske, de kunne findes halv for-
døvede i dens Svælg.

(**) Er bekendt af sine grønne Been.

(***) Er fedest om Høsten, falder særdeles i Liim-Fiorden ved Halsborg og Ribe,
hvor den saltes og udfiskes, som den mindre i Beltet og Elie-Strømmen,
eller røges til Udfenselse. Windtørrede Silb bruges, men er ikke i alles
Mund lige behagelig. De falde ofte i saadan Overflodighed, at en Ol; det er
80 Stykker, koste ifkun 4 à 6 Skil.

(****) De ægte siges at være indbragte i FRIDERICI den 2dens Tiid fra Franke-
rige af den store Oeconomo Peder Ore. De og Aborrer vare, efter
MOLESWORTHS Smag, her, frem for i noget Land, gode. *Account of
Danm.* p. 65. Et slags Karper store, men ey saa velsmagende skal falde i
Liim-Fiorden, hvis Vand er braf.

- 4 Carasius 5. Karusse (*).
 5 Tinea 6. Suder, Slie, (**).
 6 Phoxinus 10. Elvise, Elbutte.
 7 Dobula 13. Zessele, Zesling (***)
 8 Grislagine 14. Strømskalle.
 9 Idbarus 15. Lmd. (****). See *Figur. Tab. Tab. XXVIII.*
 10 Rutilus 16. Rudskalle.
 11 Idus 17.
 12 Erythropthalmus 19. Skalle, Rudskalle.
 13 Nafus 21.
 14 Alburnus 23. Luyer, i Slesvig: Witink, Witeke og
 Blitke.
 15 Wimba 24. Slire, Blitke.
 16 Brama 26. Brasen. (*****).
 17 Ballerus 30.

Syng-

- (*) De gulagtige de bedste. Disse kunde udholde en stræng Winter.
 (**) Bior godt Sælfskab med Karper og Karusser, ansees som de andre Fiskes
 Læge. For sit bløde og mudderagtige Kød, kommer denielden paa de Ri-
 ges Bord.
 (***) Fanges paa de fleeste Stæder i Holsteen.
 (****) Formodentlig er det kun en Varietet af den følgende Idus, da den er allene
 Forskiellig ved det at den haver en Straale meere i Kumpenningen. Af sam-
 me Marsag er det nok, at da Hr. LINNÆUS først har i sit System. Naturæ
 anført den som en Svensk Fisk, siden dog har udeladet den i den sidste
 Edition af hans *Fauna Svecica*.
 (*****) SCHÖNEVELDE taler om et slags Brasen i Eljer-Strømmen med en frunt-
 bøyet Hale.

Syngnathus 168.

1 Typhle 1. (*).

2 Acus 2. Stork, Savnaal(**).

3 Æqvoreus 4. Snippe.

Foruden disse 95 Slags Fisk som falde i vore Bunde, findes endnu nogle faa saadanne, som jeg ikke tør hense til nogen vis Klasse, mindre i en Klasse hense dem til nogen vis Species, efter Linnæi Systema, uden at være for dristig i min Visning. Jeg vil dog ikke gaae dem forbie paa det, at om de skulle forekomme nogen anden, han da ved noyere Provelse, kunde hense dem til deres rette Sted.

1. Savmuus, en liden sort lodden Fisk, falder paa Nørre-Jyl-lands Kyster, dog sielden.
2. Klepaal, Hal med meget stort Hoved.
3. Knudde, en liden Fisk med sort Hoved og skarpe Finner paa Ryggen, noget større end en Horke, som den ligner, og har paa sine lysgraae Sider, skarpe Skiel.
4. Kurbasse, lig en Makreel af Anseelse og Smag, undtagen at paa dens hvide Bug, sidde tvende store og skarpe Skiel, som Pigge.
5. Munke, er kort og tyk, af Skabning som en Sild, fanges sielden.

6 Kiete,

(*) Holdes af Arredo for at være *Nerophilidion* SCHÖNEVELDE.

(**) Er ikke tykkere end en Pibestilk, ofte en halv Alen lang, fanges kun ved en Hændelse og er ey ædelig.

6. Rinte, Runte, Fynske Egby-Giedde, Odense-Karpe.
ligner Karpen, og er velsmagende.
7. Sandride af Slynder-Art, sort med røde Spetter, uden
Tvivl den under Pleuronectes anførte No. 9. som har røde
Pletter, næsten som Rødspette.
8. Strand-Karusse, falder i Vester-Havet. An Labrus rupe-
stris L. S. 142, 26.

Det Tolvte Capitel.

Om allehaande krybende og slagrende Dyr.
Øgler, Slangar, Orme, Snegle og Mus-
linger, samt Insecter.

Jeg vil ikke opregne alle dem, som man med Rimelighed kunde an-
føre at findes her i Dannemark, siden mine Læsere ere bedst tien-
te med lidet og vist, min Kundskab ey heller har kundet strække sig
til alt.

Det første, som her bliver at anføre, er de Dyr, som af Lin-
næo settes blandt Amphibia, men Amphibia Nantia udelades, og henfø-
res, efter de fleestes Meening, blandt Fiskene.

REPTILIA, Krybende Dyr.

Lacerta. L. S. 105. Øgle (*).

1 *Palustris* 8. Den store Vand-Ftirbeen.

2 *Agilis* 15.

3 Vul-

(*) Paa Saltholmen siges at skulle findes et slags Ftirbeen med Kam paa Ryg-
gen, et stort mørkebrunt Hoved som en Aal, Halen som en Muus, hvid
under Bugen, med mange smaae Skiel, men jeg har ey seet dem; Hr.
MATH. WILLEMSSEN en Præst i Jylland, melder i et Manuscript, uden
Tvivl sendt til Th. Bartholin eller J. Resenius, om en Ftirbeen, som han
holdt for en Salamander, med en lang Tunge, den han kalder en Braad.
Var Efterretningen paalidelig, da kunde man ansee dens Art for en Slags
Camæleon.

3 Vulgaris 25. Skov:Siirbeen, Snerris.

4 Aqvatica 26. Den lille Vand:Siirbeen.

Rana L. S. 106. Padden.

1 Bufo 2. Busketudsen.

2 Rubeta 3. Skrubtudsen.

3 Temporaria 13. Frøen, Boen.

4 Esculenta 14. Kilde:Frøen.

5 Hyla 15. Klokke:Frøen, Per Oxes Frøe, Bomtud:
se. (*)

6 Arborea 16. Løv:Frøen.

7 Kompetudsen?

SERPENTIA, Slangter.

Coluber 109. (**)

I Be-

(*) Skal være indført af Peder Oxe, da denne Herre længe opholdt sig i Lo:thringen. Nogle holde den af disse Frøer ansillede Concert, i Ligning med Nattergalens Sang.

(**) J. TH. BARTHOLINS *Medicina Danorum Domestica* p. 492. meldes om en Orm, kaldet Lyngorm i Jylland, ved hvis Hielp, den Norske Konge HARALD SIGURSEN fandt fersk Vand til hans Arme. I et Manuscript af forben. Hr. Mathias Willumsen, tales om en Orm paa Lyngheden kaldet Jesøer, som pustede forgift fra sig med Vinden, og at det Lem, som blev dermed berørt, maatte vandre af, om det en strax blev hinpet; Hovedet skal paa den været saa stort som Ledet af en Tommel-Finger, med 2 Øren, og en breed Mund, brunagtig af Farve og Lodden. Sit fines penes Autorem.

Hr. P. VOLQUARTZ har i sin Samling deels *Boa Scytale* L. S. 108. 276. deels *Amphisbæna fuliginosa* L. S. III. 230. som begge skal være faldne mellem Kiøbenhavn og Helsingør.

1 Berus 183. Zugormen, Zuggebassen. (*)

2 Natrix 230. Snog, Bueorm.

Anguis 110.

1 Fragilis 270. Staalorm. (**)

Dernæst bliver at anføre de Dyr, som af Hr. Linnæo kaldes Ver-
mes, Orme.

INTESTINA.

Lumbricus 246.

1 Terrestris 1. Regnorm, Meeorm, Spoolorm. (***)

2 Marinus 2. Pyr.

Ascaris 247.

1 Vermicularis 1.

2 Lumbricoides 2.

Fasciola 248.

1 Hepatica 1 Saareflynder, Jiler. (****)

Hirudo 249.

1 Sangvifuga 1.

2 Medicinalis 2. Blod-Igler.

Teredo 251.

1 Navalis 1. Skibsorm, Jægteorm.

M O L-

(*) Den skal tage Halen i Munden og løbe um som et Hiul.

(**) Er meget forgiftig.

(***) Er den, som findes i Menniskets Indvolde.

(****) Findes i Saarenes Lever, og i Mar i nogle syge Dvæg-Hoveders Lever.

MOLLUSCA.

Limax 252. **Snegl.**

- 1 Ater 1.
- 2 Agrestis 2.
- 3 Maximus 3.

Aphrodita 256.

- 1 Aculeata, **Guldmuus.**

Priapus 258.

Sepia 262.

- 1 Officialis 1. } **Blækfist, Blæksprute (*)**
- 2 Loligo 2. }

Medusa 263.

- 1 Aurita 4. **Manete, Brændeboble. (**)**

Asterias 264. (***)

- 1 Rubens 2. **Vielfod.**
- 2 Ophiura 9. **Stiernfist.**

Echinus 265. **Søe-Eble, Søe-Pindsvin, Igelkær. (****)**

- 1 Spatagus 12.

Testacea, **Skjel.**

Lepas 267.

- 1 Balanus 5.

Mya

(*) I Norges Natur-Historie Tom. II. gives meere Efterretning om denne.

(**) Dens Saft bider i Huden. Blicher noget af den hængendes i Garnet, og tørres, kommer det Fiskeren til at nyse. See LINN. Skaanske Reyse p. 280.

(***) Et Slags som er rødagtigt med 13 Fødder, kaldes Slugger.

(****) I Middelhavet og af de Franste her, spises de.

Mya 269.

1 *Arenaria* 17.

Tellina 271.

1 *Balthica* 53.

Cardium 272.

1 *Edule* 77.

Donax 273.

1 *Trunculus* 85.

Ostrea 278.

1 *Edulis* 180. Østers (*)

Mytilus 280.

1 *Edulis* 215. Musling (**)

2 *Anatinus* 219.

Buccinum 288.

1 Lap.

(*) De falde paa Sønder- og Nørre-Jyllands Vestre-Side, føres i temmelig Mængde til Hamborg, Kiøbenhavn, Stokholm, Petersborg og andre Stæder i Østersøen. De falde meest ved Lønder og Gladstrand, findes og ved Lessøe. Man har giort sig Umage for at plante dem i Isefiorden og andensteds paa de Siølandste Kyster, men forgæves. See *Oecon. Magazin. Tom. 4. p. 170.* En Kongelig Forordning forbyder det utilladelige Fiske-rie paa Øster-Bænkene d. d. 16de Febr. 1709. I den Efterretning som Hr. Oberst-Lieutenadt MOLLERUP har givet mig om Fiske-arterne i hans Egn, nævner han et slags Østers, under Navn af Krugge, dybe og tykke paa Skallen, som er rund, de ere haarde, søde og delicate.

(**) Lages paa de fleeste Banker. I Nabentraa og Sønderborg de bedste. Skielstisk skal af Skielstisk eller Muslinger, have faaet sit Navn. De nedlægges i Eddike og udsendes.

1 Lapillus 403. Krutker.

2 Undatum 410.

3 Reticulatum 411.

Strombus 289.

1 Pes Pelecani 422.

Turbo 292.

1 Littoreus 528. (*)

2 Clathrus 549.

3 Terebra 562.

4 Perversus 567.

Helix 293.

1 Planorbis 578.

2 Complinata 579.

3 Cornea 587.

4 Cornu arietis 590.

5 Poatia 593.

6 Vivipara 603.

7 Nemoralis 604.

8 Stagnalis 612.

9 Fragilis 613.

Nerita 294.

1 Vitellus 625.

Serpula 298.

1 Triquetra 694.

Pinna.

(*) I den findes Buehammeren Cancer Bernhardus.

Pinna. 281.

Pennacea 230. funden ved Jylland. See Tab. XXX. Fig. 1. er Søe-Siæren saaledes som den viiser sig svømmende. A. er Hovedet, som er heel igiennemskinnende og opfyldt med en Fugtighed. a. er Spidsen hvormed den bider sig fast eller i Begyndelsen suer sig til noget. Fig. 2. B. Fordeelen af en tørrer Søe-Siær. C. det Stæd som Hr. Prof. HANNAW. kalder Nadel-Ohr. D. E. F. er et fiint Been som gaaer igiennem den heele Siær; naar det er tørrt, er det altid bøyet saaledes som i denne Figur sees, men paa friske Søe-Siære, staaer det meere ud, saaledes som paa Fig. 1. A. & a, Fig. 3. saaledes seer den ud, naar den nogen Tiid har lagt i en Fiskes Farme. 1. er den skarpe Spidse af Hovedet. 2-15. ere Sue Knopperne. 16. en udhængende Farme, maaskee til at affaste Skarnet igiennem, 17. 18. overblevne Levinger af Siæren, 19. Bugen og dens Tykkelse. 20. En Blære fyldt med Vand som sidder paa Enden af Bagdeelen.

Hvad *Litophyta* eller Corallartige saa og *Zoophyta* eller plantartige Orme angaaer, vil jeg ønske, at nogen deri maatte giøre sig Umage for at berige Fæderne-Landets Historie med deres Kundskab. Uden Tvivl sidder een og anden ubekjendt paa Landet ved Søekanten, og besidder til sin egen Fornøielse, baade Samling og Kundskab.

Alf Insecterne er jeg saa lykkelig at meddeele mine Læsere en temmelig fuldstændig Fortegnelse, indrettet efter Hr. LINNÆI System; alle ere Danske: For den største Deel har jeg at takke een af vore værdigste

digste Candidatis i Natur-Læren, MORTEN THRANE BRÜNNICHE, som besidder en stor Samling, og for nogle Hr. Capitaine TEILMAN, som i sin Egn fornøyer sig ved at være en flittig og grundig Observator af disse og andre til Natur-Historien henhørende Ting.

Catalogus af Danske Insecter er følgende:

NB. De Tal, som staae bag ved, saavel Genera som Species, have Hensigt til Ordenen i Linnæi Systema edit. 10mæ, undtagen hvor Fauna Svecica citeres, da det er Tegn til at saadanne ikke ere der anførte.

INSECTA COLEOPTERA, d. e. heele Vingedækkede.

I SCARABÆUS 170.

* Thorace cornuto d. e. paa Ryggen af Mellemlivet forsynet med eet eller flere Horn.

I Nasicornis. 7. Næsehornet. Af disse ere 2de Forandringer, den eene af Størrelse som vore almindelige Oldenborer, og rødagtig. Hannen har ifkun et meget lidet Horn; den anden Forandring er dobbelt saa stor og Hannens Horn er næsten saa langt som den halve Krop, denne er meere sort. Hunnerne af begge have ikke ringeste Tegn til noget Horn. De ere her i Siælland ikke meget almindelige, findes ikke heller blandt dem som Hr. TEILMAN har observeret i Jylland. De opholde sig i Bart

eller Sav- Spaaner, i Haverne i Møg-Bænke.

2 Lunaris 8. Hannens Horn paa Hovedet er meget længere end Hunnens, og har ved Roden paa den til Ryg-Skioldet vendende Side 2 Tænder. Hannens Horn er lidet og i Enden deeleet. Begge funden ved Wordingborg af Monsr. Aafchow.

Cylindricus 9.

** Thorace inermi, capite cornuto. Mellemlivet uden Horn, men paa Hovedet eet eller flere.

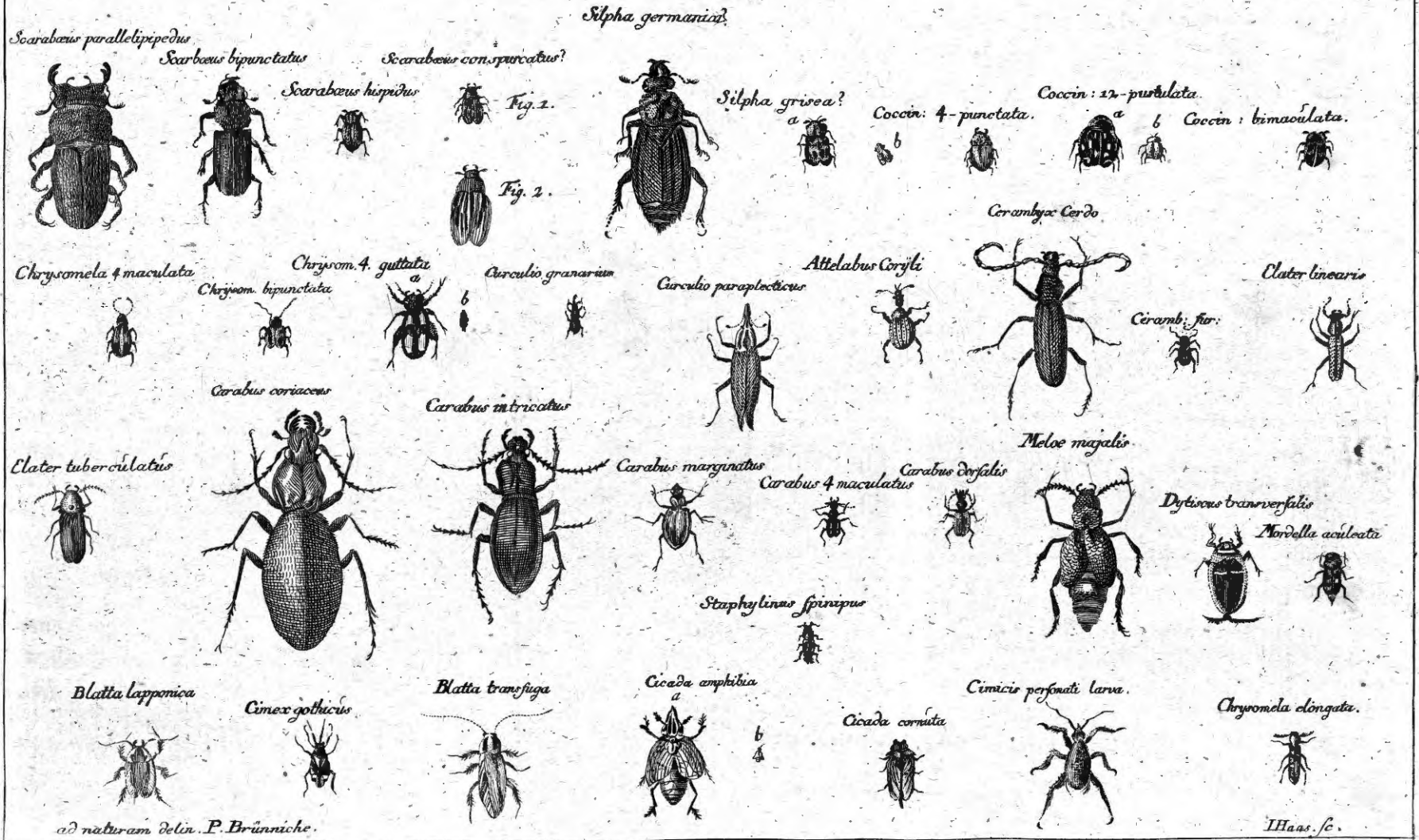
3 Nuchicornis 17. er først i Foraret almindelig i Svine-Møg.

4 Subterraneus 18.

5 Erraticus 19.

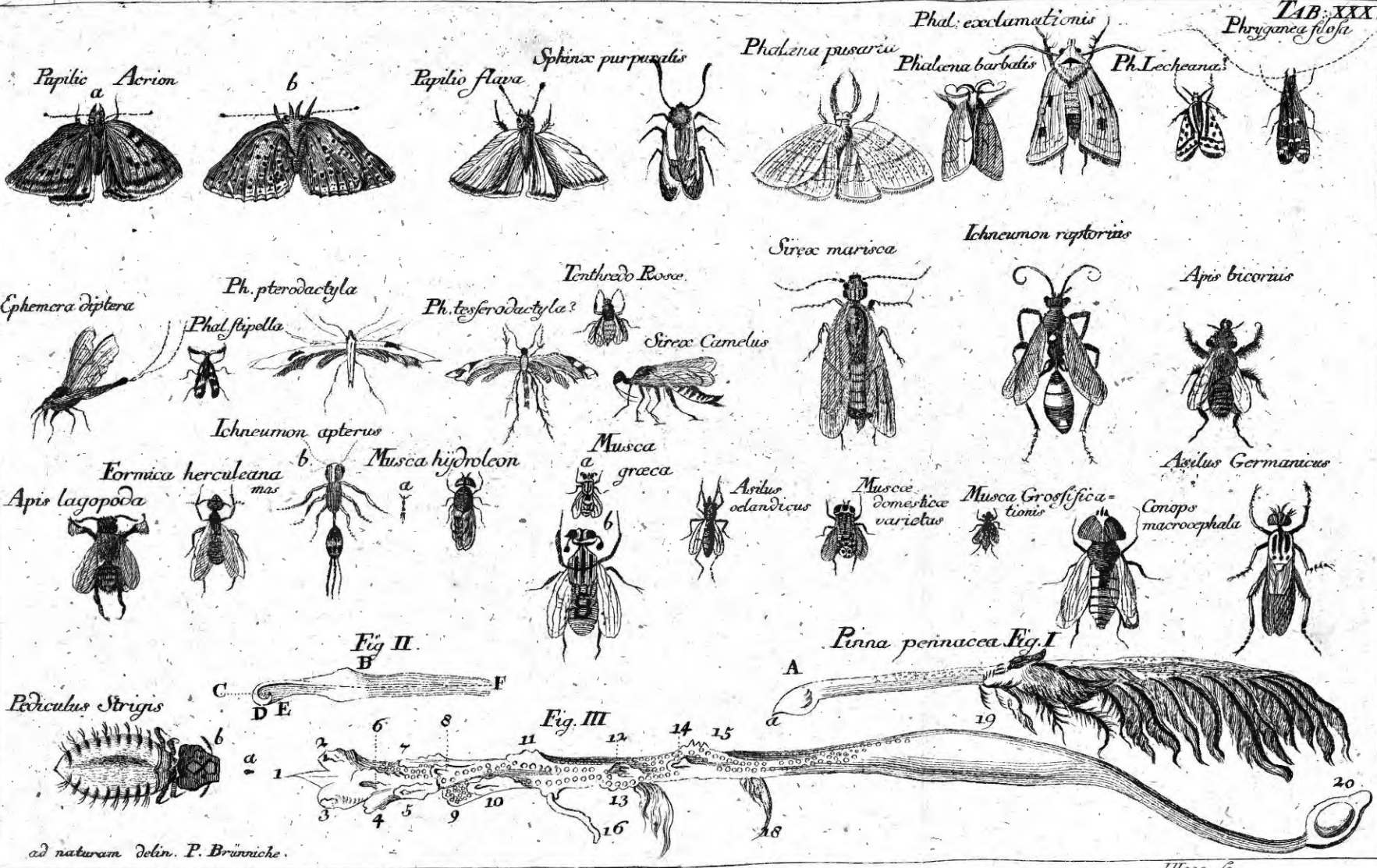
Insecta Danica vix unquam æri incisa, partim antea nunquam descripta.

TAB. XXIX.

Insecta Danica vix unquam æri incisa, partim antea non descripta.

TAB. XXX
Phryganea filosa

ad naturam delin. P. Bränniche.

Illas. sc.

6 Foffor 21. Paa nogle er det mellemste Horn neppe kiendeligt, og Mellemlivet oven paa uden nogen Indtryk.

7 Fimetarius 22. a og b.

8 Hæmorrhoidalis 23.

9 Conspurcatus 24. See Tab. XXIX. Figur 1 og 2. hvor den viises baade i og over naturlig Størrelse.

10 Stercorarius 30. Torbist, Skarnbasse. Jydernes Skarnbøddel. Af denne ville Bønderne sige forud, deres Udsæds og Høstes Bestaffenhed, thi sidde de smaa gamle Luns eller rettere kaldet Miider, som den først i Foraaret er fuld af, imellem de forreste Beene, da meene de at faae tiilig Udsæd eller Høst, men sidde de imellem de bageste Beene, da meene de, at det skulle betyde sildig Udsæd eller Høst. Masken eller Larven af denne, er en blaaeagtig Orm med 6 Fødder, som de Norste kalde Muld, Orre fordi den opholder sig i Mulden, STRÖM Söndm. p. 191.

11 Vernalis 31. Jydernes Skallebasse, dog har den uden Eviøl dette Ravn tilfælles med den anden, som begge komme overeens deri at

de fiklde d. e. flyve med stærk Surren om Aftenen, fra en Kocasse til den anden. Denne er noget mindre end den foregaaende, og af en høy blaae Farve.

12 Sabulosus 33.

13 Horticola 42. I Jylland og Fyhv Gaase, Flue og Gaase Bilde, er meget skadelig for Giæssene, som doe, om de faae den i sig. Maa ske denne har været Marsag til den Sygdom blandt Giæssene, som LINNÆUS i sin Skänka Resa meener skulle foraarfages af en eller anden Art.

14 Melolontha 43. Oldenborre, rettere sagt Oldenbore fordi den giennemborer den spæde Olden, saa at den visner. Paa nogle Stæder i Jylland kaldes den Oldentorer, og er os alt for vel bekient af den Skade som den tilføyer vore Frugt-Træer i Begyndelsen af tørre Sommere, men tiener paa samme Tid smaae Fuglene, ja ogsaa de Kalkunke Høns til anseelig Føde.

15 Solstitialis 44. Af nogle kaldes den Brandenbore af andre St. Hans Oldenbore formedelt Liiden, da

den lader sig see. Holdes af gemeen Mand for en Unge, hvorfor de og kalde den Ung-Oldenbore.

16 Auratus 52. Kaldes af gemeen Mand Spanst; Flue, hvorunder de indbefatte alle andre af samme grønne Smaragd-Farve, derfor er den og af nogle blandt de Gamle kaldet Cantharis. See Mouv. *Theatr. Ins.* p. 160.

17 Rufipes 55.

18 Aquaticus 56.

19 Hispidus, af Størrelse som S. Fimetarius, er tilforn ubekient, men beskrives i *Prodromo Insectol. Sieland.* pag. 26. n. I. og viises her Tab. XXIX.

**** Os maxillis forcipatis d. e. med tvende fra Munden udstaaende Knibe-Tænger.

20 Cervus 58. I Siælland kaldes den Lege-Ziort, Sønder-Jydernes Slyve-Ziort, Nørre-Jydernes Bibel-Ziort, Fyhnbørnes Træ-Ziort, Træ-Skrubbe. Af disse ere tvende Forandringer i Størrelsen, som ere deri meget adskillige. Hunnerne kiendes af deres meget smaae næppe udstaaende Kiæber.

21 Parallelipipedus 62. Ikke beskrev-

ven i *Fauna Svecica*, da den ikke er funden i Sverrig. Opholder sig her i Skovene. See Tab. XXIX.

22 Punctatus, er tilforn ubekient, ligner den Foregaaende meget, er noget mindre; sort med 2de næppe udstaaende meget korte Knibe-Tænger, paa Hovedet har den 2de smaae Knopper jævnsides, og paa den øverste Flade af Mellem-Livet ere 2de smaae Huulheder ligeledes jævnsides. Maa skee en Forskiel af Kiønnet fra den sidste. See Tab. XXIX.

II. DERMESTES 171.

I Lardarius I. Opholder sig i Flekk, Riød, tørret Fisk og Skind; er i sær en Fiende for dem som samle paa udstoppede Dyr, hvilkets Skind den tilføyer stor Skade. Kaldes paa dansk Blanner, dog har den dette Navn tilfælles med flere af de Heel-Wingedækkede Insekter, som opholde sig i Husene, thi saaledes kaldes ogsaa den følgende, saavelsom og Curculio granivorus. Oprindelsen til dette Navn er uvis, da vi finde det i flere Sprog, skjønt med nogen Forskiel. De Tydske kalde saadanne Glander, Hollænderne

- derne Klander, paa Franſke Calandre, ſom betyder hos dem egentlig *curculio granivorus*. See Jo. GESN. *Diff.* indrykket i *Exc. Literat. Ital. & Helv.* 1761. Tom. 2. p. 136.
- 2 *Pellio* 3. Lever med den Foregaaende.
- 3 *Pectinicornis* 4. Opholder ſig i Leer-Vægge paa Landet.
- 4 *Pertinax* 6. Lader ſig for dræbe, end at den ſkulle give mindſte Tegn til Liv, naar den er fangen.
- 5 *Violaceus* 13.
- 6 *Fenestralis* 14.
- 7 *Domesticus* 15.
- 8 *Murinus* 17. Holder ſig til Madſeler. Man har i Julii Maaned fundet den i Jorden nedgravet ved Roden af et Træc.
- 9 *Pitula* opholder ſig paa Marken under Steenene.
- 10 *Scarabæoides* 19.
- 11 *Stercoreus* 24. Opholder ſig paa Beyene fornemmelig i Beſte-Møget.
- 12 *Pulicarius* 26. Opholder ſig i Mængde paa og udi Blomſterne, ligner en Loppe udi Størrelſe, Farve og ſin hurtige Gang, men kand ikke ſpringe.

13 *Niger* Fn. Sv. 439.

14 *Pedicularius* 25.

III. *HISTER* 172. Har af Hr. LINNÆO ſaaet ſaadant Navn, fordi den trækker Hovedet ſnart ind ſnart ud, og ſkyder det ſaaledes ſom en Harlequin op og ned i Skuldrene. De af dette Slag bekiendte findes alle i Siælland.

1 *Unicolor* 1.

2 *Pygmæus* 2.

3 2-*maculatus* 3.

4 4-*maculatus* 4.

IV. *SILPHA* 173. Af dette Slags opholder ſig de fleſte Arter i Madſeler og ere derfor meget ilde ſindende.

1 *Germanica* 1. Findes ikke i Sverrig; men i Siælland har man i et død Madſel ſeet nogle, de ere ikke ellers meget almindelige. See Tab. XXIX.

2 *Vespillo* 2. Kalbes paa Tydſk der Gråber, fordi de ſamle ſig til Madſeler af Muus og ſaadanne ſmaa Dyr, ſom de grave under Jorden, for deri at lægge deres Æg, og forſkaffe deres fremkommende Ungel den fornødne Føde. De udføge ſig undertiden Madſeler af døde Inſecter.

- 3 Littoralis 11. er ikke meget almindelig, af Størrelse som den Germanica, men meere tynd og langagtig i Kroppen.
- 4 Atrata 12. Er af Størrelse som Graveren og gandske sort glindsende.
- 5 Thoracica 13. Er fiendelig ved sit Røstfarvede Nyg-Skiold.
- 6 4-punctata Guul, med 4re sorte Prikker; saa stor som de 2de foregaaende og meget rar; er aftegnet i *Petiver Gaz.* t. 12. f. 2. men ellers ikke beskrevet førend den siden blev funden i Charlottenlund og beskrevet i *Prodr. Insect. Siolland.* saavel som og paa samme Tiid af Hr. SCREBER *Inf.* 2. f. 5. og siden funden i Sverrig og beskrevet i den nye Edition af *Fn. Svecica.* n. 453.
- 7 Opaca 14.
- 8 Rugosa 15.
- 9 Sabulosa 16.
- 10 Obscura 17.
- 11 Oblonga 20.
- 12 Aqvatica 21.
- 13 Bipustulata 3. Ligner meget, ved første Anseelse, Dermestes pellio. Hvorfor den og bærer Navn af den rødprykkede Blander.

14 Seminulum 7. findes under Gran-Træets Bark i Haugen ved Slottet Friderichsberg.

15 Aëtiva 25.

16 Grisea, thorace pallide fusco, elytra testacea, marginibus & fascia fulcis. See Tab. a. b. hvor den viises baade i og over naturlig Størrelse.

Foruden disse findes 6 andre Arter med Forandring af Linier, Størrelse, o. s. v. som ikke ere beskrevne.

V. CASSIDA 174. Kaldes saaledes fordi hos alle Arter af dette Slags, er Nyg-Skioldet og Vingedækkerne saa store, at det ligesom et Skiold, skjuler Hovedet og den heele øvrige Krop, som oven fra aldeles ikke kommer tilsyn. Af disse findes i Europa allene 3de Arter, som og ere Danske:

- 1 Viridis 1. Er grøn og saa stor som en halv Hassel-Rød.
- 2 Nebulosa 2. Har en bleeg-gul sort-spragled Farve.
- 3 Nobilis 3. Er meget rar, findes allene i levende Live ved en grøn Linie, som forgaaer strax efter Døden.

VI. COCCINELLA. 175. paa Dansk
Tomsrue Maria Søne, Ager, Sø-
ne, vor Herres Søne. Af disse ere
nogle røde og guule med sorte eller
hvide Plætter, andre sorte, med rø-
de eller hvide og guule Plætter. Tal-
let af Plætter adskiller gemeenlig Ar-
terne.

* Coleoptris rubris flavisve
punctis nigris maculatis d. e.
med røde og guule fortyllættede
Wingedækker.

- 1 2 - Punctata 2.
- 2 5 - Punctata 5.
- 3 7 - Punctata 8. er af alle den al-
mindeligste.
- 4 9 - Punctata 9.
- 5 10 - Punctata 10.
- 6 11 - Punctata 11.
- 7 13 - Punctata 12.
- 8 14 - Punctata 13.
- 9 22 - Punctata 16.
- 10 Conglobata 19.
- 11 Conglomerata 20.

** Coleoptris rubris flavisve al-
bo maculatis. Med hvidplæt-
tede røde eller guule Wingedæk-
ker.

- 12 14 - Guttata 22.

*** Coleoptris nigris rubro ma-
culatis, med rødplættede sorte
Wingedækker.

- 13 2 - Pustulata 28.
- 14 4 - Pustulata 29.
- 15 10 - Pustulata 31.
- 16 14 - Pustulata 32.

**** Coleoptris nigris albo fla-
vove maculatis. Med sorte
hvid- eller gulplættede Winge-
dækker.

- 17 Tigrina 36.

Et Arterne i dette Slag bør endnu læg-
ges følgende hidtil ubekjendte.

- 18 4 - Punctata, thorace flavo mul-
tipunctato, coleoptris rubris
marginibus luteo, punctis margina-
libus 4. nigris. See Tab. XXIX.
- 19 12 - Pustulata : coleoptris nigris
punctis 12. flavis ultimo in singu-
lo elythro hamato. See Tab. XXIX.
a. b. baade i og over naturlig
Størrelse.
- 20 2 - Maculata : coleoptris nigris,
maculis 2. transversalibus flavis
marginibus exteriori adnatis, ante
futuram versus basin elytrorum
incurvatis. thorax niger margi-
ne flavescente. See Tab. XXIX.

VII. CHRYSOMELA 176. kaldes af nogle Guld-Flue, og paa nogle Stæder i Sjælland Guldsmed, formedelst de høye emallerede og Guldglindsende Farver, som de fleeste i dette Slags prale med. Samme Navn have og nogle Arter af dette slags i Norge. See STRÖM *Söndm.* pag. 173. (*)

* Corpore ovato, Kroppen, Egerund.

- 1 Hæmorrhoidalis 3.
- 2 Graminis 4.
- 3 Ænea 5.
- 4 Alni 6.
- 5 Betulæ 7.
- 6 Hæmaptera 8.
- 7 Padi 10.
- 8 Armoraciæ 11.
- 9 Hypochæridis 12.
- 10 Vulgatissima 13.
- 11 Vitellinæ 14.
- 12 Polygoni 15.
- 13 Polita 18.
- 14 Populi 20.
- 15 Sangvinolenta 26.
- 16 Marginata 27.
- 17 Minuta 34.

** Saltatoriæ femoribus posticis crassissimis. De hoppende med tykke Bag-Laar.

- 18 Oleracea 35. er vores almindelige Jord-Loppe; saaledes kaldes flere, saavel af dette som af andre slags, der formedelst deres tykke Baglaar, hoppe meget stærk, dog er denne den egentlige Art, som tilføyer de nyelig opkommende Planter stor Skade; de fordrives ved at blande Jorden med Alcalia, saasom Affen af Torv, o. s. v.

19 Hyosciami 37.

20 Exoleta 40.

21 Nemorum 42.

22 Rufipes 43.

- 23 4-Guttata ubekjendt, som beskriveres saaledes: saltatoria caput & thorax nigra, basis antennarum flavescens, elytra nigra maculis testaceis 4. See Tab. XXIX.

*** Corpore cylindrico, Kroppen Cylindrisk.

24 2-Punctata 51. See Tab. XXIX.

25 4-Punctata 50.

26 Sericea 54.

27 La-

(*) Jeg haver haft en rød Guldsmed med sorte Pletter, indsluttet i et stykke Raf.

- 27 Labiata'er først beskrevet i *En. Sæc. edit. 2da.* n. 553.
- 28 Obscura 61.
**** Corpore oblongo, thora-
ce angustiore. Kroppen aflang.
Mellemlivet smalle.
- 29 4-Maculata 65. See Tab. XXIX.
- 30 Merdigera 62.
- 31 Nymphæa 63.
- 32 12-Punctata 67.
- 33 Melanopa 68.
- 34 Phellandrii 69.
- 35 Asparagi 70.
- 36 Hirta 76.
- 37 Cerasi 71.
- 38 Elongata 78. funden af Hr. Prof.
Forskåhl i Tyskland, er ikke be-
kiendt i Sverrig, men opholder sig i
Siælland. Hale, Hornene ere no-
get Kamformige. See Tab. XXIX.
- VIII. CURCULIO 177. kaldes af de Tyd-
ske Rüssel-Bæfer, formedelst deres lan-
ge Snude. Det latinske Curculio
kommer af Gurgulio, hvilket Ravn
passer sig vel paa dette slags.
- * Longirostres femoribus sim-
plicibus, lang snude med jæv-
ne Laar.
- I Violaceus 4. er iblandt de smukke-
ste i dette slags.

- 2 Alliaræ 5.
- 3 Aterrius 7.
- 4 Cerasi 8.
- 5 Granarius 12. kaldes af nogle
Korn-Krebs, thi formedelst deres
Mellemliv, have de en Lignelse ef-
ter Kræbs; de opholde sig i Kornet,
paa hvilket de giøre stor Skade.
De krybe paa Veggene og ere sorte,
derfor kaldes de ligesom Derme-
stes Klanner, paa Nederlandske
Klander, paa Franske Calandre,
af de Tydske Glander, Wippen,
schwarze Kornwurm og Keuter.
Fordrives ved at overstrøge Gulv
og Vægge med Vitriol opløst i kaa-
gende Vand. *AB. Stockholm. 1753.*
p. 159. Viises her i naturlig Stor-
relse Tab. XXIX.
- 6 Frumentarius 11.
- 7 Pini 15.
- 8 Rumicis 16.
- 9 Lapathi 17.
- 10 Polygoni 22.
- 11 Scrophulariæ 27.
- 12 Cupreus 18.
- 13 Scaber 19.
- 14 Paraplecticus 29. Denne Orm
eller larva lever paa Vand-Ne-
terfilie eller Skarntyde, som voxer i
Moradser

Moradfer, og det saaledes, at den opholder sig i den hule Stilk: Gaaer en Hest denne i sig, som fleer naar de drikke, eller afbide Stille, hvori denne Orm findes, da faaer den et Slag i Bagdeelen saaledes, at den ikke kand staae paa de bageste Beene. Koen er frie, thi hun maaer alting mindre, siger Hr. LINNÆUS; men hvorledes inddrifer hun da Vand: Kalven? Den retteste Marsag synes vel denne, at hun æder aldrig disse omtalte Urter. See Tab, XXIX.

15. Betulæ 32. er iblant de smukkeste formedelst dens gulb-grønne skinnende Farve.

** Longirostres saltatorii langsnudede hoppende, med tykke Baglaar.

16 Alni 34.

17 Fagi 36. Denne Orm, larva subcutanea, er Marsag til, at de fleeste Bøge: Blade blive ligesom bortsvedne.

18 Segetis 37.

*** Longirostres femoribus dentatis, Langsnudede med tandede Laar.

19 Ovalis 39.

20 Carbonarius 40.

21 Abietis 49.

22 Nucum 51.

23 Hispidus 51.

24 Germannus 50.

27 5-Punctatus 52.

**** Brevirostres femoribus dentatis. Kortsnudede med tandede Laar.

26 Ligustici 56.

27 Pyri 57.

28 Argentatus 59.

29 Ovatus 60.

**** Brevirostres femoribus simplicibus. Kortsnudede med jævne Laar.

30 Viridis 63.

31 Lineatus 67.

32 Incanus 68.

33 Nebulosus 71.

Foruden disse, ere 5 ubekiente, som paa et andet Sted skal beskrives af Monsr. BRÜNNICHE siden intet besynderligt er ved dem observeret.

IX. ATTELABUS 178. Kommer det foregaaende Slags meget nær.

I Coryli I. er af alle den besynderligste, formedelst dens overmaade smale Hoved og Mellemliv. Opholder

holder sig i temmelig Mængde i vores Rødder-Træer. See Tab. XXIX.

2 Formicarius 5.

3 Apiarius 7. Opholder sig i Bier-Kuberne, er her iblandt de rareste, og endnu ikke funden i Sverrig, men i Holland af SWAMMERDAM og i Lydsland af Hr. FORSKÄHL.

4 Mollis 8.

X. CERAMBYX 179. Kaldes paa Dansk Tømmermand fordi den opholder sig i Træerne i Skoven, af samme Art sag falde de Indse den Høltzbock.

** Thorace marginato dentibus lateralibus. Mellemlivet langs Kanten bræddet og paa Siderne tandet.

1 Coriarius 4.

*** Thorace rotundato spinis fixis lateralibus mucronato. Mellemlivet tilrundet, paa Siderne opstaae spidse og fivne Torne.

2 Lamed 16.

3 Nebulosus 17.

4 Hilpidus 18.

5 Moschatus 22. lugter som Moskat, medens den lever, Hannen er mindst, og har meere guldgind-

sende Farver. Hunnen er meere Kobber farved.

6 Aedilis 24. Hannen er i sær Kiendelig af sine lange Horn. Kaldes paa nogle Steder i Tydsland Høltzmeister, og tør Indbyggerne ikke fælde det Træ, som de seer den krybe paa, da de ere saa overtroende at de frygte, dem i saa Fald skulle ramme nogen ulykkelig Hændelse i Skoven.

7 Sutor 25.

8 Cerdo 26. findes i Italien og Tydsland men endnu ikke i Sverrig, er dog hos os ikke meger sielden at see. Wiises Tab. XXIX.

9 Inqvisitor 32.

10 Fur 33. er een af vore værste Giesler, hvor den først faaer Herberg, thi den ødelegger Urter og Dyresamlinger, Skind, Bøestab og Madvare. See Tab. XXIX.

*** ** Thorace inermi subrotundo s. ex globoso depresso. Mellemlivet ubevæbnet næsten rund eller af Kugelrund flad nedtrykt.

11 Rusticus 41.

12 Violaceus 43.

13 Bajulus 48.

- 14 Fennicus 49.
 15 Undatus 50.
 16 Sangvineus 51.
 17 Castaneus 52.
- XI. LEPTURA 180. er det foregaaende Slags meget liig, kaldes af de Tydske Weicher Holtzbock.
- * Thoroce ovato, elytris apice truncatis, Mellemlivet, Uge-ruud, eller fortil noget aflang og smalle Wingsdækkene have affkaarne Spidser.
- 1 Aquatica 1. Heraf er en Forandring, som ingen Land har paa de bageste Laar. Denne Art er besynderlig ved det at dens bagerste Fødder ere forsynede med saadan en Haar-Tot, som Vand-Kalvenes og have alligevel Kloor, saa at det er et ægte Amphibion, saavel i Skabningen, som i Leve-Maadten, thi dens Orm opfydes i Vandet og den fuldkomme saavel i Vandet som paa Landet.
- 2 Melanura 2.
 3 Rubra 3.
 4 Sangvinolenta Fr. Succ. edit. 2. n. 679.
 5 Interrogationis 8.
 6 6-Maculata 9.

** Thorace subgloboso nec antice attenuato elytris apice obtusis nec truncatis. Mellemlivet næsten Kugel rund, og ikke smal fortil. Wingsdækkene ere i Spidsen stumpe men ikke affkaarne.

- 7 Virginea 13.
 8 Arcuata 19.
 9 Arietis 20.
 10 Præusta 21.
- XII. CANTHARIS 181.

* Clypeo semiorbiculato antice rotundato. Fæmina aptera. Skjoldet er en halv Circul med det runde foran. Hunnen uden Wings.

- 1 Noctiluca 1. Et Sans Orm maaskee fordi den i Junii Maaned først sees om Natten at skinne i Græsset, dette Skn er meget stærk og vedvarer saa længe den lever og en Dag efter Døden, nemlig indtil Vådskerne ere borttørrede. Af dette Skn kaldes den af nogle Sættel-Stuen. Hunnen har ingen Wings.

* Clypeo planiusculo utrinque truncato s. quadrato lateribus rotundatis marginatis. Med

et fladagtig Skjold paa begge Sider afkaar en eller firekantet, og paa Siderne med tilrandede Brædder.

2 Fulca 10.

3 Immaculatus saaledes kalder Monfr. BRÜNNICHE een som er den foregaaende gandskelig, undtagen paa Mellemlivet, som er rødt uden Pletter. Beskrives in *Prod. Siæl-land*, n. 12. p. 28.

4 Livida 11.

5 Sangvinea 13.

6 Obscura 14.

7 Ænea 16.

8 Bipustulata 17.

9 Fasciata 19.

10 Biguttata 20.

11 Minima 21.

12 Testacea 22.

*** Thorace teretifculo. Mellemlivet noget runddreyet.

13 Viridissima 28.

14 Melanura 30. Disse ere meget adskillige i Størrelsen, maaskee en Forstæl paa Riønet.

XIII ELATER 182. Er det Slags som de Nordste kalde Smælder e. Smæller fordi det giver en Smæld eller lydlig Knæp fra sig, naar det hol-

des imellem Fingrene, eller liggende paa Ryggen hopper op fra Jorden STRÖM. *Söndm.* p. 202. de Lydske kalde den Spring-Kæfer.

1 Brunneus 4.

2 Linearis 7. er formeblst sin Smæthed kiendelig og ligner deri meget en Cerambyx. See *Tab. XXIX.*

3 Castaneus 10.

4 Sangvinea 12.

5 Marginatus 14.

6 Sputator 15.

7 Obscurus 16.

8 Triftis 17.

9 Murinus 19. er iblant de almindeligste i Siæl-land.

10 Æneus 21.

11 Pectinicornis 22.

12 Niger 23.

Foruden disse ere endnu 4 ubekjendte, blandt hvilke Monfr. BRÜNNICHE alleene beskriver den meest kiendelige som han kalder.

13 Tuberculatus magnitudine Pectinicornis totus niger opacus thorax in medio ex duobus tuberculis gibbus; elytra lævissime striata plantis ferrugineis See *Tab. XXIX.*

XIV. CIGINDELA 183.

1 *Campestris* 1. kaldes og skiant urigtig *Spanisk Flue* formedelst sin grønne Farve og bliver af *Moufeto* regnet til *Cantharides* *Insectol.* p. 145. Denne er hos os meget almindelig.

2 *Sylvatica* 4. er ikke saa almindelig.

3 *Riparia* 6.

4 *Aqvatica* 7.

5 *Flavipes* *Fn. Svec.* ed. 2. S. 750.

XV. BUPRESTIS 184. kaldes af de Lydske *Stink-Kåser*.

** *Elytris* *versus apicem ferratis*.
Wingedækkene ere mod Spidsen haffede.

1 *Rustica* 8.

*** *Elytris* *integrus*, med heele
Wingedækker.

2 *Nitidula* 11.

3 4-*Punctata* 16.

4 *Tenebrionis* *Fn. Svec.* S. 761.

XVI. DYTISCUS 185. Dette Slags, i sær de store, kaldes hos os *Vand-Kalve*, paa Lydske *Wasser-Kejer*, fordi de opholde sig alle enten oven paa eller neden under Vandet. Deres Orm som opholder sig i Vandet aander igiennem Bagdeelen; naar de skal forvandles søger de til Land, og graver sig

en Huule under Jorden. De legge deres Eggi en Pose, som de spinde paa Vandet. De ere til stor Skade for Fiskparterne, thi de kand formedelst en svampagtig Kugle paa deres Forbeen, klæve sig saa fast til Fiskenes glatte Skæl, at de paa ingen Maade kand faae dem løs, de ere til saa megen større Skade at de søge helst Dymene som det feedeste paa Fiskene, og saaledes skændte flere end de fortære. Kærne faae undertiden disse i sig, naar de drikke, og da maae de dog ere nogle blevne frelst, naar de i Tidde blive paa Ryggen omkastede, da de igien udspeje dette Insekt.

* *Antennis* *perfoliatis* med bladede *Føle-Horn*.

1 *Piceus* er iblandt de største af dette Slags.

2 *Caraboides* 2. er uden Tvivl den samme som siden af Hr. LINNÆO anføres under Navn af *Scarabæoides* 15.

** *Antennis* *setaceis* med stibhaarede *Følehorn*.

3 *Latissimus* 4.

4 *Marginalis* 5.

5 *Striatus* 6.

6 *Fuscus* 7.

- 7 Cinerus 8.
 8 Semistriatus 9.
 9 Sulcatus 10.
 10 Erythrocephalus 11.
 11 Maculatus 12.
 12 Minutus 13.
 13 Uliginosus *Fn. Svec. 776.*
 14 Transversalis tilførn ubekjendt.
 Antennis fetaceis, Caput postice
 nigrum thorax antice & ad latera
 ferrugineus, postice una cum
 elytris niger, elytrorum margo
 exterior flaveseens, linea conco-
 lor transversalis ante basin ely-
 trorum, abrupta in medio dorso.
 15 Natator 14. er et lidet sortskinnende
 Insekt, som løber om paa Vandet
 i en Circul saa hastig at den neppe
 kand synes. Foruden disse ere end-
 nu 4re ubekjendte, som vel ved en
 anden Lejlighed, beskrives af Monsr.
 BRÜNNICHE.
 XVII. CARABUS 186. paa Lydst Erd-
 Käfer.
 * Majores de Større: disse kaldes
 i Jylland Skov Tiggere fordi
 de opholde sig meest i Skovene i
 raadue og med Mosß begroede
 Træer, de sees og undertiden
 paa Agrene, efter at de ere til-

saede og kaldes i Norge Tordi-
 veler, hvilket Navn de der ha-
 ve tilføelles med Scarabæo ster-
 corario.

- 1 Coriaceus 1. findes i Siælland men
 er endnu ikke seet i Sverrig. See
Tab. XXIX.
 2 Granulatus 2. Heraf ere 3 För-
 andringer; den 1ste og 3die adskil-
 les ved Hølehornene, thi disse ere
 paa den 3die ved Roden Rostfar-
 vede men paa den 1ste heel sorte,
 den 2den er kierdelig ved sit grønne
 Ryg-Skiold og Vingebæffer.
 3 Clatratus *Fn. Svec. §. 782.*
 4 Leucophthalmus 3.
 5 Nitens 4. er af alle den smukkeste.
 6 Hortensis 5.
 7 Violaceus 6.
 8 Cephalotes 7.
 9 Inquisitor 8.
 10 Intricatus beskrives i *Fn. Svec. n.*
 780. og sees her aftegnet. See *Tab.*
 XXIX.
 ** Minores de mindre.
 11 Lividus
 12 Cyanocephalus 14.
 13 Melanocephalus 15.
 14 Latus 17.
 15 Ferrugineus 18.

- 16 Vulgaris 20.
 17 Coerulefcens 21.
 18 Cupreus 22.
 19 Piceus 23.
 20 Marginatus 24. See Tab. XXIX.
 21 Multipunctatus 25.
 22 6-Punctatus 26.
 23 Uftulatus 27.
 24 4-Maculatus 30. Skilder fig om
 Winteren inden for Barken af
 Gran-Træet.
 25 Dorfalıs findes beffreven i Prodro-
 mo Infectolog. Siælland. n. 14.
 pag. 29. See Tab. XXIX.
 26 4-Guttatus capite thoraceqve cœ-
 ruleo nitido, pedes & basis an-
 teannarum ferruginei, elytra fu-
 fca, fingula maculis 2. albis,
 quarum una ad bafin altera ad
 apicem, er af ubekjendte den kjen-
 deligfte See Tab. XXIX.

XVIII. TENEBRIO 187.

* Alati Bingebe. —

- 1 Molitor 1. gjør Skade meere paa
 Meel, end paa Korn og kaldes ge-
 meenlig Bilde.
 2 Culinaris 3.

** Apteri Bingleløse.

- 3 Mortifagus 10.

XIX. MELOE 188.

* Apteri Bingleløse.

- 1 Proscarabæus 2.
 2 Majalis findes her, endffiont fiet-
 den; men er endnu ikke funden i
 Sverrig og Hr. LINNÆUS meener
 at den opholder fig allene in Euro-
 pa Australiore. See Tab XXIX.
 ** Alati Bingebe.
 3 Vesicatorius 3. den rette Spanske
 Flue fom bruges i Apotekerne.

XX. MORDELLA 189.

- 1 Aculeata 1. See Tab. XXIX.
 2 Flava 5.

XXI. NECYDALIS 190.

- 1 Minor.

XXII. STAPHYLINUS 191.

- 1 Maxillofus 3.
 2 Murinus 2.
 3 Erythropterus 5.
 4 Politus 5.
 5 Flavescens 10.
 6 Chryfomelinus 15.
 7 Fufcipes 17.
 8 Rufipes 18.

Iblandt de ubekjendte er værd at
 mærke.

- 9 Spinipes totus niger, exceptis
 marginibus elytrorum omnibus;
 pedes testacei tibiis spinofis.

Magn.

Magn. cimicis lectularii. See
Tab. XXIX.

XXIII. FORFICULA 192.

- 1 Auricularia 1. *Gre:Twist, Gre:Orm*, og paa nogle Steder i Jylland *Winkel-Stiert*. De Lydske kalde den *Øhrwurm*, *Ørehøllen*.
- 2 Minor 2. forekommer undertiden i *Græsset*.

XXIV. BLATTA 193. *Møll*.

- 1 Orientalis 7. er, saa vidt man veed, ikke bleven almindelig, den søres i *Skibene* fra *Vestindien* og ved *Ud-løsningen* kommer i *Land*, hvoraf findes endeel siden *hist* og *her* levende.
- 2 Lapponica 8. er hos os allerede bekendt, findes i *vore Skove* men er endnu ikke saa almindelig, at man hører noget til saadanne *Uleyligheder*, som den i *Lapland* er bekendt for, hvor den opholder sig i *Hytterne* og opæder *Lappernes større Fisk*. See *Tab. XXIX*.
- 3 Transfuga. Saaledes kalder *Monfr. Brünniche* en af dette Slags som endnu ikke er beskrevet af *Hr. Linnæo* eller andre, men er fra *China* hidbragt imellem *Skæder* og *Vahre*, og er i nogle *Huuse*, hvor

disse er indbragt, bleven gandske almindelig, i sær er bekendt, at de i et *Brændeviins Huus* opholde sig i saa stor *Mængde* ved *Brände-Kiedelen*, at man ikke hidtil paa *2de Mar* har kundet faae dem reent udrydde. De have forarsaget *Folkene* saa megen *store Sorg*, som de have ødelagt dem deres *For-Ryllinger*; hvilket *Jusfelt* yndes af *Almuen*, undtagen naar de først komme i *Huuset*, da man indbilder sig at de spaae om *Liig*.

Monfr. Brünniche beskriver den *chinesiske Møll* saaledes:

Blatta magnitudine forficulae auricularia tota testacea in thorace lineæ 2 nigrae longitudinales a capite versus elytra parallelæ ductæ, quoad strias elytrorum convenit cum blatta orientali. In ano cornicula duo articulata recurva ut in blatta lapponica. Oculi nigri linea concolor inter oculos ducta. Antennæ corpore longiores. Mas & fœmina alati. See Tab. XXIX.

XXV. GRYLLOUS 194. *Græshoppe* som og kaldes i *Norge Eng-Tiding*, for-

di den giver en Lyd fra sig i Eugene eller Græsset: saa og Lang-Troid.

*** Bulla thorax carinatus antennæ breviores. Kryg-Skioldet har en Kiøl, Føle-Hornene ere fortere end Mellemlivet.

1 Subulatus 18. Kryg-Skioldet strækker sig ud over Rumpen.

2 Bipunctatus 17. Paa denne er Kryg-Skioldet saa lang som til Rumpen.

**** Acheta cauda setis duabus i Rumpen 2 stive Haar.

3 Gryllotalpa 19. Kaldes paa Dansk Jord-Krebs gjør stor Skade i Asparges-Bedene, som de undergraver, og opæder Rodderne.

4 Domesticus 20. Paa Dansk Saarekylling eller Forkylling, som det skrives af M. Porcio i hans Bog de Nomenclaturis Romanis 1594. i Norge kaldes den Sivixe.

**** Tettigonia. Hunnen har i Rumpen et Sværd, som bestaaer af tynde paa hinanden liggende lange og smale Plader, dette sifter hun i Jorden, naar hun vil legge sine Æg, hvilke hun nedskyder imellem disse Plader, saa dybt som de fand naae.

5 Viridistimus 38. Med et lige Sværd.

6 Verucivorus 39. Med et krum Sværd eller Sabel; begge disse ere af vores de største, den sidste er især bekiendt af det, at, om den holdes til Worter, bider den paa dem og udspytter en Materie, hvorved de gaae af.

***** Locusta cauda simplex med en jævn Rump.

7 Migratorius 45. Er den bekiendte Stryg-Græshoppe, som tilforn har været hos os bekiendt af den store Skade den forarsagede. Dens egentlige Boepæl er Tartariet, hvorfra den adskillige Aaringer har strejset ud over Europa.

8 Stridulus 50.

9 Viridulus 55.

10 Biguttulus 56.

11 Rufus 57.

12 Grossus 58.

II HEMIPTERA.

Med halve Dingedækker.

XXVI CICADA 195. Saaledes kaldes et Slags smaae Insekter, som med en strittende Lyd, hvilken meget ligner Græshoppernes, hoppe meget stærk i Græsset og paa smaae Busker. Ved første Øjekast have de Anseende af Græ-

Græshopper, ifku at de ere meget
 finaae. Men skilles fra disse, førnem-
 melig ved deres meget finaae Følehorn
 og det indbøvede Sue-Rør, hvilket
 Græshoppen aldeles mangler. Nogle
 af dette Slag kaldes Spumantes eller
 fraadende, af det Tydske Schaum-
 Wurm, fordi de fra den Tid de ere
 udfomne af Egget, indtil de blive fuld-
 komne, findes siddende paa Blade i et
 hvid Skum eller Fraade. Denne ud-
 sue de af Bladet til deres Røring og
 udspude den siden igiennem Bagde-
 len, da den tiener til at bevare dem
 for Heden, som ellers i en Hast vilde
 borttorre deres Legemer. Dette Skum
 kaldes i Jylland Giøge-Spyt fordi
 man meener at Giøgen har spyttet
 det ud, naar man har seet ham paa
 de Slags Træer, hvor han opsøger
 disse Dyr til sin Føde: I Norge kal-
 des det Lappe-Spye, maaffee fordi
 man troer at Frøerne udspotte samme,
 thi Frøen kalde de Norske Lapp.
 STRÖM *Söndm.* p. 187. Andre kalde
 det Trolskiering Spye.

*** Cruciatæ, thorace utrinque
 cornuto, Nysskioldet til begge
 Sider horned.

I Cornuta 10. See Tab. XXIX.

**** Manniferæ.

2 Bifasciata 14.

***** Spumantes.

3 Coleoptrata 23.

4 Spumaria 24. Er den almindelig-
 ste opholder sig paa adskillige Træer,
 men i sær paa Vie-Pilen, under
 den forhen omtalte Skum.

5 Nervosa 25.

6 Lateralis 29.

7 Striata 30.

8 Populi *Fr. Succ.* 890.

***** Deflexæ.

9 Viridis 38.

10 Leporina *Fr. Succi* 890.

11 Ulmi 41.

12 Rosæ 42.

13 Amphibia er hidindtil ubekjendt
 og en af de særdeles besynderlige
 og rare Insekter, den beskrives saa-
 ledes: Cicada magnitudine puli-
 cis, elytris duabus, alis nullis,
 antennæ crassæ clavatæ pedes po-
 stici saltatorii, horum tibiarum den-
 tibus duobus & lamella natato-
 ria instructæ; abdomine ensifero
 hinc fœmina. See Tab. XXIX.
 a og b. baade i og over naturlig
 Størrelse. Vingedækkene vare paa
 det naturlige Exemplar reynste i

Veyret, saa man ikke med Visshed kan sige hvorledes deres naturlige Lag er.

XXVII. NOTONECTA 196. Paa Tydsk Wasser-Wantze eller Rücken-Schwimmer, fordi den ligger i Vandet paa Ryggen og med Bag-beenene skyder sig baglænds frem. Af dette Slag er kun 3 Arter bekiendte som alle findes i vore Vaande.

1 *glauca* 1.

2 *striata* 2. Heraf ere nogle smaae men andre store, nogle har gjort dem til 2de adskillige Arter, men Hr. Linnæus meener at de ere ifkun en Art, siden man ingen anden Forskiæl end Størrelsen har fundet opdage.

3 *minutissima* 3. Er vel ikke større end et Sandkorn, men bliver dog fiendelig ved sine lange Been.

XXVIII. NEPA 197. Opholder sig tillige med det foregaaende Slag, allene paa Vandet, dog med denne Forskiæl, at disse krybe gierne paa Bunden og i sær ved Landkanten. Af Europæiske er allene bekiendt som og findes i vore ferske Søer:

1 *Cinerea* 5. Er gandske Glad med 3 stibe Haar i Bagdeelen og tvende lange udstaaende Fange-Fodder.

2 *Cimicoides* 6.

3 *Linearis* 7. Er meget rar og nyelig funden hos os i Pøblinge-Søen.

XXIX. CIMEX 198. Alle af dette Slag, saavel suldkomne som deres Masket, løbe omkring og med deres Sue-Rør opholde sig, enten af Planter eller og andre Insekter; De fleeste røbe sig ved deres stemme Stank.

a *Apteri* Vingeløse.

1 *Lectularius* 1. Vægge-Luus, Vægge-Tingest. Nogle have den Overtroe, at om de nævnes ved disse Navne skulle de blive værre, og formeeres, de kalde dem derfor de Røde. De opholde sig i vore Senge og kand paa ingen Maade udryddes, dog har man nogle Midler ved hvilke de nogenledes forhindres i deres Formeereelse, saasom ved at smorre Stødet med Terpentins-Olie og antænde samme, da Eggene af disse, som ellers kaldes Gnidder ødelegges. Den lider ikke Uger mynthe, Pors, stinkende Storke-Røb, Padder-Hat som dræber Fluere, og stor Penge-Urt, man kand og tage Masken af cimex personatus, og forplante i Sengen, thi dennes beste Føde bestaaer i disse Dyr. *c*

- *e* Spinosi. Kyg-Skioldet har paa begge Sider en Torn.
- 2 Bidens 18.
- 3 Rufipes 19.
- 4 Marginatus 20.
f Rotundati Egrunde, med et jævnt Kyg-Skiold.
- 5 Griseus 32.
- 6 Baccarum 34. Er almindelig hos os Hunnen er størst og meere hvid under Bugen.
- 7 Juniperinus 37. Er mig sendt med et dansk Navn Nodde-Pissere fordi at man meener den skulle pisse i Nodderne og forarsage den hestlige Smag, som nogle har. Men det er mig ikke bekendt, at denne lever paa Nodde-Træe, det maae derfor høre til en anden paa Nodderne sig opholdende Insekt, saasom Curculio nucum eller attelabus coryli.
- 8 Prasinus *Fn. Svæc.* S. 931.
- 9 Oleraceus 40.
- 10 Biguttatus 41.
- 11 Bicolor 42.
- 12 Acuminatus 45.
- 13 Personatus 48. Massen af denne er besynderlig formedelst det meget Støv, den velter sig i og formedelst hvilken den bliver gandske Lod-

den, den gaar snart frem og snart tilbage uden Orden, og er mig af nogle tilbragt som et af de forunderligste Dyr. Den ødelegger Væggeløusene, hvilke den, endog imdens den er liden, anfalder meget graadig og tapper. See Tab. XXIX.

14 Gothicus 51. Heraf gives 2de Forandringer, scutellum paa den eene er rød, men paa den anden sort, denne sees Tab. XXIX.

h Oblongi.

- 15 Hyoscyami 53.
- 16 Pabulinus *Fn. Svæc.* S. 947.
- 17 Kalmii 58.
- 18 Pratensis 59.
- 19 Campestris 60.
- 20 Crassicornis 62.
- 21 Nemorum *Fn.* 953.
- 22 Arenarius 64.
- 23 Pini 65.
- 24 Ferus 72.
- 25 Populi 73.
- 26 Mutabilis 77.

k Spinipedes Skinnebenene tiørnede.

27 Abietis 79.

l Corpore angusto & lineari med et smallang Legeme.

28 *Lacustris* 81.

Af ubekjendte beskrives følgende som den kiendeligste.

29 2-*Pustulatus seticornis* statura & magnitudine cimicis gothici, fed totus niger, exceptis maculis duabus coccineis ad apices elytrorum, maastec en Forandring paa Kiønnet af *cimex gothicus*.

XXX *APHIS* 199. Ere de saa kaldte Bladluus, som opholde sig paa Urternes og Trærnes Blade. Nogle har Vinger, andre ikke; vi have mange af disse Urter, som ey her kand ansøres; thi formedelst deres smaae Legemer, ere de vanskelige at beskrive, og tørre let naar de ere døde. De have faaet Navne, enhver Art efter den Plante, paa hvilken den fornemmelig opholder sig, saaledes kaldes de som opholde sig paa Ribs-Træet *aphis ribis*, *aphis tiliæ* er Linder-Træets Luus, *aphis brassicæ* kaldes Kaal-Luusen, *aphis cardui* Tistel-Luusen, *aphis salicis* Vike-træets Luus o. s. v.

XXXI. *CHEMES* 200.

XXXII. *COCCUS* 201.

XXXIII. *THRIPS* 202.

Af disse trende Slags have vi vel de Fleeste, men formedelst at de ere meget

smaae og blive, naar de ere døde, og indtorrede, gandske ukraedelige, kand endnu ikke en nogenledes fuldstændig Fortegnelse paa disse meddeeles. De opholde sig, enhver Art, paa visse af Planterne og blive ligesom Blad-Luusen kaldte efter de adskillige Værter, af hvilke de i sær have deres Føde.

INSECTA LEPIDOPTERA.

Meelvingede, eller Insekter med fire Vinger, som alle ere bedækkede med farved Stov eller Meel. De Tydske kalde dem Schmetterlinge, Zweifalter, Sommer-Vøgel.

XXXIV. *PAPILIO* 203. Disse flyve om Dagen og ere derfor gemeen Mand meest bekjendte, ere og de som i sær kaldes Sommer-Fugle, fordi nogle som have vedligeholdt deres Liv Vinteren over i huule Træer eller andre Skul, fremkomme i Foraaret og formedelst deres slagren, lættelig komme os for Nyne, de blive da agtede for Sommerens Besudere, siden de fornemmelig og i Mængde sees paa denne Aarets Tiid. I Norge kaldes de Mari-Kone. Den Maske eller Orm, af hvilken disse og de andre af Lepidoptera fremkomme kaldes i Almindelighed Kaal-Orm, formedelst at nogle af

af dem opholde sig i stor Mængde paa
Kaalen, som de giøre megen Skade.
Andre kaldes Knob-Orme forme-
delt at de ere besadte med Knopper,
og andre Græs Orme, fordi de leve
meest i Græsset paa en eller anden
Mark-Urt.

* Danai a) sneehvide.

1 Cratægi 57.

2 Brassicæ 58.

3 Rapæ 59.

4 Napi 60.

5 Cardamines 63.

6 Rhamni 73.

* Danai b) buntede.

7 Hyperantus 85.

8 Pamphilus 86.

** Nymphales a) Dnyede.

9 Jo. 88.

10 Mæra 96.

11 Jurtina 104.

12 Janira 106.

13 Cardui 107. eller den smukke Frue.

** Nymphales b) bræmmede.

14 Antiopa 112. eller Morian.

15 Polycloros 113.

16 Urticæ 114.

17 C. album 115. har et hvid c un-
der hver af de bageste Vinger.

18 Atalanta 119. eller Ammiralen.

19 Lucina 135. Er iblant de rare-
ste af Sommer-Fuglene.

20 Cinxia Græven.

21 Phaphia 138. Kejseren.

22 Aglaia 140. Kongen.

23 Lathonia 141.

24 Euphrosyne 142. Prinzen.

25 Niobe 143.

26 Cydippe *Fz. Svec.* 1066.

27 Betulæ 146.

28 Argus 152.

29 Argiolus 153.

30 Idas *Fz. Svec.* 1075.

31 Rubi 164.

32 Virgaureæ.

33 Phixas *Fz.* 1078.

*** Plebeji Riøbstædboerne.

34 Comma 162.

35 Malvæ 167.

36 Flava ikke bekjendt tilforn og be-
skrives af Monsr. Brünniche saa-
ledes: P. P. alis integerrimis fla-
vis limbo nigro albo terminato,
supra infraque concoloribus.
See Tab. XXX.

37 Acrion ubekjendt, men kommer
gandske overeens med Beskrivelsen
paa Arion undtagen at discus ala-
rum superiorum er oven paa ful-
vus maculis atris, alæ inferiores
supra

Supra fuscæ margine sulvo nigro macularo: Biiſes fra begge Sider Tab. XXX. hvor a er den øverſte men b den underſte Side.

XXXV. SPHINX 204. Diſſe flyve allene i Luſtmørket ſaavel Morgen ſom Aften. Paa Lydſk kaldes de Dæmmerungs-Vøgel.

* Legitimæ med kantede Vinger.

1 Ocellata.

** Legitimæ med heele Vinger og jævn Kumpe.

2 Liguftri 7.

*** Legitimæ med heele Vinger og lodden Kumpe.

3 Fuciformis 28.

4 Culiciformis 29.

**** Antagne, ſom ere i Skiffelſe og Orm adſkilte fra de Foregaaende.

5 Filipendulæ 32.

6 Statices 38.

7 Purpuralis beſkrevet i *Prodrom. Inſ. Sielland.* p. 29. n. 18. og ſees her Tab. XXX.

XXXVI. PHALÆNA 105. Diſſe flyve alleene i Mørket og om Natten. Rogle ſee meget bruſende ud og ere særdeles lodne, ſom af gemeen Mand kaldes

Ugler. Andre kaldes Nøl, ſom opæde Klæderne og krybe omkring med deres Huuſe paa Ryggen.

* Bombyces eller de hviſ Horn, i ſær paa Hannerne, ſee ud ſom en Kam. Tungaløſe med aabne Vinger.

1 Pavonia minor 6.

** Bombyces. Tungaløſe med tilbagebøjede Vinger.

2 Pruni 10.

3 Potatoria 11.

4 Quercus 13.

5 Rubi 14.

6 Vinula 16. Dennes Orm ſom er ſtorſt 2 en halv Tomme lang, opholder ſig fornemmelig paa Piletræerne og er græsgrøn, men paa Ryggen rødagtig og med grønt marmoreret; paa Ryggen har den og en Opbøjelſe og i Stierten 2 lange Spidſe ſom en Gaffel, hvorfor den kaldes af de Lydſke, Gabel-Schwantz; Raupe, i Norge kaldes den Løv-Aame.

7 Mori 18. Ormen hvoraf denne kommer, er Silke Ormen, det nyttigſte af alle bekjendte Inſecter, trives ret vel i vor Luſt. (*)

8 Neu-

(*) Af den Silke ſom her avles haver man ſect got Arbejd i Baand og Strømper.

8 Neustria 19. 20. Dennes Orm som er lodden og har bundtede Striber af hvidt, rødt og blaåt, lige fra Hovedet til Rumpen, er gandske almindelig i vore Frugt-Træer, paa hvilke de gjøre megen Skade.

*** Bombyces Tungaløse med nedtrykte Vinger og glat Ryg.

9 Caja 22.

10 Monacha 26.

11 Chrysothæa 28.

12 Salicis 29.

**** Bombyces Tungaløse med nedtrykte Vinger og topped Ryg.

13 Coeruleocephala 38.

14 Zizac 39. opholder sig paa Piilen.

15 Cossus 40.

*** *** Bombyces med en Spiral-Tunge, paa Ryggen glat, og Vingerne nedbøiede.

16 Lubricipeda 47.

***** Bombyces med en Spiral-Tunge, Ryggen topped, Vingerne nedbøiede.

17 Libatrix.

2 Noctua hvis Følehorn see ud som et stift Haar. elingues Tungaløse.

18 Bucephala 61.

19 Humuli 62. ere i sær at mærke for medels sine meget smaae Horn.

** Noctua med Spiral-Tunge, glat Ryg uden Top.

20 Glyphica 16.

21 Jacobæa 81.

22 Quadra 84. er endnu ikke funden i Sverrig.

23 Complana 85.

*** Noctua med Spiral-Tunge og topped Ryg.

24 Pacta 86.

25 Pionnba 87.

26 Chrysidis 90.

27 Gamma 91.

28 Interrogationis 92.

29 Pfi 96.

30 Chi 97.

31 Aceris 98.

32 Exclamationis 106. har oven paa Vingen en sort Streg med en Prikke eller Plet under, hvoraf den har sit Navn. See Tab. XXX.

33 C. nigrum 110.

34 Brassicæ 111.

35 Rumicis 112.

36 Oleraceæ 114.

3 Geometræ som sidde med aabne og i lige Linie udstrakte Vinger.

- Følehornene som en Kam, de bage-
ste Vinger noget kantede.
- 37 Sambucaria 129.
- - Falcataria 128.
- 38 Alniaria 131.
- 39 Pruniaria 133.
** Geometræ Følehornene som en
Kam, Vingerne røndagtige.
- 40 Elingvaria 137.
- 41 Fasciaria 142.
- 42 Betularia 143.
- 43 Wavaria 145.
- 44 Purpuraria 147.
- 45 Pusaria 150. Paa de Sneer hvide
Vinger 3 utydelige Striber. See
Tab. XXX.
*** Geometræ med stivhaardede
Følehorn og runde Vinger.
- 46 Atrata 162.
- 47 Undulata 164.
- 48 Grossulariata 167. Ormen af den-
ne opholder sig paa vores Ribs og
Stikkelsbær-Torne, hvor den dra-
ger sine Traade fra et Stæd til
det andet, og hænger undertiden i
Veyret ved saadan en Traad, hvor-
for den kaldes paa Dansk Snare-
Orm.
- 49 Cratægata 168.
- 50 Bilineata 170.
- 51 Chenopodiata 171.
- 52 Prunata 176.
- 53 Fluviuata 185.
- 54 Urticata 195. opholder sig i tem,
melig Mængde paa vore Røller.
- 55 Lemnata 199.
- 56 Brumata 201. opholder sig i Eb-
le-Haverne, paa hvilke den gjør
stor Skade.
- *4* Tortrices de som sammen-
spinde Bladene. Med meget
stump og næsten indstaarne
Vinger.
- 57 Viridana 203.
- 58 Hamana 205. er iblant de meget
sieldene.
- - - Lecheana 214? Med denne
synes nogenledes at komme over-
cens den som sees Tab. XXX. un-
der samme Navn.
- 59 Avellana 210.
- 60 Branderiana.
- *5* Pyrales Vingerne holde tæt sam-
men, og udgjøre en bag til ud-
staaren Treekandt.
- 61 Farinalis 226. er meget almindelig
i Kiøffener hvor den lever af Meel.
- 62 Tentacularis 146.
- 63 Barbalis *Fr. Swec.* 1345. er meget
sielden

fielden at faae at see. See Tab. XXX.

- 64 Pinguinalis 232. opholder sig i feede Ting, saasom Smør og andet i Kjøkkenet, findes undertiden i Menneskets Mave, og er den værste iblant Ormene. *Aff. Stokholm.* 1755. p. 51. t. 2.
- 65 Purpuralis 233.

6 Tinea med sammenrullede Binger og udstaaende Forhoved.

- 66 Evonymella 239.
- 67 Padella 240. er ikke saa almindelig som den foregaaende.
- 68 Tapetzella 253. Dens Orm forderver vores Betræk og Forværf.
- 69 Pellionella 254. Ormen opholder sig i Forværf, og gemmer sig i et lidet Huus som den gjør sig af Haarene, og slæber om med sig.
- 70 Granella 259. gjør en stor Skade i Korn-Magaziner.
- 71 Cynosbatella 251.
- 72 Pomonella 270. Ormen opholder sig i Æbler og Pærer.
- 73 Resinella 275.
- 74 Stipella 278. er først funden af Solander i Sverrig og er hos os og saa meget rar. Gølehornene paa

Mr. BRÜNNICHES Exemplar ere haffede. See Tab. XXX.

- 75 De Geerella 286. ere fiendelig af sine Gølehorn, som er vel 6 gange saa lange som Dyret selv.
- 76 Frischella 289.
- 77 Goedartella 291.

7 Alucitæ Bingerne ere fingrede og deelede lige til Roden.

- 78 Pentadactyla 304. er gandske hviid, dens Binger seer ud som de bestoed af 5 Fiere.
- 79 Pterodactyla, er først beskrevet i den nye *Fauna Suecic.* n. 1456. See Tab. XXX.

- 80 Tesseradactyla? til denne kunde maaskee henføres den Tab. XXX. under samme Navn anførte, og som her for meere Tydelighed beskrives saaledes. P. A. alis anticis patentibus angustis postice latioribus angulatis subdivisis griseis maculis marginalibus; alis posticis pedibus antennisque albo nigroque annulatis.

INSECTA NEUROPTERA.

Mærlin eller Nat-Dingede Insekter, med 4re Binger.

XXXVII, LIBELLULA 205. kaldes i

Siælland almindelig Guld-Smede, men i Norge Orm-Styng, af de Lydske Libellen, Wasser-Tymphen.

* Med aabne og liggende Vinger.

1 4 - Maculata.

2 Flaveola 2.

3 Vulgata 3.

4 Rubicunda 4.

5 Depressa 5.

6 Cancellata 7.

7 Aenea 8.

8 Grandis 9. er af alle den største og kaldes i Jylland Sandens Røde-Zest.

** Med adskilte og fra hinanden udstaaende Dyne.

9 Virgo 17. hvoraf er 4re Forandringer.

10 Puella 18. Disse 2de Arter ere i Farverne de prægtigste, men dog med den Forskiel, at de af den første Art beholde deres Farver efter Døden, men de af den sidste Art, tabe dem saaledes, at de ikke meere fandt findes.

XXXVIII. EPHEMERA 207. lever kun en eneste Dag efter at den har faaet Vinger, i hvilken Tid den søger sig Mage, parres og legger Æg. Paa Lydske kaldes de Ufer-Æff, formedelst at de i

i Mængde ligge døde paa Vandet og flyde til Lands. Af disse have Fiskerne en god Føde.

* Cauda trifeta med tre Haar i Kumpen.

1 Vulgata.

** Cauda bifeta med to Haar i Kumpen.

2 Horaria.

3 Diptera er den almindeligste, som sees om Sommeren, at sidde hist og her paa Murene, viger fra de andre i det, at den har kun tvende Vinger. See Tab. XXX.

XXXIX. PHRYGANA 208. Denne Orm ligger under Vandet i Rør-Huuse, som den gier sig af Sand og smaae Steen. Disse Huuse opsoeges af Fiskerne og Ormen udtages som er god til at angle med, hvortil den og bruges; den kaldes i Siælland Sprok, men i Norge Vass-Kolo item Ugg.

1 Striata 2.

2 Grisea 3.

3 Grandis 4.

4 Rhombica 5.

5 Nigra 9.

6 Azurea Fn. Svec. 1491.

7 Longicornis 10.

8 Filosa 11. gulagtig med hvide
Pletter. See Tab. XXX.

9 Wæneri 12.

10 Bilinea 14.

11 Flava.

XL. HEMEROBIUS 209. kaldes af de Tyd-
ske Land-Libelle, Nacth-Nymphe.

1 Perla 1.

2 Chrysof 2.

3 Lutarius 11.

4 Albus 13.

XLI. PANORPA 210.

1 Communis. Hannens Kumpen er
opad tilbagebøjet, som Skorpionens,
det sidste Leed er tykket og be-
væbnet med en Krabbe-Klæve.

INSECTA HYMENOPTERA.

Blære-Vingedede Insekter med 4 Binger.

XLII. CYNIPS 213. De fleste legge de-
res Æg inden for de Æbledannede
Knuder, som findes paa Planterne
og af de udfomne Orme forarsages.
Af disse ere mange Arter, som forme-
delt deres smaae Legemer, lettelig und-
flye vore Øyne, de almindeligste ere.

1 Rosæ 1.

2 Glechomæ 3.

3 Quercus folii 5. paa Dansk Æge-
Orm.

4 Fagi 9.

5 Viminalis 10.

XLIII. TENTHREDO 214. Denne legger
sine Æg paa Planterne hvis Blade
maa tiene Ormen til Føde.

* Antennis clavatis med Følehorn,
som i Enden have ligesom en
Kølle.

1 Lutea 2.

*** Antennis subclavatis conti-
nuis Følehornene ikke aldeles
Køllebannede, og bestaae af et
Stykke men ingen Leed.

2 Ustulata 10.

*** Antennis filiformibus arti-
culis 7. v. 8. Følehornene som
en Traad, bestaae af 7 til 8 Leed
foruden Hoden.

3 Padi *Fn. Svec.* 1544.

4 Cerasi 14.

5 Atra 19.

6 Scrophulariæ 12.

7 Ovata *Fn. Svec.* 1563.

8 Campestris 18.

9 Viridis 20.

10 Cincta.

11 Rosæ 21. Larven af denne ødeleg-
ger ikke alleene Rosen men og Stik-
kelbar-Træer, og det undertiden
saaledes at de blive heel skaldede, og

bære ikke ringeste Frugt. See Tab.
XXX.

XLIV. SIREX 215. (*Ichneumon*) disse
opholde sig i gammel og raadden Træe,
og findes alle som hidtil ere bekiendte,
og saa hos os.

1 Gigas 1.

2 Spectrum 2.

3 Juvenus 3.

4 Camelus 4. kaldes saa af sin ud-
strakte Hals og ophøvede Ryg.
See Tab. XXX.

5 Marisca *Fn. Svec.* 1577. Er me-
get foranderlig i sin Størrelse.
See Tab. XXX.

XLV. ICHNEUMON 215. Hunnerne af
disse have 3 udstaende Stilke i Rum-
pen, som de bruge til at nedlegge de-
res Æg med, udi andre Insekters
Legemer, som der udflækkes indtil de
paa engang bryde ud af den levende
Orm, som da strax maae døe.

** Scutello albido antennis fascia
albida annulatis. Ryg: Skiol-
dets Skildt hviid, Følehornene
have en hviid Ring.

1 Sugillatorius 5.

2 Raptorius 6. See Tab. XXX.

3 Extensorius 8.

4 Saturatorius 11.

5 Varius er tilforn ubekiendt, Monfr.
BRÜNNICHE beskriver den saaleedes:
J. Scutello albido antennis fascia
alba annulatis; thorax flavo ma-
culatus; abdomen ferrugineum
apice nigro; pedes rufescentes
tibiæ posticæ annulo exalbido.

6 Nigratorius ubekiendt totus niger,
scutello apice abdominis & annu-
lo antennarum albidis, pedes fer-
ruginei, Femora tibiæqve posti-
cæ clavata.

*** Scutello albido antennis ni-
gris totis. Ryg: Skiol-
dets Skildt hviid, Følehornene over-
alt sorte.

7 Fossorius 21.

8 Ferruginatorius er tilforn ube-
kiendt: I. thorace nigro apice al-
bo abdominis petiolus & segmen-
ta dua extrema nigra apice albo,
reliqua ferruginea pedes & anten-
næ nigræ.

*** Scutello thorace concolore
antennis fascia annulatis. Ryg:
Skieldet og dets Skildt eensfar-
vede. Følehornene ere hviid-
ringede.

9 Comitator.

10 Peregrinator.

11 Rurator *Fn. Svcc.* 2304.

***** Scutello thoraci concolore, antennis nigris setaceis, Ryg-Skioldet og dets Skildt eensfarvede, Følehornene sorte og som et stift Haar.

Med Glas-Ringer.

12 Manifestator.

13 Compunctor 31 Dennes Kumpes-Stilke ere ofte dobbelt saa lange som den selv.

14 Delufor 32.

15 Exarator 35.

16 Refinellæ 39.

17 Turionellæ 36.

18 Gravidator 44.

19 Inculcator 45.

20 Jaculator 48.

*** ** Svulagtige, stivhaarede Følehorn.

21 Luteus 51.

22 Circumflexus 54.

23 Cinctus 55.

***** Minuti. De meget smaae med traadede Følehorn.

24 Muscarum 56.

25 Puparum 59.

26 Ovulorum 66.

27 Globatus 67.

28 Glomeratus 68.

29 Apterus beskrevet som ubekendt i *Prodr. Ins. Sielland.* p. 30. n. 21. og sees her Tab. XXX. a) naturlig Størrelse, og b) overnaturlig Størrelse.

XLVI. SPHEX 216 Stifter med en skiult Braad, ligesom Bierne fra hvilke de dog viige, formedst at de mangle Tungen, een eeneste undtagen, som har en lang udstrakt Tunge. De bygge næsten alle i Leer, Jord og Sand.

* Abdomine petiolato petiolo elongato, en Hæredannet Bagdeel med en lang Stilke.

1 Sabulosa 2. har Tunge, som de øvrige, til dette Slag hørende, mangler.

** Abdomine subfessili Baglivet sidder næsten tæt op paa Mellemlivet.

2 Viatica 10.

3 Pectinipes 11.

4 Gibba 16.

5 Leucofoma 20.

6 Fossoria 19.

7 Vaga 21.

XLVII. CHRYSIS saaledes kaldes i *Fn. Svcc.* et Slag, som før var indbefattet under det foregaaende Sphex. Navnet har de af de stærke Lueforgyldte

og høye Farver, som dette Slag præle med. Vi eye hos os alle de som hidindtil ere bekiendte paa een nær. De bygge i Muurene.

- 1 Ignita 23.
- 2 Aurata 24.
- 3 Cyanea 25.
- 4 Fulgida Fn. 1669.

XLIX. VESPA 217. Adskilles fra Bierne, ved det at de folde Overvingerne og have ingen Tunge. Disse bygge i Træe og Leer-Begge.

- 1 Crabro 1. Gedde, Hams; Gindring er et dansk Ravn, som af MATTHIA PORSIO i hans Bog, de *Nomenclat. Roman.* tillægges een af dette Slag, som om Astenen skal jage efter Fluere col. 256. Denne fand med rette kaldes Vie-Høgen, fordi den sparer hverken Bierne eller deres Arbejde, men røver til sig alt hvad den fand faae deraf.
- 2 Vulgaris 2. Denne og de øvrige mindre kaldes af bemeldte M. PORSIO paa Dansk Hveuse. I Norge *Qvex* eller *Sveps*.
- 3 Rufa 3.
- 4 Parietum 4.
- 5 Muraria 5.
- 6 Spinipes 7.

- 7 Arvensis 10.
- 8 Uniglumis 11.
- 9 Campestris Fn. *Svee.* 1677.

XLIX. APIS 218. De under dette Slag hørende ere de som vi gemeenlig kalde Bier, dog adskille vi dem efter som de ere meere eller mindre laadne og kalde dem som ikke ere meget lodne Bier allene, men de som ere mangfoldig haarrige og store, *Humle-Bier*.

- 1 Longicornis 1.
- 2 Tumulorum 2.
- 3 Centuncularis 4. Denne gjør de runde Huller, som vi seer paa vore Rosen-Blade, af hvilke den udfiær runde Stykker og deraf gjør sig Rum som see ud som Kræmmer-Huuse.
- 4 Rufa 8. Vand-Bie.
- 5 Bicornis 9. Har i Vandet tvende Horn. See Tab. XXX.
- 6 Truncorum 10.
- 7 Helvola 13.
- 8 Mellifera 17. *Sønning-Bie*, Hunnen som allene bør være en eeneste i hver Kube, kaldes med adskillige Navne: *Liggebie* kaldes den af M. PORSIO, af andre *Viiseren* og af nogle *Dronningen*. Hannerne som

som indtet forrette af Arbejde i Kuben, men allene ere skabte til Biernes Formeerselse, har de Gamle meent bare Vand til Kuben, og derfor kaldte dem Vand-Bier. De Svenske kalde dem endnu *Watu-Bi* i *Ah. Stokh.* 1741. p. 38. Man finder undertiden af disse Bier vilde Sværme, som i et huult Træe i Skoven, have begyndt deres Arbejde.

8 Cunicularia 18.

9 Lagopoda. Er først beskrevet i den nye *Fauna Svec.* 1702. See Tab. XXX.

10 Rostrata 20.

11 4-Dentata 22.

12 Manicata 21.

13 Floriformis 23.

14 Conica 24.

15 Retusa 7.

Bombinatrices hirsutissima *Zumler*, *Zumle-Bier*.

16 Terrestris 30.

17 Hortorum *Fn. Svec.* 1710.

18 Pratorum *Fn. Svec.* 1711.

19 Sylvarum *Fn. Svec.* 1713.

20 Lucorum *Fn. Svec.* 1716.

21 Lapidaria 31. Nogle have Glas-Dinger, paa andre ere Dingerne gandske mørke og sorte.

22 Muscorum 32.

23 Hypnorum 33.

L. FORMICA 218. Disse kaldes i Almindelighed *Myrer*, paa *Norsk* *Mimauer* eller rettere *Mige-Mauer*. Deres Republicque bestaae, ligesom Bierne, af *Arbejdere*, *Hanner* og *Hunner*, men med den Forskiel at her ere flere *Hunner*; *Hannerne* og *Hunnerne* have *Vinger* men *Arbejderne* ikke.

1 Herculeana 1. *Seste Myren* som er af alle, den største, opholder sig i raadne Træe-Stammer. Hannen sees Tab. XXX.

2 Rufa 2. I *Norge* kaldes den *Klammer-Migmauer*, slæber store *Luer* tilsammen, som man bruger til *Bad*.

3 Fusca 3.

4 Nigra 4. *Sorte Myrer*.

5 Rubra 6. *Pisse Myrer*, som stikke slem og efterlade en *Bædse*, som vi kalde *Myre-Pis*. De *Norske* kalde dem *Litter-Myrer*.

6 Caspium 10.

LI. MUTILLA 219. Have ingen *Vinger*, men en skiult *Stikke-Brood*.

1 Acarorum 7.

INSECTA DIPTERA.

Udvingede Insekter.

LII. OESTRUS 220. Legge deres Egg paa de firefodde Dyr, af hvilke de udkom-
mende Orme, som i Norge kaldes
Værre eller Vaar: Orm, tage deres
Føde indtil de blive fuldkomne. Disse
forarsage hos os Kæerne men i sær-
hestene og Faarene, visse Sygdom-
me. Deres Flue kaldes paa Dansk
Bremsse.

- 1 Bovis 1.
- 2 Nasalis 3.
- 3 Ovis 5.

LIII. TIPULA 221. Store Myg Vand:
Myg, i Norge kaldes de Øre-Stik-
ker, i Jylland Stankelbeen.

* Alis patentibus med aabenstaa-
endevinger.

- 1 Pectinicornis 1.
- 2 Crocata 3.
- 3 Oleracea 4.
- 4 Hortorum 5.
- 5 Contaminata 7.
- 6 Linnata 8.
- 7 Pratensis 9.
- 8 Terrestris 10.
- 9 Cornicina 11.
- 10 Nigra 2.
- 11 Atrata 13.

- 12 Flavescens 16.
- 13 Replicata 18.
- 14 Plumosa 19.
- 15 Putris 28.
- 16 Febrilis 29.
- 17 Hortulana 31.
- 18 Phælænoides 32. Ere gandske
smaa og meget almindelige paa
Muurene ved Møgdhynger.
- 19 Palustris 35.

LIV. MUSCA 222. Flue; hvilket Navn
i Almindelighed gives de Insekter, som
have 2de Vinger og nogen Overcens-
stemmelse i Skabningen med dette
Slag.

* Filatæ Gølehornene som en Traad
og enkelte.

- 1 Plebeja 1.
- 2 Chamæleon 3.
- 3 Morio 7.
- 4 Hydroleon 5. Sees Tab. XXX.
- 4 Græca er tilforn ubekjendt, men
beskrevet i *Prodr. Ins. Siælland.*
p. 29. n. 19. Sees her Tab. XXX.
a. naturlig og b. overnaturlig
Størrelse.
- ** Tomentosæ lodne med Flæve.
- 5 Mystacea 15.
- *** Tomentosæ, lodne med Haar.
- 6 Pendula 17.

- 7 Florea 18.
 8 Nemorum 19.
 9 Tenax 21.
 10 Oeftracea 23.
 11 Arcuata 28.
 12 Ribesii 38.
 13 Pyrastris 39.
 14 Menthastris 41.
 15 Scripta 42.
 16 Mellina 43.
 17 Pipiens 44.
 **** Pilosæ plumatæ.
 Haarede med Fiære.
 18 Pellucens 48.
 19 Cæsar 50.
 20 Cadaverina 51.)
 21 Vomitoria 52.) Spie: Slue paa
 22 Carnaria 53.) Danf.
 23 Domestica 54. Dore's almindelige
 Stue: Slue. Den som under dette
 Navn anføres Tab. XXX. er maa-
 ske en Forandring af denne.
 ***** Pilosæ fetariæ Haarede med
 stive Haar.
 24 Fera *Fz. Svec.* 1836.
 25 Grossa 56.
 26 Larvarum 58.
 27 Canicularis 60.
 28 Fenestralis 63.

- 29 Roralis 64.
 30 Meteorica 67.
 31 Putris 68. Dennes Orm som op-
 holder sig foruden andre Stæder
 ogsaa i Ost, kaldes Ost-Springer.
 32 Cupraria 71.
 33 Polita 72.
 34 Petronella 75.
 35 Ungulata 76.
 36 Scybolaria 79.
 37 Stercoraria 80. Pisse-Slue.
 38 Fimetaria 81. Møg-Slue.
 39 Grossificationis 84. Holdes for rar
 i Sverrig, men falder i Mængde
 hos os paa længe tillukte Stæder,
 See Tab. XXX.
 40 Vibrans 86. Blinker med Vingerne
 saavel som den foregaaende.
 41 Flava 88.
 42 Germinationis 92.
 43 Urticæ 94.
 44 Cerasi 95.
 45 Cardui 97.
 LV. TABANUS 223. Denne kaldes lige
 saavel som Oestrus paa Danf
 Bremse.
 I Bovinus 1.
 2 Bromius 7.
 3 Tropicus 9.

- 4 Pluvialis II.
 5 Cæcutiens 12.
 LVI CULEX 224.
 1 Pipiens *Lys*, Myg fordi den flyver til Lysen og opbrænder sine Vinger.
 2 Bifurcatus
 3 Reptans 4.
 5 Eqvinus 5.
 LVII. EMPIS 225.
 1 Borealis.
 LIX. CŒNOPS 226.
 1 Calcitrans 2.
 2 Macrocephala See Tab. XXX.
 LIX. ASILUS 227.
 1 Crabroniformis 3.
 2 Ater 5.
 3 Gilvus 6.
 4 Germanicus 8. Er funden i Tydskland men endnu ikke i Sverrig. See Tab. XXX.
 5 Forcipatus 9.
 6 Tipuloides 10.
 7 Oelandicus II. Synes den at være som sees under samme Navn Tab. XXX.
 LX. BOMBYLIUS 228.
 1 Major 1.
 2 Medius 2.
 LXI. HIPPOBOSCA 229.
 1 Eqvina I. Heste-Flæe.

2 Ovina 4. Saare Tege, uden Vinger.

INSECTA APTERA.

Uvingede eller Vingeløse Insekter.

LXII. LEPISMA 230.

1 *Saccharina* I. Den søsøvedet Møl.

LXIII. PODURA 231. Vand-Loppe,

Disse ere formedelt deres smaae Legemer vanskelige at faae fat paa og endnu vanskelige at beskrive, men kand aldeles ikke gienmes i Samlinger. De hoppe, formedelt deres udstrakte og klæstede Bagdeel; Nogle opholde sig paa Planterne andre i Vandet og nogle i Jorden.

Aqvatica 8. Er beskrevet af Hr. D.

LANGE i hans Bog om Vandene ved Kiøbenhavn, og aftegnet Tab. I. fig.

2-4.

LXIV. TERMES 232.

1 Pulsatorium 2. Træ Orm fordi den opholder sig i Træe, hvor den giver sig tilkiende med en stærk Piffen eller Banken, og kaldes af de Norste, hvis Huus-Bægge paa de fleeste Stæder ere af Træe, Vægge Smed. Den kaldes ellers Bog-Miid fordi den løber i gamle Bøger.

LXV.

LXV. PEDICULUS 233.

- 1 Humanus 1. Menniske-Luus. Dens Væg kaldes Gnid.
- 2 Pubis 2. Glad-Luus, Tic-Høns.
- 3 Vespertilionis 4.
- 4 Suis 5.
- 5 Ovis 9.
- 6 Bovis 10.
- 7 Anseris 19.
- 8 Gallinæ 33.
- 9 Hirundinis *Fz. Svec. 1963.*
- 10 Apis 11. er meget rar.
- 11 Strigis tilførn ubekjendt, aftegnet igiennem Forstørrelses Glas Tab. XXX. b. da a. er dens naturlige Størrelse, den beskrives saaledes: Pediculus capite magno clypeato triangulari testaceo, oculis nigris, ab his linea ducitur nigra ad thoracem, qvi exiguus est respectu reliqui. Abdomen diaphanum lobatum pilosum macula oblonga nigra transparente, qvæ cor. Antennæ & pedes testacea.
- 12 Aquaticus ubekjendt og beskrives af D. LANGE i hans Bog om Vandene og findes aftegnet igiennem Forstørrelses-Glas Tab. I. fig. 8. pag. 91. Den kand ikke, saavidt

skionnes, paa andre Stæder beu-
feres.

LXVI. PULEX 234.

- 1 Irritans Loppe.

LXVII. ACARUS 235.

- 1 Ricinus 6.
- 2 Cancroides 7.
- 3 Passerinus 10.
- 4 Siro farinæ 15. Mider i Meel.
- 5 Siro scabiei 15. Krid-Orm, Rings-Orm.
- 6 Aquaticus 18.
- 7 Holofericus 19.
- 8 Muscarum 21.
- 9 Coleopratorum 23
- 10 Fungorum 28.

LXIX. PHALANGIUM 236.

- 1 Opilio 1. Meyere fordi Gødderne, naar de ere rykkede fra Kroppen, bevæge sig en lang Tid frem og tilbage.

LXIX. ARANEA 237. Edderkop.

Uf dem have vi mange flere end her kand opregnes; thi formedelst at de tørre bort og Farverne forgaae, kunne de en gienmes in Museis.

- 1 Diadema 1.
- 2 Reticularis 2.
- 3 Bipunctata 5.

- 4 *Domestica* 8.
 5 *Riparia* 10.
 6 *Redimita* 12.
 7 *Scenica* 29. Er den som almindelig løber om paa vore Muure.
 8 *Aqvatica* 32.
 9 *Saccata* 33. Ombærer sine Æg som ere sammenspundne i en Kugle.
 10 *Palustris* 35.
- LXX. *CANCER* 239.
 1 *Mænas* 14. Krabbe.
 2 *Pagurus* 18. Tasse-Krabbe.
 3 *Araneus* 20.
 4 *Bernhardus* 40. Lever altid i et forladt Snegle-Huus.
 5 *Gammarus* 42. Hummer.
 6 *Astacus* 43. Kræbs.
 7 *Squilla* 46. Kege.
- LXXI. *MONOCULUS* 240.
 1 *Polyphemus* 1. Er vel ikke Danst men dog funden ved Helsingør 1653. paa en Tiid, da 5 Holland- ske Skibe laae der, som vare komne fra Ostindien. *Worm. Mus.* pag 249.
 2 *Apus* 3.
 3 *Pulex* 4. Er beskrevet og aftegnet

- D. LANGES Bog om Vandene p. 88. Tab. 2. fig. 1 og 13.
 4 *Quadricornis* 6.
 5 *Conchaceus* 7.
- LXXII. *ONISCUS* 241.
 1 *Aqvaticus* 9.
 2 *Afellus* 10. Benkebidder; Vægge- luus kaldes den i Jylland, og Skrukke-Trold i Norge.
 3 *Armadillo* 11.
- LXXIII. *SCOLOPENDRA* kaldes i Norge Staal eller Skoll-Orm.
 1 *Lagura* 1.
 2 *Forficata* 3. Øre Twist, Øre-Orm kaldes den formedelst en nogenledes Liighed imellem den Knibe, som *Forficula* og denne har i Bage- deelen.
 3 *Electrica* 6. Fodderne ere adskillige i Tallet. Hr. Linnæus har talt 70 paa hver Side, Frisch 54. Hr. Ström 49. og Monfr. Brün- niche paa 2de Stykker 52.
 4 *Marina* 9.
- LXXIV. *JULUS* 243.
 1 *Terrestris* 3. Findes i Jorden; paa Danst Tusind-Been.

Eil Slutning af denne anden Bog om Dannemarks Affødninger og naturlige Egenskaber, vil jeg sette, saasom 'et Epiphonéma, nogle Ord af det prægtige Gratulations Vers, med hvilket Jesuiter-Ordenen i Inspruck indsendt sig ved vort Hoff, i Anledning af den Jubel-Fest, med hvilken vi, Aar 1760. fornyede vor Taknemmelighed mod Guld, for den indførte arvelige Genevolds-Regering. Opkriften og Begyndelsen er denne: *Insulæ fortunatæ ad mare balticum præcis ab Regibus sæpe quæsitæ, à FRIDERICO III. bonis avibus inventæ, bodierno à Monarcha scientiis, bonis Artibus & pacis olea ornatæ, Serenissimo, Potentissimo atque invictissimo FRIDERICO V. D. G. Daniæ & Norvegiæ, Vandalorum item, & Gothorum Regi, Sleswici, Holsatiæ, Stormariæ & Teutomarsie Duci, Oldenburgi & Delmenhorstii Comiti, &c. &c. Domino, Domino suo Clementissimo; cum Imperii Monarchici Annum sæcularem IV. idus Octobris, inter vota multa decennalia, optimis auspiciis aperiet, sincerissimo ac demississimo affectu dicatæ, dedicatæ, consecratæ à sparsis per Daniæ universæ ditiones, Societatis Jesu Sacerdotibus, Sacræ Regiæ Majestatis suæ Servis infimis & obsequentissimis. Anno à reparata salute MDCCLX.*

INSULÆ FORTUNATÆ
AD
MARE BALTHICUM.
CARMEN SÆCULARE.

Herculeas ultra metas, finésque potentis
Hesperia: qua lassus Atlas sub mole laborat,
Et lavat auratos tepido sol æqvore currus;
Semper ubi sunt veris opes, ubi lacteus humor.
Profuit, & dulci distillant nectare quercus.
Non Fortunatas mihi cura est quærere sedes:
Dum nova sese aperit, FRIDERICO Præside, tellus,
Tellus grata Jovi, nota orbi, & somnia prisca
Exsuperans famæ: quæ fictæ baud indiga laudis
Se Fortunatæ non vano nomine jaclat.
Tu modo, qui gentes boreali fidere natas
Pacífico regis imperio, Rex Magne! polóque
Auspice, sceptrâ rotas oleis innexa, pœtæ
Sis facilis; tenuémque, precor, ne sperne Camænam.
Est vetus, & claris olim celebrata triumphis,
Longo in secessu regio: Quam cærula Tethys
Hinc atque hinc fluctu pulsât, reflubóque salutât
Gurgite, cum revehit Danorum ad littora lymphas.

*Heic totum Eois stratum stat classibus æquor,
Et patriæ prostant merces: quas DANIA dives
Mittit ad occiduas, ursæve Lybistidis oras.
Heic largas expromit opes, atque ubere cornu
Effundit natura parens, quæ pontus, & æther
Educat, & gravida tellus quæ parturit alvo.
Heic campos JUTIA ingentes, heic mollia prata
Explicat, & pictos Pæstani floribus hortos.
Parte alia ostentat silvas, saltusque virentes,
Nec non ærius certantes quercubus ornos.
Inde levis trepidat per pingvia pascua rivus,
Et simæ tondent gramen cum matre capellæ.
Pubentes heic mille errant armenta per herbas,
Mille errant pratis tauri, totidémque juveni:
Hirtæ illis aures frons torva, torosâque cervix,
Et pingvi late fluitant palearia mento.*

*Non opibus JUTIÆ felix DITMARSIA cedit
Hæc cernit lætis flavescere frugibus arva
Et pendere suis Pomonæ munera ramis;
Hæc fortes progignit equos, qui Martia possint.
Castra sequi, glomerare pedes, & cursibus Euros
Vincere, vel presso gressum componere freno.*

Quid

*Quid reliquas species pecudum, & genus omne ferarum
 Enumerem: quarum densis pars abdita sylvis,
 Pars rupes, atque antra colit: pars ludere campis
 Gaudet, & irriguis captare in vallibus umbras?
 Quid ferri memorem venas, quid mille metalli
 Pondera, vicinis quæ quondam abstrusa cavernis
 Nunc lucem subeunt, validisque recocta caminis
 In læves Martis galeas conflantur & enses?
 At pisces tacuisse nefas, gentemque profundi
 Squamigeram, variis quæ picta coloribus undæ
 Innatat, & miros præbet per cærule ludos.
 Ingentes hac merce onerat gens nautica naves,
 Quas vehat ad Batavos, peregrinæ aut litora terræ. &c. &c.*

Ende paa den første Tome.

Register.

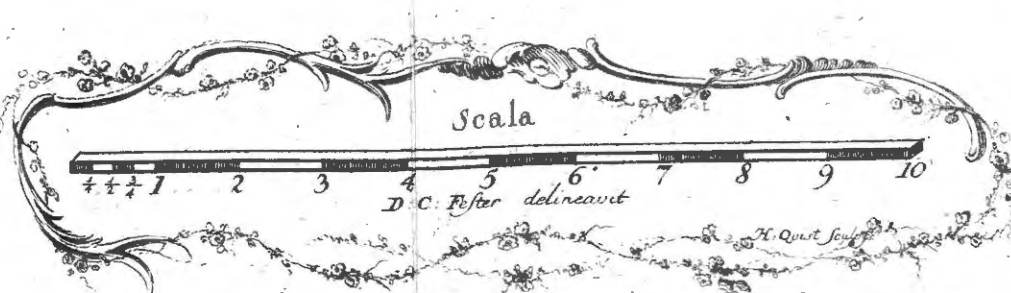
NOTAR. EXPLIC.
 ■ Urbes & Oppida
 ■ Reg. Arces
 ■ Parochiae
 ■ Arces & Præd. Nobil.

Generalis et profus Nova
DANIA REGNI
 Tabula Geographica,
 AUGUSTISSIMO MONARCHÆ,
FRIDERICO QUINTO
 REGI DANIAE, NORVIG. WANDAL. GOTHOR.
 DUCI SLESV. HOLST. STORM. DITM.
 COMITI IN OLDENB. & DELMENH.
 REGUM OMNIUM,
 PATRI & PASTORI SIMILLIMO,
 QUIA SIMUL
 ABSOLUTISSIMO & INDULGENTISSIMO
 DEVOTA MANU
 E. P.
 OBLATA
 A. MDCCCLIII

SINUS CODANUS

FRETUM BALTICUM
 MARE BALTICUM

Register

over Ting og Navne i den Danske Atlantis

TOM. I.

A.

Aaer, de største i Danmark 527.
Aalborg 249. 261.

Abel, Konge 223.

Abildgaard, Søren 412 441. 637.

Abisalon, Erkebisp 67.

Abrahamstrop 228.

Academie, det Kiøbenhavnste. Det Ude-
lige 300. For Malere og Bild-
huggere 153.

Acta Sanctorum 120.

Acta Societat. Reg. Hafniens. 12. 35.
38. 59. 60. 87. 108. 234. 243.
256. 399. 479. 399. 436. 443. 475.
478. 607.

Acta Academ. Imper. Petropolit 34.

Acta Academ. Scient. Svec. 414.

Acta Med. & Phys. Hafn. 364. 380. 440.

Adel, Adelsstand i Danmark. 61.

Adel, den Tydske 254. 260.

Adelbonde 60.

Adelige Familier indkomne fra Bayern
242.

Adolph, Græve i Holstæen 244.

Adlerfeld, General 342.

Aegteskab de Geistliges forbudet 160.

Aelnotus Monachus 211.

Afguder, de nordiske Folkes 73. seqv.

Afguds-Offer, affydeligt 75.

Agat 431. 442.

Agerdyrkning 169. 401. 537.

Agerland 396. seqv.

Agersborg 57.

Agershuus 331. 254. 268.

Agricola, Georg 429.

Ahlefeld, Gent. 311.

Ahlhede 400. 521.

Ahli Jorden 399.

Alanus, Johan. 112.

Alarif 39.

Albertus, Konge i Sverrig 236. 253.

Albin, Niels 271.

Alderdoms Koes forsængelig 14.

Alder, usedvanlig høy 375.

Allierte, upaalidelige 307.

Alltere, hedenste 107.

Altona brændt 375.

Alun, hvor findes 472. 486.

Ancher, Pet. Kosod 191.

U u u

Ancher.

Ancherfen, Hans Peter 17. 21. 28. 502.
 Andagts-Reise 240. 245.
 Anderskov 272.
 Anna Cathrina, Dronning 286.
 Anna Sophia, Dronning 357.
 Annales Eccles. Dan. 118. 125. 223.
 234. 256. 270.
 Angeln 37.
 Anholt 448.
 Anthon Guuter, Greve 309.
 Ansharius, de Danſkes Apostel 118.
 Aquitanicus, Dudo 44. ſeqv. 75. 115.
 158.
 ' Prosper 41.
 Arbejdsſomhed 140. 143. 313.
 Arcus triumphalis Marii 29.
 Archiv, hiſtoriſt 110.
 Arild, Iſlænder 218.
 Arilds Tiid 206.
 Ariſtocratie, ſkadeligt i Dannem. 297.
 Arve-Rettighed, Kongernes 86. 297.
 Arve-All 105.
 Arme, den ſtørſte dog uden Seyer 239.
 Arnſtorf, General 304.
 Artifter, danſke 153.
 Afamaal 100.
 Aſer, Aſiater 30. 31. 33.
 Aſers Staal 100.
 Aſgaard, Aſhoff 34.
 Aſke-Potter, Urner 108.

Assurance-Compagnie 357.
 Augustus, Churførſt i Sachſen 266.
 270.
 Aurelianus, Rom. Keyſer 4.
 Avindſkiold mod Riget 227.

B.

Baal til Egenes Opbrændelse 106.
 Baabe-Næe paa Bornh. 455.
 Bælt Belt 494.
 Bagtalelse ſtraffet med Døden 271.
 Balance, den europæiſke 290. 301.
 Balder, Balderup 495.
 Balthia Baſilia 12. 494. 495.
 Bang, Jens 544.
 Bann, pavelig 251. ſeqv.
 Barbarie, de gamle Danſkes unegtelig
 113. 124.
 Barnedaab, hedensk 95.
 Bartholin, Thomas 30. 68. 59. 364.
 453. 526.
 Bayer 34. 476.
 Beradsen, Arndt 400.
 Beringius Vitus 228.
 Bernſteen, ſee Kæo.
 Beſpottere, Chriſtendommens afviſte
 123.
 Bibel-Læsning ſittig 271.
 Bierge, høyeſte i Dannemark 390.
 Bifroſt, en Himmel-Bey 77.

Wibe, Anders 284. seqv. 290. 293.
 Wirc, Andreas 433. 452.
 Wirkerod, Broder 112.
 Wirse-Ret 241.
 Wiskoper, evangeliske 262.
 Wlod tungere her til Lands 383.
 Wlodrigt Temperament 130.
 Wlodbad det Stokholmske 252.
 Wlodskam 204.
 Wlye-Erk 491.
 Wodild, Dronning 214.
 Woghvede 540.
 Wogstaver Runiske 30. 97.
 Wogstrykker-Pressens Frihed 151.
 Wulus 453.
 Woller Herregaard 287.
 Wonde og Wondestand i Dannemark 60.
 138. 187.
 Worg, Worgere hvoraf kaldes 57.
 Workholm Fæstning 227.
 Wornholm 84. 294. seqv. 306. 394.
 453. 479. 430. 478.
 Worrichins Wlaus 379. 448. 432. 448.
 590.
 Woubierg 390.
 Woyoric de Cimbrers Konge 21.
 Wrahe, Tycho 273.
 Wrændsel ad skellig 415. 420.
 Wremer-Estift 288. 291.

Wrementsis, Adamus 73. seqv. 90. 105.
 211. 362. 417.
 Wrev K. Christ. den Fierdes, Laconisk.
 Wriuk, Joer 318.
 Wroder-Word 222.
 Wrochmand, Casper 288.
 Wrof 609.
 Wrockenhuis, Franz 262.
 Wrud maatte kiese 94.
 Wruna-old, Wrende Alder 35. 108.
 Wruklus-Fest 95.
 Wruinniche, Morten 615.
 Wuchwald, Hans 288.
 Wudde, General 342. 347.
 Wugenhagen, Johan 262.
 Wurnet, Thomas 150. 427. 496.
 Wussæus, Andreas 84. 353.
 Wusching, Ant. Seidr. 48.
 Wyer og Stæder, de forste 56.
 Wyg-Sæd 539.
 Wytte i Krigen 89.
 Wøger, danske 151.
 Wønner sum avles.

C.

Cabinet, det Charlottenborgske 449. det
 Grevet. Woltkiske 450.
 Cæsar Julius 27. 116.
 Calmar 277.
 Cambdenus 37.

- Canonisation, uvis. 223.
 Canutus Magnus, Konge 91.
 Canutus Martyr, R. 212.
 Canutus V. R. 215.
 Canutus VI. R. 219.
 Caperier 58. 248.
 Carolus Calvus R. i Franfr. 42.
 Carolus V. Rom. Kaysr 254. 60.
 Carl Knudsen R. i Sver. 242. 244.
 Carolus IX. R. i Sver. 277.
 Carolus X. R. i Sver. 290. seqv.
 Carolus XI. R. i Sver.
 Carolus XII. R. i Sver. 315. 328. 334.
 346.
 Character, de Dancks 126.
 Carlshavn 304. 306.
 Carlsteen 305.
 Carstens, A. G. 243.
 Cellarims, Christ. 15. 17. 22. 26.
 Cretiske Nation 31.
 Cementsteen 430.
 Charlotta Amalia, Dron. 299.
 Charlotta Amalia, Princesse 312.
 Christendom indført i Dannem. 118.
 Christendoms Gavn for Staten 122. sq.
 Christianus I. R. 244.
 Christianus II. 249. 260.
 Christianus III. 255. 259.
 Christianus IV. 177. 272. 608.
 Christianus V. 53. 298.
 Christianus VI. 354. 360.
 Christian Albert Hertug i Sleeb. 303.
 308.
 Christian August. Administrator 325.
 Christiania 331. 347.
 Christianopel 277. 304.
 Christophorus I. R. 224.
 Christophorus II. R. 228.
 Christophorus III. R. 211.
 Christopher, Greve af Oldenb. 141.
 Colonister 400.
 Couring, Herm. 9.
 Coraller i Kalkbierge 425.
 Cransins, Albert 94. 132. 235.
 Cronborg 294.
 Crystall 427. 432.
 Curland 220.
 Cypræus, Joh. Adolph.
 Cyprian, Salom. Ernst 340.

 D.
 Daac, Gregers 324.
 Daatter gaaer i Arf 91.
 Daci ere ikke Dancke 4.
 Dagbjerg Kalkgraver 428.
 Dalekarle 247.
 Daliu, Ole 12. 35.
 Dan, Konge 5. 203.
 Dannebrog 220. 320.
 Dannegeald 38.

- Dannehof 88.
 Dannelage 38.
 Dannevælde 10.
 Dannemark dets Navn 1.
 : Beboelse 12.
 : Lægde 363.
 : Luft 365. 375.
 : Storhed 388.
 : Grunde 387. 390. 395.
 397.
 : Bænde 492. 513.
 : Indbyggere 14. 32. 50. 126.
 : Værter 537. seqv.
 : Dyr 593. seqv.
 : Fugle 614.
 : Fiske 645.
 : Insecter. 664.
 Danchwert, Caspar 389.
 Danske deres Udvandringer 37. 43. 140.
 : Sprog 38. 46. 101.
 : Temperament og Character
 126.
 : Ingenia 109.
 Danske kaldes Normænd 45.
 Dansk-Rød en Farve 462.
 Danskig, Dansk Biig 6. 7. 270.
 De la gardie, Pontus 269. **Magnus**
 307.
 Dialecter, det nordiske Sprogs 101.
 Diamanter, Børnholmske.
- Diæt forandret i Dannem. 382.
 Dideric, Greve af Oldenb. 242.
 Dippel, Christ. 81.
 Ditmarsker 235. 247. 265. 281.
 Dolmer, Jens 104.
 Dorothea, Dron. 246. 262.
 Driffelaug 104.
 Drukkenstab 121. 220. 270.
 Du Halde P. 168.
 Dyncskilden 337.
 Dyffel, Joh. Arndt 364. 370. 392.
 520.
 Død den Boldsomme søgt 71. 113.
 Død den sorte 233.
 Døds-Dag forud bekiendt 263.
- Æ.
- Ebbe og Flod 497.
 Ebbe og Alge tvende Brødre 41.
 Ebbesen, Niels 230.
 Eccard, J. G. 58 seqv. 73. 97. 530.
 Edda Jislandica 40. 75. 200.
 Eginhardus 45.
 Eiderfloden 4. 362.
 Eidgothland 41.
 Elephant-Orden 246.
 Elfsborg 266. 277. 350.
 Elisabeth, Dron. 250.
 Ellemoser at nytte 420.
 Enevolds-Regimente 175. 296.

Engbund at forbedre 405.
 Engelbretsen, Oluf 261.
 Engelland 37. 59. 121. 186. 210. 401.
 Engelse Hielpetropper 281.
 Engelse Jord en Farve-Art 462.
 Ericus Ejegod, Konge 68. 213.
 Ericus Emund, R. 212.
 Ericus Lam, R. 215.
 Ericus Plogpenning, R. 221.
 Ericus Glipping, R. 225.
 Ericus Mendeved, R. 226.
 Ericus Pomeranus, R. 238.
 Ericus XIV. R. i Sverrig 266. 68.
 Eriksen, Claus 258.
 Erlandsen, Jacob 224.
 Erter 541.
 Estland 219. 228. 233.
 Esmark, H. C. 481.
 Ethelverdis, Patricius 37.
 Evangelium Dæmper Barbarie 123.

S.

Saare-Nöling 403. 600.
 Sabler, jødiske om Norden 49.
 Fabricius, Joh. 112. 398.
 Fabriquer 169. 269.
 Fængsel en Konges 220.
 Fald ulykkeligt 279.
 Familier adelige 242.
 Farve-Arter 461.

Fattiges Forsørgelse 137.
 Faxe 424.
 Fehr-Schanke 306. 329.
 Felledskab, Kadeligt 168. 402.
 Femern 240. 284.
 Ferdinandus I. Kæyser 265.
 Fester, Didrich 388.
 Figurer paa tvende Guldhorn 81.
 Fimlisen Peder 225.
 Firsøddede Dyr 593.
 Fiskerie 501. 632. 641.
 Fiske-Arter adskillige 645.
 Fleischer Christian 615.
 Flensborg 281. 298. 482.
 Flintsteen 440. 447.
 Flora danica 387.
 Folke-Mængde 154. 166. 172.
 Foraaars Vædste 372.
 Forhaanelse giendreven 236.
 Formula concordiae 270.
 Forræderie Straffet 355.
 Forsyn guddommeligt 49.
 Forsteente Ting 424. 448.
 Fortunatus, Venantius 98.
 Frankerig trænges af Danske 43.
 Freds-Slutning i Stettin 269.
 " " Cierød 278.
 " " Lybek 282.
 " " Bremsbroe 285.
 " " Roskild 293.

Freds,

Freds-Slutning i Kiøbenhavn 295.
 „ „ Fontainebleau 308.
 „ „ Stokholm 351.
 Friebytterie 58. 113. seqv.
 Frierie 95.
 Fridericus I. R. 147. 254. 256.
 Fridericus II. R. 264. 534.
 Fridericus III. R. 288.
 Fridericus IV. R. 311. 324. 347. 360.
 Fridericus V. R. 152. 174. 185. 195.
 589.
 Fridlef R. I. 201. II. 202. III. 204.
 Frihed, de Danſkes 64. 177. 179.
 Fridrichsborg 293. 344.
 Fridrichshald 334. 344.
 Fridrichſtad 270. 314.
 Fridrichsodde 284. 291.
 Frode R. I. 89. 201. II. 204. III. 204.
 IV. ibd. V. ibid,
 Frost og Kuld 369.
 Frugtbarhed 396.
 Frugt-Træer 591.
 Fugle, adskillige 614 seqv.
 Fyen 34. 292. seqv. 397.
 Føde, de Danſkes 131.

G.

Gaards-Net 91.
 Gadebust 322.
 Galhuus 79.

Galt, Peder 285.
 Gallas, General 285.
 Gambaruf 41.
 Gede-Mælk i Balhalla 77.
 Gefion Dronning 201.
 Gemeticenſis Wilhelm 45. 159.
 Genebrardus, Gilbert 98.
 Georg, Prinz 298.
 Georg Hertug til Celle 280.
 Gerhard Greve til Oldenborg 245.
 Gerhard Greve til Holſteen 230.
 Giærdſel-Hugſt ſkadelig 421.
 Gienganger foregIVEN 224.
 Gilder de Gamles 104. 120. 121.
 Gielleraaſen 332. „
 Giſtermaal de Gamles 94.
 Giſe Mogens 259.
 Glas-Puſterie forrige Liders 485.
 Glückſtad 276. 281. 284.
 Gomer de Cimbrers Stam-Fader II.
 Gorm R. 85. 95. 207.
 Gotther udvandre 39. 40.
 Gothenborg 295. 351.
 Gottorp 258. 281.
 Graad og Klage ſtamnelig 105.
 Græker bruge danſke Liv-Garde 67.
 Græs-Arter 543. 559.
 Gramm, Johan 9. 17. 23. 26. 60. 63.
 68. 78. 125.
 Grammaticus Saxo 5. 33. 51. 61. 87.

90. 94. 99. 103. 117. 156. 217.
234. 532. 612. 633.
- Grand, Jens 227.
- Grav-Høje 79. 107.
- Gregorius VII. P. P. 119.
- Grendse Dannem. 361.
- Grevelig Stand 300.
- Griffenfeld, Peder 301.
- Grotius, Hugo 528.
- Grumhed de Camles 114.
- Gudens Nae 528.
- Guld-Erz hvor 479.
- Guld-Billeber fundne i Jorden 112.
- Gundling Nicol. 138.
- Gustav Adolph, K. i Sverrig 277.
seqv. 282.
- Gustav Erichsen K. i Sverrig 253. 258.
263.
- Gyldenløve, Statholder 292. 303. 305.
- Gyldenløv, Skatke 344.
- Gyldenstjerne, Knud 255.
- Götrik, K. 362.
- 3.
- Gaandfæstning 229. 289.
- Haardeknud K. 211.
- Haderslev 264. 281.
- Hagen K. i Norge 234.
- Halfdan I. K. 204. II. ibid.
- Haller J. S. 128. 404. 603.
- Hamelen 279.
- Hamborg 221. 245. 266. 308. 357.
- Hamp 542.
- Handels-Compagnier 300.
- Hanover 279.
- Hanse-Stæder 23. 241. 248.
- Harald Hyldetand K. 47. 69. 79. 99.
206.
- Harald Haarfager K. i Norge 47. 85.
- Harald Blaatand K. 90. 97. 208.
- Harald Klak Fyrste i Jylland 208.
- Harald Hein K. 212.
- Haralds Kær 88.
- Harv Naab, hvad betyder 44.
- Havne de bedste i Dannem. 507.
- Havre-Eed 540.
- Hedebye 37.
- Hede-Marker at dyrke 399.
- Heingsf og Horst 37.
- Hela, Dødens Gudinde 76.
- Helgeland 435. 479.
- Helgens Staal at driffe 104.
- Helmsoldus 125.
- Hemming, K. 362.
- Hemming, Niels 273.
- Henricus Auceps Rom. Kayser 87. 208.
- Henricus IV. K. i Frankerig 270.
- Herremænd 61.
- Herregaards Frihed 63.
- Herta, Gudinde 75.

Hevn, Glds 224.
 Hiælpe-Tropper 136. 270. 294. 309.
 Hielm en De 227.
 Hirdmænd 62.
 Historie den danske 119.
 Holberg, Ludvig 92. 122. 126. 176.
 213. 276. 289. 477.
 Hollænder 284. 286. 290.
 Holmann, Sam. Christ. 427.
 Holm. Tycho 543. 589.
 Holsteen kommer til Dannem. 245.
 Holsfeener 231. 239.
 Hohner-Mohr 405.
 Horn at drikke af 95 Guld-Horn 80.
 Horsens 259.
 Haug-Old 37. 108.
 Hvede-Sæd 539.
 Huntingdunensis, Henrich 114.
 Huus-Bygning, de Gamles 55.
 Husum 257.
 Husfrue at tage 94.
 Høfdingsborg 57.
 Hør-Nøling 400. 542.
 Hylдинг Kongernes 86.

J.

Jacobus VI. K. i Skotland 273.
 Jægerspris 108.
 Jagt-Nyttighed 605.
 Jarmar, Hertug til Land-Nygen 225.

Jaspis 448.
 Jelling 57. 97.
 Jern i Jylland 417. 485. 488.
 Jern-Byrd 91.
 Jette-Stue, Kæmpegrav 108.
 Jisbroe over Beltet 292.
 Jislandsk Sprog 102.
 Jislandsk Hypothese i Historien 199.
 Jildebrand i Kiøbenh. 357. paa Fride-
 richshald 335.
 Ingeborg Dron. 228.
 Ingenia, de danske 148.
 Ingild K. 103. 204.
 Innocentius IV. P. P. 222.
 Insecter i Dannemark hvilke 664.
 Interregnum skadeligt 205. 231.
 Johannes K. 247.
 Johann Adolph, Hertug til Sløn 304.
 Jomsborgere 65. seqv. 117. 209. 213.
 Jomfruers Giftermaal 89.
 Jomfrue-Clostre, hedenske 94.
 Jonæ, Arngrim 102.
 Jord-Arter 452.
 Jordbeg 473.
 Jord-Marv, see Mærgel.
 Jorandes 47.
 Josephus Flavius II.
 Jsidorus 129.
 Ivar Vidfadme K. 205.
 Jubel-Fest 339.

Juel, **Niels** 303. 305. 307. **Just** 327.

Juel, **Povel** 355.

Julin 217.

Justi **Joh. Sem.** 163. 400.

Juvenalis 15.

Jyder særdeles privilegerede i Engelland
38.

Jydsk Rik 18.

Jydsk Lov 92.

Jyllands Grund 397. 499. gamle Ravn
493. 528.

Jylland indtaget 284.

K.

Kolde-Syge 377. 79.

Kæmper 51. 90. 108.

Kallundborg 255. 57. 60. 68.

Kalksteen 424. 428.

Kampsteen 438.

Kattegat 493.

Keisler, **Joh. Georg** 78. 79. 104.

Keltring af Celter 31.

Kiarteminde 260.

Kilder, sunde 514.

Kirkerup, **Jens** 364.

Kiøbenhavn 225. 54. 58. 60. 94. 97.
315. 57. 76.

Kiøbing, Kiøbstad 57.

Kiøbstæders Opkomst 57 seqv.

Kiøbdædere ere Danske 130.

Kiøffen-Urter 533.

Klæde-Dragt 52.

Kleigrunde 398.

Klingenberg Povel 298.

Klippe-Grund 423.

Klyne et Slags Torv 415.

Knud, **Konge**, see Canutus

Knitling-Sage 213.

Kolding 284. 462.

Konge-Lov 297.

Konge-Val 244. 259. 288.

Konge-Mord 222. 224. 225 seqv.

Konger af Skjoldungers Stamme 199.

Konger af den Oldenb. Stamme 244.

Konster boglige 125.

Korsør 88. 293.

Krabbe, **Cyge** 248. **Lucas** 277. **Jover**
291.

Krans-Fugle

Krankius, see Crankius.

Kvide-Bierge 429.

Krig, borgerlig 260.

Krig den sidste med Sverrig 318.

Krige-Øvelse de Gamles 69.

Kundskab-Fremgang 33. 124.

Køge 260. 305.

Königsmark General 306.

Kylling Peder 543.

L.

Laaland 292. 95. 78.

Lærde Folk i Dannem. 150.

Lærdome-Flor 270.
 Lætus, Pomponius 41.
 Lahontan B. 130.
 Land-Byer de ældste 59.
 Land-Ærone 304.
 Land-Militie, oprettet 316.
 Land-Rygen 219. 240. 306. 322. 328.
 Lange J. C. 499. 515.
 Langebek, Jacob 176. 437. 478.
 Langeland 295. 305.
 Latinske Sprogis Dyrkelse 152. 287.
 Laymand, Povel 249.
 Lazius Wolfgang 13.
 Lecr-Arter, adskillige 454.
 Legems-Storhed 50 seqv.
 Lehn Kæyserligt 87.
 Leibniz, Gottfr. Wilh. 4.
 Leide brydes 255.
 Leire, Lethra 57. 203.
 Leo X. P. P. 252.
 Lesøe 475.
 Liefland 220.
 Ligbegængelse 106.
 Limfjord 508. 641.
 Lindfoping 268.
 Linder 541.
 Linnæus, Carol. 387. 615. 645. 663.
 Listerdyb 284. 309.
 Livius Titus 28. 192.
 Loden-Kund 45.

Longoharder 41 seqv.
 Lofke, Diævelens Navn 76.
 Lodaue et Hgenavn 139.
 Love, danske 88. 92. 184. 186. 220.
 241. 297. 300.
 Lovise Dronning 312. 352.
 Lubecensis Arnold 53.
 Lybek 220. 259. 361.
 Ludvig Peter de 221. 26. 29. 33. 45.
 Lyders Philip Ernst 378. 537.
 Luft i Danmark 364. 375.
 Lund i Skaane 88. 302.
 Lutprandus 87. 114.
 Lykke, ustadig 220.
 Lykke Tver 336.
 Lyseander, Johan 48.
 Lygkov, Barthold 330.
 Løvenhielm, Gener. 305.
 Løvenørn, Povel 351.

III.

Maale-Strøm ved Bornholm 506.
 Mærgel 455.
 Mad-Arter 5 13.
 Magazin det danske 251.
 " det Hamborgske 128. 427.
 " det Oeconomiske 364. 370.
 392. 408. 412. 439. 520. 580.
 601.
 Magelighed de Danstes 139. 163.
 Magnus, R. i Norge 211.

- Magnus Sinek, R. i Eber. 229. 233.
 Magnus R. i Liefland 264. 66.
 Major, Daniel 13. 19. 28.
 Majus Burchard 152.
 Mallet, M. 35. 49. 94.
 Malmøe 248. 57. 304.
 Mantuanus, Baptista 23.
 Manglebjerg 391.
 Manufacturer 169. 275. 601.
 Marcus, Relandus
 Margreta, Dron. 234.
 Marius, Romerske Feldttherre 14. 29.
 Markgrevskab, foregivet 9.
 Marlok, en Konges 274.
 Marmor, hvor findes 427. 430. 437.
 Marsstrand 305. 349.
 Marsvin, Ellen 287.
 Marsvins-fangst 643.
 Martorb 411.
 Maynsiff, J. G. 4.
 Medaille, merkelig 309. 334.
 Medgift, ey brugelig 94.
 Mediation Parthiiff 295.
 Meibomius, Marcus 115.
 Melancholie, en Konges 249. 50. 60.
 v. Mellen Jacob 109. III.
 Mela, Pomponius 6. seqv. 26. seqv.
 494.
 Menniske-Offter 75. 82.
 Mersburgensis, Dithmarus 75.
- Metaller i Dannemark 477.
 Meteorologiske Observationer 364.
 Meursius, Johannes 134.
 Meyer, Marcus 261.
 Middelmanadighed, ingen Last 126.
 Mineralier, adskillige 452. seqv.
 Minne, de Dødes Skaal 105.
 Mission, Evangel. til Ostindien 317.
 Mied ældgammel Drif 77.
 Molesvorth, Robbert 122. 26. 67.
 415. 606.
 Mollerus, Johannes 17. 23. 27. 150.
 151.
 Monachus, Oddo 104.
 Monkelevnet udvalger en Konge 215.
 Montfaucon, Bernhard 29.
 Monstier, Arthur 119.
 Morgan, Engelsk General 281.
 Mornay, Carl 268.
 Moser og Kiær udtørres 405. 410.
 Mose-Jern 4. 417.
 Mose i Norge 331. 333.
 Munk, Magnus 257. Peder 269.
 Christina 286.
 Munkholm 342.
 Nøens Land 291. 392. 429. 520.
 Nønsted Kalkbjerg 428.
- N.
- Næring de første Kiøbstæders 58.

- Raskov 292.
 Raskvold, betynder Helvede 76.
 Ravn, det Danske 3. 7. 8. 47. Det
 Cimberiske 23. 108.
 Resse-Konger 47. 84.
 Nicols, John 402.
 Ridstærhed for Relig. 259. 263. for Fæ-
 dernelandet 230.
 Niels, K. 214.
 Riffelheim, et mindre Helvede 76.
 Rigellus, Ermoldus 52.
 Nordberg, Jørgen.
 Nordborg 309.
 Nordbye, Søfren 257.
 Norden ilde udraabt 49.
 Nordstrand 498.
 Norge foreenes med Dannemark 234.
 Norge, Arving der til 257.
 Norge anfaldes af de Svenske 254. 268.
 540.
 Nova litteraria Maris Baltici 31. 109.
 447.
 Nyeborg 88. 260. 292. 295.
 Nyelising i Falster 269. 292. 299.
 Nyestæd, Johan 101.
- O.**
- Observationer, Barometriske 365.
 " Thermometriske 366.
 " Vindenes 367.
- Obstoe 268.
 Oddevald 303.
 Odense 34 88. 256. 291. seqv. 359.
 Ofær, en Farve-Art 461.
 Olaus I. K. 203.
 Olaus II. K. 204.
 Olaus III. K. 213. 234.
 Olaus Martyr K. i Norge 201. 205.
 Oldenborgske Konge-Stamme 244.
 Omvendelse de danske Hedningers 118.
 seqv.
 Opdragelse Ungdommens 65. 95.
 Opkomst, Skovenes 419.
 Oprindelse det danske Ravn, See Ravn.
 Oprør i Skaane 219. i Jylland 241. i
 Fyen 260.
 Opsigelse, Troeskabs 254.
 Orosius 28.
 Ost- og Vest-Gother 40.
 Othin 30. 33. 37. 67. 73. 97. 200.
 Otto, Kaysar 90.
 Otto, Pring 213.
 Overdaadighed er ikke nye 102. 139. 142.
 Overdrev at dyrke 401. 403.
 Oversømmelse af Havet 16. 340. 506.
 Oser, Danske 595.
 Ose, Torbern 253.
 Orenbiere 261.
 Orenstjerne, General 205.

P.

Paars, Knud 229.
 Palladius, Ziels 266.
 Palætocke 208.
 Pantfettelse usforsvarlig 229.
 Paris indtagen af de Danske 43.
 Paris-Clerker 125.
 Parisisens, Mattheus 221.
 Pauli, Simon 591. Johan ibid.
 Pelloutier, M. 116.
 Pensioner til Lærde Folk 271.
 Peringskiold, Johan 4. 209.
 Pestilens 166. 321. 376.
 Petrus, Nicolaus 12.
 Petreficerte Ting 449.
 Petrus I. Czar 322. 325. 339.
 Petrus de Dacia 125.
 Petrus Minorita 237.
 Philalethus 209. 213.
 Philippa, Dronning 239.
 Philippus IV. K. i Spanien 287.
 Plessen, Christ. Siegf. 301.
 Plinius 6. 8. 12. 475. 493. 495. 528.
 Plovskat 222.
 Poeter, gamle 100.
 Pontanus, Jo. Isaac. 5. 28. 45. 51.
 134. 154. 221. 228. 479. 478.
 seqv.
 Polygamie, dens Virkning 159.
 Povo Apostel 91. 118.

Porcelain-Jord 454.
 Post-Væsen, indrettet 298.
 Præst-Kone, en suild 332.
 Preussen 120.
 Procopius 42.
 Ptolomæus, Claudius 5. 16. 23.
 Pytheas Massaliensis 12.

Q.

Qvadrat-Mile hvor mange i Danmark
 389.
 Qvæg-Sygge.
 Qværn-Stene 431.
 Qværk 433. 436.
 Qvinder komme ikke i Valhalla 77.
 de Cimberste tapre 15. 55.

R.

Ragnaroke Verdens Undergang 77.
 Randers 230. 285. 528.
 Rangelsteene. 447.
 Rankov, Johan 260. 390. Bertram
 265. Daniel 267. seqv. Henrich
 271. Bræide 277. Margvard
 281.
 Rav eller Bernstein 473.
 Rakeborg 308.
 Reformation, Kirkens 258. 262.
 Regiment, kongeligt 85.
 Regner Lodbrog K. 90. 99.

Reidgotland 41.
 Religion, de gamle Danstes 73.
 Religions-Frihed i Dannem. 196.
 Religions-Kriig i Tydsfl. 278.
 Resident, de gamle Kongers 88.
 Rettergang 88.
 Retsfærdighed i Dom 273.
 Ribe 241.
 Richard, Hertug i Normandie 46.
 Ridderer af Sværd-Ordenen 233.
 Ridderordner, fornnyede 300.
 Rigens-Raad 289. 292.
 Ringsted 88. 260.
 Risbye 277.
 Rhodius, Christ. Detl. 109.
 Roar, S. 204.
 Rolf Krake S. 205.
 Rolf, gange Rolf, Hertug i Norman-
 die 42. 208.
 Romere bekriges af Cimbrer 13. 49.
 Rom, ødelagt af Gothe 39.
 Romsdalen 278.
 Rosenborg 287.
 Roskild 246. 521.
 Rothe Tycho 127.
 Rouen, indtagen 43.
 Rousseau, J. J. 124.
 Rudbek, Olaus 12.
 Rug-Sæd 538.
 Rune-Daab 95.

Rune-Skrift 82. 97.
 Russer, ankomne til Kiøbenh. 338.
 Rye, Herredag der 259.
 Rygenwalde 240.
 Ryf-Glas 431.

S.

Saar, mange dødelige paa en Konge
 2:6.
 Sacrament, misbrugt til Mord 225.
 Sæde-arter, adskillige 538.
 Sælhundede 643.
 Secrup, Niels 545.
 Sagtmodighed en Konges 312.
 Saltholm 427.
 Salpeter 471.
 Saltkilde 462.
 Saltovne 434.
 Saltfyderie 463.
 Samland 13.
 Samsø 225.
 Sand, adskillig Art 459.
 Sandflugt 460.
 Sandemænd 90.
 Sandsteen 430. 435.
 Sare, Petrus 497.
 Sarkisbing 230.
 Schachtius, Henrich 112.
 Scheidius, C. L. 9. 87.
 Schlegel, Joh. Henr. 276.

- Schrader, Johan 336.
 Sehested, Hanibal 284. 94.
 Christ. Thoms. 332. seqv.
 Seyer, en mageløs 135. 267.
 Sibbern, Nicol. 150.
 Siælland 27. 494. 231.
 Siæländske Lov 92.
 Sigbret 250. 254.
 Sigismundus Rom. Kaysr 239.
 Sigur Ring, R. 206.
 Sigur Snogöye R. 207.
 Sigtuna 34.
 Sinop, Senop 541.
 Sixtus IV. P. P. 245.
 Skaane 261. 269. 277. 284. 291. 296.
 304. 319.
 Skaanske Lov 92.
 Skabning, de Danskes 52. 128.
 Skanderborg 88. 272.
 Skagen 641.
 Skennur, et slags Jomfrue Kloster 94.
 Skialdre-Kunst 100.
 Skieversteen 431. 435.
 Skiold, første Konge i Danm. 40. 86.
 89. 200.
 Skjoldungers Konge-Stamme 242.
 Skjorbug 381.
 Skoler, offentlige 146. 353.
 Skov-Bort 416.
 Skram, Peder 262. 266.
 Skribentere, de ældste i Norden 99.
 151.
 Skue-Penge 135. 36.
 Slagheck, Didrich 253.
 Slange, Niels 276. 643.
 Slanger hvilke her 658.
 Slegtstak det Kongelige 243.
 Slesvig 238. 258. 352. 398.
 Soldaters Løn 90.
 Solens Op- og Nedgang 363.
 Sommer fildig 376.
 Sophia, Dron. 304.
 Sophia Amalia Dron.
 Sophia Magdalena, Dron. 355.
 Sorterup J. 81.
 Sorte-Plog 92.
 Spedalskhed 635.
 Spelmannus Henrich 53.
 Spenerus, Jac. Carl 20. 28. 84.
 Sperling, Otto 31. 53. 101. 109. 447.
 479. 478. 480.
 Sprageleg, Ulf 211.
 Sprog, det danske 101.
 Stærk Odder 71. 99. 103.
 Steenbul, Magnus 322. seqv.
 Steen-Arter adskil. 423.
 Steen-Giærder 439.
 Steen-Kul 431.
 Stege 260.

Stephanius Steph. Job. 94. 97. 106.
 223. 633.
 Stevens-Klint 429. 440.
 Stig, Rigens Marsk 226.
 Stofholm 248. 252. 278. 306.
 Stormodighed, Kongel. 218.
 Strabo 16. 18. 52.
 Stralsund 281. 303. 306.
 Sture, Steno 247. 48. 51 seqv.
 Sturlesen, Snorro 33. 45. 85. 106.
 526.
 Strøm Hans 640. 648.
 Styres-Havne 62.
 Styres-Mand 70.
 Svanning Johan Sen. 264.
 Svend Tiugskæg R. 91. 208. 210.
 Svend Estridsen R. 86. 211.
 Svend Grathe R. 88. 215.
 Svendborg 260.
 Svend Aggonis 86.
 Svenske forløde den Calmarske Forening
 239. 42. 44. 47. 50.
 Sverrig, hvor tidlig beboet 12.
 Sviin 603.
 Svovel 472.
 Suhm Peter Fridr. 12. 473. 475. 607.
 Syy, Peder 102.
 Sæborg 88. 227.
 Sæfart, danstes 12.
 Sæfolf 162.

Sve-Konger 114.
 Sønderborg 255.
 Særoverie 113.
 Sve-Slag 69. 266. seqv. 284. 303.
 305.

T.

Tacitus, Cornelius 16. 21. 23. 75.
 84. 98.
 Tænder, en Konges 274.
 Tapperhed, de Danstes 132.
 Tærvælgighed gammeldags 201.
 Teilmann T. R. 368 seqv. 377. 544
 559. 616.
 Temperament de Danstes 129.
 Templer Afgudske 78.
 Terra Sigillata 454.
 Theut, Glds Ravn 7.
 Theutoner 8. 25. 28.
 Tilly General 279. seqv.
 Thor, Afgud 73.
 Thorshammer 95.
 Thors-Offer 112.
 Thorslev 79.
 Thormodus Torfæus 37. 40. 42.
 Thorstensen Leonhard 284 seqv.
 Thott Thor 108.
 Thura Albert 150 Laurids 479.
 Tiende giør Oprør 213.
 Tigerdyr fundne i Jylland.

Tiirskel, Herregaard 88.
 Tobaks-Plantning 400. 542.
 Toletanus, Rodericus 101.
 Told i Drefund 277.
 Trælle hvilke 63.
 Tre Cron. i Rig. Baaben 236. 66. 69.
 Tripels 461.
 Tronhiem 294. 295.
 Tvedragt borgerlig 197.
 Tvekamp 67. 90.
 Tydske, deres Sæder indførte 103.
 Tyre Dannebod Dron. 208.
 Tyverie hart straffet 89.
 Tønnen 4. 325.

D.

Daaben og Børge, de Danskes 54. 110.
 Dadskeer, Christ Fridr. 25. 75. 88.
 Dæringer, danske Soldater i Græken-
 land 67.
 Dærter i Dannem. 537.
 Waldemar I. R. 92. 216. 228.
 Waldemar II. 219.
 Waldemar III. 230. 608.
 Valhalla Heltenes Himmel 76.
 Valkyriar himmelske Jomfruer 77.
 Valf-Jord 453.
 Vande, fælte 493.
 Vande, ferste 513. formindstes 533.
 Vand, Flod i Marcklandene 340. 506.

Vand-Lag 374.
 Varme Luftens 371.
 Varnesfredus Paulus 41.
 Veile Christen Østersen 61.
 Vender, Vandaler 41 seqv. 217.
 Venetus Paulus 67.
 Vendsyssel 23. 42. 261. 284. 291. 641.
 Vermund Rønge 303.
 Vernon, Mons. 132. 371. 608.
 Verelius Claus 97. 102.
 Vestenvind 373.
 Vester-Havet 499.
 Vestervig 277. 395.
 Westphal J. L. 4. 15. 29. 498. 604.
 Viborg 57. 88. 254. 261.
 Videnskaber indførte 124.
 Wilhelm Hertug i Normandie 46.
 Vinde, sedvanligste 367.
 Vinsløv, Peter 102.
 Vinter, mild 369.
 Vinstrup, Mikkel 273.
 Vismar 303. 329. 333.
 Vitriol 472. 486.
 Vitruvius 129.
 Vodan see Orbin.
 Volquatts, Peter 601.
 Voltaire, Mons. 43. seqv. 256.
 Vornede-Væsen 61. 316.
 Vormius Claus 79. 82. 97. 102. 106.
 108. 453. 474. 606.

Bosſius, Job 7. 8 27.
 Brangel, General 285.

U.

Udvandring, Danſkes 36. 47. 157.
 162.
 Udenlands-Reiſe 298. 311.
 Uld, den Danſke 601.
 Ulefeld, Ebbe 284. Corſitz 288. 292.
 Ulrica Eleonora, Dronning i Sver.
 302. 347.
 Umbra 462.
 Undalinus, Petrus 45.
 Union, den Calmarſke 237. 248. 257.

Univerſitæti i Kiøbenhavn. 245.
 Uppſal 252.
 Urnehøvet 88.
 Urner, ſee Aſke-Potter.
 Urter, ſee Væxter.

Ø.

Øder D. 589. Der Danſke 492.
 Øland 305.
 Øſterſøen 4. 493. 497. 500.
 Øyen danſke.
 Øyer, danſke Stridsvaaben 54.
 Zeilerns, Martin 101.
 Ziegenbalg, Bartholom. 317.
 Ernſt. Gottfr.

Tryk-Feil.

- Pag. IX. i Fortalen hande, læs havde.
- Pag. XIV. Samme steds de ea, læs de eo.
- Pag. 88 leie, læs leire.
- Pag. 93 Kirke-Lov, læs Birke-Lov.
- Pag. 94 en Hustrue, læs een Hustrue.
- Pag. 137 nægtes, læs negtes.
- Pag. 150 Poesie, læs Poesie.
- Pag. 172 celibatus, læs coelibatus.
- Pag. 324 Bataillon guarre, læs Bataillon Carrée.
- Pag. 360 Saa, læs Saae.
- Pag. 440 ptoverunt, læs proderunt.
-